

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра *Стевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе* (Скопље),
д-ра *Храсте Миша* (Загреб)

XX КЊ. 1—4

БЕОГРАД

1953—1954

САДРЖАЈ XX КЊИГЕ

Расправе и чланци

	Страна
1. А. Белић: О значају синтагма за развитак језичких појава. — Résumé	1— 27
2. André Vaillant: La désinence —tū de 2 ^e —3 ^e personne du singulier de l'aoriste. — Резиме	29— 37
3. М. Стевановић: Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша. — Résumé	39— 80
4. R. Nahtigal: Protobolg. Ojim-. — Résumé	81— 86
5. Ј. Вујовић: Историски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима. — Résumé	87—126
6. Ђорђе Сп. Радојичић: Световна похвала кнезу Лазару и косовским јунацима. — Résumé	127—142
7. Кирил Тарањовски: Четворостопни јамб Т. Шевченка. — Резиме	143—190
8. Д-р Милка Ивић: О проблему падежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистичкој науци. — Résumé	191—211
9. Петар Ч. Сладојевић: О имперфекту у српско-хрватском језику. — Résumé	213—228
10. Д-р Павле Ивић: Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба. — Zusammenfassung	228—262
11. Ј. Вуковић: Модални облици с имперфектом и перфектом глагола бити + инфинитив главног глагола. — Résumé	263—272
12. Берислав М. Николић: О говору Срема. — Résumé	273—287
13. Св. Георгијевић: Атрибутске синтагме у нашем језику. — Résumé	289—306
14. Д-р И. Грицкат: Поводом једног покушаја примене структуралистичких метода на проблеме словенског глагола. — Résumé	307—332
15. Тодор Маневић: Прилог проучавању говора Јурука у Македонији. — Résumé	333—341

IV

Прилози

	Страна
1. Никола Радојчић: Пет писама с краја XV века. — Résumé	343—367
2. М. Павловић: Напомене о народним говорима Шумадије. — Résumé	369—376
3. П. И.: Једна белешка Саве Текелије. — Résumé	377—378
4. Д-р Миодраг Грбић: Прилог проучавању археолошке топономастике у Србији. — Résumé	379—390

Хроника

1. И. Г.: Лингвистички састанци при Институту за српски језик Српске академије наука	391—401
2. М. С.: Друштво за српскохрватски језик и књижевност	401—403

Критика

1. Васо Томановић: Прилози топономастичи јадранских отока. — Résumé	405—420
2. А. Белић: Академик И. Н. Мещанинов, Глаголи, Москва, — Ленинград, 1949, 197,8 ⁰ (Академија Наук СССР, Институт Језика и мишлення им. Н. Я. Марра)	420—423
3. Д-р Милка Ивић: Viggo Brøndal Théorie des prépositions, introduction à une sémantique rationnelle, traduction française par Pierre Neart, Copenhague 1950, Ejnar Munksgaard, str. I—XXII + 1—143	423—429
4. Тодор Маневић: Horace G. Lunt, Grammar of the Macedonian Literary Language, Скопје, 1952, стр. XIV + 287	429—433
5. А. Б.: Harry Josselson, The russian word count. Подсчет ходовых слов русского литературного языка. Detroit, Wayne University Press, 1953, 273, вел. 8 ⁰	434—473
6. Берислав М. Николић: 1) Душан Ј. Поповић, Срби у Срему до 1736/7, Историја насеља и становништва (са 7 слика и 7 карата). Посебна издања САН књ. CLVIII Београд 1950 стр. 300, 8 ⁰ , 2) Д-р Душан Ј. Поповић, Срби у Бачкој до краја осамнаестог века, Историја насеља и становништва. Живан Сечански, Попис становништва Бачке током осамнаестог века (грађа за историју насеља и становништва), Посебна издања САН књ. СХСIII. Београд 1952. Стр. 418, 8 ⁰	437—446
7. А. Б.: Poslanica predsedniku Slovenske akademije znanosti in umetnosti Dr.-ju Eranu Ramovšu ob šestdesetletnici 14 septembra 1950	447—448
8. Тодор Маневић: Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, дел. I. Увод. За гласовите. За акцентот. Скопје 1952, стр. 184	448—452

	Страна
9. Д-р И. Грицкат : Петар Губерина, Звук и покрет у језику. Загреб 1952, стр. 1—219. Повезаност језичких елемената. Загреб 1952, стр. 1—430. Изд. Матица хрватска	452—466
10. А. В. : Stephan Ullmann, Ph. D. D. Litt., Words and their use, London 1951. 108. мања 8 ^о (у колекцији Mann and Society series)	466—471
11. М. Павловић : R. G. A. de Bray, Guide to the Slavonic Languages (London: J. M. Dent & Co. Inc. 1951, XXVI + 797)	471—474
12. Д-р Милка Ивић : Zellig S. Harris, Methods in structural linguistics, copyright 1951 by the University of Chicago, str. XV + 1—384	474—478
13. Драгутин Мирковић : Dr. Eugen Paulini, Dejiny spisovnej Slovenčiny (Slovenská akadémia vied a umeni, Bratislava 1948)	478—483
14. А. Белић : Viggo Brøndal, Les parties du discours, traduction française par Pierre Naert, Copenhagen, 1948, 173, 8 ^о	483—486
15. Свет. Николић : Irena Klemensiewiczówna, Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej (Wydawnictwo Studium Słowwianskiego uniw. Jagiell., Kraków 1951)	486—491

Додаци

1. Ј. В. : Допуне уз чланак „Историски пресјек губљења глаголске реакције у црногорским говорима“	493—494
2. П. Ж. Петровић : О народном говору у Грузи	495

Библиографија

Скраћенице	497—498
I. Филозофија и језик	497—498
II. О словенској језичкој заједници и словенским језицима	500—501
III. Етимологија, историја речи, тумачење речи, збирке речи	501—506
IV. Несловенски језици	507—513
V. Балканологија	513
VI. Старословенски језик	513
VII. Српскохрватски језик	
а) Фонетика	513—519
б) Граматика, граматичка питања и правопис	519—529
в) Савремени књижевни језик	529—532
г) Дијалекти	532—536
д) Текстови стари и нови, издања, њихова критика, порекло итд.	536—545
ђ) Историја српскохрватског језика	545—547
е) Метрика	547

VI

	Страна
ж) Стил	547—548
з) Методика наставе књижевног језика	548—550
и) Терминологија	550
ј) Народне умотворине (текстови, тумачења итд.)	550—553
VIII. Речници стари и нови српскохрватског језика (српско-хрватског и ког страног језика)	553
IX. Биографије, аутобиографија и сл. грађа	553—556
X. Биографија	556—557
XI. О становништву	557—563
XII. Различно	563—565
XIII. Македонски језик	565—572
XIV. Словеначки језик	572—575
 In memoriam	
1. А. В. : Фран Рамовш	577—578
2. И. Г. : Александар Стојићевих	579
 Регистар	
1. Предметни регистар	581—585
2. Регистар речи	586—587
3. Регистар имена	588—596
 Исправке	 599

ИСПРАВКЕ

На стр.	10	ред	2	одозго	треба	рекциије	м.	реакције
" "	202	"	1	"	"	морфолошки	м.	синтаксички
" "	280	"	15	"	"	йма	"	йма
" "	280	"	16	"	"	весели	"	весели
" "	378	"	12	одоздо	"	Radoslav	"	Dragoslav
" "	440	"	7	"	"	становништва	"	говора
" "	486	"	5	одозго	"	Klemensiewiczówna	м.	Klemenisewiczówna
" "	486	"	7	"	"	Słowiańskiego	м.	Słowianskiego
" "	489	"	6	"	"	схеме	м.	ехеме
" "	489	"	14	одоздо	"	i/y	"	i-II-y
" "	489	"	8	"	"	i/y	"	i-II-y
" "	489	"	4-3	"	"	lekce- \emptyset -ważyć	"	lekce- \emptyset -waryć
" "	490	"	9	одозго	"	i/y	"	i-II-y
" "	490	"	18	"	"	i/y	"	i-II-y
" "	490	"	22	"	"	i/y	"	i-II-y
" "	491	"	4	"	"			

Молимо читаоце да у XIX књизи ЈФ исправе следеће грешке:

На ср.	245	ред	12	одоздо	треба	истим кореном	м.	истом основном
" "	246	"	13	одозго	"	оваквим кореном	м.	оваквом основном
" "	247	"	22-23	"	"	Јак(овљ)и	м.	Ја(ковљ) и
" "	249	"	7	одоздо	"	Каменарима	м.	каменарима
" "	250	"	12	одозго	"	д	м.	g
" "	251	"	3	"	"	Badagn	м.	Badagu

О ЗНАЧАЈУ СИНТАГМА ЗА РАЗВИТАК ЈЕЗИЧКИХ ПОЈАВА

1.

Назив синтагма релативно је нов, али се знатно распростра у последње време. Штета је само што сви научници не схватају подједнако садржину тог термина. Зато ћу се мало на њој задржати.

Одавно се у лингвистичкој науци говори о групама речи у реченици. Тако је напр. Бругман говорио о групама у реченици (исп. његову KVG_r III, Gruppen im Satze, 630—641). Иако су речи раздвојене у различне врсте речи, оне у реченици ступају у различне везе било „према њиховој логичној функцији било по њиховим спољашњим везама“ („nach ihrer logischen Funktion teils nach ihren äusseren Verbindungen“, 631). Бругман даље вели да је свака од њих веза од два члана, али додаје да се свакој такој вези може додати један или више чланова.

Ово је све заједно у основици врло просто и у сваком случају недовољно, али показује да је Бругман тачно осетио да у овим групама има нешто значајно иако није, у правом смислу речи, показао у чему је тај значај. Ови редови и биће посвећени и одређивању правих граница синтагма и утврђивању њихова значаја за језик. Истина, од Бругмана до данас доста се говорило о синтагмама (чак и о синтагматици као делу или једној дисциплини лингвистике), али ја ипак мислим да до данас није утврђена ни права природа ни прави значај синтагма.

И Бругман у прегледу група у реченици говори о односу субјекта и предиката као једној таквој групи, исто тако као што доцнији испитивачи говоре о реченици као извесне врсте синтагми (исп. код мене, О језичкој природи, стр. 181; а за ово би се могао навести и читав низ других научника као Sütterlin, Ch. Bally, Клеменсевић и др.¹⁾), са чим се ја никако не могу сложити. По моме

¹⁾ В. Ries, Zur Wortgruppenlehre 10, Белић, Roczn. slaw XV 34 и д. О језичкој природи 181 и д.

мишљењу однос субјекта и предиката, ма какве врсте био, није ништа друго и не може ништа друго бити до *реченица; синтагма је нешто сасвим друго.*

Ту морамо сасвим напустити младограматичаре са Бругманом на челу и покушати да дамо синтагми њен прави смисао. Пре свега, сваку синтагму карактерише јединство значења или јединство функције, или обоје заједно, али *увек јединство*, дакле јединство и значења и функције; док реченицу карактерише *двојство*, однос субјекта и предиката или онога што врши функцију субјекта и предиката или једног и другог појма у реченици. Истина, у синтагми има често више речи, али све су оне према управној речи *органиски* повезане тако да имају увек или јединство значења или јединство функције. Објаснићу ово неколиким примерима да би се јасно разумело о чему се ради.

Разлика између реченице и синтагме, сем двојства и јединства, у томе је што синтагма претставља нешто што је дато као готово, као статика, док је однос између субјекта и предиката или онога што их замењује творачки, увек нов, динамички.

Не треба са јединством синтагме мешати јединство реченице које је нешто сасвим друго, јер је у том синтаксичком јединству и по значењу и по односу његових главних делова *несумњиво двојство*. Ја сматрам да је *Ова је кућа велика* и *Ова велика кућа има чудноваш сћил*, тј. *Ова је кућа велика* и *Ова велика кућа* не претстављају онај однос како би то изгледало према речима које улазе у реченицу, с једне, и у синтагму, с друге стране. У првом случају појам „кућа“ везује се са појмом „велика“ као нешто што се саопштава ономе ко или у то не верује или не сматра да је тако. Говорно лице овде открива нешто ново или хоће нешто да претстави као ново. У другом случају појам је дат као готов. Синтагмом се он само описује. Ако се мисли да логички начин мишљења тражи од нас да прво закључимо да је кућа велика, па тек онда да знамо да је велика, можда у логици тако и мора бити. У лингвистици се полази од готовог појма *велика кућа* или се о *кући* тек износи каква је она према говору говорног лица. То су две сасвим различите ствари и у мишљењу и у језику. Што смо имали свугде исти придев, са копулом или без ње, то је зато што је тај придев као појмовна, засебна реч постојао, па се према потребама језика могао и употребити.

Иако John Ries у својој познатој књизи (*Zur Wortgruppenlehre*, Prag, 1928) не говори о овим унутрашњим разликама између реченице и групе речи (тј. синтагме), он, по мом мишљењу, пот-

пуно тачно одваја једно од другог. Пошто је одбио да се „Wortgruppe“ може односити на реченицу и „Wortgefüge“ (наше спој речи или исп. руско словосочетание), он наставља: „Zweitens fehlt dann ein handlicher Ausdruck für die nicht satzbildende Wortgefüge, für die als eine von den Sätzen wesensverschiedene Art von syntaktischen Gebilden eine zusammenfassende Benennung nicht entbehrt werden kan. Ich brauche, Wortgruppe immer nur in diesem eingeschränkten Sinn“ (5). У овоме има он потпуно право. Али се код Риса може констатовати и друго слагање са нама, а то је да и он види у свакој синтагми, ма колико она имала чланова, јединство. То јединство он назива јединством више врсте (6—7) које ипак није онако као јединство појединачне речи, — али је ипак јединство.

Узмимо реченицу: *Провели смо шешку, бурну ноћ*. Ту имамо две синтагме: 1) *провели смо . . . ноћ*, 2) *тешку, бурну ноћ*. Мислим да није потребно да говорим о томе да у реченици *Провели смо . . . ноћ* имамо два појма: субјекатски део *ми* и предикатски део *провели смо ноћ*. Код њих има само реченичног јединства састављеног из двојства појмова: *ми* и *провести ноћ*, то је јасно; али *провести ноћ* (тешку, бурну или сл.) један је појам који се свим овим речима само описује; он је у сазнању нашем дат, али обично језик нема једне речи којом би то исказао (мада има случајева када за такве, сложене појмове има и једна, појединачна реч). То исто вреди и за другу синтагму *бурна, шешка ноћ* — и то је само један појам, изражен са више речи јер за њ нема једне речи, али је значење у њему јединствено. Па не само то. Цео тај појам, „бурну, тешку ноћ“, само је саставни део оног ширег, али ипак јединственог појма, *провели смо шешку, бурну ноћ*. Ми бисмо могли рећи: *шешко, бурно смо провели ноћ*, и ту бисмо добили место описне саставне синтагме *шешку, бурну ноћ* другу описну прилошку синтагму *шешко, бурно смо провели*, са другом, допунском синтагмом *провели смо ноћ*. Али од тога се ствар нимало не мења јер бисмо и ту имали потпуно јединство појма, само са друкчије израженим саставним деловима. Из ове сложене синтагме видимо такође да у њој има једна управна реч *провели смо*, а све остале ступају у различне органске везе са њом: или као прилошке описне речи саставно са глаголским појмом (*шешко, бурно провели*) или као објекатска допуна (*провести . . . ноћ*). Заједно са управном речју описни прилошки детерминативи образују прилошку синтагму, а допунски детерминативи — допунску синтагму, али, уствари, обе су синтагме детерминативног карактера и са својом управном речју чине један појам.

По чему тих неколико речи (тешко, бурно провели смо ноћ) значе јединствен појам који нам је као такав у реченици или, ако хоћете у мишљењу, дат? И најкраћа анализа то ће нам показати. Пре свега *тешко, бурно провели смо ноћ* показује како смо провели ноћ, јер смо је могли провести и *мирно и пријатно, немирно и неугодно, моношано и досадно* итд., где је увек појам провођења, који је јединствен, само ближе описан; друга синтагма *провели смо ноћ* претставља такође потпуно јединство јер се именицом *ноћ* открива само латентни објекат глаг. *провести* којег мора бити: *провести дан, празнике, школски распус* итд. претстављали би различне могућности провођења времена, али ипак тај глагол са својом допуном (*ноћ, дан, празници, школски распус* или сл.) чини целину која нам је дата кад употребљавамо глагол *провести*. И, напоследку, иако је овај природни део састављен од управног дела и две синтагме, и у њему имамо потпуно јединство оствареног појма (тј. помоћу синтагма и исцрпно описаног). Како ту имамо јединство значења, јасно је да се оно, тј. то јединство, и остварује у значењу. Али то јединство може бити и по функцији коју синтагма у реченици има. Напр. *Пој и ђак ходили кроз једну велику планину, па их ондје ухвати ноћ* (нар. приповетка). Јасно је да овде у *пој и ђак* имамо подметску синтагму. Ту је јединство те синтагме у подметској функцији. Тако бисмо могли имати и објекатску (допунску) синтагму у којој бисмо имали јединство објекатске функције, напр. *Видео сам многа села, градове, мора и коншиненше*. Сви ти акузативни објекта везани су у једну сложену синтагму заједничком објекатском функцијом, мада можемо имати — као што често бива — и јединство природне функције (*Они су певали, свирали и веселили се*).

Ја сам навео овде само мали број примера, али они показују општу природу синтагма врло добро. Синтагме су групе речи у реченици *органиски* повезане које се одликују увек, ма како сложене биле или јединством значења или јединством функције. Могу оне бити повезане као у примеру *Видео сам многа села* итд. и једним и другим, тј. и допунском функцијом (објекатском, тј. по значењу) и вршењем исте функције (тј. заједничком функцијом објекта).

Могу се разликовати синтагме описног (придевског, прилошког и сл. типова)¹⁾ и допунског типа (тј. различних зависних

¹⁾ Ја сам до сада описне синтагме називао одредбеним синтагмама (в. напр. у мојој књизи О језичкој природи, стр. 181 и даље); али сам одустао од тог назива јер је сувише опште природе. И описне и допунске синтагме у извесном

падежа, без предлога или са њима), али, уствари, разлика међу њима није велика и граница се каткада сасвим губи. Напр. временске, месне и начинске синтагме добијају увек карактер одредбених синтагма иако по типу образовања (употребом зависних падежа) оне знатно напомињу допунске синтагме (напр. *Стаје хиљаду динара* — може се схватити као одредбена синтагма — „колико стаје“, иако је првобитно значење допунске синтагме, тј. „вредност обухвата хиљаду динара“; или „Куће у планини друкчије су неголи у равници“, разуме се једино „планинске куће“ „равнинске“ и сл.). Зато је и речено за њих уопште да имају детерминативни карактер.

2.

Сматрам да је потребно да се зауставим на једном делу своје дефиниције синтагме пошто се ја у томе правцу не слажем са многим испитивачима језика. А то је — о *органској* повезаности међу члановима синтагме. Да бисмо разумели шта то значи, зауставићу се претходно на мишљењу Рисову о унутрашњим односима међу члановима синтагме и на мишљењу Ch. Bally-а (у његовој *Linguistique générale et linguistique française*, III édition, Berne, 1944).

Шта Рис мисли о синтагмама и како их он посматра, видеће се најбоље ако наведем како их он дели и шта под сваком групом подразумева. Он их групише у три врсте: а) лабаво повезане групе (*lockere Gruppen*); б) получврсто (управо, полууско) повезане групе (*halbenge Gruppen*) и в) чврсто (управо, уско) повезане групе (*enge Gruppen*). Већ овај начин посматрања речи које чине синтагме јасно показује да их Рис не посматра увек у зависности од реченице. Кад би то чинио, не би назвао прву групу (то су подметске или прирочке синтагме, напр. *Деца, жене, људи, све је то пошрчало на улици* или сл. или *Они су гледали, дивили се и уживали у изванредном приказу*) лабаво повезаном групом (синтагмом). Иако међу речима нема везе или има минималне, оне су јединством подметске или прирочке функције ипак везане онолико колико и друге две групе. Ништа није у језику тако срасло са синтаксом као синтагме; једне од њих, оне које су повезане само функцијом у језику — и добијају значај синтагма искључиво у реченици као подметске синтагме (тј. више подмета за исти при-
су правцу одредбене Ја их и називам на више места детерминативним. После тога је незгодно задржати назив одредбени (који је уствари једнак са називом „детерминативни“) само за једну врсту тих синтагма.

рок), или само прирочке синтагме (тј. више прирока за исти субјекат), или само објекатске синтагме (тј. више објеката за исти глагол у предикату), мада код објекатских синтагма, сем заједничке објекатске функције, која се одређује односом објеката између себе, имамо и исту значењску функцију која се одређује односом сваког појединачног објекта према управној речи. Зато се може рећи да једне синтагме имају само функциско јединство, а друге имају и значењско и функциско. Како се, после тога, синтагме могу посматрати изван функција које врше у реченици када оне неки пут једино од реченице (напр. подметска синтагма или прирочка синтагма) и добијају природу синтагма, а у осталим случајевима и значење и функцију своју. Наравно, синтагме могу, претстављајући извесне појмове, бити употребљене и изван реченице (напр. *Народноослободилачка борба, пролећна киша, мајска ружа, друмска механа, Универзитет у Београду, Српска академија наука* итд. итд.); али се тиме не обухвата све широко поље синтагма и без употребе у реченици највећи би део био изостављен. Рис их није, по себи се разуме, могао свести само на синтагме које могу бити самосталне јер напр. износећи чврсту везу (код допунских и једног дела описних синтагма) или получврсту везу (код апозитива или атрибутских синтагма), он је морао водити рачуна и о реченици, а у реченици синтагме имају, по неопходности, и самосталну употребу (напр. у подметској функцији) и зависну употребу у различним и описним и допунским синтагмама.

Али иако се ја не могу сложити са одвајањем Рисовим синтагма од реченица, ја ћу ипак исцрпније навести шта уствари обухватају групе Рисове и како се њихова садржина може сврстати према нашем значењско-функциском критеријуму.

У прву групу лабавоповезаних синтагма он ставља: напоредо навођене речи у истој служби, напр. *Деца, људи, цео свет — смеју се шоме. Нејријашељ их пошискује, ојкољује, уништава. — Спрљљења, спрљљења! — Он је поштајао већи, све већи.* Итд.

Као што се из ових примера, који су наведени у духу Рисових примера, види, све напоредо наведене речи у синтагми увек су сједињене функцијом у једну синтагму, а једна реч другу ближе не одређује. То би биле синтагме са функциским јединством. Чланови који се овако наводе могу бити и везани свезицом између себе или како друкчије. То Рис назива спојним низањем чланова синтагме (*Петар и Павле били су јуче код нас*), али, уствари, то не мења стварно нимало њихову природу јер и тако наведене (у синдетону) оне добијају своју општу и јединствену функцију од упо-

треба у реченици (подметске и природне и сл.). И, најзад, у трећој варијанти прве групе меша се једно и друго (*Пећар, Павле и Марко били су јуче код нас*). То значи да се и она своди на прву групу. Све би ово биле, према нашем схватању, најобичније сложене синтагме са јединством функције на првом месту, а затим каткада и са јединством значењске функције (када напр. имамо какву сложену објекатску синтагму или сл.), напр. *Носили су му свакојаким понуда, јела, воћа и, најзад, много, увек много цвећа*. Иако овде имамо све речи повезане објекатском (партитивном) функцијом, дакле, јединством функције, сваки од ових партитивних генитива стоји према управној речи (носили су) и у значењској, допунској функцији. Исп. ниже.

Другу групу получврсто (или полууско) повезаних чланова чине, уствари, оне синтагме у којима имамо или атрибутску апозицију или апозитив (напр. *Река Сава шече поред Београда* за прво значење, *Лондон, престоница Енглеске, врло је насељен град* — за друго). У оба случаја имамо, уствари, ближе описивање именица, само на два различна начина: једном — просто придевско-атрибутским начином, а други пут придевско-предикатским, дакле описним синтагмама које улазе у круг значењско-функционалних синтагма.

Напослетку, у трећу групу чврсто (уско) повезаних синтагма улазе ове синтагме: а) прилошке, б) придевске, в) именичке и г) глаголске, тј. синтагме у којима је однос међу члановима: или описни (прилошке и придевске синтагме) или допунски (именичке и глаголске синтагме). Код допунских група има се овде на уму или падежна зависност (напр. *Кућио бих ново издање Горског вијенца*) или глаголска допуна (напр. *То би се могло учиниши* и сл.).

Као што се одавде види, од три категорије синтагма прва група улази у синтагме функционалне, а друга и трећа група у детерминативне синтагме (описне и допунске). Међу њима је граматичка разлика, тј. у употреби граматичких средстава, али, уствари, све су то синтагме са одређеним значењским и функционалним јединством. По суштини, тј. по својој органској вези, друга и трећа група чине једну категорију (исп. ниже). Рис је дао сувише значаја граматичким, тј. формалним обележјима. У свему, анализа је Рисова спољно граматичка, више морфолошка него синтаксичка, али у знатној мери и синтаксичка.

Нешто сасвим друго имамо код Ш. Бали-а. Он полази, сасвим супротно Рису, од тога да је реченица права синтагма и да се све синтагме свде на реченицу, управо на везу описа или допуне са управном речју преко глаголске копуле или каквог гла-

гола који је у себи садржи иако се она засебно не јавља. Напр. „Une pomme rouge (= qui est rouge)” *Elle est rouge*; „la maison de mon père (= qui est à mon père)” *Elle est à lui*; „mon chapeau (= qui est à moi)” *Il est à moi*; „cette table (= la table qui est ici)” *Elle est ici* (ор. cit. 106).

Колико Бали иде у овом правцу далеко, тј. у нахођењу свугде или показане или скривене копуле, може показати његово објашњење које се садржи у т. 162. „Све што претходи (тј. горњи примери и слични) показује да свака граматичка веза (ligament) синтагме изведене од реченице може се свести на глагол. „Кућа мога оца“ (la maison de mon père) је *кућа која припада моме оцу* и напомиње реченицу: „Ова кућа припада моме оцу“; однос припадања подразумева се у *de* који припада некое (qui appartient à; *de* је глаголска веза, веза која може бити замењена копулом (припадати [appartenir, être à]) и која спаја одређивача (le déterminant) са одређеником (déterminé). У „црвена јабука“ распознаје се такође одређеник, именица, и одређивач, придев; овде служи као копула проста напоредност именице и придева; однос који она исказује исти је као и копуле у „ова је јабука црвена“.

„На тај начин, у језицима индоевројским, сваки је граматички однос глаголски. Сва је граматика у глаголу; и обрнуто, сваки глагол исказује собом нешто граматике или је садржи у себи, јер је он или сама копула (ш. 165, 167) или је садржи у себи“ (ор. cit. 106).

Да би се ово разумело, видећемо одмах како он анализира глагол. Он то чини при испитивању односа између субјекта и предиката или између одредбеника и одређивача. Тај однос може бити двојак: или *особина* или *одношај*. Првим термином ја преводим Балијево *inhérence*, што значи нешто што је у нечему, недовојиво од њега, чиме је оно прожето (Бали наводи за исто и реч *compénétration*). Ово би се могло рећи и *одредба* или *дођуна* — јер је граматичка особина првога слагања (accord), а другог однос двају предмета који су један изван другог („Трешња има кошчицу“, в. стр. 107—8).

Прво, тј. одредба или слагање, обележава се општим значењем споне *биши* (L'accord est marqué par le radical de la copule être) и слагањем у француском језику прирока са подметом у роду и броју („La terre est ronde“), а само у броју када је глагол („La terre tourne“).

Продужавајући ову своју анализу, Бали вели да непрелазни глаголи као *marcher, travailler, souffrir* и сл. садрже нагомилавањем

у свом општем делу копулу и предикат: *marcher* = „être en marche“, *travailler* = „être au travail“, *souffrir* = „être souffrant“, *cet homme boit (habituellement)* = „est un buveur“.

Као што је речено, друга врста поменутих односа, допунског, како сам га назвао, или одношајног, како би се рекло по називу Балијеву („relation“), био би у односу двају, независних једних од других, предмета, наравно, у смислу логичком или апстрактном, напр. *књига и сто* у „Књига је на столу“, *шрећња и кошчица* у „Трешња има кошчицу“. Овај се однос може одређивати полазећи од једне или друге речи, једном речју он је „обратљив“ (*réversible*): „Paul est près de Pierre: Pierre est près de Paul. Cette maison appartient à mon père: Mon père possède cette maison. Pierre bat Paul: Paul est battu par Pierre“. „Само разлози чисто психолошки чине да изаберемо једну од речи као основу, а другу као предмет исказа“ (све на стр. 108).

Одношајна врста синтагма обележава се „лингвистички“ (граматички?) синтаксом управљања (*de rection* *ibid.*).

Наведени примери показују да се управљање („рексија“) исказује обично у француском језику предлозима. Апстрактно се може управљање означити управном копулом (*copule rectionelle*) *être à* која се може обратити у *avoir* („*Cette maison est à mon père: Mon père a cette maison*“) и *објекатском дојуном* која образује са копулом „*prédicat de rection*“ (исказ рексије). У *être à* предлог *à* обележава положај (материјални или духовни) подмета према предмету (положај који може бити конкретизован на хиљаду начина: *être dans, sur, sous, appartenir, ressembler, obéir* итд.). Копула *avoir*, која значи обраћање овог односа, допушта такође хиљаду разноликих начина: „*avoir*“ = *contenir, envelopper, tenir, posséder, gagner, prendre, avaler, manger* итд. Ово обраћање логички није увек могућно, њега језик не допушта увек: тако би поред „Paul a la fièvre“, „La fièvre est en lui, à lui“ изгледало чудновато.

Одавде се јасно види шта и како, у најосновнијим цртама, Ш. Бзли види у синтагмама. Да се мало на томе задржимо и да одредимо место његову гледању у реду других.

Пре свега, као што је речено, Бали изједначује, у извесном правцу, реченицу са синтагмом. Он показује како је постала синтагма, дакле, генетички гледа на њу; иако се ја не слажем са њим и у пореклу синтагме, ја сматрам да овде није место таквом расуђивању. За нас су „*Une pomme rouge* и *La pomme est rouge*“ две потпуно засебне ствари. У првом случају нам је *Une pomme rouge* предмет дат као такав, „црвена јабука“ је оно од чега се полази

и ту није потребна никаква спона, па ни спона „zéго“; међутим у *La pomme est rouge* ми откривамо својство или особину јабуке у тренутку кад говоримо. Зашто ми то чинимо када је јабука већ црвена или дата као црвена, то је друго питање. Свакако зато што мислимо да неко сумња у то или што мислимо да је она у том тренутку таква и то хоћемо да саопштимо. Дакле, у првом случају имамо један појам (јер нам је јабука црвена дата и ми бисмо је могли назвати и једном речју, напр. *црвењача* „шљива“ или „јабука“, исп. и *црвеника* „коза“ или „вино“, *црвенац* „црни лук“ итд.), а у другом случају имамо два засебна појма која ми за извесно време, као што је и показано глаголом, спајамо. Овако је и у другим случајевима. Исп. о томе и напред стр. 1—2.

Али за нас то није важно. За нас је знатније како Бали гледа на унутрашње односе код синтагма. Видели смо да их он своди на описни (одредбени) однос и на допунски однос, дакле онако како су многи граматичари и пре њега и пре Риса на њих гледали (в. и код мене, О језичкој природи, 191 и д.), износећи да је граматички однос за прво конгруенција, а за друго рекција. Из овога се види да и Бали *in ultima analysi* формалистички гледа на ове појаве. Јер, питамо ми, како би се описне и допунске синтагме окарактерисале за језике који немају облика, па према томе немају ни конгруенције ни реакције, а синтагме имају. Могло би се рећи да то показује напоредност њихових стављања са управном или одређеничком речју према одређивачким речима. Из текста Балијева излази да би и он тако одређивао поменуте односе. Али, питамо ми опет, зар напоредност речи, са додатком какве партикуле или без тога није такође формалистичко гледање на ствари, зар то није само спољашњи опис тих појава, а не улажење у њихову суштину. Најзад, речи, ако желимо да се нешто помоћу њих исказе, морају бити стављене напоредо или како друкчије. Та напоредност, било да су опис или допуна стављени испред управне речи или иза ње, треба од нечега да зависи. *Бали* је пронашао да то мора бити неизречена (*zéго*) копула која се у реченици јавља у пуном облику; ми пак сматрамо да у томе и јесте главна погрешка Балијева: у синтагмама нема и не може бити глаголске копуле, ни праве, тј. исказане, ни „материјализоване“, тј. скривене у глаголу. Разлика између реченице и синтагме и јесте у томе што појам синтагме искључује, својим јединством значења или појма, идентификовање са ма каквом врстом реченице у којој имамо увек оличено двојство претстава. Према томе, Балијево тумачење не задовољава нас ни генетички ни стварно. У

њему је помешано извесне врсте логичко тумачење, тј. свођење свега у језику на глаголски однос, с једне стране, са извесне врсте граматичким или лингвистичким тумачењем за које би се могло рећи да је формалистичко. Стварног објашњења ја код њега нисам нашао.

3.

Све нас то гони да се задржимо на стварном тумачењу синтагма. Ја ћу узети, као што је чинио и Бали, најобичније примере из свакидашњег живота, да на њима покажем како треба гледати на ове појаве.

Пре свега, што се тиче искључиво функционисања синтагма, о њима нема шта нарочито да се каже. Просто навођење именица у субјекту или глагола (или номиналних делова) у предикату — јасно показује да их ту сама функција везује у јединствену целину. Напр. *Људи, деца и све живо изашло је да види победника и да га поздраве. Људи, деца и све живо претставља једну целину* као заједнички подмет за предикат *изашло је*. Или напр. *Они су се скуљали, преијрали, кайкада долазили до грубих речи, па ипак расијали у пријатељству*. Овде цео прирок *скуљали (су се), преијрали, долазили до грубих речи, расијали у пријатељству* — све то заједно, са осталим помоћним речцама, чини једну природну синтагму. Ја се нећу овде задржавати на споредним синтагмама које се садрже у глаголима овог прирока (*кайкада долазили, долазили до грубих речи, грубих речи, расијали у пријатељству*), јер ће све оне бити потпуно јасне на основу онога што ће бити изнесено ниже.

Пређимо сада на значењске синтагме. Узмимо најобичније категорије: придев и именицу, прилог и глагол, глагол и зависан падеж, напр: а) *велика кућа, зелена ливада, огромно богатство, сухо лепо, пријатно пролеће* итд.; б) *он лепо пише, ловац рано устаје, ми смо се састали, изванредно свира, скупо плаћа* итд.; в) *купио је краву, однеговали су децу, дао је новаца пријатељима, орали су и плугом и ралицом, млели су пшеницу и сирак* итд.

Ови примери претстављају два значењска типа: описни а) и б) и допунски в). У примерима под а: *велика кућа, зелена ливада, огромно богатство, сухо лепо, пријатно пролеће* — придеви, тј. атрибути, садрже се увек у појму именице. У појму „кућа“ имамо различних могућних особина: *велика, мала, дрвена, камена, од набоја, многострашна, приземна, шрошна* итд. и када се од свих тих особина издвоји само „велика“, то значи да се из потенцијала

те именице издваја особина којом се сада као оствареном дана кућа одликује од других. То значи да тај придев са именицом спаја његово место у појму „кућа“, дакле нешто што чини саставни део самог појма „кућа“, што је органски срасло са том именицом у њену појмовном облику. Зато се *велика* органски спаја са *кућа* тим што се придевом *велика* износи једна од могућих потенцијалних особина поменутог појма. У енглеском језику придеви не обележавају ни род ни падеж, пошто су непроменљиви, па ипак врше исту службу као наше *велика* које има пуну конгруенцију. Како то? Просто зато што у *a great house*, исто као *a great man* или *a great child* и сл. — оним непроменљивим *great* испуњује се могућни део претставе *house, man, child*, дакле је са њима органски везан. Иако *great* стоји испред именице, то не значи да он *шине* врши своју службу, већ зато што га *house* асимилује, прима у себе, па по томе и уза се градећи са њим јединствено значење „*a great house*“ = „велика кућа.“ То вреди и за све остале придеве и именице уз које они стоје: увек је придев саставни део могућног појма именице и испуњавањем те службе придев се органски везује у целину са њом. Има језика у којима овако придев са именицом чини сложену реч (исп. ниже стр. 20) јер су сви услови за добијање такве сложене речи дани у односу придева према управној речи. Али, наравно, то не мора бити. И у нашем језику имамо дијалекатску именицу *Вѣлигдѣн* у значењу „Ускрс“ или сл. добивену на тај начин што обе те речи значе јединствен појам. Нема никакве сумње да је у претварању *вѣлик дѣн* у *Вѣлигдѣн* било од значаја, прво, то што је од истицања првобитног значења извесног дана добивено и ново, опет јединствено, али промењено значење „Ускрс“, тј. велики празник, које је учинило да се и обличка целина схвати као јединствена према напр. *вѣлики дѣн* у значењу *знѣчѣјни дѣн* или сл. у којима су се обе речи сачувале као засебне иако и оне значе јединствен појам, али тај јединствени појам није изменио основног значења ни једног ни другог дела, исто онако напр. као што имамо синтагме као *бѣли лук*, *црни лук* и сл. у којима се јасно још осећају оба дела којима се описује један јединствени појам.

Могућно је да би неко могао рећи да се у оваквом објашњењу огледа „ментализам“ или „психологизам“ или још нешто друго. Међутим то није тачно. Ово је чист „лингвистизам“, ако се тако може рећи. Јер се овде посматрају стварне особине које речи имају и на основу њих се тумаче особине синтагме. Нико не може рећи да се у појму „кућа“ не садрже потенцијално многе

особине које се обележавају придевима (и *велика*, и *камена*, и *висока*, и *мала*, и *шрошна* итд.), и нико не може рећи да у синтагми *велика кућа* или сличној немамо једну од особина које се садрже у појму „кућа“, тако да придев „велика“ стоји у вези са потенцијалом те речи, извлачећи из њега једну особину и стављајући је као реализовану црту дане куће. У томе нема ничег што није дато самом, најстварнијом анализом појма „кућа“, тј. његова значења. По томе је *велика* органски део појма „велика кућа“ и зато није потребна ни конгруенција, нити ишта друго, па да појмовна реч „велики“ у појму „велика кућа“ заузме своје *органско* место. Мислим да свако друкчије одређивање саставних делова значењске синтагме неће дати оно што је у њој основно.

Узмимо примере под б: *он лепо пише, ловац рано устаје, шу смо се састали, изванредно свира, скупо плаћа* итд. — у свима тим случајевима прилози чине целину са глаголском речју, они се увек налазе у њеном потенцијалу, чинећи тако са њом увек један појам.

Кад неко пише, он мора писати или *лепо*, или *ружно*, или *нечисто*, или *разговешно*, или *сабијено*, или *развучено* итд., — он мора писати на известан начин, и кад ми од многобројних начина износимо један или други, ми само тиме описујемо дани појам, који је увек јединствен. *Устајаши* се може и *рано*, и *касно*, и *журно* и *полако* и сл. и када износимо за *ловца* да *рђно рђни*, ми тиме описујемо који од различних глаголских момената најбоље карактерише *ловца*. У *шу ... смо се састали* само се ближе одређује место састанка, а да је реализован глагол *састаши се* морао имати и одређено место, и начин, и време — то се по себи разуме. Све је то код сваког глагола латентно (ја сам те моменте назвао код глагола сталним пратилачким моментима сваког актуализованог или реализованог, тј. оствареног, глагола, исп. код мене О језичкој природи 95 и д.) и ми, износећи ма који од тих латентних момената, откривамо оно што се иначе може и само подразумевати, што је у самом глаголу, и, на тај начин, учествујемо у откривању његове природе; зато и велимо да је прилог у свима сличним случајевима органски везан са глаголом, чинећи са њим врло уску, врло чврсту, јединствену целину. То исто вреди и за остале примере: *изванредно свира, скупо плаћа* и сл., увек су то само јединствени појмови. Зато и у нашем језику врло често такви прилози чине целину са придевом или глаголом: исп. *мрко-зелен, ошвореножущ, новосадски* од Ндвн Сад, *многопоштовани* итд. а има језика у којима прилози са придевима или глаголима чине *увек* једну реч, исп. ниже стр. 21.

Напоследку у примерима: *купио је краву, однеговали су децу, дао је новаца пријатељима, орали су и њугом и ралицом, млели су и њшеницу и сирак* и сл. — увек имамо присну, управо органску везу ближег или даљег објекта са глаголом. Глаголи *купиши*, *однеговаш* и сл. садрже у себи латентне објекте јер кад год се купује — мора се *нешто* куповати, без обзира да ли је то у реченици исказано или није; али кад се исказе, онда то, по неопходности, заузима свој органски део у глаголу чинећи са њим целину, јер откривање латентног објекта и јесте изношење дела самог глагола. То вреди за све прелазне глаголе, па и за значење *неговаш* или ма које друго. Код глагола *дати* има два таква момента у горњој синтагми, а може их бити и много више: када се даје мора се *некоме* дати (даљи објекат) и мора се *нешто* дати (ближи објекат). Када се за једно и друго употребе извесне именице (једна у дативу, друга у акузативу, једна на првом месту, друга на другом или још како друкчије), врши се само овај органски процес, глагол се допуњује оним што он у себи садржи као латентне саставне делове. *Орали су њугом и ралицом* — два су исто тако важна, органска дела самог појма *ораш* којима се само оно што је у глаголу скривено као стална могућност овде износи у две варијанте. Истина је да се овде употребљава нарочити падеж, инструментал, у нашем језику, а тако и у неким другим језицима, али би било довољно навести и само поменуте речи, које су и саме собом оруђа, па да се зна да се оне везују са оним латентним инструментом који се садржи у глаголу *ораш* (исп. у нашој пословици *Нокш* су му, *ораш* би могао и сл.). Има језика где би било довољно и само навести овакве именице, па да оне у појму *ораш* заузму своје место. Исп. код мене, О језичкој природи 202 и д.

Мислим да после овога не морам нарочито анализирати примере као *млели су њшеницу и сирак* јер они иду у прву групу примера са латентним, а овде откривеним објектом.

Из свега што је овде наведено јасно се види да свугде овде имамо заиста чврсту везу, и код придева, и прилога и различних допуна уз глаголе. Ако је Рис ову везу назвао чврстом или уском, он је имао потпуно право. Али то је само последица оног односа, који све поменуте категорије имају према својим управним глаголима у синтагмама. Не бисмо могли рећи да је обележје тога апсолутно увек конгруенција или нарочито обележена рекција, иако тога има доста, па је често у језицима и обавезно као у многим индоевропским језицима. Откуд то долази и зашто то долази

у језицима, то је друго питање. Али када тога има, то је увек последица, а не узрок. Последица које може бити, али не мора. У енглеском језику придеви су у синтагмама непроменљиви, па се ипак тачно зна на шта се односе, јер они заузимају одређено место у појму управне речи. То исто вреди и за прилоге који често у језицима немају засебног облика, а тако исто и различне допунске речи према управним речима. Свугде је ту главно органски однос према управним речима, управо апстрактно или латентно садржавање њихово у њима.

Дешава се често да се *место* тих речи у синтагмама морфологизира, да би се њихова функција могла разумети и одвојити од других могућних функција (в. о томе код Мешчанинова, Члены предложения и части речи, Москва, 1945, 199 и д.), али све је то последица оног органског односа који је дат у природи управних речи према зависним. Наравно, много се, после тога, у језику маханизира, али ниједна механизација није узрок њихова значења, већ је унутрашњи органски однос узрок њихове појаве, а механизација оног места које дотични органски део заузима може се и уопштити, исто онако као што се тај однос може исказати и каквим обликом.

Мислим да је из овога јасно: зашто сматрам да у карактеристику синтагма мора ући и нарочито истицање *органске повезаности* одређивачке речи са одређеничком.

И овде, на крају овог тумачења, морам још једном истакнути колико је оно чисто лингвистичко, као и напред на стр. 12. При језичким тумачењима ми не можемо одбацити значења речи и оно што се у њима скрива. То у нашем мишљењу постоји, па подједнако постоји и у језику. Када се напр. глагол у реченици реализује или активизира, он мора бити радња или стање извесне врсте, он се мора извршити у извесно време или на извесном месту. Све се то не мора открити при свакој реализацији глаголској, али колико се год од тога открије, оно добија своје органско место у глаголском појму као његов детерминатив. Исто тако при вршењу глаголске радње мора бити, ако су глаголи прелазни, и латентног објекта, и оруђа којим се та радња врши и намене — кога ради се она врши и сл. Није тешко погодити да су ти унутрашњи моменти глаголске радње, без којих она није потпуна, оне допуне или значењске синтагме које и чине потпуност реализованог глаголског појма или органску глаголску целину. Наравно, они могу бити изречени, али не морају. Само се, у сваком

глаголу по неопходности, морају подразумевати, наравно, докле остаје глагол даног значења. Ето, у томе је та *језичка* органска веза синтагме и управне речи која истиче *искључиво* из језичких особина глаголских речи. У томе нема ничега што би било изван глагола или што би се приписивало разумевању глагола позајмицама из какве друге научне области.

Из овога излази да је у сваком тренутку језичког остваривања језик везан са мишљењем, и то толико да се језик не може разумети ако се не утврди које и какво место његове особине имају у мишљењу. То је толико природно да то не би требало нарочито доказивати; али како се стално на том терену јављају неспоразуми морам и о томе рећи неколико речи.

Речи су знаци за ону њихову садржину која се налази у нашој свести, или сазнању или мишљењу. Када се речи у реченицама богате садржином, све се то нагомилава у појмовним речима преко оних речи које излазе из реченица, тј. ослобођавају се после њихове употребе у реченици, и задржавају се у нашем мишљењу. Када се поново, под истим гласовним знацима, реализују појмовне речи, оне се реализују са целокупношћу значења која су се у њима нагомилала. И тако се јавља опет ново могућно богађење речи које из остварених реченица иде у мишљење као појмовна реч. И тако увек. Када је тако наше мишљење и језик једна целина, како се може при анализи особина речи и њихова облика занемарити њихово место у мишљењу? Кад би се то чинило, та анализа не би била потпуна. Зато кад испитујемо односе речи у синтагми, ми морамо знати шта ти односи претстављају у нашем мишљењу, наравно, са нашег лингвистичког гледишта.

4.

Овде сам се само узгред дотицао формалног обележавања, било конгруенцијом описних синтагма било рекцијом допунских; зато се морам на томе и мало исцрпније задржати.

Као што је то већ напред истакнуто, ја сматрам да је у свима синтагмама ове врсте (и описним и допунским) главни моменат, иако не и једини, јединственост појма која се обележава откривањем одређивачког дела синтагме латентног али сталног саставног дела саме управне или одређеничке речи. Све остало, почевши од облика и завршујући ма којим спољашњим начином да се та органска веза обележи, од споредног је значаја. Ових средстава која се за то могу употребити може бити, а може и не бити. И

сасвим је узалудан посао хтети по сваку цену наћи какво нарочито средство да се ово и формално обележи (као што чини напр. Бали). Та средства као последица служе да се каква функција причврсти за неки део синтагме и да даље послужи као грађа за стварање засебних категорија речи. Али није овде у питању ни грађење нарочитих облика ни тумачење синтаксичком функцијом јер је и она само последица оних могућности које речи дају за стварање органске везе са члановима синтагма који тада у исто време врше и синтаксичку функцију. У разумевању ових односа ни синтаксичка функција не може заменити ону органску функцију која је основица сваке синтагме, па и сваке друге функције у језику или ма каквог обележавања ма каквим формалним начинима употребе речи.

То ће се лепо видети ако узмемо да, макар у најкраћим тезима, продискутујемо оно што о томе говори И. И. Мешчанинов у напред поменутом делу. Он не употребљава још термин синтагма, већ говори о *групама* у реченици.

Он врши анализу (стр. 116 и д.) реченице: *Снеговые горы производят грандиозное впечатление* (Снежне планине чине грандиозан утисак). Он правилно види у овој реченици два основна члана: подмет и прирок, који су самостални, и три несамостална члана. Говорећи даље о подмету Мешчанинов за њега вели: „да се јавља и у синтаксичкој групи чији се сви остали чланови потчињавају том уобличавању (оформлению) или конгруенцијом, или управљањем или примицањем (примыканием) или завршним обухватањем (замыканием).“ То исто вреди и за предикат. „На тај начин, наведени пример — *Снеговые горы производят грандиозное впечатление* — даје два основна очлањавања реченице: синтаксичку групу подмета и синтаксичку групу прирока у којима се јављају и главни и зависни чланови. Главни чланови имају међу својим карактерним обележјима и то да су и сами у саставу одговарајућих синтаксичких група. Ту су се њима припојили чланови реченице од њих зависни који теже њима и према целој синтаксичкој структури и према свом граматичком уобличењу“ (Члены предложения итд. 118).

Дакле, као што се одавде види, синтаксичка функција и морфолошке особине чланова синтагма играју главну улогу у стварању синтагма. Али, говорећи тако, ми се налазимо у безизлазном положају. Јер према мишљењу Мешчанинова синтаксичке функције дају могућности уобличавању речи и сада, обрнуто, то њихово уобличавање (конгруенција, управљање, примицање, завршно

обухватање) — претставља средство за привезивање или потчињавање тих зависних чланова главним члановима.

Ово се провлачи и кроз остала разлагања његова. У другом примеру: *Он долго думал и, наконце, казала који он пореди са Он долго думал и, наконце, казала своје решајуће слово* што он анализира слично горњем примеру, он налази да „своје решајуће слово” заузима „слободан положај” јер је, као што прва реченица показује, суђење могло бити исказано и без њега. Зато га М. назива самосталним чланом реченице, само не главним.

Ово је, по моме мишљењу, погрешно размишљање. Оно показује да М. пореди речи, а не оно што оне садрже. Разлика између прве и друге реченице само је у томе што је у првом случају („казала”) објекат реченице који несумњиво постоји остао недоречен, латентан, а у другом је објављен. Према томе, у првом је случају глагол непотпун, а у другом потпун. „Своје решајуће слово” у другој је реченици органски део њен и ни у ком случају се не може сматрати ни полусамосталним, још мање самосталним, макар и споредним, чланом реченице.

Овај факат показује да М. оперише језичким елементима без језичког осветљења. Ми не можемо уопште разумети природу „група” речи или синтагма ако будемо овако мислили. У језику се ретко кад открива све оно што је условљено природом самих речи, већ само онолико колико смисао реченице захтева. Када ме неко запита: „шта радиш” и ја одговорим „пишем”, то не значи да тај глагол нема објекта, већ само то да нисам сматрао да је потребно да га откријем. А, уствари, ја сам морао *нешто* писати (или *писмо*, или *научну расправу*, или *причу* или *чланак* и сл.) Сасвим је друга ствар кад се глагол употреби не да се покаже реализација радње, већ да се изнесе особина каква (напр. кад се рече: *он пише* у значењу „он је писац”, *она шије* у значењу „она је шваља” или „бави се шивењем” итд.) или кад глагол без објекта има сасвим друго значење неголи глагол са објектом, па био он исказан или пређутан (исп. напр. када се зна за неког да ради какав посао, па се запита: „*је ли свршио*” [посао], али када се глагол *свршиши* употреби без објекта, онда „*је ли свршио*” значи „је ли умро” и сл.). Све именице, сви глаголи, па и придеви обично се употребљавају непотпуно када се употребљавају у реализованој или актуализованој реченици. Познато је напр. да сваки глагол при својој реализацији има и време вршења, и место и начин. Међутим ми ретко кад одређујемо све то. И кад је потребно да то речемо, то не значи да смо нешто нарочито додали, него да

смо изнели од онога што можемо дати, што нам је потенцијално у речима дато, — оно што сматрамо да је потребно. Када се рече *Сушра, 15 ов. мес., биће скуј универзитетске омладине на Студеншском шргу у 10 час. пре подне*, онда смо рекли оно што је било потребно. За један скуп о којем се објављује мора бити назначено и ко се позива на скуп, и када, и где и у колико сати. Могло би се рећи и у каквом оделу и каквим начином да долазе (колима, на коњима, пешке или сл.), али то није потребно. Међутим и време, и место и коме је скуп намењен, [све то улази у потенцијал израза „биће скуп” и претставља неколико синтагма органски повезаних:

Сушра, 15 ов. мес. — временска је синтагма у којој апозитив 15 ов. мес. ближе одређује појам сутра у низу календарских дана (описна синтагма).

Сушра, 15 ов. мес. биће скуј — то је временска синтагма у прилошкој функцији временског одређивања одржавања скупа (прилошка описна синтагма).

Скуј омладине опет је описна синтагма која би се могла исказати и речима *омладински скуј*, а која је проширена још ближим одређивањем *универзитетске омладине*, која са именицом омладина претставља и сама атрибутску синтагму, тако да би се све заједно могло рећи једном сложеном синтагмом *универзитетски омладински скуј*.

Студеншки шрг — описна атрибутска синтагма, а *биће скуј омладине на Студеншском шргу* — претставља месну синтагму којом се ближе одређује месни пратилачки моменат онога „биће скуп” или „одржавање скупа“.

У 10 час. пре подне — опет је временска синтагма, у којој се бројном конструкцијом и у вези са именицом *часов̄а пре подне* које и само претставља описну синтагму у којој се часови одређују као преподневни, назначује тачно време у часовима, па према томе, иако је знатно одвојено од основне временске синтагме *сушра, 15 ов. мес.* — по неопходности претставља њену даљу одредбу и заједно с њом ближе одређује реченицу *биће скуј омладине*.

Могло би овде бити још више различних проширивања различним придевима и именицама и увек би се сродне синтагме сврставале у сложене у којима би једно описно одређивање (или допуна) ближе одређивало другу синтагму. Наравно, много штошта од овога може изостати, али то не значи, да је исказано, да то не би одмах нашло своје органско место у реченици. Питање је увек шта је и колико је потребно да се изнесе.

Из овога се види да је код свих синтагма главно питање у каквој се органској вези налазе са појмовима које ближе описују или допуњују. Формална обележја долазе тек накнадно, а може их и сасвим не бити. Зато се ја не могу сложити кад Мешчанинов вели: „ближе допуне (прямого дополнения), као такве, у гиљацком језику¹⁾ нема, иако у њему има исказивања непосредног (прямого) објекта“ (ор. cit. 159), јер баш у гиљацком језику има оно што је за објекатску синтагму најкарактеристичније: да објекат, чак када има и свој атрибут, срasta са глаголом у целину. Напр. „њи урладухтугхдъ“ — „ја сам изабрао добру секиру“, у чему „урла“ значи добар, „тух“ секира, „ругхдъ“ „избор, бирати“. „На тај начин, друкчије неголи код даље допуне, која се, као што смо видели, јавља на засебном месту, непосредни (ближи) објекат у гиљацком језику добија толико зависан положај да се никада не одваја од „инкорпориране“ природке групе „улазећи у њен основни део и добијајући значење обележја процеса радње“ (ор. cit. 159). Ту се Мешчанинов позива на енглески језик: „Исп. положај ближе (непосредне) допуне у енглеском језику. Понеки пут је веза глагола с непосредном допуном тако у том језику блиска да се они сливају у један сложен израз који не може бити више подељен на саставне делове“ (ib.), али ипак међу њима може стајати „косвенное дополнение“ (ор. cit. 162).

Све ово потрђује необично јасно да се у гиљацком језику у поменутом сливању глагола и објекта, што се налази и у другим језицима ове врсте, па донекле и у енглеском језику, огледа само органска веза глаг. допуне или објекта са самим глаголом. То што у гиљацком језику нема облика који би примили на себе то обележје учинило је да је, по органској вези својој, објекат почео да чини и формалну целину са глаголом онако као што чини и значењску целину. Мешчанинов је те односе посматрао овде са „формалистичког“ гледишта, тј. да ли објекат чини и као реч засебну целину. То, међутим, нимало није овде потребно. И значење се због тога нимало није изменило. Он није почео да значи, као што би М. хтео, обележје процеса самог глагола, већ само оно што свугде у језицима значи ближи или непосредни објекат. Исто тако у гиљацком (а тако исто у чукотском²⁾) језику атрибут

¹⁾ Један од такозваних палеоазиских језика, исп. код Мешчанинова, Новое учение о языке, 1936 стр. 62 и д.

²⁾ Опет један од палеоазиских језика, исп. о њему код Мешчанинова ор. cit. 108 и д. и његово Общее языкознание, 1940, 152 — 176.

и именица, чинећи један појам, образују увек једну реч (исп. код Мешчанинова, инкорпорирование частичное, ор. cit. 33). Мешчанинов с правом пореди чукотско *шан'клявол* (*шан'* – добар, *клявол* мушкарац) — „добар човек“ са казахским¹⁾ *жаксы бала* („добро дете“) и руским *хороший ребенок*, само у чукотском обележавање атрибутске синтагме бива помоћу *сливања*, у казахском помоћу примицања, а у руском помоћу придевске моције. То значи да је *органска* веза атрибута и именице најбоље показана у чукотском, а много даљим средствима у казахском или руском (ор. cit. 27—28).

Дакле, у извесним језицима подметска и прирочка синтагма обележавају се и једном речју, што би одговарало њихову јединству. Међутим има језика где цела реченица претставља једну инкорпорацију. Тако имамо у североамеричком цимшијанском језику, делимице у чукотском, у корјацком (в. о њима ор. cit. 23) и сл. И реченица претставља извесну целину, и не може нас нимало зачудити што има језика који и ту целину претстављају сливањем речи које у њу улазе. Али исто онако као што ја сматрам да и у језицима у којима синтагме претстављају једну обличку целину — нема ничег примитивног, већ само остварење нечег што има оправдања у природи речи које улазе у синтагму (*органска* веза која је међу њима), тако мислим да и у језицима ескимоским, самоједским и другим у којима налазимо да и целе реченице претстављају једну целину имамо само могућни израз и реченичне целине. И у томе ја не видим ничег примитивног јер већ готове засебне појмовне речи улазе њих да образују²⁾

5.

Ја сам хтео да покажем само значај синтагма, али сам се морао задржати и на њиховој природи. Мислим да сам довољно показао у чему је *органска* веза између управне и зависне речи (описне и допунске) у синтагмама. Ја се не бих хтео на овоме месту задржавати на питању зашто у неким језицима имамо и конгруенцију или рекцију или, другим речима, нарочите облике да се поменуте синтагме обележе када је *органска* веза међу управном и зависном речју синтагме била довољно јака да свака.

¹⁾ Један од кавкаских језика.

²⁾ Исп. код Трубецког (*Mélanges Bally*, 1939, 76) да су се у неким језицима на Сахалину, суданском језику „ибо“ и сл. развили гласовни процеси којима се синтагматска целина обележава на један начин, а реченична — на други (в. и код мене, О језичкој природи 182).

реч у синтагми буде чврсто везана са својом управном речју. Кад бих хтео говорити о томе, то би значило да улазим у проблеме о постанку наставака уопште, а то би ме далеко одвело. Опште мисли о томе могу се наћи у мојој књизи *О језичкој природи*, стр. 212. Међутим и сам факат што је у другим језицима довољно и само навођење (примицањем) дотичних чланова синтагма па да се тачно зна њихов однос, а опет у другим језицима да се све речи које чине синтагму сливају у једну реч (в. напред стр. 20), — довољно сведоче о значају поменуте органске везе. Овде бих хтео још да изнесем у чему је и нарочити значај синтагма за развитак и разумевање извесних појава у језицима.

Пре свега — у области конгруенције. Познато је да језици који су имали конгруенцију, напр. придева и именице, могу ту конгруенцију и изгубити и не морају је ничим надокнадити. Кад у енглеском језику придеви, после губљења својих наставака фонетским путем, остају са јединим обликом (напр. *great, white, small, fancy, red* итд.) за све родове и све бројеве, то је могуће само тако што се они везују непосредно са потенцијалном особином дане именице дајући један појам, а тај јединствени појам служи даљој служби његовој у реченици. Другим речима, оне улазе у сам појам других речи чинећи са њим целину, а не са оним падежом или бројем у којима се те именице налазе. Овамо долазе и они многобројни језици у којима је онако као што је у енглеском, са том разликом што се за њих не може доказати да су имали конгруенцију па је изгубили, већ је они уопште нису ни имали (исп. турски и др. језике). Тако и у нашем језику могу се употребити напр. турски придеви, који су исто онако непроменљиви као и енглески, у непроменљивом облику уз наше именице различних родова и бројева, напр. *срмали кошуља, кадифли ћечерма* и сл. не добијајући никаквих наставака ни у једном падежу јединине или множине. И то је било могуће само на основу органске везе придева са потенцијалом именица.

И у француском и, делимице, у немачком јез. има сличних појава, напр. *jaune, fidèle* и сл. поред *blanc: blanche, fin: fine* и сл., непроменљиви су у погледу рода. Што се бројева (јединине и множине) тиче и ту има знатно више те непроменљивости у говорном француском језику него што би изгледало на основу писменог језика. У немачком језику имамо у предикату увек један облик (напр. *das Kind ist gut; diese Leute sind angenehm* итд. иако у атрибутој синтагми имамо још *ein gutes Kind, angenehme Leute* итд.). Све је то могуће на основу истог принципа.

Нарочито је велики значај синтагма за развитак падежне системе. Од најстаријих времена можемо констатовати свођење наставака деклинације на мали број падежа. Тако у грчком језику имамо, углавном, четири падежа (сем вокатива), иако се гласови на крају речи добро држе. То долази отуда што су носиоци падежних значења синтагме и докле год се синтагме разликују између себе могу се вршити најразличније промене код облика падежа именице, најразличнија свођења њихова на исте облике, па ипак да се сви падежи добро разликују. Тако напр. под утицајем изједначавања именичких облика које је дошло до тога што су у једно време нашег језика облици двојине почели да значе множину (већ између XII и XV века) изједначили су се потпуно датив, инструментал и локатив множине у промени свих именица, придева, заменица, тј. свих променљивих речи. Па ипак погрешно би било рећи да у множини имамо свега четири падежа (не рачунајући вокатив), иако је несумњиво да имамо свега четири облика. Јер и поред тога што имамо *људима* у дативу, инструменталу и локативу, ти се падежи јасно разликују према синтагмама: *говорио сам људима*; *говорио сам са људима* и *говорио сам о људима*.

Сличног обличког синкретизма има у свакој именовској промени у српскохрватском језику, најмање у два, а каткада и у више падежа. У другим језицима има тог и много више. Напр. у чешком језику именице као *rapí* имају све падеже једнине једнаке, па ипак се тазно зна за који је падеж у даном случају *rapí* употребљено. То се, наравно, зна на основу синтагме у којој *rapí* заузима извештан падеж који се одређује према томе које органско место он испуњује у њој.¹⁾ Зато могу именице бити и непроменљиве, као српскохрватско *доба*, па ипак тачно да се зна како је употребљено²⁾ (од тога *доба*, *томе доба* и сл. уколико се уопште од те именице упоребљавају падежи, сем номинатива и акузатива; али се и у номинативу и акузативу код те именице придев слаже са именицом „време“ које претставља значењску садржину те речи). Тако се у енглеском могу употребити непроменљиве именице за различне падеже нашег језика³⁾ јер су синтагме носиоци разлике у њиховим значењима.

Наравно, синтагме не могу бити узрок језичких промена, али оне „допуштају“ да се различни облици једначе према развитку

¹⁾ Исп. О језичкој природи 237.

²⁾ В. Србислава Ковачевић, НЈ нс. II 246 и даље.

³⁾ в. моју књигу О језичкој природи 200 и д.

падежних ознака у целом падежном систему, пошто се од тога ни најмање не мења њихов смисао. Само у случајевима када су синтагме потпуно једнаке, а хтели бисмо да обележимо њима различна значења, морамо додати реч која би то показивала, напр., док у француском имамо падежну синтагму *donnez-moi le pain и du pain*, у енглеском би се морало рећи *give me bread и g. m. some bread*. Ово у исто време показује како је и када је постајало падежно обележавање, које се, једном уопштено, може, после тога, мењати на различне начине, како то закони и односи језичког грађења затраже¹⁾.

Мислим да није потребно истицати огроман значај синтагма за стварање сложеница које могу затим прећи и у просте речи.

Исто онако као што синтагме давањем истог падежног значења омогућавају језичко падежно грађење проширивањем истих облика и тамо где они — према условима језичког стварања (в. напред) — нису потребни²⁾, тако и обрнуто у случајевима када се саме синтагме јављају као носиоци падежног значења никакво нарочито обележавање падежа није потребно. Зато, као што је и напред речено, ако разлике у значењима синтагма не изазивају обличке промене, оне се њима ни у коликој мери и неprotиве.

Синтагмама се у већини случајева може објаснити и јављање засебних различних значења у извесних падежа. Нема никакве сумње да се напр. у наџем језику — а у сличним случајевима то вреди и за друге индоевропске језике — може претпоставити да у генитиву јединине именица мушког рода на старо *-os* (напр. прасловенско **gordos* = срп. град: града), тј. у облицима са *-a*, у том *-a* имамо и стари наставак генитива и стари наставак аблатива (на *-*ōd*), али и без те претпоставке, када би наставак *a* припадао само генитиву, у облицима са њим имали бисмо више значења (припадања, партитивности и сл.); нема никакве сумње да су она добивана захваљујући развитку значења у синтагмама са једним наставком *-a*. Уосталом, ту се можемо позвати и на синтагме са предлозима: напр. *од свег срца* — зар не значи и *свим срцем*, и зар та синтагма не добија значење инструментала или начина, па ипак се генитивни облик у њој не мења. У њој генитив више ништа не значи, већ је синтагма унутрашњим развитком значења дала ново значење; тако напр. инструментал јединине уз предлоге *над, под, пред, за* и сл. који је првобитно значио „за

¹⁾ Обраћам пажњу на разлику међу језичким стварањем и језичким грађењем, в. код мене о томе, О језичкој природи 163, 508, 561—3 и др.

²⁾ Исп. код мене, О језичкој природи 563.

колико је нешто *над* нечим, *под* нечим и сл.“ променио је своје значење у искључиво локално значење „*над* нечим итд.“, и са тим је значењем остало иако се облик инструментала и даље употребљавао. Он ту више није имао никакво друго значење до обележавања диференцијалног односа тих синтагма према другим синтагмама. Из тога се види, колико сам падежни облик има диференцијалну функцију. Или напр. синтагме са аблативним генитивом уз компаративне прилоге (*више куће, ниже пошока*) у вези са глаголима све више губе значење компаративног места и добијају значење искључиво места (напр. *кућа је ниже пошока* и сл.). Колико се већ изгубило значење компаратива показује факат да данас када се уз компаративе обавезно употребљава предлог *од* (*он је виши од мене* и сл.), овде се употребљава генитив без *од* (*брдо је више куће*). Те синтагме имају локално значење и облик генитива и овде служи сада искључиво у диференцијалне сврхе.

Многи би се закључци могли из овога извући. Пре свега то, да се у границама истих обличних синтагма могу развијати значења која припадају, уствари, сасвим другим падежима. Видели смо да у различним генитивним синтагмама, нарочито са предлозима, имамо локативно значење, исто тако да се у синтагмама са предлозима за инструментал (напр. *над, под, за* и сл.) — може развити локативно значење; да се у акузативним синтагмама (*уђућиши на кога = уђућиши коме*) може развити значење намене. У томе правцу наши језици нису још испитани у довољној мери, али добро је познато да је напр. стари индиски граматичар Панини (Pāṇini) груписао све падеже према значењима, тако да је једно значење могло бити обележено са неколико падежних облика. Ако се из тога види бујан развитак унутрашњег значења синтагма, види се такође и то, да наставци нису нимало сметали да се развију и сасвим нова значања, што значи да они и нису имали свога засебног значења у дано време наших језика, иако су првобитно елементи који су улазили у ове облике и могли имати извесно значење. Уствари, ту смо имали синтагматска значења појединих падежа. Зато напр. у француском језику можемо дативом обележити и инструментал (исп. *à la main* значи исто што и *avec la main*, а дошло је од развитка синтагма са предлогом *à*).

Одавде излази да у флексивним језицима падежни наставци немају принудно значење, већ да су увек служили као диференцијална обележја и да нимало нису сметала синтагмама када су оне развијале, увек новим стицајем саставних делова, нова значења. Они су постајали обележја тих нових падежа. Врло је типичан у

том правцу француски генитив који се образује предлогом *de*. Иако је морао првобитно служити као аблативни генитив, он је брзо захватио и сва друга генитивна значења. Како? Просто на тај начин што је постао обележје генитивне синтагме и није се више противио никаквим новим генитивним значењима, већ им је увек служио одмах као диференцијално обележје. Слично имамо и код предлога *à* као обележја датива.

Све нас ово упућује да у свима и морфолошким и синтаксичким питањима која се тичу развитка падежне системе као такве и њених значења у језицима морамо водити стално рачуна о развитку синтагма. Ја ћу тим општим закључком и завршити ово излагање, задовољавајући се тиме што је питање о синтагмама и њихову богатом развитку у језику и само стављено на размисљање свима оним које занима развитак језика у морфолошком и синтаксичком правцу.

А. Белић

R é s u m é

Sur la nature du syntagme

L'auteur insiste sur trois choses:

1. Il distingue absolument le syntagme de la proposition. Le syntagme est une entité parfaite, de nature statique, dont la signification est toute donnée; la proposition est dynamique, toujours en mouvement, se formant au moment même où l'on parle. Le syntagme est caractérisé soit par l'unité de signification — l'énonciation d'un seul concept, soit par l'unité de fonction — toujours une seule pour toutes ses parties; la proposition, au contraire, représente une dualité de concepts librement reliés entre eux ainsi qu'une dualité de fonctions — l'une fondamentale, l'autre déterminant la première. L'auteur est d'accord en cela avec Ries. Il ne l'est pas avec Brugmann pas plus qu'avec Bally qui proposent l'égalité de la proposition et du syntagme.

2. Il souligne l'unité de signification de tous les mots d'un seul syntagme. L'attribut par exemple découvre l'une des qualités potentielles du nom (ex: forêt verte, grande maison etc.); l'objet, l'une des qualités latentes du verbe (ex: le verbe écrire doit avoir un complément direct et ce complément réalisé, la lettre par exemple, nous dit qu'elle est l'objet du verbe en question). Dans les syntagmes à unité de fonction, cette même fonction justement, représente cette liaison entre les différentes parties du syntagme (ex: syntagme sujet: Pierre,

Paul, Marc, tous sont venus — les quatre premiers mots sont reliés par leur rôle de sujet). Il en ressort que tout signe formel de l'unité du syntagme — la concordance, l'emploi de formes de déclinaison spéciales, la place du syntagme par rapport au mot déterminé etc. — représente cette liaison. Il peut n'y avoir cependant aucun signe formel, le syntagme peut s'unir au mot auquel il se rapporte — la liaison organique entre le mot principal et le subordonné, voilà ce qui est l'essentiel. L'auteur considère que les méthodes morphologiques, par lesquelles Ries, Bally et Meščaninov commentent les rapports entre les différentes parties d'un syntagme, n'en sont qu'une expression toute formelle et se réduisent toutes à cette liaison qui peut donc exister sans elle.

3. Il souligne tout spécialement la signification de cette qualité essentielle du syntagme — de la liaison organique entre le mot principal et le subordonné — pour le développement du syncrétisme, principalement dans les langues à déclinaison car c'est dans les syntagmes que se reflètent les changements de signification. Les formes se libèrent donc ordinairement ainsi de leur fonction différentielle. L'auteur démontre l'exactitude de ses théories par un certain nombre d'exemples.

LA DÉSINENCE *-tŭ* DE 2e—3e PERSONNE DU SINGULIER DE L'AORISTE

Les diverses hypothèses sur l'origine de cctte curieuse désinence ont été discutées par Chr. S. Stang, *Das slavische und baltische Verbum*, p. 219—222, et voir p. 65 et suiv. La seule qu'il retienne, et qu'il adopte, est celle que A. Meillet a formulée dans ses *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, p. 134—142: *-tŭ* continuerait i.-e. **-tha*, désinence de 2e personne du singulier du parfait. Meillet s'appuyait sur la désinence *-t* du germanique. En germanique, il n'y a pas de doute: la désinence *-t* est de 2e personne, et dans les prétérito-présents, anciens parfaits sans redoublement, on a clairement got. *waist* „tu sais“, en regard de 1ère et 3e pers. *wait*, 1ère plur. *witum*, etc. Mais il n'en est pas de même en slave: les rares vestiges d'anciens parfaits sont passés à la flexion athématique, et de *vědě*, *věmĭ*, la flexion est 2e pers. *věsi*, 3e pers. *věstŭ*, l'aoriste *vědĕxŭ*, *vědĕ*; de *mogō*, got. *mag*, 2e pers. *magt*, on restitue une 2e personne du singulier **moši* (*Revue des Études slaves*, XVI, p. 26 et suiv.), avec un aoriste tout nouveau v. sl. *mogŭ*, 2e—3e pers. *može*. Il n'y a aucun rapport entre la 2e personne en *-t* du germanique dans les prétérīts du type got. *namt* et la 2e et 3e personne en *-tŭ* du vieux slave, qui n'apparaît que dans quelques aoristes dont le vocalisme exclut qu'il s'agisse d'anciens parfaits. On ajoutera, du point de vue phonétique, que i.-e. **-tha*, même en admettant avec Meillet une forme secondaire **-thas*, gr. $-\theta\alpha\varsigma$ pour $-\theta\alpha$, aurait dû donner en slave **-to* plutôt que *-tŭ*, cf. 1ère plur. *-mo* de l'ukrainien et du serbo-croate.

Meillet s'est fait à lui-même ces objections. Dans la première édition de son *Slave commun*, il se contente de dire: „Sur l'origine de *-tŭ* à l'aoriste, il a été fait diverses hypothèses, dont aucune ne peut passer pour certaine“ (p. 213—214). Dans la seconde édition, il a pensé trouver un appui dans le hittite, *kuenta* „tu as frappé, il a frappé“ (p. 254). Il convient d'attendre l'explication des faits du hittite, et de ses désinences *-t(a)* et *-s* de 2e—3e personne du prétérit en regard des désinences de présent 2e sing. *-si*, 3e *-zi* dans le type en

-*mi*, 2e sing. -*ti*, 3e -*i* dans le type en -*hi*. Il n'est pas douteux que le type en -*hi* du hittite ne réponde au parfait indo-européen, et sans doute à d'autres formations encore, et sa désinence 2e pers. -*ti* à i.-e. *-*tha*. Mais il n'y a aucune raison de comparer spécialement le slave au hittite, et il est prudent de s'en tenir au témoignage des langues indo-européennes qui distinguent au prétérit du présent et à l'aoriste les désinences secondaires 2e sing. -*s*, 3e sing. -*t*.

Le baltique n'est d'aucun secours: il a complètement perdu les aoristes radicaux parmi lesquels se trouvent ceux qui prennent en vieux slave la désinence -*tŭ*, et il n'a conservé que des prétérits à voyelles thématiques *-*ā-* et *-*ē-*, répondant aux aoristes slaves en -*a-* et en -*ě-* et aux imparfaits en -*a-axŭ* et -*ě-axŭ*, avec une 3e personne en lit. -*o*, -*ě*, de *-*āt*, *-*ēt*. Pour la forme isolée v. lit. *biti* „il était“, lit. dial. *bit*, elle a pris sa finale -*ti* au présent *ēst(i)*. Son thème *bi-*, lette *biju*, n'est pas clair (Stang, p. 197—198), mais il doit continuer le prétérit **bē*, v. pr. *be(i)*, sl. *bě*, lit. *be-* comme préfixe de durée (RÉS, XXIII, p. 151), par contamination avec l'optatif -*bi-*, sl. *bi-*: en effet, la flexion de singulier de **bē-* devait être en lituanien 1ère pers. **biau*, 2e pers. **bei*, identique à celle de l'optatif, et au pluriel la confusion de **bē-* et de *-*bi-* se dénonce en lette dans les formes d'optatif 1ère plur. -*bem*, 2e plur. -*bet* (J. Endzelin, *Lett. Gramm.*, p. 692).

En slave même, on n'a, du moins directement, que le témoignage du vieux slave ancien: la désinence -*tŭ* est en train de s'éliminer en vieux slave, et si elle se maintient longtemps en slavon, surtout en slavon serbe et croate, c'est par tradition et dans des formes banales qui n'apprennent rien. On trouve -*tŭ* dans les cas suivants: avec les athématiques *bystŭ*, *dastŭ*, *jastŭ*; dans le type *jetŭ*, aor. *ješŭ*, 2e—3e pers. *jetŭ*; dans le type *mrěti*, aor. *mrěxŭ*, 2e—3e pers. (*u*)*mrětŭ*; dans le type *piti*, avec les aoristes *pixŭ*, *vixŭ*, 2e—3e pers. *pitŭ*, (*po*)*vitŭ*, et aussi, de *žitŭ*, (*pri*)*žitŭ*, mais à côté de (*o*)*žive*. Au contraire, on a toujours *bi*, *ču*, le type *plu*, et les type (*otŭ*)*kry* et (*pri*)*spě*, à la seule exception de *pětŭ* dans la flexion de l'anomal *pěti*, prés. *poje-*. On négligera *izmětŭ* Ps. Sin. LXXII, 21, qui est trop douteux.

Les données du vieux slave sont nettes pour les types *bystŭ*, *jetŭ*, (*u*)*mrětŭ*, où la désinence -*tŭ* est usuelle; elle n'est toutefois pas constante, et l'usage du Suprasliensis montre qu'elle s'éliminait en vieux slave récent. Pour le type *pitŭ*, les indications sont fragmentaires: du verbe *liti*, un exemple *vŭli* dans le Marianus, Jean XIII, 5, est isolé, la flexion courante du vieux slave étant *lĭjati*, aor. *lĭja*, et il ne saurait garantir que l'aoriste ait été du type sans -*tŭ* de *bi*.

Mais au témoignage direct du vieux slave s'ajoute le témoignage indirect du serbo-croate: les longues s'étaient abrégées en finale absolue, et la conservation d'une longue à la 2e—3e personne de l'aoriste doit indiquer la présence d'une finale *-tŭ* disparue ensuite. Il y a en effet, pour les aoristes radicaux, une concordance frappante entre le vieux slave et le serbo-croate. Outre les types *òtē* (*klē*) et *mrŭje*, qui ne sont pas significatifs puisque la longue apparaît à tout le thème de l'infinitif-aoriste, *òtēti* (*klēti*), *òtēh* (*klēh*) et *mrŭjēti*, *mrŭjēh*, et en réservant le cas de *dāh*, *bŭh* „je fus“, 2e—3e sing. *dā*, *bŭ*, on a *pŭh*, *vŭh*, 2e—3e sing. *pŭ*, *vŭ*, et de même *lŭh*, 2e—3e sing. *lŭ*, qui doit restituer la forme **litŭ* qui manque en vieux slave, à la différence de *bŭh* „je frappai“, *čŭh*, 2e—3e sing. *bŭ*. *čŭ*. Il est vrai qu'on trouve aussi *krŭh*, *mŭh*, 2e—3e sing. *krŭ*, *mŭ* (A. Belić, *Pravopis*), dans le type radical en *-y-* qui ne comportait pas la désinence *-tŭ* en vieux slave: le détail des faits d'accent et de quantité se remanie, et il ne faut retenir que l'opposition de deux types, qui reste claire, *bŭ* répondant à v. sl. *bŭ*, et *pŭ* répondant à v. sl. *pitŭ*.

Van Wijk a observé (IF, XLIII, p. 281 et suiv.) que la désinence *-tŭ* d'aoriste apparaissait avec les verbes dont le participe passif est en *-tŭ*: types v. sl. *ŭtŭ*, (*po*)*žrŭtŭ*, et (*po*)*vitŭ* auquel on ajoutera (*pro*)*litŭ*, mais *bŭjenŭ*, (*otŭ*)*krŭvenŭ*. Ceci ne vaut pas pour les verbes athématiques, part. passif *danŭ*, *jadenŭ*, (*za*)*bŭvenŭ*; et l'on ne voit pas du premier coup comment il y aurait dépendance entre une désinence d'aoriste et le participe passif. Mais la concordance existe et demande une explication.

Van Wijk indique également, approuvé par R. Nahtigal (*Slovanski jeziki*², p. 91), que la désinence *-tŭ* se rencontre avec les verbes radicaux d'intonation douce. Ceci encore ne vaut pas pour les verbes athématiques, où la longue de s.-cr. *dā*, *bŭ* est en regard de thèmes *da(d)-*, *by-* d'intonation rude et supposerait une oxytonaison de la désinence en *-stŭ* et un accent de métatonie, s'il n'était pas plus simple de la considérer comme analogique, comme dans le cas de *krŭ*. Et d'autre part, pour le type v. sl. *pitŭ*, comment rendre compte de la différence entre *pŭti*, aor. *pŭh*, d'intonation rude, et 2e—3e sing. *pŭ*? La règle de van Wijk ne s'appliquerait qu'aux types *ŭtŭ* et (*u*)*mrŭtŭ*. Toutefois, avec l'intonation, on s'approche du principe réel de répartition des formes avec ou sans *-tŭ* en vieux slave.

Ce principe est mis en évidence par l'opposition du type (*pri*)*spě*, sur thème **-ē-*, donc d'intonation rude, et de l'isolé *pětŭ*, sur le thème en **pai-* du présent *poje-*, qui serait d'ailleurs aussi d'intonation rude devant consonne, **pāi-*, si l'on s'en rapportait à l'infinitif s.-cr.

pjēti. La désinence *-tū* apparaît avec des thèmes terminés par sonante *n*, *m*, *r*, *j* (mais non *w*), et le fait est bien analogue à la conservation de la forme *-tū* de participe passif. Des aoristes *jetū*, *kļetū*, (*u*)*mrētū* sont sur des thèmes **em-*, **klen-* (ou **im-*, **klin-*), **mer-*. Pour les thèmes radicaux en *-i-*, ils continuent deux types différents, l'un en **-ī-*, l'autre en **-ei-*. Le baltique a d'une part des verbes comme lit. *ryti* „avaler“, prés. *ryjū*, préter. *rijaū*, de l'autre comme *gliēti* „enduire, coller“, prés. *gliejū* (dial. *glejū*), *skriēti* „voler en rond, tourner“, prés. *skriejū* (dial. *skrejū*), *šļiēti* „appuyer, adosser“, prés. *šļiejū* (dial. *šļejū*); en principe, les formes en **-ī-* représentent le degré réduit de racines „di-syllabiques“, d'intonation rude, et les formes en **-ei-* le degré plein de racines de présents ou d'aoristes d'intonation douce (lit. *glitūs* „gluant“, *āpskritas* „rond“, *šlaitas* „pente“), mais aussi bien d'intonation rude **-ēi-*. Les deux types se sont confondus en slave, avec même présent en *-ļje-* et disparition du présent en **-eje-* (*Grammaire comparée des langues slaves*, I, p. 110), et la comparaison avec le baltique n'est pas simple.

On n'a pas de correspondant baltique de sl. *bi-*. A v. sl. *viti*, 2e—3e pers. aor. *vitū*, s.-cr. *vī*, répond lit. *výti*, prés. *vejū* (dial. *vijū*), dont l'intonation de la racine „dissyllabique“, lit. *výtas* „tordu“, skr. *vītáh*, est en opposition avec l'intonation douce du participe passif s.-cr. *vīt*. A s.-cr. *liti*, 2e—3e pers. aor. *lī*, répond lit. *lieti*, prés. *lieju*, d'intonation rude, mais dial. *liēti*, prés. *lejū*, d'intonation douce, et on a un présent plus ancien *lēju* qui, comme v. sl. *lējō*, suppose un autre type de présent **lej-je-* (*Gramm. comp.*, I, p. 99). Pour v. sl. *pieti*, 2e—3e pers. aor. *pitū*, s.-cr. *pī*, la flexion semble être construite sur un thème **pī-*, mais elle est remaniée, et nous n'en avons pas l'aoriste ancien: il devait être en balto-slave sur le thème **pō-* de véd. *ápāt*, car c'est ce thème que présente le baltique, v. pr. *poieiti* „buvez“, lit. *puotà* „beuverie“. Voilà bien des difficultés pour quelques verbes: ces difficultés sont constantes dans la comparaison de détail entre le système verbal du baltique et celui du slave, et elles tiennent à ce que les langues sont évoluées, surtout les langues baltiques qui sont connues tardivement. Au participe passif, c'est en vieux slave qu'il faut chercher la distinction entre *vitū* et *bļienū*, et non en russe où l'on a également *vityj* et *bityj*, en serbo-croate où l'on a *vijen* et *bijen*. Il faut seulement retenir l'existence bien établie des deux types de verbes radicaux en **-ī-* et en **-ei-*, et admettre que, comme dans l'opposition de (*pri*)*spě* et de *pětū*, le vieux slave gardait, plus ou moins bien, la tradition d'une différence entre un type **bī-* et un type **wei-*: les types en syllabe fermée, **-en-* (**-in-*), **-er-*, **-ei-*, présentaient

une désinence en *-t-* à la 2e—3e personne du singulier de l'aoriste et le suffixe **-ta-* de participe passif, les types en syllabe ouverte, **-t-*, **-ū-*, **-ē-*, **-ā-*, n'avaient pas la désinence *-t-* et avaient reçu au participe passif le suffixe **-na-*, **-ena-*.

Pour le participe passif, il s'agit d'une conservation du suffixe **-ta-*, que le baltique a généralisé, et dont le slave a restreint l'emploi. Le slave a maintenu **-ta-* après sonante; après occlusive, il a dû le garder longtemps aussi: en dehors d'adjectifs isolés du système du verbe, comme *čestŭ*, on a encore en vieux slave les participes *otvrŭstŭ*, *uvestŭ*, et ailleurs **šistŭ*, v. sl. *šistije*. Ainsi le participe en **-ta-* était devenu une formation caractéristique des thèmes en consonne à présent en *-e-*: tandis que d'un thème vocalique **bī-* le participe passif est *bļjenŭ*, avec le développement régulier de *-t-* en *-ij-* devant voyelle comme dans le présent *bļje-*, il faut restituer un présent **wej-e-*, lit. *vejŭ*, et un participe passif **wei-ta-*, du type de lit. *lietas* „versé“, mais avec une intonation douce nouvelle, s.-cr. *vīt*; la forme plus ancienne **wt-ta-*, lit. *vŷtas*, est restée comme adjectif dans s.-cr. *vīt* (déterm. *vītī*, mais par métatonie, A. Belić, *Akcenatske studije*, p. 21).

Pour la désinence *-tū* d'aoriste, on a les conditions dans lesquelles elle se présente: après sonante, et en outre dans le type athématique de *bystŭ*. Or la désinence attendue de la 3e personne de l'aoriste est **-t-*: ne s'agit-il pas dans les formes en *-tū* du maintien exceptionnel de cette désinence, dans des cas où la langue avait une raison de la conserver? Le serbo-croate štokavien a bien, au mépris d'une loi phonétique élémentaire, gardé le jer faible du génitif pluriel, en le généralisant comme désinence *-ā*, parce qu'il avait besoin d'une désinence. Dans le jeu des lois phonétiques, il faut tenir compte de l'emploi des phonèmes et de leur utilité dans la langue: ainsi les finales casuelles se défendent beaucoup mieux que les finales adverbiales.

Tout indique que la chute des consonnes en finale absolue est assez récente en slave. Dans le cas des proclitiques, elles se sont conservées en partie: on a *iz*, *bez*, *vŷn-* à côté de *vŷ*, *ob(ŷ)* à côté de *o*, et *ot*, qui passait à *o-*, a été restauré en *otŷ*. Avec un mot tonique, Mikkola (*Urslavische Grammatik*, III, p. 11—12) explique le doublet (*j*)*azŷ*: *ja* „moi“ des langues slaves par un slave commun **jaz* répondant avec un allongement vocalique secondaire au baltique **ež*, lit. *eš*, et présentant à la finale un *-z* qui tombait ou qui se maintenait sous la forme *-zŷ*. Le slave a donc été à un certain moment, et à une date qui n'est pas très ancienne, une langue à consonnes finales débiles qui tendaient à s'amuir, mais subsistaient partiellement, en fonction de l'union des mots dans la phrase et surtout, évidemment, selon la

position devant consonne ou devant voyelle: c'est-à-dire une langue à consonnes de liaison, comme le français, et le *-n-* de liaison entre la préposition et l'anaphorique, r. *egó* et v. *negó*, garde jusqu'à l'époque actuelle le souvenir de cet état. On voit en français moderne ce qu'il advient de ces consonnes de liaison, et comment elles disparaissent, mais pas complètement. On prononce „il peu-t-entrer“ ou „il peu entrer“, mais toujours „peu-t-il entrer“. Le *-t-* de liaison est utile pour maintenir la distinction entre le singulier et le pluriel dans „il laiss(e) entrer“ et „il(s) laiss(en)-t- entrer“: si bien qu'en français régional de Picardie il est devenu la caractéristique de la 3e personne du pluriel en toute position, et qu'on a 3e sing. *i peu*, 3e plur. *i peuvt*. C'est de la même façon, en slave, avec la chute de *-t* à la 3e personne qui remonte à la fin du vieux slave, que le bulgare et le macédonien opposent, non sans des divergences dialectales, la 3e personne du singulier sans *-t* et la 3e personne du pluriel avec *-t*, bulg. *píta*, 3e plur. *pítat*.

Il est donc naturel qu'une désinence **-t* de 3e personne du singulier de l'aoriste, disparaissant généralement, se soit conservée dans certains cas plus longtemps et jusqu'au début de l'époque historique, en passant à *-tŭ*. Pourquoi spécialement après sonante? Mais c'est parce que des groupes *en*, *er*, et sûrement aussi *ei* (*Gram. comp.*, I, p. 118) avaient pris des prononciations différentes devant voyelle et devant consonne. Des alternances **jŕme-* (*ime-*): *jŕti*, *mŕre-*: *mŕti*, se sont maintenues dans la conjugaison où elles servaient à l'opposition de formes verbales; mais la langue pouvait difficilement admettre qu'une même forme de 3e personne d'aoriste présente plusieurs aspects selon sa position dans la phrase, qu'on ait devant consonne **jŕ tŭ*, mais devant voyelle **jem onŭ*, et en outre, devant *j*, **jem-l-jŕ* „il le saisit“. On excusera ces restitutions hardies et fort approximatives, mais il faut bien, quand on pose une loi phonétique, ici l'amuissement de *-t*, imaginer les répercussions de ce changement phonétique sur le système de la langue, et la façon dont la langue réagit aux conséquences gênantes qu'il peut avoir. Ici, la solution était de maintenir le *-t-* de liaison devant voyelle, et, avec la ruine du système des consonnes de liaison, ce *-t-* est devenu désinence *-tŭ* généralisée. Mais il devenait en même temps inutile, la langue ayant dissocié *ŕ* et *en*, v. sl. *rě* et *er*, et acceptant parfaitement des hiatus *jŕ onŭ*, *umrě onŭ*, et *-tŭ* disparaissait rapidement.

Dans les athématiques, la désinence **-t* avait altéré les thèmes **ēd-*, **dōd-*, et **būd-* (prés. **būnde-*, *bōdŕ*), en **ēst*, **dōst*, **būst*. Quel a été le traitement d'un groupe *-st* en finale absolue? En fait, nous n'en savons rien. Mais, puisque la chute de *-t* n'est pas très ancienne, on

doit supposer un slade **ēs*, avec un *-t-* de liaison qui a été généralisé en *-tŭ* pour justifier, comme au présent, l'alternance **ēd-*: **ēs-*.

Le fait qui embarrassait Meillet est que la désinence *-tŭ* d'aoriste est à la fois désinence de 2e et 3e personne. Il est bien facile à expliquer avec le *-t-* de liaison. Les langues à consonnes de liaison sont des langues où les fausses liaisons ne sont pas rares: pour les désigner, le français a dû créer un terme, le „pataquès“. On risque en en français de dire „il peu-z-entrer“ d'après „tu peu-z-entrer“, ou l'inverse: même un homme cultivé doit un peu se surveiller pour éviter des fautes de cet ordre. Certaines sont admises comme plaisanteries: „un va-t-en guerre“; mais „aime-t-il“, pour „aime il“, a été reçu dans la bonne langue au XVIIe siècle. Eh bien, une 2e personne du singulier *jetŭ* est en slave un „pataquès“ que la langue a accueilli, et il était naturel, puisque la 2e et la 3e personne du singulier ont toujours même forme dans les autres types de flexion. Le problème n'est grave que sur le plan de l'indo-européen: il ne l'est pas dans une langue à consonnes de liaison.

Ainsi la désinence de 2e—3e personne *-tŭ* de l'aoriste en vieux slave ne suppose pas une désinence spéciale dans le système déjà compliqué de l'aoriste: elle doit s'expliquer par une conservation exceptionnelle et curieuse, mais non immotivée, de la désinence **-t* de 3e personne de l'indo-européen. Il y a là une donnée importante pour l'histoire de l'aoriste en slave, et il faut reconnaître avec M. Stang, et de façon plus directe que lui, que la 3e personne du singulier était en **-t* et non du type sigmatique en **-st*. L'aoriste slave continue l'aoriste indo-européen, sans rapport avec le prétérit germanique qui continue le parfait. Avec voyelle thématique, on a en balto-slave des types en 3e pers. **-ā(t)*, **-ē(t)*, lit. *-o*, *-é*, sl. *-a*, *-ě*, comme en grec un type en **-ē(t)*, *-η*, pour ne parler que des types productifs. Avec sonante, une flexion v. sl. (*u*)*mrētŭ*, de 3e pers. **mert* et pour 2e pers. **mers*, répond à la flexion indo-iranienne de véd. *ākaram* „je fis“, 2e—3e pers. *ākar*, *ākaḥ*, de 2e pers. **kars*, 3e pers. **kart*.

Mais la flexion de l'aoriste est très remaniée en baltique et en slave. En lituanien, dans ses types en **-ā-* et **-ē-*, des désinences 1ère pers. *-au*, *-iau*, 2e pers. *-ai*, *-ei*, sont prises au présent, mais les désinences de pluriel et de duel, *-ome*, *-éme*, etc., sont celles du grec *-ημεν*, etc. En slave, il y a eu extension secondaire de l'aoriste sigmatique, 1ère pers. *-ixŭ*, *-axŭ*, *-ěxŭ*, et *ješŭ*, **merxŭ*, etc.; et les formes d'aoriste sont devenues aussi peu claires que le seraient, dans le type d'aoristes seconds répondant à gr. *ἔλαπον*, véd. *vidát*, *ávidat* „il trouva“, celles de v. sl. *idoxŭ*, *idoste*, etc. en regard de 2e—3e sing. *ide*, si le

vieux slave n'avait pas conservé les plus anciens *idŭ*, *idete*, etc. Les formes de 2e—3e personnes du singulier sont restées indemnes de cette extension nouvelle du type sigmatique, et du coup elles se sont isolées dans la flexion de l'aoriste: elles ont pris l'allure de formes supplétives non sigmatiques de l'aoriste sigmatique, au point que dans le type sigmatique le plus vénérable, celui de *věsŭ*, *rěxŭ*, les 2e—3e personnes du singulier, *vede*, *reče*, ont été prises à un type différent. C'est de la même façon que dans la flexion de *viti*, à thème **wi*- d'intonation rude, lit. *vŷti*, s.-cr. *vīti*, la 2e—3e personne d'aoriste **weit*, v. sl. *vitŭ*, s. -cr. *vī*, a été refaite sur le présent **weje-*, lit. *vejŭ*, avec intonation douce nouvelle, tandis que les autres personnes, v. sl. *vixŭ*, s.-cr. *vīh*, etc., étaient construites par addition au thème **wi*- des désinences sigmatiques.

On laissera complètement de côté la question des longues à la 2e—3e personne du singulier de l'aoriste en serbo-croate, dans les différents types d'accent *igrah*, *igrā*, *nōsīh*, *nōsī*, *tōnuh*, *tōnū*, etc., où Meillet a supposé la trace d'une ancienne désinence *-tŭ* comme dans le cas de v. sl. *jetŭ*, *vitŭ*. Ces longues sont assez anciennes en serbo-croate pour être attestées au moins depuis le XVIe siècle. Mais elles accompagnent un recul typique d'accent sur le radical et sur le préfixe: *jednāčih*, *jēdnāčī*, *zāigrah*, *zāigrā*. Il y a là des problèmes spéciaux, en liaison avec le mouvement d'accent du présent et de l'imparfait, *igrām*, *igrāh*, et il suffit de constater que la désinence *-tŭ* n'est attestée dans ce cas ni par le vieux slave, ni par la tradition du slavon serbe et croate. La longue du type s.-cr. *vī* n'a de valeur, et limitée, que par son accord avec le type v. sl. *vitŭ*.

André Vaillant

Резиме

Андре Вајан

О наставку -тѣ у 2 и 3 лицу једине аориста

Аутор одбија претпоставку А. Мејеа, с којом се слаже и Хр. Штанг, да -тѣ у 2 и 3 л. јд. аориста у стслов. потиче од наст. *-*tha* у 2 л. јд. перфекта. У словенском су малобројни остаци перфекта прешли у атематску флексију. Притом се -тѣ налази само у неколико аориста чији вокализам искључује могућност да они настављају старе перфекте. Уосталом, ни *-*tha* ни *-*thas* не би дало тѣ, већ вероватно *-*шо*.

Наст. -тѣ сачуван је само у старословенском старијих епоха, и то у следећим случајевима: **вѣстѣ**, **дѣстѣ**, **лѣстѣ**, — **лѣтѣ**,

(оу)мрѣтѣ, — питѣ, (по)витѣ, (при)житѣ поред (о)живѣ. С друге стране стоје **ви** и **чоу** и типови (отѣ)крѣи и (при)спѣ с јединим изузетком облика **пѣтѣ**. Карактеристично је да се овај наставка јавља код основа које се свршавају сонантима *п, т, г* и *ј* (али не и *ш*) и код атематских глагола. Траг овог наставка сачуван је и у српскохрватском. Пошто су дужине на апсолутном крају биле скраћене, дуги вокал у *пѣи, вѣи, лѣи* указује на некадашње постојање завршетка **-тѣ** у овим облицима, док у *бѣи* (од *бѣјѣм*) и *чѣи* нема дужине, као што нема ни **-тѣ** у старословенском.

Ван Вејк је запазио да **-тѣ** долази код глагола који у трпном придеву имају **-тѣ**, а такође и да се **тѣ** јавља код коренских глагола са циркумфлексном интонацијом. У оба случаја облици атематских глагола са **-тѣ**, односно са дужином у српскохрватском, чине изузетак.

Ауторова анализа словенског и балтиског материјала показује везу која постоји између разлика у интонацији и разлика у фонетском саставу корена глагола.

Аутор износи схватање према којем је **-тѣ** продужење старог наставка 3 л. јд. аориста који се губио по закону отворених слогова, али се у сандхију могао задржати. Код глагола с основом на сонант овакво се **-t* генералисало у виду **-тѣ** да би се облици спасли од многобројних варијаната изговора у сандхију: **jē tē : *jet on̄ : *jet-t-jē*. У језицима се иначе догађају отступања од фонетских правила да би се осигурала провидност значења. Да је отпадање крајњег консонанта у прасловенском релативно новијег датума, показује чињеница да се *n* сачувало као спојни консонант (р. *egó : v negó*).

Пошто је наставка **-t* схваћен као спојни консонант, он се пренео и на облик 2 л. јд. аориста, и то утолико лакше што 2 и 3 л. јд. аор. иначе имају једнаке облике.

У току балтиског и словенског развоја облици аориста претрпели су велике промене. У словенском се проширио сигматски аорист, али промена није захватила 2 и 3 л. јд., тако да су створени суплетивни односи као **вѣсѣ : вѣдѣ**. Тако је и место акутски интонираног облика 2 и 3 л. јд. аор. глагола **вити** уопштена циркумфлексна интонација према презенту **weje-*.

Питање дужине у српскохрватским облицима аориста као *ÿgrā, n̄d̄s̄i, š̄dn̄u* треба одвојити од питања наставка **-тѣ** који у оваквим облицима нигде није забележен.

ЗНАЧЕЊЕ ИМПЕРФЕКТА ПРЕМА УПОТРЕБИ У ЈЕЗИКУ П. П. ЊЕГОША

Иако се у проучавању употребе глаголских времена српско-хрватског језика — нарочито у радовима познатих синтаксичара А. Мусића, Љ. Стојановића, А. Белића и др. — прилично далеко отишло, иако се чак може рећи да је основни проблем ове употребе добио своје решење у теорији проф. Белића о синтаксичким категоријама глаголских времена, коју теорију је он први пут изнео у расправи *О синтаксичком индикативу и „релативу“* (објављеној у зборнику *Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski, Cracoviae II*, 47–56), развијао је још у неколике студије, а најпотпуније је изложио у својој књизи *О језичкој природи и језичком развоју* (на стр. 355–390), — у овој области наше науке остало је доста питања која треба расправљати и расправити. Једно од најзанимљивијих између њих је, несумњиво, значење имперфекта, и то из неколико разлога.

Имперфекат је облик у ишчезавању; он се, управо, изгубио из употребе у највећем делу народних говора и чува се на релативно малом простору српско-хрватске језичке територије — у бокелским, црногорским и још само неким суседним од оних говора који улазе у ширу основицу књижевног језика. Отуда код данашњих наших писаца скоро и не налазимо тога облика, врло ретко и код оних у чијем се завичајном говору лепо чува осећање за посебно значење његово (в. о томе у *Нашем језику*, књ. IV стр. 75). Осим тога, значење имперфекта се у историском развоју језика могло мењати, као што се несумњиво унеколико изменило према значењу која је овај облик имао у индоевропској језичкој заједници и које још и данас има у појединим индоевропским језицима.

Некадашње означавање вршења радње у прошлости до тренутка говора¹⁾ — какво значење данас у нашем језику има инди-

¹⁾ в. А. Белић, *Постанак прасловенске глаголске системе*. — Глас Српске акад. наука CLIV, Београд 1935, 14.

кативни аорист имперфективних глагола — имперфекат, по нашем мишљењу, није имао ни у најстаријим епохама развитка српскохрв., као ни у старословенском језику, или то бар досадашњим проучавањима није утврђено. А ако би се у старословенском и нашло у том значењу употребљених облика имперфекта, тим случајевима, ја мислим, објашњење треба тражити у језику оригинала с којег су превођени старословенски споменици. Тек нова испитивања у томе правцу ће, уосталом, утврдити да ли је ова претпоставка оправдана.

С обзиром на ово и зато што се ни за једног од оних синтаксичара који су говорили о значењу имперфекта не може рећи да је имао урођено осећање тога значења, ја и мислим да још није тачно утврђено шта управо означава облик имперфекта у нашем савременом језику.

Почев од Т. Маретића и Д. Богдановића, који су пре више од пола века имперфекат дефинисали као облик који означава трајање радње у прошлости¹, до дефиниције у последњој досад издатој граматици српскохрватског језика, према којој „имперфектом несвршених глагола изричемо радње, које су у прошлости трајале или се понављале²“, — даје се углавном једно исто значење овога облика. Нешто је одређенија и утолико тачнија дефиниција Ст. Новаковића, који каже: „кад ли се хоће да покаже радња која се догодила (зашто догодила, а не догађала, односно вршила! — М. С.) у прошлости као трајна или несвршена и кад се ни у ком погледу неће да показују границе времену њезина трајања, онда се употребљава пређашње несвршено (имперфекат)³“. Код Љ. Стојановића, према коме имперфекат показује прошлост несвршене глаголске радње⁴, и А. Мусића, који вели: „Имперфектом се у П [приповиједању] казује имперфективна радња

¹) „Имперфекат показује радњу која је у прошлости дуље трајала или се понављала“, каже Давид Богдановић у расправи *Пораба времена за прошлост у историческим радњама Вука Стеф. Караџића*. — Наставни вјесник VII, Загреб 1899, 324, а Т. Маретић вели да „о овоме облику немамо друго што рећи него да значи радњу која је у прошлости трајала“. (Грамматика и стилистика, Загреб 1899, 605).

²) Брабец-Храсте-Живковић, Грамматика хрватског или српског језика, Загреб 1951, стр. 222.

³) Стојан Новаковић, Српска граматика, II целокупно издање, у Београду 1902, стр. 308.

⁴) Љуб. Стојановић, *О значењу и употреби глаголских облика у реченицама*. — Јужносл. филолог II, стр. 191.

прошла за вријеме у које пјевач говори¹⁾ — у наведеним њиховим речима имамо уствари исту дефиницију. Судећи по датим дефиницијама, код синтаксичара нашег језика није било стварне разлике у схватању значења имперфекта. А само ако значење синтагме „*трајање радње*” схватимо као дуже или краће њено вршење, без икаква ограничења, а не као изузетно дуго трајање (а тако га можемо схватити), онда се не може рећи да су наведене дефиниције имперфекта нетачне. Али оне никако нису потпуне, и, што је много већи њихов недостатак, суштина значења овога облика није у ономе што се у тим дефиницијама износи, већ у нечему другом. И остала претеритална времена: перфекат, наративни презент, па чак и аорист имперфективних глагола означавају прошле радње (одн. стања) дужег трајања, јер се трајност, схваћена онако како смо мало пре казали, не садржи у овоме или ономе облику, него у самој основи имперфективних глагола, у глаголском виду. Ако се аористом имперфективних глагола поред трајања означава и прекид радње²⁾, наративним презентом и перфектом имперфективних глагола једнако се казује трајање радње каогод и имперфектом. У ово се лако уверити када се овим облицима замени имперфекат у примерима које за његово значење дају поменути синтаксичари. Ако узмемо примере:

Сеидин руњански субаша *вељаше* у Лозници на походу и Једном пред вече *сеђаше* на двору (из Т. Маретића); Сунце се лагано у море *сиушћаше* и Сестрица се брату *кунџаше* (из Ст. Новаковића); Док се ми томе *чуђасмо* и коње *шоварасмо*... ето ти пудара од оних винограда и За дјевојком нико не *присџаше* до самога царава сина (из Љ Стојановића); Руке шири те се ш њиме љуби, па Марјану мјесто *начињаше* и Доведе му без биљега вранца, па Максима зета *дозиваше* (из А. Мусића); Слично *осећаху* и лептири (из Брабеца) и др. — па у тим примерима имперфекте заменимо перфектима, њима ће се, очевидно, казивати радње које су у прошлости неограничено трајале, онако исто као кад се казују имперфектом.

У погледу дужине трајања нема, дакле, никакве разлике између прошлих радњи које се казују перфектом и оних што се означавају имперфектом. Ни по чему се не може закључити да, рецимо, у примерима: Сунце се лагано *сиушћало* у море и Док

¹⁾ А. Мусић, *Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику*. — Глас Српске академије СХХI, Београд 1926, стр. 126.

²⁾ А. Белић, *Аорист имперфективних глагола*. — Јужносл. филолог V, Београд 1925—1926, стр. 179.

смо се ми томе чудили и коње *Шоварили*, или у било коме оваквом примеру, — радње које се у њима износе иуколико краће трају него кад се казују имперфектом. И јасно је, према овоме, да никако немају право синтаксичари који сматрају да је имперфекат облик којим се истиче нарочито дуго трајање радње у прошлости. Штавише, врло често, према природи радње која се дотичним глаголом казује, или према општој ситуацији у којој се дотична радња врши, ми лако можемо закључити да се имперфектом означене радње нису дуго вршиле. Може се рећи да ни у примерима као што су: Сеидин руњански субаша у Лозници на походу *вељаше* и Сунце се лагано у море *спушташе* — радње у имперфекту нису дуго трајале, јер је субаша говорио (субаша вељаше) на походу, дакле, кад је полазио, а време његова похода није, ваљда, изузетно дуго трајало, као што се, сигурно, ни сунце у море није изузетно дуго спуштало, иако се лагано спуштало. Марјану се, јамачно, при његову доласку, није дуго место правило, и насупрот томе што се у горе наведеном примеру та радња казује имперфектом (исп. — па Марјану мјесто *начињаше*). Радња казана овим обликом, истина, често дуже траје од времена радње с којом се она напореда врши. Тако је управо увек када се у време вршења радње у имперфекту изврши каква друга радња, тј. када је глагол што означава ту другу радњу перфективан. Али се ни то не означава самим обликом имперфекта, него се схвата из ситуације која се једним и другим глаголом казује. Сасвим је јасно да се реченицом: Кад смо ми ушли, он *сеђаше* на своме месту — казује да је у тренутку нашег уласка он већ седео на своме месту. А из тога излази и да је он бар који моменат пре нашег уласка седео и да је, у сваком случају, његово седење дуже трајало од нашег уласка, да је управо наш улазак, који је тренутан, пао у време његова седења, којег је трајање неограничено. А да се то не означава обликом имперфекта већ да произилази из видског карактера једног и другог глагола, закључујемо опет и по томе што се имперфекат ни у овим случајевима не разликује од других претериталних времена. И свака радња казана презентом имперфективних глагола, рецимо, почиње пре било којег одређеног тренутка који пада у време њеног вршења. Па и радња која се врши у време говора, тј. радња која се означава индикативним презентом, почиње пре тренутка у коме се констатује да се врши, јер да би се ово о некој радњи констатовало, она пре тога мора почети, — па ипак још нико није дошао на помисао да се презентом *истице* дуго трајање радње.

Ни о посебном истицању трајања радње које би имперфекат садржавао у своме значењу, ја мислим, не може бити говора. А баш овај елеменат његова значења као главни истицан је у нашој синтаксичкој литератури (поред осталог исп. и Јужносл. филолог II, 191 и VI, 117). Не може се, истина, рећи да синтаксичари наши нису осећали и онај елеменат значења имперфекта који чини његову суштину. Већина њих, како ћемо то ниже видети, у дискусији о значењу овога облика, додирује и тај елеменат, али му и ови претпостављају оно што и не улази у само значење глаголског облика, већ се садржи у глаголској основи. Томе је, свакако, узрок чињеница што су извесни писци наши и који нису имали осећања за правилно значење имперфекта употребљавали овај облик, па су синтаксичаре који, често и по сопственом признању, у своме личном језику већином немају имперфекта такви примери неправилне употребе заводили. Они су тражили оно што је свакад, у свим примерима употребе имперфекта, како правилне тако и неправилне, заједничко, а то је само трајање радње у прошлости, па су зато тај елеменат и узели као суштину његова значења. Међутим, анализом примера из народа где је осећање за употребу имперфекта живо и примера употребе код писаца који су произишли из средине с таквим осећањем значења овога облика, затим анализом примера из народних умотворина, где се такође огледа доста сигурно осећање за правилну његову употребу, као и из писаца који су се језички васпитавали на народним умотворинама — долазимо до закључка да је суштина значења имперфекта у нечему другом. Имајући на уму у првоме реду овај језички материјал и полазећи од сопственог осећања значења имперфекта, које сам понео из говора завичајног краја (из говора црногорских), ја сам (у Граматици за виша разреде средњих школа, Београд 1951, стр. 341) казао да се „имперфектом означава радња која се у прошлости вршила напореда с неком другом радњом или било каквом временском ситуацијом”. А ако је тако, онда то значи да се имперфекат не употребљава у синтаксичком индикативу, јер се њиме казана радња временски само посредно одређује према тренутку говора, а непосредно — према времену вршења прошле радње с којом се врши напореда, односно према неком на било који начин одређеном моменту у прошлости.

На неиндикативни карактер имперфекта указао је и проф. Белић у својој расправи *О употреби времена у српскохрватском језику*, где за овај облик каже: „однос према садашњости ја у њему не налазим“ и „он је по природи својој упућен на употребу.

у релативу. Тако га у нашем језику и находимо¹⁾. Али Белић није рекао и да се тај облик никако не употребљава у индикативу, већ непосредно на цитиране речи наставља и вели „да се имперфекат могао подједнако употребљавати и у синтаксичком индикативу и у синтаксичком релативу. А Ал. Стојићевић у недавно објављеној својој расправи о значењу аориста и имперфекта износи мишљење према коме се имперфекат најчешће употребљава баш у индикативу²⁾. Полазећи од несумњиво тачне чињенице да овај облик обично служи за означавање лично доживљених радњи у прошлости, што је за један од говора српскохрватског језика (ово и Стојићевић истиче) први изнео Ј. Вуковић³⁾, али што није особина само овог него и других наших говора⁴⁾, па не само говора српскохрватског него и других јужнословенских језика⁵⁾, а што је особина и индоевропске језичке заједнице⁶⁾ — и имајући у виду такође несумњиву чињеницу да се имперфектом казују, дакако, и радње које су се вршиле у сасвим блиској прошлости, а занемарујући то што се њим означавају прошле радње, без обзира на њихову удаљеност од тренутка говора, — Стојићевић закључује да између непосредне, блиске и мало даље прошлости нема граница и да се, према томе, имперфектом радње временски одређују, као и индикативним аористом, према времену говора говорног лица.

¹⁾ Јужнословенски филолог VI, Београд 1926—1927, стр. 117 и 118.

²⁾ Александар Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*. — Словенска академија знаности и уметности, Љубљана 1951.

³⁾ Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. — Јужнословенски филолог XVII, стр. 87.

⁴⁾ Б. Милетић, *Црмнички говор*. — Српски дијалектолошки зборник, књ. IX, Београд 1940, стр. 544 и М. Стевановић, *Ђаковички говор*. — Исто, књ. XI, стр. 147.

⁵⁾ У македонском језику „со него се (реч је о имперфекту) изнесуе дејствие што се развивало пред очите на оној што кажуе за него“ (К. Кепески, *Македонска граматика II издање 1947, 56*). А за бугарски језик в. Петъръ Калканджиевъ, *Българска граматика, второ допълнено издание, Пловдивъ — София 1938* и д-ръ Л. А. Андрейчинъ, *Основна българска граматика, София 1942*, од којих први, дајући дефиницију значења имперфекта додаје: „лицето което говори се претставя очевидец на съопшаваното“, 141, а други, наводећи примере употребе аориста и имперфекта каже: „ние схващаме че авторътъ е билъ самъ непосреденъ свидетелъ на означените действия“, стр. 263.

⁶⁾ I „im Ai... das Imperfektum gebraucht wird, wenn der Sprechende etwas aus seiner persönlichen Erinnerung oder aus der des Hörenden mitteilt (Karl Brugmann, *Grundriss der vergl. Grammatik der indogermanischen Sprachen II 3, 748*).

Своје неслагање са овим и другим неким поставкама Стојићевићеве расправе ја сам изнео у рецензији те расправе штампаној у књ. XIX Јужнословенског филолога (стр. 272—287), па ипак ћу се на неке од њих освртати и у овоме своме раду, а на овом месту ћу поновити само то да ниједан од бројних примера Стојићевићевих не потврђује његове тезе о томе да се имперфектом иуколико одређује временска удаљеност вршења радње од тренутка говора и да само означавање доживљене прошлости било коме глаголском облику даје индикативни карактер.

Будући да је грађу узимао највише из језика народних умотворина, не може се рећи ни да Стојићевићеве примери, изузев, можда, оних из Марина Држића и других старијих писаца, нису били подесни да се њиховом анализом дође до данашњег значења имперфекта. Али су, ван сваке је сумње, и од материјала из народних умотворина, од којих су углавном полазили и сви други наши синтаксичари, за то згоднији примери употребе овога облика у језику оних писаца за које можемо бити сигурни да су имали потпуно развијено осећање за правилну употребу његову. То су свакако писци из говорних области у којима се имперфекат и данас употребљава, који су сами често тај облик употребљавали и спонтано га употребљавали. Један од таквих је и П. П. Његош. Код њега је с једне стране, употреба глаголских времена врло разнолика, а с друге стране Његош, који иначе у другим областима језика, често прави уступке песничким слободама, опште метричким и посебно ритамским захтевима на рачун народних језичких особина¹⁾, — глаголска времена увек употребљава онако како се у народу употребљавају. Посебно имперфекат у његову језику налазимо најчешће тамо где се њиме казује оно што се ниједним другим претериталним временом, без посебних одредница, не би могло казати. Зато је, држим, вредно дати анализу материјала из Његошева језика.

Иако се у стиховима:

Које чудо снаге и лакоће | у њих данас овде видијесмо?
Виђаше ли како стријељају, | како хитро *грабљаху* капице
 (ГВ 113—116)²⁾ — Видјесте ли чудо и знамење, | *ка* се двије

¹⁾ Ја сам ово на више конкретних примера показао у својој расправи *Неке особине Његошевог језика*. — Јужносл. филолог књ. XIX, стр. 17—31.

²⁾ Његошева дела означавам почетним словима: Горски вијенац са ГВ, Лучу микрокозму са Л, Свободијаду са Св., Лажног цара Шћепана Малог са ШМ, Мање пјесме са П, Његошеву прозу са Пр. и Огледало српско са О. Певања у Лучи и Свободијади, чинове у Шћепану Малом, као и број песме у Мањим пје-

муње прекрстише |...| крст од огња жива направише. | Ох диван ли бјеше погледати (ГВ 171—176) — имперфектом казују радње које су се скоро, истога дана (у првом примеру) и малопре (у другом) вршиле, — овим се обликом означава да су се те радње вршиле управо онда када су гледали, тј. када су видели они што учествују у говору (у првом примеру) и — онда када су двије муње направиле крст од огња (у другом) (тада тај крст, у томе тренутку диван бјеше погледати), а не, како се то чинило А. Стојићевићу, у блиској прошлости. Ово друго се означава прилошком одредницом данас (у првом примеру) и индикативним аористима *видјесте* и *укрстише се* (у другом), с којима је стање казано предикатском синтагмом с имперфектом *бјеше* истовремено. Исто тако из целе ситуације која се приказује у стиховима: Чудне бруке грдне мјешавине! | Чујаште ли како се њојаше (ГВ 1517—1518) — подразумева се да је то било скоро. Сами имперфекти: *чујаште* и *њојаше* означавају две радње које су се у прошлости вршиле напореда једна с другом као и са свим оним што се дешавало у прошлом времену о коме се говори; а обликом *збораше* у стиховима: Што збораше Амза и Никшићи? | Шћаше ли им мила вјера бити? (ГВ 343) — пита се шта су говорили (што збораше) Амза и Никшићи на састанку с кога су питани тек дошли (опет недавно); њиме се, дакле, означава радња која се вршила у време када су саговорници били на састанку са онима о чијем се зборењу говори, и ништа више.

И у првим стиховима, с непосредно претходном, и у овима другим, где је реч о мало даљој прошлости, износи се радња коју је доживело или говорно лице или лица с којима се говори. Стојићевић (као и они који су пре њега на то указали) говори само о радњама доживљеним од говорног лица, а ја сам баш на последњем и сл. примерима у својој рецензији Стојићевићеве расправе показао да се имперфектом не казује само радња доживљена од говорног лица већ и она што су је доживела лица с којима се говори¹⁾.

У вези с овим је потребно додати да је употреба имперфекта за означавање радњи што их је доживело лице коме се говорник непосредно обраћа ограничена само на упитне реченице. Ово нам потврђују Његошеви примери као што су:

смама и Огледалу обележавам римским, а редни број стиха и страницу — арапским цифрама јубиларног издања од 1926/27 г. свих Његошевих дела сем Огледала, које обележавам према другом јубиларном издању, од 1951.

¹⁾ Исп. и напред (на стр. 44) наведени цитат из К. Бругмана.

Причај штогод Драшко од Млетака! Какав народ бјеше на те стране? (*ГВ* 1400—1401); — Знамо, чоче, нијесу рогати, — но бјеху ли zgodни и богати? (*ГВ* 1404—1405); — Бјеху ли им какве куће, Драшко? (*ГВ* 1423); — А бјеху ли јунаци, војвода? (*ГВ* 1445); — А судови бјеху ли им прави? (*ГВ* 1456); — А бјеше ли игре у Млеткама | као ово те се ми играмо? (*ГВ* 1529—1530); — Мишљаху ли у свијет за кога? (*ГВ* 1502); — Појаху ли уз гусле лијепо? (*ГВ* 1615); — А бјеше ли какав аманати? (*ГВ* 1625); — Како ли се зваше, војвода? (*ГВ* 1629); — А како те рањаху, војвода? | Бјеху ли им лијепа јестива? (*ГВ* 1665—1666); — Зар мишљаште да је лако | црногорско гњездо развит? (Св. VIII 1189—1190) и сл.

Иако нас ова ограниченост употребе за означавање радњи, односно стања, доживљених од лица с којима се говори, упућује на претпоставку да се он у оваквим реченицама употребљава зато што говорно лице у одговору на питање очекује употребу имперфекта (обично иза тих питања следују одговори с овим обликом) — то се ни по чему не коси са суштином његова значења. У наведеним примерима по реду говорно лице пита: какав се народ у Млецима показао пред саговорником, пред Драшком, кад је овај био тамо; је ли их он видео zgodне и богате (бјеху ли zgodни и богати?); какве је видео њихове куће . . . , да ли је приметио да они било за кога у свету мисле (мишљаху ли у свијет за кога?); какво је њихово појање уз гусле, које је, ваљда, чуо кад је тамо био; како су га за време његова боравка тамо хранили итд. А у одговорима:

Ка остали не бјеху рогати (*ГВ* 1403); — Бјеше, брате, доста лијепијех, | а грднијех десет путах више, | од бруке се гледат не могаху. | Богатијех бјеше поголемо; | од богатства бјеху полуђели, | ђешињаху исто као бебе. | Сви нуглови пунани празновах; | мучаху се, да им очи прсну (*ГВ* 1406—1413); — Бјеху куће на свијет дивота! | Ама бјеше муке и невоље: | ћескота их несрећна дављаше, | смрад велики и тешка запара, | те немаху крви у образу (*ГВ* 1424—1428); — Не, божја ти вјера, Мандушићу, | о јунаштву ту не бјеше збора (*ГВ* 1446—1447); — Бјеху, брате, да те бог сачува, | мало бољи него у Турчина! | Бјеше једна кућа превелика | у којој се грађаху бродови, | ту хиљаде бјеху невољника, — сви у љута гвожђа попутани, | те грађаху принципу бродове | . . . | . Једни сужњи бјеху приковани | у путима на веље бродове; — ту их љетње горијаше сунце | и дављаху кише и вре-

мена, | не *могаху* из везе шенути | ... | Најгоре им пак *бјеху* тамнице | под двореве *ђе дужде сѣојаше*; | ... | они људе све тамо *везаху* | и *дављаху* у мрачним избама (*ГВ* 1457—1482); — Они страха другога *немаху* | до од жбирах и до од шпијунах, | од њих свако у Млетке *дркѣшаше* | ... | ту не *бјеше* чојка ниједнога | један другог који не *држаше* | за тајнога жбира и шпијуна (*ГВ* 1505—1520); — *Бјеше* игре, али другогаче. | У једну се кућу *сакуљлаху* | ... | . Кућа *бјеше* сила од свијета, | по зиду јој свуд *бјеху* пањеге | ... | свуд *могаше* из зида видјети | *ђе вираху* ка миши из гњезда (*ГВ* 1531—1540); — Ту за гусле ни збора не *бјеше* (*ГВ* 1617); — *Бјеше* човјек те од средње руке, | да не *бјеше* под оним именом | не *шћаше* се бојат од урока (*ГВ* 1626—1628); — Ту не *бјеше* јела изван леба (*ГВ* 1667), —

питани је казивао како је видео, дакако кад је био у Млецима, да Млечани нису рогати; да има доста лепих, али и грдних тако да се просто не могу гледати од грдила; да има богатих, да *ђетиње* као бебе итд., итд.

А да овде ипак није реч о стању какво је било само у време када је питани био у прилици да га запази него какво је и у време поставаљања питања и давања одговора на њ, какво је стање уопште, — сведочи нам чињеница што би се у говорима српскохрв. језика који не познају имперфекта место овог облика употребио презент, а не перфекат; никако се не би рекло: *Јесу* ли им *биле* лепе куће, рецимо, и *Јесу* ли *били* јунаци, него *Јесу* ли им лепе куће и *Јесу* ли јунаци, као што би се и одговорило: *Јесу* куће на свијет дивота (а не — *биле су дивоџа*, јер би ово значило да више нису) и: Не, божја ти вјера, Мандушићу, о јунаштву ту *није* збора (а не — *није било* збора).

Иако је за мене јасно да је употребу имперфекта овде условило то што се у овоме дијалогу имало на уму какво је стање питани уочио кад је био тамо где је могао уочити, — исто је тако несумњиво да се имперфектом, односно предикатским синтагмама с овим обликом, не означава стање у прошлости него нешто што је такво и у време говора, што је стално такво. Поготову је јасно да употреба имперфекта у оваким примерима не потврђује Стојићевићеву претпоставку према којој се имперфектом означава радња из непосредне прошлости, јер је очевидно да у њима није у питању радња која је прошла, да управо тежиште није на радњи, него је ово квалификација која се даје синтагмом с глаголом у имперфекту. Али то не потврђује ни тезу

према којој се имперфектом означава изузетно дуго вршење радње, нити вршење радње уопште, већ овде имамо, како малопре реко-смо, квалификативни имперфекат, који, као и више других глагол-ских облика, означава једно стање које, понављамо, није било такво само у прошлости него је такво и у време говора — стално. А пошто ту имперфекат, као претеритално време, није употребљен за означавање радње везане само за прошлост, јасно је да ово уопште није временско, па дакако ни индикативно значење његово.

На овоме месту је најзгодније указати и на временску ситуацију радње означене имперфектом, какву имамо у примерима типа: Да ну, Вуче, што оно *збораше* | за нашега Бана Миловића? (ГВ 1159—1260) — јер поред свега тога што се та радња свакако вршила и пре самог тренутка у коме се питање поставља, ван сваке сумње се овим стихом не пита шта је питани зборио у прошлости, већ шта сада, управо у време постављања питања, збори. Ово се лепо види, како сам то рекао у својој већ цитираној рецензији Стојићевићеве расправе, по одговору питаног: „Није, брате, ништа међу нама, | но му нешто око снахе *зборим*“, у коме, сасвим је разумљиво, стоји презент. Кажем да је разумљиво што је у овоме примеру употребљен презент, јер се њим износи радња која се врши баш у време када се говори. А као што је из овога примера јасно да је у наведеном стиху с питањем имперфекат употребљен за временску садашњост, тако исто је несумњиво — то и Стојићевић каже — да би се с једнако оправдања и у одговору место презента могао употребити имперфекат. Само док је презент ту у индикативној употреби, имперфекат би био употребљен, као и у питању што је, ван своје временске ситуације, где има „само друге елементе свога значења . . . , значи једино напоредност радње с тренутком на који се мисли“ (Јужносл. филолог XIX, стр. 282), а не радњу која се вршила у прошлости.

За означавање радње која се врши у садашњости, тј. у време говора, употребљен је имперфекат и у стиху: Није свијет оно што *мишљасше* (ГВ 1136), у коме се износи схватање супротно од онога што га, дакако и у време говора, има лице коме се говори (ово је стих из одговора владике Данила на писмо Селим-паше). То је, уосталом, позната употреба имперфекта за садашњост¹⁾,

¹⁾ в. Т. Маретић, Граматика и стилистика, Загреб 1931, стр. 536. У вези с овим је, свакако, потребно разјаснити једну ствар. Ми смо се с Маретићем сложили да питање: *А ви ошкле бесше?* — значи што и: *А ви одакле сше* (в. ЈФ. XIX,

која је у говорима народним Његошева краја (а и не само тога краја) врло обична²⁾.

И кад означава радњу која се вршила у прошлости, и само у прошлости, као у стиху: А како те *храњаху* војвода, којим се пита како су питаног (војводу Драшка) хранили, очевидно за време док је био код оних којима се та радња приписује, — ту такође, по моме мишљењу, имперфекат није употребљен у правом већ у релативном индикативу. Радња се овде временски одређује према тренутку говора посредно, преко времена Драшкова боравка у Млецима.

Ово време је могло бити дуже или краће; радња храњења Драшка у Млецима трајала је колико његов боравак тамо. Можемо претпотставити да је питалац, који је употребио имперфекат, знао да је Драшко у Млецима боравио дуже (он је и тачно могао знати колико): неколико недеља, рецимо, или и неколико месеци. Али би он, несумњиво, употребио исти овај облик и кад би знао да је Драшко био у Млецима само неколико дана. А и у овоме случају, као и у ономе првоме, тј. у случају претпостављеног дужег боравка Драшкова у Млецима, — облик перфекта (А како су те *хранили*, војвода?) не би означавао ниуколико краће трајање времена дотичне радње, што опет, и сваки пут, потврђује неоправданост мишљења да имперфекат означава изузетно дуго трајање радње.

У стиховима:

Ми *играсмо* у колу с гостима, | *ређасмо* се наоколо вином, |
 докле пушка извише Пиштета, | пуче једна и човјек покличе
 (455—458); — Док их стаде по кући кривања, | *ђе ко бјеше*
 запљеска рукама (ГВ 1547—1548); А дрвене ноге насадили, |
 па *иђаху* као на кључеве (ГВ 1557—1558); — Али игуман
 Стефан пред црквом и још један калуђер који *држаше* путир
 у руке (ГВ, у прозном објашњењу иза стиха 2611); — Те
 ја стрчи брже накрај поља, — иако је лијепо вријеме, | *миш-*
љах скаче вода у понору (ГВ 2552 - 2554); — Шћаше доћи
 сердар с главарима | да ти прича све како је било, | *но немаше*
 када оставити (ГВ 2701—2703); — Дан и ноћ је поклање

282). Стварно, међутим, оно што се у томе питању садржи није везано искључиво за садашњост, него и за прошлост и за будућност. Глаголом и у овоме питању означава се нешто што је стално, бар за одређени временски период, за живота онога што му је питање упућено.

²⁾ Такве примере и објашњење њихова значења види код мене у Јужносл. филологу, књ. XIX, стр. 282.

трајало, | бјеше пуна Црмница Тураках (ГВ 2712—2713); — Престриже га остала му пуста | по ремику ка да трска бјеше (ГВ 2795—2796); — Док сидемо кâ на ово поље, | починемо под једну јабуку, | испод које и поточић *враше* (ГВ 1313—1315); Уберемо зрелијех јабуках | као цукар свака бјеше слатка (ГВ 1317—1318); — Свагда бјеше граја око мене | када хоћаш по граду изићи (ГВ 1435—1436); — Страшно л' бјеше једном погледати: | дим те црни бјеше приклопио, | ... | Око тебе пушке *грмијаху* | *фришџијаху* хиљаде момаках, | а *гракаху* на јата вранови | ... | Пред вече се над тобом изведри, | Турке мртве по тебе *бројасмо*, | погодит се нигда не *могасмо* | око броја колико их бјеше (ГВ 1742—1752); — Бјеше гору тама притиснула, | пред олтаром *плагаше* канђело (ГВ 2623—2627); — Сакриле се виле у пештере, | *бојаху се* сунца и месеца (ГВ 2626—2627); — Престриже га, остала му пуста, | по ремику кâ да трска бјеше (ГВ 2795—2796);

— по реду се износи да: „*играсмо*“ у колу и „*ређасмо се*“ вином онда кад је извише Пиштета пукла пушка и кад је покликнуо човек; једни тамо „*иђаху*“ као на кључеве кад су били с насађеним дрвеним ногама; калуђер „*држаше*“ путир у рукама кад је био с игуманом Стефаном пред црквом; онај је опет *мислио*, да скаче вода у понор кад је стрчао на крај поља; сердар „*немаше*“ кад доћи онда кад је хтео; Црмница „*бјеше*“ пуна Турака кад је у њој било поклање о коме се говори...; канђело је *плагало* онда кад је гору била притисла тама; виле су *се бојале* сунца и месеца кад су биле сакривене у пештерама итд., — имперфектом се, дакле, редовно износе радње које су се вршиле у току вршења или за време извршења неке друге радње. Ово његово значење потврђују и многи други примери, не само из Горског вијенца, већ и из осталих дела Његошевих, разуме се и примери из Луче микрокозма:

Љубопитство духа бесамртна | сројило се око мене кругом, — ал' погледи благи и проицини | с једнога се мене не *мицаху* (I 171—175); — Но ја поглед пут неба исправих | и занешен не *чујаш* анђела, | већ трепетом с'вјет свјетових *гледах* (I 227—229); — Већ бијели небески полкови | све мостове бјеху напунили | ... | . Свак се своме *повраћаше* стану (II 214—217); — Док одједном сву небеску сферу | покри шатор чистога кристала | ... — Ту *лећаше* вјечност окруњена (II 236—246); — Бјеше грдно једном мрачно царство | свуда своју владу раширило, | и његови наказни ликови | *улазаху* у поља небесна (III 61—64); — Два вјенчана славна полковоца | уљегоше у густе

полкове | ... | . Тако они кроз бијеле масе | погубљене војске *пролазаху* (IV 3—10); — Позоришта тога престрашнога | сви умови претставит не могу; | кад *ишаху* к погребу шарови | један другог у лет *раздрабаху*, | на комате *лећаху* к безднима (IV 126—130); — Од вишњег одоше престола | међу вјерне небесне полкове, | који страшну и крваву борбу | с царем ада једнако *вођаху* (V 336—339); — Два врховна војеначальника | обратише велике полкове | да ћерају неба отпаднике | ... | Дивна кретња *бјеше* и стравична | вјерне војске и побједоносне (V 461—468); — Ступ велики мрачни сачинише | ... | , те у мрачном виду *дубијаше* (Л V 486—490).

Није тешко схватити да се у наведеним стиховима износи: да се погледи не „*мицаху*“ у време (у прошлости) када се „љубопитство духа бесамртна“ било сројило око говорног лица; да то лице није чуло анђела у време кад је било исправило поглед пут неба; да се свакако „*повраћаше*“ своје стану кад су небесни полкови били напунили мостове о којима је реч; да је вјечност окруњена *лешела* кад је шатор чистог кристала био покрио небесну сферу; да су наказни ликови *улазили* у поља небесна кад је мрачно царство раширило своју владу; да су сјајни полковоци *пролазили* кроз масе погубљене војске кад су уљегли у густе полкове; ... да је, најзад, велики стуб у мрачном виду *дубио* кад су га сачинили, тј. пошто су га сачинили.

И у другим случајевима, дакако, имперфекат казује радње (односно стања) које су се опет вршиле напоредо с другом којом радњом (или стањем), само се те радње не излажу у непосредно суседним већ у нешто даљим стиховима. У примеру:

Од свијета на ком ми *сјећасмо* | до небеса престолодржнога | растојање преужасно *бјеше* (I 234—236), — говорно лице каже да је седело негде заједно с небесним духом пошто га је овај довео „на брежуљак један од топаза“, што је описано у стиху 219 и 220; обликом *бјеше* у стиху: растојање преужасно *бјеше* — даје се квалификација, опис стања уоченог у време о коме се говори. Стихове: Из њега се луче бесамртне | на све стране рјекама *сипаху* (I 241—242) — ваља везати за стих 239, па ће се тек онда закључити да се обликом *сипаху* хтело рећи да су се луче сипале истовремено с прошлом радњом која се износи у стиху за који овај везујемо; а радња стиха: Миријаде *лећаху* кометах (I 252) — истовремена је с оним што је казано у стиху 218 (комете *су лешеле* кад су луче текле). И још у низу примера из Луче (види II 228—229, II 271, II 274, II 276—277, II 279, II 282,

II 290, III 68, III 70, V 29, V 150, V 157, V 346, V 370, V 377, V 390, V 457, V 497—500, V 505), — тек њиховим везивањем за друге стихове на које се посредно наслањају открићемо у значењу имперфекта временску напоредност о којој говоримо.

И не само у оваквим случајевима већ и тамо где стихове с имперфектом није могуће везати ни за какву другу радњу или стање, у случајевима какве у *Лучи* имамо на почецима појединих певања, а понекад и другде, као у стиховима:

Свемогући на трон *сједијаше* (III 1); — Тако дивно небеско војинство | два војводе своје *сјровођаше* (III 27—28); — Дан четврти сличнога јављења | *бјеше* близу свештеног одиха (V 451—453), —

— ипак можемо схватити да се имперфектом означавају радње из једног одређеног времена у прошлости, из времена кад је песник у визији својој био у средини из које нам излаже догађаје, односно чије нам стање, чији нам изглед, претставља. А да се имперфектом у *Лучи*, у којој има око педесетак примера овога облика, износе радње или ситуације које је песник на изванредан начин лично доживео — то нам говори сам карактер овога дела, које, сем Посвете, није ништа друго већ песникова визија. Карактеристично је и потпуно у складу са суштином значења имперфекта, што у *Посвети* *Луче* нема ни једног примера овог облика, јер се у њој не говори, не прича ни саопштава, ни о чему што је доживљено, већ песник размишља о судбини човековој на земљи, о односу тела и душе и сродним проблемима.

За употребу имперфекта, а и за употребу осталих глаголских облика, у песничком стилу, и у лепој књижевности уопште, сасвим је свеједно да ли је оно што се у дотичном делу даје и стварно, или само у машти — у визији, или на било какав сличан начин — доживљено. Ми често не можемо знати, напр., да ли се негде излаже какав стваран лични доживљај, или нешто што писац само у својој уобразиљи доживљује. Да ли је оно што се прича сан или јава, конкретно или само у машти причаоца, односно писца, доживљено, — за синтаксу овог или оног облика нема никаквог значаја. То се нарочито лепо огледа на употреби имперфекта у два Његошева прозна састава: у *Жицију Мрђена Несрећњиковића*, у коме јунак приче излаже своје тобожње доживљаје, и у *Сну на Божић*, где говорно лице казује оно што је, такође тобоже, доживело, што је доживело у сну. Управо зато што се у њима причају лични доживљаји из временски ипак одређене прошлости, — употреба имперфекта нашла је широку употребу и у једном и у

другом саставу. Ово се нарочито лепо запажа кад се они читају у целини, а може се уочити и кад се из њих узму само примери са имперфектом:

На моју несрећу у исту крепост (тврђаву) у коју и тамница *бјеше* удари гром: прах који *бјеше* под најдоње сводове упали се и сву крепост диже у ваздух. Тамница у коју *стајах* не *бјеше* у средину крепости (стр. 408, ред 19—23); — Али све којекако међу старомодницима добро *бјех* и *пазаху* ме: моје погрешке, иако их *бјеше* много, *бјеху* непримијетне њиховоме уму. *Пројовиједах* непрестано на улицама (411, 5—9) — Како уљегоше почеше говорити о мојему закопу и откопу, нађоше да је то обоје било у три дни. Ја се најприје *брањах* да није него ... најприје се на ову *држах*, а послје спуштах се на шест (412, 7—11); — Пливјемо к једном градићу који *бјеше* од брода 23 миље (414, 27—28); — Код ње *бјех* кад га посјекоше (415, 12); — Отален махом побјегох преко Кучах пут Србије, *ђе бјеху* неколика силна Турчина именов дахије (415, 13—15); — Овај ме храбри паша прими у число својијех тјелохранитеља. Ту *мишљах* е ћу мало починут (415, 26—28); — Затвори га у град Јањину с неколико других. Томе је крива скупост пашина е не више не *бјеше* (415, 31—33); — И дарова ме Хуршид паша рејс-ефендији, јер *мишљаху* да сам Грк (416, 7—8); — Кад дођем на једно мјесто поизвишено *ђе бјеше* једно славно стројеније пред којијем *сјеђаше* један старац (424, 2—4); — Кад до стијенах (зидова) дођемо његовијех, погледам; али на њему није више до двоје вратах: једна велика и сваколика златом извезена и различнијема бојама, које се не *могаху* од дике гледат, друга мала и тијесна тако да једва човјек *могаше* посагнут њима уљест (424, 14—19); — Отвори ни се једна превелика соба које се ужасна величина не *могаше* очима прегледат, на сриједу које *бјеше* посађен пријестол од слонове кости на којему пријестолу *сјеђаше* прекрасно обучена девојка, ... којој *бјеше* на глави круна ... на којој *бјеху* ове ријечи написане (424, 25—32); — Ова велика и бесмртна царица *држаше* у рукама вијеси (илити мјерило) које не *бјеху* на једној страни нагнуте него право *стајаху* (425, 2—4); — Али ето пријестол на којему сједи жена пристара на којојзи не *бјеше* круне на глави него јој *стајаше* под ногама; и она *држаше* у рукама вијеси којизи *стајаху* накриво зато што у један не *бјеше* ништа а у једноме *бјеше* једна аспра (425, 15—20); — Отолен се

другијем крајем у кућу вратимо и нађемо у обору множе-
ство сирота које *џлакаху*, *јаукаху* и *бијаху* се рукама у прси
(425, 20—23); — Оне се стану жалит и различне неправде
приказиват и кривосуђа која су учињена противу њих у
истоме двору ђе се *налазаху* (425, 24—27).

Употребу имперфекта у овим примерима условљава то што
говорно лице излаже своје доживљаје из за њега тачно одређе-
ног времена у прошлости. Поготову нам је јасно откуда тај облик
кад видимо да у њему стоји или се бар подразумева друга нека
радња или стање с којим се ова као напоредна износи. У горњим
примерима, како један за другим долазе, казује се да тамница
„*бјеше*” у тврђави кад је у њу ударио гром (иако је она и пре тога
у њој била); да прах „*бјеше*” под најдоњим сводовима кад се упа-
лио, и да тамница у којој је говорно лице стајало тада није била
у средини тврђаве; да је причалац био добро и да су га пазили
баш *џада*, и да се његове многобројне грешке *џада* нису приме-
ћивале и да је баш у *џо време* проповедао по улицама; да се
бранио, тј. порицао да је његов закоп и откоп трајао три дана
онда кад су тамо неки тврдили да је ово трајало толико; да гра-
дић „*бјеше*” од брода 23 миље кад су к њему пливали; да „*бјеше*”
код ње кад су га посјекли; да су у Србији *биле* дахије кад је
он побегао преко Куча; да је *мислио* да ће починути кад га је
паша примио за телохранитеља; да „*бјеше*” једно поизвишено
стијење кад је причалац дошао тамо (и не само тада) и да баш
тада пред њим „*сјеђаше*” један старац; да једна велика врата од
дике *није могао* гледати онда кад је видео како су била златом
извезена (макар да и не само онда). управо зато што су била
извезена итд.

Радња у имперфекту не мора бити истовремена с неком
другом прошлом радњом, већ је временски може одређивати и
каква прилошка синтэма као у примерима:

Пливај, Мрђене, ере ти се мало приђе *хођаше* (Пр. 414)
— Није вино пошто приђе *бјеше* (ГВ 1135); — Гордо лежи
велики војвода | под кључевма крви благородне | ка мало-
пред што гордо *иђаше* | . . . | кроз дивјачне тмуше азијатске
(ГВ 239—243); — Данас жеже што јуче *нивљаше* (ГВ 2285);
Био сам накупио неколико новаца и сасвим промислио у
вишему званију ступити, али ме несрећна жена ископа.
Испрва *живјасмо* лијепо, а последијед се почесмо . . . (Пр. 408).

Овде, очевидно, нема никаквих радњи с којима би оно што
се казује имперфектом било истовремено, али је то временски

ипак одређено: у првом и другом примеру прилогом *приђе*, у трећем—прилогом *малойред*, а у четвртном—прилогом *јуче*. У последњем примеру: *живјасмо* лијепо — временски свакако претходи радњи предиката реченице: *Несрећна ме жена искоја*; ово се и изрично казује одредницом *испрва*. А у примерима какви су:

Кад присједох мало украј поља, | али није оно што ја
мишљах (ГВ 2555—2556);— Кад два зборе штогод на улицу, |
трећи ухо обрне те слуша, | па онај час трчи судницима, |
кажи оно што они збораху (ГВ 1508—1511), —

тек из свега онога што се у оба наведена стиха посебно првог примера износи видимо да је радња у имперфекту тога примера претходила времену према коме се одмерава. Говорно лице је мислило нешто док је присело украј поља, а пошто је присело уверило се да није онако како је дотад мислило, оно је, тј. у време после извршења „истовремене“ радње престало то мислити, то више није мислило. А ово значи да је радња у имперфекту стварно претходила тој себи напоредној радњи. И анализом другог примера лако се уверити да онај што трчи судницима каже оно што је чуо да су два на улици зборила док је и он тамо био, дакле, пре него је трчао и достављао судницима. Уосталом, не треба схватити да се имперфектом означена и с њом напоредна радња врше једна кад и друга, да се време вршења једне и друге радње потпуно поклапају, да су те радње апсолутно истовремене, него се само мора узети једно одређено време у коме пада вршење, односно извршење и једне и друге те радње. Тренуци њихова вршења се, дакле, могу али не морају поклапати, већ може у тако глобално узето одређеном времену једна падати кад и она друга радња, а оне се, како смо то видели из напред наведених примера, могу у томе времену вршити и једна за другом.

И у осталим Његошевим делима, како онима што у њима не налазимо језичких особина које не би биле обичне у народу, у Шћепану Малом, рецимо, и десетерачким песмама народног типа, тако и у делима у којима срећемо и језичких елемената непознатих народним говорима — у Свободијади и песмама више апстрактне садржине, — употреба имперфекта ни мало није друкчија. И све примере из ових дела можемо овако класификовати:

а) У највећем броју случајева имперфектом се означава радња, (односно приказује нека ситуација) која се врши истовремено с радњом или стањем у непосредно суседним стиховима, напр.:

Свак заплака и невоља бјеше (ШМ I 89) [— бјеше невоља плакати кад је свако заплакао] — Сви смо једном

сакупно отишли | код његова двора великога; | и он главом испред свога двора | *шеташе* се тамо и овамо, | сав у срми и чистоме злату, | кратку пушку на руке *носаше* [— онда када смо једном сакупио отишли код његова двора] (*ШМ* I 172—178); — А један ни у Нови утече | јер *имаше* коња пребијесна [— коња је имао кад је утекао] (*ШМ* I 638—639); — Свуд *бијаху* развити барјаци, | за њима се *дизаху* војници [— војници се *дизаху* кад су барјаци били развијени] (I 700—701); — Погибе нам двјеста триста других | . . . | то је ништа каква *бјеше* мука |: Једном *мишљах* бабове ми душе да пиличник од нас не остаде [— *бјеше* мука кад су они погинули, а у једном тренутку тада *је мислило* говорно лице]; (*ШМ* III 97—101); — Ти се сакри кад назрије муку, | но народу не *бјеше* скривања [— народу није било скривања када се он сакрио]; (*ШМ* III 223—224) — А све жене дјецу унијеле која боја бити не *могаху* [— деца *нису могла* бити боја када су их жене унеле, оне су их, управо, зато и унеле] (*ШМ* III 557—559); — На Ублима сила паде, | тридест тисућ ње *имаше* [— *имаше* је тридесет хиљада кад је пала на Убле] (*ШМ* III 769); — О њему се за ово питало, | ал' га народ за цара *држаше*, | *чествоваше* и *бојаше* га се | и народ се овијем именом *окрешаше* како *желијасмо* [— у исто време кад се питало за ово, народ га је држао за цара, чествовао га, бојао га се и окретао се овим именом онако како се баш тада желело] (*ШМ* IV 685—689).

б) Можда је само случајно нешто мањи број примера за које је могуће открити истовременост вршења радње тек кад их вежемо за оно што се износи у стиховима с којима су посредно, преко више или мање других стихова, везани. Уствари, нема никакве разлике између оних из претходне тачке и примера:

Ово *бјеше* кавурска светиња | спрам које се све седам краљевах | и господа седам краљевинах | без престанка једнако *кршћаху* (*ШМ* II 730—733); — Родос *бјеше* на глас испануо, | *бјеше* ћаба влашкијех делија (*ШМ* II 739—740); — Ту се хазне све седам краљевах | *сасићаху* са свакоје стране (*ШМ* II 741—742); — Борци у крв све *лежаху*, различит се не *могаху* (*ШМ* III 374); — Наша војска нејакашна сломит Турке не *могаше* (*ШМ* III 771).

Јер кад први, други и трећи пример вежемо за стихове: Пред великом силом Османовом | Исток паде, а Запад се стресе | од нашега силнога ударца (*ШМ* II 720—722) — схватамо да се у

њима говори: како је била каурска светиња и господа се (свакако каурска) крстила спрам ње; Родос *испао* на глас, *био* ћаба влашких делија и у њу се (у ту ћабу) *сасијало* благо са сваке стране — до тренутка пада Истока пред силом Османовом. Четврти и пети пример су временски такође одређени, први од њих описом једног (опеваног у стиховима 343—39), а други описом другог боја (који је дат у 767—782 III-ег певања).

в) Истовременост радње, односно ситуације о којој се говори ни у овом делу није свакад означена неким претериталним временом или било којим глаголским обликом. Њу често открива каква синтаagma или и поједина прилошка реч. Такав случај имамо у примеру:

Кад сам доша у своје народу | за којим ми срце с усхићењем | у царском дому *шуцијаше* (ШМ I 311—313).

Можда би когод, буквално тумачећи нашу дефиницију о означавању напоредности радње у имперфекту с другом радњом, — помислио да је говорном лицу срце тукло за народом, тј. да је оно за тај народ осећало кад је у њ дошло. То ни психолошки ни логички ништа не би било необично, али се то, што је за нас овде једино важно, овим стиховима не казује. У њима се каже да му је срце тукло за народом у *царском двору*, тј. онда кад је био у томе двору, а не кад је дошао у народ.

Пример:

Мешавина неће грдња бити |...| него *бјеше* турска с црногорском | на крвавом Чеву на крајини (ШМ V 443—446) — развијен онако како је ради анализе значења имперфекта у њему потребно, значи: Неће бити горе мешавине него је била мешавина у познатом, временски одређеном, сукобу Турака и Црногораца на Чеву.

А у стиховима:

Сад се топи у химне витешке | којим Српство негда *грмијаше* (ШМ III 43—44) и Сачувај ме, боже, да је оно | што се једном о њему *мишљаше* —

— радње изражене облицима *грмијаше* и *мишљаше* временски су одређене — прва: прилогом *негда*, а друга прилогом *једном*. А то ће рећи да се свака од ових радњи вршила у одређено време у прошлости, да је свака текла напоредо с оним што се дешавало у време њеног вршења.

Нешто је теже, али не и немогуће, схватити да се опет мисли на вршење радње у одређено време у прошлости у примерима какви су:

На витеза Скендер-бега Ђура, | који њима не бјеше наличан, | на ујака Ђуро налицише (ШМ IV 290—292) и

Ми имасмо што нико нејмаше, | без терета никаквога цара; | не искаше паре ни динара, | а играше како ми свирасмо (ШМ IV 708—711).

Рекло би се да се у стиховима првог примера констатује само да Скендер-бег „њима“ није био наличан, већ да је лично на ујака, а у стиховима другог — само да су имали што није имао нико, наима, цара који није искао паре ни динара, а играо је како су му свирали, тј. радио све што су они хтели — и ништа више. А није тако. Тако би било кад би у њима био употребљен облик перфекта. За онога ко осећа значење имперфекта, међутим, с облицима како су употребљени ови стихови значе да је Скендер-бег био онакав какав је приказан — у време кад је живео, да су они уиме којих говори говорно лице имали што нико није имао, цара који није искао (тражио) паре ни динара, а играо је како су му свирали, све то у време кад је био њихов цар; — и једно и друго, дакле, у одређено време у прошлости.

Његош је имперфекат употребио у стиховима:

Ал' хероју тополскоме, Карађорђу бесмртноме, | све препоне на пут бјеху к циљу доспје великоме (ГВ Посв. 12—14); — Бег Иван-бег јуначко кољено | бораше се као лаф с Турцима (ГВ 567—568); — Да уз цара сједијаше, мудра главо, | шћаше царев везир бити, сестри тужној: | да уз краља сједијаше, мој младико, | ђенерал му шћаше бити, моја ружо (ГВ 1939 1942); — Оно бјеше јунак под крилима (ГВ 1974); — Још таквијех очих гвозденијех | ја не виђех у једнога момка, | а немаше још двадест годинах (ГВ 1988—1990); — Кам би црка од ове жалости, | а не сестра за онаквим братом, | е предиван бјеше јад га нашâ (ГВ 2032—2034); — Кад помислим и ја какав бјеше, | распале ме ужаса пламови (ГВ 2043—2044); — Жâ ми га је кâ брата роднога, | јере бјеше пушка мимо пушке; | срећан бјеше, а убојит бјеше, | око њега руке не превијаш, | свагда бјеше како огледало (ГВ 2800—2804);

— несумњиво зато што онај ко говори има на уму: да су Карађорђу биле све препоне на путу у борби у којој је постао херој тополски; да се Иван-бег борио с Турцима када је био оно по чему је остао познат . . . да (Батрић) „бјеше“ јунак и „бјеше“ предиван док је био жив, да тада још није имао двадест година и да је пушка (Мандушићева) била мимо пушка, била срећна и убојиша, да око ње (Мандушић) руке није превијао и да је свагда

била као огледало док ју је здраву носио, пре него му ју је у боју „престригла“ турска пушка.

На исти начин, по нашем мишљењу, може се разумети имперфекат у почетном стиху познате народне песме — *Нетко бјеше* Страхинићу бане и сл. случајевима.

Једнако у Свободијади и Пјесмама Његош употребљава имперфекат за изношење на неки начин, конкретно или само у машти, доживљених радњи (односно стања) везаних за време у прошлости означено другим радњама које се казује: глаголским облицима у непосредно или посредно суседним стиховима, неком прилошком одредницом или на било који други начин.

Радње у имперфектима примера:

Па почеше четовати, | боје с Турцма честе бити; | ... | зулумћаре гнусне Турке, | који раји додијаху, | свуд бијаху и ћераху (Св. I 174—175); — Тек вјесница бјела дана | бјеше своја бистра крила | ... | истргнула, раширила | и за златне горде власи | *пошезаше* и *шегљаше* | Уранова свјетилника (Св. I 508—514); — Витез Данил тада бјеше | код бистрога источника | ... | те молитве небовлацу | са сузама *пошиљаху* (Св. I 523—527); — *Блијешћаху* људске очи | када поглед шћаху бацит | на оружје пламно турско, | у којему цар свјетлости | своје лице *огледаше* (Св. I 601—605); — У вријеме оно исто | када султан Ахмет горди | глас побједе *очекаше* | ... |, у то доба Тѣхај-паша | уђе стидним челом, лицем (Св. II 1—22); — Цар га учи грозница га мучи, | е му ферман страха *задаваше* (II I 36—37); — до што јуче нама учинише, | у неђељу на Воскрсеније, | кад *појаху* божју летурђију (II I 88—90); — У њему се душа стјесни | ... |. Сумрачно му лице љутост | прекомјерну *казиваше* (Св. II 39—44); — Када Думан прије-варни | виђе паша Црногорце | ... | Ахмет-паше бој, посту-пак, | смршене му мисли многе | у витешки ум и главу | *порађаше* и *сћављаше*, | а крвави бој Влахиње | природну му бојну преглост | *убијаше*, *устезаше* (Св. II 227—244); — јер на земљу ударисте | Отмановић силна цара | за помоћи Москве краљу, | са којим љуте рате | и бојеве *завођасмо* (Св. II 376—380); Стога ти се Ахмет-паша | с силном војском усупут сврати | да освету вама врати | ... |, е *мишљаше* да ће тијем | свом султану угодити (Св. II 381—386); — Ал' се с пута не враћају, | веће на мост управ иду, | *мишљаху* их даље виђет (Св. II 449—451); — Кад орлове српства сиве, | који јата црногорска | *предвођаху*, *управљаху* | виђе везир богомрски (Св. II 544—

547); — Не хћах сефер с тобом учинити, | ал' се *надах* у тебе султане (П I 148—149); — К себе дозво старца Насрадина, | кој' *имаше* од свога рођења | четириста и шездесет љета (П I 303—305); — Кад у боју једноме *бијасмо*, | од ње страха и ње ђенерала | ... | сви ми зуби, царе, испадосе (П I 359—362); — У ођелу овом лажном | ... | пред свијет се *кажеваху* | кичељиви владоци | Византије столодржне | ... | док на горди трон Стамбола | сједе Мустаф, син Ахметов (Св. VIII 18—26).

као и све радње изражене имперфектом у стиховима: 5—13, 645—651, 762—767 и 792—799 II-ог певања; 45—49, 240—251, 259—264, 295—298 и 331—336 III-ег певања; 79—90, 229—231, 244—249 и 251—256 IV-ог; 434—440, 465—468 и 475—481 V-ог, 1—7, 48—51, 168—174, 185—187 и 202—208 VI-ог; 28—36, 84—89, 94—98 и 100—104 VII-ог, 589—592, 790—794, 794—798, 804—806 и 981—984 VIII-ог; 324—328, 378—383, 695—697, 757—762 и 728—729 IX-ог; 56—61, 111—114, 157—160, 224—228, 261—266, 274—281, 323—333, 382—388, 542—547, 672—675, 760—766, 816—818 и 1118—1130 X-ог певања — Свободијаде и 365—366, 523—524, 563—566, 678—681, 726—729 и 747—748 I-е; 28—30, 3—35, 63—67 и 149—150 II-е; 101—103 III-е; 1—7 VII-е; 131—132, 192—193, 198—199, 206—209, 247—255 и 282—283 XVII-е; 115—117 XX-е; 1—6 XLIII-е; 56—59 и 76—77 XLIX-е; 182—183, 233 и 290—291 LVI-е; 90—93, 109—110, 377—380, 386—388, 481—484, 505—514 и 640—641 LXXV-е; 117—120 и 173—175 LXXVI-е и 374—376 LXXVII-е песме Мањих пјесама — вршиле су се напоредо са другим радњама означеним којим претериталним временом.

А у примерима као што су:

Откуд свјетлост *истјецаше* | и ума се Феб *рађаше* | ... | , ту се сада рађа мрска | зла, глупости свака грађа (Св. I 22—28); — Ђе ти приђе по границах | муџиџије с јасним гласом | са мунара високијех | *пошиљаху* са изриком (Св. III 54—57); — У вријеме свега боја | један витез на другога | ... | *насканаше*, крв *лијаше* (Св. IX 360—364); — Скупи много више војске | него ирвом што *имаше* (Св. IX 441—442); — Камо ваша храброст прва, | коју са мном *каживасте* | на свакоје ратно поље, | камо ваша слава дика; | са којом се *одличасте* (Св. IX 450—458); — Живот људски без тебе би био | ка немирним неба духовима, | те *мишљаху* с престола бацити | цара неба и свег створитеља (П XXXII 61—64); — Ти, цвијету дични српске башче мале, | којано се тобом *поносаше*

гордо (П XXXVIII 20—21); — Ја се сећам тешке дневи | што горчину доносише | и сјећам се што ми тада | душу већма ублажише (П XLI 5—8); — Ти крајину око себе | од Турака сву брањаше | и слободу црногорску | ти жуђаше сачувати (П XLIV 11—14); — Ах мој мили, Павле, свак за тобом плаче: | ... | — свако те љубљаше, свак те разносаше (П XLV 45—51); — Но ми бјесмо мњенија једнога у пријатном нашему бродићу; | шта највише ту нас веселише (П LI 18—20); — Љуто цвили Ченгићу Дед-ага | ... | Бољи бјеше Ченгић Смаил-ага | са његово триста тевабијих | но тридесет на Босну градовах (П LVII 1—11); — Једном свиња из пуна корита | пред вратима имућнога дома, | кâ умије по свињски лонаше (П LVIII 1—3); —

мада ни у наведеним ни у суседним стиховима нема никаквих радњи с којима би радње у имперфекту биле истовремене, ипак увек налазимо или подразумевамо поједине речи или синтагме прилошких функција којима се време вршења радњи у имперфекту одређује. Тако се у првом од последњих примера хтело рећи да се Феб (тј. светлост) ума „рађаше” *некад*, пре него су тамо завладали они (Турци) под којима царује зло и незнање (глупост). Што је то време било одвећ давно, то нам говори да песник овде, као и у много других случајева, не излаже стварне већ само у машти доживљене догађаје. У другом примеру време радње у имперфекту је одређено прилогом *приђе*, у трећем синтагмом у *вријеме свега боја*. И тако по реду, у свим даљим примерима до претпоследњег, где је радња у имперфекту одређена временом Ченгић Смаил-аге и његових триста тевабија, и последњег, у којем службу временског одређивања имперфекта врши прилог *једном*.

На стотине и стотине примера код Његоша употребљеног имперфекта нашли смо свега један једини случај за који се не може рећи да је песник мислио на одређено време вршења прошле радње коју је казао имперфектом. То је пример:

А ево смо као они миши | што за мачку звоно *приправ-*
љаху (ГВ 434—435) —

у којему је имперфекат употребљен за означавање прошле радње чије време вршења ничим ближе није одређено. Можемо бити сигурни да лице које говори (а то је сам песник) овде није хтело рећи да је видело, односно на било који начин доживело побуну мишева, која се износи у реченици с имперфектом. Зато би песник свакако ту употребио облик перфекта, али му метрички није био

еквивалентан имперфекту. И управо је врло занимљиво што таквих случајева у Његошевим песничким делима нема већи број.

Иако се анализом примера из Његошева песничког језика могло доћи до поузданог закључка о значењу имперфекта, ја сам сматрао да ће бити корисно задржати се још и на употреби овог облика у Његошевој збирци (*Огледало српско*) народних или сасвим на народну (од самог Његоша и његова стрица Петра I Петровића¹⁾) испеваних десетерачких песама.

Када се прегледају сви ти примери употребе имперфекта, којих у овој збирци има на неколике стотине, онда је јасно:

1) да Август Мусић никако није био у праву када је тврдио да „употреба имперфекта нагрђује стил народне песме“, што му је, уосталом, оспорио проф. Белић у својој овде више пута навођеној расправи о значењу времена²⁾. Ово нам не сведочи једино релативно честа употреба имперфекта, која је карактеристична не само за ову збирку већ и за већину песама Вукових збирки (овде посебно указујем на песме о Првом српском устанку, које је Његош унео у *Огледало српско*, и које се, мада постале у другој средини, по броју случајева употребе имперфекта не разликују од осталих песама ове збирке, испеваних на црногорском земљишту), него нарочито то што имперфекат у њима каткад, према језичком осећању средине у којој су песме постале, не би могао бити замењен ниједним другим глаголским временом, наравно ако се нешто од онога што се казује имперфектом не означава неком одредницом или како друкчије. Кад бисмо у примеру:

У то дође соко тица сива | баш пред Котор ће *пијаху*
вино (О I 6–7), —

на који смо у *Огледалу* прво наишли — *пијаху* заменили са *пили су*, из два наведена стиха пре би се рекло да су они о којима је реч пили пре соколова доласка него да су пили баш у време тога доласка.

Тако исто на примерима:

На Иногор мало поље доше, | на бијелу кулу Мустафића,
| ту *бијаху* пет Тураках братах (О III 242–244); — Она рече
Којичићу Вуку, | што *држаше* Ченгић Синан-бега (О IX

¹⁾ в. расправу Н. Банашевића, *Песме о најстаријој црногорској историји*. — Зборник радова Института за проучавање књижевности Српске академије наука, Београд 1951, књ. 1

²⁾ Јужнословенски филолог VI, 117.

88—89); — Хајдуцима лоша срећа била, паша *бјеше* на то Гацко равно (О XIV 162—163); — Издаше га погани Спахићи, | што но Никцу *бјеху* споредници (О XXI 107—108); — То зачуло шездесет пандурах | у Коприву ниже Мартинићах, | *ђе чуваху* од Турака стражу (О XXIX 31—33); — Што л' у војске јесу барјактари, | то *бијаху* сиви соколови (О XXXI 165—166) и сл.—

— они што осећају значење имперфекта ни данас не би употребили перфекат, или било које друго претеритално време, јер би перфекат, рецимо, по њихову осећању у свим овим примерима означавао радњу која је била пре оне што је с њом стварно истовремена, док се имперфектом изражава истовременост.

2) У неупоредиво највећем броју примера с имперфектом, какви су:

Кад виђеше њега Црногорци, | поскочише на ноге лагане, | на шарке се пушке *оџираху* (О I 9—11); — Батрићу су муке додијале, | па Османа богом *брашмљаше* (О II 16—17); — С собом узе три четири друга, | пође опет Скадру проклетоме, | ту пред пашу они *излазаху* (О III 51—53); — Када пашу књига допанула, | ни мало му мила не *бијаше* (О VI 18—19); — Покупио пет хиљада војске | све по пушци и крвавој руци, | *ђе знаваше* бољега јунака (О VI 32—34); — Жѧ Оташу било Црногорце | е *мишљаше* да ће погинути (О 74—75); — И долеће један прамен магле | од те доње Ластве Озринићке, | а из магле змије *излећаху*, | *грабљаху* нам са главах капице (О VII 81—72); — На тефтер су војску избројили, | војске *бјеше* дванаест хиљада (О XI 50—51); — Па их воде руках свезанијех, | *мишљаху* их врћи на откупе (О XI 162—163); — А прискочи Бабићу Иване | да Вукову посијече главу, | но се Вуче сјећи не *даваше* (О XII 173—175); — Нагнаше га низ Рудине равне | ..., | нико им се на пут не *чињаше* (О XIV 323—325); — У ријечи коју *говораху* | дође турска до Медуна војска (О XV 113—114); — Друга нема споредника нема | до његово двоје *ђеце* луде, | ..., | те му *ђеца ушваљаху* овце (О XVII 65—68); — Свако гледа Никца од Ровинах, | међу собом *говораху* Турци (О XVIII 120—121); — Пак сакупи од земље главаре, | главарима књигу *кажешаше* | и овако ријеч *говораше* (О XIX 21—23); — Гашо овце на торину врну, | а клети се *џримицаху* Турци (О XX 95—96); — А кликује браћу Црногорце, | ал' га чути нико не *могаше*

и многи други, мада би у њима могло доћи и друго неко претеритално време, најчешће перфекат, — из реченичне везе је јасно да је имперфекат употребљен зато што је радња која се њиме казује реално или у машти доживљена, или се бар као таква жели представити од говорног лица, и што је вршена у једно време у прошлости које је одређено другом неком истовременом радњом. Баш зато што је ово из контекста јасно, и могао би се место имперфекта у оваквим примерима употребити перфекат.

Што у Његошевој збирци народних песама једва можемо наћи понеки пример друкчијег ближег одређивања времена радње у имперфекту, као у стиховима:

Знаш, Илија, што је пријед било, | докле Рамо у животу
бјеше (O LIX 9—10); — Ка̂ и што се грдан повратио | Вука-
 совић Филип Маџарине | и немачки плаћени солдати, | те
возаху топе и кумбаре (O LVI 99—102): — Знаш сестрића
 бега Али-бега, | до цара му не *бијаше* пара (O XI 22—2.);
 — што у њој, такорећи, и нисмо нашли примера у којима би се
 стање означено имперфектом у прошлости протезало до у време
 говора говорног лица, и ни једног примера који би временски
 био везан за садашњост (тј. за време говора), чега све налазимо
 у језику Његошеву, — то никако не значи да је у нашег песника
 и народног певача било различито осећање значења имперфекта.
 У овог последњег је само начин изражавања упрошћен, скоро
 шаблонизиран; стил народних, нарочито десетерачких, песама
 је више стереотипан, а песнички стил Његошев се одликује разно-
 ликошћу, и у њему су искоришћене све могућности народног
 изражавања, посебно овде — све оне што их значење имперфекта
 допушта. Зато сам ја и сматрао да ће Његошеви примери упо-
 требе имперфекта бити врло поуздана грађа за утврђивање тачног
 значења овога облика у нашем језику.

Давши прво неке доказе да досадања, скоро уопштена, дефиниција о значењу имперфекта, према којој се њим означава, чак и нарочито истиче, дуго трајање радње у прошлости, није тачна, — ја сам на Његошевим примерима, њиховом анализом, мислим, то потврдио и показао да је имперфекат претеритално време за означавање радњи које су се у прошлости, најчешће истовремено са неком другом прошлом радњом, а свакако увек у једно одређено време, вршиле. Време у прошлости у које се врши имперфектом означена радња не одређује се овим обликом, него временом вршења оне прошле радње с којом се радња у

имперфекту напореда врши, или неком прилошком одредницом, или на било какав други начин. То значи да се радња у имперфекту временски не одређује према тренутку говора говорног лица; имперфекат, дакле, синтаксички није индикативно време.

На Његошевим примерима смо се, даље, уверили да се имперфектом означавају само радње које су стварно доживљене или се само претстављају као доживљене од говорног лица, односно, у питањима на која се очекује одговор у имперфекту — и од лица коме се питање упућује, на чему се, особито у најновије време, у радовима о значењу имперфекта инсистира као на најзначајнијем моменту. Али ни то у значењу овога облика није битно, јер се опет и осталим претериталним временима, свима од реда, изражавају и лично доживљене радње. А суштина значења имперфекта је свакако истицање напоредности у одређеној прошлости, као што је синтаксички суштина презента означавање напоредности уопште. За разлику од перфекта, којим се означавају ничим неодређене прошле радње, и за разлику од аориста (дакако, имперфективних глагола), којим се казују одређене а временски, прекидом у једноме тренутку, ограничене радње, — имперфектом се, дакле, означавају временски ближе одређене лично доживљене радње неограниченог (али не и изузетно дугог) трајања у прошлости.

За наше схватање значења имперфекта говори и чињеница што је већина синтаксичара, како смо то већ напред истакли, указивала на означавање напоредности радње у имперфекту с другом неком прошлом радњом, односно на ближе одређивање прошлости, као на један од момената тога значења, иако ниједан од њих није налазио да је овде баш тај моменат битан.

Вук Караџић у својој дефиницији значења имперфекта (у његовој терминологији — времена полу прошавшег) не само да указује на тај моменат него му, чини нам се, даје централно место, али ипак његова дефиниција, у целини узета, не може да задовољи. Он каже: „време полу прошавше... показује да је дело глагола јошт трајало, кад је нешто друго настало н. п. ја говорих а он дође, ја љубљех и пр.“¹⁾ Указујући на погрешну интер-

¹⁾ Писменица сербскога језика. — Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књ. I, Београд 1894, стр. 39.

Занимљиво је у вези с овим указати да и данашњи граматичари бугарског језика посебно истичу незавршеност имперфективне радње у моменту којим се она баш временски одређује. Као најкарактеристичнију за ово наводимо дефиницију: „Минало несвршено време означава минало действие което се представя като незавршено въ момента за който се говори“ (Андрейчинъ, op. cit., 233).

претацију Вукове дефиниције од стране А. Стојићевића, којом је овај хтео доказати своју основну тезу да имперфекат и аорист, наиме, „имају у суштини исто временско значење, да означавају скорашњу прошлост“²⁾, — ја сам рекао да ту дефиницију треба схватити као да је у њој речено: имперфекат показује да се радња глаголска вршила у време кад је било нешто друго³⁾, јер то управо значи Вуков пример (ја говорих у тренутку кад је он дошао). Вук није дао правилну дефиницију зато што је полазио само од примера једног типа. Радње имперфективних глагола — о овоме је напред било речи, — ма у којем облику да су употребљене, ако су истовремене с радњама перфективних глагола, већ самим тим што су с њима истовремене, морају почињати пре тих радњи, чије извршење пада у један од тренутака вршења имперфективне радње. Тако је, несумњиво, увек у случајевима употребе имперфекта у току чије радње пада извршење онога што се казује неким перфективним глаголом, као у стиховима: *Ми играсмо* у колу с гостима, | *ређасмо* се наоколом вином, | докле пушка извише Пиштета, | пуче једна и човек покличе; — Док сидемо ка на ово поље, | починемо под једну јабуку | испод које и поточић *враше* и многим сличним примерима. То је несумњиво завело Вука, а много мање оне који су касније ово време назвали *несвршеним*, — наравно уколико тај термин треба да значи да оно што се њим казује није било свршено у време којим се ближе одређује.

Највећи недостатак Вукове дефиниције свакако је у томе што је заснована само на употреби имперфекта у примерима где је његова радња напоредна с перфективним радњама. Па ни у свим случајевима овакве употребе не може се закључивати да је тачно оно што је Вук казао за значење овога облика. Радња у имперфекту временски се ближе одређује временом извршења прошле радње перфективних глагола и у примерима употребе какву имамо у Његошевим стиховима: Крст од огња жива *направише*! | Ох диван ли *бјеше* погледати! (*ГВ* 175—177); — Пред вече се над тобом *изведри*, | мртве Турке по теби *бројасмо*, | погодит се нигда не *могасмо* (*ГВ* 1750—1751); — Ступ велики мрачни сачинише | . . . |, те у мрачном виду *дубијаше* (*Л V* 486—490) и сл., али оно што се у њима означава имперфектом очевидно „није још трајало“ кад се десило оно што се казује временски напоредном радњом перфективног глагола; крст *није био* диван погле-

2) А. Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта*, стр. 9.

3) Јужносл. филолог XIX, стр. 280.

дати пре него су га муње направиле да би та особина његова могла још трајати у моменту кад су га направиле, он је такав постао тек кад је направљен; мртве Турке су бројали пошто се над бојиштем изведрило; а мрачни стуб је дубио пошто је био начињен. Није, дакле, тешко схватити да у овим и оваквим случајевима радње у имперфекту не само што нису „још трајале“ када је оно „нешто друго настало“ него оне још нису биле ни почеле да се врше док то „нешто“ није настало; тек од тога тренутка, управо, могло је да почне њихово вршење. А имперфектом се ни у овим, па ни у оним примерима на којима се заснива Вукова дефиниција, не означава оно што се Вуку чинило, већ се само казује да се дотична радња вршила у времену перфективне радње: или у самом тренутку њеног извршења (у примерима типа Вуковог) или иза њеног извршења (у примерима какви су ови што их мало пре наведосмо).

Поготову се у случајевима употребе имперфекта за означавање радњи напоредних с радњама имперфективних глагола овим обликом казује да се њиме означена радња и радња којом се ова временски одређује врше у једно време. То потврђују многи досад наведени примери овога облика. Да ли једна од тих радњи дуже траје и која дуже траје, која од њих је пре почела а која се пре завршила — може се још знати по ономе што се у реченицама с обема радњама износи, али то за употребу имперфекта колико ни за одређивање његова значења, нема никаквог значаја.

Љуб. Стојановић у продужењу горе цитиране његове дефиниције вели да се имперфектом „истиче трајање радње у прошлости“ и да се он „нарочито употребљава кад се за време трајања те радње догоди или се догађа и каква друга радња“¹⁾. Ова накнадна Стојановићева дефиниција, мислим њен други део, сасвим је тачан. Његову тачност потврђују и примери које он тамо наводи и наши примери из Његошева језика, а сигурни смо, и сви други примери добре употребе овога облика. Штета је само што га је везао за први, нетачни део дефиниције, којим се инсистира на истицању трајања радње као главном моменту у значењу имперфекта. А овде је потребно објаснити и смисао прилошке одреднице „нарочито“. Она је употребљена у значењу *највише*, односно *најчешће*, и њоме се хтело рећи да се време у прошлости у које се врши имперфектова радња обично одређује временом вршења неке друге истовремене радње. И најзад, Стојановић

¹⁾ в. Јужносл. филолог II, стр. 191

није запазио да је радња у имперфекту временски увек ближе одређена, па и кад се то не обележава временом вршења друге радње.

За разлику од већине других синтаксичара српскохрв. језика, А. Мусић је осетио да „имперфекат значи имперфективну радњу која се врши у одређеној прошлости“. Али он то налази само за стил народних приповедака, Вукове и Даничићеве прозе и њихових превода Библије¹⁾, док за имперфекат у народним песмама даје дефиницију коју смо на почетку овога реда цитирали, и то намеће више погрешних закључака. Поред осталог, одатле излази да имперфекат, као синтаксичка категорија, и нема свог одређеног значења, па у једном стилу може означавати ово, а у другоме оно, или бар у једном стилу значи једно а у другоме и нешто друго. А тако, међутим, није. Мусић је, у сваком случају, остао недовољно јасан, тако да се његово „одређено временско значење“ имперфекта схватало као означавање односа према времену говора²⁾. А њега, међутим, треба схватити као однос према некој истовременој радњи или било како означеној временској ситуацији прошлости.

И А. Белић, баш зато што држи да „имперфекат значи истицање трајања радње у прошлости“, сматра да је овај облик „врло згодан за обележавање трајне радње у прошлости према другим радњама, које он својим временом обухвата“³⁾. Одређеније, он на другоме месту за имперфекат у „неправој употреби“, тј. у релативу, каже: „Обично се имперфекат употребљава уз сvezу *док*. *Док ми сеђасмо на шрави, они се искупише* и сл. *Сеђасмо* показује, као што се то види и из значења *док*, које би се могло објаснити са „у току времена за које“, „за време *док*“ итд., да је радња, *седења* дуго трајала⁴⁾. Ако се прихвати наше гледиште да се имперфекат у релативу, боље рећи у релативном индикативу, што није неправна употреба његова, једино и употребљава, онда и по овоме значи да имперфекат увек показује радњу која се врши „у току времена за које се нешто друго догађа“, или је било како друкчије одређено. Овим поводом је потребно указати на то да кон-

¹⁾ А. Мусић, *Прилози науци о временима*. — Глас Српске академије СХХИИ, стр. 78 и СХХVI, 126.

²⁾ Исп. Белићеву интерпретацију Мусићевих дефиниција, Јужносл. филолог VI, 117. Мусићева недовољна јасност, с једне, и друкчија тачка посматрања, с друге стране, навели су Стојићевих на одлучну тврдњу да имперфекат не може означавати временски одређену прошлост (ор. cit, стр. 97).

³⁾ А. Белић, *О употреби времена*. — Јужносл. филолог VI, стр. 117.

⁴⁾ Исти, *Граматика српскохрватског језика* II, Београд 1933, стр. 34.

стацију о употреби имперфекта уз свезицу *док* не треба схватити као да се ова свезица обавезно и употребљава, него се обично само подразумева, нити да се имперфекат употребљава само у реченицама зависног односа већ и у напоредним, тј. независним реченицама.

И најзад, када употребу овога облика у Његошеву језику и његово значење до кога смо дошли анализом ове употребе повежемо с општом Бругмановом дефиницијом о значењу индоевропског имперфекта: „Das Imperf. versetzte die Aktion des Praesens in die hinter dem Sprechenden liegende Vergangenheit“¹⁾ и с чињеницом што се у неким индоевропским језицима, нарочито доследно у латинском, рецимо, и француском, у реченицама зависним од прошлих глаголских времена за означавање напоредности вршења радње употребљава имперфекат, — долазимо до закључка да се у српскохрв. језику, тамо где се овај облик очувао, у његовој, искључиво неиндикативној, употреби у значењу ипак добро чува индоевропски синтаксички карактер.

Модална имперфекатска конструкција

У Његошеву језику пада у очи употреба модалне конструкције од имперфекта глагола *хшећи* и инфинитива, каква је врло обична у језику народних умотворина, поготову оних које су постале у Његошеву крају и суседним областима, где се она и данас употребљава и у разговорном језику. А срећемо је и код више писаца који су употребљавали имперфекат. И природно је што је на њу и раније скретана пажња. Највредније се осврнути на оно што је о њој рекао А. Мусић у својим Прилозима науци о употреби времена²⁾, иако јој је он тамо посветио само неколико редова. Признајући Мусићу да је осетио и једначином *хоћаш погинути = погинуо бих* тачно одредио службу ове конструкције, потребно је потсетити на Белићеву исправку погрешног Мусићевог мишљења о развиту њеног потенцијалног значења. Белић је у потпуном праву кад каже „да се поменута покрајинска конструкција развила семазиолошки из значења глагола а не морфолошко-синтаксички, како претпоставља г. Мусић“³⁾. Тачност овога закључка показаћемо на примерима из Његошевог језика и на онима што смо их узели из Његошеве збирке народних песама, не одвајајући их једне од других.

¹⁾ К. Brugmann, Kurze vergl. Grammatik, 573.

²⁾ Глас Српске академије наука СХХI, 127.

³⁾ Јужнословенски филолог књ. VI, 118.

а) У неким од тих примера глагол *хшети* се употребљава у своје правом значењу, у значењу глагола *желети*, а инфинитив уза њ је његова допуна, врста објекта, означава оно што се жели, односно што се желело.

Шта, рецимо, примери:

Нешто друго ја *хоћах казати*, | па се нешто занесох на страну (*ШМ* III 538—539) и Још *хоћаше* кнеже *говориши* | но му паша ријеч бесједио (*О* LXI 47—48)

— значе ако не : Ја сам *желео да кажем* и Кнез је *желео да говори*. То што се у овој служби у српскохрв. језику, нарочито у савременом књижевном језику, а и тамо где смо рекли да је честа наша конструкција, обично употребљава потенцијал, — само је потврда мишљења да је основа постанку ове конструкције у значењу глагола *хшети*, јер је познато да се потенцијалом, можда још чешће него могућношћу, изражавају жеља и намера.

б) Не можемо сасвим поуздано тврдити да ли се пре износи жеља или намера, или сигурност говорног лица да би се, без изнесене сметње, десило оно што се казује имперфекатском конструкцијом у стиховима: *Шћаше доћи* сердар с главарима | да ти прича све како је било | ... |, но немаше каде оставити (*ГВ* 2701—2703) и сл. А модус намере свакако имамо у примерима, као што су:

Та ме сила, браћо, наћерала | те *помушиш хоћах* Црногорце (*ГВ* 2216—2217). — *Хоћаху* ме *оженити* Латинком [имали су намеру да га ожене] (*ШМ* I 230); — Но да видиш Грујинога Тома | *ћаше* другу да *уграби* главу [намеравао је да уграби] (*О* XLVII 179—189) и сл.

в) Жеља некога да нешто врши или изврши, а још пре намера да то врши (односно изврши) чини га *гошовим* на вршење или извршење дотичне радње. И, према томе, готовост као посебан начин, можда, не би ни требало одвајати од жеље и намере. Али, ако не бисмо могли казати да ли у примеру: Зар на главу круну *ставиш шћаше* | крвљу облита свога благодјеја? (*П* XVII 238—242) — онај ко говори пита саговорника *је ли желео или намеравао* или *био гошов* да учини оно што се глаголом у инфинитиву изриче, — у другима као што су:

Но су Петру муке одољеле | и Бог знаде *предаш* им се *шћаше* (*О* X 173—175); — *Хоћаху* их *пучиши* на откупе | но их женска глава укорила (*О* IX 84—85) — Човјек пашче ту *свезаш* не *шћаше*, | акамоли чојка несретњега (*ГВ* 1479—1480); — Ви *хоћасте* браћу *откупиши* | у клетога Ђуприлић

везира, | но их не *шће даши* на откупе (О IX 91—94); — *Хоћаху* му главу *ошкинуши* | и продат је за новце султану (ШМ IV 299—300); — Да имадох круну Немањића; | *шћах* ти круну на дар *ошпремиши* (ШМ I 493—494); — Тада мени круну одузеше, | *хоћаху* ми и главу *узети* (ШМ I 236—237); — Траг по трагу мени погинуо, | да је бјеше Србин уграбио, | ако *хоћах* главе *окренуши* (ГВ 487—489); — Ко знаваше *казаш* не *хоћаше*, | а ко *шћаше* за војску не знаше (О V 69—70); — свакако је говорно лице хтело казати да је, наравно по његову мишљењу, онај о коме је реч *био гошов* да се преда (I пример); да су *били гошови* браћу откупити (II пр.); да човек, тамо негде не *би био гошов* пашче свезати (III пр.), и свуда се у даљим овим примерима изражава готовост, пре него ма шта друго.

Бити готов нешто учинити, значи имати унутрашње снаге за то, тј. — моћи то учинити. И за то је свака форма потенцијала, па и ова што о њој овде говоримо, потпуно разумљива у служби за означавање готовости, која је ипак посебна врста личног става, па је зато и посматрамо као посебну модалну нијансу и према намери на једној и према могућности на другој страни.

г) Прави потенцијал, начин за изражавање могућности вршења радње, имамо у Његошевим стиховима:

У хиљаду другијех пушаках | *познаши* га *ћаше* када пукне (ГВ 2805—2806); — Бог то знаде што још *биши* *шћаше* (ШМ III 650); — Отвори се пространство пећине | ... | три је топа *пребациш* не *ћаху* (П XVI 161—163); — Без чуда га *ухватиш* не *ћаху*, | но изиде Шикмановић Вуче (О XXV 65—66); — Слатко ли ми једном *шћаше*, Павле, бити | ... | да ме сан *оћаше* вјечни *обузети* (П XLV 92—94); — И жалост ме повише пристиже | кад чух за смрт црнога Ђорђија, | ... | него и то *хоћах* *прегорети* (П I 69—72); — Одбрани их блато и бродови, | одбранише куле и топови | да пиличник *ушћи* не *ћаше* (П LVI 546—548); — Благо нама, наше сунце јарко, | када нам те срећа донијела, | како *шћасмо* *живјети* без тебе (О III 143—145).

У њима се очевидно говори: да је *могао* познати; да бог зна шта је још *могло* *биши*; да је (пећину) три топа *нису* *могла* (а и не *могу* сада) *пребаци*ти; да га *нису* *могли* *ухватити*; да га је сан *могао* *обузети*; да је *могао* *прегорети* и како *смо* *могли* *живети* без тебе.

д) Понекад се не може знати да ли се овом конструкцијом изражава могућност вршења, ондносно извршења радње, или

сигурност да ће се она вршити (извршити), или — и једно и друго у исто време. Оцењујући с једне стране, рекло би се да се стихом: Ево и он *ушећи* не *ћаше*, | но га срећа нанијела бјеше (О XXXII 247—248), хтело рећи: И он *не би могао ушећи*... Али је исто тако несумњиво да је оцењивач ситуације која се овом реченицом даје изразио своју увереност, сигурност да, без услова који се износи другим стихом, не би дошло до онога што садржи глагол у инфинитиву. Са овим су потпуно идентични стихови:

Он га ћера *ушећ* му не *ћаше*, | но га Марун богом братимио (О LV 216—217); — А и Пејо *ушећ* не *хоћаше*, | но га лаке ноге унијеше (О XXXV 143—144); — Ама они *ушећ* не *хоћаху*, | но их спрете војска црногорска (О XVIII 144—145) и сл.

А тешко би се, усталом, могло тврдити да се ова потенцијална конструкција, као и сам модус потенцијал, употребљава игде где се не би могло осетити да се основно значење (потенцијала) макар у најтананијој нијанси не чува. Овим се управо и може објашњавати што се један граматички облик употребљава у више различитих значења¹⁾. И не само у овоме него и многим другим случајевима у језику.

ђ) Што се пак тиче самог облика потенцијала, и овде: имперфекатске конструкције глагола *хшећи* са инфинитивом у његовој служби, — најчешће се у поједином примеру осећа више сродних модалних значења. Поред досад наведених, рецимо, у примерима: *Ћаху бјежаш* Турци без обзира, | но жаљачке буле излазише (О LVIII 104—105) и *Још их ћаху прашиш* Црногорци, | но им не да Никац од Ровина (О XVII 214—215), — ми осећамо и жељу и намеру, а то је и сасвим природно, јер жеља и намера обично иду заједно; њих свакад ни психолошки ни лингвистички није могуће разграничити; оно што се жели постићи, то се често и намерава да се постигне. Ипак је, чини нам се, пре хтела да се изрази сигурност онога који говори, у првome примеру: да би Турци побегли без обзира да нису изишле жаљачке буле, а у другога — да би их (мисли се Турке) Црногорци још пратили (тј. гонили), али им није дао Никац од Ровина. Истога су типа примери:

Хајдуци му гроб копати сташе, | Рака *ћаху* плитко *укопашу*; | али не да млада пашинаца (П II 189—191); — *Још* и два му заробио сина | и *оћаше* пашу *погубиши*. | Ма Хајка

1) в. А. Белић, О језичкој природи и језичком развиту, Београд 1941, стр. 396, 410 и 411 и тамо наведену литературу.

му никад не даваше (П II 208—210); — Бранио се два бијела дана, | Бог да знаде *предаш се хоћаше*, | но му виче из планине вила (О X 159—161).

А сигурност, пре свега другог, мања или већа сигурност говорног лица, изражава се имперфекатском конструкцијом у стиховима:

Ту ранише Ибрахима | пашу, брата Кара-паше. | и њихову шћаху главу | ту посјећи кá му брата (Св. IX 770—772); — О делијо, Мусо Челебијо, | многе л' *ћаше оцрнитш* Влахиње (ШМ II 218—219); — Нит витешка младеж турска већ га пашом *звaиши шћаше* | да на лаке приђе ноге | не ускочи и утече (Св. IV 77—80); — У толико побјегосхе Турци, | јошт их много *погинуши ћаше* (О VI 148—149); — А да може извадити ножа, | још којегá *изгубиши ћаше* (О XXV 119—120); — Војске мрака *шћаше скриши* (Св. VIII 747); — Свога дома већ не *ћах гледати*, | него кости тамо оставити (ГВ 1440—1441); — И још више *дужиши се ћаше*, | но удрише царске панцирлије (П I 690—691); — Што збораше Амза и Никшићи? | *Шћаше* ли им мила вјера *биши*? (ГВ 343—344); — *Ћаше* Ника *уфатиши* Турчина, | но ми Турчин пушку опалио (О XXXVII 113—114); — *Оћаху* му *одговориш* Турци, | но пиперска ђеца не дадоше (О XXXIV 18—19); — Да ми старац срећно не умаче, | право, кнеже, *хоћах* га *подићи* | да са коца гледа пут Цетиња (ШМ II 285—287); — И окрену танку брешакињу | пут сокола Станковића Кења; | доиста га *убиши хоћаше* (О L VI 314—316). —

Сигурност у извршење онога што се у оваквим примерима износи глаголом у допунском делу ове конструкције може бити слабија или јача. У једнима од њих се осећа само претпоставка. Стихове:

Под шатор се с ђецом уфатили— | Бог зна дјецу *погубиши шћаше* (О LXI 226—227); — Бог да знаде и *ушећи ћаше*, | но несрећа њему прискочила (О XXV 123—124); — Шта још чуда *шћаше порадиши* | да млад нама с хата не полеће (ШМ II 206—207); — Распита ме за наше крајеве | и *шћах рећи* љуби Црногорце (ГВ 1636—1637); —

ми схватамо тако као да говорно лице у њима каже — претпостављам: да су *хтели да погубе* децу (I пр.); да је *хтео да ушекне* (II пр.), да би чуда *порадио* (III пр.) и да му се чинило да (дужд) воли Црногорце (последњи пример).

У другима је сигурност поуздана; оно што се имперфекатском конструкцијом у њима износи осећа се да се неминовно

мора догодити. Очеvidно се у стиховима: Да не бјеше под оним именом, | не *шћаше се бојаш* од урока (ГВ 1627—1628) хтелo рећи — Да није под оним именом *не би се морао бојаш* урока; а: Коњ *хоћаше* у њима *цркнуши* (ГВ 1478) не значи ништа друго већ — Коњ *би морао* у њима *цркнуши*.

е) Међу ова изразито конјунктивна значења иде и употреба овог сложеног имперфекта-потенцијала у примерима с проспективном нијансом, какву имамо у стиховима:

И још нешто *говориши шћаху* [— имали су да говоре] (П LVI 259—260); — Још *хоћаше Сефер кажевати* [— још је имао да казује] | но се Гашо намјерио близу (О XX 206—207); — Да л' нијеси јучера видио | што *хоћаше* око вира *биши* [— што је имало да буде] | да не дође педесет грађанах (П LVI, 359—361); — Турско мноштво и латинско | не могаше одолети | храброј мишици ваше браће | док последњи *шћаше шрајаш* [— док је последњи имао да *шраје*] (Св. VIII 1095—1098); — Знат то може истинито | колико се унапријед | *шћаше* бојак прекрвави | *продужаши* и *водиши* [— колико је имао да се *продужује* и *води*] (Св. IX 365—368).

ж) Изненађује чињеница што се сложени имперфекат, тако чест у служби многих модуса, где се иначе употребљава потенцијал, — као кондиционал ретко среће у језику Његошеву. Нећемо, истина, погрешити ако устврдимо да реченица с имперфекатском конструкцијом у примерима:

Свагда бјеше граја око мене | када *хоћаш* по граду *изићи* (ГВ 1435—1436) и Блијешњаху људске очи | када поглед *шћаху бациш* (Св. I 601—603)—

садрже и услов под којим се вршила истовремена радња управне реченице. Али је важно то да радње означене допунским делом конструкције у њима нису само реалне него и реализоване, да су то радње којих се извршење у прошлости понављало неодређени број пута. Војвода Драшко (I пример) није хтео да каже — Ако *бих изашао* била би граја око мене (мада се ова реченица може и овако схватити и мада се у њој, овако схваћеној, и може објаснити употреба потенцијала) него: У свакој прилици *када бих изишао*, још боље — *свакад када год сам изишао*, била је граја око мене, као што ни описивач одређеног ратног призора (у II пр.) није рекао да би очи блештале ако би се бацио поглед, него да се то дешавало свакад, *кад се бацио поглед*. Још мање се осећа истицање услова у примеру: *Кад се шћаше ођест* куд да иде, па

обуци оне пуне токе . . . (ГВ 2035—2036) и сл. случајевима. Овде се износи остварена радња која се у прошлости по уобичајеном реду, по навици, понављала. А то значи да се имперфекатска конструкција не употребљава свакад модално, у служби овог или оног начина, већ и као релативни индикатив-квалификатив, у једној служби, дакле, у којој се употребљава више глаголских облика, између осталих и облик потенцијала¹⁾.

Потребно је показати (а то је на примерима наше конструкције и згодно учинити) да модуси, иако, означавајући не-реализовану радњу, нису временска категорија, — ипак имају своје време. Само се то време не одређује непосредно, ни према тренутку говора (као у правом индикативу) ни према било којем временском моменту у прошлости или будућности (као у случају с релативним индикативом), већ посредно према индивидуалном ставу, који се њиме изражава. „У начинском облику ма кога језика на свету . . . време тога облика јесте време става“²⁾. А време става не треба мешати с временом евентуалног реализовања радње, до којег обично долази, ако уопште до њега долази, тек после става говорног лица. Исто тако треба имати на уму да време става није време његова изрицања, већ време изграђивања. Оно прво је само онда када се ова два момента поклапају и падају у исто време. Време става се у сваком случају увек одређује у контексту. А ја о њему посебно говорим зато што сам хтео показати да се и употреба овога имперфекта - начина (модуса), као и употреба имперфекта - времена, заснива на истом принципу означавања напоредности с којом другом радњом у прошлости, а свакако у некој одређеној временској ситуацији. У неупоредиво највећем броју случајева то је и овде прошлост одређена временом вршења неке напоредне радње. Ову напоредност не треба схватити апсолутно; време изграђивања става, као ни време радње правог имперфекта, не поклапа се увек тачно с временом вршења напоредне радње, него је став често, рецимо, природна последица те радње; и као такав стварно долази иза ње, али се ипак с правом узима да је то једно време. По ономе што се каже у примеру: И жалост ме повише пристиже | кад чух за смрт Црнога Ђорђија | . . . | него и то *хоћах њрегорјети* — јасно нам је да је онај што говори прво чуо за смрт Црнога Ђорђија, па се тек онда код њега раз-

¹⁾ Исп. Т. Маретић, Граматика и стилистика, Загреб 1931, 548 и М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика, Београд, 1951, 445).

²⁾ А. Белић, О језичкој природи, стр. 394.

вило осећање на коме се заснива став исказан конструкцијом *хоћах ѓрегорјеши*, као што се из стихова: Ту ранише Ибрахима | пашу, брата Кара-паше | и његову *шћаху* главу | ту посјећи *ка* му брата — закључујемо да је говорно лице стекло уверење да ће Ибрахим-паша бити посјечен тек пошто су га ранили, додуше, одмах иза тога. И у оваквим случајевима, дакле, оно што условљава став и изграђивање става падају у исто време, иако по реду прво претходи другоме (смрт Црнога Ђорђија могао је да прегори *кад је за њу чуо*; а главу Ибрахим-паше би сигурно посјекли *када су га ранили*, тј. *пошто су га ранили*).

Време става у прошлости не одређује се само напоредном прошлом радњом, већ се често подразумева из свега онога што се на дотичном месту говори. Кад војвода Драшко каже: Свога дома већ не *ћах гледаши*, | него кости тамо оставити, — знамо да мисли на ситуацију у време свога боравка у Млецима, јер се о њему на овоме месту говори. А кад први кадија пева: О делијо, Мусо Челебијо, | много *л' ћаше оцрниш* Влахиње | да нам мало више поживова (*ШМ* II 218—220), иако време нигде не спомиње, он га одређује самим именом Мусе Челебије, коме се обраћа. Што се тиче одређености времена ситуације за изграђивање става који се износи у сложеном имперфекту-потенцијалу, она је онаква каква је и временска одређеност правога имперфекта.

И евентуално реализована радња што је означава допунски део наше конструкције (који обично стоји у инфинитиву или, знатно ређе, у презенту са свезицом *да*) имала би припадати прошлости, али не увек само прошлости него и садашњости. И овде, као у случају с правим имперфектом, када се имперфекатском конструкцијом претставља неко стално стање — колико за прошлост, то стање вреди и за садашњост. Ова конструкција у примеру: Отвори се пространство пећине | . . . | три је топа *ѓребацити* не *ћаху* (*П* XVII 161—163), — не значи само да пећину три топа не би могла пребацити у прошлости, кад је говорно лице оцењивало њено пространство, него то не би могло ни сада; тај стих значи, дакле, како је и горе речено, три је топа нису могла, а ни сада не могу пребацити. Конструкцијом у стиху: Коњ *хоћаше* у њима *цркнути* — даје се карактеристика млетачких тамница, не само за прошлост него и за садашњост.

Још је много разумљивије што једна модална конструкција са сталним обликом (макар и претериталним) једнога *rag excellence* модалнога глагола, какав је глагол *хшеши*, изражава став говорног лица у време говора, као у Његошеву стиху: *Хоћах убиш*

једну кукавицу, | а жâ ми је фишек оштетити (ГВ 182—183), где *хоћах убиш* значи: хтео бих да убијем (кукавицу), хоћу, желим, *баш сада* док говорим желим да [је] убијем. Нас, штавише, изненађује што нисмо запазили више таквих примера код Његоша, јер је у тој служби, за означавање става у садашњости, у говорима црногорским доста честа употреба ове конструкције; *оћâ* ти нешто *рећи* — употребљава се у народу врло често са значењем: хтео бих, желим, баш сада кад говорим, да ти нешто кажем или: *оћâ поћи* до куће, где *оћâ поћи* значи — желим, или намеравам да пођем. А у тој служби се мало употребљава прави имперфекат осталих глагола (в. о том код мене у Јужносл. филологу XIX, стр. 282 и Ј. Вуковића *Говор Пиве и Дробњака* ЈФ XVII, 88). Сам имперфекат овде означава само напоредност, а време, као и став, одређују други моменти; време: напоредна радња или било каква одредница, а став — основа глагола.

И на крају, опет, не знам по који пут, као у случају с употребом правог имперфекта, модална имперфекатска конструкција служи за изражавање индивидуалног става према радњама означеним допунским делом њеним само уколико је тај став изграђен на основу лично доживљених ситуација и лично добијених утисака говорног лица или, само у питањима, онога коме се говорно лице обраћа с питањем. Сви наведени примери, ма који модус да изражавају, ово сведоче, и зато их овде нећемо понављати. У језику Његошеву и дијалектима који су у основици тога језика, где се има довољно осећања за право значење модалне имперфекатске конструкције, разлика између ње и правог потенцијала је, истина, унеколико и у томе што се овај последњи облик употребљава за изражавања личног става у време говора или за стално, а имперфекатска конструкција — у неупоредиво највећем броју случајева — за изражавање става у прошлости. Али се и потенцијал тамо употребљава и за прошлост (исп. Давно *бисмо* на састанак *дошли*, | но се нешто ружно догодило (ГВ 442—443). Затим се имперфекатска конструкција ипак не среће у служби свих модуса који се изражавају потенцијалом. У свим делима Његошевим ја бар нисам нашао ниједног примера њене употребе ни за несумњиви кондиционал ни за пермисив, док потенцијал налазимо и у овој другој служби (Па и да *би дошли* и *стотина*, |...!, у кућу се *бисмо* затворили, | ми се били, а ти би нам *пјева* (ГВ 2541—2544); а већ кондиционално значење његово је и обично и често, код Његоша као и другде у нашем језику. У оним службама, међутим, у којима су могућа оба ова модална облика, потенцијал

се употребљава за означавање индивидуалног става без обзира на то на основу чијих утисака је он стечен, док се имперфекатском конструкцијом, како смо напред већ рекли, изражава став изграђен само кроз лично доживљавање лица која у говору учествују.

М. Стевановић

R é s u m é

М. Stevanović

On n'a pas mal approfondi chez nous la syntaxe des formes de verbes serbo-croates. Beaucoup de problèmes ont été résolus en la matière. Et cependant il y en a de fondamentaux dont on devrait encore s'occuper, celui de la signification de l'imparfait par exemple.

La définition de l'imparfait, telle que nous l'avons aujourd'hui, est inexacte. Et pour cause: cette forme est de plus en plus portée à disparaître; elle est employée par des écrivains qui n'ont pas le sens inné de sa signification; cette signification même a été fixée dans la syntaxe par des grammairiens qui ne l'avaient pas davantage et à base d'éléments auxquels on ne pourrait faire confiance. On définit l'imparfait comme forme particulière par laquelle on exprime une action de durée exceptionnellement longue dans le passé. En réalité il ne marque d'aucune façon une durée plus grande que les autres formes, le parfait, par exemple, ou le présent ou le passé simple des verbes imperfectifs, et le dominant de sa signification ne consiste pas en cela. Afin d'en conclure, il faudrait s'en tenir à la manière dont on l'emploie dans des parlars de ces régions et de ces écrivains qui le gardent et qui l'emploient souvent et d'une manière spontanée.

P. P. Njegoš est l'un de ces écrivains, son langage étant, d'une part, d'un caractère populaire dialectal typique et, d'autre part, loin d'en disparaître, l'imparfait se maintient au contraire dans les parlars de son pays natal. Il a été fixé dans cette dissertation, par l'analyse d'exemples tirés de Njegoš, que l'imparfait est un prétérit naturellement, et qui exprime que la chose était ou se faisait en même temps qu'une autre, toujours à une époque déterminée; que ce temps passé, dans lequel se fait l'action exprimée par l'imparfait, n'est point fixé par cette forme, mais, soit par le temps de l'action simultanée, soit par quelque adverbe ou d'une tout autre manière; que pour l'imparfait, le temps de l'action qu'il exprime n'est pas en relation avec le moment où le sujet parle, et que par conséquent il n'est point, selon la syntaxe, un temps de l'indicatif.

Chez Njegoš tout comme dans la poésie populaire de son pays et des contrées avoisinantes dont le parler s'en rapproche le plus, l'on rencontre très souvent l'emploi de l'imparfait du verbe „hteti“ (vouloir) et de l'infinitif en fonction du conditionnel. Mais cette construction ne s'emploie à son tour que quand la chose qu' elle exprime se fait en un temps déterminé dans le passé (plus rarement dans le présent). Et de nouveau, comme dans le cas de l'emploi de l'imparfait ordinaire, la construction modale de l'imparfait ne sert à exprimer notre point de vue individuel envers l'action marquée par sa partie complémentaire rien qu'en tant que ce point de vue est formé en vertu d'une situation personnellement vécue, d'après des impressions directement reçues par la personne qui parle ou dans la forme interrogative par celle que cette personne interroge.

PROTOBOLG. OJĪM –

Izmed starocerkvenoslovanskih spomenikov se nahaja le v Supraseljskem zborniku in tu zopet le v šte. 6, „Pohvali o 40 mučenikih sv. Vasilija“ za „vojak“ nom. plur. **ОИМИ**, gen. **ОИМЪ** (dvakrat), dat. **ОИМОМЪ** in v izvedenkah **ОИМЪСКЪИ**, **ОИМЪСТВО** (K. H. Meyer, Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis str. 53). Sicer je v starocerkvenoslovanskih spomenikih, v evangelijih in drugih, tudi v Supraseljskem zborniku, v rabi slovanski izraz **БОИМЪ** z izvedenkami (V. Jagić, Codex Marianus str. 485 sl.; A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave str. 449, 224, 310; K. H. Meyer o. c. str. 31, 30). Besed z **ОИМ-** V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, druga izdaja, in A. Meillet o. c. ne beležita. Miklošič v etimološkem slovarju str. 220 pod *ojminŭ* navaja „asl. ojmĭnъ, oimъ (oĭmŭ)“ in izvedenki z — њskъ in — њstvo ter pripominja, da se primerja lit. ajmė myrias. O tej etimologiji, kakor je videti, Miklošič sam ni uverjen. Iz slovanščine se podstava omenjenih tvorb ne more razložiti, pač pa je za njo najti drugo pojasnilo.

Besedo *oĭminъ* z individualizujočim sufiksom -in- v singularu in dualu ter izvedenke je najti v vrsti cerkvenoslovanskih spomenikov starovzhodnobolgarskega porekla tako imenovane Simeonove dobe cerkvenoslovanskega pismenstva, kakor so Čudovski psalter s komentarjem Teodorita Kirskega, komentirani preroki, kateheze Cirila Jeruzalemskega, govori Grigorija Bogoslova in Sinajski paterik. Tudi deli Supraseljskega zbornika so bili pod uplivom stvzhbolg. jezika Simeonovske dobe ali so celo tedaj še le nastali (prim. V. Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik, druga izdaja str. 35 in 42—43, za psalter in preroke študije V. Pogorelova in J. Jevsejeva).

Z jezikom šte. 6 Supraseljskega zbornika se je bavil N. van Wijk, Zur Komposition des altkirchenslavischen Codex Suprasliensis str. 11 sl., zlasti pa 19 sl., kjer govori o leksikalni strani in omenja na prvem mestu (str. 21) „redko“ besedo *oimi* in še neke druge,

ki jih ni v starocerkvenoslovanskem evangeliju in psalterju. Iz vsega sledi, da so v starinski prevod vneseni starovzhodnobilgarski izrazi. Tako stoji dvakrat **Дѣлама** in ne **ради**. Prvo pretežno rabi Joan eksarh bolgarski, Simeonov osebni prijatelj (V. Vondrák, O mluvě Jana exarcha bulharského str. 11; C. J. Jireček, Geschichte der Bulgaren str. 432).

Kar se tiče drugih gori omenjenih spomenikov starovzhodnobilgarskega porekla nahajamo v izdaji V. Pogorelova Čudovskega komentiranega psalterja XI. stol. po grško-slovanskem slovarju h komentarju str. 266 **ОММНЪ** „vojak“ in **ОММ** „vojska“, v polnem tekstu pa po cerkvenoslovanskih slovarjih Vostokova in Miklošiča ter staroruskem Sreznjevskega še v rokopisu XV. stol. (o njem prim. A. Vostokova „Opisanije“ ruskih in slovanskih rokopisov Rumjancovskega muzeja str. 471—2, štev. 334) v komentarju k ps. XXI 17 acc. plur. **ОММЫ** in k ps. CXXI 7 loc. **ОММЪХЪ**. V starejšem prevodu drugega komentarja k psalterju neznanega avtorja (mislilo se je sv. Atanasija) tega ni (V. Jagić, Psalterium Bononiense str. 957). V komentarju k preroku Ezechielu pogl. XXVII 11 v rokopisu XV. stol., prepisu staroruskega rokopisa iz l. 1047, stoji **ОММЪСКО ЧИСЛО**. V katehezah Cirila Jeruzalemskega, staroruskem rokopisu XII.—XIII. stol., je brati na več mestih **ОММ**—**ОММЫ** („Opisanije“ slovanskih rokopisov moskovske sinodalne biblioteke II 2, str. 114), po Miklošiču tudi v rokopisu petrograjske „publične“ biblioteke XIII. stol. V govorih Grigorija Bogoslova, staroruskem rokopisu XI. stol., stoji **ОММНЪ** in **ОММЪСКЪ** (A. Budilovič, XIII словъ Grigorija Bogoslova str. 36, vrsta 6—7 v prvem stolpcu). V sinajskem pateriku XI. stol., staroruskem rokopisu moskovske sinodalne biblioteke, se nahaja acc. sing. **ОММНА** (I. Sreznjevskij, „Svěděníja i zamětki“ o maloznanih in neznanih spomenikih LXXXIII, Sbornik otdělenija ruskago jazyka i slovesnosti t. XX, № 4, str. 62, Slovo 27). Sledovi besede **ОММНЪ** so pa po navedenih slovarjih tudi še v poznejših sorodnih rokopisih, o katerih pa tu ni potrebno dalje razpravljati, ker že gornje stvar jasno in odločilno predstavlja.

Ako pa je izraz **ОММНЪ** starovzhodnobilgarski in ga ni mogoče pojasniti iz slovanščine, je vprašanje, ali se mu ne more najti kakšna verjetna paralela. A taka se ne le nahaja, temveč tudi nudi možnost k nadaljnji razlagi izraza iz protobolgarščine. Že Miklošič je v cerkvenoslovanskem slovarju str. 496 pod **ОММНЪ** na koncu dodal „russ. dial. оймавать regnare“, kar pa je pozneje v etimološkem slovarju brez potrebe opustil. Rusko dialektično besedo je našel v slovarju V. Dalja (v drugi izdaji je II 682): „оймавать чѣмъ, прм. (to je v

permski guberniji) владѣтъ. Мы десятый годъ оймуемъ этой землей“. Ta dialektični izraz je seveda neruskega porekla. St. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache* v § 9 „Nicht-slavische, protobulgarische Spuren“ pod literaturo (str. 17) navaja spisa J. Wichmanna, *Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen* (Helsingfors 1903) ter N. Ašmarina, *Болгары и чувашы* [(Изв. Общ. Арх., Ист. и Этногр. при Казанском Унив. XVIII 1902), a čuvaški jezik naj je bil protobolgarskemu, jeziku krdela (horde) Asparuha, najbližji (Mladenov o. c. str. 43). Pretežni del Čuvašev prebiva še dandanes v kazanski guberniji (Ottův Slovník naučný VI 838). Turkotatarski Protobolgari so prišli od Volge (L. Niederle, *Slovanské starožitnosti* II 1, str. 118 in 2, str. 403). Njih en del se je naselil ob ustju reke Kame, pritoka Volge, kjer so si podvrgli tamošnje vzhodne Fince, a središče jim je bilo mesto Bulgār (rus. Болгары, sedaj tam vas s tem imenom), ki se je nahajalo na levem bregu Volge južno od Kazana (Niederle o. c. IV 49—50, Ottův slovník naučný IV 295). Bilo je to obširno ozemlje ob kolenu Volge, ko se obrne na jug in kjer pod Kazanom sprejme pritok reke Kame (prim. delu IV priloženo geografsko karto). Permska gubernija se je rastezala ob Kami, ko se njen gornji tok obrne proti severu. Za protobolgarsko poreklo ruske dialektične besede оймовать je podana tedaj popolna možnost, a tudi pomensko je med njo in stvzhbolg. **OHMINH** ustanovljiva zveza s prenosom pomena (zavojevati — imeti v lasti, o tem še doli): sicer tudi ne vemo, kaj je prvotno pomenil protobolgarski koren *oĵm-*. Imamo pa zgodovinsko zabeleženo ime neke pokrajine Oium, ki jo je mogoče spraviti z rečenim v zvezo.

Ko so se Goti v drugi polovici II. stol. selili od Visle na vzhod, so prišli po pripovedovanju Jordanisa „ad Scythiae terras, quae linguae eorum Oium vocabantur“. „Haec ergo pars Gothorum quae apud Filimer (to je ime kralja) dicitur in terras Oium emenso amne transposita, optatum potiti solum nec mora illico ad gentem Spalorum adveniunt consertoque proelio victoriam adipiscunt exindae iam velut victores ad extremam Scythiae partem, quae Ponto mari vicina est, properant“ (Niederle o. c. IV 63). V podatku imenovana reka, ki jo je del Gotov prebrodil, je mogla biti samo Dnjeper, a pokrajina po smeri pota, na katerem so se zapletli v zmagovalni boj s turkotatarskimi Spali, južno od Kijeva na meji s stepo.

Da so Spali morali napadati tudi Slovane, čeprav ne kot neposredni mejaši, sledi iz tega, da se je njih ime ohranilo pri Slovanih v obliki *spolin*—*ispolin* v pomenu „velikan“, podobno kakor je od imena turkotatarskih Avarov—Obrov v pomenu „velikan“ sloven. ober

(po Cafu — Pleteršniku), češ. obr, slovaš. obor, obrín, polj. staro in dial. obrzym, sedaj olbrzym i. dr. V Supraseljskem zborniku se nahaja gen. plur. **споловъз**. Toda tudi v starocerkvenoslovanskem psalterju beremo XXXII 16 **и сполнъз** καὶ γίγας, a ps. XVIII 6 **исполнъз**. Mnogo pa je tega v cerkvenoslovanskih rokopisih, po poreklu že starocerkvenoslovanskih spomenikov, n.pr. parimejniku. Začetno *i* ni treba, da je slovansko protetično.

Iz teksta Jordanisa „ad Scythiae terras, quae linguae eorum Oium vocabantur“ in dalje pa sledi, da ta naziv ni mogel biti germanski, toda tudi iz slovanščine se ne da razlagati. Zato mislim, da je to moral biti turkotatarski iz jezika Spalov ali sorodnega Protobolgarov, saj so se tudi ti prvotno premikali na istem stepnem ozemlju. Pomensko bi se mogla navesti paralela pri nemškem izrazu „Reich“, stvisnem. *rīhhi*, ki po Klugejevem etimološkem slovarju (9. izdaja str. 365) pomeni „beherrschtes Land, Reich, Reichsoberhaupt, Obrigkeit, Herrschaft“, got. *reiki* „Reich, Herrschaft, Gewalt, Obrigkeit“, a stvisnem. *rīhhan* k * *rīk* — „Herrscher“ pomeni „beherrschen, in Besitz nehmen, mächtig sein“.

Vse navedeno me vede do zaključka, da je med stvzhbolg. **оимнъз** „vojak“, **оимъство** „vojska“, rus. dial. perm. оймовать „imeti v lasti“ in imenom ozemlja Oium neka logično utemeljiva zveza in da je stvzhbolg. **оимнъз** protobolgarski izraz. Glasoslovno je vse troje identično. Starovzhodnobolgarska beseda je fonetično *oĭminъz* z napetim *ъ* po *j*, isto je pri ruskom dialektičnem glagolu iz *oĭmovati*, a Oium bi dalo v slovanščini s predpostavko ohranitve končnega *m* *oĭmъz* in s palatalizacijo *ъ* v *ь* *oĭmъz* — *oĭmъz*. Odpad končnega *m* pri tujem in šele iz protobolgarščine prevzetem izrazu ni nujen. Tako je n. pr. za got. hlaiw slovan. hlěvъ (Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch I 389), saj so bile v tujem jeziku druge oblike z nekončnim konzonantom, v navedenem primeru recimo in *hlaiwa* (v prevodu evangelija Matth. XXVII 60). Protobolgarsko **капъ** **ѣкѡвъ** v Supraseljskem zborniku je altajska beseda, „imago, statua, deus, idolum“ 'prinesena od Asparuhovih Bolgarov in razširjena s končnim soglasnikom v vseh turkotatarskih jezikih, čuvaško pak iz *kāp*, ujugursko *kep* itd. (Mladenov o. c. str. 43). Na konzonante se glase tudi protobolgarska imena Šišmán, Asparúh i dr. Enako je z vrsto drugih protobolgarskih izrazov (ib.).

Ako bi se komu trditev pričujoče razprave zdela premalo prepričljiva, mora vendar priznati, da je dobro in vredno pri nepojasnitvah vprašanih opozoriti na vse možnosti razlage.

Ljubljana, 1. oktobra 1953.

R. Nahtigal

Résumé

Der Ausdruck akslav. **ОИМИНЪ** στρατιώτης „Krieger“ samt Ableitungen kommt in den altkirchenslavischen Denkmälern neben anderen altostbulgarischen Wörtern wie z. B. **ДѢЛЪМА** der Sprache des Johannes Exarchen von Bulgarien für akslav. **РАДИ** nur in № 6 des Codex Suprasliensis als Beweis einer altostbulgarischen Redaktion des Textes vor. In den übrigen altkirchenslavischen Denkmälern steht dafür das slavische Wort **ВОИНЪ** samt Ableitungen. Ansonst ist das Vorkommen von **ОИМИНЪ** in späteren kirchenslavischen Abschriften ebenfalls nur auf dem Entstehen nach ursprünglich altostbulgarische Denkmäler der Blütezeit des altostbulgarischen Schrifttums der Zeit um Symeon beschränkt, so den Kommentar des Theodoretos zum Psalter, den Kommentar zu den Propheten, die Reden des Gregorius theologus, die Katechesen Cyrills von Jerusalem und den Paterik von Sinai. Da man den Ausdruck auch aus dem slavischen nicht erklären kann, so ist man bemüsst, ihn als protobulgarisch anzusehen. Dafür gibt es aber noch andere Stützen. Schon Miklosich hat in seinem kirchenslavischen Wörterbuch zu **ОИМИНЪ** russ. dial. оймовать „regnare“ herangezogen. Im etymologischen Wörterbuch hat er dies zwar aufgegeben und anstatt dessen mit einem gewissen Zweifel „Man vergleicht lit. aimė myrias“ erwähnt. Den russischen dialektischen Ausdruck führt V. Dalj in seinem russischen Wörterbuch aus dem Gouvernement Perm an in der Bedeutung „владѣть“ (землей). Nach den Studien von J. Wichmann und N. Ašmarin gibt es aber in den permischen Sprachen einerseits tschuwassische (d. i. turkotatarische) Lehnwörter, andererseits steht das Tschuwassische dem Protobulgarischen am nächsten. Ein Teil der Protobulgaren ist zur Zeit ihrer Wanderungen Wolga aufwärts bis zum Knie bei Kasan gezogen, wo sie die dortigen Ostfinnen unterjochten und ein aus der russischen Geschichte bekanntes mächtiges Reich der Wolgabulgaren gründeten. Russ. dial. perm. оймовать kann so in direkte Beziehung zu altostbulg. **ОИМИНЪ**, beides aus ojm-, gesetzt werden. Ausserdem finden wir aber noch bei Jordanis Angaben über die südöstliche Siedelung der Ostgoten, welche, wie aus Allem bei ihm hervorgeht, den Dneperfluss südlich von Kiev übersetzten und an der Steppengrenze ein Oium genanntes Land betraten, wobei sie mit dem turkotatarischen Volk der Spali in Kampf gerieten und sie überwältigten. Der Name Spali hat sich im Altkirchenslavischen als **СПОЛИНЪ-ИСПОЛИНЪ** „Riese“ (so im Psalter von Sinai u. a.) erhalten, ähnlich wie auch nach dem Namen der Awaren in slavischen Sprachen ein obrin — ober „Riese“ verblieb. Oium würde slav. оѣм- — оѣм- — оѣм- (*ī* gespanntes *ь*

nach j) ergeben, was in slavisch-lautlicher Beziehung des Weiteren ausgeführt wird. Hinsichtlich der Bedeutung wird auf Analoges bei germ. Reich (nach Kluge's etymologischen Wörterbuch) hingewiesen. Wie hier werden auch zu allem Übrigen die nötigen Literaturnachweise angegeben.

Auf Grund des ganzen Vorgeführten ergibt sich der Schluss, dass das altostbulgarische Wort **оѣмѣнѣ** ein protobulgarischer Ausdruck ist, was aus der Sprache der Beherrscher der dortigen Südslaven und Gründer des Reiches leicht erklärlich ist.

R. Nahtigal

ИСТОРИСКИ ПРЕСЈЕК ГУБЉЕЊА ГЛАГОЛСКЕ РЕКЦИЈЕ У ЦРНОГОРСКИМ ГОВОРИМА

I

A.

Једна од најкарактеристичнијих црта црногорских говора јесте употреба акузатива мј. локатива с предлозима *на* и *у* уз глаголе који значе мировање. С том цртом се сретамо на сваком кораку и није чудо што је ушла у све дијалектолошке радове о црногорским говорима. Досада су се на њен постанак осврнули свега двојица: А. Белић у приказу Стевановићева Источноцрногорског дијалекта (ЈФ XIV, 177—178), и Р. Бошковић у свом извјештају о говору Озринића (ГЗС и ВС II, 1935). Белић нас упућује да се ова црта јавила под утицајем страног језика, а Бошковић даје њено синтаксичко објашњење. Ево шта каже Бошковић: „Ако се сетимо факта да природу номиналне конструкције уз глаголе одређује, у ствари, рекциони моменат код глагола, јасно нам је да акузативна конструкција коју данас налазимо уопштеноу уз предлоге *на*, *у* у свим случајевима у црногорским говорима значи просто отсуство глаголског рекционог момента као психичког критерија за одржавање разлике између номиналне конструкције уз глаголе који значе кретање према некој тачки и сл. и номиналне конструкције уз глаголе који то не значе. То значи да се данашње црногорско *седим у кућу* и *идем у кућу* може пројектовати на једну старију епоху језичког развјетка у којој смо морали имати *седим у кући* || *у кућу* и *идем у кућу* || *у кући* и у којој су изрази *у кући*, *у кућу*, синтаксички адекватни, значили просто дублете у језику . . .“ Даље Бошковић не улази у ово питање „зато што нам дијалекатски материјал не даје ништа за разумевање историског развјетка ових појава“.

Бошковићеву тумачењу се не може ништа приговорити. Он је за објашњење ове дијалекатске црте црногорске пошао од познате лингвистичке чињенице којом се у вулгарном латинском

јез. и романским језицима објашњава свођење акузатива и локатива на један заједнички облик, а то је губљење глаголске рекције која се чувала у класичном латинском језику (in Asiam venire: in Asia esse). У вези с овом дијалекатском цртом црногорском намећу нам се два питања: 1) шта је изазвало губљење глаголске рекције у црногорским говорима, тј. огледа ли се у овој страни утицај или је то самоникла црта црногорска — и 2) када је дошло до губљења глаголске рекције у нашим говорима, другим ријечима — интересује нас хронологија овог дијалектизма. Ја се нећу освртати на употребу локатива мј. акузатива у дјелима Његошевим и црногорским народним пјесмама (Д. Вушовић, Прилози проучавању Његошева језика, ЈФ IX, 153—154; М. Миљанов, Плење Кучи, LXXVI), јер је ово условљено дужином стиха и нема никакве везе с нашим народним говорима. Такође је од малог значаја и правилна али ријетка употреба локатива (поред знатно чешћег акузатива) у неким устаљеним изразима у црногорским говорима, као што је овај: *Немам нигдје ништа на бијели свијеш: на бијеломе свијешу*. Овдје не може бити говора о осјећању глаголске рекције, него се локатив, уколико се чује, одржава пристојно силом традиције и неком особитом изразитошћу реченице кад се употреби локатив. Не задржавајући се на оваквим примјерима, ја ћу одмах прећи на двије дијалекатске црте црногорских говора које ће, по моме мишљењу, дати мање - више тачне одговоре на постављена питања. Једна од тих црта очувала се као велика ријеткост у говору јужног дијела Црногорског Приморја, а друга — и она, изгледа, као ријеткост — у говору Куча. Започећу с оном диј. цртом која се чује у Црногорском Приморју (околина Бара), јер ми она изгледа за овај случај особито значајна. Сем тога, ову црту сам открио у живом говору и према њеној употреби и распрострањености могу сигурније одредити њен значај него значај оне друге црте коју сам најприје нашао у дјелима М. Миљанова, а тек послије сам је провјерио у народном говору.

Дакле, да отпочнемо с околином Бара (Мрковићи, Зупци, Шушањ, Тођемили). У овом говору се употребљава уз предлоге *у*, *на* замјенички облик *њем* подједнако и тамо гдје треба да стоји акузатив замјенице *он* као и тамо гдје би, према стању нашег књижевног језика, требало да стоји њен локатив. Али, да одмах нагласим, то није одлика свих припадника овог говора. Материјал ћу класификовати према критерију књижевног језика, иако сви примјери, уствари, претстављају данас акузатив.

1. Локативна значења:

а) с предлогом *на*

- 1) Вресе^{ак} мрйше лѣпо прѣ: чѣле, кўпе на — *њe^ам* мѣд.
- 2) Шандѣя што кандїл сѣди на-*њe^ам* (= сточић на коме стоји петролејска лампа).

б) с предлогом *у*

- 1) У Друшиће — забїо овѡгај (ген. једн.): *у-њe^ам* су биле кўће.
- 2) Пошто се сврши, ужѣгне оге^ањ *у-њe^ам* (= у клачини, тј. у кречани).
- 3) Бѡна (алб. *bolle* = смук, блорица) бѣше прѡдрла тїћа од ўтина (алб. *hutini m.*, = јејина): тїћ бѣше *у-њe^ам*: у-њў.
- 4) Вѡда-е *у-њe^ам* (у ђугуму).
- 5) Карїнга (*f*, врста кревета) — двойца спавају *у-њe^ам*.
- 6) Дѡбрско Сѣло — бѣше *у-њe^ам* лѣпѡте.
- 7) Што има *у-њe^ам* (= у лонцу)?

2. Акузативна значења:

а) с предлогом *на*

- 1) Чѣла пѡне на-њѣга: на *њe^ам* (= на вресе^{ак}к).
 - 2) Стѡ(в)и то на-*њe^ам* (= на пѣте^{ар}).
- б) с предлогом *у*
- 1) Смўти мѡло млѣка *у-њe^ам* (= у козолац), па йћ тѡ!
 - 2) Свѡки дѣ^{ан} йде тўћа стѡка *у-њe^ам* (= у зѡбио).
 - 3) Ке^а(д) се пўште (козе) *у-њe^ам* (тј. “у лозе, у смокве, у баштину”).

4) Улї(ј) сирйште *у-њe^ам* (= у млијеко).5) Стѡ(в)ла се грѡм *у-њe^ам* (= у клачину, тј. у кречану).6) Улѣгни *у-њe^ам* (= утѡр *t* или трйца *f*).7) Стѡви га (брашно) *у-њe^ам* (= у не^афће, тј. у наћве).

3. Овај облик долази и уз неке предлоге који иду само с акузативом:

1) Напрашўват брѡзде крож : кроз-*њe^ам* (= кроз коломбѡћ, тј. кроз кукуруз).2) Пѡсе (зец) кроз-*њe^ам* (= кроз ченйцу).3) Вѡда идї кроз-*њe^ам* (жито, детелїна).4) Тече вода крош-*њe^ам* (кроз коломбѡћ).

- 5) Јаре^ам — бвица кроз-*ње^ам*.
- 6) Насл^ођен уз-*ње^ам* (уза зид).
- 7) Обј^есио си га низ-*ње^ам* — кажу у Гор^ану.
- 8) Има чен^йца сн^ет кроз-*ње^ам* (тј. пшеница има у себи сн^йет).
- 9) Ке^а(д) ће по^ћ кроз-*ње^ам* (окно) да га уф^ати.

4. Најзад, један једини примјер стоји с предлогом *при* (који у књижевном јез. иде само с локативом):

Приме^акни то при-*ње^ам* (= при ка^шуну, тј. при сандуку).

Сви су примјери из мрковићког говора (крај између Бара и Улциња) и забиљежени су сви одреда у слободном разговору. Према томе, нема ни једног јединог примјера у који би се могло сумњати. Из наведеног материјала могло би се закључити да је ова црта доста честа. Али није тако. Она је — као што је већ речено — врло ријетка. Више од половине примјера забиљежио сам од Браима Усеновића (75 г.), човјека врло разговорна и врло разборита, свега 4 примјера од Браима Петовића (86 г.), човјека ћутљива и не особито разборита; осталих десетак примјера забиљежио сам од 5—6 старијих људи: од некога један, од некога два примјера. Треба истаћи и то да су скоро сви примјери забиљежени у западном дијелу Мрковића, који се пружа дуж планине Можуре (700 м.) на дужини од десетак километара (села: Куње Мала Горана и Веља Горана), а баш овај дио Мрковића најбоље чува архаичне црте овог говора. Свега 4 примјера забиљежена су у источном дијелу Мрковића, који се простире дуж падина планине Румије, међу њима и онај једини примјер с предлогом, *при* (Веље Село). Али иако се облик *ње^ам* ријетко чује у слободном говору источног дијела Мрковића, то никако не значи да је он тамо већини непознат. Јер гдје год сам га тражио директним питањем, ја сам увијек добијао позитиван одговор. Тако: *Стѡф оцо у-ње^ам* значи: „у пећ^ару, у к^оте^ан” (Раве^ањ), „у пи^ату, у к^аштар, у кор^ито” (Лу^ање), „у чем било” (Дапчевићи), „у к^ацу, у к^аштар, ѱ-гу(в)но” (К^омина), „у бар^ело, у к^оте^ан, у коло^мб^оћ” (Грдовићи, Веље Село, Лесковац). Итд. На питање: шта значи у-*ње^ам* — сви одговарају једнако: *унѡра* (= унутра). — Могло би ми се приговорити да сам своје сабесједнике наводио да дају одговоре какве ја желим, а не онакве какви би се доиста могли чути у слободном говору. На приговор те врсте могао бих одговорити да су сви ови примјери и њима слични, који овдје нијесу ушли, провјерени безброј пута. Сва су та провјеравања

дала исте резултате, па — према томе, — критика оваквог поступка не би била оправдана. Уосталом ови посљедњи примјери само су потврда оних примјера који су забиљежени у слободном разговору. Ново је овдје само једно: из одговора добијених на директна питања и пропитивања долази сед о закључка да облик *ње^ам*, поред значења анафорске замјенице, добија постепено и прилошко значење, једначећи се с прилогом *унушра* („унтра“), иако још није, постао његов прави синоним. Али о овом посљедњем случају говорићу касније.

Знатно је ређа ова црта у зубачком говору. Ту сам забиљежио свега 2—3 примјера: Војник улѣгне *у-ње^ам* (= у каштар, тј. у котац); Џмам раже^ањ, али немам што ставит на-ње^ам. Поред ова два примјера забиљежена у слободном говору од Ника Думеџића (86 г.), најстаријег човјека у Зупцима, могу навести још два примјера забиљежена од једне старице 80-тих година, али су ти примјери изношени до извјесне мјере мојим пропитивањем. Они гласе: *Рѣкла-се^ам њему да сшави шрдѣ у-ње^ам*; *Помогни њему да шо сшави ошеш на ње^ам*. У оба примјера хтио сам да провјерим изговор датива *њему* и (дијалекатског) акузатива *њем* да бих утврдио какав је изговор вокала *е*. У првом примјеру, који је старица изговорила неколико пута, чуло се час *е^а*, час *е*; у другом примјеру чуло се искључиво и јасно *е^а*, иако је „полугласник“ зубачког говора (*е^а*) врло близак векалу *е*, тако да се код неких лица међу њима уопште и не осјећа разлика. Мада је овај материјал врло оскудан, а последња два примјера могу имати и нешто мање вриједности од првих двају, ипак је несумњиво да се последњи остаци ове дијалекатске црте чувају још и у зубачком говору.

За Тођемиле и Шушањ немам примјера из слободног разговора, али сам питањима несумњиво утврдио да облик *ње^ам* и тамо још живи у језичком осјећању. Пошто сам у овим мјестима забиљежио, истина у малом броју примјера, и неке друге архаичне црте којима се одликује околина Бара, а нарочито Мрковићи [*чрв* мј. црв; *ја кажу* мј. ја кажем; стара једнакост акузатива и номинатива м. р.: *Кући јѣде^а(н) крдѣ*; *Вода не може чрв застѣиш* (зауставити) и сл.], — не треба се чудити што се тамо још одржало језичко осјећање за овај облик. Међутим, чудновато је да ове црте нема у говору Микулића, јер сам и на питања добијао одговоре да је тамо облик *ње^ам* непознат. По традицији Микулићи су матица одакле је потекла већина данашњих Мрковића и зато би било

сасвим природно да се овај облик и тамо чува. Али ја до њега нисам могао доћи, иако сам се озбиљно трудио. Уколико је тог облика било, његово губљење се може објаснити сталном везом Микулића с Баром, који је одувијек морао утицати на говор овог планинског села које се налази под самим врхом Румије. Нема овог облика ни у спичанском говору (Спич), који иначе показује много сличности с говором Бара у чијој се непосредној близини и налази [„полугласник“ сличан зубачком, нарочито у женском изговору; *чрв* мј. *црв*; *сѡра*, *ср̑но*, *селѣно*, *з̑сула*; компаратив *сша-рѣви* (= старији, уп. стсл. новѣи), али ове црте нема јужно од Спича; ген.-акуз. и дат.-лок. замј. ја: *мечне* (уп. за дат.-лок. у стсл. *мѣнѣ*: *мѣнѣ*), а том се цртом одликује и мрковићки говор; итд.]¹⁾. У осталим црногорским говорима овај облик није нигдје забиљежен, па ни у црмничком говору.

Шта претставља облик *њe^am*, који се употребљава и за акузативна и за локативна значења (сасвим онако као и облик *њем* у другим црногорским говорима, па и у *барском* говору *изузев Мрковића* гдје га скоро никако нема), и то не само уз предлоге *у*, *на* — него и уз друге предлоге који иду искључиво с акузативом (*кроз*, *уз*, *низ*) или с *локативом* (*ѡри*), *макар* *шо* и *не* било увијек? Зашто се овај облик употребљава као анафорска замјеница не само за именице мушког и средњег рода — него и за именице жен. рода (у једном примјеру чак уз именицу *наѣве*, која је пл. тантум)?

Кључ за одговор на ово питање лежи у „полугласнику“ овог облика (*њe^am*). Овде се морамо присјетити Бошковићева тумачења дублета: *идем у кућу* || *у кући* и сл. које он, сасвим правилно, пројектује на даљу прошлост историског развитка црногорских говора. То значи: оно што је важило за именице важи и за именичке замјенице, што потврђује материјал из свих црногорских говора. Познато је, даље, да је лична (анафорска) замј. 3 лица имала некада облик акузатива: (*н̑*)ѣ, а облик локатива *н̑ем̑* (*ѣем̑*). Тако су гласили ови облици док се изговарао полугласник у отвореном слогу, а према споменицима стсл. јез. (Кијевски мисал) такво је стање у разним јужнословенским (а свакако и источно и западнословенским) дијалектима трајало до краја X вијека (односно почетка XI в.). Данашњи црногорски (барски) акузатив — локатив *њe^am* могао је настати једино стапањем прво-

¹⁾ Нисам могао доћи до Алексићева извјештаја о спичанском говору (ГЗС и ВС VIII).

битног акузатива и првобитног локатива: (Њ) њ: њѣмъ (ѣмъ) > њѣмъ. А до тог стапања је дошло, без икакве сумње, због слабљења глаголске рекције (кажем због слабљења глаг. рекције јер ње није нестало одједанпут). То значи: *идѣ въз њѣ* и *живѣ въз њѣмъ* морало је дати најкасније на граници X и XI вијека: *идѣ въз њѣмъ* и *живѣ въз њѣмъ* (поред: *идѣ въз њѣ* и *живѣ въз њѣ*) Чим је нестало полугласника у отвореном слогу (крај X или почетак XI в.), облик *ѡ* као акузатив постајао је, тако мислим, све необичнији због своје неизразитости и најзад га је сасвим потиснуо облик *ѡм* (данашње *њем*). Разумије се, ово важи само за зетске говоре. Тиме се и објашњава зашто се данас у црногор. говорима употребљава као облик акузатива *њем* и *њем* поред *њѣга*. Употреба овог облика уз друге предлоге који иду само с акузативом (*кроз*, *уз*, *низ*) биће, свакако, нешто каснија. У прилог оваквог објашњења облика *њем* говори и његова данашња употреба: он се употребљава као анафорска замјеница не само за муш. и сред. род него и за жен. род, а из оног јединог примјера гдје се *њем* употребљава као анафорска замјеница за *ѡл. шанѡум наѡве* — долазимо до закључка да се за овај облик почело губити и осјећање броја. Оба ова случаја говоре јасно о архаичности овог облика.

Архаичност овог облика потврдила би се с потпуном сигурношћу када бисмо имали примјере из којих би се јасно видјело да је мјесна синтагма *у-њем* прешла у област прилога, — у овом случају, наравно, неправих прилога јер би гласовни скуп „*у-њем*“ био само до извјесне мјере немотивисан (Белић, О јез. природи и јез. развитуку, 109). Али ја за то немам сигурних примјера. Ослањати се на народно објашњење да „*у-њем*“ значи „унтра“ — није довољно. Ипак није без значаја казивање млађих, од којих нисам забиљежио ниједан примјер ове врсте, да старији говоре „*у-њем*“, а они (тј. млађи) само „*унѡра*“. Од забиљежених примјера најближи би било прилогу овај: *Ке(д) се ѡуѡѡа козе у-њем*, — гдје „*у-њем*“, према објашњењу Б. Усеновића, може значити: „у лозе, у смокве, у баштину итд.“. А он је ту реченицу изговорио дајући упутство својој снаси да стока не смије ући у један одређени простор који је он мени објаснио онако како сам то навео. Сличан је овоме и други Усеновићев примјер који сам забиљежио у часу када ми је описивао старинску пушку и њено пуњење: „. . . олово, *у-њем ѡрѡга*.“ Говорио је врло брзо, као што уопште говоре Мрковићи, и хтио је да каже да се у пушку стављало олово, а затим се досипао барут. Ни овдје није сасвим

јасно да ли „у-ње^ам“ значи „у олово“ или „унџра“. Усеновић је на моје питање доиста одговорио да значи „унтра“, како сам и ја био схватио пратећи његов говор. Ја сам, донекле, овако схватио и трећи Усеновићев примјер: Пошто се сврши, ужегне огењ у-ње^ам (= у клачини, тј. у кречани). Приповједач је до појединости говорио о изради клачине (кречане), а именицу клачина употребио је само на почетку свога излагања. Приповиједање је завршио наведеном реченицом. Према томе, оно „у-ње^ам“ може бити схваћено као прилог са значењем: *унџра*. — Ако се ови примјери овако схвате, а ја сам их овако разумио, и томе дода народно тумачење израза „у-ње^ам“, онда се доиста долази до закључка да овај облик може вршити и прилошку службу. Све нас појединости у вези с овим обликом упућују да је он, у најмању руку, једним дијелом свога значења закорачио у област прилога. А то потврђује и његова употреба за жен. род и множину. Али док год он буде чувао упућивачко (анафорско) значење, остаће и даље, у првом реду, као замјеница.

Из досадашњег излагања се јасно види да се у облику *ње^ам* крије доиста врло стари облик замјенички. Кад се томе дода да се полугласник почео губити у отвореном слогу на граници X и XI в., како то потврђују споменици стслов. језика, онда се може вјеровати да се овај облик јавио и нешто раније него што сам рекао. То значи да бисмо његов постанак могли с краја X в. повући нешто уназад, бар до половине X в., ако не и на почетак тога вијека. Јер тешко се може вјеровати да би он остао сачуван пуну хиљаду година, да се није развио знатно прије почетка губљења полугласника у отвореном слогу. По моме мишљењу њему је требало скоро *стшо година* употребе у народном говору прије губљења полугласника у слабом положају да би се могао одржати до данас. А то значи да је глаголска рекција почела слабити већ у првој половини X в. Ова би се временска граница могла помаћи нешто напријед, к нашем времену, једино када би се могло доказати да је процес губљења полугласника млађи у зетским говорима него у старословенском језику. Али таквог доказа нема, а не може га ни бити јер се губљење полугласника у отвореном слогу узима као једновремена, синхронична појава за све словенске језике. Но ипак је ова појава загонетна када се зна на основу цјелокупне структуре стслов. језика X в. да су зетски говори тога времена морали имати скоро нетакнут гласовни и морфолошки систем наслијеђен од оног дијела заједни-

чког јужнословенског језика који је чинио основицу данашњег словеначког и српскохрватског језика.

Б.

Потпуну паралелу облику *њe^am* барског говора чини замјенички облик *ЧАМ* у дјелима Марка Миљанова. Материјал за овај рад узет је из његових САБРАНИХ ДЈЕЛА (Библиотека српских писаца) јер таквих примјера нема у другом дјелу његову Племе Кучи, које је штампано знатно раније (1904). Класификација материјала биће извршена на исти начин као и у претходном поглављу. Облику *чам* у књижевним дјелима М. Миљанова одговара *ча^em* у говору Куча.

1. Локативна значења:

а) с предлогом *на*

1) Гледајући (он) ш-његовом дружином овакве, ни на *чам* њино не завиди (110). — Напомена: замјенички облик *њино* јасно показује да је овдје и *чам* акузатив.

2) Тугаљиво (је) очима гледат' како и кудијен су насељени и на *чам* та' народ живи (111).

б) с предлогом *у*

1) Они (му) надају руку помоћи, у *чам* он сам по себе ин-косан не може (133).

2) Ту ни у *чам* никаквога раскошлука нема (139).

3) Тек у њи' нема црнога ни бијелога, у *чам* се слава не тражи (149).

2. Акузативна значења:

Таквих примјера нема ни са једним од ова два предлога!

3. Овај се облик употребљава доста често као акузатив с предлогом за:

1) Кад ко каже за *чам* вјеру даје, рећи ће један другоме: „Дајеш ли ми шаљску вјеру!“ (131).

2) Међу Арбанасима се пази од ститине година, који је сој људи за *чам* ко бољи био (132).

3) Он скупи своје најстарије од породице да виде оте ли имат' за *чам* купит (138).

4) Кад поче љуђе бит', што не уби другога, па да има за *чам* бјежат' (143).

5) Он није зна за *чам* му ја ружне ријечи говорим (146).

6) Већ смо виђели како су се здружили и за *чам* су мученички живот посветили (202).

7) Научићемо те памети, да умијеш причат' оно што те питамо, а не оно за *чам* те не питамо (222).

8) Турцима не бјеше добра бјељега почетак Илијина кажевања, за *чам* га питаше (202).

9) Али увреду српскога народа нећу заборављат' нити ју и за *чам* замјењиват' са задовољством својијем ни другијем (281).

10) Ако би ви преша за *чам* још била можете ми писат' (282).

4. Овај облик се јавља, али сасвим ријетко, у дативу и локативу:

1) Истина, није ови убио кога, кад су га уфатили да има *чаму* пјеват' (105—106).

2) Но фантазија арбанашка . . . служи . . . *свачаму* њиноме ка најтврђи закон (114).

3) Но мисле о *чаму* су вазда мислили (164).

Али се у дјелима М. Миљанова налазе облици *што* и *чем* с предлозима, који одговарају акузативу или локативу књижевног језика; дакле, сасвим онако као и у другим црногорским говорима.

1. Локативна значења

а) с предлогом *на*

1) Марко дваш пљуну, на *што* се сврши бој (46).

2) У друге мисли запливаше да знају на *што* су (118).

б) с предлогом *у*

1) Који у *свачем* од Јакова господкије живе (137).

2) Јер нијесу прилике имали да умију мислит' до за оно у *што* су се нашли (165).

3) Доклен видимо у *што* ће и' Илија нај кад дође (178).

4) Јеси ли у *што* себе опазио . . . (215)?

2. Акузативна значења

а) с предлогом *на*

Код таквије пастира има на *што* и путник доћ (134).

б) с предлогом *у*

Марко то није узима у *што* крупно (46).

3. С предлогом *за* употребљава се као акузатив не само *што* него и *чем*:

1) Они слушају колико за *што* ружно да им се говори (89).

2) Али је сад ријеч о женидби, за *чем* народ говори и разгађа (92).

3) Имам ја за *чем* благодарит' Кучима (45).

4. У једном једином примјеру стоји *чем* као акузатив с предлогом *по*:

Јер да би хтио не умијем, по *чем* нијесам био сретан добити потребно знање (1).

5. *Чему*, што је сасвим обично, долази као датив:

1) Не уби везирове људе, кад га уфатише да има *чему* пјеват' (106).

2) Да му се мора чудит *свачему* његову.

Из цјелокупне слике датог материјала види се ово: 1) да се облик *чам* употребљава с предлозима *у* и *на* тамо гдје у књижевном језику имамо локатив, али нема за овај облик примјера с предлозима *у* и *на* који би одговарали акузативу књижевног језика; но то никако не значи да их није било у говору Куча и да их нема и данас 2) да се овај облик обилато употребљава као акузатив с предлогом *за*; то значи да је *чам* данас облик акузатива замјенице *што* у говору Куча, и то не само у примјерима с предлогом *за* него исто тако и у свим примјерима с предлозима *у*, *на* 3) да је из акузатива *чам* прешао и у облик датива и локатива — и 4) из друге групе примјера види се опет да се за облик акузатива уз предлоге *у*, *на*, *за*, *по*-употребљавају и облици *што* и *чем* као што налазимо и у другим црногорским говорима.

Шта претставља облик *чам* у језику М. Миљанова? Рекао сам већ да овај облик у говору Куча гласи *ча^ем*. Према томе на ово питање није тешко одговорити. У вријеме слабљења (губљења) глаголске рекције акузатив и локатив замјенице *што* гласили су: *што* и *чемь*. Полугласници у отвореном слогу још су се изговарали. У то вријеме (по свој прилици X в.) примјери: *вѣ што* и *на што*, *вѣ чемь* и *на чемь* — први уз глаголе кретања, а други уз глаголе мировања — морали су се употребљавати напореда: *вѣ што*: *вѣ чемь*, *на што*: *на чемь*, — и то како уз глаголе који су значили кретање, тако и уз глаголе који су значили мировање. Из те напоредне, дублетске употребе добијен је у говору Куча — истовремено кад и облик *нѣмь* барског говора — облик *чемь*, који претставља стапање акузатива и локатива. У свом даљем развоју овај облик је дао *ча^ем*, које и у дјелима М. Миљанова и у говору Куча служи искључиво као акузатив уз предлоге. У даљој прошлости *чѣм(ь)* се употребљавало једно вријеме као акузатив само уз предлоге *у* и *на*, а затим је уопштено као облик акузатива и уз предлог *за* кад он иде с овим падежом. Дакле, слично као и облик *нѣ^ам* у барском говору.

Додуше, ми бисмо се овдје могли запитати зашто се у говору Куча једновремено с обликом *ча^ем* (< *чѣмь*) није развио и

облик *ња^ем* (**ЊѢМЪ**) кад су синтаксички и морфолошки услови били исти и истовремени. Аналогно томе могли бисмо, опет с истих разлога, поставити питање зашто се у барском говору није развио облик *ча^ем* (чѣмь). На то се може одговорити да су овакве појаве у језику само могућне, а не никако неминовне.

На завршетку излагања о облику *ча^ем* осврнућу се још на нешто. У својој студији о Кучима, и то у ставу о језику Куча (262—264), Ердељановић наводи извјестан број врло старих словенских позајмица у језику Кучима сусједних Арбанаса. Пошто се међу тим позајмицама налази и ограда (=ограђа), која својим гласовним саставом (*ј мј. ђ*) упућује на чакавско поријекло (в. Rj. JA VIII), ја сам био склон да облик *ча^ем* објасним из односа *чѣ* (акуз.): *чѣмь* (лок.). У том би случају овај облик претстављао чисту паралелу облику *ње^ем* барског говора. А на такву могућност ме наводило и то што се ограда чује једино код Арбанаса у Затријепчу, дакле — код непосредних сусједа кучких. За ову претпоставку ја сам везивао и географски назив *Звизда*, који носи један вис између Медуна и Фундине. Сматрајући ово као икавизам, и то знатно старији од икавизама Титограда (Подгорице) и његове околине (уп. Решетара, *Der štokavische Dialekt*, 78—79 и М. Стевановића, *Источноцрногорски диј.*, ЈФ XIII, 24—26), ја сам име *Звизда* доводио у везу са оградом, а затим и са *ча^ем*, претпостављајући могућност о постојању једне групе чакаваца од 10—12 в. у непосредној близини данашњих Куча. Међутим, касније сам потпунијим испитивањем утврдио да ово није икавизам (*Звѣзда* < *звѣзда*), како је погрешно тврдио Ердељановић (Кучи, 87), па и Ковачевић, који је овај облик правилно акцентовао (*Звѣзда*), али га је погрешно довео у везу са *звѣзда*, тј. *звѣзда* (М. Миљанов, *Племе Кучи*, 347). *Звѣзда* је народна ријеч [*zvǐzga* (*zvǐzda*)²⁾ = *Pfeifen*; Лескин, *Grammatik der serbokroat Sprache*, 58] којој као глагол одговара *звиздати*. Споменути вис је добио ово име што се у његову подножју налазе мали извори из којих вода „звизди“, „пишти“, „брижди“, „мижди“— како се све каже у црногорским говорима за воду која једва избија из земље и при том може стварати и баровито земљиште, како је баш случај и са овом кучком *Звѣздом*. Уколико се данас чује у говору *Звѣзда*, то је погрешно тумачење ријечи *звѣзда* чије је значење многим непознато. По-

²⁾ В. Вука (1. *Звѣзда*): *Стоји звизда сивога сокола и Броз-Ивековића (zvǐzda): Кажу кад велики блор опазѣ ђовјека на ђамсу, он dignuvši glavu iznad vode sa zvǐzdom иде управо на њ.*

слије свега овога ја отступам сасвим од своје „чакавске теорије“, иако *ограја* заслужује даље испитивање.

II

Пошто је извршена класификација материјала и из њега изведен главни закључак, треба се вратити питањима постављеним на почетку овог чланка. Првим од тих питања траже се узроци губљења глаголске рекције у црног. говорима, а другим — временско одређивање овог дијалектизма. Пошто смо на друго питање добили дјелимично одговор, треба га проширити новим, трећим питањем, тј. је ли губљење глаг. рекције обухватило све зетске (црногорске) говоре једновремено и истом снагом.

Да би се на прво питање дао какав — такав одговор, требало би имати при руци стручну литературу о односу међу балканским језицима, у првом реду Сантфелдове радове. Пошто до те литературе нисам могао доћи, ја ћу се на ово питање осврнути само површно. Полазећи од облика *ча^ем* и *ње^ам*, који губљење глаг. рекције у зетским говорима временски тачно одређују (10 в.), ја мислим да се ова црта несумњиво развила под утицајем страног језика као што је то рекао и Белић (ЈФ XIV 177—178). Тај утицај је могао потећи или из романских говора на Балкану или из албанског језика. У науци о језику је познато да су неки балкански језици, *међу њима и албански*, потпуно или дјелимично изгубили деклинацију и исказују значење појединих падежа аналитичким путем, тј. помоћу предлога као што то чине сви *савремени романски језици*. Данас је скоро сасвим прихваћено мишљење да су ову велику промјену у структури балканских језика изазвали романски дијалекти који су били разасути на источној половини Б. Полуострва (Белић, Дијалекти ист. и јуж. Србије, LXIX—LXXV и Гал. диј., 60—61). Том утицају били су изложени од јужнословенских језика — бугарски, македонски и дијалекти источне и јужне Србије од VII до XIII вијека, а несловенски језици — албански и грчки — и знатно раније. Каква је била структура оних јужнословенских дијалеката IX—XI в. из којих су се развили данашњи српско-хрватски, македонски и бугарски језик — говори јасно старословенски. Што се тиче албанског језика тог истог времена, мислим да о томе и стручњаци врло мало могу рећи, јер први записи на том језику потичу тек из XV в. (в. Сантфелдов чланак о балканским јез. у Књизи о Балкану I). Али се зато знатно више зна о вулгарном латинском језику из којег су се развили балкански романски дијалекти чији су потомци данашњи

румунски језик и арумунски говори на јужном дијелу Балкана. Тако је познато да је у вулгарном латинитету нестало глаголске рекције за коју је знао класични лат. језик (Скок, Основи ром. лингв., III, 12). Пошто је ова црта била одлика и вулгарног лат. језика на Балкану, она је морала као језичко наслеђе остати и у романским говорима овога краја. Губљење глаголске рекције је и један од узрока редукције падежа у вулгарном латинитету и романским језицима. Подударности између романских говора на Балкану и албанског језика толико су очигледне, да се њихов заједнички развитак у прошлости не може порицати. То доказују њихове заједничке црте: редукција падежа, посебни облик за генитив — датив једине и у румунском и у албанском јез., постпозитивни члан и мноштво романских лексичких позајмица у албанском јез. Је ли и албански јез. изгубио глаголску рекцију, коју је као и остали индоевропски језици морао имати? Примјери као:

Unë wi në breg = Ја стојим на бријегу и

Unë shkoj në breg = Ја идем на бријег —

јасно казују да у савременом албанском јез. нема глаголске рекције, иако овај језик разликује по облику акузатив (одређене промјене) који се јавља као објекат уз прелазне глаголе (уп.: Unë shkoj në Shkoder = Ја идем у Скадар и Unë jetoj në Shkoder = Ја живим у Скадру — према: Unë e due Shkodren = Ја волим Скадар. Проф. П. Скок изричито каже да албански, румунски и новогрчки језик „не разликују кретање од мировања у језику“ (ЈФ XII, 130 — 131). На основу свега овога долазимо до закључка, ако се пође од чињенице да је губљење глаг. рекције у зетским говорима проузроковао билингвизам, — да се овдје може једнако огледати и романски и албански утицај. Романски утицај је могућ једино ако је у Зети X—XI в. било Романа (Влаха), а албански — ако је глаголске рекције у том језику нестало знатно прије X в., што је сасвим и могуће и вјероватно. Да би се на ово питање одговорило, требало би познавати етнички склоп старосједилаца Дукље (Зете) од досељења Словена у овај крај до краја X в.

У својој Историји Срба I (Срби од VII до X в., 83) Јиречек каже: „Становници Диоклитије били су јако измешани са многим остацима старијег становништва, Арбанаса и Романа, међу новим словенским насељем.“ За наше питање Романи и Власи значе једно исто иако су се први, као становници градова и директни потомци Римљана, разликовали по свему па и по језику од Влаха, потомака римских колонизатора и поромањених старосједилаца (препозитивни члан код Романа, а постпозитивни члан код Влаха). Али

оно што је битно за нас — непознавање глаголске рекције — била је језичка црта и једних и других. Говорећи о Романима Јиречек спомиње њихове патрициске породице у Улцињу и Дривосту пред крај Средњег вијека и неколико географских назива романског поријекла код Бара, такође из тога времена (Историја Срба I, 114). Из читавог његовог излагања види се да су становници у свим градовима старе Превалитане (Диоклитије) били Романи. и да су се врло дуго одржали, чак до краја XIV вијека. До сличних резултата долази и А. Мајер у чланку Антикни елементи топономастике подгоричког краја (Годишњак Подгоричке гимназије, 1930) у коме доказује да је географски назив Фундина (у Кучима) „касна позајмица из романског *fundene не само ради гласа ф, који је првобитно Словенима био непознат (уп. међу осталима Flapona > Пломин у Истри), него и стога што садржи назал пред консонантом, који би био у X в. ишчезао да су га Словени већ тада били преузели.“ Позивајући се на још два географска назива овога краја, Крусе и Гољемаде (ром. gulae magnae), Мајер закључује „да романског пучанства није одмах nestало по досељењу Словена у ове крајеве, него да је њихова симбиоза потрајала још неколико вјекова, док се Романи нијесу стопили са Словенима, а јужније с Арбанасима.“ Толико о Романима.

Што се тиче Влаха, види се из Јиречекова објашњења географских имена Дурмитор (dogmire), Виситор (videre) и Стари Влах (Ист. Срба I, 113) да овај одлични историчар са сигурношћу тврди да је било Влаха у сусједству Старе Дукље (Зете). Говорећи о сточарству код Влаха, Ј. говори и о разлици између оштре планинске климе у загорју и питомог приморја између Љеша и Неретве, гдје су влашки сточари могли силазити зими са стоком. У прилог овоме би ишла, можда, и географска имена Влашки Брод на Малој Ријечи испод Биоча и Влашка Рудина на Медуну (Ердељановић, Кучи, 162).

Из ове опште перспективе долази се до закључка да је доиста у старој Превалитани било и Романа и Влаха, и може се вјеровати да је њихов утицај био довољан да проузрокује слабење глаголске рекције у зетким говорима X в., а касније и њено потпуно губљење. Али је то још прије могао проузроковати албански елеменат с којим су Словени X в., као са сточарима и становништвом села, били у још јачем додиру него с Романима. То би се нарочито могло рећи за ону црту кучког говора, ако се она доиста чува тамо гдје је и поникла. Мање би се то могло рећи за црту мрковићког (барског) говора, јер је овај крај морао

бити изложен врло јаком утицају романском, уколико се албански елеменат није био очувао у планинском масиву од Румије до Тарабоша. Ако бисмо пошли од данашњих етничких граница црногорског и албанског народа, онда бисмо у овој црти морали видјети искључиво албански утицај, јер су оба наша говора — и барски и кучки — перифериски дијалекти гдје је доскоро владао билингвизам, који је некада ову црту и проузроковао.

Што се тиче другог (или боље: трећег) питања, гј. је ли губљење глаголске рекције обухватило све зетске говоре једновремено и истом снагом, — ја бих рекао да није. Мијешање Словена с несловенским елементом, Арбанасима и Романима, било је најјаче од данашње црногорско-албанске етничке границе (линија Кучи—Мрковићи) према југоистоку. На тој линији и југоисточно од ње до линије Скадар—ушће Бојане били су већ до краја X в. створени и етнички и језички услови за међусобни утицај. Тако се једино може схватити да је дошло до појаве ове језичке црте док се још изговарао полугласник у отвореном слогу. То значи да се може претпоставити да је ових црта могло бити у X—XI в. и касније — знатно јужније од линије Кучи—Мрковићи, али кад је временом тамо нестало српског језика, нестало је с њим и ове црте. Значи ли то да оваквих црта није било и сјеверније (боље: на сјеверозападу) од ове линије? Оне нијесу нигдје забиљежене и са сигурношћу се може рећи да их данас и нема. Може ли се на основу тога извести закључак да их није било ни у прошлости на простору данашњег паштровског, црмничког, пиперског и васојевићког говора? Врло је вјероватно да их није било, иако нас нагло губљење ове црте у барском (а сигурно и кучком) говору упућује на то да их је могло бити у неком од њих, али да их је временом, можда и не тако давно, нестало. Јер романског (влашког) и албанског утицаја је било и на сјеверозападу од линије Кучи—Мрковићи (Јиречек спомиње Арбанасе у Грбљу и Црмници у XIV в.!), само није био онако јак као на југоистоку од те линије. У дијеловима Зете према Херцеговини, држећи се линије Бока—Никшић—Бијело Поље, — губљење глаголске рекције је могло бити исто толико резултат домаћег преноса ове црте из граничних крајева према данашњој Албанији колико и резултат страног утицаја. То значи да је процес кретања ове црте, гледан као цјелина, ишао од југоистока ка сјеверозападу. Али временска разлика између њене појаве у крајевима на југоистоку и сјеверозападу не може бити велика јер је то мала територија. Ако се позовемо на облике *чeм* и *њeм* у осталим црно-

горским говорима (В. Милетића, Црмнички говор, СДЗ, 499), онда бисмо могли рећи да је ова црта захватила остале говоре зетске послје испадања полугласника у отвореном слогу, а то је могло бити од средине XI в. па даље.

Још је једно питање од значаја: јесу ли ово исконске говорне црте Куча, Зубаца и Мрковића или су наслијеђене од још старијег становништва тих крајева?

Према ономе што каже Ердѣљановић о поријеклу Куча (Кучи, 159—172) и ономе што је рекао Болица г. 1614 у своме спису *Relatione et descriptione del sangiacato di Scuttari* (в. превод Ровинског у Черногория I, 809), — не може се скоро никако вјеровати да су ову црту у кучки говор унијели преци данашњих Мрњавчића и Дрекаловића. Истина, Мрњавчићи су се доселили из Албаније негдје у првој половини XV в., дакле из краја гдје је наше становништво могло имати ову црту кучког говора, али су у вријеме доласка у Куче били према старосједиоцима („најстарији Кучи“) малобројни, а сем тога служили су се тада, по мишљењу Ердѣљановићеву (Кучи 127), исто толико албанским јез. колико и српским. Због тога мислим да је ово говорна црта најстаријег становништва овог краја, које се заједно с досељеним Мрњавчићима јавља г. 1455 први пут као племе Кучи (Ердѣљановић, 59).

О Мрковићима, који се спомињу први пут 1409 (Јиречек, 99), имамо добре податке у споменутом дјелу М. Болице у почетку XVII в. и код Фарлатија (*Illyricum sacrum*) средином XVIII в. Врло је вјероватно да су се развили у племе из сточарског катуна под Румијом, јер је сличан био развитак и других црногорских племена која се у то доба јављају (XIV—XV в.). На то нас упућује очувана традиција код њих, коју је већ А. Јовићевић добро забиљежио (Црногорско Приморје и Крајина). Има доказа да су се преци неких братстава доселили са сјевера (Црна Гора, Црн. Приморје) и југоистока (сјеверна Албанија), али је језгро племена настало и развило се ту. Ако су Мрковићи потомци најстаријег становништва Прапратне, престонице кнеза Војислава (Шишић, Љетопис Попа Дукљанина, 354: *Voislaus mortuus est in Prapratna in curia sua*), онда је ње^ам несумњиво њихова говорна црта. Али Зупци, Шушањ и Тођемили показују да је ова црта некада била позната читавом барском говору, па је морала бити позната и сточарима под Румијом, одакле потичу Мрковићи, иако данас нема те црте у Микулићима. Ипак је вјероватно да је та црта била најчешћа код најстаријег становништва Прапратне, које је ту боравило прије спуштања Мрковића испод Румије (сточарски

катун Кабети гдје Мрковићи и сада излазе са стоком у љето). Можда се трагови тог још старијег становништва чувају у презимену прије више од сто година изумрле породице *Камарада* (Камараде или Камарадовићи) у Горани и у називу *Рйков Брѣг* на Можури. Можда је старији од појаве Мрковића и назив *Суидѣшка* за рушевине једног насеља близу морске обале, које су данас обрасле шумом. Ово се име не може језички упоређивати са Супетар (< Sanct Petrus) због два разлога: прво, светица је живјела крајем X или почетком XI в. — и друго, она је грчког поријекла (П. Поповић, Преглед срп. књ. 25). Овдје треба додати да рушевине једне од својих највећих цркава, које се налазе на једном брежуљку с лијеве стране пута Бар — Владимир, Мрковићи зову Светипѣтка (слично томе: Светилја, на Светилију; Светиван). Но Мрковићи имају у свом говору велики број карактеристичних црта од којих неке иду у архаизме који су непознати осталим штокавским говорима. Ја ћу навести неколико таквих црта (у вези с овим питањем).

1. „Полугласник“ (то је данас вокал нормалног трајања у свим црногорским говорима) у изговору Мрковића потсјећа на стари зетски (приморски) полугласник, како га реконструишемо према најстаријим записима у латинским текстовима. Он каткад, нарочито у суфиксима, прелази у чисто е: колѣде^{ар} (јануар), сече^њ (фебруар), ме^ч, се^бла, осте^њ, ује^м, де^{шг}, ле^н: ѱ-лен, ке^т(кад) : нйкет, ма^{ре}ч : мареч, л^{не}ц : л^{не}ц, ја^{ре}ц : ја^{ре}ц, н^{ве}ц : н^{ве}ц, в^{јете}р : в^{јете}р, п^{упе}ак : п^{упе}к, (в)о^{се}к : (в)о^{се}к, з^{ја}ец : з^{ја}ец (*зѣлѣц*), л^{аче}н : л^{аче}н (алч^{нѣ} и лач^{нѣ}); глупе^н, тупе^н, ст^{уде}н, бл^{еде}н итд.

2. Карактеристични развитак \bar{b} : л^ѣпо (ријетко) : л^иѣпо (још ређе) : л^иѣпо (ријетко) : л^иѣпо (ријетко) : л^ѣпо (врло често) : л^ѣпо (ѣ = затворено е; *доста често*) : л^ѣпо (доста често); мл^ѣко : мл^ико : мл^ѣко : мл^ѣко; бр^ѣме : бр^име : бр^ѣме; вр^ѣме; р^ѣч (доста ријетко) : р^ѣч : р^ѣч (*сасвим ријетко*); сн^ѣт (*snĕt) : сн^ѣт : сн^ѣт. Ова црта је скоро досљедно спроведена, а има примјера и за прелаз кратког ѣ у е (в. напријед).

3. Група дв- : дв^гнут, дв^гни се, дв^{ге}-се^м, ја^д дв^ѣзају ч^{ашу} ѱзгору (*двѣзати — двѣжж*) [в. Rj. ЈА код dĭzati].

4. Партикула -ћ : а) у прилозима: бл^ѣзућ, зим^ѣћ б) у 3 мн. през. и имперф: зап^{але}ћ, йдућ, г^{оре}ћ (ово > о); д^{ав}ни ј^ѣсућ, али н^ѣ з^{нам} к^о сућ; г^ињаућ, й^ђдућ, с^аућ ду^ѣн.

5. *Кѡсма* (стсл. космъ „влас“, Белић—Наука о грађењу речи, 161; чешко и пољско *kosm*, руско *косма*, Rj. JA код 2. *kōsa*).

6. Стари акуз. једн. м. р. једнак номинативу: *Лїјек за овї црв*. [Занимљиво је да се архаизам *црв* (*чрвѣ^ац*, *чрваво*, *чрвѣ^аво*) чује у католичком дијелу Спича (према мојим биљешкама), затим у Зупцима, Тођемилима, Микулићима, Подима и Заљеву, дакле — у цијелој непосредној околини Бара (Спич овамо не убрајам). Међутим од села Добре Воде, која се налази на пола сата хода од Залева к југу и са којом почиње област Мрковића, говори се само *црв* и још чешће *црвѣ^ал*. Група *чр* — очувала се и у називу називу мјеста (топониму) *ЧРВЕ^аЊ*: *ЧРМЕ^аЊ* између Бара и Сутомора. Тако су се звала и два села у XIV в., једно код Дечана, а друго код Сушице на Дрини; в. Rj. JA код *Сгтапј*].

7. Вокатив једн. имен. жен. рода на -а: *Нѣ, мѡја дѡше!* ‘Ајде, мѡре, снѣве: снѣ^аве (с н њ х а)! О, м^алде!

8. Двојински нст. — *ију(к)*: очїјук, увїјук, устїјук, плећїјук, грућїјук, ребрїјук, зубїјук, прстїјук, мјестїјук, вратїјук, крстїјук, гостїју. Овакви облици се ријетко чују, али су сви наведени — забиљежени у слободном разговору, и то сваки од њих по неколико пута.

9. Стари дат., инстр., лок. мн.: дају сѣно *вѡлом*; тањаше (гашаше) га *сѡненим аљїнам*; *по дрѡзим мјѣстїим*; то иде *по сѣлим*.

10. Ген. једн. именичке промјене придјева на-ски: о(д) *ра̀та ске^аде^арска*; не *вел^а* јѣст мѣса *свїњска*; од вакта *шѡрска*; у цетињски, пола *шїштовска* (тј. титоградског): у *овѣ^а* (срезове) није бил^о кїше.

11. Дат једн. придјева ж. р. по именичкој промјени: ђној ј^арици *м^али* ст^а(в)ик њме прека^нѡса; тѡјзи *м^али* ј^арици; оно што су дали *М^али Гор^ани*; вѡјски *црногѡрски*; *жлї* жѣни (= злој жени); онѡј ј^арици *црвѣни*; ђној нѣвести *синѡвњи*, жѣни *ц^арови*, мајки *Су^алѡви*.

12. Множински облици придјева с промјеном *к, г у ц, з* (остаци имен. промј.): *дрѡзи, ј^аци, мѣци, велїци, ширѡци, ше^анци, ше^анцима* опутама је ле^акше радїт.

13. Ген. - акуз. и дат. - лок. једн. замј. ја — *ме^ане* (< м^ањ^а или м^ањ^а): вїше *ме^ане*, нїже *ме^ане*; чѣкаш *ме^ане*; д^ај *ме^ане*. Акценти ([˘], [˝]) не зависе од падежа.

14. Ген. једн. замј. она: мѡш *њїѡе* (=ње), испо’д) *њїѡе*, од-њїѡе су ѡци *Пѣкоїћи*; мїчи-се о(д) *њїѡе* (стсл.: *кѡѡ*). Упоре-

ди са овим: он *сѣје*, он *вѣје* према инфинитивима: *сѣѣт*, *вѣѣт*.
 Према презенту: *ја вѣјју*: *вѣјјем*: *вѣјјем* — може се претпоставити
 овај процес у инф. и презенту: *вѣјати* > *вјејати* > *вјеат* > *вјѣт*, од-
 носно *ја вѣјет* > *вјејет* > *вјјет* (*вјјју*). Дакле, *е* > *и* према
 потоњем *ј*; тиме би се објаснио и процес: *нѣѣ* > *нјеје* > *нѣје*.
 (У спичанском говору презентии гласе: *сѣјем*, *вјѣјем*, а инфинитиви:
сѣѣт, *вјѣѣт*.)

15. Датив присвојних замј.: Рѣке^а-се^ам ђевојци *мѣи*, *швѣи*;
 жѣни *свѣи*; Бѣше свѣј Адѣмо(в)ици *нѣши*, *вѣши*; (такође: *уфѣтили*
 су то *сѣс(т)ри нѣгѣви*). У овим се примјерима, по свој прилици,
 огледа утицај тврде замј. промјене (та : тои) на меку (*моѣа* : *моѣѣа*).
 Упореди са овим истоветне примјере у стсл. Споменицима XI в.
 (Куљбакин, Старослов. грам., 104).

16. Инстр. једн. личних замј.: *сѣ^а-мну*, *с-шѣбу*, *сѣбу*,

17. Ријетки остаци старог инстр. мн. замј. ми (у значењу
 датива): *кѣку нѣми*!

18. Врло су архаични и ови замјенички облици:

а) ген. једн. жен. рода

С-шѣје бѣнде; *о(д)-шѣје^а бѣнде*; *ис-шѣје^а чѣте*; *од-овѣје^а (тѣје^а,*
онѣје^а) с(т)рѣне; *од ове^а бѣнде*; *Беѣр је ѣмро ове^а гѣдине*; *Код*
Мѣја Рабѣле јѣси бѣо које^а (стслов. коѣѣа) гѣдине?

б) ном. мн. муш. рода

Бѣлѣше ге шѣје^а дѣбови.

в) ном. мн. жен. рода

Овѣје^а пјѣсме су оѣко изѣшле. *Омѣдѣше се шѣје^а све*.

Тѣје^а жѣнске мѣло ѣјау. *Пѣнемо ге шѣје^а жѣнске*.

г) акуз. мн. муш. и жен. рода

Избѣли *онѣје* попѣве и пробѣли ге (= им) *онѣје мѣгове вѣна*.
Овѣје друге (људе) немѣјте давѣт. Оне да вѣди *овѣје* дрѣве. Чуѣа
шѣје^а овце и волѣве. Ништа не радимо у *онѣје^а* де^ане. Тамо дѣле
 у *шѣје^а* нѣве. Чуѣам *шѣје^а* дѣбре волѣве. Ви сте само за *овѣје^а*
 рѣчи. *Тѣје^а* рѣчи узѣма. Дѣј *шѣје^а* клѣсе; у *овѣје^а* дѣбре; Узѣнеш
 ти злѣто за *шѣје^а* тѣгле. Глѣдам му *онѣје^а* палетѣшке. *Кѣје^а*
 рѣсе (стсл. *кѣѣа*) (= патке) се^ам ловѣо! — Чуѣа - се^ам *оне^а*
 волѣве. Како бисмо омрѣвили *ове^а* (људе)?

У овим примјерима се огледа утицај сложене придј. деклинације на замјеничку. Упореди са овим истоветне примјере у стслов. споменицима XI в. (Куљбакин, Старослов. грам., 103). Отступање претставља ном. мн. муш. рода, али је то сигурно аналогија према једнакости акуз. мн. муш. и жен. рода. Примјери на — *ије^а*, који су према мојим биљешкама знатно чешћи од примјера на — *ије*, створени су по угледу на примјере: *шије^а добрије^а жене^а(к)* и сл., који нијесу ријешки у овом говору. То значи да је — *ије* < **ѡѡ** (ген. једн. жен. р., ном. мн. жен. р., акуз. мн. муш. и жен. рода: **новѡѡ**) схваћено као — *ије* < **ѣ** (т ѣ х ѣ и сл.). Сасвим су необични облици *ше^а*, *ове^а*. Јесу ли то сажети облици од: *шије^а*, *овије^а*? Иако за овакво сажимање нема напоредних примјера у другим категоријама ријечи, ја ипак не видим никакве могућности за друкчије објашњење. [У овом говору се осјећа тенденција да свако *ије* > *е*: књ. прионути, црног. диј. *пријенут*, у Мрковићима *о-йренуш*. Паралела овом процесу било би и: *ије^а* > *е^а*].

19. *Насш.* - у у 1л. једн. презента: идѹ (идж), грѣду, ѳзму, ѳру, пѣру, дѣгну, крѣну, пѣју, чѹју, обѹју, дају, сѣју: сѹ, вѣју, жњѣју, тѣју, купѹју, умѣју, кажу, вѣжу, узѣму, двѣзају, тражу (не тражу ништа), ја стѹју, ѣју итд.

20. Врло је занимљиво да предлог *међу* стоји у овом говору скоро искључиво с генитивом: *Међугѳре^{ак}* [назив локалитета (топоним) настао стапањем; уп. сличне сложенице у овом говору: Дѹпорупе^{ак} = Дуб од Рупа, Ласнѣков = Лаз Ников]; Ђто га *међу кѣше^{ак}*. Вук је *међу ѳве^{ак}це^{ак}* и *међу кѳзе^{ак}*. Пѳћи *међу кѳдере^{ак}* (алб. *kodër-a* = бријег, брдо). Испани *међу ѳве^{ак}це^{ак}*. Напѹни зѣмље *међу камење^{ак}* и *међу плѳта*. *Међу ѣѣк* нѣма жѣне^{ак}. Јѣ ли дѳшо *међу вѣс*; али *Међу нама* нема сваѣе. Ни у једном нашем рјечнику нема трага за овакву употребу, али се у Rj. JA (в. међу) сасвим тачно каже да се овај предлог морао употребљавати с генитивом. Таква употреба његова очувала се у руском језику, зато је Миклошич и мислио да је то само црта руског језика (Syntax, 543).

Овим нису никако исцрпени сви архаизми овог говора. Али су и ови, а нарочито неки од њих, довољни да пошврде архаичност облика *ѣ^{ам}*, *ѣа* и његово *шумачење^ѳ*.

³⁾ За неке црте овог говора в. L'examen des dialectes du Vieux Monténégro — Р. Бошковића и М. Малецког и ГЗС и ВС II 1935.

Подаци о Зупцима знатно су мањи. Њих први пут спомиње Болица (колико је мени познато) у споменутом дјелу, и то као село *Zubar* са 20 домова и 45 бораца. Предање каже да су поријеклом из херцеговачких Зубаца. То је већ споменуо А. Јовићевић (Црногорско Приморје и Крајина, 73), али као да није у то сигуран. Ердџановић мисли да су старо становништво (Белићев Зборник 1937, стр. 329), иако није лично испитивао овај крај. Мени су многи Зупци рекли да су старином из Херцеговине (Зупци). Веле да су се отуда иселили послје доласка Турака. Примајући ово предање с потребном опрезношћу, ја сам се трудио да провјерим није ли омиљена књига Јовићевићева утицала на мишљење данашњих Зубаца. Због тога сам се обратио Филипу Зефину Паладину, најстаријем човјеку у сусједном селу Шушању (сада има 84 г.), који је преко 50 година био стално у иностранству (Цариград). Он ми је дао врло занимљиве податке о становништву Шушања. За Зупце ми је рекао да је чуо да су „из Босне“, али није о томе ништа читао. Од особитог је значаја очувана традиција да су братство *Вицковићи* у Зупцима старосједиоци. Према томе, ако је тачно предање о досељивању Зубаца, они су се формирали у данашње племе из старосједилаца и досељеника. Друкчије се не би могле протумачити неке архаичне црте зубачког говора, које досељеници ни^е су могли никако унијети у овај говор. То су: 1) група *чр-* — (*чрѣ*, *чрѣв*, *чрѣвѣ*, *Чрѣвѣ*: *Чрмеѣ*) и 2) зубачки „полугласник“, најкарактеристичнија црта овог говора. То је, заправо, нешто мало отвореније *e* (*e^a*), које је обично под „осјетно редуковано (*e^a*). Поред оваквог изговора чује се често у истим примјерима и *чишћо e*, које обично под „задржава редукцију (*e^e*). Најзад, код понеког претставника овог говора чује се и „полугласник“ врло близак црмничком, дакле — самогласник који стоји на средини између *a* и *e*. Примјери: *дѣ^{ан}*: *дѣн*, *лѣ^{ан}*: *лѣн* (*у-лен*), *зѣ^{аш}*: *зѣш* (*зид*) *дѣ^{ане}*: *дѣнек* (2 п. мн.); *лѣ^ага*: *лѣга*, *огѣ^ањ*: *огѣњ*, *Скѣ^аде^{ар}*: *Скѣдер*, *ме^акнѣш*: *мекнѣш*, *вјѣ^{ше}ар*: *вјѣшер*; *ме^аска*: *ме^аска*: *м^аска*: *ше^ашѣ*: *ше^ашѣ*: *ше^ашѣ*: *ше^ашѣ*, *бе^ачѣ*: *бе^ачѣ*: *бѣчѣ*: *бѣчѣ*, *ме^агла*: *ме^агла*: *мѣгла*: *м^агла*. Ове нијансе не треба схватити као нешто апсолутно, јер често ни најбоље ухо не би било у стању да сваку нијансу са сигурношћу одреди (в. и Броза, *Nastavni vjesnik*, 1893).

Зубачки „полугласник“ је, по моме мишљењу, највјернији органски *наш*авак *сѣ*тарог *зѣ*шког (*приморског*) *полугласника*, који је некада испуњавао ако не читаву *Зету*, а оно бар њено при-

морје. Отуда и потиче сличност између зубачког „полугласника“, с једне стране, и мрковићког и спичанског „полугласника“, с друге стране. „Полугласник“ у Паштровићима и Грбљу, према моме језичком осјећању, за нијансу је ближи изговору овог вокала у другим црногорским говорима неголи његову изговору у околини Бара. Полазећи од ове двије црте зубачког говора (*чр-* и „*полугласник*“), затим узимајући у обзир и друге архаизме (1 л. једн. през.: *кѡжу*, стари акузатив: *кѡѣи јѡде^аи крѡи*), најзад узимајући у обзир романске позајмице: *сѡбиѣо субиѡѡно, ривѡѣи, гвѡра* (у сталној употреби), *ѡогвѡрица* (сукоб, „ратна зона“), које баш не морају бити много старе (XIV—XV в.), — долазим до закључка да је и облик *њe^ам ауѡохѡона зубачка црѡа*, тј. да су је у говор данашњег племена унијели старосједиоци.

Напомена. — У цетињским Записима (фебруар 1931, стр. 106) штампана је из приватне руке „копија од друге копије“ једне повеље Балше II. Повеља је датирана у Бару 14 јуна 1389 г. То је прва нетачност јер је овај Балша погинуо 1385 г. (Јиречек, Ист. Срба II, 83). Такође је немогуће да Балша II даје „Дабајку Томићу“ „Фортецу Ђурђевац код мора“ јер је Стефаница (Стефан) Црнојевић, који се спомиње од 1426, подигао ту тврђаву сигурно после смрти Балше II (Јиречек, Ист. Срба II, 188). Језик у повељи је близак данашњем, али заслужују пажњу генитиви множине. Има их свега 11, од којих се 5 завршавају на *-ах* (кметиѡах, куѡах, Ластовљанах) а 6 на *-ех* (Ластовљанех, куѡех, Миковиѡех, гранех). Ако се уопште може вјеровати да је постојао неки оригинал ове повеље и ако је преписивач очувао нешто од старих облика, онда би се могло претпоставити да се у Бару у другој половини XIV в. изговарао *зубачки* „полугласник“ (тобожњи писац повеље је „канцалијер“ Францеско Шимонети). Само онда морамо прихватити да се црногорско *-ѡх* (данашње *e^ах, а^ех*) јавило у *ген. мн.* истовремено када и *-а* у другим нашим говорима. Ипак се тешко може вјеровати да би овај писар унио у једну повељу облике *ген. на -ех*, када у другим зетским повељама тога времена налазимо само *ген. мн. без насѡавка*⁴⁾. Због тога се не може вјеровати ни у постојање „Милоша Зупца, властелина од Бара“ кога — тобоже — Балша II даје Дабајку Томићу. Када би ово било тачно, значило би да Зупци постоје у Бару и околини још од XIV в. (*а свакако и још раније*). Тада бисмо морали прихватити

⁴⁾ Треба ипак знати да наставак — *ех* у *ген. мн.* не мора водити поријекло од — *ѡх* (в. Белића, Речи с деκлинацијом, 119—120).

да су се Зупци овдје доселили прије XIV в., или — да је предање о доласку Зубаца народна измишљотина. Но ја нисам нимало склон да вјерујем у постојање једне овакве повеље, него мислим да је то обичан фалсификат каквих је и иначе било (А. Соловјев, Три бокељска полуфалсификата, Прилози за књижев., јез., ист. и фолклор, књ. XV, св. 1—2, 1935).

III

A.

У овом поглављу ћемо разгледати старе записе, писма, уговоре, пресуде и повеље из Зете, односно Црне Горе, у којима се могу наћи примјери за ову особину црногорских говора. Ја сам желио да се слустим до најдаље могуће прошлости, али сам због оскудице података једва нешто могао назрети о XIII в. Знатно сам лакше могао наћи примјере за XIV и XV в., а тако исто и за XVI и за XXII в. Преко ове границе нисам ишао, јер сам сматрао да се стање црногорских говора у XVIII в., бар што се тиче ове црте, скоро ни по чему не разликује од данашњег. Мислим да ће се из наведеног материјала видјети да сам у овом случају био у праву.

Што се тиче употребе грађе, ја сам се ограничио на критичка издања САН. И то из два разлога: прво, тај материјал је сигуран — и друго, он је приступачан свакоме кога интересује ово питање. Тако сам одустао од трагања за неиздатом грађом које има, како ми веле, у Цетињском музеју и Цетињском манастиру. А и да сам покушао да трагам за новом грађом, сигурно не бих ништа нашао за XIII и XIV в. А то ме баш нарочито интересовало. Тако сам се ограничио на I и IV књигу Старих српских записа и натписа у издању Љ. Стојановића (З I и З IV), на Старе српске повеље и писма књ. I, такође у издању Љ. Стојановића (П I), затим на неколико Гласа и Споменика САН, на једну зетску пресуду из 1445 г. (издање А. Соловјева) и, најзад, на Законске споменике српских држава средњег века од Стојана Новаковића (Зак. сѝ.). Материјал сам распоредио хронолошким редом: под а) сам ставио правилне примјере, а под б) дијалекатске. Све примјере из неких уговора и пресуда оставио сам заједно уносећи их под а) ако претеже правилна употреба, а под б) ако претеже дијалекатска употреба. На то су ме навеле личности писара чији текст можемо овако боље оцијенити кад располажемо извјесним биографским подацима о њима. И иначе сам о

писарима водио рачуна, нарочито о њиховој завичајности, али сам ту најчешће остајао у границама обичних нагађања.

XIII в.

а)

Г. 1247: **И оу пределихъ кнезьство ихъ никомоуѣрѣ да не пако-
стимо** (Зак. сп., 116). — **И ки крајанин се оу семь не роти да
га не примемо мегоу нас оу векоу** (Зак. сп., 116). Локатив **оу семь**
може бити књишког поријекла (Белић, Речи с деклинацијом 1950,
стр. 209).

б)

Г. 1247: **подоукѣ и придоукѣ да не чиноу** (они, тј. Краји-
њани) **пристаниште оу Доубровникъ** (Зак. сп. 117).— **Крајанин
да приде оу Доубровникъ, и оу дворъ доубровъчки чини правиноу**
(Зак. сп., 117). Примјери су из уговора „Крајине код Улциња“ и
Дубровника.

Г. 1269: . . . **сздахъ храмъ снѣ въ швласть с(в)т(а)го М(и)
хила . . .** (З I, т. 23). [Уп. г. 1514: **Снѣ книга сѣписа се въ области
Ниша** (З I, т. 420)]. Примјер је из *Боке* (Богдашићка црква код
Котора).

XIV в.

а)

Г. 1368—1379: **Снѣ свети прологъ сѣписа сѣ оу Горици . . .**
(З I, 149).

Г. 1368: **За царинѣ кою смо поставиѣ на дани** (П I, 104).

Простисмо шнѣ царинѣ на дани (П I, 104).

И снѣ записѣмо ниже широкога брода ѣ Дѣшѣ (П I, 104).—

Г. 1373: **И клеѣ инѣ се ѣ стои бѣци ѣ ниѣ великои цркви на
чстном крѣтѣ и на мокеѣ стѣго власна** (П I, 107). **Ако тко ѣо
изгѣви ѣ моѣи земли или ѣ моѣв владаниу** (П I, 107). **Повелѣ-
ниѣм гана гюргѣ логофет Витко писа мѣца ноѣвбра: ѣ: днѣ ѣ
Дѣвровникѣ** (П I, 107). Сва три примјера су из повеље коју је
писао „логофет Витко“ у Дубровнику приликом Ђурђевој посјете
граду. Је ли Витко из Зете? Ја не вјерујем да је ово слика народ-
ног говора у Зети XIV в. (доба Балшића).

Г. 1374: Разложи се Дѣмона Ђорниковиѣ с господиномъ Гюрге^м и Балшо^м на мати (Мат f., албанска ријека; Rj. ЈА код З. мат) [П I, 109].— Створи се сита милостъ мисеца иуна. њ̄. ѿ. днь на Доврѣши повелѣнием великаго г^а на Гюргта Раче диѣкъ писа (П I, 110).

Г. 1379: Учинисмо разлогъ таа Балша и гѣгта Дѣра жуна брат мѡга гюрга съ ѣкетомъ колановикемъ ѡ лѣшѡ (П I, 111). И ово је писмо (као и претходно) писао „Раче диѣк“, а по икавизму „мисеца“ види се да није из Зете (уколико ово није писарски манир), па се ни његови примјери не могу сматрати као црте народног говора у Зети XIV в.)

Г. 1385: Трѣговци кои минѣю ѡ срѣкле, на даню да не плате ниѡа (П I, 113). — Јако се слючи да се развие дрѣво дѣвровчко ѡ мѡви землѣ (П I, 113). — пѣа се сита повелѣа . . . ѡ тѣзѣхѣ близѡ плоче (П I, 113).

Г. 1386: тко год ли и^м ѡо забав или и^м ѡзме ѡ мѡви земли да плакю дѣвровчанина ѡ мое ризнице (П I, 114). — И створиѡ и^м мѣтѣ до илѣ нѣ на даню царине ниједне ни индѣ ѡ мѡви земли (П I, 114). — Јако се гдѣ слѡчи и развие се ваше дрѣво или на морѡ или ѡ рѣцѣ ѡ мѡви земли . . . (П I, 114). — Сва три примјера су из повеље коју је писао „логофет Бутко“ „под Скадром“. Је ли Бутко из Зете? Ја и овдје сумњам да се у овим примјерима огледа народни говор.

Прије г. 1396 (Црнојевићи): . . . да прѣтамо градѡ Дѣвровникѡ и всакимѡ дѣвровчѡскѡмѡ чловѣкѡ на всакомѡ мѣстѣ (П I, 257).

б)

Г. 1373: кто годѣ гредѣ на слано волѣ инѣ пѣтѣмѣ ѡ Дѣвровницѣ (П I, 106). — вѣра наша поки ѡ Дѣвровницѣ слободно и излѣсти изѡ Дѣвровника слободно (П I, 106). — пѣна мѣца мѡа ѡ днь. ѡ конавлѣ (П I, 106). За посљедњи примјер стоји у Rj. ЈА ово: „čudnovat je oblik u Konaviê u spomeniku gdje se naj prvi put nahodi ova riječ u našem jeziku (Mon. serb. 186 god. 1300—1376). Po svoj prilici ima pravo Daničić koji govori: ѡ mislim da stoji mjesto и, pa onda acc. mjesto loc“.

Г. 1374: снѣ пѣно на врегъ мати (П I, 109).

Г. 1379: **И** на даню и на кривѣ рѣкѣ да плакѣю како сѣ плакѣли при животѣ врата мога гана гюргѣ (П I, 112). — **И** на томѣ даю вѣрѣ мою и моуѣ властель (П I, 112). — **п**иѣ се сѣм повелѣ в лѣто (датум: 20 нов. 1379) ѣ рѣтѣ (П I, 112).

Ја придајем особити значај свим примјерима ове групе, а нарочито овима из П I, 112, — јер је та повеља писана у манастиру Рацу (Ратац) код Бара.

XV в.

а)

Г. 1420: **с**мѣ (= Ја сам) вѣрѣ даљ ѡ кѣди догю (тј. они) ѣ мою земљу ѣ шѣфадаю (П I, 793). [Лок. ѣ шѣфадаю може се сматрати правилним ако овај облик не зависи непосредно од глаг. облика догю (ном. шѣфадан т.)]. — **И** ѣ тѣрскон земли ѣ радѣню ѣ - овара свите пољ дѣката (П I, 793). Обадва примјера су из писма Ивана Кастриотића Дубровнику. Затим долазе Ивановова писма бр. 794, 795 и 797 која је писао Иванов канцелар (кнѣжи-лѣрѣ) Нинец В(л)укосалић. У њима је четири пута правилно употрејебљен предлог у (ѣ) с локативом, али те примјере не уносим овдје јер Нинец није Зећанин (тако закључујем по имену и језику у писмима).

Г. 1485: и сѣздахѣ храмѣ на местѣ глаголѣмѣмѣ Цѣтѣниѣ (Зак. сп., 778). а нимѣ дадохѣ заменоу шѣ нимѣ довромѣ воломѣ на Зачироу (Зак. сп., 778) даровахѣ едноу воденицоу мою оу Ободоу (Зак. сп., 778). — **И** на Цѣтѣнию . . . давано ѣ третѣ дохотка (Зак. сп., 779). — **Е**ште приложихѣ на Цѣтѣнию коматѣ землѣ пред црѣквомѣ . . . нека ѣ црѣквы за кипоуриѣ (Зак. сп., 780). — и да храни два или г. калоуѣѣре кои правило оуздорже оу црѣквы Прѣчистѣ оу Колоу (Зак. сп., 781). — да воудѣ вѣсегда овѣде оу манастироу Прѣчистѣ овѣште житѣ (Зак. сп., 781). — Писа се мѣсеца генноуарѣ д. дѣнь. оу Рѣѣце (Зак. сп., 781).

Г. 1486: Писа се сѣ вожѣствена книга вѣ домоу . . . господара зеѣцаго господина Ивана Црноуевѣкиа [на крају: писа се сѣ роукою . . . рава Николе Косѣра] (З I, 355).

Г. 1493 (декембра) [будљански кнез убаштињава Новака, њефалију Ђурђа Црнојевића, у добра која је купио у Будви на

име свога господара, Споменик САН XLVII (1900), стр. 17]:
 wdъ вaщинъ ѿ Бѣдвѣ (17); половинѣ кѣѣ коѣ ѿ Бѣдвѣ (17);
 едно кѣѣице ѿ Бѣдвѣ (17); виноградъ на сенокосѣ (17); виноградъ
 на царинахъ (17); и шцъ печѣ земле на церѣла (17); . . кѣѣио
 ѿковъ ѿ даба калѣѣеровиѣ(а) на Приеворѣ (18); г-ѣи днѣ некога
 виноградѣ ѿ врдѣ (18); полъ еднога виноград(а) ѿ полю wdъ Бѣдвѣ
 (18); еднѣ кѣѣѣ с кѣѣишѣемъ ѿ место wdъ Бѣдвѣ (18); .а. кѣѣѣ ѿ
 Бѣдвѣ (19); и шцъ виноградъ ѿ полю староградскомъ ѿ кон'тради
 на царинахъ (19); послан ѿ г-ѣа кнеза да вѣдѣ на места (19); вино-
 град на котлихъ (19); виноград ѿ поле староградско (19); .а. кѣѣѣ
 . . . коѣ ѿ место wdъ Бѣдвѣ (19); .а. виноградъ ѿ полю ѿ вѣдѣ
 звано на ѣѣѣѣѣ нивѣ (19); и шцъ дрѣги виноград звать на пиецакъ
 (19); и шцъ печѣ виноградѣ ѿ полю wdъ вѣдѣ на грѣѣѣѣ нивѣ (19).

Ево шта писар овог уговора каже о себи: „и ѿ Иванъ синъ
 Батистинъ wdъ травалие wdъ цитадела повликъ царски протонотаръ
 имаюѣѣ либертадѣ wdъ нотарне а садѣ канжалиеръ г-ѣа дѣвенза
 лонга початенога кнеза wdъ вѣдѣ . . .“ - Према литератури коѣ
 ми је стајала на расположењу ја нијесам могао сазнати одакле је
 овај „канжалиеръ“. Кад би „травалга“ била стара Травунија, онда
 би му требало тражити завичај од сјеверне обале Бококоторског
 Залива до Дубровника. У сваком случају Иван је негдје с нашег
 приморја, дакле — из краја где је глаголска рекција била добро
 начета, како се то мјестимично запажа из дубровачке преписке с
 њиховим сусједима и како то, уосталом, показују и данас далма-
 тински говори. Ипак је у овом уговору правилност употребе
 акузатива и локатива знатно боље очувана него у ма ком
 другом тексту-повељу XV в. коѣ је мени дошао до руку, а
 коѣ је написан у Црној Гори. Писар је неке акузативе употријебио
 сигурно под утицајем народног говора у Будви и њеној околини,
 јер се тај говор, по моме мишљењу, није разликовао у овој црти
 ни по чему од црногорских говора тога времена.

Г. 1495: Поговор у штампаном псалтиру: (датум), на Цѣѣѣѣ
 (З I, 383).

б)

Г. 1404: почанши на Ѣпилицѣ (Зак. сп., 582). Повeља Ђурђа
 Страцимировиѣа којом прилаже пола једног села Св. Николи на
 Врањини (по препису монаха Гаврила из 1621 г.).

Г. 1420. Писахъ лето ꙗзички оу Бръчели оу двороу господина Бавше (Зак. сп., 584). Даје повластице Св. Николи на Врањини. Препис монаха Гаврила од 1621 г. — вѣра моя . . . всакомѣ тръговцѣ . . . град Дѣбровника кои вѣхоуе доки ѡ мою землю ѡ шѣфадали или тке вѣхоуе ѡ мою землю тръговати (П I, 793). [Акуз. ѡ шѣфадали може се сматрати правилним ако зависи од глагола доки.]

Г. 1445: Узимам текст „Једна зетска пресуда из 1445 године“, који је штампао А. Соловјев у Архиву за правне и друштвене науке, књ. XXIII (XL), бр. 1—2, стр. 41—53. Оригинал пресуде није сачуван. Од два њена преписа (бр. 597 и 605 у рукописима Народне библиотеке у Београду) бољи је и вјернији бр. 597, „писан вјероватно посљедњих деценија XV в. у канцеларији господина Црнојевића. То се види и по рукопису (почерку, Schreibart) и по воденим знацима на хартији који припадају год. 1478—1482“.

Примјери:

Мегѣна (sic) ѡ наша ѹ вѣстрѹ главицу и ѡ Рѹгѹнѹ главицѣ и ѹ посагѣни ками и ѹ Брѡдѣ Зѡбелски. — Наша ѡ мегѣна ѹ изѡворѣ Пѣсчаника . . . и ѹ Бѡришинуѹ крушкѹ и ѹ Гѡрѹелѹ и хѡверѡм мегѹ Бѹданѡвѣ гравѣ и (мегѹ) Маѹтѡв гравѣ и ѹ гравѣ кои ѡ ѹ Нике Нѡваковикѡ лазѹ . . . — Я господин Бавша (III Л. В.) рече: „ѡо можете ѹчините на свою вѡщинуѹ. — СѢн (Бавша) ви рече: „ѡо сте нашли на тѹгѡви вѡщини — тои камѣ“. — Писа се сѣна книга вѣ летѡ ѡ. ѡ. ѡ. ѡ. месеца сѣтемѡра . ѡ. дѣнь ѹ Горичанѹ ѹ Зѣти; писа дѣпак Стѡиѡнѡ повелѣнѣмѣ вѡеводе Томи.

Пошто овај препис потиче из г. 1478—1482, вјерујем да су у њему очувани сви облици оригинала, јер између 1445 и 1478—1482 није велика временска разлика. За мене је врло значајно да се у говору народа (овдје *Машагужи*) употребљава скоро искључиво акузатив. Значи — народ је *ѡако* и *говорио*. Међутим „дијак Стојан“ је на завршетку пресуде сасвим правилно употријебио оба локатива. Соловјев закључује на основу екавизама у пресуди (10 екавизама: 3 јакавизма) да је писар из Рашке. Можда С. има право, али се такав закључак не може изводити према екавизима јер су их пуне све зетске (црногорске) повеље XV в., па и оне за које сигурно знамо да су их писали Црногорци. Довољно је споменути Николу Косијера, канцелара Ивана и Ђурђа Црнојевића. Можда би један покушај да се да историски пресјек развитака овог вокала у црногорским говорима — дао занимљиве

результате. Кад би се са сигурношћу могло примити мишљење Соловјева о завичајности „дијака Стојана“, онда бисмо били начисто с његова два локатива за које овако можемо мислити да су се могли чути и у народном говору у Зети (ако је Стојан из Зете — Црне Горе).

Г. 1482: . . . и њ две канцеларије писма остависмо: једнѡ господин Иван ѡ његовѡ канцелариѡ на Цетинѡ; дрѡгѡ ми властела которска ѡ нашој канцеларијѡ ѡ Котор [Глас САН LVIII (1900), стр. 181].

Г. 1485: најпрѡво приложихъ полѡ винограда моего на Добро (Зак. сп., 778). — И такои оучинисмо за кмети кои се населихъ на црковне вѡштине все на Добро (Зак. сп., 779). — И еште приложихъ едноу воденицоу горню на Брѡла (Зак. сп., 779). — И еште приложихъ стоупъ землѡ на Горнѡ Добро (Зак. сп., 779). — и тои свеколико приложисмо . . . храмоу . . . Богородице на Цѡтинѡ (Зак. сп. 780).

Г. 1492 (4 новембра) [Ђурађ Црнојевић утврђује међу Чева и Пјешиваца, и Брежина и Станисалића; Споменик САН XLVII (1900), стр. 15]:

Најпр'вом почанъши на дрѡмъ вели подѡ кобиломъ.

Г. 1492 (14 децембра) [Ђурађ Црнојевић враћа земљиште Голубовићима, одузето им у доба владавине Иванове; исто, 15]:

ере ви а коматъ земле на косићѡ на брегъ зете гѡмно. — кое сѡ ниже ѡписане по именѡ ѡ своји кнѡги. — најпрѡво селѡ ѡ Г'рлевома кѡкѡ . . . — .г. коматића земле ѡ лѡжњици . . . — и ѡ вѡкотино копито коматъ земле. — и ѡ все ѡ планине . . . коматъ лаза. — и на пѡжжинахъ коматъ земле. — и на копито на лиескѡ коматъ земле. — и ѡ сѡће на мостѡ на морачко копито коматъ земле. — и на косићѡ коматъ земле. — и ѡ дно велега копита коматъ земле. — и ѡ колатъ коматъ земле — и ѡ сѡшицѡ . . . коматъ земле. — и ѡ ѡрилицѡ коматъ земле. — коматъ земле на брегъ сѡшице на моранъски бродѡ — и ѡдѡ ѡза на вѡвчѡмъ броду на сѡшици трићи диѡ. —

Г. 1492: [Ђурађ Црнојевић уступа Шћепану Малоншићу ранији посед Балочевиха и Грубичевиха; исто, стр. 16]: почамши ѡ дѡвели ками и ѡ ѡзавѡчевѡ главицѡ. — . . . и ѡправѡ ѡ стиенѡ коѡ стои на стиенѡ.

Све је уговоре штампане у Споменику XLVII писао **Никола Діакъ косиѣръ**.

Г. 1492: како се прѣстави на храмѣ светаго **Дѣке** ѣ Пшдградине (ман. Жупа код Никшића) [З I, 371].

Г. 1493: та г(осподн)нѣ **Ђвѣрађ синѣ Иванов** милостію вожією **встах** на негово место господствовати [Глас САН LVIII (1900), стр. 200].

Г. 1494 (29 новембра) [Ђвѣрађ Црнојевић исправља међу имања датог Шћепану Малошевићу и одређује људе који ће је утврдити; Споменик САН XLVII (1900), стр. 20]:

Како е сдр'жа(н)ѡ (ѣ) првои книзи. — наипр'во почине међѣ малон'шикѣ ѣ близнацѣ. — правцемѣ ѣ стиенѣ коѣ е на стиенѣ. — ѡтле ѣ стиенѣ коѣ е на стиенѣ на цр'венѣ папратѣ. [Писао **Никола Поповъ діакъ**.]

XVI в.

а)

Г. 1519: мѣсеца **ївліа .ѣ. днь оу Бнеціѣх** (Поговор у литургији штапаној у Млечима) [З I, 438].

Г. 1520: **ѡ ѡтѣчства моего . . . еже юсть въ прѣдѣлѣх макѣдон'скихѣх** (З I, 445). — **сѣврѣшихѣ въ тоужден земли вѣсакѣ писаніа** (З I, 445).

Писац свих примјера је „**їер'монахъ Пахоміе, ѡ Црнїе Гори ѡ Рѣке**“ [„ѡ ѡстровѣ дїѡклитїискаго езера“ ... додаје на другом мјесту (текст 445, стр. 140)]. Црквени утицај је очигледан.

Г. 1536: **сѣписах сїю . . . книгоу в тоужден земли въ странахѣ втаїскихѣх** (писао јерођакон Мојсије из Будимље) [З I, 481].

Г. 1536 (?): **сѣписах . . . (ѡхтонѣх) в западнихѣх странахѣ** (З I, 486).

Г. 1520: **тако вѣкѣ вѣ изводѣкѣ так(ѡ) писах** (Бијела у Боци) [З IV, 621ѣ]. Локатив сѣкѣ у 16 в. знак је архаичне књишке употребе.

Г. 1558 и после 1577: **воуди емоу сѣпарникѣ Христос и глѣ его на страшномоу соудоу** (запис у рукопису Цетињског манастира) [З IV, 6301].

б)

Г. 1520: **и дошѣдѣшоу ми въ градѣкѣ венетїани** (З I, 445). — **хошоу принести вѣсе типари великиѣ же и малїе в своємѣ ѡчѣствоу** (З I, 445).

Г. 1527: **писахъ оу Жавѣкъ**. Скендербег Црнојевић потврђује Св. Николи на Врањини имање под Забесом у Црмници. Писао Никола Поповић, писар Скендербегов, г. 1427. Препис монаха Гаврила из 1621 год. (Зак. сп., стр. 585).

Г. 1536: **не могли изыти въ ѿчѣствы своем** (З I, 481). —

Г. 1536—1538: **не мог'ши изыти въ своем ѿчѣствоу** (З I, 493). — . . . **да изнесемъ въ своем ѿч'ствѣ сѣ типаре** (З I, 493). [Упореди: **мыслимъ сѣ типарѣ да изнесемъ въ свое ѿч'ство**; З I, 493]. и **въложихомъ въ нѣмъ** (тј. у зборник — ЛВ.) **слоужбы светымъ** (јерођакон Мојсије из Будимље) [З I, 494]. Упореди с овим: **вложихомъ в нѣю** [З IV, 6362; књига писана у Новом Брду у XVI в.].

Г. 1559: **и писа се на место рекомо Цѣтине, въ Чръней Гори, въ предѣлахъ Зете земље, храмоу рожства прѣсветѣ богородице** (З IV, 6303).

Г. 1592. [А Соловјев, Попис црногорских племена из г. 1592, Споменик САН LXXVIII (1935)]. У овом спису даје се попис кућа у свим племенима старе Црне Горе. У двадесет случајева употребљен је испред назива племена (мјеста) предлог у. Да не бих трпао материјал који је и иначе приступачан, напомињем ово: *у девѣтнаестѣ примјера сѣоји акузашив* (у Његуше, у Доње Комане, у Цетиње итд.), *а само у једном — локашив* (8 Браић8). Овај спис је за наше питање врло значајан јер је вјерна слика народног говора.

Г. 1593: **да се зна що наће книгъ оу манастирѣ на Цетине** (З IV, 6446).

Скоро сви примјери овог става (б) показују јаки утицај црквеног језика. Јасно је да су облици: **въ градѣ, въ ѿч'ствѣ, въ ѿч'ствѣ** — књишког поријекла. Међутим за нас је значајно да писци [Божизар Вуковић Подгоричанин и јеромонах Пахомије „ѿ Реке“ (Ријека Црнојевића)] употребљавају локатив мјесто акузатива јер у њиховом језичком осјећању нема глаголске рекције. Не вјерујем да су се овакве конструкције могле чути у народном говору крајем XVI в. За то нема потврде ни у грађи XV и XVI в. ни у грађи XVII в. Оне су настале, без сумње, као резултат тежње писаца да се реченици да књижевни облик, а то их је одвело на погрешан пут. У свим оваквим случајевима и писци и народ употребљавали су у обичном говору акузатив. Ја мислим

да се у ово вријеме, а нарочито крајем XVI в., и уз глаголе мировања употребљавао само акузатив. То потпуно потврђује споменути попис од 1592 г.

XVII в.

а)

Г. 1655: и стави га ва храмѣ (З IV, 6889).— да мѣ є Бого-
родица сѣпарница на сѣдѣ вожію (З IV, 6889; запис у Цетињском
манастиру).

Г. 1694: Єѣа книжица протопопѣ Єтѣфана Чѣр'лића ѡ Беломь
Полю (З IV, *1992).

Овакав локатив у првом примјеру није особина народног
говора, локатив у другом примјеру је дио уобичајене фразе с
којом се врло честе сретамо, а лок. у трећем примјеру потиче
с периферије црногорских говора. Према томе, они немају скоро
никаквог значаја за ово питање.

б)

Г. 1608: Храмь рождѣства Богородице на Цѣтиніє (З I, 969).—
сѣписа се сѣа... книга... вѣ храмѣ на Цѣтиніє (З I, 969).

Г. 1609: Єѣа... книга... сѣписа се... на Цѣтиніє (З I, 980).

Г. 1625: Бѣхѣ притиснѣли тѣрци млине ѡ велѣ кѣнѣ на вѣцкѣ
рѣкѣ [Глас САН LXVIII (1904), стр. 70].— Кон се ѡ манастирь
намерише (исто).— Писахѣ азѣ грѣшни єрѣмонахѣ рафань ѿ зѣте,
вреною рѣкою ва лѣто з. р. л. д. (1625) мѣца сѣтѣвра .д. (9) на
Цѣтиніє (исто).

Г. 1689: И сташѣ 4 днѣи на Цѣтиніє (З I, 1911).

Г. 1692: снѣ преписа из писма патриарова азѣ грѣшни попѣ
Бѣко ѡ Которѣ (З I, *1973).— ва лето (датум) ѡ Которѣ (З I, 1973).

Б)

Ако цјелокупну грађу о овом питању статистички прикажемо
по вјековима, стављајући на прво мјесто правилно употријебљене
локативе, а на друго дијалекатски употријебљене акузативе и лока-
тиве (ових последњих је мало), онда ће преглед изгледати овако:

XIII в.	3:3
XIV в.	24:7
XV в. ⁵⁾	37:52
XVI в.	8:31
XVII в.	(3):10

Број примјера за XIII в. врло је мали, али су дијалекатски облици несумњиви. Два од њих су из „Крајине код Улциња“ [а то је простор између Црмнице и Скадра; в. Rj. ЈА код Кгä-jina б) аа)], дакле из близине Мрковића с којима смо започели говор о овом питању. Текст из кога су узети ови примјери показује да је ова Крајина дијалекатски била врло слична, а можда и истовјетна, с данашњим Мрковићима. Тако примјери: **вєнь < вєнз (пакостити некомоу вєнь одь кнезьство доуворовьчько)** и трипут употребљено **любєвь (стсл. любви, ген. любѣ-ѣ, рус. любовь)** показују да се полугласник изговарао као *e* или *врло блиско њему* (уп. с овим оно што је речено о зубачком „полугласнику“). Примјери: **дрєво, напредь, оу векоу, вьсєх (одь вьсєхь людєхь Краинанєхь), онємь (ни онємь ки соу подь кнезьство их)** упућују нас на претпоставку да се дуго **ѣ** могло изговарати као чисто *e*, или бар као непотпуни дифтонг *ѣe*, који се и данас може чути у говору Мрковића Додуше, у овој претпоставци треба бити опрезан јер ми налазимо замјену **ѣ** са *e* у црногорским повељама XV в. врло често, и то и у дугим и у кратким слоговима, а мислим ипак да је ово за XV в. и даље — књишки манир под утицајем књижевног рада у Србији. Из овога списка да се наслутити као да је у овом говору и кратко **ѣ** било врло блиско *e*: **оу предєлихь, имєти** (в. Rj. ЈА

⁵⁾ У Миклошичевим Monumenta Serbica, текст CCCLXX на страни 463, налази се једна пресуда которског провидура из г. 1454 (4 априла) којом је пречишћен спор око једног млина између манастира св. Николе на Врањини и Калођурђа Ђурашевића из Црмнице. У тој пресуди се налазе 4 правилна локатива: **кон нєст њ влатѣ скадарскомѣ** (463), **сєдєкє на почтєном стєлѣ** (465), **да вєн вгоган вєнсєнн ѣ вєом зєпнєѣ вѣдє пєчакєн . . .** (465), **писана ѣ канцєларнє влкннєн . . .** (465), — и два дијалекатска акузатива: **кон нєст ѣ Цєрвиниѣ**, на мєсто, **зєвє сє вѣрѣчєво** (464). Текст пресуде је писао „Живан Силвєстровић вѣд лѣжа из Бєнѣтєк . . .“, који је тада био канцелар которски. И код њєга се види несигурност у осєћању глаголске рекције као и код вєћ споменутог канцєлєра будвєнског. Она је несумњиво траг његовог локалног говора (лѣж или лѣжє?). Међутим на полеђини (а tergo) ове пресуде стоји: **вєнн кнїга сєтєго Николє вѣрєнѣнскогє вѣ млинѣ ѣ вѣрѣчєво ѣтѣ провидура которскогє** (465). Тај додатак, како се види по језику и правопису, потичє ол некогє калуђєра овог манастира у чијєм се акузативу (**ѣ вѣрѣчєво**) оглєда домаћа народна црта.

код *imjeti*), **неки** (у Мрковићима *њѣки*)⁶⁾, а таквих примјера има и данас у говору Мрковића: *нѣвѣшта, дешѣлѣйна, (дѣтелѣйна), на - примѣр, зѣбели, забѣлѣћи* (стални екавизми): *шѣраш, сѣкѣра, гусѣнѣце* (повремени екавизми); *дѣо, дѣоница, звѣрад, цвѣшѣш* итд. можда су створени према облицима с дугим **ѣ** (звѣро = вук и сл.)⁷⁾. Врло је карактеристично да предлог *међу* у овом спису стоји с *генишвом*: **поставити вѣчни мирь и љубѣвь мѣгоу Краинанѣх и мѣгоу Доувровчанѣх** (в. нап. о ген. пл. на стр. 109 испод текста), а он се данас тако употребљава и у говору Мрковића. Најзад у овом говору се поред облика: **Краинанин**, 1 мн. **Краинанѣ** — јављају, и то чешће од ових, облици: **Краганин**, 1 мн. **Краганѣ**, а Мрковићи само тако данас зову становнике Крајине на западној обали Скадарског Језера (Крајанин, мн. Крајањи, в. Рј. ЈА). Према томе можемо са доста сигурности закључити да се глаголска рекција у овој Крајини и Мрковићима (за X—XI в: *Паѣрашна*; Јиречек 96) почела губити врло рано, и то баш у X в. као што показује мрковићки облик *њѣ^{ам}*. Што се тиче трећег примјера из XIII в., већ је речено да је из Боке, а то је крај гдје су зетски Словени били изложени романском (и албанском) утицају од најранијих времена. Иако имамо свега три примјера из XIII в., они ипак показују, с обзиром на оскудицу писаних споменика у Зети XIII в., да ова дијалекатска црта има за собом доста дуги временски развитак.

Сасвим друкчију слику даје грађа из XIV в. јер је број правилно употријебљених локатива три и по пута већи од броја дијалекатских акузатива. Из тога би се могло закључити да се глаголска ракције у XIV в. још добро чувала. Али ја не мислим тако. Логофети Витко и Бутко, па и Раиче „дијак“, несумњиво су учени људи. Иако се њихово схватање књижевног језика није подударало са строгим језичким канонем нашег времена, они су се ипак клонили у писању од извјесних особина народног говора. Културно и књижевно јединство Зете и Рашке још је било јако и ја тиме и тумачим овај велики број правилних облика. Логофети Балшића, уколико су били из Зете, нису се ни могли ни хтјели много разликовати од логофета других српских владара. Ја не мислим тиме рећи да је у XIV в. сасвим нестало глаголске рекције,

⁶⁾ Ипак замјена кратког и дугог **ѣ**-та у XIII в. са *e* — значи да се поред дифтоншког **ѣ**-та морало изговарати и *e* (< **ѣ** и **ѣ**).

⁷⁾ Српско *забѣљь* (Јиречек II, 36), алб. *zabel-i* = шума, рит (Барићев Реѣ. срп. ili hrv. i arb. jez. 1950, kod *gòrica*).

али је она била кудикамо слабија него што показује дати однос. То се најбоље види из повеља бр. 106 и 112 гдје се не потписују ни логофети ни „дијаци“. Оне су највјернија слика народног говора за ову црту.

И у XV в. је број правилних облика велики, иако су дијалекатски облици осјетно бројнији. Главни су извори за овај вијек: пресуда из г. 1445 (4:8), затим позната повеља Ивана Црнојевића којом даје имање новоподигнутом цетињском манастиру (8:5), пресуда којом Ђурађ Црнојевић враћа имање Голубовићима (6:14) и уговор Ђурђа Црнојевића о куповини куће и имања у Будви (12:10). Ја сам већ рекао да је за наше питање најпоузданији документ у 15 в. пресуда из 1445 г. Ако се из ње изоставе последња два примјера, онда се сразмера повећава у корист дијалекатских облика и добија се релативно вјерна слика народног говора. Иванова повеља је писана, без сумње, пажљиво и опрезно. Али акузативи: *на Добро, на Горње Добро, на Врела, на Цешине* — показују да је ова црта у народном говору била врло честа, можда искључива. Ја вјерујем да је ову повељу писао Никола Косијер, који се од 1486 г. јавља као дијак Иванов. А у пресуди којом се враћа имање Голубовићима и коју је такође писао Никола Косијер (свега 7 година послје повеље Иванове), већ преовлађују дијалекатски облици. То значи да дијак пише свечану повељу владарску с много пажње, а сасвим друкчије поступа кад пише једну пресуду или уговор о разграничавању имања. У овом другом случају он се приближује народном говору, што се најбоље види из дијалекатске употребе акузатива за називе мјеста (топониме). Уговор Ђурђа Црнојевића о куповини куће и имања у Будви има више правилних него дијалекатских облика, и сви су правилни облици врло изразити. Али „канжалијер Иван“ није Црногорац, и зато се однос правилних и дијалекатских облика у његову писању не може примити као мјерило за приморске (околина Будве) и црногорске говоре у другој половини XV в.

Што се тиче правилно употребљених локатива у XVI в., њихов је број мали и несигуран због јаког књишког утицаја. Већ је речено за грађу XVII в. да правилно употријебљени локативи немају скоро никаквог значаја за ово питање.

IV

Кад бисмо хтјели да о овом питању дамо општи суд држећи се при том најкарактеристичнијих текстова за споменуте вјекове, онда бисмо рекли ово: 1) глаголска рекција је почела слабити у

зетским говорима у Х в., и то због утицаја споља (Романи, Власи, Арбанаси); 2) процес губљења глаголске рекције текао је врло споро, тако да се она осјећала као жива језичка снага све до краја XIV в. (тима се објашњава употреба нових облика за локатив уз предлоге *у, на* у XIV и XV в.)⁸⁾; 3) петнаести вијек је прекретница у правцу данашњег стања у нашим говорима, тј. глаголска рекција лагано замире и постепено почиње уопштавање акузатива за оба синтаксичка момента (кретање и мировање) — и 4) већ почетак XVI в. наговјештава стање врло блиско данашњем, а крајем тога вијека коначно се завршава овај процес: стање с краја XVI в. разликује се мало или нимало од данашњег стања у црногорским говорима.

На завршетку хоћу да дам још двије напомене у вези с овом појавом. Једна се тиче распрострањености ове црте у српско-хрватским говорима уопште, а друга напосе мрковићког говора.

Црногорски говори нису једини којима је код нас наметнута ова првобитно романска црта. Њу познају такође говори Далмације (П. Скок, ЈФ XII, 131) и Баната (П. Ивић, ЈФ XVIII, 153), а узроци њене појаве у тим говорима уствари су исти који и у говорима Црне Горе. Према томе, губљење глаголске рекције је балканска црта којом се, као и другим сличним појавама, бави данас већ посебна грана лингвистике — балканологија (или боље — балканистика, уколико се ова два термина могу диференцирати).

Необично је да говор Мрковића, који је од најранијих времена био изложен романском и албанском утицају, не показује досљедну замјену локатива акузативом која је уопштена у свим осталим црногорским говорима. Ја сам забиљежио и овакве примјере: Отѣ^{ац}- је те^{ај}- пут био у рѣ^шу. — А) Гѣ сѣди? Б) У срѣ^{њу}. — А) Гй-е Сѹло? А) Тѣмо у сѣлу. — Јаребице жѣве у ѿланѣ^{нама}. — То ѿма у кнѣ^{гома}. — А) Гѣ-му-је жѣна? — Б) У Бѣру. — Чѹо си у сѣ^{ну} (сѣ^{нъ}). — Отворѣли смо ѣну шкрѣпу на дѹбу. — Што има нѣ-све^шу било је у Ске^{де}р. — Јѣ бѣк у брѣду, а ти бѣше на кре^ј. Код мене су означени као локативи и ови примјери без глагола: ѹ-све^шу бѣлом, нѣ-све^шу бѣлѹму, у колѣвци. Оваквих примјера има и из Зубаца (Остаѣвио је волѣве на рѣлу) и Тоѣмила (Шетѣсмо у Бару — казано трипута узастопце, и то у дужим временским размацима). — У мојим биљешкама би се нашло још оваквих примјера, али су они ипак врло ријетки и стоје према дијалекатском акузативу као 1 : 50 (отприлике). Међутим, наведене примјере сам

⁸⁾ В. Белића, ЈФ XIV, 178 (вијатив и локатив).

забиљежио од најизразитијих припадника овога говора од којих сам чуо и толико других карактеристичних и архаичних црта. Према томе, овдје нема ни утицаја школе, ни утицаја града, ни утицаја ма ког другог чиниоца.

У овом говору се чују и овакви примјери: *Идем у свѣшу*. — *Ошйшо си у свѣшу*. — *Найџни у брѣду* (= у брод Л. В.) *каѣфе*. Они су много ређи од оних малочас наведених.

Ја овој разлици између мрковићког и осталих црногорских говора не придајем никакав особити значај и тумачим је јачом или слабијом стабилношћу цјелокупне језичке системе једног говора. Та стабилност је у већини црногорских говора потпуна: гласови, облици и синтакса — све је добило свој утврђени облик и опште језичко кретање у правцу нових измјена врши се одмјерено и неосјетно. Међутим говор Мрковића има много дублета: и фонетских, и морфолошких, па до извјесне мјере и синтаксичких. Том општом непостојаношћу читавог механизма овог говора, његовом нестабилношћу — ја тумачим и ове дублете (акузатив — локатив) који се чисто механички одржавају у језику.¹⁾

Л. Вујовић

R é s u m é

Etude historique de la disparition de la rection du verbe dans les parlers monténégrins

L. V u j o v i ć

L'un des traits les plus caractéristiques du parler monténégrin est l'emploi de l'accusatif au lieu du locatif avec les prépositions *на* (sur) et *у* (dans) accompagnant les verbes de nature statique. L'auteur désire fixer les causes et l'époque de la disparition de la rection du verbe en de pareils cas. Il part d'une forme dialectale vivante dans les parlers des environs de Bar sur le littoral monténégrin (Mrkovići, Zupci, Šušanj, Todjemili). C'est la forme *нѣам* (< **нѣмь*) du pronom personnel de la 3e personne, qui s'emploie avec l'accusatif et le locatif non seulement masculins et neutres, mais féminin également. L'auteur explique cette forme par la contamination des toutes premières formes de l'accusatif et du locatif: (н)ѣ: нѣмь (нѣмь) > нѣмь à l'époque où ils s'employaient de façon promiscue. Etant donné que les semi-voyelles dans les syllabes ouvertes ont disparues

¹⁾ В. допуне које је писац накнадно послао (на крају књиге).

vers la fin du Xe siècle ou au commencement du XIe, il est clair qu'une pareille forme a du apparaître dès le Xe siècle. La forme *ча^eм* dans le parler de la tribu de Kuči (reproduite comme *чам* dans les oeuvres de Marko Miljanov, écrivain de cette contrée) a une valeur analogue. L'auteur en explique l'apparition par l'influence de l'albanais et des langues romanes. S'en rapportant à l'avis des historiens et à la toponomastique, il prouve qu'au Xe siècle déjà il y avait une population romane et albanaise au Monténégro et dans les contrées environnantes.

Le cas ne s'est point présenté dans tous les parlars monténegrins en même temps, la population du Monténégro n'ayant point eu partout le même contact avec ses voisins, le bilinguisme ne s'y est pas développé au même point. Le processus a, semble-t-il, débuté au sud-est, aux confins du serbe et de l'albanais (Mrkovići, Kuči). En ce qui concerne les formes *њe^aм* et *ча^eм*, elles appartiennent respectivement aux parlars des autochtones de Mrkovići et de Kuči.

Le parler de Mrkovići est très archaïque et a une suite de caractéristiques intéressantes dont l'auteur cite les suivantes:

1. *ѡ, ѡ > e^a* (quelquefois *e* aussi);
2. *ћ* se reflète différemment dans un même mot — aussi dans „beau“ ou nous avons: *л^aѣѡ* (rarement), *лѣ^eѡ* (encore plus rare), *лѣ²ѡ* (rare), *лѣ¹ѣѡ* (rare), *лѣѡ* (très fréquent), *лѣѡ* (assez fréquent), *лѣ¹ѡ* (assez fréquent);
3. *дв* persiste dans certains exemples comme dans *двѣгнуѡ*;
4. la particule *ћ* dans les adverbes tels que *близућ* et à la 3e personne du présent et de l'imparfait: (*запалећ, гѣњаућ*);
5. *Кѡсма*
6. les exemples de l'accusatif masc. sing. d'êtres vivants, semblables au nominatif;
7. le vocatif fém. sing. avec la terminaison *-e*;
8. la terminaison du duel *-ију* (k) au génitif pl.;
9. le datif, l'instrumental et le locatif pl. des noms en *-ом, -ам* et *-им*
10. adjectifs en *-ски*, du neutre et du masc. sing. prennent au génitif la même terminaison que le substantif au même cas (*свињска*);
11. les adjectifs du fém. sing. prennent au datif la terminaison du substantif au même cas (*дној јѣрици мѣли*);
12. la conservation de *ѡ* et de *з* dans le pluriel des adjectifs masculins avec *к* et *г* (*јѣци, дрѣзи*);

13. le génitif, l'accusatif, le datif et le locatif du pronom *ja* (moi) est *ме^aне* (< *мѣнѣ* ou *мѣнѣ*);

14. le génitif *њѣје* du pronom *она* (elle): *иј < еј*;

15. le datif des pronoms possessifs fém. sing. en *-и* (*жѣни свѣи*);

16. l'instrumental au sing. des pronoms personnels: *сѣ^a мну* с *шѣбу*, *сѣбу*;

17. les restes de l'instrumental du pronom *на^aми* (en fondation du datif);

18. a) le génitif fém. sing. des pronoms du type *шѣје*, *шѣје^a*;

b) le nominatif masc. et fém. pl. du pronom *шѣје^a*; c) l'accusatif masc. et fém. pl. des pronoms du type *онѣје*, *онѣје^a*, *онѣ^a*;

19. la 1ère pers. du sing. du présent en *-у*;

20. la préposition *међу* (parmi) qui demande le génitif.

Un grand nombre d'autres archaïsmes prouve la tournure de la forme *ње^aм*. Il en est de même pour le parler de Zupci où l'on retrouve cette forme. Afin de fixer chronologiquement les différentes étapes de la disparition de la rection du verbe dans les parlers monténégrins, l'auteur s'en rapporte aux vieux textes de ces contrées. L'analyse en montre que le rapport entre exemples de langage correct avec le locatif et ceux de l'emploi dialectal de l'accusatif ou du locatif, est au XIIIe siècle en proportion de 3:3, au XIVe de 24:7, au XVe 37:52, au XVIe 8:3—, au XVIIe (3):10. L'auteur en conclut que le processus de la disparition de la rection du verbe dans les parlers de la Zeta, a commencé au Xe siècle, sous une influence venant du dehors; qu'il s'est développé très lentement; que la rection est restée vivante dans la langue jusqu'à la fin du XIVe siècle; que l'accusatif s'affirme dans les deux formes syntaxiques (statique et dynamique) au XVe siècle seulement et que ce processus même se termine vers la fin du XVIe siècle.

L'auteur rappelle que la disparition de la rection du verbe est un phénomène également connu dans les parlers serbocroates de la Dalmatie et du Banat et que la cause en est, comme au Monténégro, l'influence étrangère. Dans le parler de Mrkovići néanmoins l'on peut encore toujours trouver certains exemples de locatif dans les verbes de nature statique, mais ils sont très rares. L'auteur explique la chose par l'instabilité des caractères de ce langage qui se distingue d'ailleurs par beaucoup de doublets.

СВЕТОВНА ПОХВАЛА КНЕЗУ ЛАЗАРУ И КОСОВСКИМ ЈУНАЦИМА

Црквених похвала кнезу Лазару има више. Доскоро их је било познато шест, ако се у њих уброји и кратко житије (које је обично саставни део црквене песме, Службе кнезу Лазару). Те су похвале превођене на данашњи књижевни језик. Чинили су то Ст. Новаковић,¹⁾ Марија Јамбришакова,²⁾ Љуб. Стојановић,³⁾ М. Башић⁴⁾ и Л. Мирковић⁵⁾. Похвала монахиње Јефимије преведена је на француски и на енглески⁶⁾. У Хиландару сам нашао седму црквену похвалу кнезу Лазару. Она је са стиховима испред и иза прозног текста.

Постоји и једна световна похвала кнезу Лазару. У науци је на њу давно скренута пажња. О њој је говорио још Павле Шафарик, али као о натпису с краја XIV века који је био на каменом стубу на Косову. Помиње је на два места у своме прегледу најважнијих писаних споменика код Срба и других Јужних Словена⁷⁾ и у својој знаменитој историји југословенске литературе.⁸⁾ Прво је уноси међу натписе. Ту каже да за тај натпис зна по препису у једном рукопису XV века. Није му ништа познато о стубу, да ли постоји или не. Кад описује тај рукопис, натпису посвећује само неколико речи. Рукопис је Шафарик нашао у Карловачкој библиотеци. За њега овога пута бележи да је са почетка XVI века. Главни садржај рукописа посвећен је св. Николи. Ту су служба, житије и чудеса, параклис, затим посебно једно чудо. У том рукопису је и карловачки родослов. На корицама рукописа налази се

1) Хришћански весник I (1879) 390—395; II (1880) 7—11.

2) Znamenite žene iz priče i poviesti (1887) 31—33.

3) Српски књижевни гласник XII (1904) 1023—1024.

4) Из старе српске књижевности (1931⁴⁾) 244—247, 250—254.

5) Монахиња Јефимија (1922) 20—22.

6) Монахиња Јефимија (1936).

7) Übersicht der vorzüglichsten schriftlichen Denkmäler (1831) 6—7, 23.

8) Geschichte der südslawischen Literatur III (1865) 171—172, 197.

један познији запис. Писан је 1639/40 год. у доба патријарха Пајсија. Извод из Шафариковог прегледа споменика дат је 1845 год. у Летопису Матице српске, али у њему нема натписа са косовског стуба. Изостављен је као ствар од мање важности.

Из тог истог рукописа Ђ. Даничић је објавио три старе приче, од којих је једна „osim jezika i malijeh razlika u stvari ista” с народном приповетком „Усуд“ из Вукове збирке. Друга од тих старих прича од половине је „vrgo palik“ на народну приповетку „Међед, свиња и лисица“, опет из Вукове збирке⁹⁾. Те две приче су у старој српској књижевности познате под именом „Врач“ и „Лисица“. Трећа стара прича је „Цар Аса“. У том рукопису је Ђ. Даничић нашао и на истом месту наштампао два апокрифа, Никодимово јеванђеље и Повест Јосифову¹⁰⁾. Карловачки родослов је објавио П. Шафарик¹¹⁾, а издавао га је и Љуб. Стојановић¹²⁾. И код једног и код другог издавача погрешно је штампан наслов родослова: није „историја“ већ „исторііа вѣ крат'цѣ о сръбскнхъ цареи“. Запис који помиње Шафарик штампан је у зборнику Љуб. Стојановића¹³⁾. У рукопису се налази још један запис који је такође објављен код Стојановића¹⁴⁾.

Рукопис је сада у Патријаршиској библиотеци у Београду. Носи бр. 167. Водени знак га ставља на крај XVI века. То је ленгер са звездом, који је из времена између 1573 и 1588 год. Контрамарке се не слажу. На почетку рукописа има један додат део (1^{1/2} кватернион). И он је с краја XVI века. На њему су водени знакови: љиљан у дуплом кругу (из 1562—1577 год.) и ленгер са четири листа (из 1588—1593 год.). Контрамарке се такође не слажу¹⁵⁾.

Као „древно сказаније“ о Косовској бици натпис одн. похвалу објавио је А. Гиљфердинг¹⁶⁾. По њему, то „древно сказаније“ написано је „у облику замишљеног надгробног натписа на пољу битке“. И оно је, као и сва остала (изузимајући Јефимијину похвалу), „доказ како је мало било код старих Срба способности за исто-

⁹⁾ Три старе приче (Starine JAZU IV, 1872, 63—80).

¹⁰⁾ Два апокрифна јеванђеља (Starine IV, 130—154).

¹¹⁾ Památky dfevního písemnictví Jihoslovanův (1873^a) — Okázky 55—56, 57—64.

¹²⁾ Гласник СУД 53 (1883) 23—25, 30—43; Стари српски родослови и летописи (1927) 2—43.

¹³⁾ Стари српски записи и натписи I (1902) 341.

¹⁴⁾ Исто II (1903) 437.

¹⁵⁾ С. М. Briquet, Les filigranes (1923^a) № 558, 563, 567, 568, 7109, 7125.

¹⁶⁾ Боснія, Герцеговина и Старая Сербія (1859) 275, 277; Собрание сочинений III (1873) 193.

риско схватање и приказивање“. У њему нема „разумне, стварне речи“. Оно се „расплинуло... у неку житку, бесмислену фразеологију, којој нема ничег подобног чак ни у делима византиских историка“.

Ил. Руварац се позивао на натпис због његових хронолошких података о Косовској бици¹⁷⁾. Опширан извод из натписа донео је Љуб. Ковачевић. Ставља га међу изворе до краја XV века¹⁸⁾. Тај Ковачевићев извод пренео је Јов. Мишковић у своју расправу¹⁹⁾. Или Мишковић није добро разумео Ковачевића, или је рђаво стилизирао свој пропратни текст, у сваком случају из његове расправе се добија погрешан утисак да је Гиљфердинг на своме путовању по Старој Србији нашао мраморни стуб и са њега преписао натпис. Свакако под Гиљфердинговим утицајем, Павле Ровински се о натпису лоше изражавао. По њему, то је натпис „на уображеном стубу на Косовом Пољу“ који је „препуњен празнијем риторичкијем фразама“²⁰⁾.

У целини је натпис прештампао П. Срећковић²¹⁾. Он је налазио да натпис „има у себи веома много истине“. Помишљао је да је састављач био очевитац. За стуб је тврдио да је „подигнут одмах по преносу моштију“ Лазаревих. Још је Вук Бранковић владао у том крају, па се због тога о свршетку битке укратко говори.

Натпис се не налази међу похвалама кнезу Лазару у „Прегледу српске књижевности“ Павла Поповића (1909, 1920³⁾). Није поменут ни код Андре Гавриловића у „Историји српске и хрватске књижевности“ (1910, 1927). Не узима га у обзир ни Драг. Костић у расправи „Старост народног епског песништва нашег“²²⁾. О њему не говорим ни ја у расправи „Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара“, у којој иначе расправљам о похвалама кнезу Лазару²³⁾.

Љуб. Стојановић је натпис унео у своју збирку „Старих српских записа и натписа“²⁴⁾ и то је требало да га учини познати-

¹⁷⁾ О кнезу Лазару (1888) 268, 271, 306.

¹⁸⁾ Вук Бранковић (Годишњица Н. Чупића X, 1888, 256—257, 290).

¹⁹⁾ Косовска битка (1890) 156.

²⁰⁾ Летопис МС 182 (1895) 86.

²¹⁾ Преглед историских извора о кнезу Лазару и Краљевићу Марку (Споменик САН 36, 1900, 66—67).

²²⁾ Јужнословенски филолог XII (1933). О похвалама кнезу Лазару на стр. 25—41.

²³⁾ Гласник Скопског научног друштва XXI (1940) 51—57.

²⁴⁾ III (1905) 44—45.

јим. Код Стојановића је међу записима и натписима који су „позније записани или у познијим преписима очувани“. Можда је то код научних радника стварало неповерење према натпису. У последњој књизи своје збирке записа и натписа Стојановић је исправио годину из натписа коју је случајно погрешно штампао²⁵⁾. Оставио је неисправљене грешке у самом тексту (код Гиљфердинга не пише „снегду“ већ „си егду“, испред „мнше“ изостало је „не“, не може да буде „все... сдејана“ већ „вса“, није „страни предстатељ“ већ „страним“, није „блгеште се“ већ „блстеште се“, није „поврдејши“ већ „тврдејши“, није „сам рука“ већ „сама“).

Ст. Станојевић је у своме раду „Књиге и друго у старим српским записима“²⁶⁾ навео неколико реченица из почетка натписа.

Да је натпис уствари похвала кнезу Лазару, најбоље ће се видети из превода на данашњи књижевни језик. Превод је мој. За извесне исправке имам да захвалим најпозванијем стручњаку за наше старе текстове, проф. А. Белићу, који је, на моју молбу, упоредио превод с оригиналом. У целини натпис гласи:

„Ове речи писане беху на стубу мраморну на Косову.

Човече који ступаш на српску земљу, био придошлица или си ту, ко си и шта си, када приђеш на поље ово, које се зове Косово, и видиш да је цело пуно костију мртвих, а с њима и камену природу, мене у облику и са знаком крста кад видиш поред њих како усправно стојим, да не прођеш, да не превидиш, као нешто узалудно и сујетно, но молим те, приђи и приближи се мени, о љубљени, и размотри речи које ти приносим, и од тога ћеш разумети ради кога узрока и како и по чему стојим ја овде, јер истину ти говорим, не мање од оног у коме је душа, све у суштини хоћу да вас известим о оном што се десило.

Овде (је) негда (био) велики самодржац, чудо земаљско, и рига српски, који се звао Лазар кнез велики, побожности непоколебими стуб, богопознавања пучина и мудрости дубина, пламени ум, туђинима заштитник, хранитељ гладних и сиромашних сажалење, невољним милосрђе и утешитељ. Све љубећи колико Христос хоће, овамо (је дошао) по својој одлуци сам он, а шта више и са свим својим безбројним мноштвом, колико је под руком његовом. Људи (су то били) добри, људи храбри, људи заиста у речи и на делу, који су се блистали као звезде светле, као земља цветићима преишарана, у оделу златном и камењем

²⁵⁾ Исто VI (1926) 68.

²⁶⁾ 1906, стр. 63.

драгим украшени. Веома много (било је) коња изабраних и са златним седлима. Сви (су) дивни и красни јахачи њихови. Веома племенитих и славних као неки добри пастир и заштитник мудри, јагањце разумне приводи да у Христу заврше добро и венац (украш) страдању, вишње славе учесници да буду. И тако сагласно безбројно много мноштво заједно с добрим и великим господином, с храбром душом и у вери крајње чврсти, као на ложницу красну и на многомирисно јело, на непријатеље се устремише, и сушту змију згазише, и умртвише зверу дивљега, и великога противника, и неситог адовога прождрљивца, то јест Амурата, и сина његова, аспидин пород и гујин, штене лавово и василиска (змије отровнице), а с њима немало других. О чудеса божјих судбино, ухваћен би племенити страдалац рукама безаконим агарјанским, и крај страдању добро сам прими, и мученик Христов постаде велики кнез Лазар. Не посече га ко други, о љубимци, но сама рука убице тога, сина Амуратова.

И све ово што је речено сврши се године 6897, индикта 12, месеца јуна 15 дан, у уторак, час је био или шести или седми, не знам — Бог зна“.

Година је забележена словима са бројном вредношћу. За 800 није употребљено ω већ o , које има бројну вредност 70. Једно o је замењено другим, јер између њих није било никакве разлике у изговору. Можда је то грешка преписивачева. А није искључено да је погрешно и сам састављач натписа. У XV веку урезан је у липљанској цркви натпис о паду Новог Брда²⁷⁾. Записана је година од створења света. За 900 није узето ζ већ Θ , а то је знак за 9. Грешка је психолошки оправдана.

По тадашњем обичају, година је у косовском натпису од створења света. Она одговара 1389 год. наше ере. Индикт је тачан. 15 јуни те године пао је заиста у уторак. Часови су забележени по старом рачунању, које је и дандањи у употреби у Хиландару. Часови дана броје се од изласка сунца. У јуну је, по византском рачунању, дан почињао у 4 1/2 часа²⁸⁾. То би значило да је Косовска битка завршена и кнез Лазар погубљен у 6 или 7 часова по византском времену, односно у 10 1/2 или 11 1/2 часова по данашњем нашем времену.

Косовски натпис могао је бити литерарна мистификација. И тада би за нас био веома занимљив. Његови подаци су историски

²⁷⁾ Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор X (1930) 235.

²⁸⁾ Исто II (1922) 309.

тачни, као што су то показала истраживања Ил. Руварца и Љуб. Ковачевића. Постанак његов био би по свој прилици у времену блиском Косовској бици. Али да све то није тако, да је натпис потпуно нетачан и сасвим неупотребљив за историску науку, да је, најзад, из много каснијег доба, опет би оправдано привлачио нашу пажњу по својој несумњивој књижевној вредности.

На Косову је заиста постојао стуб, па због тога ми имамо разлога да верујемо да је на њему био натпис онаквог текста какав је у карловачком одн. сада београдском рукопису. Мисао о литерарној мистификацији треба одбацити. О стубу на Косову обавештава нас Константин Јаничар из Острвице. По преводу Јанка Шафарика, то би место код Константина овако гласило: „Истог дана заробљен је и кнез Лазар, близу једне цркве именоване Матере Божије, на ком месту подигнут је један високи стуб од мермера за знак да је ту ухваћен кнез Лазар...“²⁹⁾ Пољски текст ми је доступан по наводу у књизи Максимилијана Брауна³⁰⁾. Црква се у пољском тексту назива Самодрожом. Стуб није „од мермера“, већ је „пиговапу“, камени, начињен од цигаља. Константин Јаничар је заробљен у Новом Брду 1455 год. Рођен је око 1435 год. У времену између тих двеју година, наравно ближе другој него првој, могао је видети стуб на Косову. Писао је између 1496 и 1501 год.³¹⁾ Ако раније није видео стуб, чуо је о њему пре тих година, дакле у XV веку, вероватно у другој половини његовој.

Очевидно по косовском натпису и по Константину Јаничару, М. Вукићевић³²⁾ је писао да је, на оном месту „где је Лазар ухваћен, доцније . . . подигнут један мраморни стуб с натписом“. Непоуздани М. С. Милојевић³³⁾ говорио је о на „далеко чувеном и знатном Дрену дрвету“, „савршеном сухом, без коре, огранака и животних сокова“. Ако добро разумем Милојевића, тај дрен је на месту где је Лазар ухваћен. Дрен „лечи и вида од сваких боља и напасти, па и вражбина, гадбина, чина, урока итд.“ Због тога је „окићен и начичкан сав, од врха па до дна, са свима својим деблима, гранама, огранцима и пригранцима, разнобојним пантљикама, кончићима, крпцама остатака од марама, чоја итд., паричама, иглама, оптокама, чиодама, шљокама, саливоркама, жућа-

²⁹⁾ Гласник СУД XVIII (1865) 78.

³⁰⁾ „Kosovo“. Die Schlacht auf dem Amselfelde in geschichtlicher und epischer Überlieferung (1937) 43—44.

³¹⁾ Ј. Радонић, Споменик САН 95 (1942) 234.

³²⁾ Историја српскога народа (1912) 245.

³³⁾ Путопис дела праве — старе — Србије I (1871) 179—181.

цима и осталим стварима“. По Милојевићевом писању, „око овог Дрена народ околни највише налази, вели, костију изгинувших на Косову јунака српских“. П. Срећковић је у својој „путничкој слици“ о Косову забележио да су „два велика бреста“ на месту где је Лазар ухваћен. Од Косова па до времена Срећковићевог путовања, код тих брестова „вазда турска војска стане и дову очита, јер је ту ухваћен цар, чију су царевину они освојили“⁸⁴⁾. Тодор П. Станковић⁸⁵⁾ је записао да је код рушевина цркве Самодрже вода за воденицу начинила јаругу. На десној обали њеној, у целој дужини, „виде се врло многе људске кости од одраслих људи, све једна уз другу“. Станковић је оправдано закључивао да „то нису засебни гробови, већ једна општа гробница“. На једном парчету од лобање, полуокамењеном, Станковић је нашао „засек од ударца оштрим оруђем“. То га је учврстило у уверењу да су у гробници кости косовских јунака.

За стуб Константин Јаничар каже да је висок. То значи да је било места за натпис који је прилично дуг. Има и других натписа сличне, па чак и веће дужине. Хиландарски натпис из времена краља Милутина није краћи од косовског. Истина хиландарски натпис је сачуван у познијем препису, али опет на зиду манастирске главне цркве.⁸⁶⁾ Прилично је дуг и натпис у манастиру Зрзе код Прилепа (око 1400 год.)⁸⁷⁾ Читаве су повеље исписиване на црквеним зидовима. Сава каже да је тако било у Студеници.⁸⁸⁾ Сачувале су нам се повеље на зиду у Жичи и Грачаници.⁸⁹⁾

Текст косовског натписа је састављен са пуно веома оштрих израза против Турака и нарочито против Мурата и његових синова, од којих је један Бајазит, чију су врховну власт Срби признавали после Косовске битке. За владе Бајазитове натпис поуздано није написан. У неком запису тако би се могло писати. Запис је у књизи, готово скривен. Натпис на стубу исувише је видљив. О врховном господару у таквом натпису може се само с похвалама говорити, а никако не с покудама.

По првим речима у натпису види се да је стуб био у српској земљи, а то несумњиво значи у држави Лазаревих наследника. Косово је припадало Вуку Бранковићу. Одузето му је око 1396

⁸⁴⁾ Гласник СУД 42 (1875) 348.

⁸⁵⁾ Путне белешке по Старој Србији 1871—1898 (1910) 99.

⁸⁶⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи II, 327—328.

⁸⁷⁾ Исто I, 63.

⁸⁸⁾ Списи Св. Саве, изд. В. Ђоровића (1928) 153.

⁸⁹⁾ Fr. Miklosich, Monumenta Serbica (1858) 16, 566.

год.⁴⁰⁾ Његовим синовима оно је повраћено 1404 год. Тада је дошло до измирења између Стевана Лазаревића и Бранковићевих синова.⁴¹⁾ После Ангорске битке (1402) Бранковићи су покушали да завладају очевином. Између њих и Стевана Лазаревића било је због тога борбе, у току које „плени деспот Стефан Ситницу“ (1403/1404), како су забележили наши летописи.⁴²⁾ За време тог Стевановог бављења на Косову биће да је подигнут стуб са натписом. Без сваке сумње натпис је састављен после Ангорске битке. „От Косова“ дотада Стеван је био „порабоштен“ Турцима. Пораз Бајазитов код Ангоре донео му је ослобођење. То је сам Стеван истицао у повељи датој Београду, „в завете градсцем“.⁴³⁾

Натпис, односно похвалу (боље да употребљавамо тај назив) саставио је неко који је био књижевно образован. На то већ упућује сам почетак, у коме се ословљава човек који ступа на српску земљу као путник у натпису из Термопила. За Лазара се каже да је „рига српски“. Израз „рига“ налази се код Стевана Првовенчаног, који тако назива угарског краља.⁴⁴⁾ Тај пример и пример из наше похвале бележи Ђ. Даничић у своме „Рјечнику из књижевних старина српских“⁴⁵⁾ са напоменом: „само ту“. Ф. Миклошич има више примера у своме старословенском речнику.⁴⁶⁾ Један је из Минеја Вуковог Бечке библиотеке. Други је из зборника XVI века који је припадао самоме Миклошичу. Трећи је из једног љубљанског рукописа XV века. Све су ово српски рукописи. Четврти Миклошичев пример је из једног бугарског рукописа XV века. „Рига“ је уствари латинска реч (rex), али која је дошла преко Грка (ῥίξ). Тај се израз употребљава за избеглог краља Радослава у грчкој листини епирског деспота Манојла Аиђела из 1234 год.⁴⁷⁾ Тако назива краља Радослава и Димитрије Хоматијан.⁴⁸⁾ У српском рукопису Зонаре говори се о „риги фрушком“.⁴⁹⁾ Светогорски прота Гаврило у писму угарском краљу Јовану Запољи (из тридесетих година XVI века) пише о „риги римском“, кога је народ засуо камењем по наговору папе Петра Гугњивог и после

⁴⁰⁾ Љуб. Ковачевић, Вук Бранковић (Годишњица Н. Чупића X, 245—246).

⁴¹⁾ Гласник Скопског научног друштва XXI, 71

⁴²⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, 221

⁴³⁾ По изводу сачуваном код Константина Философа (Гласник СУД 42, 272).

⁴⁴⁾ Светосавски зборник II (1939) 30.

⁴⁵⁾ III (1864) 49.

⁴⁶⁾ Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum (1862—1865) 799.

⁴⁷⁾ Т. Smičiklas, Diplomatički zbornik III (1905) 404.

⁴⁸⁾ Светосавски зборник II, 154, 162.

⁴⁹⁾ Starine JAZU XIV (1882) 151.

кога је богу било угодно „да будет папа и рига једин“.⁵⁰⁾ У похвали се за Муратовог сина, погинулог на Косову, каже да је „аспидин пород и гујин (ехиднин), штене лавово и василисково“. Све се те животиње помињу у псалму 90: „на аспида и василиска наступаћеш, и газићеш лава и змију“. У Даничићевом преводу прве две животиње су лав и аспида, а друге две лавић и змај (псалм носи број 91). Василиск се јавља и у другим текстовима старе српске књижевности. Бог Амон, по опису у роману о Александру Великом, има „главу орлову“ и на њој су „рози василскови“, очи аспидове и ноге лавове. Крила су „грипсова“, златна и црна.⁵¹⁾

Ко је писац похвале? Не знамо. Наслућујемо да ће то бити сам деспот. Његово књижевно образовање је било велико. Карловачки родослов, који се са овом похвалом налази у истом рукопису, пише за деспота да „многа писанија преведе от грчких писанији паче инех прежде бивших того“⁵²⁾. Ту се свакако не мисли на преводилачки рад самога деспота, већ на онај који је он изазвао, који је настао по његовој жељи и наредби. Преводима Зонаре деспот је посвећивао посебну пажњу⁵³⁾. Према оцу, кнезу Лазару, деспот је гајио нарочито поштовање. У једној повељи из 1404/5 год., датој Хиландару, налазе се и ове реченице које потичу несумњиво од самога деспота: „ја од младићког ми узраста и младих ноктију, када је бог у старању све на корист мени чинио, у многа злољута и неподношљива искушења, штавише и смртна пуштен бих, којима су сведоци и слушаоци небесне стихије и умало не сва васељена, и од свих избави ме господ, но и још избавља. Но у овима што хотеше бити и што хотех пострадади, да се рече, у тамним овим облацима к сунчаним најсветлијим зрацима, врлином кажем оца мога и господина светог ми кнеза, једва и с муком упирах очи ја и они који су у власти мојој, и ако и што ревновасмо бити налик њему и с муком и изван благости од таштине, јер тиха даваоца љуби бог, као што рече божанствени апостол (Коринћанима II, 9, 7). А сада скровишта велика благости божије отворише нам се, и смирисмо се и починисмо, и облаци тамни разиђоше се, и засија нам сунце, и да речемо с апостолом: ово је време благопријатно, ово је сада дан спасења (Коринћанима II, 6, 2), и обновише се острва и ново небо и нова земља мени по

⁵⁰⁾ Необјављени део писма у рукопису Цетињског манастира бр. 56.

⁵¹⁾ Гласник СУД 2 од. IX (1878) 7.

⁵²⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, 41.

⁵³⁾ Историски гласник, 1948, бр. 2, стр. 27–28.

Исаији (65, 17). И ја сам благодаран богу и бих и још ћу бити благодети Светога Духа који потпомаже, јер самодржац и владар очевом уделу и ширинама српске земље поверен од бога венчах се, и очевом врлином ревнујући и како сам био у таквом услову и устројству, у то време „придоше к мени...“⁵⁴⁾ Деспот је био витез. Еберхарт Виндеке, немачки хроничар, његов савременик, говори о њему с највећим похвалама. Прича о многим странцима, нарочито Угрима, који су желели да ступе у деспотову службу и који су се поносили тиме што их је деспот произвео за витеза⁵⁵⁾. У бици код Никопоља (1396), по причању Ханса Шилтбергера, млади српски кнез Стеван, који се као вазал Бајазитов борио на турској страни, „појури право према краљевској застави па је обори доле“⁵⁶⁾. Стеваново храбро држање у бици код Ангоре (1402) запазио је Тамерлан⁵⁷⁾. Константин Философ прича да су у бици код Грачанице (1402) Турци узвикивали: „гледајте, гледајте Лазарева сина“⁵⁸⁾. Опис Косовске битке у похвали је такав да је јасно да потиче од ратника, од витеза. У битку ступају витезови, „људи добри, људи храбри, људи заиста у речи и на делу“. Они су у скупоценом оделу са украсима у виду шарених цветова. Блистају у злату и драгом камењу. То су све „дивни и красни јахачи“. Њихови коњи су „изабрани“, а седла су им златом украсена.

Издање похвале код Гиљфердинга је приређено са жељом да буде верно рукопису, са свима скраћеницама, са тачкама и запетама на оним местима на којима су у рукопису. Као прилог овој расправи даје се текст похвале. Схраћенице су разрешене, а тачке и запете су стављене према рукопису. Тачке и запете су веома важне. Оне немају данашњи значај. У похвали свакако обељавају стихове, јер се похвала својом ритмичношћу сама приказује као песма. Питање је колико је у рукопису сачуван распоред тачака и запета. Ја сам за себе, идући за ритмом, поделио похвалу на стихове. Не знам колико сам у томе успео. На први поглед изгледа као да су ти стихови имали бити дванаестерци. Има много отступања. Треба испитати одакле она долазе. Можда сам грешио у подели на стихове. Или је кривица до писца рукописа. У питање о стиховима нећу сада улазити. Оно је веома компликовано и тражи посебне студије.

⁵⁴⁾ Fr. Miklosich, Monumenta Serbica, 331—332.

⁵⁵⁾ К. Јиречек, Историја Срба I (1952) 345.

⁵⁶⁾ Исто, 334.

⁵⁷⁾ Ст. Новаковић, Срби и Турци XIV и XV века (1893) 259.

⁵⁸⁾ Гласник СУД 42, 281.

Похвала кнезу Лазару са косовског стуба долази међу световно старо српско песништво, које је сасвим малобројно. Из ранијег времена, али не много ранијег (између 1365 и 1371 год.), имамо *Тугу за јединчеџом* од деспотице Јелене, доцније монахиње Јефимије⁵⁹). У доба похвале или нешто касније постало је *Слово љубве* деспота Стевана⁶⁰). Између 1433 и 1439 год. саставио је Константин Философ свој *Плач за деспоџом*⁶¹). У њему су први стихови посвећени Београду: „Плачи опет бели граде оцрњење своје, људима вожд као цвет процвета и отпаде“. И најзад, из XVI века потиче *Песма смрџи*⁶²). Тако би похвала била пета световна песма коју имамо у старој српској књижевности. По времену постанка долазила би на друго или треће место. Зависи како датирамо деспотово Слово љубве.

Стара срска књижевност је многоглагољива, са пуно цитата из јеванђеља, апостола, псалама, других старозаветних списа. Похвала је састављена са мало речи, али свака је на месту, свака доприноси општем дубоком утиску. Ниједан цитат нас не задржава, не одвраћа нам пажњу. Не треба то тако разумети да су цитати кратки, згодно унети у текст. Њих уопште нема, што је највећа реткост за наше старе списе. Путник који ступа на земљиште тадашње српске државе наилази прво на кости разбацане на све стране. То га потсећа да је на Косову, на коме се не тако давно мала кнежевина борила за свој опстанак. Мртвачке кости не изазивају пријатна осећања и путник би желео што пре да се од њих удаљи. Али крај најчешћих и највећих гомила костију запажа висок камени стуб који има облик крста. Прилази му и чита потресну повест о једном кнезу кога су красиле све врлине. Кости разбацане по пољу претварају се у витезове на којима блиста злато и драго камење. До малочас због костију путник није примећивао разнобојно цвеће по пољу. Сад га види на скупоценим тканинама од којих су сакројена одела витезова. Непријатељ је напао земљу. Кнез са витезовима хита да је брани. „Дивни и красни јахачи“ су у „златним седлима“ на „коњима изабраним“. И од тих коња кости леже по Косову. Одбрана земље је света дужност. Због тога витези нису суморни. Они су „с храбром душом и у вери крајње чврсти“. Чак су весели. Изгледају као да иду у „ложницу красну“ или на богату гозбу. Са непријате-

⁵⁹) Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, 45—46.

⁶⁰) Ст. Новаковић, Примери књижевности и језика (1904³), 576—578.

⁶¹) Гласник СУД 42, 327—328.

⁶²) Ст. Новаковић, сп. д. 579—583.

љем су се сукобили. Главног противника су „умртвили”, самога Амурата. И његовог су сина убили. Тако је нестало „звера дивљега” који све прождире и уништено је једно његово „штене”. Речено је то у мржњи, разумљивој кад су у питању непријатељи за које се у другом једном савременом спису каже да „не би злоба коју не сатворише“⁶³). Поменуте су многе дивље животиње. Са свима њима је изједначен Амурат. То је учињено због псалма 90, у коме се говори да онај „који живи у заклону вишњега, у сјени свемогућега почива”. Хтело се да каже да и кнез са својим витезовима има такво „уточиште” и таквог „бранича”. И да због тога и они могу да наступају „на аспида и василиска” и да газе „лава и змију”. Светом владају „божје судбине”. Кнез је пао у руке непријатеља. Главу му је отсекао други син Амуратов. За њега се само каже да је „убица”, ништа више. Деспот се борио у служби Бајазитовој, био му вазал, и не би било витешки ружно говорити о своме пређашњем господару. Као људи средњега века, деспотови савременици су схватили потчињеност Турцима као казну за учињене грехове. У пећском родослову се за деспота и његовог брата Вука каже: „и наших ради грех убившому оца их бивајут подручници”⁶⁴).

Разасуте кости по Косову из похвале са косовског стуба сећају нас на нашу блиску прошлост, жалосну и славну. После Сутјеске, још док из наше земље непријатељ није изгнат, лежале су кости наших бораца несахрањене, разбацане. У једној маленој ували било је „тридесет људских костура”. Иако је само неки месец прошао од њихове погибије, „све је сатруло сем костију, које су киша, вјетрови и сунце испрали и исушили. Неколико ђонова од цокула и остаци униформи”. Недалеко од тога места, под неком буквом, било је „петнаест костура”. А на брегу, тамо где је погинуо легендарни јунак Саво Ковачевић, „пало је преко седамдесет пролетера”. Батрић Јовановић у својој доброј књизи „Од Таре до Сутјеске” (1952) пише о њима: „Сви су остали неукопани. Костури су разбацани по читавом овом тлу. Овдје један, ондје два, три, пет. Затварачи бомби, стотине, хиљаде чаура, остаци пушака које су Њемци ломили. Остаци ципела, униформи, шајкача са петокраком”. Да покажемо колико је опис косовског разбојишта у похвали несумњиво веран, навешћемо још неколико реченица из Јовановићевог описа разбојишта крај Сутјеске: „На

⁶³) Гласник ДСС XI (1859) 112.

⁶⁴) Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, 98.

сваком кораку костур, свака стопа гроб. Лијево, напријед, десно, позади, куд год се окренеш костур. Остаци пушкомитраљеза, „шараца“. Коњски костури, самари, седла, узде. Малени костури! И дјеце је овдје много изгинуло. У долине поврх Сутјеске скривају на десетине мјеста по десет, петнаест, двадесет па чак и по тридесет костура на једном мјесту. Ту су стријељани рањеници и тифусари, све је испретурано без реда. Понегдје десетак у гомили, а један или два педесетак метара ниже. Покушао је вјероватно неки да избегне погибију“.⁶⁵⁾

Милан Ракић свакако није знао за похвалу са косовског стуба. У песми „На Гази-Местану“ он ипак на исти начин приказује улазак у бој косовских јунака и костурницу која је иза њих остала:

„Силни оклопници, без мане и страха,
Хладни к’о ваш оклоп и погледа мрка,
Ви јурнусте тада у облаку праха,
И настаде тресак и крвава трка.

.....
Кад олуја прође врх Косова равна,
Косово постаде непрегледна јама,
Костурница страшна и поразом славна“.

Храброст и одлучност косовских јунака Ракић исказује речима: „без... страха, хладни к’о ваш оклоп“. Похвала употребљава изразе: „с храбром душом и у вери крајње чврсти“. Мрк поглед код косовских јунака Ракићу без сумње служи да изрази њихову одлучност, а никако не суморност насталу од рђавих осећања. По похвали, јунаци улазе у бој весело као да иду у ложницу или на гозбу.

Стара српска књижевност у похвали са косовског стуба добила је заиста спис од књижевне вредности.

Ђорђе Св. Радојичић

⁶⁵⁾ Стр. 200. 201—202.

ТЕКСТ ПОХВАЛЕ*

кв. 23
л. 5а

Сїе рѣчи пис(а)ны вѣше на стѣлпѣ
мраморѣнѣ на Кѡсовѣ.

Чл(ове)че иже сръпскыѣ земліе стоупае. пришльцъ ли
еси. или соуши тѣ. кто еси и что си ігда
прїидѣши на поліе сїе, еже гла(аго)лѣет се Кѡс(о)во.
и по възѣмѣ оузрыш(и) пльно костїи мрътвѣныхъ
таж(е) и с ними камен'но ес(тѣ)ство. мене крстовѣ-
ображен'на. и знаменана. порѣд зриши
просто стоѣща. да не прѣмѣниши. и да не прѣ-
зриш(и). також(е) что тѣнїе и сѣт'но. нь м(о)лю те
прїиди и приближ(и) се кѣ мнѣ ѡ любими. и ра-
смотрї словеса яже приношѣ ти. и ѡт того има-
ши разоумѣти коеѣ рад(и) вини. и како и почто
стою азъ зде. понїеж(е) истинѣ ти гла(аго)лю. не мьн'ше
ѡт од(оу)шевляен'наго. вѣса по соуц'ствѣ хошѣ ви
извѣстити сѣдѣан'на. зде некогда великы
самодрж(ѣ)ць. чюдо земельное и рыга сръпскы, иже
нарицаемы Лазарь княз великыи. вл(а)гочѣстїю
непоколѣбимы стѣлп. в(о)горазоумїю поучина
и мѣдрости гльбина. ог'нїи оумь, и стран'ным
прѣдстатель

л. 5б питател альчюцим. и ницим помилованїе.
скръбьим помилованїе и оутѣшител. иже вса
любви елика Х(ристо)с хошѣт. кѣ семѣ во своимь
изволенїемь самь совою. паче ж(е) и сѣ възѣми
своими бесчисльное мнѡж(ѣ)ство, елика под'
роукою его, моужїе добрїи. моужїе храврїи.

* Тачке и запете из рукописа су задржане. Оне имају да послуже за из-
двајање појединих стихова у похвали. Остали правописни знаци су изостав-
љени. Скраћенице су разрешене. У заграде су стављена она слова која су
била испуштена при скраћивању. Јерок је на оним местима на којима је у
рукопису. Јерови нису додавани на крају речи кад је у рукопису крајњи сугла-
сник написан изнад реда. Речи су издвојене. Почетним великим словом обеле-
жена су лична и географска имена. Насловна реченица и прво слово у похвали
написани су у рукопису црвено. Исправљене су очигледне грешке у рукопису
(апидово м. аспидово, часа м. часу).

мѣжѣ въ истинѣ въ словѣ и въ дѣлѣ. також(е)
 свѣтлы свѣтлы въстѣще с(е). також(е) земля цвѣт'ци
 прѣиспѣщен'ны. одѣканіи златомъ. и каме-
 нѣмъ ч(в)стнымъ оукрашеніи. множаншїи кони
 избран'ны. и златоседлани. все дивніи и кра-
 сны въсадници ихъ. всеплеменитїихъ и славныхъ.
 також(е) кто добры пастыр же и прѣдстатель.
 мудро агн'це словесныи приводить. ѡ Х(рист)ѣ
 кончати доброе. и страд(а)нію вѣнць. вышнѣе
 славы причест'ниці(и) быти. тѣмже съгласно
 многое бесчисльное множ(в)ство възвпѣ съ до-
 брымъ и великимъ гос(по)дїномъ доблюю д оу шю. и вѣ -
 рою тверд'киши. також(е) на чрьтогъ краснъ,
 и многовухан'ное зпит'кнїе. на врагы

- л. ба встръмише с(е). и соуцаго з'мїа поправ'ше и оумрѣтвише
 звѣра дївіаго. и великаго сѣпротив'ника
 и неситаго ада в'седа'ца. рекъ же Ямоурата
 и с(ы)на егова. аспидово ищедїе и ехидново.
 щене лзково и васил(и)сково. нъ съ ними ин'кхъ
 не мал'кхъ. ѡ чуд(е)си в(о)жїихъ сѣдвѣ. етъ выс(тъ)
 довлїи страд(а)л'ць рѣкама безакон'нима
 агаран'скыма. и кон'ць страд(а)нію доврѣк
 самъ прїемлюет. и м(оу)ч(е)н(и)къ Х(ри)с(то)въ вывааетъ. великы
 кнез Лазарь. не ин'бо друугыи всек'нъ его
 ѡ любви. нъ сам(а) роука оувїице того с(ы)на
 Ямоуратова. и си вся реч(е)н'на съврѣшише се
 въ лѣтѡ, ꙗ ꙗ ѡ ѡ ѡ. ин'дїикто. вї, м(к)с(е)ца
 юнїа, еї, д(в)нъ. в'вто(р)ник. час(оу) же свщъ, или. ѡ.
 или, седмомъ. не вѣд(ѣ) в(ог)ъ вѣсть.

R é s u m é

Ђорђе Сп. Радојичић

Glorification profane du prince Lazar et des héros de Kosovo

Le manuscrit numéro 167 de la bibliothèque de la Patriarchie à Belgrad (qui se trouvait à Sremski Karlovci avant la seconde guerre mondiale) contient entre autre une glorification du prince Lazar et des héros de Kosovo. A en juger d'après les filigranes, le manuscrit date de la fin du XVIe siècle.

La glorification a un caractère profane, se distinguant par là des sept autres glorifications du prince Lazar, toutes de caractère religieux.

Il est dit dans le manuscrit qu'elle avait été gravée sur une colonne de marbre à Kosovo. Nous trouvons la preuve de l'existence à cette époque d'une telle colonne chez Constantin le janissaire de Ostrvica, prisonnier des Turcs—Novo Brdo, près de Kosovo—, dans sa chronique écrite entre 1496 et 1501.

Par le rythme de son texte, la glorification appartient à la poésie. Dans la vieille poésie serbe, il y en a très peu de profane ce qui augmente pour nous l'intérêt de celle-ci qui a une valeur littéraire indubitable.

Les données historiques en sont exactes. La critique historique serbe a dit son mot la dessus, — Ilarion Ruvarac et Ljub. Kovačević.

La colonne a été élevée à Kosovo au début du XVe siècle probablement. Quant à la glorification, elle a peut-être été composée par le despote Stefan Lazarević lui-même.

СТАТИСТИЧКА ТАБЕЛА

1—2 Руски и укр. 4 ст. јамб XVIII века; 3—10 Шевченков укр. 4 ст. јамб; 11—13 Шевченков руски 4 ст. јамб; 14—20 4 ст. јамб руских песника од двадесетих до четрдесетих година XIX века.

НАПОМЕНА

Приликом статистичке анализе акцената у јаком времену стиха узимани су у обзир сви акценти, како јаки тако и слаби. У сумњивим случајевима, где се постављало питање да ли неку реч треба нагласити или не, одлучивао је смисао реченице: ако се акценат није противио смислу, сматрали смо и ту реч наглашеном. Како је таквих сумњивих случајева врло мало, они не могу утицати на општи резултат. Према томе, у статистичким анализама држали смо се принципа које је поставио Томашевски (О стихе, стр. 95--96).

Кад бисмо у стиху посебно проучили и јаке акценте, његова ритмичка инерција још би се изразитије испољила, због тога што се јаки акценти чешће поклапају с јаким иктусима него са слабирма. Али такво проучавање стиха изгубило би предност једне објективне методе: како је оцена јачине акцената мање више субјективна, добијени подаци не би толико одражавали структуру стиха појединих песника колико нашу интерпретацију њихова текста.

У слабом времену стиха код Котљаревског и Шевченка избројани су само акценти двосложних и вишесложних акц. целина, тј. они акценти помоћу којих је остварен „померени иктус“ у стиху. Сем тога, у првом слогу код оба поменути песника избројани су и акценти оних једносложних речи после којих стоји ненаглашени слог следеће акц. целине (дакле случајеви тзв. првог хоријамба); колико је код Котљаревског и Шевченка таквих једносложних наглашених речи у првом слогу — показује проценат цезура пред другим слогом. Остали „неметрички“ акценти једносложних наглашених речи у непарним слоговима — у овој табели нису дати.

Шевченково јамб проучаван је према издању: Твори Тараса Шевченка. Кобзарь. Том I—II. Під редакцією Івана Франка. Львів 1908. И цитати у тексту навођени су према Франкову издању, само су дати савременим правописом; једино је на два места, према другим издањима, исправљен текст, а на неколико места — интерпункција.

Украјински 4 ст. јамб у поређењу с руским

Редни број:	Писац и дело:	Акценти на слоговима:							Границе између акц. целина испред слогова:							Ритмичке варијације:						Број проучених стихова:	
		1	2	3	4	5	6	7	8	2	3	4	5	6	7	8	I	II	III	IV	V		VI
1	Осипов: „Енеида“ (1791)	—	92,3	—	83,0	—	47,3	—	100	—	41,7	41,0	39,9	41,2	43,5	15,3	31,3	3,1	12,9	44,0	4,1	4,6	770
2	Котљаревски: „Енеида“ (1798)	3,3	89,4	0,5	81,8	—	46,5	0,2	100	2,3	38,3	43,0	29,7	48,8	42,3	17,3	27,7	4,2	14,4	43,8	3,5	6,1	660
3	Шевченко: цео укр. јамб 1838-1842	7,3	80,8	0,3	95,8	—	33,2	0,6	100	3,8	40,3	41,5	14,1	66,5	32,6	20,1	23,3	7,6	2,2	54,3	1,0	10,5	313
4	Шевченко: цео укр. јамб 1844-1845	4,0	84,4	0,2	93,6	—	36,6	0,2	100	4,0	40,4	39,1	25,2	49,5	42,3	18,6	27,0	4,5	5,0	51,2	1,2	10,9	404
5	Шевченко: цео укр. јамб 1847	3,9	85,4	0,4	91,7	0,2	33,2	0,2	100	3,5	41,9	37,9	28,4	48,3	42,5	12,5	21,0	5,9	6,4	56,1	1,9	8,7	1101
6	Шевченко: цео укр. јамб 1848	3,4	85,6	0,2	91,7	0,2	33,7	0,6	100	2,9	43,3	36,9	23,9	45,7	50,3	12,4	22,1	4,8	6,8	55,2	1,5	9,6	1156
7	Шевченко: цео укр. јамб 1849-1850	3,1	84,1	0,1	91,1	0,1	33,6	0,4	100	3,1	40,0	37,2	23,8	50,1	47,0	11,2	19,7	6,6	7,4	55,5	1,5	9,3	1195
8	Шевченко: цео укр. јамб 1857-1858	4,3	79,9	—	91,1	—	28,6	—	100	4,1	38,6	35,1	23,5	42,2	48,8	11,7	15,9	5,6	7,0	55,2	1,8	14,5	767
9	Шевченко: цео укр. јамб 1859	2,7	83,2	0,1	86,7	0,2	29,1	0,1	100	2,4	34,6	39,2	26,9	40,5	45,5	13,0	15,8	4,0	9,3	54,1	4,0	12,8	1075
10	Шевченко: цео укр. јамб 1860-1861	2,9	82,6	—	91,6	—	31,2	0,2	100	2,9	38,9	37,7	25,7	48,4	39,9	15,0	19,9	4,0	7,3	54,3	1,1	13,4	552
11	Шевченко: „Ник. Гайдай“ (1841)	12,6	78,6	0,9	97,7	0,5	34,4	—	100	7,9	43,3	39,1	25,1	44,7	55,3	9,3	21,9	10,2	2,3	54,4	—	11,2	215
12	Шевченко: „Слепая“ (1842)	6,9	82,1	0,2	98,2	—	36,8	0,9	100	6,1	39,9	42,2	25,3	46,3	53,1	12,1	27,2	7,8	1,7	53,1	0,1	10,1	933
13	Шевченко: „Тризна“ (1843)	1,6	76,9	—	99,5	—	36,7	—	100	1,6	38,3	38,8	26,9	49,8	42,1	17,3	24,3	11,9	0,5	52,1	—	11,2	428
14	Пушкин: лирика 1823-1824	—	84,8	—	92,8	—	42,3	—	100	—	38,3	44,5	28,3	41,3	48,4	19,0	28,2	7,2	6,9	49,4	0,3	8,0	678
15	Пушкин: лирика 1827	—	83,6	—	93,0	—	40,0	—	100	—	39,6	41,4	28,1	39,3	48,6	19,5	25,6	7,6	6,8	51,0	0,2	8,8	512
16	Пушкин: „Медный Всадник“ (1833)	—	85,5	—	96,4	—	40,7	—	100	—	40,7	43,9	25,4	44,8	46,7	21,1	32,2	5,1	3,4	49,7	0,2	9,4	469
17	Лазиков: лирика 1829-1843	—	77,3	—	98,7	—	33,2	—	100	—	41,9	34,9	25,1	39,5	49,5	18,4	23,4	8,6	1,2	52,6	0,1	14,1	952
18	Баратински: лирика 1829-1843	—	75,6	—	98,4	—	35,1	—	100	—	37,0	37,9	25,0	46,2	44,2	18,7	23,5	10,0	1,6	50,5	—	14,4	767
19	Полежајев: лир. и мање поеме 1827-1831	—	83,0	—	98,8	—	34,4	—	100	—	43,7	38,6	28,6	43,8	45,3	16,1	26,3	7,0	1,1	55,5	0,1	10,0	1367
20	Полежајев: „Эрпели“ (1830)	—	81,9	—	99,3	—	26,0	—	100	—	41,1	40,4	22,7	46,7	40,3	16,0	20,4	5,1	0,5	60,8	0,2	13,0	1291

ЧЕТВОРОСТОПНИ ЈАМБ Т. ШЕВЧЕНКА

I

Украјинска уметничка поезија, као што је познато, заснована је добрим делом на народној украјинској ритмици трохејског типа. Али већ од самог почетка новије украјинске књижевности у украјинској поезији се одомаћио и јампски стих по угледу на руски јамб, и то онакав какав је Ломоносов увео у руску књижевност. Већ прво дело којим почиње нова украјинска књижевност, — „Енеида“ Котљаревског (1798) — написано је 4 ст. јамбом.

И у песничком делу највећег украјинског песника Тараса Шевченка јасно су разграничене те две ритмичке основице — народна трохејска и уметничка јампска.

Остављајући испитивања укр. трохеја за другу прилику, ми ћемо се у овој расправи задржати на испитивању Шевченкова 4 ст. јамба (другим јампским стиховима сем четворостопног Шевченко није писао). Нас је у првом реду интересовало да утврдимо како се распоређују акценти и границе између акценатских целина у укр. јамбу, другим речима да утврдимо његову ритмичку инерцију и његово фразирање; на другом месту наш је задатак био да констатујемо у каквом односу стоји структура укр. јамба према структури руског, с једне стране, и према прозном ритмичком речнику укр. језика, с друге стране. Такав начин испитивања морао нас је довести и до поређења укр. и руског ритмичког речника. А за предмет нашег испитивања узели смо баш Шевченков јамб не само зато што је то стих највећег украјинског песника него и стога што је Шевченко сам писао јамбом и на украјинском и на руском језику. Зато ћемо упоредити његов укр. јамб с његовим руским јамбом, а затим — и један и други са стихом Пушкина и неких других руских песника XIX века, Шевченкових савременика. Међутим, како би се што боље учили особине и укр. и руског јамба Шевченкова времена, упоредићемо тај стих с укр. и руским стихом XVIII века.

Као год и у руском, у укр. јамбу јако време у стиху (тј. парни слогови) може бити испуњено наглашеним једносложним речима, наглашеним слоговима двосложних и вишесложних акц. целина и ненаглашеним слоговима вишесложних акц. целина; другим речима, према терминологији традиционалне метрике, и руски и укр. јамб допуштају замену јампске стопе пирихом. Што се пак тиче слабог времена (непарних слогова), између руског и укр. јамба постоји извесна мала разлика. Док у руском јамбу слабо време може бити испуњено ненаглашеним слоговима двосложних и вишесложних акц. целина као и наглашеним једносложним речима, у укр. јамбу слабо време може бити испуњено и ненаглашеним слоговима двосложних и вишесложних акц. целина, и наглашеним једносложним речима, и — у извесним ређим случајевима — наглашеним слоговима двосложних и вишесложних акц. целина; другим речима, укр. јамб, за разлику од руског, допушта померање иктуса с јаког на слабо време.

Испитани материјал нам показује да се и укр. и руски 4 ст. јамби XVIII века разликују од јамба у XIX веку по распореду акцената у јаком времену, тј. по ритмичкој инерцији стиха. У погледу распореда акцената у слабом времену, као и у погледу фразирања (тј. распореда граница између акц. целина унутар стиха), ни у украјинском ни у руском јамбу нема битних разлика између XVIII и XIX века. Стога ћемо испитани материјал изложити следећим редом: а) ритмичка инерција укр. 4 ст. јамба XVIII века у поређењу с руским 4 ст. јамбом тог времена; б) ритмичка инерција Шевченкова укр. и руског 4 ст. јамба у поређењу с 4 ст. јамбом руских песника XIX века; в) слабо време у укр. и руском 4 ст. јамбу XVIII и X.X века; г) фразирање у руском и укр. 4 ст. јамбу XVIII и XIX века; д) ритмички речник укр. и руског језика у уметничкој прози и јампском стиху. Тек пошто на тај начин дамо детаљан опис структуре Шевченкова 4 ст. јамба, прећи ћемо и на неке друге, специфичније, проблеме његова стиха које мислимо да дотакнемо у овој расправи.

II

Од украјинских претходника Шевченкових проучили смо Котљаревског (прво певање његове „Енеиде“). Од руских песника XVIII века узетимо Осипова (такође прво певање „Енеиде“), песника који је Котљаревском послужио као непосредни узор за његову травестију и чији стих, иначе, остварује типичну инерцију руског 4 ст. јамба XVIII века.

Код ових песника акценти су овако распоређени у парним слоговима:

Слогови:	2	4	6	8
Котљаревски:	89,4	81,8	46,5	100
Осипов:	92,3	83,—	47,3	100
Иктуси:	I	II	III	IV

Као што видимо, линије ритма код оба песника скоро се потпуно подударају (в. диј. I). Код обојице су јаки први и четврти иктус, док су унутрашњи иктуси слабији; нарочито је слаб претпоследњи (трећи) иктус; као што је познато, ово последње је особина свих руских дводелних ритмова. Према томе, у оба стиха јачина иктуса прогресивно опада од првог до трећег и онда се на четвртом одједном пење; четврти иктус је не само најјачи иктус у 4 ст. јамбу него је уједно и једина тонска константа тога стиха. Кад се узме у обзир да у већини случајева најјаче наглашене речи падају у прву и четврту стопу, слабија наглашеност друге и треће стопе постаје још изразитија; на тај начин, стих као да осцилира између првог и четвртог иктуса, што се сасвим лепо може запазити при пажљивијем читању и мањег броја стихова:

В тѣм гóродѣ жилá Дѣдóна,
 А гóрот звáвся Карфагѣн,
 Розúмна а́нѣ і́мотóрна,
 Для́нѣт тѣ́бхи сѣх́імѣн;
 Трудя́ща, дúже працьовѣта,
 Весѣла, гáрна, сановѣта,
 Бѣдняжка, що́була́ вдовá;
 По гóроду тогдѣ гуля́ла,
 Ко́ли Тройнцѣв повстрѣча́ла,
 Такѣ сказа́ла ѣ́м слова́...¹

Као што видимо, у овом одломку је изостављено свега осам иктуса, од којих три у другој стопи, а пет у трећој. Сва четири иктуса налазимо само у два стиха; па и ту су неки од њих у

¹ Знаком ' обележавамо јачи, а знаком ' слабији акценат; курзивом — изостављени иктус.

нашем читању пригушени.¹ У осталим стиховима је по један иктус изостављен. Међутим, у 4 ст. јамбу срећу се каткад и стихови са два изостављена иктуса. На тај начин, у 4 ст. јамбу се среће свега шест ритмичких варијација тога стиха:

Редни број варијација	Број иктуса	Наглашени слогови	Пример
I	4	2, 4, 6, 8	Борéй недúж лежítь с похмíлля...
II	3	—, 4, 6, 8	Загомóнiв на_вiтрiв грiзно...
III	3	2, —, 6, 8	Постáвила тарiлку з хлiбом...
IV	3	2, 4, —, 8	На_сiне мóре поспускав...
V	2	2, —, —, 8	Паливода i_горлорiз...
VI	2	—, 4, —, 8	Розкудкудакалась як_квóчка...

На поједине варијације код Котљаревског и Осипова отпадају следећи проценти свих стихова:

Варијације:	I	II	III	IV	V	VI
Котљаревски:	27,7	4,2	14,4	43,8	3,5	6,1
Осипов:	31,3	3,1	12,9	44,—	4,1	4,6

И у погледу ритмичких варијација 4 ст. јамба између стиха Котљаревског и Осипова видимо пун паралелизам. На прву варијацију (са сва четири иктуса) отпада нешто више од једне четвртине стихова. Најчешћа је четврта варијација, у којој је претпоследњи иктус изостављен. А збир свих варијација (треће, четврте и пете) које остварују степенасту ритмичку инерцију износи више од 60% (код Котљаревског 61,7%, код Осипова 61%). Овде пада у очи да је пета варијација, која у чистом облику остварује ритмичку инерцију руског и укр. 4 ст. јамба XVIII века, необично ретка: њен проценат износи мање од 5%; усто, тај проценат је и код Котљаревског и код Осипова мањи од процента шесте варијације, која ту инерцију разбија. Из поређења ових двеју варијација долазимо до закључка да и руски и укр. 4 ст. јамб XVIII века избегавају две празне стопе у непосредном суседству. Иначе, друга и шеста варијација разбијају степенасту инерцију 4 ст. јамба XVIII века и уносе у стих моменат превареног очекивања.

Из свега овога што смо досад рекли видимо да између стиха Котљаревског и Осипова у погледу распореда акцената у парним

¹ У нашим статистикама рачунали смо све остварене иктусе — како јаке тако и слабе. Нисмо посебно бројали и слабе иктусе, јер је оцена јачине иктуса врло често субјективна.

слоговима и у погледу употребе појединих ритмичких варијација 4 ст. јамба постоји пун паралелизам. То значи да Котљаревски није био само под утицајем садржаја Осиповљеве трагедије него да је — свакако несвесно — попримио и ритмичку инерцију његова јамба. На тај начин 4 ст. јамб Котљаревског у погледу ритмичке инерције ни по чему се не разликује од руског 4 ст. јамба XVIII века.

III

Од Шевченка смо проучили цео његов и руски и укр. 4 ст. јамб. Код њега су акценти у парним слоговима овако распоређени:¹

I Шевченков украјински 4 ст. јамб:

Слогови:	2	4	6	8
1) 1838-1842:	80,8	95,8	33,2	100
2) 1844-1845:	84,4	93,6	36,6	100
3) 1847:	85,4	91,7	33,2	100
4) 1848:	85,6	91,7	33,7	100
5) 1849-1850:	84,1	91,1	33,6	100
6) 1857-1858:	79,9	91,1	28,6	100
7) 1859:	83,2	86,7	29,1	100
8) 1860-1861:	82,6	91,6	31,2	100

II Шевченков руски 4 ст. јамб:

Слогови:	2	4	6	8
1) 1841:	78,6	97,7	34,4	100
2) 1842:	83,1	98,2	36,8	100
3) 1843:	76,9	99,5	36,7	100

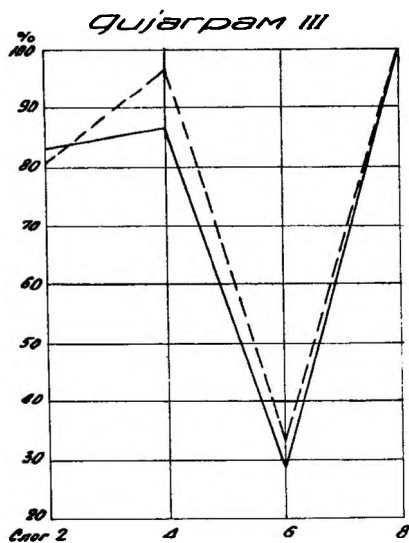
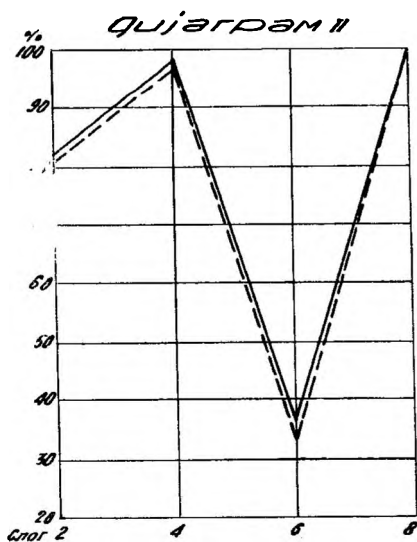
Као што видимо, код Шевченка и у укр. и у руском јамбу налазимо једну те исту ритмичку инерцију. Код њега су јаки други и четврти иктус. Најслабији је претпоследњи (трећи) иктус. Први иктус је увек слабији од другог, али је увек знатно јачи од трећег. Стих, дакле, очигледно тежи валовитом алтернирању слабијих и јачих иктуса. И док је у првој половини стиха контраст између прве слабе и друге јаке стопе само наговештен, у другој половини стиха он долази до потпуног изражаја. Зато и логички акценти у таквом 4 ст. јамбу обично падају на други, четврти или осми слог, и то на четврти чешће неголи на други. И таква двочлана ритмичка инерција одмах се осећа већ и у мањем броју стихова:

Нехай_же вітер всі рознібить
 На_неокраїнім крилі!
 Нехай_же серце плаче, просьить
 Святої правди на_землі!

¹ Исп. табелу на крају расправе и напомену уз њу.

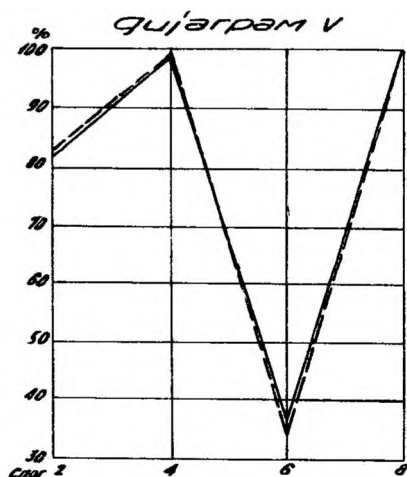
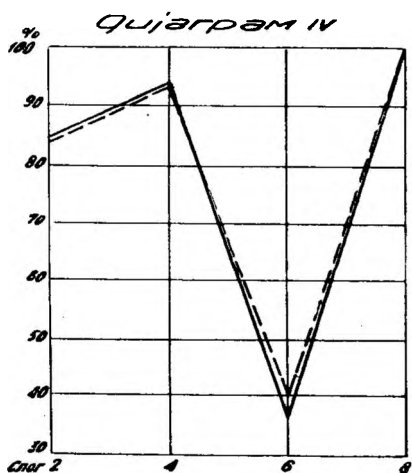
Ако пажљивије загледамо Шевченков укр. јамб, можемо уочити ипак извесну малу разлику између његова стиха из првог периода његова стварања (1838-1845) и из доцнијих година. У његову јамбу после 1847 год. други иктус је нешто слабији него у ранијем стиху. Исту развојну тенденцију углавном показује и трећи иктус. Другим речима: у Шевченкову јамбу из младих година био је јачи контраст између првог и другог иктуса, док је у јамбу из последњих година тај контраст смањен, али је зато појачан контраст између трећег и четвртог иктуса. То ће рећи да је у његову доцнијем јамбу постао разноврснији почетак стиха, а монотонији завршетак.

С друге стране, ако упоредимо Шевченков укр. и руски јамб, такође морамо констатовати извесну разлику између та два ритма. Први иктус је у Шевченкову руском јамбу обично слабији, а други увек јачи него у украјинском. То ће рећи да је у његову руском јамбу контраст између прве (слабе) и друге (јаке) стопе упадљивији него у његову укр. стиху, поготово из доцнијих година. Његов руски јамб (а он је руске јамбе писао само између 1841 и 1843 год.) има, дакле, највише сличности у погледу ритмичке инерције с његовим укр. јамбом до 1843 год. (в. диј. II). Кад је Шевченко престао да пише руске стихове, и његов се укр. јамб донекле изменио (в. диј. III).

Дијаграм II: испрекидана линија — укр. 4 ст. јамб Шевченка (1838-1842); пуна — руски 4 ст. јамб Шевченка (1842). Дијаграм III: испрекидана линија — Шевченков укр. стих из 1838-1842; пуна — његов укр. стих из 1859.

Ова двочлана инерција 4 ст. јамба с алтернирањем јаких и слабих иктуса — јесте типична инерција руског 4 ст. јамба после 1820 год., инерција коју налазимо код Пушкина и песника после њега и која ће постати карактеристична за цео руски 4 ст. јамб XIX и XX века. Овде нећемо улазити у питање како се она развила; тај проблем разматрали смо на другом месту.¹ Овде желимо само да констатујемо да је Шевченко и у своме руском и у своме укр. стиху наследио ту инерцију из руске поезије, од Пушкина и песника његове плејаде, а није наставио традицију Котљаревског. А ако се упореди Шевченков стих са стихом руских песника после 1820 год., видеће се да његов укр. стих има више сличности са стихом Пушкина (в. диј. IV), док се руски стих, напротив, више подудара са стихом песника после Пушкина (напр. Баратинског, Јазикова и Полежајева), тј. песника код којих је контраст између слабих и јаких иктуса још више појачан и код којих се други иктус приближава константи (в. диј. V).²

Дијаграм IV: испрекидана линија — Пушкинов 4 ст. јамб (лирика 1827 год.); пуна — Шевченков укр. 4 ст. јамб (1844-45). Дијаграм V: испрекидана линија — 4 ст. јамб Полежајева (1827-1831); пуна — Шевченков руски 4 ст. јамб (1842).

У погледу употребе појединих ритм. варијација 4 ст. јамба Шевченков стих пружа следећу слику:

¹ У монографији: Руски дводелни ритмови I—II, Београд, 1953 (посебно издање Одељења литературе и језика САН).

² Исп. такође табелу на крају расправе.

I Шевченков укр. 4 ст. јамб:

Варијације:	I	II	III	IV	V	VI
1) 1838-1842:	23,3	7,6	2,2	54,3	1,—	10,5
2) 1844-1845:	27,—	4,5	5,—	51,2	1,2	10,9
3) 1847:	21,—	5,9	6,4	56,1	1,9	8,7
4) 1848:	22,1	4,8	6,8	55,2	1,5	9,6
5) 1849-1850:	19,7	6,6	7,4	55,5	1,5	9,3
6) 1857-1858:	15,9	5,6	7,—	55,2	1,8	14,5
7) 1859:	15,8	4,—	9,3	54,1	4,—	12,8
8) 1860-1861:	19,9	4,—	7,3	54,3	1,1	13,4

II Шевченков руски јамб:

Варијације:	I	II	III	IV	V	VI
1) 1841:	21,9	10,2	2,3	54,4	—	11,2
2) 1842:	27,2	7,8	1,7	53,1	0,1	10,1
3) 1843:	24,3	11,9	0,5	52,1	—	11,2

И код употребе ритмичких варијација упадљива је сличност између Шевченкова руског и укр. јамба. У поређењу са стихом Котљаревског и Осипова, код Шевченка је, и у руском и у укр. стиху, порастао проценат четврте и шесте варијације. Стихови типа: „Своју голѳовњу святую“ (IV вар.) чине код Шевченка више од половине свих стихова, док је код Котљаревског и Осипова њихов проценат износио око 44%. Процент шесте варијације, која остварује двочлану инерцију ритма у чистом облику („Пренепорѳная, благая“), код Шевченка варира од 8,7 до 14,5%, док је код Котљаревског износио 6,1, а код Осипова само 4,6%. Сем тога, код Шевченка је нешто повећан и проценат друге варијације (Благоуханный зѳльний крѳне), која растерећује први иктус, али мање осетно него проценат четврте и шесте. Збир свих варијација које остварују двочлану ритмичку инерцију креће се у Шевченкову укр. стиху од 66,6 до 75,3%, а у руском — од 71 до 75,8%.

У поређењу са стихом XVIII века најупадљивије је код Шевченка смањење процента пете и треће варијације. Процент пете варијације („Ширѳкую Тиверѳду“) у његову укр. стиху креће се обично од 1 до 2% (доста велики проценат од 4% у јамбу из 1859 год. није нимало типичан за Шевченков стих). У Шевченкову руском јамбу та варијација скоро се и не среће (само у поеми „Слепая“, где њен проценат износи 0,1%). Тако исто и трећа варијација (А дѳвчина собѳ стоѳтъ) необично је ретка у Шевченкову руском и укр. стиху до 1843 год. (ту се њен проценат креће од 0,5 до 2,3%). У његову укр. стиху после 1843 тај проценат је, додуше, нешто појачан, али ипак никад не премашује

10% (варира између 5 и 9,3%). Међутим, и код Котљаревског и код Осипова проценат треће варијације је износио више од 10%.

И на основу анализе процената ритмичких варијација можемо констатовати извесну разлику између Шевченкова 4 ст. јамба из млађих (1838-1842) и старијих година (1847-1861), а тако исто и разлику између његова укр. и руског 4 ст. јамба. Његов руски јамб се разликује од украјинског по већој употреби друге варијације и по знатно смањеној употреби треће и пете. Што се пак тиче Шевченкова укр. јамба после 1847, у њему пада у очи, с једне стране, смањење процента употребе прве варијације (пуног јамба), а с друге стране — повећање процента треће варијације, која растеређује други иктус. Шевченку је, очигледно, била сувише монотона двочлана инерција његова ранијег стиха, нарочито руског, и зато он у своме укр. јамбу после 1847 год. доста радо употребљава стихове типа „А дівчина собі стоїть“, као неку врсту дисонанце која уноси моменат превареног очекивања у стих (процент те варијације у његову јамбу после 1847 варира између 6,4 и 9,3%, док је у стиху пре 1843 износио 2,2%).

IV

Док је наглашеност парних слогова само *ритмичка тенденција* и руског и укр. јамба, ненаглашеност непарних слогова у њима претставља *метричку доминанту* тога стиха. Док просечна наглашеност парних слогова износи нешто мање од 80% (Котљаревски — 79,4%, Шевченко: укр. стих 1838-1842 — 79,8%, „Слепая“ — 79,3%), просечна ненаглашеност непарних слогова приближава се константи (100%).

Као што смо већ рекли у уводним напоменама, и у руском и у укр. стиху непарни слогови могу бити испуњени једносложним наглашеним речима. Сем тога, у укр. стиху на слабо време може падати и акценат двосложних и вишесложних акц. целина, што руски стих по правилу не допушта. Како су то два разна случаја неметричних акцената у 4 ст. јамбу, размотрићемо их посебно.

И у руском и у укр. јамбу највећи проценат наглашених једносложних речи пада у први слог стиха. Тако код песника које смо ми проучили следећи проценат свих стихова има наглашену једносложну реч у првом слогу:

I Украјински стих:

Котљаревски: „Енеида“	8,3 %
Шевченко: 1838-1842	7,0 %
Шевченко: 1844-1845	6,9 %

II Руски стих:

Осипов: „Енеида“	10,8 %
Шевченко: „Слепая“	11,7 %
Пушкин: „Медный Всадник“	8,8 %

Ови наши подаци слажу се и с рачуном Томашевског, који је у „Евгенију Оњегину“ нашао да 7,9% свих стихова имају у првом слогу наглашену једносложну реч.

И у руском и у укр. јамбу много је мањи проценат стихова који у унутрашњим непарним слоговима имају наглашену једносложну реч:

I Украјински стих:

Слогови:	3	5	7
Котљаревски: „Енеида“	1,2	1,5	1,1
Шевченко: 1838-1842	0,3	1,3	0,6
Шевченко: 1844-1845	0,7	1,—	0,5

II Руски стих:

Слогови:	3	5	7
Осипов: „Енеида“	1,8	3,5	0,6
Шевченко: „Слепая“	0,1	0,6	0,2
Пушкин: „Медный Всадник“	1,3	1,1	0,4
Пушкин: „Евгений Онегин“ ¹	0,4	0,5	0,4

Ваља подвући да једносложне наглашене речи могу стајати у првом, трећем или петом слогу не само онда када је идући иктус остварен него и онда када је изостављен. Напр.:

I Украјински стих:

- а) у 1 слогу: Кр и́й бо́же! За́раз, да́йте вста́ть... (Шев.)
Кі́нь замордо́ваний стои́ть... (Шев.)
- б) у 3 слогу: Ене́й, злі́й змі́й — не чо́ловік... (Кош.)
Та де́ ж взя́ть дрóв, ко́ли́ все стéп... (Кош.)
- в) у 5 слогу: І́ постолі́в чо́рт ма́в у тебе́... (Кош.)
Отта́к Ене́й жи́в у Дідо́бни... (Кош.)
Як же́ниться́ с і́ч на со́ві... (Кош.)
І́ то́й ми́ну́в — де́нь Мако́вія... (Шев.)
- г) у 7 слогу: Бе́ре зомлі́ую... Де́ ж ті́... (Шев.)
Дя́ ме́не бі́лий сві́т е́сть тьмо́ю... (Кош.)

II Руски стих:

- а) у 1 слогу: Свѣ́т га́снутъ ста́л... О, бо́же ми́лльй... (Шев.)
Ве́сть злопо́лучія́ и го́рья... (Шев.)
- б) у 3 слогу: Слова́: бо́р, бу́ря, во́рон, е́ль... (Пушкин)
Друго́й! Не́т, нико́му́ на све́те... (Пушкин)

¹ Подаци за „Евгенија Оњегина“ дати су по Томашевском (О стихе, стр. 190).

в) у 5 слогу: Что б́удет взя́ть? В то́т грóзный год... (Пушкин)

Пойдём в село́, э́десъ стра́шно ста́ло... (Шев.)

Что зна́чит со́н? А х, расскажи́! (Шев.)

г) у 7 слогу: Ты насмея́лася. Ктó? Я́? (Шев.)

И в мы́слях мо́лвила: вóт о́н! (Пушкин).

Као што видимо, по употреби једносложних наглашених речи у непарним слоговима између укр. и руског јамба постоји пун паралелизам. Акценат тих речи је сасвим посебан, то је „вансхемни“, „неметрички“ акценат који не остварује иктус. Као што је запазио Томашевски (О стихе, стр. 41), ако читалац хоће јако да нагласи једносложну реч у слабом времену стиха, мора направити испред ње паузу, и уколико је пауза дужа, утолико се може појачати и акценат на таквој једносложној речи, чак и до те мере да превазиђе акценат идуће вишесложне акц. целине, напр.:

И в мы́слях | мо́лвила: || вóт | о́н!

Берé | зомлі́люю... || Дé ж | тій?

Како пауза проузрокује прекид у фразној мелодији, то и наглашена једносложена реч у слабом времену увек стоји на почетку новог сегмента фразне мелодије који почиње после паузе. Сасвим је разумљиво зашто највише наглашених једносложних речи у слабом времену пада на први слог стиха. Као што знамо, један стих је по правилу завршена мелодиска целина (свршава се антикаденцом или каденцом); према томе, први слог у стиху по правилу је у исти мах и почетак новог мелодиског сегмента. Ако пак ближе загледамо проценте наглашених једносложних речи у унутрашњим слоговима 4 ст. јамба, видећемо да се обично у петом слогу оне сређу чешће него у трећем и седмом. То се опет може објаснити тиме што се у 4 ст. јамбу природни преломи фразне мелодије чешће поклапају с петим слогом:

Что зна́чит со́н? || А х, расскажи́!

него с тре́ним:

Друго́й? || Не́т, нико́му на све́те...

или седми́м:

И в мы́слях мо́лвила: || вóт о́н!¹

¹ То, међутим, не значи да стих тежи да се распадне на два полустиха. Као што ћемо видети, дијарежа пред петим је увек слабија од дијареже пред трећим и седмим. Ако се ипак преломи фразне мелодије чешће поклапају с њом неголи с осталим двома дијарежама, то долази отуд што ти преломи, уколико их има, теже ка средини стиха и понајчешће се поклапају с цезурама испред четвртог и шестог и с дијарезом пред петим.

Ако пажљивије загледамо наше податке о једносложним наглашеним речима у слабом времену, видећемо да су код песника XVIII века (Котљаревског и Осипова) проценти стихова с једносложним наглашеним речима у непарним слоговима већи него код песника XIX века (Шевченка и Пушкина). Због тога је и стих XVIII века тежи за читање, а стих XIX века лакши, течнији. Према томе, и у овом погледу између укр. и руског стиха постоји пун паралелизам.

V

Као што смо већ горе напоменули, у Шевченкову 4 ст. јамбу, како укр. тако и руском, на слабо време стиха може каткад да пада и акцентовани слог двосложне или вишесложне акц. целине. Ту такође разликујемо, углавном, два случаја: 1) кад је двосложна акц. целина јампског типа (а на почетку стиха и тросложна анапестског типа) употребљена тако да њен ненаглашени слог пада на јако, а наглашени слог на слабо време које непосредно претходи оствареном иктусу; 2) кад акценат двосложне акц. целине трохејског или тросложне дактилског типа пада на слабо време, док је идуће јако време испуњено ненаглашеним (другим) слогом те акц. целине. Како су то два различита случаја, размотрићемо их сваки понаособ. Најзад, има код Шевченка, а и код Котљаревског, неколико стихова с помереним акцентом који се не могу уврстити ни у прву ни у другу групу; њих ћемо размотрити као трећи случај.

I Први случај:

1) Шевченков укр. стих:

- а) с нагл. 3 слогом: З осокі кóси, бó дівчáта...
 Не навчйш тй, тебé самóго...
 Óсь тобi нá! Ходiмо спáть...
 I Христá рáди прoстягáеш...
 Як йогó вчйти, навeстi...
 б) с нагл. 5 слогом: Не дýмай, колi хóчеш знáть...
 в) с нагл. 7 слогом: Слóво гонóру, дармá прáця...
 Вiмети хáту, внесi дрóва...
 Своi кайдáни, свою слáву...
 В нево́лі тiяжко, хочá й во́лі...
 Хтó? Я? Чи тi? Цiть лишéнь, цiть!..
 Добрá тако́го такi з рóду...
 А я зрадiв би, моé дiво...

Чого ж ти, мамо моя, плачеш?
 На вас, на лютих, на_вас дїких...
 Той одружився собі так...
 Укоротивши й ому віка...
 И дарував же мені ббг...
 А Дніпр широкій на_край світа..
 Занапастїла мене маїти...
 Не називаю її раєм...
 Самодержавний отóй плач...
 На князя, ладо моé мїле..

2) Шевченков руски стих:

- а) с нагл. 3 слогом: Как_мою рóдину святую...
 И_на_край_свѣта, и в могїлу...
 Чтó она слышит! Трѣск и грóм...
 У! какóй чѣрный — посмотри...
- б) с нагл. 7 слогом: Раствїли ядом мою кровь...
 Она закрыла. — Какóй сон...
 Не_понесу_я чужїм людям...
 Своёй красóю, свою вóлю...
 И на колѣнях еé просит...
 Я уложила егó спать...
 Поплакать мóжно одну нóчь...
 Но ктó повѣрил моёй вѣре...
 Ужé растлѣнным, ужé злым...

Потпуно аналогне случајеве налазимо и код Котљаревског:

- а) с нагл. 3 слогом: И кудї бчи почухрав...
 б) с нагл. 7 слогом: Енѣя лаяв на_ввесь рот...
 Немá у сѣрця могó сили...

Уствари, у највећем броју ових примера речи чији акценат пада на слабо време стиха биле би и у обичном говору или потпуно атоне или би се њихов акценат осетно подредио акценту суседне акц. целине (идуће или претходне), тј. у нашим примерима — акценту помоћу кога је остварен иктус. Очигледно је да су и сами песници читали следеће стихове или овако:

- 1) I_Христа_ради прости́гаеш...
 Не думай, коли_хóчеш знáть...
 Своѣ_кайдáни, свою_слáву...
 2) И_на_край_свѣта, и_в_могїлу...
 Своёй_красóю, свою_вóлю...

или пак на следећи начин:

- 1) Чо́го_ж_ти, | ма́мо_мо́я, | пла́чеш...
- 2) Я_уложи́ла_его́ спа́ть...¹

Теже би се у обичном говору могле атонирати речи чији акценат пада на слабо време у следећим примерима:

- З осо́кй ко́си, бо дивча́та...
 Ви́мети ха́ту, внесе́й дро́ва...
 Не на́вчи́ш тѣ, тебе́ само́го...²

Ипак је очигледно да је и у овим стиховима Шевченко јаче наглашавао њихов четврти и осми слог, такођећи ношен ритмичком инерцијом свога јамба, због чега је померени акценат на трећем односно седмом слогу био у извесној мери паралисан. Такво читање је и данас једино могућно.

Код руских песника се такви стихови с пригушеним акцен-тима у слабом времену јамба додуше срећу, али врло ретко: на хиљаде стихова долази по један такав. Још су код њих релативно обичнији случајеви кад у слабом времену јамба стоји једносложна реч с једносложном проклитиком, па чак и с две једносложне проклитике:

- Несѣтся в го́ру во_весь_ду́х...
 Пред_не́й по_за́ле и_всех_вы́ше...
 И_во_всю_но́чь без_уме́ц бе́дный...
 (Пушкин),

али двосложне речи јампског типа у таквом положају сасвим су необичне; стихови тога типа спадају у област ритмичких раритета, као напр.:

- Лсма́л он с го́ря сво́й_ру́ки...
 И не спуска́ли_его́ с гла́з...
 (Осипов),
 Исполни се́рдце тво́йм_жа́ром...
 Блюсти́ всяк бу́дет сво́ю_че́сть...
 Исхо́дит с ви́дом всегд́а_злб́ным...
 (Радищев),

¹ Посебан је случај кад се таква атонирана реч наслања на једносложну реч која стоји у претходном слабом времену и има пун акценат:

- 1) О́сь_тоби́ на́! Ходи́мо спа́ть...
- Хто́? Я́? Чи_тѣ́? Цѣ́ть_лише́нь, цѣ́ть...
- 2) Чт́о_о́на слы́шит? Трес́к и грѣ́м...

На ове случајеве вратићемо се приликом анализе померања акцента с јаког на претходно слабо време, где ћемо и за њих наћи аналогију.

² У овом примеру нормално би се атонирала заменица ти. Ипак је песник очигледно желео да баш њу јаче нагласи, јер је врло лако могао да направи и сасвим „правилан“ стих, само изменивши ред речи:

Ти не навчи́ш...

Примéров ви́дел_у жé свéт...
(Державин),

Садя́тся. Дóлго_о нй та́м...
Однй_удáром, в о́днй_мйг...
(Львроншóв).

Такве примере налазимо ве́нином код песника XVIII века. Код Пушкина, изгледа, имамо свега један, и то у његову 5 ст. ямбу:

Я предлагаю́ вѣпнть в егò_па́мьть...

Према томе, од стиха руских песника Шевченков 4 ст. ямб, како укр. тако и руски, отступа утолико што се у њему пригущени акценти у слабом премену стиха срећу много чешће него код руских песника:

II Други случај

1) Шевченков укр. 4 ст. ямб:

а) с нагл. 1 слогом: Сло́во гонóру, дарма́ пра́ця...
Вѣ́мети ха́ту, внесе́ дрóва...
Ду́мали те́е... а зроби́лось...
Ті́льки на не́бо подивѣ́вся...
О́т же як_бу́дем та́к писáть...
Ті́лько однй_однó хитáлось...
Ті́ми дівчáтами. Дівчáта...
Ті́лько Марі́ночки не́ма...
Пра́вды гоні́телю жестóкий...
Бо́гом избрáнної Марі́и..

б) с нагл. 3 слогом: Мала́, ка́ же, неха́й дожду́ся...
Шкода́, ка́ же, ко́ли да́си...
Пя́тьсо́т, ка́ же, ко́ли да́си...¹
Папі́р, ті́лько, чорні́ло тра́чу...

в) с нагл. 5 слогом: Заті́хло всé... Ті́лько дівчáта...
До панича́, ба́чиш, ході́ла...
Що на пані́в, ба́чиш, серді́тий...
Є́днью т́ю диті́ну...
Голо́воньку т́ю смутну́ю...

2) Руски 4 ст. ямб Шевченка:

а) с нагл. 1 слогом: Э́то по мо́ему. И то́т...
Где́_же она́ и ктó така́я...
Бу́дешь раскáзывать, а я́...
На́ши не́йстовые клі́ки...
Ва́ши ширóкие базáры...

¹ Сличан пример налазимо и код Котляревског:

Ко́ли б, ка́ же, умéр я в Трóї...

Эту кровавую расправу...
 Алчных грабителей лукавых...
 Эти широкие поля...
 Небо высокое, земля...
 Слезы невинной красоты...
 Разве тебя я не люблю...
 Села и плачу. Вдруг село...
 Будет счастливою... И шла...
 Сердце недобрим чем-то ныло...
 Болки нас любят... Право так...

- б) с нагл. 5 слогом: [Воображай во мне героя]
 Минувших дней, — только люби!

Примери овога типа имају сличности с оним случајевима кад у слабом времену јамба стоји једносложна реч, а идуће јако време испуњено је ненаглашеним слогом неке друге акц. целине, дакле са случајевима на које смо наилазили и у претходном одељку нашег чланка. Традиционална метрика сврстава све те случајеве у једну категорију под именом хоријамба. С обзиром на границу између акц. целина која пада унутар таквог хоријамба, могућна су три типа његова типа:

- 1) $\underline{\quad} \cdot \cdot \cdot \cdot \underline{\quad} \dots$ Кинь замордб|ваний стоить...
 2) $\underline{\quad} \cdot \cdot | \cdot \underline{\quad} \dots$ Правди гоня|телю жестокий...
 3) $\underline{\quad} \cdot \cdot \cdot \underline{\quad} \dots$ Думали те|е... а зробилося...

Као што смо видели, Шевченко подједнако допушта и у свом укр. и у свом руском стиху сва три типа хоријамба. И као што је највише једносложних наглашених речи у његову јамбу падало на почетак стиха (у први слог), тако исто је код њега и највише јампских стопа замењено трохејским помоћу трохејских и дактилских речи такође на почетку стиха (у првој стопи).

И за изговор таквих трохејских и дактилских речи чији акценат пада на слабо време у стиху вреди све оно што смо рекли о изговору једносложних наглашених речи које стоје у слабом времену. Кад акценат трохејске или дактилске речи пада на први слог јампског стиха, онда се тај слог може и врло јако нагласити зато што стоји на почетку новог сегмента фразне мелодије. Ако пак акценат трохејске или дактилске речи пада на трећи или пети слог јампског стиха, онда се, да би се тај слог нагласио, мора направити испред њега пауза:

- 1) Затихло всё. || Только дівчата...
 2) [Воображай во мне героя]
 Минувших дней, || — только люби!

Иначе, уколико смисао не изискује да се таква реч нагласи, онда се њен акценат може подредити акценту идуће или претходне акц. целине, као напр. у стиховима:

Голóвоньку | тую_смутну́ю...
 Пятьсо́т_ка́же, | коли_дася́...
 Папи́р_тільки, | чорни́ло тра́чу...¹

По оваквој употреби трохејских и дактилских речи у 4 ст. јамбу Шевченков стих се битно разликује од стиха руских песника XVIII и XIX века. Док би стих типа:

Дóчь несчастли́вицы моёй...

био сасвим обичан и код руских песника, онај други тип:

Слэ́зы неви́нной краси́ты...

сматрао би се погрешним.² Стихове овог последњег типа налазимо у руској поезији само као ритмичке експерименте, као напр. код И. М. Долгоруког (у 4 ст. јамбу):

Ры́царь, вложи́ в ножи́ свой_меч...
 Во́ин на ро́дину яви́лся..
 Со́лнце взойде́т, меня́ не бу́дет...

или код Шевирјова (у 5 ст. јамбу):

Ди́вным пропа́л Танкре́д исче́знове́ньем..
 Но пу́ще все́х Раймо́нд гнёво́м трепеще́т...

или просто као ритмичке раритете, као напр. код Жуковског (у 5 ст. јамбу):

... каза́лся я́ надгроб́ным
 Ка́мнем, меж их моги́л сто́ящим ка́мнем...

или код Аполона Григорјева (такође у 5 ст. јамбу):

... А му́ж поко́йник —
 Ца́рство ему́ небесно́е — куда́
 Заба́вник бы́л..

¹ Све ово вреди и за оне случајеве кад у слабом времену стоји једносложна наглашена реч за којом долази слабо наглашена реч јампског типа:

1) Ось_то́би на́! Ходи́мо спáть...
 Хто́? Я́? Чи та́? | Ца́ть_ляше́нь, ца́ть...
 2) Что́_она́ слы́шит? Трэ́ск, и грóм...

Дакле и у овим случајевима имамо неку врсту „трећег хорнјамба“.

² Свакако је зато и први издавач Шевченкове поеме „Спящая“ у његову стиху:

О́чи усну́вшие закрýла...

добронамерно заменио реч „о́чи“ речју „глаза́“ и тако добио потпуно „правила“ јамб.

Код руских песника у средини јампских стихова овакви померени акценти још су ређи него у првој стопи; осим код Шевирјова, тај случај смо нашли, напр., у једном стиху Радишчева:

Вещай, злодей, мной_венчаный...¹

и у једном стиху Вяземског:

Их обнажить_было_б_не_жаль...

И то је скоро све што смо нашли у десетинама и десетинама хиљада руских јампских стихова XVIII и XIX века.² Овде нећемо улазити у питање зашто су у руском јамбу допуштени само хоријамби првог типа. То питање је већ објашњено у науци.³ Овде само констатујемо чињеницу да се Шевченков јамб (како укр. тако и руски) разликује од јамба руских песника по томе што Шевченко допушта сва три типа хоријамба, док руски песници други и трећи његов тип сматрају за ритмичку грешку.

III Трећи случај:

Има у укр. јамбу Шевченка, а исто тако и код Котљаревског, још један случај „померања иктуса“ с јаког на слабо време, који се битно разликује од прва два случаја. Навешћемо све примере тога померања:

- 1) Пóтíм в чóвен хутéнько сíвши... (Кош.)
- 2) Обíцянки не забува́йся... (Кош.)
- 3) Як розкóпуватíмуть льóх... (Шев.)
- 4) Непрáвда! Ёй-бóгу, не лаю... (Шев.)
- 5) А за_шо? Ёй-бóгу, не знаю... (Шев.)
- 6) А пóгíм черці одяглі... (Шев.)

¹ У неким издањима овај је стих штампан овако:

Вещай, злодей, мной_венчаный...

И ту је, вероватно, у питању исправка добронамерног редактора.

² Случајеви где акцентовани слогови двосложних предлога падају на слабо време, наравно, не могу се изједначити с овима. Таквих случајева има врло много, као напр. код Пушкина:

Между_Онéгиным и мной...
Против_ужáсных искушéний...
Перед_помéркими домáми...

Уколико их нису употребљавали као акц. дублете (исп. напр. арх. *протів* и новије *прóтив*), песници су такве предлоге атонирали. О њима исп. у мојој књизи: Руски дводелни ритмови I—II, стр. 17—18.

³ Исп. о томе питању такође у мојој књизи, где је наведена и научна литература о њему.

Први пример разликује се од малочас размотрених примера друге групе по томе што су у њему две јампске стопе (и прва и друга) замењене трохејским стопама. То би у нашем материјалу био јединствен случај такве замене. У примерима од 2 до 5 акценат вишесложне акц. целине пада на слабо време стиха, а оба суседна јака времена испуњена су ненаглашеним слоговима исте акц. целине. Сличан њима је и шести пример, у коме на слабо време пада наглашени слог акц. целине јампског типа, а на следеће јако време ненаглашени слог идуће акц. целине. Ми не можемо да пресудимо да није бар у неким од ових случајева могућно и друкчије акцентовање, а ако није, да ли су стихови с овако помереним иктусима уобичајени у укр. јамбу XIX века или не. Украјински песници XX века, колико нам је познато, таквих стихова немају. На основу тога што су такви стихови и код Котљаревског и код Шевченка необично ретки, још их не бисмо могли прогласити ритмичким погрешкама. Са становишта руске песничке праксе овакви стихови нису никако допуштени у јампском контексту.

Остаје нам још да одговоримо на питање сткуда су у укр. јамбу све ове три врсте померања иктуса с јаког на слабо време. Очигледно је да је та особина продрла у укр. јамб под утицајем укр. народног трохејског стиха, који такво померање практикује и који је у уметничкој поезији задржао ту своју особину. Тако, напр., и у Шевченковим трохејима налазимо померене акценте скоро у сваком другом стиху:

Над Дніпро́вою саго́ю
 Стої́ть я́вір між лозо́ю,
 Між лозо́ю з я́ліною,
 З черво́ною ка́ліною.
 Дніпро́ бе́ріг рі́є, рі́є,
 Я́ворові ко́рінь м'є;
 Стої́ть ста́рий ѝ, похили́вся,
 Мов коза́к то́й зажури́вся,
 Що без до́лі, без роді́ни,
 Та без ві́рної дру́жини,
 І дру́жини і наді́
 В самотя́ні посиві́є!
 Я́вір ка́же: „Похили́вся,
 Та в Дніпро́ві скупа́юся.”
 Коза́к ка́же: „Погуля́ю,
 Та лю́бую пошука́ю.”

Па ипак, између укр. трохеја и укр. јамба постоји битна разлика. У укр. трохеју (напр. у трохејском осмерцу) доминантно је тро-

хејско фразирање (стих се распада, углавном, на акц. целине с парним бројем слогова). Кад би тај стих имао и строги трохејски распоред акцената, он би постао исувише монотон. Према томе, померени акценти у укр. трохеју обогаћују ритам и чине га разноврснијим уносећи у њега моменат превареног очекивања. Друкчије стоји ствар у јамбу. Као што ћемо видети из даљег излагања, укр. јамб нема изразито јампско фразирање. У њему „костур“ ритма чини јампски распоред акцената. Зато је и померање акцената на слабо време у укр. јамбу много ређе него у трохеју. Уколико га ипак има и у јампском стиху, оно се јавља као наслеђе из трохејског, а не претставља средство за постизавање разноликости ритма. То нам показује и ова статистика: стихова у којима на први слог пада акценат двосложне или тросложне акц. целине у укр. Шевченкову јамбу има од 0 до 3,5⁰/₀, а у руском од 0 до 4,7⁰/₀ (и то највећи њихови проценти отпадају на стих пре 1843 год.), а проценат стихова који на трећем, петом или седмом слогу имају такав померени акценат не премашује ни 1⁰/₀ свих стихова.

VI

Границе између акц. целина, тј. дијареze и цезуре,¹ овако су распоређене у Шевченкову 4 ст. јамбу:

I Шевченков укр. 4 ст. јамб:

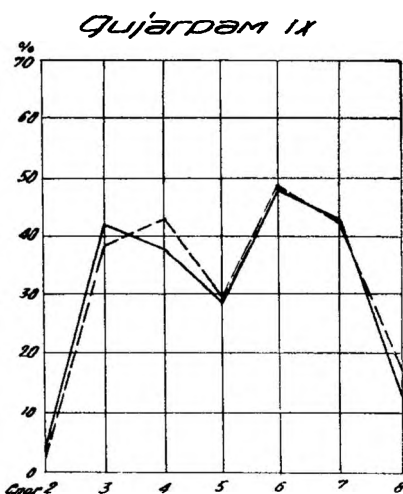
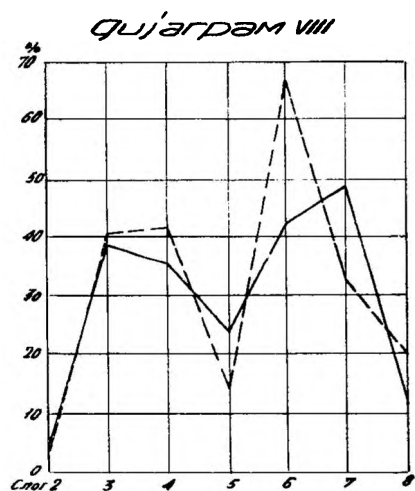
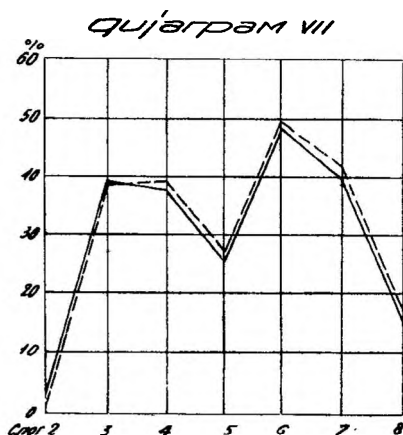
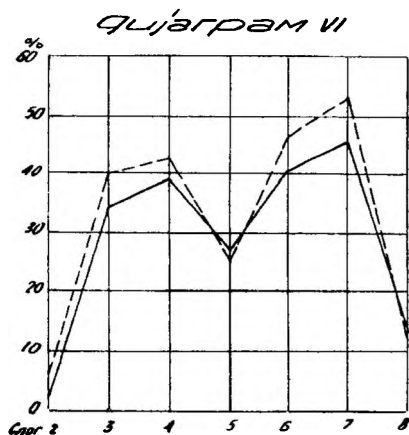
Границе испред слогова:	2	3	4	5	6	7	8
1) 1838-1842:	3,8	40,3	41,5	14,1	66,5	32,6	20,1
2) 1844-1845:	4,—	40,4	39,1	25,2	49,5	42,3	18,6
3) 1847:	3,5	41,9	37,9	28,4	48,3	42,5	12,5
4) 1848:	2,9	43,3	36,9	23,9	45,7	50,3	12,4
5) 1849-1850:	3,1	40,—	37,2	23,8	50,1	47,—	11,2
6) 1857-1858:	4,1	38,6	35,1	23,5	42,2	48,8	11,7
7) 1859:	2,4	34,6	39,2	26,9	40,5	45,5	13,—
8) 1860-1861:	2,9	38,9	37,7	25,7	48,4	39,9	15,—

II Шевченков руски 4 ст. јамб:

Границе испред слогова:	2	3	4	5	6	7	8
1) 1841:	7,9	43,3	39,1	25,1	44,7	55,3	9,3
2) 1842:	6,1	39,9	42,2	25,3	46,3	53,1	12,1
3) 1843:	1,6	38,3	38,8	26,9	49,8	42,1	17,3

¹ Дијареzама називамо границе између акц. целина које се поклапају с границама стопе (дакле, границе испред непарних слогова), а цезурама — границе које падају у средину стопе (дакле испред парних слогова). Медијаном називамо дијарезу или цезуру која је константа или се приближава константи (100%).

Као што видимо, и Шевченков укр. и његов руски стих пружају у погледу фразирања мање више исту слику (в. диј. VI и VII). Нешто мало отступа од ње његов стих из најранијег периода (1838-1842, в. диј. VIII); зато ћемо се доцније посебно осврнути на њега.

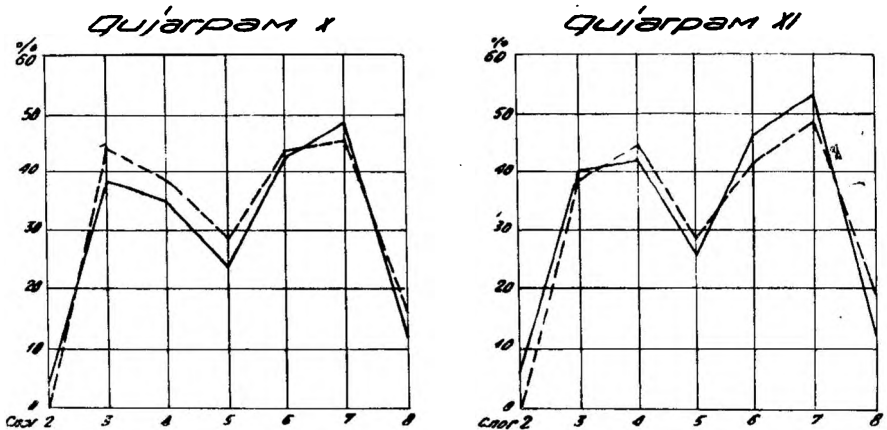

Дијаграм VI: испрекидана линија — Шевченков руски јамб из 1842 год; пуна — његов укр. јамб из 1859. Дијаграм VII: испрекидана линија — Шевченков руски јамб из 1843 год.; пуна — његов укр. јамб из 1860-1861 год. Дијаграм VIII: испрекидана линија — Шевченков укр. 4 ст. јамб из 1838-1842; пуна — његов укр. стих из 1857-58. Дијаграм IX: испр. линија — 4 ст. јамб Котљаревског; пуна — Шевченков укр. 4 ст. јамб (1847).

У погледу фразирања Шевченков 4 ст. јамб слаже се у основним линијама и с 4 ст. јамбом Котљаревског (в. диј. IX), а слаже се и са стихом руских песника XVIII и XIX века (в. диј. X и XI).

У фразирању и руског и укр. 4 ст. јамба јасно се испољавају следеће тенденције:

1) Границе између акц. целина у 4 ст. јамбу теже да падну у суседство слабих иктуса, а избегавају суседство јаких. Од свих иктуса 4 ст. јамба најјачи је, као што знамо, четврти иктус (на осмом слогу); граница која пада непосредно испред њега најслабија је (ако не узимамо у обзир „неметричку“ цезуру испред другог слога). Обрнуто, трећи иктус (на шестом слогу) је и у XVIII и у XIX веку најслабији; зато се у његову суседству налазе најјаче границе (цезура испред шестог и дијареца испред седмог слога). У првој половини стиха та тенденција је мање

Дијаграм X: испр. линија — 4 ст. јамб Полежајева (1827-1831); пуна — укр. 4 ст. јамб Шевченка (1857-58). Дијаграм XI: испр. линија — Пушкинов 4 ст. јамб (лирика 1823-24); пуна — руски 4 ст. јамб Шевченка (1842).

изразита, али је ипак довољно јасно испољена. У XIX веку, као што знамо, први иктус (на другом слогу) слабији је од другог (на четвртном слогу). И код Шевченка је дијареца испред трећег, која пада одмах после првог (слабијег) иктуса, обично нешто јача од цезуре испред четвртог, која опет непосредно претходи другом (јаким) иктусу. У XVIII веку, напротив, први иктус је био јачи од другог. Отуда је код Котљаревског, обрнуто него код Шевченка, дијареца испред трећег очигледно слабија од цезуре испред четвртог (исп. диј. IX). Ова тежња граница између акц. целина да избегну суседство јаких акцената објашњава се прозодијом руског и укр. језика. Јакопсон је сасвим тачно формулисао да „основно прозодиско противстављање... у руском језику јесте противстављање наглашеног слога ненаглашеним слоговима исте

акц. целине“. Отуда у руском стиху „јаки иктуси теже максимално да искористе то противстављање, — противстављање наглашеног слога ненаглашеним слоговима других акц. целина слабије се осећа“ (Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ, стр. 112). Како укр. језик има исту прозодиску основу као и руски, она се у укр. стиху испољава на исти начин као у руском.

Ова тежња граница између акц. целина да избегну суседство јаких акцената нарочито се изразито испољава на местима где је иктус изостављен, тј. у пирицима. У тим случајевима граница између акц. целина и у руском и у укр. стиху по правилу пада непосредно испред или иза тога изостављеног иктуса. У 4 ст. јамбу то се види, наравно, само у другој и трећој стопи, јер се у првој стопи пирих остварује помоћу акц. целина које почињу трима ненаглашеним слоговима (— — — '...). Према томе, у тим стопама — другој и трећој — могућна су четири типа пириха:

- I ... ' | — — — ' ... у_нас | не_мудренó...
 II ... ' — | — — — ' ... прогна́ли | со_двора́...
 III ... ' — — | — — — ' ... чита́ющій | мечтá...
 IV ... ' — — — | — — — ' ... укра́инская | но́чь...

Код укр. и руских песника ти су типови у 4 ст. јамбу овако процентуално заступљени:

Типови пириха у стопама с изостављеним иктусом	Друга стопа:				Трећа стопа:			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
I Укр. 4 ст. јамб:								
Котљаревски:	7,4	51,1	40,4	1,1	10,6	62,9	25,2	1,2
Шевченко (1848):	1,3	29,1	68,3	1,3	6,6	49,1	43,8	0,5
Шевченко (1859):	5,0	31,0	64,0	—	7,5	49,3	40,7	2,5
II Руски 4 ст. јамб:								
Осипов:	23,7	33,7	40,6	2,0	20,5	54,7	24,3	0,5
Пушкин (М. Вс.):	12,5	87,5	—	—	8,3	46,6	43,3	1,8
Пушкин (Е. О.):	8,4	59,7	31,9	—	10,1	47,1	40,0	2,8
Шевченко (Слепая):	6,6	46,7	46,7	—	9,5	45,1	44,5	0,9

Други и трећи тип, код којих граница између акц. целина пада непосредно у суседство изостављеног иктуса, заједно чине огромну већину свих случајева, и то: код Котљаревског — у другој стопи

91,5, у трећој — 88,1⁰/₀; код Шевченка (1848) — у другој стопи 97,4, у трећој — 92,9⁰/₀; код Шевченка (1859) — у другој стопи 95, у трећој — 90⁰/₀; код Осипова — у другој стопи 74,3, у трећој — 79⁰/₀; код Пушкина („Медный Всадник“) — у другој стопи 87,5, у трећој — 89,9⁰/₀; код Пушкина („Евгений Онегин“) — у другој стопи — 91,6, у трећој — 87,1⁰/₀; код Шевченка („Слепая“) — у другој стопи 93,4, у трећој — 89,6⁰/₀. Очигледно је да у случају изостављеног иктуса песници радије противстављају суседним оствареним иктусима ненаглашене слоге исте акц. целине чијим је акцентованим слогом иктус остварен неголи ненаглашене слоге неке друге акц. целине. На тај начин се остварени иктуси јаче истичу, јер се, као што је истакао Јакопсон, „противстављање наглашеног слога ненаглашеним слоговима других акц. целина слабије осећа“.

2) И руски и укр. 4 ст. јамб избегавају распадање на два полустиха од по две стопе, тј. према схеми:

— — — || — — — (—).

Из наших података о фразирању видимо да је дијареа испред петог слога знатно слабија и од претходне и од идуће цезуре. Ако изузмемо укр. стих младог Шевченка (1838-1842), где је њен проценат минималан (14,1⁰/₀), обично само око једне четвртине укр. стихова имају ту дијарезу. Тако је и у Шевченкову руском 4 ст. јамбу, тако је и у 4 ст. јамбу руских песника уопште. Ова дијареа је најслабија међу свим унутрашњим границама (наравно, осим цезура пред другим и осмим) и у XVIII и у XIX веку. Ако је ипак њен проценат код песника XVIII века нешто већи него у XIX веку (Котљаревски — 29,7⁰/₀, а Осипов чак 39,9⁰/₀), то долази отуда што је у XVIII веку она падала у суседство слабог иктуса, а у деветнаестом пада у суседство јаког.

Док је у руском 4 ст. јамбу и XVIII и XIX века сасвим очигледна тенденција да се стих задржи као компактна целина, 4 ст. јамб младог Шевченка (1838-1842) као да тежи да се распадне у два полустиха према схеми:

— — — — || — — — (—),

јер у његову 4 ст. јамбу из тога периода 66,5⁰/₀ свих стихова имају цезуру пред шестим слогом. (Исп. диј. VIII.) Напр.:

Зареготáлись | нехрещéні...
 Гáй обзвáввся; | гáлас, зáк,
 Орда́ мов рíже. | Мов скажéні
 Летя́ть до дуба... | нíчичíрк!..

Није тешко одговорити на питање одакле је Шевченку такво фразирање. У првом периоду свога стварања Шевченко још нема

ни поема ни песама написаних само јамбом. Он углавном пише стихом коломијке [8+6], само убацујући у њега јампске строфе или краће одломке од неколико јампских стихова. А у коломијачком метру непарни стихови су трохејски осмерци које медијана дели на два полустиха [4+4], и та медијана је обично женска, као напр. у два трохејска стиха који претходе цитираној строфи:

Менé мáти породíла,
Нехрещéну положíла.

Као што видимо, други полустихови и у трохејским осмерцима и у првим јампским покушајима Шевченковим врло често су потпуно идентични. Свакако под утицајем руског јампског стиха, у доцнијем Шевченкову јамбу та ће се особина изгубити: проценат цезура пред шестим приближиће се проценту дијареца пред седмим и биће обично испод 50%. Па ипак, по томе што је тај проценат у већини случајева већи од процента дијареца пред седмим, Шевченков укр. 4 ст. јамб разликује се од 4 ст. јамба руских песника, код којих је у огромној вањини случајева дијареца пред седмим јача од цезуре пред шестим. Ова особина Шевченкова укр. стиха оставила је трага и на Шевченкову руском јамбу из 1843 год. („Тризна“). Свакако утицајем укр. народног трохејског осмерца треба објашњавати доста велики проценат цезура пред шестим и код Котљаревског (48,8%).

3) И у руском и у укр. 4 ст. јамбу испољава се једва приметна дијарезна тенденција, а то ће рећи да од свих унутрашњих граница нешто више од 50% отпада на дијареце, а мање од 50% на цезуре. Упадљиви изузетак од тога правила чини само 4 ст. јамб младог Шевченка. Иначе, у доцнијем његову 4 ст. јамбу дијарезна тенденција ће се увек испољити:

I Шевченков укр. 4 ст. јамб:	Дијареце:	Цезуре:
1) 1838-1842:	39,7 %	60,3 %
2) 1844-1845:	49,4 %	50,6 %
3) 1847:	52,5 %	47,5 %
4) 1848:	54,6 %	45,4 %
5) 1849-1850:	52,1 %	47,9 %
6) 1857-1858:	54,3 %	45,7 %
7) 1859:	52,9 %	47,1 %
8) 1860-1861:	50,1 %	49,9 %
II Шевченков руски 4 ст. јамб:	Дијареце:	Цезуре:
1) 1841:	55,1 %	44,9 %
2) 1842:	52,5 %	47,5 %
3) 1843:	50,0 %	50,0 %

Велики проценат цезура у Шевченкову јамбу из 1838-1842 год. објашњава се, очигледно, тиме што је Шевченко у то доба нарочито фаворизирао цезуру пред шестим слогом. Иначе, у доцнијем његову стиху, проценат цезура је обично испод 50%. Исто тако и у стиху Котљаревског проценти дијареца и цезура скоро су једнаки (диј. — 49,8%, цез. — 50,2%). Што се тиче стиха руских песника, и код њих је проценат дијареца по правилу нешто изнад 50%, а само покатакд, и то, углавном, код неких песника XVIII века пада испод 50%. Према томе, и руски и укр. 4 ст. јамб имају узлазно-силазно фразирање. Као што је познато, фразирање у стиху добрим делом зависи од типова акц. целина којима дотични језик располаже, тј. од ритмичког речника дотичног језика. Стих само „стилизује“, али не деформише природни ритмички речник; у противном случају стих постаје немотивисаним насиљем над стихијом језика. Зато, да бисмо показали чиме је условљено руско и укр. узлазно-силазно фразирање 4 ст. јамба, морамо извршити анализу руског и укр. ритмичког речника, како у прози тако и у јампском стиху.

VII

У руској и укр. уметничкој прози с обзиром на број слогова у акц. целинама и положај акцента у њима налазимо следеће типове акц. целина:¹

Број слогова	Наглашени слог:	Схема:	Укр. проза (Шевченко):	Руска проза	
				Шевченко:	Пушкин:
I	1	/	9,8	9,7	8,5
II	1	/ —	18,3	15,3	15,4
	2	— /	21,8	17,8	17,7
III	1	/ — —	3,9	7,1	7,2
	2	— / —	18,1	13,7	14,6
	3	— — /	8,1	7,7	9,4

¹ За ритмички речник Шевченкове укр. прозе анализирали смо: 1) прозне дијалоге из спева „Гайдамаки“ (у одломку „Свято в Чигирині“), 2) Шевченкове напомене уз тај спев, 3) Шевченков предговор првом издању спева и његово писмо претплатницима, — свега 1167 акц. целина. За ритмички речник Шевченкове руске прозе проучили смо по хиљаду првих акц. целина из његових приповедака: „Наймичка“, „Варнак“ и „Художник“. Подаци за ритмички речник Пушкинове прозе дати су по Томашевском (О стихе, стр. 197).

Број слогова	Наглашени слог:	Схема:	Укр. проза (Шевченко):	Руска проза	
				Шевченко:	Пушкин:
IV	1	— ' — —	0,4	1,1	1,3
	2	— ' — —	4,8	7,7	7,5
	3	— — ' —	7,9	7,2	8,3
	4	— — — ' —	1,7	1,9	1,6
V	1	— ' — — —	—	0,03	0,15
	2	— ' — — —	0,1	1,4	1,4
	3	— — ' — —	1,9	3,6	2,6
	4	— — — ' —	1,1	2,0	2,0
	5	— — — — ' —	0,2	0,4	0,2
VI	2	— ' — — —	0,1	0,1	0,1
	3	— — ' — —	0,5	0,8	0,5
	4	— — — ' —	0,5	1,4	0,8
	5	— — — — ' —	0,5	0,2	0,3
7 сл., 8 сл., и 9 сл. акц. целине:			0,4	0,7	0,3

Из поређења ових цифара јасно се очитује да руски и укр. језик припадају потпуно истом акценатском типу. У оба ова језика најчешће су двосложне акц. целине, при чему је на првом месту акц. целина јампског типа (— ' —), а на другом — акц. целина трохејског типа (' —). После њих долази тросложна акц. целина с акцентом на средњем слогу (— ' —). Али и руски и укр. ритмички речник показују и још систематичнију законитост, коју је за руски језик констатовао Шенгели (Трактат о руском стихе, II изд., стр. 20–21). Код акц. целина с непарним бројем слогова најчешћа је акц. целина с акцентом на средњем слогу (код тросложних: — ' —), а код петосложних: — — ' — —), на другом месту су акц. целине с акцентима на слоговима суседним са средњим, на претходном и идућем, при чему је акценат на идућем слогу увек чешћи од оног на претходном, што се може изразити следећом формулом:

$$\dots, cba (M) ABC \dots$$

где M означава средњи слог акц. целине, а Aa , Bb итд. — суседне парове, при чему је M увек веће од A (a), A (a) од B (b) итд., а с друге стране A је увек веће од a , B од b итд. Код акц. целина с парним бројем слогова увек је најчешћи средњи пар,

при чему је акц. целина с акцентом ближе крају чешћа од акц. целине с акцентом ближе почетку (напр. код четворосложних акц. целина тип $\smile \smile \acute{\smile} \smile$ чешћи је од типа $\smile \acute{\smile} \smile \smile$). Тај однос би се такође могао изразити формулом:

...cba ABC...

где A a означава средњи пар, а B b и C c суседне парове; и ту је $A(a)$ увек веће од $B(b)$, $B(b)$ од $C(c)$ итд., а тако исто је и A увек веће од a , B од b , C од c итд. Додуше, у Шевченковој укр. прози та законитост није у потпуности дошла до изражаја код шестосложних акц. целина, али то је зато што су те акц. целине веома ретке у језику и за њих треба правити статистике на много већим текстовима да би се избегао елеменат случајности. Међутим, и у Шевченковој руској прози и код Пушкина та се законитост може лепо констатовати и код шестосложних акц. целина. Тако исто сасвим је случајно што је у Шевченковој руској прози четворосложна акц. целина типа a ($\smile \acute{\smile} \smile \smile$) нешто чешћа од типа A ($\smile \smile \acute{\smile} \smile$). Уосталом, таквих случајних индивидуалних отступања од опште законитости мора бити у језику.

Ако се пажљиво анализира горња табела, пада у очи да су у Шевченкову укр. прозном речнику проценти акц. целина с већим бројем слогова по правилу мањи од одговарајућих процената у његову и Пушкинову руском прозном речнику. Обрнуто, код њега су већи проценти двосложних акц. целина и тросложне акц. целине амфибрашког типа ($\smile \acute{\smile} \smile$). Ова разлика се огледа и на средњој дужини речи израчунатој за сва три ритмичка речника. Код Пушкина средња дужина речи износи 2,88 слога, у Шевченкову руском речнику — 2,84, а у његову укр. речнику свега 2,68%. Међутим, на основу ових разлика ми не бисмо смели закључити да је у укр. језику реч просечно краћа него у руском. А ево зашто. Код Пушкинова и Шевченкова руског речника узет је за основу проучавања њихов описни прозни стил, док за Шевченков укр. речник говорни језик (углавном прозни дијалози из спева „Гайдамаки“), а у говорном језику више се употребљавају краће речи. Али сама та чињеница да два различита језичка стила показују исту законитост служи као најбољи доказ да укр. и руски језик у свему припадају истом акценатском типу. Према томе, може се аргументовано тврдити да би се Шевченков ритмички речник приповедачке прозе (да је Шевченко писао и украјинске приповетке) подударало с ритмичким речником његових руских приповедака.

У 4 ст. јамбу, као што се такође могло а priori очекивати, ритмички речник је унеколико измењен. Навешћемо напоредо податке за укр. и руски стих:¹

Број сло-гова	Наглашени слог	Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
		Котљаревски	Шевченко			Шевченко	Осипов	Пушкин	
			1838-42	1844-45	1848			М. Вс.	Е. О.
I	1	12,6	9,4	9,9	11,7	7,7	13,0	8,6	10,8
II	1	14,3	20,9	14,7	11,4	12,4	12,6	12,0	11,7
	2	21,8	20,3	24,7	27,8	27,7	23,6	28,7	26,7
III	1	2,4	2,2	2,8	3,5	4,7	3,1	3,3	3,6
	2	27,0	24,1	26,7	24,2	26,3	29,4	28,4	26,5
	3	6,0	6,7	6,0	5,0	5,8	6,4	5,5	6,3
IV	1	0,1	—	0,1	—	0,1	—	0,1	0,2
	2	4,5	3,5	3,8	4,6	3,1	3,3	3,5	3,3
	3	7,1	7,2	5,5	5,7	5,6	4,9	4,0	4,5
	4	1,3	1,7	1,6	1,3	2,1	1,5	1,9	2,5
V	2	0,2	0,2	0,1	0,2	—	0,2	0,3	0,3
	3	0,1	0,4	0,5	0,5	0,5	0,1	—	0,2
	4	2,3	3,0	1,9	3,5	2,9	1,7	2,3	2,4
VI	4	0,2	0,6	1,7	0,6	0,9	0,1	1,4	0,9
	5	—	—	—	—	—	0,1	0,1	—
VII	4	0,2	—	—	—	0,2	—	—	0,1

Остали типови акц. целина уопште се не срећу у 4 ст. јамбу.

И у овој табели видимо пун паралелизам између укр. и руског стиха. На првом месту пада у очи смањење процента вишесложних акц. целина и повећање процента неких (не и свих) акц. целина с мањим бројем слогова. Једносложне акц. целине нису претрпеле знатнијих промена, мада се може рећи да је њихов проценат у стиху обично нешто појачан. Веће појачање њихова

¹ За ритмички речник укр. 4 ст. јамба анализирали смо: 1) хиљаду првих акц. целина из „Енеиде“ Котљаревског (300 стихова прве песме); 2) цео Шевченков 4 ст. јамб из 1838-1842 год. (1021 акц. целина); 3) цео његов јамб из 1844-1845 г. (1319 акц. целина); 4) хиљаду акц. целина из његова 4 ст. јамба из 1848 год. (301 стих). За ритмички речник руског 4 ст. јамба проучили смо: 1) хиљаду акц. целина из Шевченкове поеме „Слепая“ (314 стихова); 2) хиљаду акц. целина из Осиповљеве „Енеиде“ (286 стихова); 3) хиљаду акц. целина из Пушкинове поеме „Медный Всадник“, и то 500 из стихова с мушким и 500 из стихова са женским завршецима. Подаци за „Евгенија Оњегина“ дати су по Томашевском (О стихе, стр. 197).

процента код песника XVIII века, Осипова и Котљаревског, може се протумачити већом употребом једносложних речи у слабом времену у 4 ст. јамбу XVIII века, о чему смо већ говорили раније. Код двосложних акц. целина смањен је проценат трохејских, а знатно појачан проценат јампских, тј. онај однос који смо констатовали у прози у стиху је знатно потенциран. Изузетак од тога чини стих младог Шевченка (1838-1842), код кога је осетно појачан баш проценат акц. целина трохејског типа, тако да је чак добио превагу над акц. целинама јампског типа. До тога је дошло због фаворизирања цезуре пред шестим слогом; услед тога је и други иктус чешће него иначе реализован наглашеним слогом трохејске акц. целине (◡ ◡ ◡ | ◡ ◡ || ...), а такође и два последња иктуса у стиху (... || ◡ ◡ | ◡ ◡). Такав јамб је, дакле, у поређењу с прозним речником укр. језика, сувише „трохејизиран“. Зато је и Шевченко, под утицајем прозног речника укр. језика — с једне стране, а под утицајем руског јамба — с друге, у доцнијем стиху напустио тај „трохејизирани“ јамб. Стих из 1844-1845 најбоље нам показује како га се Шевченко ослобађао (цезура пред шестим у њему још знатно доминира над суседним границама, а проценат трохејских акц. целина још једнако је већи него у његову доцнијем укр. 4 ст. јамбу и у руском 4 ст. јамбу уопште). Од тросложних акц. целина у 4 ст. јамбу највећу промену доживљују акц. целине амфибрашког типа; њихов проценат је у 4 ст. јамбу знатно појачан у поређењу с прозом. То је и сасвим природно: амфибрашка акц. целина је једина тросложна акц. целина која у јамбу обухвата само један иктус (дактилска и анапестска акц. целина обухватају два иктуса); помоћу ње, у комбинацији с другим типовима акц. целина, може се остварити који било од четири иктуса, а нарочито она добро долази на почетку стиха (поред јампске акц. целине) и на крају стихова са женским завршецима. На анализи осталих акц. целина, које су претрпеле мање промене, нећемо се задржавати.

И поред ових измена у процентима појединих типова акц. целина, целокупна структура и укр. и руског ритмичког речника 4 ст. јамба у својим главним односима остаје непромењена. Формула... *cba ABC*... може се применити на двосложне акц. целине (с изузетком Шевченкова јамба из 1838-1842 год.) и на све четворосложне акц. целине без једног јединог изузетка (шестосложне акц. целине за 4 ст. јамб такорећи и не долазе у обзир). Тако исто и формула... *cba (M) ABC*... у потпуности вреди за тросложне акц. целине. Што се тиче петосложних акц. целина,

4 ст. јамб отступа од те формуле по знатно смањеном проценту петосложних акц. целина с акцентом на средњем слогу; то долази отуда што таква акц. целина може да се употреби у 4 ст. јамбу само тако да њен наглашени слог падне на други иктус, при чему у првом слогу стиха мора стајати једносложна наглашена реч, дакле у схеми:

$\overset{/}{\text{—}} | \text{—} \text{—} \overset{/}{\text{—}} \text{—} \text{—} | \text{—} \overset{/}{\text{—}} (\text{—})$
 (Ки́нь | замордо́ваний | стои́тъ...),

а такви случајеви су, разуме се, ретки. У свему узев, ни руски ни укр. 4 ст. јамб ниуколико не деформишу природни прозни речник укр. и руског језика, него га само у извесном правцу стилизују. У чему је та стилизација — видећемо најбоље ако разбијемо горњу табелу у неколико помоћних.

На првом месту груписаћемо све акц. целине по броју слогова у њима:

Број слогова у акц. целинама:	Проза:			Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
	Укр. проза Шев.	Руска проза за Шев.	Пушкинова проза	Котљ.	Шев. 1838-1842	Шев. 1844-1845	Шев. 1848	Шевченко	Осипов	Пушкин М. В.	Пуш. Е. О.
1	9,8	9,7	8,5	12,6	9,4	9,9	11,7	7,7	13,0	8,6	10,8
2	40,1	33,1	33,1	36,1	41,2	39,4	39,2	40,1	36,2	40,7	38,4
3	30,1	28,5	31,2	35,4	33,0	35,5	32,7	36,8	38,9	37,2	36,4
4	14,8	17,9	18,7	13,0	12,4	11,0	11,6	10,9	9,7	9,5	10,5
5	3,3	7,4	6,7	2,6	3,6	2,5	4,2	3,4	2,0	2,6	2,9
6	1,6	2,5	1,7	0,2	0,6	1,7	0,6	0,9	0,2	1,4	0,9
7—9	0,4	0,7	0,3	0,2	—	—	—	0,2	—	—	0,1

О једносложним акц. целинама већ смо говорили и зато се нећемо на њих враћати. Што се тиче двосложних акц. целина, и њихов проценат у стиху. очигледно је појачан у поређењу с прозним речником. Додуше, код Шевченка је њихов проценат у ритмичком речнику укр. прозе доста велик; међутим, као што смо већ рекли, то се мора тумачити особинама говорног језика; у укр. описном стилу проценат двосложних акц. целина је, свакако, мањи. У горњој табели пада у очи да је код песника XVIII века (Котљарев-

ског и Осипова) проценат двосложних акц. целина мањи него код песника XIX века; зато је опет код њих већи проценат једносложних акц. целина. Као што смо већ видели, пораст процента двосложних акц. целина у 4 ст. јамбу изазван је већом употребом у њему акц. целина јампског типа. У 4 ст. јамбу појачан је и проценат тросложних акц. целина, такође због појачане употребе једне, амфибрашке, акц. целине. Процент свих осталих акц. целина у 4 ст. јамбу је смањен. На тај начин у 4 ст. јамбу је смањена и средња дужина акц. целина. Ако узмемо да у описној прози она чини од 2,80 до 2,90 слога, у 4 ст. јамбу она износи око 2,60 (јамб Котљаревског — 2,59, Шевченков укр. јамб — 2,60, 2,62 и 2,59, Шевченков руски јамб — 2,66, јамб Осипова — 2,54, Пушкинов јамб — 2,61 и 2,59).

Досад смо видели да се проценат употребе акц. целина с мањим бројем слогова не повећава у стиху подједнако код свих таквих акц. целина. За двосложне ритмове најважније су акц. целине које обухватају свега један иктус, а то су једносложне акц. целине, оба типа двосложних и амфибрашки тип тросложне акц. целине. Зато ћемо груписати све акц. целине по томе колико иктуса у јампском стиху обухватају:

Број иктуса у јамбу обухваћених акц. целином	Проза:				Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
	Укр. проза Шевченка	Руска проза за Шев.	Пушкинова проза	Котљаревски	Шевченко 1838-1842	Шевченко 1844-1845	Шевченко 1848	Шевченко	Осипов	Пушкин М. Вс.	Пушкин Ђ. О.	
1	68,0	56,5	56,2	75,7	74,7	76,0	75,1	74,1	78,6	77,7	75,7	
2	28,0	36,1	38,7	23,9	24,5	21,8	23,8	24,3	21,1	20,9	23,1	
3	3,7	6,5	5,0	0,3	1,0	2,2	1,1	1,4	0,3	1,4	1,1	

У уметничкој прози (описном стилу) проценат употребе акц. целина које би у јамбу обухватиле само један иктус износи нешто више од половине свих акц. целина (релативно велики проценат у укр. прози Шевченка објашњава се опет особинама говорног језика). У 4 ст. јамбу тај проценат се пење до три четвртине свих акц. целина, па и преко тога. Процент акц. целина које у јамбу обухватају два иктуса (тросложне акц. целине дактилског и анапестског типа, све четворосложне акц. целине, а од петосложних — типови: — ' — — — и — — — ' —) у стиху је знатно мањи него у описној прози. То исто вреди

и за све остале акц. целине које обухватају у јамбу три иктуса, а могу се сместити у јампску схему. Према томе, 4 ст. јамб, и руски и украјински, не даје само превагу акц. целинама с мањим бројем слогова него и нарочито фаворизира акц. целине које у стиху обухватају само један иктус.

С обзиром на број слогова испред акцентованог руски и укр. ритмички речник изгледају овако:

Број слогова испред акцентованог	Проза:			Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
	Укр. проза Шев.	Руска проза за Шев.	Пушкинова проза	Котљ.	Шев. 1838-1842	Шев. 1844-1845	Шев. 1848	Шевченко	Осипов	Пушкин М. Вс.	Пуш. Е. О
0	32,4	33,2	32,9	29,4	32,5	27,5	26,6	24,9	28,7	24,0	26,3
1	44,9	40,7	41,3	53,5	48,1	55,3	56,8	57,1	56,5	60,9	56,8
2	18,4	19,3	20,8	13,2	14,3	12,0	11,2	11,9	11,4	9,5	11,0
3	3,3	5,3	4,4	3,8	5,3	5,2	5,4	5,9	3,3	5,6	5,8
4	0,7	0,6	0,5	—	—	—	—	—	0,1	—	—

И у руском и у укр. језику највише има акц. целина које почињу једним ненаглашеним слогом. Те акц. целине су од нарочите важности за почетак стиха, јер, с обзиром на релативну краткоћу стиха (8—9 слогова), оне морају сачињавати знатан део целог ритмичког речника 4 ст. јамба. Док у прози оне чине само релативну већину свих акц. целина, јампски стих претвара ту већину у апсолутну; дакле, само стилизује природни однос између акц. целина разног типа. Процент акц. целина које почињу наглашеним слогом у јамбу је нешто смањен. Изузетак од овога чини 4 ст. јамб младог Шевченка (1838-1842), из разлога који су већ објашњени. У јамбу је најосетније смањење процента акц. целина које почињу са два ненаглашена слога. Процент акц. целина које почињу са три ненаглашена слога није, међутим, доживео осетнијих промена; чак је нешто мало и повећан, поглавито код песника XIX века. То долази отуд што таквим акц. целинама почињу стихови у којима је први иктус изостављен (— — — ' ...), а како је изостављање првог иктуса чешће у XIX веку него у осамнаестом, сасвим је природно што је проценат акц. целина тога типа код Шевченка и Пушкина већи него код Котљаревског и Осипова.

Према броју слогова после акцентованог руски и укр. ритмички речник пружају следећу слику:

Број слогова после акцентованог	Проза:			Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
	Укр. проза Шев.	Руска проза за Шев.	Пушкинова проза	Котљ.	Шев. 1838-1842	Шев. 1844-1845	Шев. 1848	Шевченко	Осипов	Пушкин М. Вс.	Пушкин Е. О.
0	41,6	37,5	37,4	41,7	38,1	42,2	45,8	43,3	44,5	41,7	46,3
1	45,9	38,4	40,6	50,7	55,2	48,8	44,8	47,2	48,7	46,7	45,1
2	11,1	19,8	18,1	7,2	6,7	8,8	9,2	9,2	6,6	8,2	8,0
3	1,0	3,3	3,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,4	0,5
4	0,1	0,1	0,6	—	—	—	—	—	—	—	—

Из ове табеле јасно се очитује тенденција 4 ст. јамба ка скраћивању завршетака акц. целина. Процент акц. целина које се свршавају са два или три ненаглашена слога — у стиху је осетно мањи него у прози. Напротив, у стиху су се повећали проценти акц. целина с мушким и женским завршецима. То се може објаснити тиме што у укр. и руском јамбу стихови имају или мушке или женске завршетке.

Из поређења двеју последњих табела јасно произилази да јампски стих много више мења природни ритмички речник руског и укр. језика због потреба краја стиха (знатно скраћујући завршетке акц. целина) неголи због потреба његова почетка. Али у исти мах ваља истаћи и то да се у стиховима који нису писани у строфама с унапред одређеним алтернирањем завршетака огледа природни однос између мушких и женских завршетака у прозном речнику. У прози је проценат акц. целина са женским завршетком (45,9%) нешто већи од процента акц. целина с мушким завршетком (41,6%), и у Шевченкову укр. 4 ст. јамбу (1838-1861) 52,8% стихова имају женске, а 47,2% мушке завршетке.

Најзад, груписаћемо све акц. целине и по томе да ли ће оне у стиху бити омеђене само цезурама, само дијарејама или пак с једне стране цезуром, а с друге дијарезом. Класификован на основу тог принципа ритмички речник укр. и руског језика има три групе акц. целина:

Чиме је омеђена акц. целина у јамбу:	Проза:			Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
	Укр. проза Шев.	Руска проза Шев.	Пушкинова проза	Котљ.	Шев. 1838-1842	Шев. 1844-1845	Шев. 1848	Шевченко	Осипов	Пуш. М. Вс.	Пуш. Е. О.
I двама дијарезама:	28,9	28,9	27,7	27,8	26,1	31,8	34,3	33,8	28,5	35,5	33,4
II двама цезурама:	27,6	24,6	25,8	21,5	28,1	20,3	17,1	18,1	17,6	16,1	16,4
III цезуром и дијарезом:	43,2	45,6	46,4	50,6	46,0	47,9	48,6	47,9	53,9	48,4	50,1

У овој табели нема упадљивијих разлика између прозе и јампског стиха. А то значи да стих најмање „стилизује“ природни ритмички речник због потреба фразирања, тј. распореда граница између акц. целина унутар стиха. Као што видимо, и у стиху и у прози најчешћи је трећи тип акц. целина, тј. оних које, употребљене у јамбу, једном границом подвлаче, а другом разбијају јампско фразирање (то су све једносложне, тросложне и петосложне акц. целине). Први тип акц. целина, тј. оних које обема границама подвлаче јампско фразирање (двосложне акц. целине с акцентом на другом слогу, четворосложне и шестосложне с акцентом на другом или четвртном), нешто је чешћи од другог, који, опет, обема границама разбија јампско фразирање (двосложне акц. целине с акцентом на првом слогу, четворосложне с акцентом на првом и трећем и шестосложне с акцентом на трећем и петом). Мада, као што смо рекли, између ритмичког речника прозе и 4 ст. јамба у овој последњој табели нема већих разлика, ипак се у стиху јасно испољава тенденција да се први и трећи тип фаворизирају за рачун другог. Изузетак од те тенденције опет чини стих младог Шевченка (1838-1842), код кога је трећи тип фаворизиран не за рачун другог, него за рачун првог. Већ на основу тога што је у прози трећи тип најчешћи, а први чешћи него други, може се очекивати да ће у јампском стиху дијарезе бити нешто мало чешће него цезуре. Да је то у стиху збиља тако, већ смо видели. То значи да је узлазно-силазно фразирање и укр. и руског јампског стиха — природно фразирање укр. и руског језика. То даље значи да „трохејизирани“ јамб младог Шевченка више отступа од тога природног фразирања (зато што је у њему други тип постао чешћи од првог, чиме се пореметио природни однос

између сва три типа) неголи његов доцнији јамб. Али тај његов стих у исти мах указује и на друкчију могућност „стилизовања“ ритмичког речника како укр. тако и руског језика. Ако су песници ипак у јамбу стилизовали ритмички речник и укр. и руског језика у правцу веће његове јамбичности, то значи да је за њих јампско фразирање у томе стиху било *уметнички валентно*. Развијајући се на стиху руских песника, и Шевченко је очигледно осетио ту уметничку валентност јампског фразирања и зато је напустио свој ранији стих у коме се огледала традиција укр. трохеја.

VIII

У овој расправи нећемо се задржавати на секундарним елементима ритма, тј. на питању како су у Шевченкову 4 ст. јамбу искоришћени у ритмичке сврхе елементи фразне фонологије (модулације фразне мелодије и паузе); тако исто нећемо се задржавати на питању о специфичности рима у Шевченкову укр. 4 ст. јамбу; сва ова питања морају се проучавати на много широј компаративној основи, што у границама ове расправе не можемо да учинимо.¹ Задржаћемо се само на једном питању које унеколико прелази оне границе које смо поставили на почетку ове расправе — на питању о односу Шевченкова укр. 4 ст. јамба према осталим ритмовима којима је најчешће писао.

У укр. поезији Шевченковој најчешћи метар није јамб, него коломијачки стих [8+6], у коме први део (код Шевченка осамостаљен као посебан стих) има и доста изразит трохејски распоред акцената и веома изразито трохејско фразирање, док други део, мада често остварује трохејску инерцију, више нагиње амфибрашком распореду акцената и амфибрашком фразирању. Напр.:

В таку | дбу || під_горбу ||
 Біля | того | гаю |||
 Що_чорніє || над_водю ||
 Щось_біле | блукє |||

За коломијачки стих може се рећи да је то универзални стих Шевченков, стих који му служи за обраду најразноврсније тематике и у лирици и у епској поезији, нарочито у првом периоду

¹ Извесних података о мелодиској и синтаксичкој структури Шевченкова коломијачког стиха има у чланку А. Шамраја: „До еволуції коломијкового віршу в творчості Т. Шевченка“ (у зборнику: Шевченко, річник другий; Держ. вид. України, 1930, стр. 93—104). Шевченковој рими посвећен је чланак Д. Загула: „Рима в Кобзарі Т. Г. Шевченка“ (у зборнику: Шевченківський збірник; т. I, вид. Сораб-коп, Київ 1924, стр. 109—118).

његова стварања (1838-1845). Оваквих осмераца и шестераца у укр. поезији Шевченковој има више од дванаест хиљада, док 4 ст. јамба нешто више од шест и по хиљада. Међутим, тај однос 2:1 у корист коломијачког стиха не вреди за све периоде Шевченкова стварања, што се види из следеће приближне статистике:¹

Периоди у Шев. стварању:	Колом. стих:	4 ст. јамб:
I 1838-1845	7826 стихова	743 стиха
II 1846-1850	3594 стиха	3452 стиха
III 1857-1861	662 стиха	2394 стиха

Као што видимо, у првом периоду Шевченкова стварања коломијачки стих је десет пута чешћи од јампског; у другом периоду Шевченко скоро подједнако често употребљава и један и други стих, док у трећем периоду 4 ст. јамб је три пута чешћи од коломијачког стиха. Да поменемо још и то да је у првом периоду свога стварања Шевченко доста често употребљавао још један метар — амфибрашки дванаестерац [6+6]; од 1838 до 1845 написао је њиме 500 стихова (украјинских); у другом периоду (од 1846 до 1850) тај метар постаје сасвим редак (свега 108 стихова), а у трећем (од 1857 до 1861) — никако се не јавља. Кад све то имамо на уму, постаје јасно да је Шевченко у току свога развоја све више нагињао јамбу и све више напуштао друга два метра која је тако радо употребљавао у својим младим годинама. Како Шевченко у разним периодима свога стварања употребљава 4 ст. јамб у разним функцијама, прегледаћемо његову употребу по тим периодима.

У ранијим годинама свога стварања (1838-1842 и 1844-1845) Шевченко нема ниједног укр. спева, па чак ниједне укр. мање песме написане чистим 4 ст. јамбом. У то доба Шевченко тим ритмом пише само поједине одломке спевова и песама. Понајчешће Шевченко у томе периоду комбинује у својим укр. песама и поемама све три врсте ритмова: и коломијачки стих, и 4 ст. јамб, и амфибрашки дванаестерац, при чему му као основни стих служи коломијачки метар, и то за најразноврснију тематику обрађену у разним тоналностима. Јампски и амфибрашки стих, напротив, имају код њега у то доба доста ограничену употребу, очигледно, са специјалним функцијама.

¹ Ми нисмо бројали стихове у варијантама разних песама и одломака из поема, као ни појединачне стихове једног метра убачене међу стихове писане другим метром. Извесних статистичких података о Шевченкову стиху има у расправи Б. Јакупског: „Форма поезиј Шевченка“ (у зборнику: Тарас Шевченко, збирник; Держ. вид. Украјни, Кијв 1921, стр. 47—73), коју, нажалост, нисмо могли консултовати.

У раздобљу од 1838 до 1845 код Шевченка 4 ст. јамбима обично почињу одломци који претстављају засебне тематске целине, при чему 4 ст. јамби служе као нека врста интродукције у нову тему. Сасвим ретко се 4 ст. јамби јављају на крају таквих тематских целина. При томе стихови написани 4 ст. јамбом могу чинити извесну мању целину за себе, као неку врсту завршене јампске строфе (као напр. почетак прве Шевченкове баладе „Причинна“, — Реве та стогне Дніпр широкий), а могу и сасвим слободно да се прелију у други метар, напр. у амфибрашки дванаестерац:

Оттак уранці жйд поганий
 Над козакџм коверзував.
 Ярема гнўвся, | бо не знав,
 Не знав сіромџха, що віросли крїла,
 Що нџба достџне, колї полетїть...

или трохејски осмерац:

За щџ ж борџлись мї з ляхџми?
 За щџ ж ми рїзались з орџми?
 За щџ скорџдили списџми
 Татарськї рџбра?.. || Засївали
 І рудџю | поливали,
 І шабљџми скорџдили, —
 Щџ ж на нївї урџдило?
 Урџдила рўта, рўта —
 Вџлі нџшої отрўта.

или пак у коломијачки стих:

Старци под бџрестом заснўли.
 Ще сџнце спїть, пташкї мџвчџть,
 А коло льџху вже проснўлись
 І заходїлися копџть.
 Копџють дџнь, копџють двџ,
 На трџтїй насїлу
 Докопџлися до мўру
 Та трџхи спџчили...

Кад се има на уму оваква блиска повезаност Шевченкова јамба из овог периода с трохејским ритмом, постаје јасно зашто у томе периоду трохејско фразирање утиче на јамб (што се огледа нарочито у фаворизирању цезуре пред шестим слогом, о чему смо говорили у шестом одељку). Оваква цезура омогућује и лак прелаз из једног ритма у други. Напр. у цитираном одломку из песме „Чигирин“ последњи полустих у јамбима: „Засївали“ могао би бити и полустих трохејског осмерца; зато се на њега тако лако надовезују трохеји.

У рејим случајевима може 4 ст. јамб да се надовеже и на претходни ритам:

Дивіться що роблять у тітаря в хаті
 Пекелні діти! У печі пала
 Огнь і світить на всю хату;
 В кутку собакою дріжить
 Проклятий жід; конфедерати
 Кричять до тітаря: „Хоч жить,
 Скажи, де гроші?“

Руској поезији такви прелази из ритма у ритам сасвим су непознати.

Док се амфибрашки дванаестерац јавља у поезији младог Шевченка, углавном, везан за једноличну тематику и једну одређену тоналност (о чему ћемо говорити у посебном чланку), за његов укр. јамб то се не може рећи. Он се већ од самог почетка јавља везан за разноврсну тематику дату у разним тоналностима. Ми, наравно, не можемо у овој расправи исцрпсти све теме и све тоналности Шевченкова 4 ст. јамба из овог периода; задржаћемо се само на најтипичнијим. Тако, напр., у то доба карактеристични су за Шевченков јамб описи природе, дати у свечаним тоновима, који служе као интродукција у радњу, као напр. опис Дњепра у балади „Причинна“:

Ревé та стóгне Дніпр ширóкий,
 Сердýтий вітер завивá,
 Додóлу вéрби гнé висóкі,
 Горáми хвýлю підіймá.
 І блідий місяць на ту пору
 Із хмáри дé-де виглядáв,
 Ненáче чóвен в синім морю
 То вирина́в, то потопа́в.
 Ще трéті півні не співа́ли,
 Ніхтó нігдé не гомонів,
 Сичі в га́б переклика́лись,
 Та ясен рáз-у-рáз скрипів.

или опис рибњака из поеме „Катерина“, у коме ће се јунакиња удавити:

Попід_горо́ю, яром - до́лом,
 Мов ті диді високочóлі,
 Дубі з гетьмáнщини сто́ять;
 У яру грéбля, вéрби в ряд,
 Ставо́к під кри́гою в нево́лі,
 І ополóнка — во́ду бра́ть.
 Мов покотью́ло червоніе
 Кризь хмáру — со́нце зайняло́сь,
 Наду́вся вітер; як повіе —
 Немá нічо́го: скрізь біліе...
 Та тілько́ лісом загу́ло.

Нарочито је омиљен код Шевченка опис јесени дат у елегичним, а каткад и трагичним тоновима. Први пут га срећемо у спеву „Гайдамаки“ (1841):

Минають дні, минає літо,
А Україна знай горить;
По селах плачуть голі діти,
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле лістя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить,
Нігде не чуť людської мови;
Звірь тільки віє, йде в село,
Де чує трупи: не ховали.
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огрізки вовчі.

По други пут налазимо га у поеми „Невольник“ (1845):

Минають дні, минає літо
Настала осінь, шелестить
Пожовкле лістя. Мов убитий
Старій під хатою сидить...

И најзад трећи пут, у једној лирској песми (1845) тај мотив постаје лична исповест песникова, израз дубоке његове меланхолије, трагична тема пролазности и бесциљности живота:

Минають дні, минають ноці.
Минає літо, шелестить
Пожовкле лістя, гаснуть очи,
Заснули думи, сэрце спить.
І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь...

У овом првом периоду Шевченкова стварања, и то после 1840 год., онајчешће налазимо у јампском стиху теме пуне динамизма, пуне покрета, као што су напр., у спеву „Гайдамаки“ (1841) почетак одломка „Галайда“, где је описано како крчмар Јеврејин муштра Јарему, почетак одломка „Конфедерати“, где је описано како конфедерати силом упадају у крчму и нагајкама нападају крчмара, драматично убиство ктитора (крај одломка „Титарь“), опис литије у одломку „Свято в Чигирині“, опис покоља у Цариграду (поема „Гамалія“ из 1842) итд., итд. Поменућемо и поему „Сон“ (из 1844 год.), у којој је динамичка тема лѣта над земљом

у неколико наврата увек дата у јамбу (а остали описи у коломијачком стиху):

Лечу́ й проща́юся з земле́ю ...
 — — — — —
 Лечу́, дивлю́ся, аж свита́е ...
 — — — — —
 І зно́в лечу́ понад_земле́ю
 І зно́в проща́юся я з не́ю ...
 Лечу́, лечу́, а ві́тер віе;
 Передо_мно́ю сні́г біліе;
 Круго́м борі́ та болота́,
 Тума́н, туман та пустота́ ...
 — — — — —
 І зно́в лечу́, земля́ чорніе.
 Дрімáе рóзум, сéрце мліе.
 Дивлю́ся: хáти над шля́хами—
 То го́род із стома́ церквáми,
 А в го́роді, мов журавлі,
 Замуштрува́ли москалі.

Изван описа Шевченко у овом периоду, такође после 1840 год., употребљава 4 ст. јамб нарочито често у лирским и драмским монолозима с реторичком тематиком, датим у свечаној, а често и у патетичној, тоналности. Такав карактер, напр., има свештеников говор у спеву „Гайдамаки“ (у одељку „Свято в Чигирині“) или Хусов говор у поеми „Еретик“ (1845); такви су јампски одломци у Шевченковим „лирским монолозима“, напр. у песмама „Чигирин“ (1844), „Кавказ“ (1845) и „І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм“ (1845); такав је и Давидов псалам „Доколі будете стяжати“ (1845):

„Доко́лі бу́дете стяжа́ти
 І кро́в невѝнну розлива́ть
 Люді́й убо́гих, а бага́тим
 Судо́м лука́вим помага́ть?
 Вдови́ убо́гі́й поможі́те!
 Не осуди́те сироті́,
 І виве́дїть із ті́сноті́
 На во́лю ті́хих, заступі́те
 Од ру́к несі́тих!“

Не хотя́ть

Позна́ть, розбі́ти тьму́ невóлі,
 І всьо́у Го́спода глаго́ли,
 І всьо́у пла́четься земля́.

Веома често, кад жели да постави реторичко питање, Шевченко напушта други ритам и обраћа се јамбу, као напр. у већ цити-

раној песни „Чигирин“. Песма почиње жалопојком над прошлошћу тога некада славног града; тај почетак писан је стихом коломијке и сав је у елегичним тоновима:

Чигиріне, Чигиріне,
 Все на світі гіне,
 І святія твоја слава
 Як пилина ліне . . .

— — — — —
 Ніхто й слова не промовить,
 Ніхто й не покаже,
 Де ти стояв, чого стояв . . .
 І на сміх не скаже!

И с том елегичном тоналношћу контрастира патетична тоналност његових реторичких питања датих у јампском стиху:

*За що ж борóлись ми з ляхáми?
 За що ж ми рíзались з ордáми?
 За що скорóдили списáми
 Татарські рéбра?*

Слично је и с реторичким екскламацијама у његову стиху. У овој истој песни, елегичној тоналности својих амфибраха, у којима тугује за прошлошћу Украјине, Шевченко опет противставља темпераментни жар својих јамба:

А ја, юродівий, на твоїх руїнах
 Мáрно сльóзи трачу. Заснула Вкраїна,
 Бур'яном укрьлась, цвілля зацвіла,
 В калюжі, в болóті сéрце прогноїла
 І в дуплó холóдне гадїк напустила,
 А дітям надїю в степу оддалá.

А надїю

Вітер по_полю розвіяв,
 Хвіля мóрем рознесла.
*Нехай же вітер все розно́сить
 На неокра́янім крилі!
 Нехай же сéрце плаче, про́сить
 Святóї правди на землі!*

У оваквој примени 4 ст. јамб код Шевченка постаје стихом револта који тражи одушка, стихом жучног протеста протканог горком иронијом и на рачун цара небескога:

Небéсний царю, суд твій всуе
 І всуе царствіе твоé!

„Ерети́к“

и на рачун царева земаљских:

... Слава, слава
Хортáм, і гóнчим, і псаря́м,
І на́шим ба́тюшкам царя́м!
(Кавказ)

и на рачун некадашњих управљача Украјине:

Раби́, підніжки, грязь Москві,
Варшáвське сміття — ва́ші па́ни,
Ясновельмо́жні гетьма́ни!
Чо́го ж ви чванит́есь, ви,
Сині́ серде́шноі Укра́йни?
Що до́бре хóдите в ярмі,
Ще лу́чче, ніж батькі́ ході́ли?
Не чва́ньтесь: з ва́с деру́ть ремінь,
А з їх бува́ло й лі́й топа́ли!

— — — — —
Так о́сь — як кро́в сво́ю ли́л
Батькі́ за Мо́скву і Варша́ву,
І на́м, сива́м, передалі́
Сво́ї кайдáни, сво́ю сла́ву!
(І мертвим, і живим...)

Може се рећи да је оваква примена јамба као реторичког, жучног и страсног стиха — најтипичнија за Шевченкову поезију из 1844-1845 год.

Већ 1845 год. (у поемама „Невольник“ и „Наймичка“) јављају се код Шевченка у 4 ст. јамбу мирни реалистички описи и свакодневни, обични дијалози — дати у тону лаког интимног разговора или лежерног мирног приповедања:

Так ко́ло по́лудня в неді́лю,
Та на зелéних ще й святка́х,
Під ха́тою в сорóчці білі́й
Сидів з банду́рою в рука́х
Старі́й коза́к...
(Невольник)

І дід і ба́ба у неді́лю
На прізьбі́ вдво́х собі́ сиді́ли
Гарне́нко, в білих сорочка́х.
Сія́ло сонце, в небеса́х
Ані́ хмарі́ночки...
(Наймичка)

Пі́сля пречі́стоі в неді́лю,
Та пі́сля першо́ї, Трохи́м
Старі́й сидів в сорóчці білі́й
В бри́лі, на прізьбі́. Перед ні́м
З соба́кою уну́чок грався,

А внучка в юпку одяглась
 У Катрину і ніби йшла
 До діла в гості. Засміявся
 Старій і внучку привітав,
 Неначе справді молодіцю:
 „А де ж ти діла паляницю.
 Чи може в лісі хто одняв?
 Чи попросту — забула взяти?..
 Чи може ще й не напекла?
 Е, сором, сором! Лепська мати!“
 Аж зірк! — і наймичка ввійшла
 На двір...

(Наймичка)

Овде пада у очи сличност теме у сва три примера; они чак изгледају као варијација једне теме, кроз коју Шевченко покушава да да нову тоналност своје јамбу. А већ у поеми „Відьма“ (1847) тај тон интимног ћаскања и лежерног приповедања доћи ће до пуног изражаја. А нешто доцније продреће тај тон и у лирику, као напр. у једној песми из 1848 год.:

А нумо знобу віршувать
 (Звичайне, нішком)! Нумо знобу,
 Поки новінка на оснобі,
 Старінку ббжу лицовать,
 А сіріч — як би вам сказать,
 Щоб не збрехавши? — нумо знобу
 Людйй і долю проклинать!

Ова нова тоналност Шевченкова јамба стоји у неразднојној вези с општом развојном линијом његове поезије — с напуштањем романтичних и све већим јачањем реалистичких елемената у њој, толико карактеристичних за зреле године његова стварања.

У раздобљу од 1847 до 1850 год. јамб заузима све значајније место у Шевченковој поезији. Већ 1847 год. налазимо код Шевченка читаве песме написане јамбом, а у поемама јамб постаје равноправан с коломијачким стихом (тако напр., у поеми „Княжна“ из 1847 год. приближно исти број стихова отпада на 4 ст. јамб и на коломијачки стих, док у поемама „Варнак“ и „Царі“ из 1848 год. 4 ст. јамби чине знатну већину свих стихова). У овом раздобљу, дакле, 4 ст. јамб напореда с коломијачким ритмом постаје универзалним стихом Шевченкове поезије, и епске и лирске, — политематским и политоналним.

Пошто се 1857 год., после принудне паузе од седам година, Шевченко поново вратио поезији, све до своје смрти највише је писао јамбом. У овом периоду Шевченко престаје да употре-

бљава коломијачки стих у епској поезији; једино га је још употребио у поемама из 1857: „Москалева креница“ (друга редакција) и „Неофіти“; своју велику поему „Марія“ (1859) пише искључиво јамбом. Док јамб потпуно доминира у Шевченковој поезији из последњих година његова живота, ритам коломијке све више се ограничава на лирску фолклорну песму. Може се претпоставити да се Шевченко све више обраћао јамбу под утицајем руске поезије: међу малим бројем књига које је имао у прогонству била су дела Пушкина и Љермонтова, које је прогнани песник у својој тешкој самоћи тако радо читао.

Кирил Тарановски

Резюме

Кирил Тарановский:

Четырехстопный ямб Т. Шевченка

В настоящей статье автор изучил укр. и русский 4 ст. ямб Шевченка в сопоставлении с русским и укр. стихом XVIII ст. и со стихом русских поэтов первой половины XIX ст. Анализ распределения ударений и словоразделов в стихе Шевченка привел автора к следующим заключениям:

1) 4 ст. ямб Шевченка обнаруживает ритмическую инерцию, наблюдаемую и в стихе русских поэтов после 1820 года, при чем укр. ямб Шевченка ближе к стиху Пушкина, а его русский ямб скорее напоминает стих младших поэтов „пушкинской плеяды“, напр. Баратынского, Языкова и Полежаева. Таким образом, Шевченко не является непосредственным продолжателем укр. ямба, созданного Котляревским, который, в свою очередь, отразил в своем стихе типичную ритм. инерцию русского 4 ст. ямба XVIII ст.¹

2) Если в характере сильного времени стиха нет существенной разницы между 4 ст. ямбом Шевченка и стихом русских поэтов, некоторые особенности слабого времени в 4 ст. ямбе Шевченка являются отклонением от норм русского стиха XVIII и XIX ст. У Шевченка нечетные слоги ямба могут быть заполнены не только безударными слогами многосложных словесных единиц и ударяемыми односложными словами, как и у русских поэтов, но и ударяемыми слогами многосложных слов. единиц. Другими словами, Шевченко допускает в ямбе смещение ударений с сильного на слабое время.

¹ См. статистическую таблицу в конце статьи и диагр. I—V.

3) В распределении ударяемых односложных слов в нечетных слогах ямба стих украинских и русских поэтов показывает одну и ту же закономерность: подавляющее большинство таких односложных слов наблюдается на первом слоге стиха. Кроме того, на пятом слоге односложные ударяемые слова встречаются немного чаще, чем на третьем или седьмом. Как уже отмечено Томашевским, ударение односложного слова в слабом времени ямба обусловлено силой предшествующего словораздела, а так как самые сильные словоразделы в языке находятся на интонационных разломах, ударяемые односложные слова чаще всего встречаются в начале новых фразовых членов (*membres de phrase*). Таким интонационным разломом всегда является конец стиха, поэтому и первый слог в ямбе легче всех остальных слогов принимает односложные ударяемые слова. Точно также интонационные разломы чаще совпадают с диэрезой перед пятым (несмотря на ее относительную редкость), чем с диэрезами перед третьим и седьмым; этим и вызвано небольшое повышение процента односложных ударяемых слов на пятом слоге ямба.

4) Многосложные слов. единицы с ударениями, падающими на нечетные слоги стиха, и в укр. и в русском ямбе Шевченка встречаются, главным образом, в двух видах: 1) в виде ослабленного ударения ямбических и анапестических слов. единиц, непосредственно предшествующего ударяемому слогу другой слов. единицы, совпадающему с ритм. иктом (*Свої кайдани, свою славу*“); 2) в виде так называемых второго и третьего хориямбов („Правди гонителю жестокий“ и „Думали тебе, а зробилось“), при чем такие смещенные ударения второго вида чаще всего наблюдаются на первом слоге стиха, как и ударяемые односложные слова. Смещенные ударения второго вида тоже обусловлены силой предшествующего словораздела, поэтому и тяготеют к началу фразового члена, т. е. в большинстве случаев — к началу стиха. Оба упомянутых типа смещенных ударений у русских поэтов XVIII и XIX ст. встречаются чрезвычайно редко, только в виде ритмических экспериментов или ритмических раритетов. Относительно большая встречаемость смещенных ударений у Шевченка объясняется влиянием украинского хорейского стиха.

5) И весь 4 ст. ямб Шевченка, за исключением его первых укр. опытов, и стих Котляревского, и стих русских поэтов XVIII и XIX ст., обнаруживают в общих чертах весьма схожую фразировку.¹ Повышенный процент цезур перед шестым

¹ См. статистическую таблицу и диагр. VI—XI.

слогом стиха, наблюдаемый в ямбе молодого Шевченка (1838-1842) и способствующий распадению стиха на два полустишия [$\cup - \cup - \cup || - \cup - (\cup)$], объясняется влиянием укр. хореического стиха; впрочем, Шевченко очень скоро освободился от этого влияния.

6) И русский и укр. 4 ст. ямб обнаруживают следующие тенденции в распределении словоразделов внутри стиха: 1) 4 ст. ямб явно стремится избежать внутри стиха словоразделов по соседству с сильными иктами (этим и объясняется единственная разница в распределении словоразделов между стихом XVIII и XIX ст.: в XVIII ст. цезура перед четвертым слогом, проходящая перед слабым иктом, обыкновенно сильнее предшествующей диэрезы; так как в XIX веке взаимоотношение в ударяемости первого и второго икта изменилось, и диэреза перед третьим слогом, в стихе XIX ст. проходящая после слабого икта, очень часто бывает сильнее последующей цезуры); 2) стих явно стремится избежать распадения на два полустишия по схеме: $\cup - \cup - || \cup - \cup - (\cup)$, так как диэреза перед пятым слогом является самым слабым внутренним словоразделом в стихе (за исключением цезур перед вторым и восьмым слогами); 3) и укр. и русский ямбический стих обнаруживают диэрезную тенденцию: средний процент диэрез в стихе, за исключением „хореизированного“ укр. ямба молодого Шевченка (1838-1845), несколько выше среднего процента цезур.

7) Если первая установленная закономерность, по Якобсону, объясняется стремлением стиха максимально использовать противопоставление ударения безударным слогам той же слов. единицы, „ибо противопоставление ударного слога безударным слогам других слов. единиц менее ощутимо“, то восходяще-нисходящая фразировка русского и укр. стиха объясняется особенностями русского и укр. ритм. словаря: и в русской и в укр. художественной прозе относительное большинство составляют слов. единицы, которые, при их употреблении в ямбическом стихе, ограничены цезурой и диэрезой, а слов. единицы, ограниченные в ямбе двумя диэрезами, и в прозе чаще слов. единиц, ограниченных в ямбе двумя цезурами.

8) Вообще, анализ ритм. словарей русского и укр. языков обнаруживает их полную тождественность. И русский и укр. ямб в известном направлении „стилизуют“ прозаический ритм. словарь, но не деформируют его (ср. таблицы на стр. 168—9 и 171). Все изменения ритм. словаря в ямбическом стихе сводятся к следующим явлениям: 1) уменьшение дисперсии ритм. словаря

(сокращение средней длины слова); 2) повышение процента слов. единиц, охватывающих в стихе только один икт; 3) повышение процента слов. единиц с нечетным числом предударных слогов; 4) сокращение окончаний слова; 5) повышение процента слов. единиц, ограниченных в ямбе цезурой и диэрезой или двумя диэрезами. Как видно из таблиц, приведенных в седьмой части статьи, главные изменения ритм. словарь претерпевает в окончаниях слов. единиц. Повышение процента слов. единиц, поддерживающих диэрезную тенденцию в ямбе, свидетельствует о том, что эта тенденция стиха является для поэтов художественно валентной. Художественную валентность ямбической фразировки почувствовал и Шевченко, отказавшись от „хореизированной“ фразировки своих первых опытов.

В последней части статьи автор останавливается на вопросе об отношении ямбического стиха Шевченка к остальным размерам в его укр. поэзии. Шевченко писал, кроме ямба, главным образом еще коломыйковым стихом, при чем в первый период его творчества (1838-1845) коломыйковый стих в десять раз чаще ямбического, во второй период (1846-1850) приблизительно одинаковое количество стихов написано и тем и другим размером, а в последний период (1857-1861) 4 ст. ямб в три раза чаще коломыйкового стиха. До 1845 года Шевченко пишет ямбом только некоторые отрывки своих укр. стихотворений и поэм, часто переходящие в другой размер и служащие своего рода введением к новому тематическому „куску“; гораздо реже ямбические стихи встречаются в конце таких тематических кусков. В период от 1838 до 1845 года ямбический стих у Шевченка более или менее ограничивается несколькими определенными темами, которые автор разбирает в последней части настоящей статьи. Если в первый период творчества Шевченка „универсальным“ размером его поэзии был коломыйковый стих, в последний период (1857-1861) таким универсальным размером и лирической и эпической поэзии Шевченка становится 4 ст. ямб, а коломыйковый стих ограничивается, главным образом, лирической поэзией, в духе народной песни. Автор склоняется объяснить эту перемену в употреблении стихотворных размеров у Шевченка влиянием русской поэзии.

сїе рѣчѣ **С**іерѣ чїи пїи нѣ бїшена естѣтѣ
Мраморѣнѣ на кѣ **С**ѣдѣ
Улѣнїе же сѣрѣскы земли едоу пѣ. прїишлѣнї
Усїи. илї соушїи пѣ, ктѣ о сїи чїи естѣтѣ
прїи дѣши на полїи сїе. **С**же глѣтѣ сѣкѣво.
ипѣ вѣ сѣмѣ оу зрѣ пѣнѣкѣ стїи мѣрѣнї.
тѣнїи мнї каменї о сѣтѣво. мѣнї крѣтѣ вѣ
о брѣжїи нѣ. и змѣнї нѣ. по рѣ зрѣнї
прѣ сѣтѣ о сѣтѣ. дѣнї пѣ мѣнїи. и дѣнї пѣ
зрѣ. іакѣ чїи оу пѣнїи сѣтѣно. нѣ мѣнїи тѣ
прїи дѣнї прїи бїнї сѣкѣ мнї бѣлюбнїи. и рѣ
сѣмѣ оу сѣтѣ сѣтѣ прїи оушїи. и сѣтѣ оу мнї
шї рѣ зѣ мѣнїи кѣ о сѣтѣнїи. и кѣ оу прѣ сѣтѣ
сѣтѣ оу зѣ зѣ. по чїи сѣтѣнї чїи пѣнїю. нѣ мнїи шѣ
Сѣдѣнїи великнѣго. вѣ сѣтѣ оушїи сѣтѣ оушїи
и зѣ сѣтѣнїи сѣтѣнїи. **С**дѣнїи сѣтѣ оушїи
сѣтѣ оушїи. іакѣ земли оушїи сѣтѣнїи. и же
нѣ рѣ сѣтѣнїи мнїи сѣтѣнїи. алѣтѣ сѣтѣнїи
нѣ сѣтѣнїи мнїи сѣтѣнїи. алѣтѣ зѣ мнїи оушїи
и мнїи сѣтѣнїи сѣтѣнїи. алѣтѣ іи оушїи. и сѣтѣнїи сѣтѣнїи.

пипаѣтѣ алыуѣши. и ницѣ помловоѣне,
скрѣвѣ помлово мѣи ноуѣтѣши тѣлѣ. иже всѣ
любѣи оликѣ хѣ не хощѣ. кѣ семѣ до своимѣ
изволеніемѣ самѣ себѣю. пачѣ не бо дѣствѣи
своимѣ бесѣнслѣное мнѣство, Елисаѣто
роукоуѣтѣ, моужіе доуѣрѣи. моужіе хрѣрѣи.
моужіе вѣнѣтѣи доуѣслоуѣтѣи доуѣтѣлѣ. иже
сѣтѣ сѣтѣ свѣтѣлѣ блѣтѣтѣ. иже землѣи цѣтѣи
припѣщѣреннѣ. доуѣтѣи доуѣтѣлѣ. иже
нѣмѣтѣтѣи доуѣтѣреннѣи. моужіи шѣи ко мѣ
израилнѣи. иже доуѣтѣлѣи. вѣдѣи вѣи и кра
сныя вѣдѣици иже. вѣтѣлѣ мѣнѣтѣи иже слауѣи.
иже кѣтѣ доуѣтѣтѣи доуѣтѣтѣи доуѣтѣтѣлѣ.
— моужіе доуѣтѣлѣи доуѣтѣтѣи доуѣтѣтѣлѣ. иже
коуѣтѣи доуѣтѣлѣи. иже доуѣтѣлѣи доуѣтѣтѣлѣ.
слауѣи три тѣтѣи и вѣтѣи. иже же сѣтѣлѣно
многѣ бесѣнслѣное мнѣство вѣтѣтѣлѣ до
уѣтѣи и вѣтѣи доуѣтѣлѣи доуѣтѣтѣлѣи доуѣтѣтѣлѣи.
роуѣтѣи доуѣтѣлѣи. иже коуѣтѣи доуѣтѣлѣи,
и многоуѣтѣи доуѣтѣтѣи. на вѣтѣи

Топраминий. не оушаго змиа попраше ноу мрвниа
 свбративаго. и великаго сдх противника.
 и неситяго фдлабее адца. река же емоу рала
 и неаствоа. ати довоице дие нехидново.
 и не елаво во ивлинсково. на саними и нгха
 не малъ. Дивненъ же и едъ. Спта еби
 до влицетплица. рбкамате законнимъ
 агаринскимъ. и концестрлнн до артв
 саматрлеме. и мнкъ хвбтм власта. велики
 и не лазарь. не и нбо. доу гми хвбтм
 емоу ратвоа. и не вл ренна е до ршнн шъ.

влктелъ. ѿ. доу. и н динсб. вт. мѣ
 ионнъ. бѣ. днъ. автѣ. такъ е дѣхъ. или. ѿ.
 или. темомъ. не втѣ бѣ отвѣтѣ. и
 разоуми е мнскѣи философа.
 до редри. в зрцайтѣ до обрдо знаваеа.
 вавтѣ едѣ хвбтм аче оумъ. те же рѣ.
 хвбтм едѣ нвлющити сн дѣсе. на те еи автѣ.

О ПРОБЛЕМУ ПАДЕЖНЕ СИСТЕМЕ У ВЕЗИ СА САВРЕМЕНИМ СХВАТАЊИМА У ЛИНГВИСТИЧКОЈ НАУЦИ

§ 1. Савремена структуралистичка лингвистика, која и данас још углавном концентрише своје интересовање на чисто теориско расправљање о основним методским и термилошким проблемима, бележи још у првим данима свога јачег процвата — дакле пре нешто мање од двадесет година — два значајна рада чија је сврха била да у извесном смислу опипљиво прикажу на једном конкретном лингвистичком проблему начин на који, у духу структурализма, треба вршити лингвистичка испитивања. Две водеће личности овог правца, Хјелмслев и Јакопсон, објавили су две студије — обе о падежној системи (Louis Hjelmslev, *La catégorie des cas*, København 1936; Roman Jakobson, *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre*, *Travaux du Cercle linguistique de Prague* (6), 1936). Чињеница је да падежи изгледају као најпримамљивији терен за оваква одмеравања међусобних односа појединачних јединица једног лингвистичког система каква структуралисти прокламују као једино исправна. У томе највероватније и лежи објашњење да су се баш обојица и најпре задржали на испитивању падежне системе.

Обе ове студије значајне су из два разлога. С једне стране, стога што претстављају прве покушаје да се структуралистичким методом обради проблем из области синтаксе — дотле су се опити вршили само на терену фонетике, односно фонологије. С друге стране, зато што су у току ових протеклих двадесет година — нарочито у скорој прошлости, после завршетка Другог светског рата — Хјелмслевљеви и Јакопсонови ученици и следбеници написали радове о падежима са настојањем да или употпуне у извесним детаљима теориска разматрања својих учитеља или да на материјалу различитих језика примене, провере и докажу

исправност њихових идеја¹⁾. Уствари, до данас структуралистичка лингвистика нема других значајнијих радова из области синтаксе падежа где би се са искључиво структуралистичким концепцијама прилазило проблему осим ових студија и радова који се на њих надовезују.

Дискусија о проблему падежне системе, започета 1936 год., траје у круговима структуралиста још и данас и чак је, може се рећи, све актуелнија. Хјелмслев, који је први дискусију отпочео, изменио је у току протеклих година многе своје погледе у вези с питањима метода и важности појединих углова гледања на лингвистичке појаве. У студији *La catégorie des cas* он посматра падеже као чисто семантичке категорије. У својим каснијим радовима међутим (већ 1936 г. у *Essai d'une théorie des morphèmes* а затим и нарочито у *Omrking sprogteoriens grundlæggelse* [1943] који нам је приступачан у енглеском нешто преправљеном издању које носи наслов *Prolegomena to a theory of language* [1953]) Хјелмслев иступа као одлучни функционалиста који хоће да зна првенствено, ако не и искључиво, за функцију. Овакав његов став побуђује код његових ученика извесну недоумицу. Треба ли падеже онда заиста посматрати као семантичке категорије или не треба? Остаје ли Хјелмслев у односу на питање падежне системе при својим првобитним схватањима или не? Сам Хјелмслев још није дао дефинитиван одговор, али тај ће одговор ускоро доћи, као што његов ученик Sørensen са надом наговештава.

Мој је циљ да у овом раду, не чекајући на Хјелмслова а узимајући у обзир како његово излагање о падежима тако и његове садашње начелне погледе, изложим извесна своја схватања у вези с проблемом падежне системе и са тумачењима која се могу дати у оквиру структуралистичког учења. Моја критика није упућена директно ни Хјелмслеу из 1936 г. ни Хјелмслеу који тек треба да проговори, као ни његовим ученицима или Јакопсону. Ја се задржавам на тумачењима појединих претставника структуралистичког правца само онолико колико је то потребно

¹⁾ Да споменем напр. следеће радове: Hans Vogt, *Le système des cas en ossète*, *Acta Linguistica* IV. *Le système des cas du géorgien ancien*, *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* XIV; *L'étude des systèmes des cas*, *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague* vol. V, 1949; Knut Bergsland, *Röros — lappisk grammatikk*, Oslo 1946; Sørensen, *Contribution à la discussion sur la théorie des cas*, *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague* vol. V. 1949; Sebeok, *Finnish and Hungarian Case Systems, their form and function*, *Acta Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis*, Ser. B *linguistica*: 3, Stockholm, 1946.

с обзиром на питања у вези са падежном системом која се јављају као актуелна у савременој лингвистици.

§ 2. Савремена научна литература која се бави проучавањем падежних односа истиче као прво основно а крупно спорно питање: шта све треба убројати у падеже. Дискусију је потстакло велико интересовање структуралиста за формалну страну језика. Структуралисти, наиме, проучавају првенствено оне појаве у језику које се испољавају у виду одређених морфолошких система. У вези с тим јавила се потреба за вршењем строгих разграничења у оквиру морфолошких категорија. У току су принципијелне дискусије о природи морфеме и семанте. Питање природе падежа претставља управо само један од различитих проблема покренутих новим струјањима научног интересовања у лингвистици.

Питање шта је падеж намеће као први задатак: да се расправи—јесу ли само флексивни облици падежи? Чињеница да се падежни односи обележавају у језицима на различите начине—помоћу обличких наставака у флексивним језицима, прилепака у аглутинативним језицима, помоћу предлога итд.—претставља, по мишљењу извесних научника, озбиљну тешкоћу при проучавању падежа. Groot рецимо сматра да овај факат потпуно онемогуђује давање једне семантичке дефиниције падежа.¹⁾

Други задатак јесте: утврдити да ли су сви флексивни облици—падежни облици? Постоје у различитим језицима различите категорије као што је, рецимо, идентитив, симилатив, екватив, темпорални постесив итд.—којима се одређују различити прилошки односи а који су, по својој структури, блиски падежним облицима. Њих Хјелмслев напр. третира као равноправне чланове падежне системе, што није сагласно усвојено у науци.

Излажући своју теорију о падежима, Хјелмслев је покушао да да и једну дефиницију падежне категорије која би имала практичну вредност делимитације основних спорних проблема. По њему: „est cas une catégorie qui exprime une relation entre deux objects“²⁾ Појму „object“ треба дати, како он сам наглашава, најапстрактнији смисао. Оваквој дефиницији могло би се штошта замерити, али се Хјелмслев оградио од критике, изјављујући да и сам увиђа њене недостатке и да је не сматра дефинитивном.

¹⁾ „Il est impossible de donner une définition *sémantique* du concept „cas“ pour cette raison déjà que les différentes langues disposent à côté des cas, d'autres signes qui ont la même fonction *sémantique*, par exemple les prépositions“ — A. W. de Groot, Les oppositions dans les systèmes de la syntaxe des cas, Mélanges Bally 1939, 121.

²⁾ о. с. 96.

Пометња која влада и даље у структуралистичкој науци по питању суштине падежне категорије најбоље потврђује његово признање. Прецизну формулацију свога схватања у том погледу структуралисти до данас, колико је мени познато, још нису дали.

У својој књизи „О језичкој природи и језичком развоју“ проф. Белић се посебно задржао и на проблему падежа. По њему — падежним обликом назива се „облик самосталне речи употребљен у нарочитој функцији било у реченици било изван ње“ (198). „Све друге категорије речи, тј. несамосталне, добијају деклинацију од самосталне речи као део синтагме у којој оне зависе од самосталних речи (несамостално употребљених) као својих управних речи“ (195). Овакво схватање које указује на самосталну реч као на носиоца падежне системе изграђено је на непосредном посматрању језичких факата. Оно је по природи својој такво да уноси потребна разграничења у основна питања.

Овакво схватање указује пре свега на то да је за разумевање суштине деклинације појава падежних наставака несамосталних речи ирелевантна. Придеви су, иако, несамосталне речи које у синтагми с именицом добијају флексију. Веза њихова с падежном системом само је формалне природе, долази у неку руку механички, у резултату семантичке релације која постоји између именице и придева у синтагми (у неким језицима, као у турском, рецимо, придеви се не деклинирају).

И питање предлога добија кроз овакву концепцију свој одговор. Предлог као несамостална реч не улази у поље посматрања чисто падежних облика. Међутим, како истиче из даљег излагања проф. Белића, пошто су предлози функционално и семантички искључиво везани за именицу у зависном односу они посредно, не дакле сами за себе као посебна категорија него као категорија у вези с именицом, добијају своје место у науци о падежима.

Пошто се падежом обележавају функције самосталног појма, питање о томе које све флексивне облике треба сматрати падежним поставља се пред науку првенствено у оваквој форми: које све функције самосталног појма улазе у поље падежне системе?

Основни критеријум по коме проф. Белић функционално одређује самостални појам јесте однос тога појма према члановима реченице. Тај однос може бити зависан и независан. Према томе сви се падежи диференцирају првенствено по моменту зависности односно независности самосталне речи према каквом члану реченице.

Именица у зависном односу чини, по схватању професора Белића, органску целину са својом управном речју. У духу таквог схватања произилази и констатација да зависних односа може бити „онолико колико може бити у синтагмама *непосредних односа међу управном речју и њеном зависном именичком дођуном*“.¹⁾

У овој констатацији лежи једна од крупних разлика између Хјелмслевљевих и Белићевих погледа на падежну систему. По Хјелмслеу, који се, у складу са структуралистичким идејама, чврсто држи форме, сва адвербијална значења која се у различитим језицима оформљавају флексивним наставцима припадају падежној системи. По Белићу, који посматра првенствено функционално-семантичку страну односа, овакви облици не припадају падежној системи.

Дефиниција која под падежом подразумева облик самосталне речи у нарочитој функцији било у реченици било изван ње — прикључује вокатив падежној системи. Питање вокатива одавно је спорно у науци. Функционално ван реченице, по семантици — дозивни облик, вокатив је одувек претстављао тешкоћу при категоријалној класификацији. Младограматичари су већином сматрали да вокатив није падеж. За Фортунатова вокатив, је уствари, узвик, за Бругмана — реченица. Структуралисти га такође одлучно искључују из падежне системе пошто је за њих, у духу Хјелмслевљеве концепције, падеж искључиво израз односа између два појма.

Искључење вокатива из падежне системе у опреци је међутим са настојањем структуралиста да идући за морфолошким облицима утврђују семантичке категорије. Вокатив, наиме, има падежни наставак. Уосталом, постоји, као што је проф. Белић утврдио, и основна функционална карика која га одржава у падежној системи.

У основици вокатива лежи концепција самосталног појма у извесној специфичној употреби. Посматран из перспективе односа зависности и независности према каквој управној речи, вокатив стоји у истом плану с номинативом, диференциран као независан падеж. Отуда појава синкретизама у многим језицима, тј. употреба облика номинатива место вокатива. Отуда и могућност да се у нашим народним песмама употреби вокатив место номинатива (исп.: *Ојреми се Сџрахинићу Бане; Једно бјеше Вукашине краљу*²⁾).

§ 3. Падежи су историске категорије. Облици затечени на терену синхроније у одређеним значењима резултат су дугог

¹⁾ А. Белић, о. с. 219

²⁾ Ђ. Даничић, Србска синтакса, 1858 г. у Београду, 553

развоја. У току тог развоја они су били под ударцима морфолошких и семантичких синкретизама, аналогича, разних утицаја са стране, евентуалних семантичких померања у самој управној речи уз коју су у конкретној ситуацији везани. При конфронтирању врло је важно имати ову чињеницу у виду. Како напр. разумети супротстављање „инструментал: генитив“ у потпуно синонимичним конструкцијама *лежи над обалом* и *лежи изнад обале* ако се не узме у обзир историски развој као важан фактор у стварању оне падежне системе коју затичемо у једном временском пресеку?

О чињеници да су падежи историске категорије структуралисти уопште не воде рачуна. Заступајући искључиво идеју да језичка факта треба посматрати из синхроничне перспективе, они одбијају да констатују видљиве утицаје различитих дијахроничних момената на падежне категорије. У вези с овим њиховим ставом је и питање значења падежа посматраних у синхроничној анализи. Полазећи од Wüllner-овог принципа да за сваку језичку јединицу у датом временском пресеку треба тражити једно једино основно значење и Хјелмслев и Јакопсон инсистирају на томе да у основици падежа лежи увек само једно фундаментално значење. Да је ово гледиште изграђено на дијахроничним позицијама, тј. да се ради о претпоставци да је сваки падеж једног језика или једне групе језика имао првенствено само једну основну семантичку вредност, о њему би се и могло дискутовати. Међутим у синхроничној анализи падежних категорија овакво је схватање, по моме мишљењу, неприхватљиво.

Семантичка структура падежа комплексне је природе. У оквиру једног падежног облика простире се сноп значења. Једно је жижно, око њега конвергирају остала (код датива је напр. жично значење намене, а спореднија су значења користи, штете, учешћа). Жижних значења може бити и више у једном облику. Она могу стајати у међусобној корелацији (напр. значење намене и правца у оквиру нашег датива), али не морају (напр. значење намене и значење оруђа у оквиру датива у германским језицима).

Падежи имају семантичка поља која могу бити ужа или шира. Границе су им покретљиве; поље једног падежа често задира у поље другог, што омогућује синкретизме (исп. рецимо додиривање генитива припадања и аблатива потицања у реченици: *деца честииших родишеља*). Падежи су, значи, у извесном смислу екстензивне лингвистичке јединице. У семантичком пољу падежа протеже се збир значења од којих су нека релевантна за одређивање основне семантичке вредности падежа, нека не. Треба истаћи

да у различитим језицима не мора увек исти број релевантних значења да буде заступљен (исп. однос нашег датива према германском). Једном речју, сваки падеж за себе претставља посебан семантички систем или збир посебних семантичких система о којима можемо говорити искључиво као о идиосинхроничним категоријама (ово истичем нарочито због Хјелмслевљевог става по том питању. Хјелмслев у овом случају, насупрот Јакопсону, губи из вида значај идиосинхроничног момента тражећи једну општу падежну систему, теориски могућну за све језике света).

О томе да су падежи заиста идиосинхроничне категорије у погледу своје комплексне семантичке структуре најбоље говоре тешкоће на које наилазе европски и амерички научници проучавајући неиндоевропске падежне системе. Regamey напр. у свом приказу падежне системе тибетанског језика истиче колико је био погрешан метод дотадашњих испитивача који су покушали да примене на категорије изграђене по сасвим специфичним законима оне критеријуме до којих се дошло при проучавању индоевропске падежне системе¹⁾.

Засада није, уствари, објављена ниједна студија која би, изграђена на концепцијама структуралистичке лингвистике, решавала проблем комплексне структуре једног падежа са овако постављеним циљевима:

- I) утврђивање семантичког поља;
- II) утврђивање релевантних и ирелевантних семантичких количина;
- III) утврђивање жижних значења и њихових евентуалних корелација.

Структуралисти су се упустили у проблем међусобних падежних релација у оквиру целокупне падежне системе, иако би било природније кренути од онога што је најпрече објаснити: од питања семантичко-функционалних односа у оквиру сваког падежа посебно. У директној је вези с оваквим методским поступком неуспех у решавању једног од оних питања која структуралисте највише интересују у вези с падежним проблемом — од питања синкретизама.

Под падежним синкретизмом обично се подразумева обличко изједначавање које може бити чисто морфолошко (напр. изједна-

¹⁾ „Les grammairiens européens ont réussi a construire un système de déclinaison tibétaine dans lequel les cas sont assez bien différenciés au point de vue formel, mais la répartition de leurs fonctions est complètement embrouillée. D'une part, un même cas remplit plusieurs fonctions disparates, d'autre part le même rapport est exprimé par plusieurs cas différents” — C. Regamey, Considérations sur le système morphologique du tibétain littéraire, Cahiers de Ferdinand de Saussure 6 (1946-1947) 33.

чавање датива, инструментала, локатива множине у српском језику) и које може бити морфолошко са семантичком подлогом (напр. изједначавање генитива и аблатива који се, као што смо већ споменули, додирују по значењу у извесним ситуацијама). Однос морфолошких и морфолошко-семантичких синкретизама објаснио је проф. Белић на материјалу српскохрватског језика (о. с. гл. XXI и XXII).

Морфолошки синкретизам може бити делимичан — да захвати, рецимо, неке падеже из заменичке парадигме не дирајући оне из именичке или у именичкој парадигми да захвати само облике множине остављајући одговарајуће облике једине нетакнуте.

Морфолошки синкретизам може бити и потпун — тј. да се две семантичке жиге без икакве међусобне корелације нађу у оквиру истог падежног облика. У таквом случају можемо говорити о падежним хомонимима — како их Јакопсон назива. Ови падежни хомоними живо су сведочанство о историском развоју падежне категорије.

Док делимично обличко изједначавање нема за проучавање семантичке структуре никакав значај, дотле је утврђивање падежа — хомонима у таквом случају неопходни задатак. Ову битну разлику структуралисти нису уочили. Јакопсон се напр. задржава доста на питању делимичних обличких синкретизама које не даје и не може да да никакво суштинско објашњење проблему падежних значења и односа, јер претставља само спољашњу, формалну појаву, невезану за природу падежа све дотле док се доследно, потпуно не изведе и не замрачи семантичку слику.

Један од посебних проблема баш у вези с питањем падежа хомонима јесте однос предикативног номинатива према номинативу субјекта. Структуралисти, наиме, покушавајући да одреде место номинатива у оквиру падежне системе, наилазе на непредвиђену тешкоћу у чињеници да номинативу припадају истовремено две потпуно опозиционалне функције — субјекатска и предикатска. Питање номинатива је стога у извесном смислу спорно у структуралистичкој лингвистици. Док Хјелмслев, не покушавајући да објасни природу овог падежа, само констатује да је номинатив екстензивна категорија која се креће од једног до другог пола реченице опредељујући се ипак првенствено за субјекатску позицију, дотле се Јакопсон посебно задржава на питању семантичке структуре овог падежа, покушавајући да помири његове контрадикторне функције. По Јакопсону улога номинатива састоји се у идентификацији „предмета исказа“ („Der N ist die merkma-

lose Form für die Nennfunktion der Rede. Er fungiert aber auch als Bestandteil einer Aussage, welche den Gegenstand nicht nur nennt sondern über ihn auch etwas mitteilt. Doch auch in der darstellenden Rede bleibt die Nennfunktion des N-s stets mitbestimmend, ja massgebend: der durch den N bezeichnete Gegenstand wird als der *Gegenstand der Aussage* hingestellt¹⁾. Према томе „die Nennfunktion kann als einzige Funktion des ersten Kasus vorhanden sein“²⁾ што објашњава, по његовом мишљењу, не само субјекатску и предикатску употребу номинатива већ и употребу номинатива као обележја именичке функције ван реченице (функције именице у насловима и сл.).

Непридавања важности семантичкој вредности номинатива — недостатак је Хјелмслевљеве концепције. Необзирање на основне функционалне разлике у оквиру употребе овог падежа — недостатак је Јакопсоновог тумачења. Признање Diderichsen-a, које долази 1949 год. као последица његових настојања да у духу структуралистичких принципа да анализу морфо-семантичких категорија у савременом данском, врло је карактеристично у овом случају. Diderichsen, наиме, признаје да њему још увек никако није јасно како треба схватити јединство субјекатске и предикатске функције у оквиру номинатива³⁾.

На питање: зашто се истим обликом — номинативом — обележавају две тако разнородне функције — субјекатска и предикатска — одговор дају следеће чињенице.

Независан положај у реченици, који управо одговара самосталној природи именице, обележава се номинативом. Номинатив се по тој, *функционалној линији* укључује у категорију именичне падежне системе. Али номинативу припада још једна улога која није заснована на моменту синтаксичких односа а чије утврђивање баца светлост на проблем употребе номинатива у именском делу предиката. Дешава се, наиме, да се именица употреби и ван реченице, као реч за одређени појам без функционалне позиције (именица као наслов, као назив на етикети). Практична могућност за

1) R. Jakobson o. c. 250.

2) R. Jakobson o. c. 250

3) „Thus it is not easy to see how the concord between the case of the „subject“ and the „predicate“ (e. g. in Latin), being used as evidence for homonexual direction, is to be explained without reference to the particular semantic relation between the two terms in question (in contradistinction to the subject-object relation) apart from this relation, there cannot be said to be any kind of direction between the nominative of the subject and the case of the verbal complement“ — Paul Diderichsen, *Morpheme categories in modern danish*, *Travaux du Cercle lingvistique de Copenhague* vol. V (1949) 139—140.

употребу именице као просте појмовне речи без функције у синтаксичком смислу није велика, тако да се о њој говори углавном као о теориској могућности. Предикативни положај именичке речи показује међутим да се и на самом терену реченице јавља именичка реч лишена своје именичке синтаксичке функције.

Уствари, у нашем се индоевропском номинативу крију две посебне категорије које се, додуше, практично обично не разликују у овим језицима, али које треба теориски јасно издвајати да би се разумела употреба овог падежа. Номинатив је с једне стране облик за одређени предметни појам — одређена фонетско-семантичка јединица без падежне семантичко-функционалне димензије, тј. номинатив се, за разлику од осталих падежа, јавља и као симбол лексичке јединице (није случај што баш облик номинатива налазимо у насловима, у речницима и сл.). У оваквој концепцији номинатив заиста претставља у извесном смислу неутрални облик — категорију нула¹⁾. Он је, другим речима, стандардни облик одређене врсте речи, носилац једне појмовне категорије који, као такав, нема функцију падежног облика. У тој се употреби управо и јавља облик номинатива који именица добија у предикату — он не открива њену именичку функцију него долази просто као обележје њене именичке категорије. Језици који имају по правилу члан то најбоље потврђују. Као што се у називима на етикетама члан изоставља (исп. у француском: le loup: loup) тако исто изостаје члан и у предикативној ситуацији (исп.: il est professeur).

Номинатив међутим осим именичке категорије може означавати и одређену именичку функцију. С те стране он се, као што смо већ утврдили, укупчава у падежну систему и обележава именицу у њеном основном, независном положају у реченици.

Могло би се поставити питање: на основу ког момента је извршен синкретизам облика — номинатива и стандардног облика именичке категорије? Одговор, мислим, треба тражити у овој чињеници. Било да је именица функционално одређена као независан члан реченице, било да је у том смислу функционално аморфна, она се, подједнако у оба случаја, супротставља именици у зависној функцији по чињеници да она као *именица*, дакле као одређено јединство одређених особина, не ступа ни у какав зависан однос према члановима реченице. Тај је моменат довољно битан да се

¹⁾ О категорији нула в. Jakobson, *Signe zéro*, *Mélanges de linguistique offerts à Charles Bally*, 141—152.

исти облик јави како за функционално обележену тако и за функционално необележену именичку реч.

Треба напоменути да се у словенским језицима јавља поред номинатива и инструментал у именском делу предиката. Како се инструментал јавио у функцији коју иначе носи предикативни номинатив — то је посебно питање у које овом приликом не можемо улазити. Конструкција с овим инструменталом, који по свом значењу исто онако није прави инструментал колико ни номинатив у именском делу предиката није прави номинатив, нарочито је раширена у пољском (исп. рецимо *Wróbel jest ptakiem*) у другим језицима мање. Међутим без обзира на то што његова употреба није нарочито развијена — већ сама чињеница да се у језику уопште појавило и формално разликовање именичке употребе у предикату и њене субјекатске функције показује да има довољно семантичких разлога који овакво морфолошко разликовање условљавају (треба се потсетити и на супротстављање у француском — *le loup hurle: loup* на етикети и *le professeur arrive: il est professeur*).

Појава морфолошких синкретизама са семантичком подлогом намеће као неопходност: 1) проучавање семантичког поља падежа, утврђивање његових граница; 2) посматрање падежа у контексту, тј. у синтагми с управном речју где се одигравају семантичка укрштања падежа. Структуралисти међутим не постављају уопште питање проучавања семантичког падежног поља, а што се тиче одређивања падежног значења у синтагми с управном речју, то се управо противи њиховом основном принципу који захтева да се језичке категорије узимају изоловано, апстрактно.

Код структуралиста питање синкретизама потпуно је нерашчишћено. Хјелмслев, рецимо, сматра да се номинатив употребљава и за дозивну функцију зато што се, у извесним језицима, јавља облички изједначен с вокативом. Пошто је објашњење падежних синкретизама један од основних циљева структуралистичке науке о падежима, признање Vogt-а, поборника Хјелмслевљевићевих идеја, да се до овога циља засада још није стигло¹⁾ — врло је карактеристично. Ако се остане искључиво при оваквој методској концепцији какву заступају Хјелмслев и Јакопсон до њега се, по мом мишљењу, не може ни стићи.

¹⁾ „Il est vrai que les syncrétismes du latin et d'autres langues indoeuropéennes ont résisté jusqu'ici à toute explication. Les systèmes pauvres posent, semble-t-il, des problèmes particuliers, comme l'admet Hjelmslev lui même“ — Hans Vogt, L'étude des système des cas, Travaux du Cercle linguistique de Copenhague vol. V, 1949, 116.

И семантички и синтаксички синкретизам засновани су, наиме, на вези падежне речи са реченицом, односно синтагмом. Међутим у складу са већ помињаним схватањем (које су сви припадници структуралистичког правца прихватили, тако да је данас официјелно у структуралистичкој науци о падежима а које је први категорички формулисао Brøndal), падеже треба посматрати првенствено као изоловане семантичке јединице, без везе са контекстом у коме живе.

§ 4. Питање — да ли треба падеже посматрати ван контекста или у контексту — јавља се у савременој науци у оваквој формулацији: јесу ли падежи морфолошке или синтаксичке категорије? Цео је проблем у вези с једним начелним и спорним питањем: шта све спада у област проучавања морфологије а шта у област синтаксе? Своје мишљење о овоме изнео је недавно проф. Белић у *Slavističnoj Reviji*¹⁾. И у овоме чланку и у својој књизи „О језичкој природи и језичком развоју“ он се, у погледу падежа, одлучно изјашњава за синтаксу. Његово мишљење заступају и извесни други научници, мада га не формулишу увек довољно гласно. Тако напр. Воер више констатује извесна факта која, по његовом мишљењу, треба да поткрепе Вунтову поставку: „Was ein Kasusbegriff bedeutet, das erfassen wir im allgemeinen am klarsten an der lebenden Sprache“, него што сâм начелно закључује да падежи заиста живе само на терену синтаксе²⁾.

Структуралисти се међутим у овом погледу најодлучније изјашњавају за морфологију. По њиховом учењу сваки падеж има једно утврђено апстрактно значење из кога се изводе конкретна значења у реченици (исп.: „Un cas, comme une forme linguistique en général, ne signifie pas plusieurs choses différentes, il signifie une seule chose, il porte une seule notion abstraite dont on peut déduire les emplois concrets“ — Hjelmslev о. с. 85). Једино та апстрактна значења треба да буду предмет лингвистичког проучавања.

Овако постављен проблем задире још у једно такође начелно и врло значајно а спорно питање савремене лингвистике. Да ли се категорије које живе на терену Сосирове „parole“ смеју посматрати тако као да искључиво припадају домену „langue“?

¹⁾ А Белић, Синтаксички, морфолошки и семантички односи у језику и у граматици, *Slavistična Revija III letnik* (Ljubljana 1950), 3—4 (свеска посвећена Франу Рамовшу).

²⁾ С. de Voer, *Morphologie et syntaxe, Cahiers Ferdinand de Saussure 6* (1946—1947) Genève 17—21.

Проф. Белић је у своје чланку „Природа језика и его изучение“ (Известия Академии наук СССР, Отделение литературы и языка том VI выпуск 5, Москва 1947) размотрио с једне принципске тачке гледишта однос категорија „langue“ и „parole“ и дошао до закључка да, иако њих треба теориски заиста разликовати, ипак се у пракси њихово строго одвајање мора сматрати недопуштеним.

Посматрање падежних категорија, како из синхроничне тако и из дијахроничне перспективе, потврђује ово схватање и с његове начелне стране и у односу на његову вредност за саму науку о падежима.

Падеж је, као што смо већ нагласили, у извесном смислу условна категорија подложна промени не само као морфолошка него и као семантичка јединица, баш зато што зависи од конкретне ситуације, тј. од везе са управном речју. Као категорија он је комплексне значењске структуре; апстракција која се издваја у свести није и не може бити фиксна, априори везана за дату форму, пошто претставља резултанту из збира конкретних значења која током времена варирају и квалитативно и квантитативно. Нису у свима језицима — синхронично посматрано — и нису у једном истом језику — дијахронично посматрано — увек исте жишне тачке падежних значења у корелацији. Није увек исти састав поменутог значењског збира, не издвајају се у свима сличним случајевима увек исте апстракције у свести. Све зависи од промена које се догађају у реченици односно синтагми. Падеж с управном речју чини органску целину — као што наглашава проф. Белић¹⁾. Ишчупан из везе с њом он је управо ишчупан из оне конкретне ситуације у којој се развијају падежна значења.

На неопходност посматрања падежа у синтагми с управном речју указује чињеница да управна реч носи већ потенцијално у себи односе који се могу успоставити с датим појмом, тако да је често довољно ставити уз њу само дати појам који је у питању, без морфолошке ознаке, па да се успостави падежни однос (исп. рецимо *јесџи шунку* и *јесџи виљушком*, где би било сасвим јасно, чак и да није дата обличка карактеристика падежа, тј. да је речено само *јесџи шунка* и *јесџи виљушка*, да се у првом случају ради о односу објекта а у другом о односу оруђа). Познато је да у оним језицима који су најбогатији у посебним падежним облицима већина ових облика обележава различита месна значења,

¹⁾ о. с. 192 и д.

што поборници локалистичког тумачења падежа поздрављају као чињеницу која говори у прилог њиховој локалистичкој концепцији падежне системе. Ја међутим сматрам да објашњење овој појави лежи баш у улози управне речи при одређивању падежних односа. Глаголи својим значењем, наиме, најчешће не прејудуцирају врсту месног односа по коме је зависна реч за њих везана (*лежашти* се мора увек на неком месту, али се из значења глагола *лежашти* не зна да ли се лежи напр. у *кревету* или на *кревету* или *под креветом* или *пored кревета*). Ретки су глаголи као *улазити* рецимо који већ својим значењем показује да се ради о месту у унутрашњости нечега). Отуда морфолошко откривање баш просторних односа који се најтеже могу разумети ако се не истакну, тј. које је најпотребније посебно обележити.

О значењу управне речи сведоче они језици који немају развијену падежну систему, тако да се претстава о падежном односу који се не везује ни за какав посебан облик може добити искључиво у синтагми.

Као основни закључак намеће се констатација да падеже треба првенствено посматрати из синтаксичке перспективе.

По синтаксичком моменту врши се, што је нарочито битно, основно супротстављање падежа у оквиру падежне системе. Падеже делимо првенствено на зависне и независне, тј. делимо их на основу тога да ли ступају у зависни однос са неким чланом реченице или не.

Треба затим истаћи да је од релевантних количина у самом семантичком падежном пољу увек битнија она која је дата баш из перспективе реченице. Номинатив напр. открива реч о којој се у реченици говори као и вршиоца дате акције. Употреба номинатива у пасивној конструкцији, где појам обележен њиме не само да није вршилац акције која се подразумева него је управо оно супротно — њен објекат, показује да је основна релевантна карактеристика номинатива одређивање онога појма који заузима централно место у реченици.

Синтаксичка ситуација претставља терен на коме се врше најразличитије измене у оквиру падежа. Српскохрватски инструментал, рецимо, иако по својој основној семантичкој вредности стоји у опозицији с акузативом има, а, нарочито, — имао је, покатак у датим синтаксичким ситуацијама и функцију објекта (Напр.: *нагиње чушуром*). Датив, опет, у одређеној употреби у реченици добија функцију неке врсте модалног облика (у реченици *иша ми радише* енклитика *ми* је, напр. убачена управо зато да би се унела потребна нијанса личног учешћа, извесне разнежености,

срдачности у оно што се пита). Прелазак допунских падежа у одредбене такође се изводи на терену реченице.

У вези с проблемом зависних падежа дискутује се у науци врло много о томе да ли су падежи семантичке или синтаксичке категорије. Groot рецимо дели све падеже на оне са семантичком вредношћу — семантичке (напр. датив или инструментал) и на оне без семантичке вредности — синтаксичке (напр. акузатив у реченици *habitat Romam*)¹⁾. Слично схватање има и Курилович²⁾. Уствари, подела падежа на семантичке и синтаксичке изведена је у светлости посматрања односа регенс—ректум из једног посебног угла. Објашњење ближе или даље везе у којој стоји какав зависан падеж према својој управној речи треба тражити првенствено у самој природи управне речи. Има глагола који су по природи свога значења такви да безусловно траже објављивање оног појма који је нераздвојиво везан за остварење њихове радње, иначе би сама претстава о томе остварењу била непотпуна (*згазити* напр. тражи обавезно да се открије шта је згажено, тј. објекат радње *згазио је* напр. *црва*). Други глаголи, опет, мада увек потенцијално у себи носе претставу о односу с извесним предметним појмом у тренутку вршења, не захтевају обавезно да се тај однос експлицитно и формулише (акција *шући* изводи се увек извесним оруђем чије откривање у датој реченици ниуколико не утиче на потпуност претставе о вршењу дате акције; исп. *шуку га* без откривања онога чиме се акција *шући* изводи). Има међутим односа који и не зависе на поменути начин од глаголске управне речи. Такав је локални однос који се јавља као обавезни пратилачки моменат сваке глаголске радње у тренутку њеног остварења мада се обично у самом значењском појму глаголске речи не садржи. Свака се радња догађа на неком месту (нема глагола уз које локални падеж не иде), али се то готово никад не мора посебно истаћи. Већина глагола, уосталом, као што смо већ истакли, не прејудицира својим значењем пратилачки месни моменат.

Идеје Groot-а и Куриловича тачне су, према томе, као опсервације али опсервације које се првенствено односе не на природу падеже него на природу управних речи у падежној синтагми, мада их, разуме се, треба узети у обзир и при проучавању самих падежних категорија.

¹⁾ A. W. de Groot o. c. 125

²⁾ J. Kuryłowicz, Zagadnienie klasyfikacji przypadków, Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności.

§ 5. У методском поступку структуралиста при утврђивању структуре целокупне падежне системе издвајају се, досада бар, два основна момента: I) утврђивање семантичких апстракција падежа; II) њихово упоређивање.

Критерији по којима структуралисти издвајају основна падежна значења немају подлогу дубље научне дискусије сваког падежа понаособ. Изграђени су са очигледном тежњом да се што пре приђе генерализацији, а то значи не без извесне дозе површности. Одмеравања су вршена по ономе што се обично сматра основним и диференцијалним за индоевропске падежне категорије. И Хјелмслев и Јакопсон помињу да се, поред значења по коме се дати падеж супротставља другима и који се сматра основним, јављају у истом падежном облику и друга значења, понекад свсвим супротна основном значењу. Однос тих других значења према основном они међутим не постављају као проблем за принципијелну дискусију.

Што се тиче обичних функционалних мерила структуралисти их у својим досадашњим радовима уопште не узимају у обзир. Управни и зависни односи не играју никакву улогу. Номинатив структуралисти функционално не издвајају од зависних падежа пошто је њихов критеријум првенствено семантички. По Јакопсону генитив и локатив везани су међусобно на основу чињенице да се њима прецизирају просторни или количински моменти у датоме појму; инструментал и номинатив повезују се, опет, по томе што обележавају појмове од којих се у извесном смислу одваја глаголска радња; итд. Једном речју, међусобним супротстављањем, утврђивањем заједничких и диференцијалних момената даје се основна скица падежне системе.

Хјелмслев¹⁾, који уопште сматра да је све у језику израз потсвесног мишљења, тј. да у основици лингвистичких категорија леже „прелогичне“ концепције²⁾, прихватио је локалистичко тумачења падежних релација баш због његовог епистемологичног карактера. Он сматра да су сви падежи првобитно служили за обележавање просторних односа и да се то схватање потпуно усклађује са системом опозиција савремених падежних категорија. Он, рецимо, овако дефинише односе номинатив—акузатив—датив: номинатив

¹⁾ О разликама и сличностима између Хјелмслевљевог и Јакопсоновог учења о падежима нећу говорити пошто је познато у науци — то су питање већ обрадили Хјелмслевљеви ученици Sørensen и Vogt.

²⁾ Ово је први пут Хјелмслев категорички изјавио у *Principes de grammaire générale* 1928, 207, а тога се држи стриктно и у својој студији о падежима.

означава удаљавање, акузатив — приближавање, датив — средину између удаљавања и приближавања, тј. мировање. Питање: под којим се синтаксичким условима врши овакво повезивање и супротстављање падежа остало је међутим, као што је тачно приметно Diderichsen¹⁾, код њега неосветљено.

Локалистичка теорија (која, као што је познато, води порекло још од византиских времена и има од тада до данас много поборника) заснована је на једној сасвим сумњивој хипотези. Велико је питање, наиме, да ли је уопште историски могућно да се „прелогично“ мишљење одржи до савремених језичких категорија.

Хјелмслевљева локалистичка концепција падежа у складу је са његовим општим погледима на језик. Чињеница да Хјелмслев одуговлачи са сумирањем својих нових, чисто функционалних погледа у односу на првобитно тумачење падежне системе можда је у вези са тешкоћом која искрсава при покушају да се преоријентише „прелогично“ осветљавање проблема у функционално. Тражење „прелогичних“ односа у језичким категоријама искључује објективно — синхронично и функционално одмеравање постојећих односа између чланова дате системе. Функционални односи у тесној су релацији са семантичким. Сви су они везани за терен синхроније и чак — идиосинхроније, ако се хоће пуна прецизност. Тражење „прелогичног“ — што је једна од карактеристика Хјелмслевљевог става као лингвисте — јесте у једном смислу вечито обзирање у правцу глотогониских појава а у другом сувише брзо, неаргументисано приписивање савременим језичким категоријама таквих психолошких концепција које се, објективно посматрано, не могу у њима назрети. Збуњује чињеница да теоретичар синхроничног метода какав је Хјелмслев као претставник структурализма тако упорно истражује контуре психолошког прапочетка у лингвистичким облицима који имају данас своје нове и сасвим друкчије формиране психолошко-лингвистичке значењске и функционалне димензије.

Чињеница је да се испитивања могу вршити са различитих методских позиција и са различитим циљевима. Семантичка концепција падежа није погрешна него је недовољна, исто као што би чисто функционална концепција била недовољна. Лингвистичким појавама треба прилазити са различитих страна јер су оне ком-

¹⁾ When we attempt a functional analysis of what is called case in Danish, we labour under the difficulty that the versions of Hjelmslev's morphematic theory as yet published do not give any hint of how one is to determine the syntactic conditions under which direction may be registered" — о. с. 139.

плексне. Једнострано посматрање јесте и мора бити недовољно. Сем тога у посматрању треба водити рачуна о дијахроничној и синхроничној перспективи. Ако за прво формирање падежне системе претпоставимо, као што то Хјелмслев хоће, као семантичку подлогу „прелогичне“ односе, то не значи да исте односе треба силом пронаћи и тамо где се у току дуге еволуције искристалисала једна потпуно нова семантичка ситуација. Глотогониска хипотеза и објективна анализа иду напоре, али нису алтернативе у једном исправном лингвистичком методу. Искључивост је недопуштена. Ново функционално тумачење падежне системе, које, по свему судећи, припрема Хјелмслев, не треба да замени семантичко него да га допуни. Питање је само да ли је то првобитно семантичко тумачење најбоље нађено. Ја мислим да није.

Студије Хјелмслева и Јакопсона, које иначе својом појавом несумњиво значе крупан корак унапред у науци о падежима, пате од извесних методских недостатака. Први и основни недостатак јесте потпуна изолација падежне апстракције приликом анализе значења у односу на контекст коме је падеж интегрални део. Други јесте неинтересовање за питања комплексне структуре падежа појединачно узетих. Сваки падеж је у извесном смислу систем за себе. Сви они заједно претстављају различите карике једног истог ланца. Да би се утврдила природа ланца разнородних карика потребно је прво утврдити природу сваке карике посебно.

Први недостатак је у извесном смислу у директној вези с другим. Да су се проучавања усретсредила прво на једном падежу, не би се могла превидети пресудна улога везе с управном речју. Овако — за главне везивне радијусе падежа проглашени су они који имају споредни значај.

Не треба заборавити на оно што је Меје, нешто пред почетак дискусије о падежима у структуралној лингвистици, тачно приметио: „La théorie de l'emploi des cas est l'une des parties les moins nettes de la théorie de l'emploi des formes qui, elle-même, est l'une des parties les moins arrêtées de la grammaire des anciennes langues indoeuropéennes”¹⁾ По моме мишљењу — и после свега што су структуралисти о њој досад рекли — деклинација као семантичко-функционални систем остаје и даље један од тешких проблема лингвистичке науке. Мој је основни задатак овде и био да, пред очекивано објављивање нових идеја еминентног претставника структурализма, упозорим на компликованост проблема о коме

¹⁾ A. Meillet, *Le slave commun*, 1934, 462.

се дискутује што има, мислим, свог оправдања с обзиром на досад испољену искључивост у обрађивању ове научне материје као и на искључивост у другом смислу коју, бојим се, наговештавају гласови који допиру из недавних радова Хјелмслевљевих ученика.

Д-р Милка Ивић

R é s u m é

Milka Ivić

La discussion sur le problème du système des cas, qui remonte aux temps byzantins et se continue de nos jours, revit intensivement après l'apparition des travaux théoriques qu'ont édité l'un après l'autre Hjelmslev et Jakobson, éminents représentants du structuralisme, chacun selon ses conceptions propres établies dans un esprit commun à leur doctrine. Les élèves et disciples de ces savants commentent aujourd'hui encore les idées émises par leurs maîtres. Il résulte des travaux postérieurs — nés dans les discussions soulevées par les premières tentatives de Hjelmslev et de Jakobson d'examiner théoriquement le problème des cas d'un point de vue structuraliste—que, selon les structuralistes eux-mêmes, le dernier mot de la science est loin d'avoir été dit sur ce problème, important et ardu. Hjelmslev, le premier qui ait entamé la discussion dans une conception moderne du structuralisme a modifié depuis 1936 certaines de ses constatations de méthodes et de principes. Son étude sur le système des cas a une valeur toute sémantique; nous le voyons fonctionnaliste ardent aujourd'hui. Ses élèves s'attendent donc à le voir bientôt nouvellement interpréter la question des cas selon ses dernières conceptions théoriques.

Cette attente chez les jeunes d'aujourd'hui en corrélation avec les nouvelles positions théoriques de Hjelmslev, est tout à fait compréhensible pour ceux qui suivent avec intérêt le développement de la linguistique structuraliste et par conséquent les efforts de certains élèves de Hjelmslev et de Jakobson de codifier définitivement les opinions de leurs maîtres sur le système des cas.

Le but de cet ouvrage est justement de souligner quelques parties essentielles dont, selon l'auteur, l'on n'a point suffisamment discuté jusqu'à présent, sur lesquelles des pensées inexactes ont été quelquefois émises, et qui courent le danger d'être totalement négligés à l'avenir, ou presque. Il est tenu compte néanmoins dans cet ouvrage

de tout ce en quoi la science structuraliste a pu contribuer jusqu'à présent à la connaissance théorique des cas et naturellement des conceptions nouvelles en ce qui concerne le fond et la méthode des pionniers du structuralisme.

L'auteur s'attarde tout d'abord au problème fondamental – qu'est-ce que le cas; il oppose aux opinions de Hjelmslev celles qui ont été formées à l'esprit de l'école de A. Belić.

L'auteur pense que du point de vue synchronique l'on ne pourrait accepter une thèse selon laquelle le cas serait porteur d'une signification unique et fondamentale. Le cas est d'après lui une unité linguistique complexe sur le champs sémantique duquel fermentent des quantités sémantiques plus ou moins importantes. Partant d'une telle conception il nous parle du problème du syncrétisme qui, comme le reconnaissent même certains adhérents du structuralisme, n'est pas encore tiré au clair.

L'auteur est catégoriquement pour Jacobson qui, à l'inverse de Hjelmslev, souligne que les cas sont avant tout des catégories idiosynchroniques.

Plus loin l'auteur assure que la linguistique structuraliste devrait avant tout tâcher de résoudre le problème de la structure complexe de chaque cas en particulier comme suit:

I. Fixation du champs sémantique.

II. Fixation des quantités sémantiques plus ou moins importantes pour la définition de la structure sémantique des cas.

III. Fixation des foyers de significations et de leur corrélation éventuelle.

Ce n'est qu'après de semblables travaux qui auraient éclairés les rapports sémantico-fonctionnels au sujet d'un cas, que l'on pourrait passer à l'étude de ces mêmes rapports quant à tout le système des cas.

Les structuralistes ne tiennent pas les cas pour des catégories syntaxiques et insistent à ce que leur signification soit considérée d'une manière abstraite, isolément de son contexte. L'auteur, au contraire, trouve que le cas doit être obligatoirement considéré avec son contexte. Il souligne entre autres le fait que, dans la langue, il y a relativement le plus de cas marquant le lieu. Les localistes y voient la preuve de l'exactitude de leur théorie. L'auteur de son côté considère que l'explication du fait se trouve justement dans le rôle du mot dirigeant quant à la fixation des rapports entre les cas. Les verbes par leur signification ne fixent le plus souvent pas l'endroit où se passent l'action ou l'état qu'ils expriment. (On est toujours *couché* quelque part mais,

d'après la signification du verbe en lui-même „*ležati*”, nous ne savons pas si l'on est couché *dans, sur, sous* ou *à côté de quelque chose*. Rares sont les verbes tels que: *entrer „ući*” par exemple, qui par sa signification propre indique qu'il s'agit d'un endroit à l'intérieur d'un autre.) De là la découverte morphologique des rapports de lieu justement, qui sont les plus difficiles à comprendre s'ils ne sont mis en évidence, et qu'il faut spécialement marquer.

Il faut reconnaître aux structuralistes tout le grand apport qu'ils ont fait à la science des cas, mais il faut aussi s'attendre à encore beaucoup de travail et de discussions dans l'avenir pour aboutir à des résultats plus précis et plus décisifs.

О ИМПЕРФЕКТУ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

I

У литератури о нашем језику на неколико је мјеста истакнута чињеница да се имперфекат, као и аорист, употребљава за казивање само оних догађаја које говорно лице памти, док се за казивање оних догађаја за које говорно лице зна по чувењу ова два облика не употребљавају. То су изнијели: Ј. Вуковић (ЈФ XVII 87—89), Б. Милетић (СДЗб IX 544), М. Стевановић (СДЗб XI 147 и Граматика за више разреде средњих школа Бгд 1951 431) и А. Стојићевић (Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику Љубљана 1951). Исту је констатацију дао и Павле Ивић за говор Галипољских Срба. (Он је то изнио у предавању „Систем претериталних времена у говору Галипољских Срба 19-V-1953 на лингвистичком састанку у САН; исп. о овоме његову расправу у овој књизи ЈФ). Треба још рећи да је ова појава позната и у бугарском и у македонском, а Delbrück ју је констатовао у ст. инд. (Vergl. Syntax II 271—275).

Ја бих о тој особини рекао још нешто.

1) Имперфекат и аорист могу се употребити кад је у питању неки догађај који је говорно лице примијетило (запазило) непосредно неким од својих чула. Непосредно запажање у овоме смислу је и запажање помоћу разних инструмената и апарата. Посредно сазнавање је сазнавање преко неког другог лица.

2) Као непосредно сазнати догађај може се осјећати и онај чију је бар једну манифестацију или чак и посљедицу говорно лице непосредно запазило. Примјери:

а) Кад неко чује да кокошка кокодаче, он може рећи: „Ено она кокошка *снесе* јаје“.

б) Ако неко види неки дим и помисли да то гори нечија кућа, он може мало касније рећи: „Ено *гораше* нечија кућа“.

3) Имперфекат и аорист се могу употребити и за догађаје који никако нијесу непосредно сазнати, али их је говорно лице ипак

доживјело на неки начин (унутрашњим преживљавањем). Примјер:

Србин који никад није ишао из своје земље каже: „... Тада Њемци још *бијаху* под Стаљинградом...“ или: „Сјећаш ли се кад Њемци сваки дан *бомбардоваху* енглеске градове?“ – „А сјећаш ли се ти кад *уђоше* у Париз?“

4) Аорист се може чути и у оваквим примјерима: „Кад оно *умрије* цар Душан?“, а слично и имперфекат, напр.: „Ко оно *владаше* у Грчкој за вријеме цара Душана?“ Оваква питања може поставити лице које је некад знало или бар чуло податке о којима пита. Овдје имамо у исто вријеме и извјесну дозу уживљавања у ствари.

5) Догађај који је говорно лице видјело, оно не мора осјећати као доживљај, па према томе ни употребити аорист или имперфекат за њега. Један исти догађај може се некад осјећати као доживљај, а некад не осјећати. То зависи од психичког стања. С друге стране, ако у свијести говорног лица постоји неки уображени доживљај (тј. претстава о њему), оно може о њему говорити у имперфекту и аористу. Напр.: Чини ми се да и он *бијаше* тамо.

6) Сасвим је природно кад књижевник употребљава имперфекат и аорист за изражавање онога што је сазнао посредним путем или измислио, јер он, као умјетник, често заузима став очевица. Сад се у народу скоро никад у приповиједању не сретта овај манир, док га у пјесмама има чешће. То долази отуда што је при казивању пјесме говорном лицу јасно да то није обични, разговорни стил и ту је оно у извјесном смислу свјесно свога умјетничког става.

7) Врло је честа и сасвим обична појава да лице које није непосредно запазило неку појаву упућује о тој појави питање у имперфекту или аористу лицу за које зна или претпоставља да је непосредно посматрало ту појаву. Проф. М. Стевановић у Граматици (431) и у ЈФ XIX (274) указао је на ову појаву, само је он то друкчије изразио. Он каже да се имперфекат и аорист употребљавају за доживљену прошлост лица која учествују у говору (прво и друго л.).

8) У научном стилу имперфекат и аорист су врло необични, јер се ту не ради ни о каквој доживљености; ту их може употребити само онај ко нема осјећања за значење ових облика.

9) При превођењу са страних језика треба строго водити рачуна о овој особини аориста и имперфекта и не стављати их гдје им није мјесто. Много је мања грешка (и скоро је нема) ставити перфекат тамо гдје могу стајати имперфекат и аорист него који од њих два ставити гдје нема услова за то.

II

О временском значењу имперфекта изнесено је више разних мишљења тако да, углавном, о њему не може да се каже нешто што неко већ није рекао. Али како међу тим мишљењима има и сасвим супротних, и како *све* тачне карактеристике овог облика немамо покупљене ни код једног аутора, потребно је, посматрајући имперфекат, уочити све карактеристичне особине у његовом значењу и скупити те особине у дефиницију значења имперфекта. Сем тога, досадашње испитивање имперфекта није било засновано на посматрању овог облика у његовој правој употреби, у синтаксичком индикативу, који се данас сматра као једини поуздани извор за проучавање основног, правог значења наших глаголских времена; зато треба, ако је могуће, на примјерима индикативног имперфекта провјерити досадашња схватања о њему.

У нашој синтакси постоји мишљење да индикативне (у ужем смислу) употребе имперфекта нема у савременом српскохрватском језику. Тако мисли Б. Милетић (Црмнички говор СДЗБ IX 550¹⁾) а и М. Стевановић сумња да таква употреба постоји (ЈФ XIX 280). Досад то мишљење није оповргнуто. Стојићевихева расправа нам у томе смислу може послужити само као збирка материјала јер његова излагања која су у вези са овим питањем показују да он не схвата синтаксички индикатив и релатив онако како је то уобичајено у нашој савременој синтакси глаголских времена. Ја сматрам да је сумња у постојање индикативног имперфекта заснована на чињеници да је он у овој употреби доста риједак (нарочито у литератури) па се при испитивању обавезно намећу испитивачу примјери из релатива; зато ћу овдје изнијети извјестан број примјера имперфекта за које мислим да су свакако индикативни. То треба да буде доказ о постојању индикативне употребе овог облика у нашем језику. Као критеријум за индикативност служи нам то да ли се нека глаголска радња временски одређује према моменту говора говорног лица или према некоме другоме моменту или ситуацији; овај критеријум често није практичан па се, поред њега, треба послужити и другим, који се у пракси показао као врло добар, а то је да се види може ли се облик који испитујемо замијенити неким другим, временским или безвременским глаголским обликом а да се *временско* значење

¹⁾ Милетић ту каже: „Имперфекат се — као и у нашем књижевном језику — употребљава искључиво у синтаксичком релативу и то кад се жели нарочито да истакне *трајање* или *понављање* радње“ и упућује на Белићеву расправу о употреби времена ЈФ VI 117. — Сматрам да је Милетић погрешно схватио Белићев текст.

реченице не промијени. Ако се временско значење реченице промијени, онда је ситуација индикативна; а ако се временско значење не промијени, ситуација је релативска. Напомињем да притом треба избјегавати међусобну замјену оних времена која имају блиско временско значење (у смислу одређивања радње према моменту говора говорног лица), јер замјенљивост међу њима може потицати од извјесног подударарања у значењу самих времена и, према томе, не мора бити знак релативности. Практично је то случај с претериталним временима. Ако се имперфекат може замијенити само перфектом (као што је углавном увијек случај), али не и којим другим обликом, то никако није знак релатива; зато треба покушати замјену неким другим обликом. Значење доживљености треба разликовати од временског значења. Примјери:

а) Ова ти књига *бијаше* на поду (из мога говора — Никшић) (саопштење о врло блиској прошлости).

б) Ено *бијаше* велика гужва пред Народним позориштем (исто).

в) — Знаш ко *стајаше* пред гимназијом? — Ко? — Перо! (исто).

г) Неко те *зваше* испод прозора (исто).

д) Колико има ту пара? — Око двадесет динара. — Како, зар нема више? — Нема. А, има, има, но ја *не виђах* ову стотину (исто).

ђ) „Камо ве гљавари“, викне просто Абрамовић, „та Мошковит оцрни нам образ. Какви је гођ Шћепан, ми га једном зацарисмо и дадосмо му тврду вјеру. Од њега се народ *бојаше*, а он *цареваше* јевтино. Ако погине Шћепан, и ми ћемо уза њ који смо судили и господовали. Но отворимо очи и видајмо се док је раније“ (Ст. М. Љубиша, Целокупна дела I Библиотека српских писаца 117—118).

е) ... Ту се руче и пријатељскијем ријечима раставе. Тек кнез изађе из собе, а Марко остане сам, почне да говори сам собом: „Једва *чеках* да ми се макне с крај очију, *чињаше* ми се ступац крви. Док ти ослободим сестрића — нећу ни јести ни спати, док те код њега спутана не видим, онда ћу ране лијечити и брата прегорети...“ (Љубиша I, 205).

ж) ... Кад дође ред на трећу [војску], загухају на град осамсто топова, бубњи, накараде, а изнутра звона и вика — *шћаше* се Богом заклети да паде небо на земљу. *Каживаху*²⁾ да се у НАТО лији чула јуначка вриска! Пред вече оборе Турци врата светога Романа и, тлачећи стогове мртвијех, провале у град ка гладни вукови... (Љубиша II 13).

²⁾ Имперфекат *каживаху* је у реченици која органски не припада приповиједању, него је уметнута као приповједачево објашњење. Глаголско вријеме ове реченице је одмјерено према моменту говора приповједача (Вука Дојчевића).

з) Војвода Станко:

Чудне бруке, грдне мјешавине!

Чујаште ли како се *појаше*?

Залуду се недружина друже...

(Горски вијенац, стих 1886—1888).

и) ... Приступи к њему један стари Арбанас, који га упита рашта се се дигао из Паштровића. — „Убих брата Паштровића, одговори Вук, не од какве обијести но од витешке невоље јер ме бијаше појахао, па ме народни суд прогна у турско самоосмога“.

— А како живиш? — поврне Арбанас пажљиво.

— Кукавно и невољно, отповиједа Вук са жалоснијем гласом; — с пуне куће у скитање, срамотно страдање.

А Арбанас са шале: А што си мислио да по турској земљи висе колачи о драчи?

— То нијесам, — надостави Вук, — но *мњах* да ће ме радња помоћи (Љубиша I 271).

ј) Један чоек којег је бољео зуб, сrete другога чоeka ће јауче иза гласа, па га запита, шта му је, а кад му онај одговори да га је ујела змија, он му рече: „Е ја *мишљах* тебе зуб боли!“ (Вук, Н. Прип. бр. 40, 312; цитирано по Стојићевићу, о. с. 26).

к) ... Кад мало посустане, и врећа му се низ леђа пониско обеси, онда побратим из вреће повиче: „Дужи, побратиме, уједоше ме пси!“ Кад овај то чује, а он баци врећу на земљу. Онда онај из вреће рекне: „Тако ти, побратиме, *шћаше* мене да превариш?“ А онај му одговори: „Вала и ти си мене преварио“ (Вук, Н. Прип. бр. 47 168—173; цитирано по Стојићевићу, о. с. 28—29).

л) Кнез Милош ће једном рећи за Хајдук-Вељка: Бог да га прости, чудан човек *бејаше* (А. Белић, Граматика за III разред средњих и стручних школа 1933, 37; цитирано по Стојићевићу о. с. 106).

љ) А ову кћер Авраамову коју свеза сотона ево осамнаеста година, не *шребаше* ли је одријешити из ове свезе у дан суботни? (Вук, НЗ Лука 13, 16).

м) Видјевши га пак једна слушкиња гдје сједи код огња, и погледавши на њ рече: и овај *бјеше* с њим (Вук, НЗ Лука 22, 56)

н) Требало се развеселити и обрадовати, јер овај брат твој мртав *бјеше* и оживље; и изгубљен *бјеше* и нађе се (Вук, НЗ Лука 15, 32).

њ) А кад видје капетан шта би, стаде хвалити Бога говорећи: заиста овај човјек *бјеше* праведник (Вук, НЗ Лука 23, 47).

Према раније наведеним критеријумима сви су ови имперфекти у индикативу. Код њих стварно није могуће наћи неки моменат ван момента говора говорног лица према коме би радње

казане овим имперфектима биле временски одмјерене. Ни у једном од ових случајева није свеједно да ли ће на мјесту имперфекта стајати он сам или напр. презент, футур, потенцијал или императив; а баш је карактеристично да оvdје сва времена чувају своје значење. То показује да имперфекат оvdје у временском смислу значи нешто што не би значили други облици или сама глаголска основа. Имперфекат је, дакле, у овим случајевима у индикативу, у правој употреби, гдје има своје пуно специфично значење. Мислим да је из овога јасно да индикативна употреба имперфекта постоји у нашем језику, мада је она ријетка. И остала глаголска времена се ређе употребљавају у индикативу него у релативу па није чудо што је имперфекат у овој употреби тако риједак с обзиром на чињеницу да је то наш најређи временски облик поред плусквамперфекта. Сад да видимо какво је значење имперфекта у овим примјерима. Оно ће нам показати шта имперфекат стварно значи као глаголски временски облик.

Прва особина која нам пада у очи је *значење прошлости*. То је и најважнија компонента у значењу овог облика. Она је свакоме позната.

Друга компонента у значењу имперфекта је *неограниченост трајања* радње; ово можда није сасвим адекватан израз, али мислим да је он ипак најбољи од свих који нам засад стоје на расположењу. Та неограниченост се састоји у томе што се имперфектом не износи радња као временска цјелина, него као трајање коме у нашој свијести нијесу присутне границе. Имперфектом се вријеме трајања радње не износи као исјечак из прошлости (као што је случај с аористом), него као временска линија којој су крајеви у магли. Неограниченост радње у имперфекту најтачније ћемо окарактерисати ако кажемо да је то *исти онаква неограниченост какву имамо у презенту трајних глагола*³⁾. Ова особина имперфекта се задржава и у релативу, и у модусу. Она, у вези са значењем прошлости, чини доста у смислу ограничавања употребе имперфекта, нарочито у индикативу, и у говорима гдје се он добро чува. Имперфекат се, по правилу, не може употребити уз одредбе које показују границе радње. Не може се казати напр.: *Ја рађах два саша*. Ако се такве одредбе ипак јаве код људи који осјећају

³⁾ Занимљива је Лескинова констатација да имперфекат у српском значи „трајање радње у прошлости, без одређенога закључка (те радње)“ [Подвукао П. Сл.] В. код Стојићевећа, о. с. 20. Ј. Вуковић је подвукао значење неограничености трајања радње у имперфекту. (Pitanja savremenog književnog jezika 1952, II, 2, 225--236).

имперфекат, онда оне не значе границе саме радње, него или значе неки шири период који обухвата и вријеме радње, или се вршење радње протеже преко датих граница.

О дужини трајања глаголске радње имперфекат не казује ништа, а исто тако ни о удаљености времена у које је вршена радња од момента говора говорног лица.

Није довољно рећи да имперфекат значи трајање прошле радње јер трајање значи и аорист имперфективних глагола а и перфекат, или, боље рећи, сама глаголска основа, него треба истаћи *неограниченост* радње у имперфекту; аорист имперфективних глагола значи *ограничено* трајање прошле радње, док је перфекат у томе смислу неутралан, и зато се може употребити и за временски ограничену и за неограничену радњу. Значење неограниченог трајања перфективни глаголи не могу имати и зато се обично и не јављају у имперфекту; а кад их и нађемо у имперфекту, они више нијесу перфективни него имперфектизовани или им је значење помјерено у смислу модалности.⁴⁾

Скоро сви наши научници који су испитивали значење имперфекта нашли су да се он обично, или бар врло радо, употребљава за означавање напоредности вршења неке радње с неком другом радњом или ситуацијом (у прошлости). Неки сматрају да је та напоредност обавезан елеменат у значењу имперфекта. Вук каже: „... Полу прошавше вријеме (тј. имперфекат — П. Сл.) показује да је дјело глагола јошт трајало кад је нешто друго настало (Грамм. и полем. списи I 39 држ. изд., цитирано по Стојићевићу, о. с. 8). М. Стевановић каже: „Имперфекат означава радњу која се у прошлости вршила напореда с неком другом радњом или било каквом временском ситуацијом“ (Грамматика 431).

Рекао бих да нас већина случајева упућује на овакав закључак. Али наш критеријум није већина, него, због природе ствари, мањина случајева, тј. примјери из индикатива. Они нам показују да овај паралелизам није примаран ни обавезан у значењу имперфекта. Он проистиче из значења трајности и неограничености радње. У наведеним примјерима имперфекта не могу да констатујем то значење напоредности.

У овом одјелјку свога рада говорио сам само о временском значењу имперфекта. Зато овдје досад нијесам поново истакао

⁴⁾ Код Марина Држића напр. налазимо имперфекат од перфективних глагола у иреалним хипотетичким реченицама (В. код Стојићевића о. с. 80 и даље).

дoживљенoст кaкo кoмпoнeнту у знaчeњу oвoг глaгoлскoг oбликa: дoживљeнoст, нaимe, нијe врeмeнскa кoмпoнeнтa њeгoвoг знaчeња. Мeђутим, тa сe кoмпoнeнтa oбaвeзнo нaлaзи у импeрфeкту.

Прeмa свeму oвoмe импeрфeкaт у српскoхрвaтскoмe јeзикy знaчи прoшлу, нeогрaничeну (у рaнијe рeчeнoм смислу) шрaјну рaдњу кoју јe гoвoрнo лицe личнo зaйaзилo или нa нeки нaчин дoживјeлo.

III

У рeлaтиву сe импeрфeкaт упoтрeбљaвa мнoгo чeшћe нeгo у индикaтиву, aли јe и ту рeђи oд oстaлих oбликa. Нaјвишe сe упoтрeбљaвa у припoвијeдaњу. Oбичнo сe у нaрoду упoтрeбљaвa зa припoвијeдaњe сoпствeних дoживљaјa. У oбичнoм причaњу сe сaмo изузeтнo мoжe нaћи импeрфeкaт упoтрeбљeн зa oнo штo гoвoрнo лицe знa пo чувeњу. Мeђутим, кaд гoвoрнo лицe зaузeмe стaв умјeтникa, кaкo штo oбичнo бивa кoд књижeвникa, и oбaвeзнo у нaрoдним пјeсмaмa, oнo мoжe бeз устeзaњa упoтрeбљaвaти импeрфeкaт и зa пoсрeднo сaзнaтe дoгaђaјe (в. oвдјe I. 6). Тaкo мoжeмo рaзумјeти и упoтрeбу припoвијeдaчкoг импeрфeкaтa у нeким Вукoвим припoвијeткaмa, мaдa тaмo имa и случaјeвa кoји дaју утисaк мeхaничкoг прeнoшeњa oвoг oбликa. У нaрoдним пјeсмaмa сe бoљe oсјeћa oвa умјeтничкa упoтрeбa. Смaтрaм дa јe импeрфeкaт (кaкo и aорист) снaжнo срeдствo умјeтничкoг изрaжaвaњa јeр oн кoд слyшaцa или читaцa изaзивa утисaк дa му дoгaђaј причa oчeвидaц, нaрaвнo кoд oнoгa кo имa oсјeћaњa зa oвo глaгoлскo вријeмe. Тaј сe eфeкaт нe губи ни oндa кaд слyшaлaц сигурнo знa дa припoвијeдaч нијe мoгao дoживјeти дoгaђaјe o кoјимa причa. Ту кaкo дa сe oсјeћa присуствo нeкoг лaтeнтнoг, aпстрaктнoг oчeвицa. Зaтo импeрфeкaт дaјe причaњу нaрoчиту живoст, сaмo aкo јe упoтрeбљeн кaкo трeбa. Примјeри:

1) *Зa изнoшeњe сoпствeних дoживљaјa:*

а) . . . „Тeжe ми бијaху oнe жeнe — кaзивao јe пoслијe Кaњoш — нeгo Фурлaн и њeгoв пaлoш“ (Љубишa I 168).

б) И у бoју кoд бијeлe кулe
 Oлoвa ми тoкe излoмишe,
 A у рaздвoј бoјa крaвoгa
 Нaјлoтoњa кoјa пучe турскa —
 Цeфeрдaрa држaх прeд oчимa —
 Прeстрижe гa, oстaлa му пустa,
 пo рeмику кa дa трскa бјeшe!

(Гoрски вијeнaц 2790—2796)

в) *Имах* једнога брата пусторука и просипача, да га разметнијега и раскошнијега не *бјаше* колико кваси сиње море . . . Ја се *стисках* и *шћедијох* тек да је њему више, а он *сиђаше* моју муку немилице ка да *бјаше* крадена . . . (Љубиша II 137).

г) . . . Пошто се онђе с њоме намиримо, вратимо се натраг. Ово *бијаше* у јесен и вријеме *бијаше* доста лијепо; али један дан пред ноћ кад *бијасмо* наврх Чемерна, нешто се наоблачи па окрене снијег да се пометемо и ми и коњи . . . (Вук Н. Прип. Беч 1853, 7—8).

Оваквих примјера има доста у нашој литератури.

2) *Примјери гдје је имперфекат ујошребљен стилски:*

а) . . . Прођоше зимус на сами римски бадњи дан сто година равно откад је неки Лука Стојанов носио с Браића у Будву бадњак и бадњачу у поклон Марку Бубићу, племићу и властелину, пак с бременим опочинуо под Хођом и сио да се ту малашно одмори. *Бијаше* доба ручање, а снијег *пошршаваше* по височијим брдима да натегне сјевер против југа . . . (Љубиша I 125).

б) На Огњеној Марији ударе Турци јуришем на град . . . Преко тога литице, дрвље и камење *ваљаху* [Скадрани] одозго низ ону стрмен; топове *набијаху* грохотом, а *просијаху* врелога уља, лоја и пакла с грацкијех зидова, уз које се бијесни јаничари натегом *пењаху* као уз нос . . . (Љубиша I 215).

в) Нетко *бјеше* Страхинићу бане,

Бјеше бане у маленој Бањској...

(Почетак пјесме Бановић Страхинића)

г) У цркви јој се опет зачуди све још више него прије, а царев син очију не *смешаше* с ње (Вук Н. Прип. 161).

д) Један сиромаш *живљаше* у једној пећини и *немаше* ништа до једну шћер, која *бијаше* много мудра и *иђаше* свуда у прошњу, па и оца свога *учаше* како ће просити и паметно говорити (исто 132).

Познато је да се имперфекат употребљава и квалификативно, за изношење радња које су се у прошлости понављале, и за изношење уобичајених радња у прошлости. За ово има приличан број примјера у Драшковом опису Млетака у Горском вијенцу.

За изношење радње понављане у прошлости употребљава се и конструкција од имперфекта гл. *хшјети* и инфинитива (која иначе у већини случајева има модално, потенцијално значење). Напр.:

а) . . . Рече Вук Стевану: „Збиља чуда од овога боба! До данас се вазда добро кухао и под кључ *шћаше набукшати* и *нагреснути*, а данас се скаменио и осушио као да није увар...“ (Љубиша I 178—179).

б) ... Кадгод *ћах пошавиши* сух дукат, како бих једном изгубио, да не одбијем мрнаре од игре (Љубиша II 11).

в) „Кад ме *ћаше будиш* господаре, у б'јело ме лице целиваше“ (из Маретића Грам. и стил., цитирано по Стојићевићу о. с. 109).

Кад се набрајају уобичајене радње (у причању) обично послије ове конструкције долазе императиви:

- а) Кад се *шћаше ођесџ* куд да иде,
 Па *обуци* оне пуге токе,
 Шал црвени *свежи* око главе,
 А *ћани* му перчин низ рамена,
 Двије пушке *метни* за појасом,
 А *ћрићаш* мача о појасу,
 А у руке *узми* цефердара ...

(Горски вијенац 2035—2041).

б) *Шћаше* он *доћи* код нас па *сједи* и *ћричај* до поноћи (из мога говора).

Чини ми се да у Црној Гори у оваквим случајевима некад мјесто инфинитива одмах долази императив: *Шћаше* (= имаше обичај) он *доћи* па *сједи* и *ћричај* (Из мога говора).

Имперфекат се, додуше врло ријетко, употребљава и у пословицама. Пр.:

а) Срамота *сјаваше*, а мати јој не *даваше*! (Љубиша II 20).

б) Кад се синовац *жењаше*, стрица не *ћишаше*; а кад се *ражењаше*, и стрину *ћрићиштиваше* (Вук, Пословице, Беч 1849, 120).

IV

У модусу се имперфекат релативно често употребљава.

Прилично је уобичајена његова употреба у презентској ситуацији кад се жели да ублажи право значење глагола које би он имао у презенту или уопште да се изрази став говорног лица према вршењу радње као напр. омаловажавање свога рада, незадовољство, нека сумња, несигурност у намјери или ма шта у томе смислу у јачој или слабијој мјери; таква се употреба јавља и из учтивости итд. Овакву употребу су запазили и Ј. Вуковић (о. с. 88) и Милетић (о. с. 552), али они мисле да то важи само за неке глаголе. Међутим, то важи за све глаголе који имају имперфекат. Примјери:

а) — *Желијах* се с тобом поразговорити, него хајдемо, ако ћеш, у једну крчму, да штогод очебрнемо (Љубиша II 24).

б) — ... Кажуј, море, чему си приписао име светитељу пошто си икону погодио и паре примио? Ту те *чеках*! (Љубиша II 54).

в) Вук Раслапчевић

На што мјериш цефердаром, Драшко?

Војвода Драшко

Хоћаш убит једну кукавицу,

А жа ми је фишек оштетити!

(Горски вијенац 181—183)

г) — Шта то радиш?

— Ево писах неко писмо (из мога говора).

д) — Што стојиш ту?

— А ето чеках да дође Марко (исто) итд.

Имперфекат се употребљава и у модалним (у смислу става говорног лица) зависним реченицама. Напр.

а) Да бјаше други вођа, шћах зло проћи, а тако ме о најмањој дадоше баилу да га дворим (Љубиша II 13).

б) „... Сви се око мене окупе као тике око ћука, да ме гледају и хаљине пипну. Ах, леле, да бјех височији!..“ (Љубиша I 159).

в) . . . Укрцају топ на галију као да бјаше голубово перце . . . (Љубиша II 150) итд.

У неким говорима налазимо имперфекат глагола *бићи* (мјесто крњег перфекта) с инфинитивом за изражавање прекора због невршења неке радње у прошлости (у одречном облику због вршења). Пр.:

а) — . . . Бјаше се са мнош договорити хоћеш ли је дати, па ти шћах казати да је обећана . . . (Љубиша I 193).

б) „ . . . Бјеше умријети у поштењу, пак би му свак живи рекао: покој му души . . .“ (Љубиша I 339).

Сразмјерно је честа употреба познате конструкције имперфекта глагола *хшјети* с инфинитивом, која има углавном значење прошле неостварене могућности извршења или вршења радње у инфинитиву, с јаком нијансом вјероватноће извршења или вршења те радње. Примјери:

а) — . . . Он се стане крстити и да не нађе писмо тројице (тј. млетачког суда — П. С.), који су га слали у Дубровник, да увађа ону господу, не шћаше никад кости из тамнице *изнијети* (Љубиша I 204).

б) Да бјаше други вођа, шћах зло проћи . . . (Љубиша II 13).

в) Да једнога не би пријатеља,

Главом сина Зана Грбичића,

Свога дома већ не ћах гледаћи . . .

(Горски вијенац 1439—1441)

Колико се значење ове конструкције разликује од значења њених саставних дјелова, најбоље показују овакви примјери у којима радња која је требало да се догоди ни најмање не одговара *хшјењу* и жељама субјекта; исти је случај кад у народним пјесмама нађемо да неко *шћаше погинуџи*.

Мислим да је ова конструкција настала у приповиједању и то овако. Говорно лице се сјећа извјеснога свога доживљаја кад је оно имало утисак да ће се нешто сигурно догодити и кад је мисао о томе имала облик футура (напр. Погинуће! Ено ће му утећи! и сл.). Ако му се предвиђање није испунило, оно тај свој некадашњи утисак износи у приповиједању као нешто што припада прошлости на тај начин што својој некадашњој мисли, која је у облику футура и које се сад присјећа, додаје ознаку за прошлост, тј. мјесто презент глагола *хшјеџи* (који стоји у футуру) употребљава имперфекат уз инфинитив. (Од свих претериталних времена имперфекат је за ово најзгоднији због значења доживљености и неограничености трајања радње). Ту се сукобљавају временска значења: основа глагола *хшјеџи* (коју презент претставља најбоље од свих личних глаголских облика) у вези с инфинитивом садржи значење будућности, док облик имперфекта значи прошлост. То чини да се развије модално значење. У томе смислу су имали утицаја и други фактори као: модална нијанса у значењу глагола *хшјеџи*, изношење потврдним обликом (за прошлост) радње која се није догодила итд. Свакако је томе помогла и употреба уз погодбене реченице.⁵⁾

У оним нашим говорима гдје се имперфекат добро чува конструкција имперфекта глагола *хшјеџи* с инфинитивом има у великој већини случајева потенцијално значење. Затим, она се употребљава и за изношење радња понављаних у прошлости. Али у значењу: *хшџио је да уради* она се ријетко употребљава; за то се мјесто инфинитива уз имперфекат глагола *хшјеџи* употребљава да + *презентџи*. Што у стиховима (напр. код Његоша) имамо нешто чешће овакву употребу ове конструкције (пр.: *Хоћаху ме ожениш Латинком = Хоћаху да ме ожене...*) узрок је потреба стиха. Уствари у оваквим случајевима то и није више ова синтаксичка конструкција јер изрази задржавају своје основно значење.

Пећар Ч. Сладојевић

⁵⁾ Овоме моме излагању је можда донекле слично излагање А. Мусића о овој конструкцији (Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику, Глас САН СХХI 127).

R é s u m é

Petar Č. Sladojević

De l'imparfait dans la langue serbo-croate

I

Quelques uns parmi nos dialectologues (J. Vuković, B. Miletić M. Stevanović et P. Ivić) ont remarqué que l'imparfait, de même que l'aoriste, ne s'emploie dans la langue serbo-croate que dans les cas où le sujet parlant communique des faits qu'il a vécus personnellement, tandis que pour les faits qu'il a connus par ouï-dire cette forme n'est pas employée. L'importance de ce fait a été surtout soulignée par A. Stojićević.

Un tel emploi de l'imparfait et de l'aoriste existe aussi dans les langues bulgare et macédonienne, et, d'après Delbrück, dans l'ancienne langue indoue également. Il ressort de là que *le vécu* constitue une catégorie linguistique et que la science du langage doit s'en occuper.

L'imparfait et l'aoriste sont également employés quand le sujet parlant interroge quelque autre personne sur des événements que cette dernière a vécus. Ce cas a été remarqué aussi par M. Stevanović.

Nous entendons par fait vécu personnellement un événement dont la personne en question a eu connaissance directement par ses sens, ou bien un événement qu'elle sent comme vécu parce qu'elle y a pris part psychologiquement. L'assimilation artistique tombe aussi dans cette catégorie. Elle s'affirme dans la littérature artistique; aussi dans la littérature populaire, principalement en poésie, où la personne qui parle a conscience de son rôle artistique, tandis que dans les contes populaires elle se présente rarement. C'est de l'état psychique du sujet parlant qu'il dépend dans quelle mesure il se sera assimilé les événements (réels ou imaginaires) qu'il rapporte, ce qui, au moment donné, peut influencer l'emploi des temps.

II

Depuis que A. Belić a signalé la grande importance qu'il y a à distinguer le vrai emploi des temps (c.-à-d. l'indicatif syntactique) de leur emploi non spécifique (c.-à-d. du relatif syntactique et du mode) dans notre langue, c'est devenu un principe que la vraie, spécifique et pleine signification d'un temps verbal doit être cherchée dans l'indicatif syntactique. Et pourtant, pour l'imparfait ce principe

n'a pas été appliqué, d'abord parce que l'emploi-même de cette forme dans l'indicatif syntactique n'a pas été établi avec certitude; d'autre part, quelques auteurs considèrent qu'un tel emploi n'existe pas dans notre langue (B. Miletić et M. Stevanović).

Notre but, dans ce travail, a été: d'abord, de prouver que l'emploi de l'imparfait à l'indicatif syntactique existe dans la langue serbo-croate et de donner un certain nombre d'exemples de cet emploi, et, ensuite, si nous réussissons à faire cette preuve, de vérifier les conceptions de l'imparfait jusqu'à ce jour par l'analyse d'exemples tirés de son emploi spécifique.

Nous considérons qu'une forme verbale temporelle est employée à l'indicatif quand l'action verbale signifiée par cette forme n'est pas temporellement déterminée par rapport à aucun moment ou situation en dehors du moment où le sujet parle, et si cette forme, dans la situation donnée, ne peut être remplacée d'une façon équivalente par quelque autre forme verbale qui a une autre signification temporelle. Pourtant il ne faut pas considérer comme signe du relatif le fait que l'imparfait peut toujours être remplacé par le parfait, sans que la principale signification temporelle en soit modifiée, car cela provient de la concordance de ces deux formes dans leur signification principale temporelle. (La différence entre elles à ce point de vue consiste en ce que l'imparfait a le sens d'une durée non limitée de l'action, tandis que le parfait n'a pas cette signification. Quant à la signification du vécu, que le parfait ne possède pas, cette signification ne se rapporte pas à la signification temporelle).

Nous considérons que les exemples donnés dans cet article comme indicatifs satisfont au critère énoncé et, que, par conséquent, nous avons prouvé l'existence de l'emploi indicatif de l'imparfait dans la langue serbo-croate.

En analysant ces exemples, nous avons constaté que l'imparfait dans la langue serbo-croate actuelle a la signification *d'une action passée, non limitée dans sa durée* (au sens de l'illimitation du présent) *que le sujet parlant a perçue personnellement ou l'a vécue de quelque autre manière.*

Jusqu'à présent, chez nous, on a insisté sur la durée de l'action exprimée par l'imparfait. Et pourtant, ceci est insuffisant, car la durée est signifiée également par l'aoriste des verbes imperfectifs, et aussi par le parfait, ou mieux dit par le thème verbal, mais il faut insister sur l'illimité de la durée de l'action à l'imparfait, à quoi s'oppose la limitation de la durée à l'aoriste, tandis que le parfait est neutre à ce point de vue. L'imparfait ne peut pas être placé à côté d'expressions

adverbiales signifiant une limitation stricte de la durée de l'action verbale. Son illimité de la durée est le même que celui du présent, avec cette différence que dans le présent cette illimitation est plutôt à l'état latent puisque en face du présent ordinaire il n'existe aucun autre vrai présent qui impliquerait une signification de durée limitée de l'action, tandis qu'à l'imparfait s'oppose dans ce sens l'aoriste. L'aspect perfectif et la durée non limitée de l'imparfait, sont incompatibles. En mettant un verbe perfectif à l'imparfait, il s'imperfectise, ou bien sa signification se déplace dans le sens de la modalité comme cela avait lieu dans l'ancienne langue.

Tous nos savants qui se sont occupés de la signification de l'imparfait, ont constaté que très souvent il indique une action qui s'accomplit parallèlement avec quelque autre action ou du moins quelque autre situation dans le passé. Quelques uns d'entre eux pensent que ce parallélisme est un élément essentiel dans la signification de ce temps verbal (Vuk Karadžić et M. Stevanović). En réalité, ce parallélisme est un phénomène de nature secondaire, qui provient de la signification de la durée et de l'illimité de cette durée.

III

Dans le relatif syntactique, l'imparfait est employé beaucoup plus souvent, notamment comme *narratif* (pour parler de choses vécues personnellement; aussi dans la narration artistique, voir I), comme *qualificatif* et comme *imperfectum consuetudinis*.

Il est employé aussi *gnomiquement*, mais très rarement.

IV

En ce qui concerne l'emploi modal de l'imparfait, il y a intérêt, entre autres, à signaler son emploi dans une situation présente, quand on désire modifier la signification que donnerait le présent, notamment dans un sens d'atténuation, ou bien, de façon générale, quand on veut mettre en vue une certaine attitude du sujet parlant par rapport à l'exécution de l'action.

L'imparfait s'emploie aussi dans les propositions conditionnelles, optatives, comparatives et circonstanciellles (avec un sens d'irréel, de non arrivé) et concessives modales (c.-à-d. non indicatives).

On rencontre relativement souvent l'emploi de la construction bien connue avec l'imparfait du verbe *htjeti* (vouloir, au sens propre) suivi de l'infinitif, qui a le sens d'une possibilité ayant existée dans le passé et qui n'a pas été réalisée, possibilité d'accomplir ou d'exercer l'action signifiée par cet infinitif, avec forte probabilité de son accomplissement. On se rendra le mieux compte combien le sens de

cette construction diffère de la signification des termes qui la constituent par les exemples où il est dit de quelqu'un qui fuit devant la mort „šćaše poginuti” — il allait périr (ce que nous trouvons souvent dans la poésie populaire par exemple).

Nous estimons que cette construction est née dans la narration et nous expliquons sa genèse de la façon suivante. Le sujet parlant se souvient d'un fait dont il a été témoin; à ce moment il avait l'impression que quelque chose devait sûrement se produire et sa pensée en avait la forme du futur (p. ex.: Poginué! — Il périra! — Eno će mu uteći! — Ah! il va lui échapper! ou quelque chose d'analogue). Si sa prévision ne s'est pas accomplie, le sujet parlant transpose dans son récit son impression d'autrefois comme un fait qui appartient au passé, en ajoutant à sa pensée d'alors, dont il se souvient à présent et qui alors avait la forme du futur, le signe du passé, c. -à -d. qu'au lieu du présent du verbe *htjeti* (qui entre dans la forme du futur), il emploie l'imparfait suivi de l'infinitif. De tous les temps prétéritaux l'imparfait, ici, convient le mieux, grâce à sa signification du vécu et de l'illimité de la durée. Ici surgit un conflit entre les significations temporelles: le thème du verbe *htjeti* (que, de toutes les formes verbales personnelles le présent représente le mieux) relié à l'infinitif d'un verbe, a la signification d'un futur, tandis que la forme de l'imparfait a la signification d'un passé. Pour la sphère de la réalité une telle combinaison de significations est insolite et elle entre dans la sphère de la modalité. D'autres facteurs ont dû vraisemblablement exercer également une influence dans le développement de la signification modale de cette construction: la nuance modale dans la signification du verbe *htjeti*, l'énoncé sous forme affirmative (pour le passé) d'un fait qui ne s'est pas produit, et, certainement aussi, son emploi avec des propositions conditionnelles.

Cette construction s'emploie encore pour exprimer une action dont l'exécution était habituelle dans le passé (donc sans modalité). Mais, dans les contrées où l'imparfait est bien conservé, l'expression „šćaše uraditi” n'a presque jamais la signification: „il a voulu faire” (sauf en poésie). Pour cette dernière signification, au lieu de l'infinitif avec l'imparfait du verbe *htjeti*, on emploie „da” suivi du présent.

Petar Č. Sladojević

СИСТЕМ ЗНАЧЕЊА ОСНОВНИХ ПРЕТЕРИТАЛНИХ ВРЕМЕНА У ГОВОРУ ГАЛИПОЉСКИХ СРБА

§ 1. Као што је већ познато науци,¹⁾ у Пехчеву у источној Македонији живи група од стотинак породица српског порекла које су тамо досељене крајем 1922 год. из села Барјамича у близини Галипоља у Тракији (на територији данашње Европске Турске). Ови насељеници, названи у научној литератури Галипољским Србима, проживели су у околини Галипоља више столећа. О времену њиховог отсељења из Србије и о месту одакле су отсељени не постоје прецизни подаци. Њихова традиција тврди да су они пореклом из Јагодине.

Заинтересован за питање говора ове емигрантске групе и материјално потпомогнут од САН, ја сам у лето 1950 и поново у лето 1951 посетио Пехчево и забележио онде опсежан језички материјал. Језички подаци, по моме мишљењу, упућују на закључак да су Галипољци пореклом из северне Србије. Њихов матични говор, иако знатно различит од свих наших познатих говора, ипак је био најсличнији данашњим говорним типовима у источној Шумадији и југоисточном Банату, а имао је и нешто додирних тачака са тимочким дијалектом. Оваква лингвистичка ситуација могла је постојати највероватније у долини Велике Мораве или у њеној близини, што се слаже са предањем о пореклу из Јагодине (данашњег Светозарева). Томе предању и етнолог проф. Филиповић придаје висок степен веродостојности²⁾. Датум пресељења, судећи по језичким чињеницама, пада у другу половину XVI в. или прву половину XVII в. Ни овоме закључку не противе се етнографска факта³⁾. За нас је од нарочите ва-

1) Јеремија Павловић, Малешево и Малешевци, Београд 1928, стр. 36—37; Миленко Филиповић, Галипољски Срби, Београд 1946. Исп. и моје приказе односно белешке у ЈФ XVIII 336—338 и Гласнику САН II 314—315, III 278 и IV 322—323

2) Филиповић, о. с. 10.

3) Исп. у Филиповића, о. с. 19.

жности чињеница да говор Галипољских Срба наставља један супстратски говор данашње метанастасичке области северне Србије из доба пре смене становништва и дијалеката у тој зони и напосе пре продора косовско-метохиске миграционе струје у долину Велике Мораве.

§ 2. У овој расправи изложићу односе значења три основна претеритална времена у галипољском говору, остављајући потпун опис говора за други рад. Проблеми које ћу овде третирати актуелни су данас у нашој лингвистичкој науци. За дискусију која је у току свакако ће бити од користи и познавање прилика у галипољском говору. Додуше, по себи узете, оне претстављају само стање у једном, и то врло особеном, месном идиому. Међутим, с обзиром на велику архаичност овог говора, његове особине имају вредности као материјал за реконструкцију старијег српског стања. За елементе који су заједнички овом говору и другим нашим дијалектима може се с великом вероватноћом претпоставити да су постојали и у време пресељења Галипољаца.

§ 3. Постављајући себи за циљ да утврдим основне релевантне семантичке количине које одређују границе употребе имперфекта, аориста и перфекта, ја се овде нећу упуштати у питање модалних значења које по својој суштини сачињава посебну тему. Исто тако изван граница постављеног проблема остаје и значење плусквамперфекта.

§ 4. Метод којим сам се служио при прикупљању материјала за ову расправу био је непосредно бележење реченица из уста галипољских насељеника у Пехчеву, и то обично старијих људи. Реченице су бележене из невезаних разговора, често таквих које су Галипољци водили између себе, а једним делом и из дужих причања самих Галипољаца. Ниједна реченица није забележена као одговор на директно постављено питање по неком квестионару који би био начињен за ову сврху.

У току рада наишао сам на неколико појединаца са веома развијеним језичким осећањем чије су ми изјаве помогле да одредим однос између записаних примера и језичког осећања Галипољских Срба. Они су често умели да ми објасне шта се у неком конкретном случају жели казати употребом овог или оног облика, а исто тако и како се нешто може рећи, а шта њихово језичко осећање одбија као рђаво речено. Ја сам се и сам трудио да што боље научим говорити галипољски, у чему су ми ти појединци помагали свесрдно и с разумевањем. Кад год бих ја употребио напр. облик перфекта тамо гда би по њиховом осећању

дошао имперфект, они би ме одмах упозорили на то. На тај начин био сам у могућности да метод објективне анализе забележеног материјала употпуним у извесној мери оценом и контролом коју томе материјалу даје језичко осећање говорних претставника.

У доцнијој обради биле су ми од користи консултације са проф. Михајлом Стевановићем. Њему сам обавезан за мишљења и сугестије који су ми олакшали сналажење у извесним питањима. При одређивању односа галипољског језичког осећања према језичком осећању у другим нашим говорима који чувају аорист и имперфект била ми је драгоцену дискусија са мојим колегама Црногорцима, Петром Сладојевићем и Митром Пешиканом који врло лепо осећају имперфект и аорист у својим говорима.

§ 5. Прва и основна особина галипољског говора у односу на употребу времена коју овде треба истаћи јесте *добро чување* простих претериталних времена, *имперфекта* и *аориста*, и *њихова веома широка употреба*. Нема ниједног нашег дијалекта у којем би фреквенција јављања ових облика у живом говору била већа него овде. С друге стране, самим тим перфекту остаје релативно уско семантичко поље. Овако конзервативно стање могло се одржати захваљујући одвојеном животу Галипољаца. Они су остали по страни од крупних иновационих покрета који се врше или су већ извршени у већем делу наших дијалеката. Језичка средина у Тракији, са суседством грчког и турског језика, могла је само подржати чување старог стања. Оба ова језика знају за већи број претериталних времена, поред осталог и за имперфекте и аористе који по значењима унеколико одговарају српским. То, међутим, не значи да је галипољско стање секундарно развијено или можда преображено под утицајем ових језика. Галипољске прилике у овом правцу знатно се разликују и од грчких и од турских, које се, уосталом, такође озбиљно разликују између себе. Значења претериталних времена у галипољском говору не показују ниједне особине која не би била српска, а с друге стране имају одлика које су специфично српске односно словенске. Карактеристично је да постоје далекосежна подударана у овом правцу између галипољског стања и оног у другим српским дијалектима који чувају аорист и имперфект. Чак се може рећи да ће галипољски материјал, архаичнији и у понечему изразитији, просути у извесној мери нову светлост на прилике у тим говорима. С друге стране, додирне тачке са стањем у бугарском и македонском језику не треба објашњавати заједничким животом

у Пехчеву, већ широком сличношћу која постоји између употребе имперфекта, аориста и перфекта у тим језицима и њихове употребе у оним српским дијалектима који знају за сва три облика.

Имперфект

§ 6. Имперфект је у галипољском говору најчешћи облик у коме долазе несвршени глаголи у претериталној ситуацији. Њиме се означава трајање несвршене радње у прошлости. Примере који следе забележио сам у простим изјавама, дијалозима, препиркама и сл., једном речју не у приповедању него у разговору:

*Нѣ̄ ши лѣ̄и¹⁾ сѣрак, трѣ̄буа̄ше јѣши мѣра (= мало) да га урѣ̄диш (= да га проредиш). — Тѣ̄ си дѣшаво доцне, трѣ̄буа̄ше јѣши рѣно да дѣшеш. — Ни трѣ̄буја̄ше да мѣшнеш марѣмицу шако̄, шрѣ̄буја̄ше да је обѣ̄сиш. — Сви га нѣ̄ зна̄ву (негативан одговор на питање да ли је неко био познат свима у селу где је живео). — Їма̄ше авѣ̄ја (= ловаца), тѣ̄ја̄ву (= одлажаху) ѣ̄а стрѣ̄јаву (одговор на моје питање о дивљачи). — Склавѣ̄ӯ, ушѣ̄ је сѣ̄арска рѣба, жѣне на прѣ̄јаву склавѣ̄ӯд (одговор на моје питање о значењу речи *склавѣ̄ӯ*; изјава се односи на време кад су Галипољци живели у Барјамичу, — и уопште сви одговори који су се тicali живота у Барјамичу давани су по правилу у имперфекту). — Јѣ̄ свѣ̄ пѣ̄сне ду (= од) бѣ̄бе ми зна̄м, ѣ̄ӣница со бѣ̄се (= оне што је била попадија). — Инѣ̄ (= једна) дивѣ̄ја идѣ̄н (= и један) мушкар̄ шѣ̄мо се јѣ̄баву (= љубљаху; говорно лице показало је притом на жбуње поред којег је малопре прошло). — Тѣ̄ ѣ̄ма̄ше, ама ду бѣ̄јно-ши-га знѣ̄ја (= ти си имао, али од зноја твога оца; примедба на хвалисање саговорниково о имању које је имао). — Бѣ̄ше ши-да (= био си и ти [с нама том приликом]), замѣ̄сли се, ѣ̄е се сѣ̄шиш. —*

¹⁾ Знаком *e* обележавам гласовну вредност између *e* и *i* коју у овом говору има *ѣ̄* у положају под акцентом или неакцентованом дужином. Других сложених или дијакритичних знакова за гласовне нијансе нећу овде употребљавати. Компликована фонетска транскрипција отежала би читање, а за разумевање семантичких проблема о којима је овде реч не би дала ништа. Стога ја ситне гласовне нијансе које немају фонолошку вредност не истичем посебно. Тако напр. глас који се изговара час у час *y^o* бележим редовно са *y*. Тамо где постоје већа колебања, као напр. између *e* и *i* у слоговима испред акцента, она ће се видети из мојих примера. — О карактеру свих ових појава биће речи у мом исцрпном раду о галипољском говору.

А: *Шѡ се учѣр замѣћаше* (= посрташе)? Б. *Замѣћаву се зашѡ бѣ^нву пѣјан*. — *Ја учѣр вѣкаву, вѣкаву* (тј. дошао сам под прозор и дозивао), *шѣ дѣ^н бѣ^нше?* — *Учѣр се вѣздан кѣшјаву, данѣске ми је лѣ^нѡ*. — *Учѣр ѡрѣву, данѣске кѡѣам*. — *Учѣр бѣ^нше здравѡ-ѡравѡ, данѣске ѡмри*. — *Тѣѡ н-ѡшѡм чѣшми, ѣнес* (= једва) *сѡзѣ, учѣр тикаше коно рѣка, данѣске ѡршѣла*. — *Цѣ^нли дѣн стружѣву дѣсакѡ*. — *Сѣноѡ нѣсам сѣѡ на ѡсѣ* (= послу) *бѣ^нву*. — *Мнѡго се разбѣјаш* (= разболеваш), *номѣн бѣ^нше ѡдлан, двѣ днѣ дѣже се мѣра, ѣѣне* (= опет) *се рѣзболи*. — *Шѡ се учѣр смејаште?* — *Ѣмаште ли мнѡго гусѣѣ на Пѣшрѡвдан?* — *Лѣнѣ бѣ^нше инѡ ми ѡво глѡво, вѣгдине јѡбу двѡј*. — *Нѡндѡк* (= тада, тј. у време док су Галипољци живели у Барјамичу) *шѡкѣ сѡдѡва нѣ^нмаше, лѡндѡва* (тј. нису знали за лонце). — *Нѣѡрш* (= раније) *пржѣваше* [во], *рѣзболи се сѣш, не ѡржѣва*.

У већини ових случајева имперфект је једини употребљив облик. Тако напр. језичко осећање наших Галипољаца одбија категорички реченице као **учѣр сам кѡѣѡво* и сл.; они би увек рекли *учѣр кѡѣѡву*. Већ сам поменуо да су појединци са најразвијенијим језичким осећањем умели и мене да исправе кад бих употребио перфект у оваквим случајевима.

Готово за све наведене примере карактеристичан је моменат преношења у мислима у једну дату ситуацију у прошлости, везану обично за неку другу радњу. Значење имперфекта не ограничава се на просту констатацију, већ обухвата и везивање те радње за одређено време на које се мисли.¹⁾ У неким примерима то је изричито наглашено, али и у другима може се осетити овај моменат. У примеру *Нѣјѣ шѣ лѣ^нѣ сѣрак, шрѣ^нбуѣше јѡш мѣра да га урѣ^ндѣш* облик *шрѣ^нбуѣше* не везује се за коју било прошлост, већ управо за одређено време кад је дотични редио кукуруз (*сѣрак* = кукуруз) на њиви. Исто тако у реченици *Шѡ се учѣр замѣћаше?* не мисли се на неко посртање у којем било тренутку у току јучерашњег дана, него на посртање у тренутку кад је говорно лице наишло и видело саговорника. Употреба облика имперфекта вреди, дакле, као ближа одредба уз опште временско значење прошлости: у нашим реченицама она уноси нијансу „онда кад си редио кукуруз“ одн. „онда кад сам те видео.“

¹⁾ Исп. честе Мусићеве напомене „у одређено вријеме“, „мисли се на вријеме“ у његовим расправама у Гласу СХХI, СХХIII и СХХVI.

Ове чињенице доводе нас пред познати проблем могућности употребе имперфекта у синтаксичком индикативу. Док А. Стојићевић¹⁾ говори често о значењу имперфекта у индикативу, проф. М. Стевановић,²⁾ побијајући вредност Стојићевићевих примера, поставља питање да ли имперфекта уопште може бити у индикативу, пошто се „скоро редовно... њим означава трајање глаголске радње напоредо с неким тренутком у прошлости”³⁾. У овом смислу одиста ни галипољски примери нису у индикативу. Чиста радња у прошлости, без обзира на коју одређену временску ситуацију, изразила би се перфектом (§§ 28—30).

С друге стране, ово не значи да су галипољски примери сви у синтаксичком релативу на онај начин на који су то напр. гномски или историски употребљена времена. Додуше, паралелност са одређеним тренутком у прошлости често је изражена прилогом (*учђр* или сл.) или се разуме из околних делова реченице, али има и примера где имперфекта стоји слободан, без ослоњања у самом контексту (исп. међу примерима у првом пасусу). Ослањања на моменат ван садашњости везан за неку другу радњу има и ту, и то ослањање детерминише употребу имперфекта, што је све довољно да ситуација не буде чист индикатив, али с друге стране једино упућивање на тај моменат лежи у самој употреби облика имперфекта. Не може се рећи да је овакав облик потпуно лишен способности временског одређивања радње. Сама говорна ситуација не мора увек бити довољна да се одмах разуме да се ради о прошлости и то баш о одређеном моменту у прошлости. И једно и друго објашњава нам потпуно тек сам имперфекат⁴⁾. Тако би се у првом наведеном примеру (*Није...*) место облика имперфекта могао мирне душе ставити презент или футур и цела реченица значила би нешто друго, из чега је јасно да сама говорна ситуација не захтева прошлу радњу. У оваквом случају не може бити говора о некој заменљивости имперфекта каквим другим

¹⁾ Значење аориста и имперфекта *passim*.

²⁾ ЈФ XIX 279—283.

³⁾ Мишљење да се имперфекат употребљава „искључиво у синтаксичком релативу“, изражено категорички, али без аргументације, налазимо у Милетића, Црмнички говор, СД36 IX 550.

⁴⁾ Исто важи и за велики део осталих примера у првом пасусу. Симптоматична је чињеница да је много пута сама употреба имперфекта била довољна као алузија на то да се одговор на неко моје питање односи на барјамичку епоху, иако то у питању није било прецизирано. Ово се у одговору често подразумевало чак и без неке ближе одредбе, као што је „у *ид време*“ или „у *сѐлу*“ (тј. Барјамичу; у конкретном случају ово није само месна, већ и временска одредба).

обликом без промене материјалне садржине исказа, а исто тако ни о равнању имперфекта према некој другој временској одредби (прилогу, времену у каквој другој реченици или сл). Осим тога ни термин „неправа употреба“ не би добро одговарао стању ствари. Ако је ова употреба имперфекта неправа, која би онда била права? Док напр. код историског презента или футура имамо пребацавање облика из нормалне, типичне ситуације у неку другу, овде имперфект стоји у својој класичној временској ситуацији: означава прошлост и то баш онакву прошлост каква је у складу с његовом дефиницијом — о неком пребацавању нема ни помена. Све ово показује да је питање односа између релатива и индикатива врло деликатно, да није сваки релатив једнак и да све карактеристичне одлике релатива не важе подједнако за све категорије које се називају тим именом.

Што се тиче значења истицања дугог трајања радње, материјал показује да у овом говору тај моменат код имперфекта није обавезан. Има примера који значе само толико да је радња у једном тренутку била у току. *Шд се учѣр замѣћаше* значи само „Зашто посрташе онда кад сам те јуче видео?“ Има и примера где је радња дуготрајнија (*Цѣли дѣн сшружѣву дѣсака*), али и ту је значење дуготрајности изражено другим језичким средством (у конкретном случају прилошким изразом *цѣли дѣн*), а на имперфекту лежи само значење трајања паралелног са датим временским отсеком¹).

§ 7. Као и у другим говорима, имперфект је нарочито чест онда кад означава трајну радњу за време које се догодила или догађала радња другог глагола:

Ја кеш и вѣди (=видех), *они бѣву ѿјидни*. — *Јѣ га вѣди*, прдрк јѣ ѣше (= подрхтаваше). — *Ја ке(ш) шѣшо*, *млѣко кѣпѣше*. — *Учѣр ја прѣшо до шкѣље*, *ши бѣше унушре*, *звѣждаше*. — *Ми кед бѣмо млѣди*, *сундѣдрѣгу шѣпѣмо* (= по сву ноћ смо скитали). — *Инд крѣстица бѣше*, *мѣра је ѿфранца* (= мало је почешах), *лицѣ ми нѣјуни крѣста*. — *Гѣв да ѿзабѣјам свѣ* (коље), *ама нѣмаше клѣнѣца*. — *Имѣше вѣдеке идѣн*, *тѣпѣше ѿ шуђѣ жѣнѣ*.

У оваквим реченицима имперфект најчешће обележава стање или ситуацију која претставља врсту подлоге на коју долази нека радња.

¹ У нашем књижевном језику проф. Белић налази две нијансе значења: и „истицање трајања“, „дуго трајање“ и „само трајање“ (Ист. сх. јез. II св. 2 стр. 222).

Има и примера у којима се имперфект употребљава за неку радњу или стање чије је трајање прекинуто новом радњом:

Никољко годџина тѣ^нрѣмо ђдеш, пџсле га пордѣсмо (= држасмо се обичаја, после га остависмо). — *Инџ цџглу дивџку* (= кѣр) ѣмаше, *џмри* (= па јој је и та...). — *Шо ѣмаше, свѣ пџрдѣја* (= испродава), *појѣ^нде*. — *Никољко дѣнѣ у сѣѣњу пртрпнџјаше* (= подрхтаваше), *сѣш нѣће како га џдни* (= одведох) у цркви пр ванџѣље.

Имперфект овде не означава прекид радње, чак ни трајање до прекида, већ само трајање пре прекида. По томе се он разликује од аориста имперфективних глагола. Сам прекид обележен је обликом аориста у следећој реченици (*пџрдѣсмо, џмри, пџрдѣја, џдни*). У већини примера имамо у ствари две временске ситуације: прву с којом је радња имперфекта паралелна и у којој она траје несвршено (*Никољко годџина шѣ^нрѣмо ђдеш*) и другу у коју пада остварење радње изражено аористом (*пџсле га пордѣсмо*).

§ 8. У народним приповеткама и песмама имперфект долази ретко. О овоме и о неким другим моментима у вези са значењем и употребом имперфекта в. у §§ 13—15.

§ 9. Имперфекта перфективних глагола у галипољском нема. Исто тако нема ни преношења употребе наставака имперфекта на облике аориста (та појава долази спорадично у говорима источне и јужне Србије.¹⁾

Аорисѣ

§ 10. По својим основним цртама употреба аориста у галипољском говору одговара оној у књижевном језику.

У синтаксичком индикативу аорист обележава радњу извршену или завршену у прошлости, обично непосредној или скорошњој. Као и другде, и у галипољском се овај облик нарочито често употребљава при јављању или констатовању и у питањима:

Ѣшо шџ напраи, прџли млѣ^нко. — *Дџџо и јѣ кр вѣс*. — *Убџдџ се, шѣ^н ми улѣ^нзе*. — *Уфѣти* (1 јд. аор.) *инџ шѣче, нѣ^нма крѣлѣ*. — *Нџкѣши ми пурѣ^нза, рѣке ми чѣсѣ*. — *Овсџви* (= осѣце) *ми ујѣ^ндосе*. — *Набрѣдила наџо, брџо не мџг* (1 јд. аор.) *да наџем*. — *Кѣке испѣшти* (1 аор.), *хѣро, ја ни вѣ^нџам* (= не видим), *шѣ и удѣ^нни*. — *Прсѣ^нде ми* (залогај у грлу), *дѣ* (= дај) *ми да се наѣјем вудѣ*. — *Мнџго ни пџтраџи* (при ценкању: много си [новаца] од нас потражио).

¹⁾ Белић, ДИЈС 548.

Мно̀го го̀дѝна прѣ̀дше. — Врѐме љла̀ди (= захладне). — Ко̀цѝ ма̀гѝре бѝде (= прилично си магаре постао, тј. прилично си порастао), пѝмеш ти нѝ да до̀ђе. — Ру̀ка ми љзѝвади к̀лѝбѝка (= изишли су ми пликови на руци; одговор на питање зашто је рука замотана). — Јѝ ти га п̀уно да̀до, а шѝ ми га п̀рѝзно да̀еш. — Ми ти ѣ̀мо и вратѝмо се, а шѝ јѝш (= тек) ќе да̀деш (пример из дијалога, констатација с нијансом пребацивања саговорнику који још није отишао). — Донѝ"сѝ (= донеше) ни (нам) м̀у-жеви ду шѝ вудѝ шо ш̀рѝжиш. — Го̀гу да̀рува неѝ"сѝа, а на̀с нѝ хти (одговор по повратку из сватова на питање ко је био обдарен). — Јѝ му да̀ва, а он нѝће. — Исключѝзо ѝа па̀до ѝа бѝдо ка̀ло (= испрѝах се) усш̀рѝк. — Пѝгори ѝгањ, п̀ламења нѐма, свѝ оглѝњи ста̀досе (= остадоше): до̀неси углѝњи да исш̀ичѝмо ко̀но на ра̀жањ. — А. На̀ђо инѝ јѝву (= једно гнездо), ѝма ј̀рбѝчѝћа ма̀лички. Б. А да љдемо да и уфѝшимо! — А. Сш̀уѝмо, чѐкамо во̀деке да љрѝђе камиѝн. Б. Ни сш̀ѝдѝше, јѝн ти ѣ̀е до̀нѝга дру̀гога п̀уша. — А. Шѝ ни изѝдиш ш̀рѝ? Б. Мучѝ се да га изѝдим, ни мо̀г да га изѝдим, ја̀ко дебо̀ко улѝ"за̀во.—

А. Јѝ"де ли м̀ра? Б. Ах, напушѝ се (толико је јео да се надуо). — А. На̀стри (= наоштри) ли нѝш? Б. На̀стри га, на̀стри га (= наоштрих...). — А. Цѐли да̀н сш̀ружѝву да̀сака. Б. Пѝ-струже ли и свѝ? А. Не мо̀к (= не могох), сш̀доше (= о-) ми нѝки два̀с да̀сака. — А. Дѐшѝ ли крстѝсте? Б. Нѝје кршѝѝно. — А. Ко̀ пѝдиза (= пѝкупѝ) увѝ калабалѝке до̀влѝш? Б. Јѝ и дѝго, ја̀ и подѝза. — А. За ко̀га диѝдѝсте? Б. Ми до̀ђѝмо за на̀шого јунѝка, за ва̀шу дивѝјку (формула при сусрету у дечјој игри). —

Пѝкваси ли се? — Пасѝј свѝри ли? — Упрѝи ли га? — Пѐшѝ (= петлови) ли запо̀јаше? — Йзмири ли је (= јој, тј. њиви) јѝбу чишѝри сш̀ранѝ? — Увѝја (= овеја) ли жѝшо? — На̀писа ли? — Обр̀нисте ли ш̀раву (= јесте ли преврнули сено)? — За̀писа ли га? — Он ли ти нѝ рече? — Ко̀ га љкра̀де? — Ко̀ пѝкљачи (= изгази) ба̀јчу? — Шѝ му бѝде, ку̀й марѝњи (= шта му би, ког врага)? — А вѝ шѝ уснисте? — Шѝ ти на̀клати (= шта ти наприча)?

Велики део ових примера одговара дефиницији проф. Белића по којој „у разговору (у смислу синтаксичког индикатива) аорист значи радњу која се извршила непосредно пред моментом саопштавања“¹⁾. Ипак има и знатан број примера у којима се не би могао употребити временски прилог *сада*, а који су ипак несум-

¹⁾ ЈФ VI 114.

њиво у индикативу. Таква је изјава *Ми шићѓмо и врѣшимо се, а шиј јѓш ће д-ѣдеш* (наравно у погледу првог глагола), а на исти начин и изјава *Јѣ ши га пѣно дѣдо, а ши ми га прѣзно дѣеш*, такво је објашњење *Рукѣ ми ѣзвади клѓбѓка*, такво је и објашњење *Исклѣзо па пѣдо па бѣдо кѣло устрѣк* које долази после саговорниковог питања зашто је одело говорног лица блатњаво, таква је изјава *Гѓгу дѣрува нивѣсѣша, а нѣс нѣ хѣши*, па реченица *Јѣ му дѣва, а ѓн нѣће* и други примери у истом пасусу. Исп. и констатацију *Жѣвува шеесѣш гѓдѣна* (§ 17) где *шеесѣш гѓдѣна* не ставља реченицу у релатив пошто не садржи праву временску одредбу (не казује „када“ са радња вршила), него уствари количинску меру.

§ 11. За дате примере карактеристичан је у основи исти моменат који се јавља код имперфекта: говорно лице мисли на време и ситуацију кад се радња догодила, с тим што је овде тај временски моменат у већини случајева „сада“ (= малопре). Разлика према имперфекту лежи у томе што аорист не захтева неопходно ослонац у некој другој радњи или каквој било другој одредби, саопштеној експлицитно или имплицитно. Ова разлика заснива се на основној разлици у значењу ова два времена. Имперфекат значи несвршену радњу у прошлости узету као процес, као нешто што је било у току, а то је само по себи недовољно одређено. Ако се не би везала за неко време познато и по чему било другом, таква би радња лебдела у безваздушном простору. Податак „била је у току“ неминовно повлачи питање „када?“ и, наравно, одговор „тада“. Што се тиче аориста, он значи да се радња извршила у прошлости у време на које се мисли, али, пошто се ради о извршењу, а не о трајању, није потребан паралелизам ни са чим другим и као једини неопходан критеријум остаје тренутак говора. Свршеност аориста даје довољну границу према садашњости.

Најчешћа употреба индикативног аориста за радњу остварену непосредно пред тренутком говора врло је природна. У дубљој прошлости, ако се не мисли на радњу као голу чињеницу, без везе с моментом и ситуацијом остварења (у том би случају дошао перфект), обично се појављују и други моменти који време ипак ближе одређују и постављају у контекст који по себи претставља еквивалент за једно „тада“ а тиме, наравно, доспевамо до релатива¹⁾. Од нијансе једнога „тада“ нису сасвим слободни ни неки од наведених примера за аорист у прошлости која

¹⁾ Исп. опсервацију проф. Белића о ситуацији „сада“ као карактеристичности употребе аориста у индикативу и „тада“ као обележју релативног аориста (ЈФ VI 114).

се не може назвати непосредном. Тако напр. онај ко је рекао *Гдгу дѣрува нивѣ"сша, а нѣс нѣ хѣи* подразумевао је ту „онда кад смо били на свадби“, „онда кад су се делили дарови“. Онај који је поставио питање *Он ли ти нѣ рече* не мисли ту „Зар ти он није казао (кад било и где било)?“, већ „Зар ти не рече онда кад сте се видели (у међувремену од догађаја о којем је требало рећи)“. Ипак је овде нијанса „тада“ толико бледа да не крњи ниуколико способност временског одређивања која лежи у облику аориста. Управо, та се нијанса налази у самој чињеници да је употребљен аорист, а не, рецимо, перфект. Све ово одговара ономе што је већ речено поводом неких примера за имперфект (§ 6), само с том разликом што се код имперфекта релативски елемент ипак знатно јаче осећа.

§ 12. Припадање релативу стоји, међутим, ван сваке сумње тамо где је време прецизније означено прилогом или другом реченицом.

Ја учѣр мнѣго тѣрка. — Вѣздан шкѣ, и зѣт кѣ га. — Нумѣнке (= прекјуче) се покѣрѣмо (= посвађасмо), бѣдомо дѣ двој сѣла (постадосмо странци један другоме). — Учѣр јѣ шѣкѣнем га достѣго. — Ја учѣр ѣијѣнем вудѣ не вѣ"ди (= не видех), пргѣта инѣ ѣијѣвицу, улѣ"зе ми нѣишѣо у ѣсѣа. — Ми ду сѣла (= из Барјамича) двѣ ѣушѣ пубѣ"гомо. — Мнѣго се разбѣјаш, номѣн бѣ"ше бѣлан, двѣ днѣ дѣже се мѣа, ѣѣне се рѣзболи. —

Дѣшаво Арѣин да ѣзне дѣ"ше, а јѣ га не дѣдо (исп. и друге примере дате због имперфекта у § 7).

Посебна је ситуација у реченицама са прилозима *данѣске* и *вѣгдине* (= ове године). Иако и ти прилози претстављају временске одредбе, њихово значење допушта радњу и у прошлости, и у садашњости и у будућности. Стога глаголском облику у овом случају у много већој мери припада својство правога временског одређивања него што је то случај у примерима с другим прилозима (*учѣр, лѣнѣ*). Отуда нема правога релатива у примерима као:

Учѣр бѣ"ше здравѣ-правѣ, данѣске ѣмри. — Кѣко лѣкѣшѣ ѣзѣтка данѣске? — Вѣгдине инѣ ѣѣву бѣбо посѣдѣмо.

Релативски карактер употребе аориста није изразит ни у реченицама као *Инѣ ѣѣглу дивѣјку ѣмѣше, ѣмри или Шѣ ѣмѣше, свѣ пѣпрдѣја*. Реченица с имперфектом даје додуше некакав временски ослонац аористу, али још увек није довољна да тачније одреди време кад се извршила радња обележена аористом. Исп. и *Инѣ крѣсѣица бѣ"ше, мѣа је по ф р ѣ н ѣа, лѣѣѣ ми нѣпунѣ крѣсѣа*.

Занимљив је случај реченице *ѣмѣву да дѣдрем кр Сѣамбо-лѣине кѣѣе, сѣд га дѣбра и дѣѣо вѣд да дѣрем*. Овде је прису-

тан временски прилог и реченица је бесумње у релативу, али баш тај прилог истиче ону временску нијансу (непосредно пред тренутком говора) коју најчешће има аорист у индикативу.

Синтаксичком релативу припада и врло обична употреба аориста у живом причању:

Кака је зла жена, дође ња усече пређу, уснџу, ња љзе разбој, не чека још два дана. —

Ја вики (= викнух) деца (= децу): „Оше вам, деца, да ви дам свиљу.“ Свџ деца дођше, ја и (= им) дадо. —

Тиђо да њљви, мнџо рџсе љмаше, сџ до док изиђе сунце лџџо, исплџто бџрем чарџу ми, љдсле попљџви, мџра (= мало) љмаше, бџше сџало (= остало) ду нумџнеке (= од прекјуче), попљџви га, дођо, замџси лџба, ѡ ја јџше нџне не да бџне (= неће да се смркне), велики дџнове. —

Уфџти га на нџвџграду, на крушку, издовџја га (излемах га), ако смџ нег дође. —

Ми сидџмо два дџи, нџшто не могџмо да наџрајмо, кџко тиђџмо, шџкџ дођџмо. —

Ѓм чџ ѡџшли ѡјеју, говџрим сама сџбом: „Ѓдлакша нџнџ кареке“ (= већ). Пџсле не кти да лџгнем, замџси лџбац, за сџштра рџно да љдем на жџшви. —

Мџ с шџбџм кџш се уфџтимо да се кџрамо, шџи (= твоји) свџ врс минџ нџрнџше (= насрнуше). —

Учџр се пуштџше двџ чџлџ (два роја), инџ уфџти, инџ ми побџже у ѡланџни, ни мџг да је уфџшим. —

Данџске зџвери дџш (= пљусну киша), ама љдсле ке(д) запџкџше инџ да куџрџце да ѡдају (= кад започе и један град да пада). —

Дџно сџојаше лџџо, пџде на зџмји, љскокоти џчи му, д-усџџа му ѡџне запџкџше да шичџју, уплашџ се ја-да (= и ја), неџма вџдџ-да да га ѡкџџсим, чџлџ му. Ѓле бџк пџмогни ѡ се љтрџзни. Па сџш је шџкџ коно бџнав. —

Ушџ јунџк љзе свџшџ госџџу (= икону богородице), Јџња љзе бџга гџсџода (= Христа), Кџсџџа љзе свџшџга Димџшру (из описа неке литије).

§ 13. У досад наведеним примерима говорно лице саопштава догађај који је само доживело, што значи да није за њега чуло од другог, већ га је својим чулима запазило. Исто вреди и за примере с имперфектом у §§ 56 и д. То значи да се и на галипољски говор може применити опажање које је у овом правцу учињено, на овај или онај начин, прецизније или мање прецизно,

поводом неколико наших говора, тако поводом говора Пиве и Дробњака,¹⁾ затим црмничког²⁾ и ђаковачког.³⁾ Иста је особина позната и македонском⁴⁾ и бугарском језику,⁵⁾ где је сва глаголска система прожета разликовањем категорија доживљеног и недоживљеног, што све важи уосталом и за суседни турски језик⁶⁾. Из овога не би требало извести закључак да је галипољско стање прост одблесак турског. Раширеност појаве у другим нашим дијалектима не може се објашњавати турским утицајем. Он је у галипољском могао само подржати стабилизацију већ постојећег стања. Интересантно је, уосталом, да је момента доживљености као мерила употребе имперфекта било и у индоевропском прајезику.⁷⁾

§ 14. Има ипак једна категорија у којој проста претеритална времена долазе да означе нешто што говорно лице није само доживело. То су питања. Она се морају посматрати издвојено. У интерогативним реченицама доживљена прошлост 2 л. вреди колико и доживљена прошлост говорног лица.⁸⁾ То је и природно: питања

1) Вуковић, ЈФ XVII 84.

2) Милетић, СДЗВ IX 544.

3) Стевановић, СДЗВ XI 147. Исп. сличну констатацију поводом имперфекта у књижевном језику у Стевановићевој Граматици српскохрватског језика, Београд 1951, стр. 431, и поводом оба облика, аориста и имперфекта, у Стојићевића, Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику, Љубљана 1951, *passim* и опет у Стевановића, ЈФ XIX 274 (овде најпотпуније). Ова особина остала је незапажена од ранијих испитивача свакако зато што је основни метод њиховог проучавања била анализа текста, а баш њихови извори, Вук и Љубиша, одликују се уметничким ставом (често народног) приповедача одн. певача који о стварима које су производ литерарне фантазије прича тако као да их је сâм доживео. Стога су ти текстови, иначе препуни драгоцених особина, неподесни за констатовање разлике између начина причања доживљених и недоживљених збивања. — Треба, међутим, напоменути да су у галипољском говору границе категорије доживљеног схваћене нешто шире него другде: у појединим граничним случајевима Галипољци се сразмерно лакше одлучују за проста претеритална времена.

4) Круме Кепески, Македонска граматика, Скопје 1950, стр. 89 и 90.

5) Исп. напр. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache* 253; Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare* 330—331; Андрейчинъ, Основна българска граматика 263—264.

6) Godel, *Grammaire turque*, Genève 1945, 43—44.

7) Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik*, Strassburg 1904, 573.

8) Први који је код нас истакао значај доживљене прошлости „лица коме се говори“ био је проф. Стевановић, ЈФ XIX 274 (исп. и пре тога његову формулацију „пред очима лица што учествује у говору“, Граматика 431). Проф. Стевановић, додуше, не наглашава да се ради о упитним реченицама, али се то из његових примера јасно види. Значај питања у овом погледу код нас је први изричито нагласио Петар Сладојевић у свом предавању о значењу имперфекта у Лингвистичком серклу при Институту за српски језик САН одржаном 20 марта 1953.

су ситуација у којој се говорно лице преноси и уживљава у саговорников доживљај. Отуда између глаголских облика у питањима и оних у одговору по правилу постоји слагање. — Исте ове прилике владају и у бугарском језику: „Въ въпросителни изречения употрѣбата на форми за прѣко изказване при минали действия зависи не отъ отношението на говорещото лице къмъ действие, а отъ отношението на лицето, къмъ което се обрѣщаме.“¹⁾ Исп. и за праиндоевропски: „Insbesondere wurde der Imperf. gebraucht, wenn der Sprechende aus seiner Erinnerung etwas mitteilte oder an die Erinnerung des Hörenden appellierte.“²⁾

Упоредно са причањем у коме перфект игра главну улогу, причање које се ослања на аорист и имперфект одликује се већом непосредношћу и свежином.

Једна важна одлика овога стила причања у галипољском говору лежи у томе што се аорист и имперфект, за разлику од перфекта, не могу лако заменити историским презентом који тражи дужу и организованију, али мање непосредну нарацију.

§ 15. У складу је с изнесеним појавама и то што у народним приповеткама галипољских Срба аорист и имперфект долазе сразмерно ретко. Додуше и ту имамо причање, али оно је далеко од приповедача. Он у догађајима није учествовао нити их је уопште видео. На место аориста и имперфекта ступа перфект и историски презент. Исто вреди и за препричавање стварних догађаја за које приповедач зна по слушању. Карактеристичан је почетак причања:

Слушава у иданџуш, баја ми гвѣраше инѡм човѣку да ѡн [баја ми] натерѡјаво ѡвце да се мѡзвѡју, а кѡка (=стриц) ми мѡзаво ѡвце инѡм (=с једним) чувѣком, Сшѣпѡном.

Оно што памти по непосредном сећању (како му је отац приповедао), приповедач изражава имперфектом, а чим пређе на причање самог догађаја, он прелази на перфекат без копуле.

Једина ситуација у приповеткама у којој су аорист и имперфект обилније заступљени јесте дијалог. То је и природно: у дијалогу лица најчешће говоре о ономе што су сама доживела. Иначе, у самом приповедачевом тексту проста претеритална времена долазе по изузетку. Управо, појављује се једино аорист, а и то само на најживљим местима причања:

По пѡшу шѡђаћем рѣкао: „Чѣка да удрѣжем инѡ лубанѡцу, ће дѡма зѡица у лубанѡци.“ Инѡ рѣзѡћем лубанѡцу ѡн (док је он резао лубеницу), зѡиц ѡс фѣкни и пубѣже.

¹⁾ Андрейчинъ, Основна бѣлгарска граматика 289—290.

²⁾ Brugmann 1. с.

Пишѿо га кѿко ѿма да му ѿлаћа. Фурѿнција му рѿкне "Валѿко". Он му даде млѿго веће ѿра него шо је имѿо да да.

Понесен причањем, приповедач се у најзбудљивијим тренуцима уживљава у ситуацију и саопштава догађаје као да их је сам доживео. Али оваквих места има врло мало. Она су само ретка острва у причању које је иначе све у перфекту и презенту.

Као што је јасно већ из претходног параграфа, галипољски се у овом правцу слаже са другим нашим говорима који иначе обилно употребљавају имперфект и аорист. Овамо спадају, осим досада поменутих, и дијалекти призренско-тимочки (од којег је, уосталом, већ поменут један перифериски говор) и косовско-ресавски. Особине тих дијалеката огледају се у текстовима народних умотворина на крају студије А. Белића „Дијалекти источне и јужне Србије“, студије М. Станојевића „Северно-тимочки дијалекат“¹⁾ и речника Гл. Елезовића, а исто тако и у причама из Ресаве које је прикупио М. Ивковић, а које су објављене у СЕЗБ ХЛ. Ако прегледамо приповетке у тим збиркама констатоваћемо свуда да имперфекта и аориста има сразмерно врло мало у односу на иначе честу употребу тих времена у истим дијалектима. Ја сам пробе ради прегледао последњих шест приповедака у прилогу рада М. Станојевића²⁾ и установио сам да проста претеритална времена у самом причању уопште не долазе (костур причања и ту сачињавају облици перфекта и презента), док је у дијалогу заступљен аорист у приличном броју примера.

§ 16. Ни у народним песмама Галипољских Срба аорист и имперфект нису много чести. И ту ова времена долазе понекад у дијалогу, а кад се јаве у описима ситуације или радње подижу стилску вредност песме:

*Вајазин добар јунак
Вино пијаше,
Стара му милна мајка
Ју-двор шеташе,
Прва му милна љуба
Диван стојаше,
Мала - ј - му милна сестра
На ретш служаше
(почетак једне песме).*

¹⁾ СДЗБ II 431—457.

²⁾ Стр. 447—457.

(У другој песми пошто је испричано о десетогодишњем отсуству јунаковом:)

*Прâв се ѓрâши, дѣм се дѣже,
Кбњ зâвѣска, двбр зâзвони...
Изѣшлâ - м је Пâвлова мајка
Те се загрѣли Пâвлу за грѣло.*

Ипак је у песмама употреба простих претериталних времена сразмерно лакша него у приповеткама. То треба објашњавати тиме што народни певач иступа као уметник у много већој мери него што је то могућно приповедачу (позната је чињеница да писац-уметник приповеда као да је догађаје сам видео и, у складу с тим, слободно се служи временима за доживљењу прошлост тамо где их народни приповедач не би употребио). Ова разлика између поступка народног приповедача и певача заснована је на разликама у карактеру текстова приповедака и песама и на разликама између ситуација у којима се они репродукују. Песме су стереотипизирани текстови који се уче напамет и напамет певају, а само певање је сасвим специфична врста општења. Текст приповетке ствара се, међутим, изнова приликом сваког казивања. Усто се приповетке казују лицем у лице са слушаоцима у ситуацији која се не разликује толико од нормалног разговора с људима. Стога народни приповедач по правилу не покушава да се влада као да је догађаје сам видео.

§ 17. Већ из досад навођених примера може се разабрати да је аорист имперфективних глагола сасвим обичан у галипољском говору. Језичко осећање за овакве облике врло је свеже и они се одишта не замењују у употреби с облицима имперфекта истих глагола.¹⁾

У материјалу галипољског говора оцртавају се две категорије употребе оваквог аориста глагола који се убрајају у имперфективне.

У великом делу примера, и то баш у онима који се могу сматрати типичнима, аорист је ту зато да покаже временски ограничenu трајну радњу у прошлости. Истина је да овим није промењен вид трајних глагола који и ту остају трајни²⁾, али је с друге стране овде присутан још један елемент: радња се узима

¹⁾ Исп. Белића, СДЗБ II 94, Љ. Стојановића, ЈФ II 191 и Мусића, ЈФ V 27 на супрот Маретићу, Грам. 529, и другима, у најновије време Стојићеву, Значење аор. и имперф. 96.

²⁾ Исп. констатацију проф. Белића „... глаголски вид, у једном случају перфективни, а у другом имперфективни, није се нимало изменио у аористу“ (ЈФ V 173).

као свршена¹⁾ и то не у смислу „завршености“ ни „потпуне извршености“, већ у смислу прекида, престанка вршења²⁾). Ово значење ограниченог, свршеног трајања³⁾ може да послужи као школски пример за разлику између појмова трајног и несвршеног. Мада трајност није напуштена, овде се јавља и моменат свршености. Употреба облика аориста имперфективних глагола одмах изазива претставу о свршености, готовости радње, дакле исту претставу коју сугерирају облици свршених глагола у ма којем времену употребљени⁴⁾:

Лѣго да сѣйм, вѣјѣ се, вѣјѣ се, не мѡг да засѣйм. — Јѣ му дѣва, а ѡн нѣће. — Жйвува шеесѣш гѡдѣна. — Ја живѣва, живѣва дук вѣди ду унѣчѣша ми унѣче. — Ноћѣс игрѣмо, пѣмо, веселѣмо се до усванѣвѣње. — А. Шѡ ни извѣдиш шрѣ? Б. Мучѣ се да га извѣдим, ни мѡг (= не могох) да га извѣдим, јѣко дебѡко улѣзаво. — Пѣше, пѣше док се оѣше. — Сѣди ниѣколко дѣнѣ, лѣѣѡ ми гледѣше. — Двѣ дѣна сѣди (= сѣдѣх) у шѡм сѣлу. — Пошѡкѡ ше (= „потукох се“, „цркох“) до смѣја; шѣѣо нѡш мѣра, слѣша ушѣ чѡвѣк шо бисѣди. — Ја на млѡго мѣсѣша стѡја, у млѡго гѡзда. — Ја учѣр мнѡго трѣка. — Трѣка, трѣка, жѣва вѡда бѣдо. — Ўфѣшѣ идѣн дѣш (= дажд), ама нѣ трѣпи (= не траја) мнѡго. — Ту дѣмо (= ходисмо) двѣ днѣ и двѣ нѣћи. — Чѣкѣмо (= чекасмо), чѣкѣмо, шѣ ни дѡђе и ми ѡјѣдомо. — Инѡ дѡбо чѣка, лѣго.

Док се у имперфекту на радњу гледа као на процес који је у дато време био у току, без обзира на границе његовог трајања, овде се радња узима у читавој дужини оствареног трајања, уз наглашавање ограничености. За разлику између значења ова два времена карактеристичан је пример *Сѣди ниѣколко дѣнѣ, лѣѣѡ ми гледѣше*. Радња друге реченице (*гледѣше*) паралелна је с

¹⁾ Исп. дефиницију проф. Белића поводом једног примера: „свршим вршење извесног посла“ (ibid.)

²⁾ Ову дистинкцију дао је проф. Белић, ibid. 172—173.

³⁾ У том смислу тачна је и Мусићева дефиниција: „... значи да се радња имперфективног глагола у прошлости извршила“ (ЈФ V 27). Сам Мусић објашњава да се „имперфективна радња [изврши] тим, да се и врши и сврши“ (ibid 28). Прецизније би било да је рекао „... да се врши и престане вршити“.

⁴⁾ Ова комбинација не значи да је видска вредност радње изражене обликом аориста имперфективних глагола слична видској вредности перфективних глагола чија сама семантика претпоставља извесно трајање радње (тип *ѡѡричѣши, ѡѡричѣши*, па и *исѡричѣши*). Код глагола овога типа на трајање се не мисли, а доминира „ограничавање вршења глаголске радње на један извршени тренутак њен“ (Белић, ЈФ IV 3), док се аористом имперфективног глагола наглашава и само трајање исто колико и његове границе. Отуда овакав аорист задржава свој вид, док су поменути глаголи, наравно, перфективни.

радњом прве. Кад би имперфект, како то многи мисле, значио пре свега радњу паралелну другој радњи у прошлости, у овом примеру би се морао употребити имперфект. То што је ипак употребљен аорист показује да је релевантан један други моменат: да ли се радња свршава или не у време у прошлости на које се мисли.

§ 18. У низу других примера налазимо аорист глагола који у науци обично важе као имперфективни, али чији је вид уствари колебаљив:

Јѐ"домо *мѣсѣи*, *на дно сѣдде* (= остаде). — *Ја шѣћо дѣма и јѣ"до*. — *Јѣ"де ли мѣра?* — *Н-ѣшѣем, сѣш сам, сабѣле јѣ"до*. — *Набрѣдила нѣћо, брѣдо не мѣг да нѣћем*. — *Дѣће екѣмѣѣја, пѣдгледни је, не мѣж* (3 аор.) *да је уздрѣви* (= није могао да је излечи). — *А. А шѣ ли је нѣ пѣта кѣ је уквѣри?* — *Б. Ја је пѣта, ама ѣна крѣје*. — *Пѣсле нѣ кти да лѣгнем, замѣ"си лѣ"бац*. — *Гѣгу дѣрува нивѣ"сѣа, а нѣс нѣ хти*.

У већини ових примера осећа се нијанса перфективности: „ја отидох кући и узех хране“, „дѣће лекар, пѣгледа је, али му не пође за руком да је излечи“, „а зар јој ниси поставио питање?“ итд. Ова особина није специфична одлика аориста ових глагола, него долази у вези са њиховим значењем, у читавом низу облика, што нам даје право да ове глаголе упоредимо са ручати, видети и сл. и да их сматрамо двовидским. Исп. у нашем књижевном језику: *Јеси ли јео?* = јеси ли узео храну, не „узимао“; *Одох к њему, али не могох да га нѣћем* = не пође ми за руком... (исп. и облике през. *могнем, могоднем*, аор. *могадох* са проширењима која наглашавају перфективност); *Мораћу га ѣ шѣме пѣшѣаши* = мораћу му поставити питање о томе; *Кад је дошао шренушак расѣанка, он није хѣео да се одвоји од њих* = одбио је, није показао вољу (исп. *хѣеднем, хѣедох*). У вези с последњим примером исп. и галипољски пример *Ја н-ѣска* (= не хтедох) *да шѣи ушѣкнем* (= да те дотакнем) у којем глагол *ѣшѣем* има значење „хоћу“ што је и иначе обично у овом говору.

§ 19. Треба даље напоменути и то да аорист није редак ни у зависним реченицама (експликативним, темпоралним и сл.):

Ноћске да вѣ"дјеш шо ѣсни (= да видиш шта усних). — *Ушѣ вино учѣр шо дѣће, пѣши се*. — *Кѣњ шо ми хѣјкни бѣс, да бѣ"ше пѣшкѣваши, нѣс на мѣ"сѣу да ми пѣрѣси* (= оставио би ме на месту [мртвог]). — *Крѣф је шо ѣкраде*. — *Кѣко се сагни* (= сагох), *врѣши ми извѣни* (= извинух). — *Ја кѣш се ужѣни, он бѣ"ше рѣћен*. — *Ја кѣ(ш) тѣћо, млѣ"ко кѣпѣше*. — *Сѣ"до док*

изйђе сунце. — *Йди на онѡм пѡњу ди ўсѣ^нче* (2 јд. аор.) *шо дрво да найрѡиш малѡме.*

Изостају, наравно, примери у изјавним реченицама у којима се цитирају туђа излагања. То је класична ситуација недоживљене прошлости, тако да ту господари перфект.

§ 20. Од релативских употреба аориста галипољском говору непозната је гномска, судећи бар по оном приличном броју пословица које сам имао прилику да чујем.

Перфекаш

§ 21. Из досад изложеног јасно је да перфекту припада првенствено исказивање оних прошлих радња које се нису одиграле пред очима говорног лица. Отуда је ово време веома широко заступљено у дужим организованим причањима догађаја за које говорно лице зна по чувењу, а нарочито у народним приповеткама у којима долази чешће од свих других времена:

Бѡјѡ ми гвдрѡше инѡм човѣ^нку да ѡн (баја ми) *натерѡјаво ѡвце да се мѡзѡју, а кѡка ми (= мој стриц) мѡзаво ѡвце инѡм чувѣ^нком (= с једним . . .), Сшѣ^нѡном. Ушѡ Сшѣ^нѡн имѡо ѡуш да кујѡ ѡвца ни сшѡй лѣ^нѡо на мѡзѡње, ѡн имѡо кр њигѡ инѡ чумѡгицу и лѡпѡо чумѡгом ѡвцу или кѡзу пѡ глѡву. Такѡ идѡнѡуш мѡзѡњем инѡ кѡзу, кѡза нѡје стојѡла, ѡн узѣво чумѡгу да је лѡѡ.*

Нѡка млѡда невѣ^нсшѡ ѡѡла да найрѡи пѣлшѣ (= неко јело), ѡѡ нѡје знѡла сшѡја ли се сѡли у пѣлшѡи или се ни сшѡја. Пѡсле изйшла на врѡшѡ. Првѡди идѡн мушкѡр. Ѳнѡ се насмијѡла.

Дѣ^нда имѡво ду (= од) сѡли кѡћу, бѡба имѡла ду сѡчива. Бѡба свѡрѡила сѡчива, тѡшла ду лѣ^нде да шрѡжи сѡли. Дѣ^нда нѡјѣ је (= јој) дѡво сѡли. Бѡба молѡла бѡга . . .

Нарочито су карактеристични почеци народних приповедака. Првих неколико глаголских облика — уствари цела експозиција — по правилу су перфект.

§ 22. Народне песме се у овоме не слажу с приповеткама. Њихови почеци су разноврснији, тако да у њима експозицију може да носи презентски облик или имперфект, а у низу песама почетак уводи одмах *in medias res* каквим питањем или ускликом. Ипак, треба нагласити, основна полуга која покреће радњу унапред (уколико у некој песми уопште има радње) и овде су облици перфекта. У свему овоме има доста заједничког с особинама народних умотворина из других наших области.

§ 23. Перфекат долази и у препричавању или саопштавању мањих догађаја, па и таквих о којима говорно лице зна из соп-

ственог искуства — само што се у том случају овим обликом обележавају епизоде које су се одиграле ван присуства говорног лица или затечене ситуације са претерито-презентском нијансом¹⁾:

У нас кеш је дошла, бешше још удовица, идсле ако је се уженйла, не знам. —

Здоцни (3 јд. аор.): У пундћа уфатили га нердјде (=виле), па га тапали по пушдка, пушдка ду пушдка. Како је трпйво, не знам, ке(д) дође прблѣхѣн, прблѣхѣн. Пеша да није запојао, хао да пукне. —

Ушћ врѣћа мѣкра, учѣр је уйра (1 јд. аор.), немасе сунце, још нијѣ се осушйла. —

Тићо н-ошѣм чѣшми, ѣнес (=једва) сүзй, учѣр шикаше коно рјка, данске прстала. —

Дук се ја враши, он ју пудйзаво. —

Ја шйћо у њй, ама и днй-да лѣгли.

§ 24. Исто тако перфекат се употребљава и при јављању или констатацијама кад се ради о радњама које су се одиграле без присуства онога који их саопштава:

Неће да јѣ, дн је јѣ"во дѣма. — Како си се пошйрйо! — Ђрло (=брзо [је]) родйла, морѣ, унд другѣ је (=оно друго њено [дете је]) још у пѣвйшкy. — Стао си на зѣв крѣ. — Није бајѣ-да ши (=и твој отац) бйво грнчѣр. — А бе, кѣрко, ймаш двѣ учй (=два ока), бѣк ши дѣо, йоглѣни лѣ"по. — Надули се дчи ши, мѣдго си спѣво. — Дй је бйло увѣ гвѣзје, рѣја га појѣ"ла. — Јѣврѣши (=птичји младунци) још нйсy се обyкли у пѣраја. — А. Далѣ се њимy, душмѣнкиња. — Б. Кѣ знѣ кѣки зѣр (=силу) вѣ"дила па се дѣла. — А. Пузнѣвам ду ѣблѣка, дѣш ће да заврй (=плуснуће киша). Б. Камѣња пyзнѣваш (=„ђавола познајеш“; камѣња служи за појачање негације), нйси ши бѣгом бесѣ"диво да знѣш шѣ ће дѣ је (=какво ће бити) врѣ"ме.

Међу овим примерима има и таквих као „Надули се дчи ши...“ где говорно лице констатује једно стање које само види (=„очи су ти надуване“), али које је резултат процеса којем оно није морало присуствовати. Уопште, и овде вреди оно што је наглашено малопре. Перфекат је заступљен и у констатацијама догађаја које је говорно лице само видело, али и у епизодама које оно затиче као готове:

Вѣру ни шѣрѣше (=држите се наше вере), лѣ"йѣ ми прчѣ-касше, мѣдго нйшшо сте (=много сте нешто) напрѣили кѣна

¹⁾ В. о оваквим ситуацијама А. Мусића, Глас СХХVI 12 (§ 6а α). Исп. и § 27 овог рада где је изложена критика Мусићевих погледа.

(=икона; реченица претставља изјаву епископову приликом обиласка подручне парохије). — *Ни мѡг да извѡдим шѣрњ, јако дебѡко улѣ"заво.* — *Тѡ си митнѡ марѡмицу шакѡ, вѣ"шар је сукѡде* (=обори; ово последње одиграло се у присуству говорног лица). — *Иштем да се исрчем* (=исхркнем), *ама ни мѡжем, рњѣ* (=ноздрве) *ми се затѣснили.*

Међу примерима наведеним у почетку овог параграфа има и неколико (у негативним реченицама) који би можда могли доћи у § 29, в. о њима тамо.

§ 25 Перфекат није редак ни у споредним реченицама. Његова употреба у њима зависи од истих услова као и у главним:

Ако није ши узѣво рѣба (=ако ти није купио хаљине), *ши га шуѣжи.* — *Закѡни се* (=закуни се) *шо ни си бѡ шѡ.* — *Кѡко кѡка* [има] *на шуѡбм рукаву, унѡ којѡ је плѣла, знѡ.* — *Пуглѣни да-л ни су се замрѣзле.*

§ 26. У складу је с основним правилима о употреби аориста и перфекта и чињеница да је од облика перфекта најчешће заступљено 3 лице, док је аорист најобичнији у 1 лицу. То се може видети и из већ навођеног материјала. Овде ћу додати само још неколико карактеристичних примера за смењивање облика аориста у 1 л. с облицима перфекта у 2 и 3 л.:

А. Овѡ врѣ"ћа ѡма рѣју! — *Б. Па кѡко, ја је закрѣпи.* — *А. Тѡ си је закрѣпила муѡм учѡма* (тј. ниси отворила своје очи кад си је крпила). *Ѣви је рѣѡ!*

А. Овѡ јабука загрѣзнѣна. Кѡ је загрѣзе? — *Б. Јѡ је загрѣзо.*
А. Шѡ си је загрѣзо?

Ја порѡси (=оставих) *дивѡјка да ѡрдѡре, а јѡна вѣ"ди кѡко је нѡѡѡко понапрѡјѡла.*

Исп. и А. Зѡшшо се надѣла рѣкѡ ши? — *Б. Ујѣ"де ми чѣла.*

Нијансе у употреби ових времена допиру и до језичке свеисти неких говорних претставника. Један од мојих најбољих информатора објаснио ми је:

— *Ако је га полупѡо, ће да рѣкне: „Полупѡ га јѡ.“*

Наравно, у свим овим примерима 2 одн. 3 л. је у перфекту, а 1 л. у аористу не због неког механичког правила, већ због тога што је радња у 1 л., сасвим разумљиво, позната говорном лицу из властитог искуства што са 2 и 3 лицем не мора бити случај.

§ 27. Постоје, међутим, и примери у којима се јавља перфекат и у саопштавању сопствених доживљаја. У једном делу тих примера имамо радњу са резултативном нијансом, тј. реченица се

може прогумачити тако да се има у виду садашње стање доби-
вено ранијим извршењем радње¹⁾:

Назимйо сам се, нѡс ми шичѣ. — Подрѡвѡ сам и (= их, тј. панталоне), ама ѡне вѣјше бѣву, половне. — Ја сам шу њйву кѡрѣке (= већ) пусѣ²⁾ јаво. — Тѡј [i]је ѡусѡ (= посао) нарѣђен, зашѡ се смѣ³⁾јѣш шй, вѣсево си. А ѡйша (импер.) минѣ, ја шо сам углад-
нйво, шо сам глѡдан. Тй си шујѣ шрбо напушйво, ни ѡйшаш за
дрѡгога. — Аде на ѡбслу ши, слѣ⁴⁾ѡа инѡ, несшрѡмйчино, стѡла си
ѡа гвѣ⁵⁾рйш (= зуриш). — Назимйо сам се, руѡушйна сам бйниво,
сѡа ме сшрѡна булй.

Није нимало случајна чињеница да се у оваквом перфекту
појављују само свршени глаголи.

Схватање да у нашем језику перфекат има ову семантичку
нијансу није ново у науци. Први га је формулисао П. Будмани у
својој „Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)“, штампаној у
Бечу године 1867²⁾. За њим су се повели, у мањој или већој мери,
многи други испитивачи: Миклошич³⁾, Делбрик⁴⁾, Лескин⁵⁾. Страни
научници радо су прихватили идеју о резултативности зато што
је она добро одговарала њиховим компаративистичким теоријама.
Она се слаже и с постојећим тумачењем значења прасловен-
ског и старословенског перфекта⁶⁾. Вероватно из истих разлога
држао се сличног гледишта и А. Вебер⁷⁾, а затим и А. Мусић
који га је и разрадио систематски⁸⁾. Међутим је А. Белић на основу
анализе самог језичког материјала без уношења априорних схва-
тања са стране показао да се ова теорија — уколико се односи
на савремени српскохрватски језик — у целини не може одржати.

¹⁾ Ова нијанса заступљена је, у извесној мери, и код једног дела примера
у претходним параграфима.

²⁾ стр. 222.

³⁾ Vergleichende Syntax², Wien, 1883, стр. 800. Миклошич само наводи Буд-
манија узимајући његову дистинкцију као тачну.

⁴⁾ Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen II, Strassburg 1897,
344—345.

⁵⁾ Лескиново схватање изнео је А. Стојићевих у делу „Значење аориста и
имперфекта у српскохрватском језику“, стр. 23—24.

⁶⁾ Исп. А. Meillet, Le slave commun² 264: „La valeur du parfait du type *nestlŭ
jestŭ* est encore nette en vieux slave; partout où la traduction de l'Évangile emploie
cette forme, c'est pour indiquer une action achevée, un état de choses acquis; quand
ils énoncent simplement un fait passé, les traducteurs se servent de l'aoriste.“ Исто
износи и Потѣбня, Изъ записокъ по русской грамматике I—II, Харьковъ 1888,
стр. 257 (за старословенски и староруски).

⁷⁾ Рад II 56—57.

⁸⁾ Глас САН СХХI, СХХIII и СХХVI. Исп. нарочито Глас СХХI 128, СХХIII
80 и СХХVI 11—13.

Белић је основно значење перфекта утврдио много поузданије. По њему он значи „везу у садашњости вршене или извршене радње у прошлости са субјектом”¹⁾. У већини Мусићевих примера резултативност лежи у самом глаголу, а не у употребљеном облику перфекта²⁾. Наравно, и Белић допушта да Мусићево гледиште „може бити тачно у неким случајевима као описивање даних значења”³⁾. Примере овакве врсте истиче и Т. Маретић⁴⁾. Разуме се, у појединим дијалектима њих може бити мање или више⁵⁾. Њихово присуство у галипољском говору може бити интересантно због релативне конзервативности овога говора у погледу синтаксе глаголских облика⁶⁾. Ипак, није искључено да се на тракиском терену у галипољском говору извршио у извесној мери развојни покрет уназад под утицајем новогрчког језика у коме форма *ἔχω δεῖν* која одговара нашем перфекту „bezeichnet nur ausnahmeweise eine einfache Handlung der Vergangenheit, betont vielmehr das zuständige Ergebnis einer Handlung“.⁷⁾

§ 28. Већ у неким од примера наведених у претходном параграфу може се осетити и једна друга нијанса значења, она која је основна за наш језик уопште: просто констатовање у садашњости факта реализације радње у прошлости. У неким другим примерима овакво значење доминира:

Ја сам цѣ^иво дѣн урѣво, зимњѣм сам се врвѣво (= са земљом сам се рвао), а шӣ вѣдеке инѣ кѣшу нѣси мѣгла да свѣриш.
Злѣ сам лѣгла врс рукѣ, рѣкѣ ми ушрѣни.

Ја сам чѣво ушѣ пѣ^исну из мѣла дѣна (= измалена).

Тѣм сам бѣо, сѣнце зѣдом (= у смирај сунца) сам застѣгао.

Ми на нѣшом врѣ^иму нѣсмо знѣли шѣ да мѣслимо. Мѣсмо чекѣли да дѣђе нѣки свѣшац да се весѣлимо.

¹⁾ ЈФ VI 119 и д.

²⁾ ЈФ VI 122.

³⁾ Ист. сх. јез. II/2, стр. 241.

⁴⁾ Грам. 539—540.

⁵⁾ У најновије време изразио се против схватања о резултативности и А. Стојићевих, Значење аор. и имп. 14 и д.

⁶⁾ Треба међутим имати на уму да перфекат није једини облик употребљив у галипољском за овакве ситуације. Понекад долази и аорист у примерима чија радња објективно садржи извесну меру резултативности. Исп. међу датим примерима: *Увѣ ми дѣдоше инѣ двѣце шо бѣ^иву с њѣма; Тѣ шӣ нѣко ушѣја шибѣ* итд. Употреба једног или другог облика зависи од тога шта говорно лице жели нагласити, да ли моменат извршења радње или садашње стање које је иза ње остало.

⁷⁾ Thumb, Handbuch der neugriechischen Volkssprache², Strassburg 1910, 155.

У фãтиво сам данãс човѣ^ика (= погодио сам га да ми ради),
ама нйшшо нйјѣ ми йуслўвао.

Инд врѣ^име имãло и кãнйца (= било је и...).

А. Дѣ^и си бйо, кйко (= стриче)? — Б. Бйо сам у пãнйни. —
А. Шд си послўваво — Б. Сѣ^икао сам грѣдã.

А. Ви ддкле (= откуд) сте се научйли (народном обичају
да „вйшлеју кўчиће“)? — Б. Па нйма је кãзãо бãйã ми. И јонй
кеш су бйли млãди, и јонй су вйтлили кўчиће. — А. Па бãйй
ши кд је кãзãво? — Б. Њгдв бãја.

Јã дѣ^ино сам тйшаво, јã се не врãхам.

Главну улогу овде игра истицање факта да је радња у про-
шлости (= пре садашњости) реализована¹⁾. Притом је све друго
споредно, тако и све ближе одредбе времена реализације, чак и
тамо где је употребљен прилог одн. прилошки израз за време.
Тако у првој од наведених реченица *цѣ^иво дãn* није ту због вре-
менске одредбе већ да нагласи колико је много радило говорно
лице. Карактеристично је да се ни у једном од наших примера
не би могло употребити ни „сада“ ни „тада“. У том правцу врло
је илустративан пример *Злб сам лѣгла врс рукѣ, рукã ми ушрњи.*

¹⁾ И у бугарском језику употребљава се перфект („минало неопрѣделено
време“) на начин који одговара употреби изложеној у овом и следећим парагра-
фима. То је и констатовано у бугарској науци којој се не може порећи озбиљ-
ност у прилажењу овој проблематици. У вези с тим Љ. Андрејчин дефинише да
перфект „изразява действието като готовъ фактъ извършенъ въ миналото, но акту-
аленъ и въ момента на говоренето, за разлика отъ минало свършено време, което
изразява действието като процесъ въ миналото, безъ връзка съ значението му за
настоящото“ (Основна бългáрска граматика 238). Из ове дефиниције се види да је
Андрејчину познато значење факта радње у прошлости које овде има перфект, а
исто тако правилно је одређен и однос према имперфекту. Однос према аористу
није, међутим, осветљен како треба (мада и у том погледу има тачних констата-
ција, ib. 240). То долази отуда што Андрејчин не зна за „тада“ (а ни за „сада“)
као карактеристику аориста. Његова дефиниција тога облика садржи тврђење да
он „означава действие, обхванато . . . найраво ошб гледна шочка на моменшта
на говоренето (без йосрѣдшвошо на нйкой другъ ориентационенъ моментшб“,
(стр. 228, подвукао П. И.). Кад се аористу придаду као битне особине које би
боље одговарале дефиницији перфекта, није ни могућно исправно прецизирати
разлику која постоји између ова два времена. — Вредност Андрејчинове дефини-
ције значења перфекта умањује донекле и то што он претерује у погледу значаја
садашњости за перфект. Тај значај постоји (констатовање у садашњости, са гле-
дишта садашњости), али ипак није толики да би се могло примити оно што смело
тврди А., да се код перфекта момент „вѣ който се говори“ поклапа с моментом
„за който се говори“, стр. 239 — тј. да је садашњост, а не прошлост, време о
кѣјему се говори обликом перфекта. Ово може да буде тачно само за један део
примера, пре свега за оне с резултативним перфектом.

Ту имамо временски неодређену констатацију факта (радње) „Зло сам лёгла“, док је у додатоме *рука ми ушрњи* већ присутан елемент тада, одмеравање према првој реченици. Према свему овоме сасвим је природно што ниједан од оваквих перфеката није у неком причању које би са својом прецизираном временском ситуацијом одмах захтевало аорист. Занимљив је и пример *Ја дѣсно сам шйшаво, ја се не врѣнам*. Ту се перфектом истиче општи карактер констатације (цела је реченица у синтаксичком релативу и има квалификативну вредност). Да се радило о конкретном догађају везаном за одређено време Галипољци би рекли: „*Ја дѣсно шйшо . . .*” И овде треба напоменути да су границе између семантичке области перфекта и аориста врло растегљиве, тако да остаје широко поље за субјективни став говорног лица од чијег гледања на радњу зависи које ће се време употребити. Ова чињеница уједно претставља један од основних предуслова за продирање перфекта на место аориста.

§ 29. Као што постоје реченице у којима се истиче да се нека радња реализовала (да се она заиста реализовала, да није изостала), тако има и реченица у којима се истиче да се нешто није догодило. И у таквим реченицама у галипољском говору чест је перфекат. У одричним реченицама он је једини употребљив облик онда кад нема никакве ближе временске одредбе, кад се једноставно пориче да је у прошлости било везе неке радње с неким субјектом:

Ми шибѣ нйсмѣ се насмијали. — Нйсам се одморйла. — Нйсам се омйво. — *Ја нйсам га вѣ"диво.* — *Ймѣмо ину чѣлу, јѣш нйјѣ се руйла.* — Нйсу бйнили (= сазреле) *крѣшке.* — *Дѣн и нѣн-да послѣје, јѣш нйје сѣ"во да рѣкне „ѣх“.* — *Јѣврчићи* (= птичији младунци) *јѣш нйсѣ се обѣкли у пѣрѣја.* — Нйје *бѣјѣ-да ши* (= и твој отац) *бйво грнчѣр.* — *На врѣшу ми изйђе едѣн прйсшйћ, и нйјѣ се јѣш пркйново.*

Међу последњим наведеним примерима има и неколико који су већ поменути у § 24. Уствари, за њих је тешко одредити куда спадају. У њима се налази негација радње у прошлости која би се, да се извршила, догодила вероватно ван присуства говорног лица. Ни у другим нашим говорима не изостају примери ове врсте. Мусић¹⁾ истиче да уз перфект, кад није резултативан, често стоји или се могу замислити адверби *негда, већ, још не, (још) нигда, ваљада*. Кад ово упоредимо са чињеницом да уз

¹⁾ Глас СХХI 141.

аорист стоји или се може замислити прилог *шад* или *сада*, биће нам јасно да Мусић има право и у тврђењу да нерезултативним перфектом „неће да се истиче толико садашње стање, колико извршење радње, иза којег је стање настало, и то у прошлости без обзира на вријеме, када се управо извршила, у чему се перфекат и разликује од аориста“ (подвукао П. И.)¹⁾.

Перфекат у одричној ситуацији проширен је и даље. Он се може јавити и онда кад су у реченици присутне и ближе временске одредбе, али цела ситуација није причање него изјава (којипут и правдање):

Сйноћ нйсам спџо, на йусџ (= на послу) бџчу. — Ду сабџле (= одјутрос) нйсам јџо лџба, шужнйнд ми бйва. — Сйнбјдрџгу джко нйсмо заклопйли. — Јџ се данџске нйсам умйво. — Нйсам сйноћ мбгла да засййм. — А. Учџр шџ се кокџћаше (- кикоташе)? Б. Јџ, нйсам се кокоћџла. — Не мџгу свџ [овце] да и йомузџм, нйсам из мџла дџна мџзаво, нйје ми занџјеш шџ.

Упркос временском прилогу, ни овде се не мисли на одређену временску ситуацију (нема слике пред очима говорног лица), већ на радњу као такву, на радњу као податак. Кад би се одиста мислило на време, ситуацију, рекло би се напр. *Ја сйноћ не спџаву*, а не *Сйноћ нйсам спџо*, али то би била сасвим друкчија врста исказа, приповедање, и иза ове реченице морао би следити низ других реченица којима би се продужило причање.

Нијансу која сачињава разлику између перфекта и аориста лепо оцртавају и контрасти:

Ду сабџле (= од јутрос) нйсам јџо лџба, шужнйнд ми бйва према Сйш сам, не мџж да јџм, сабџле јџдо.

Дџдо, ми шибџ нйсмџ се насмијџли (перф.), него се насмијџмо (1 аор.) шо смо дџвеш јџшрвца и свй џудулаштим кџшарцама (= са котарицама без дршке).

Одрицање неке радње је у перфекту, а потврђивање исте радње исказује се аористом зато што се онда мисли на сам тренутак радње.

У причању (разуме се, догађаја које је говорно лице само доживело — у оним другим и тако доминира перфекат) одрицање се редовно исказује аористом јер га контекст причања везује за дани моменат и дочарава слику ситуације у том моменту. Исп. напр.:

¹⁾ Ibid.

Дóђе екѣмѣѣја, ѿдгледни је, не мѡж (= не мѡже) да је уздрѡви. — Учѣр се ѡушѣѣше двѣ чѣлѣ, инѡ уфѡѣши (1 аор.), инѡ ми ѡбѣѡже у ѡланѣни, ни мѡг да је уфѡѣшим. — Ми сидѣмо (= седесмо) двѡ днѣ, нѣшѡ не мѡгѡмо да наѡрѡмо, кѡко шиѣѡмо, шѡкѡ доѣѡмо. — Он не сѣде ѣч вѡдеке, ѡрѡђе, шѣѣје. — Гѡсѡи нѣ бѣвѡ глѡдни, не јѣдоше нѣшѡ. — Уфѡѣши идѡн дѡш, ама нѣ трѡпи мнѡго. — Чикѡмо, чикѡмо, шѣ ни дѡђе и ми ѡјѣдомо. — Дѡђе ѡа ѡзе рѡзбој, нѣ чека јѡж двѡ дѡна. — Ём чѡ (1 аор.) ѡѣѡли ѡјѣју, говѡрим сѡма сѡбом: ѡдлакша нѡћ кѡрѣке. Пѡсле нѣ хѡи да лѣгнем, замѣси лѣбац за сѡѡра рѡно да ѡдем на жѣшѡви.

И ово је сасвим природно, јер се у причању сопственог доживљаја човек уживљава у ситуацију и у оно што се у њој одиграло. Оваком употребом аориста говорно лице прилази ближе радњи, уноси се у њено време, у околности које је прате, евоцира слику ситуације. Отуда и већа свежина и живост приповедања у аористу.

Од примера које сам забележио свега један се противи изнесеном правилу, бар наизглед:

Јѡ је ушѣѣни, загѣчкѡ је (= заголицах је), ама нѣко ми нѣ је вѣдивѡ.

Али овде уствари имамо нарочиту значењску нијансу. Реченица није без извесне резултативности: „остао сам невиђен“. Ово се најрељефније оцртава онда кад упоредимо примере са истим глаголом као *Ја учѣр ѡјѡћем вудѣ* не вѣди, *ѡрѡѡ инѡ ѡјѡвицу* или *Он је мѣшни* [= јој баци] *марѡмицу, ѡнѡ је нѣ види* [па је испусти]. Јасно је да у примеру са перфектом имамо резултативност која потиче из ситуације, сам глагол није такав да би морао повлачити резултативност. Наравно, тамо где ње нема у ситуацији, нема ни перфекта, одрицање је изражено аористом.

Ограничена с једне стране употребом аориста, употреба перфекта у одричним реченицама омеђена је с друге стране употребом имперфекта, који долази онда кад се за неко временско раздобље пориче каква особина или стање (управо кад се констатује нека негативна особина или стање које је дуго трајало):

Кѣш се разболѣју говѣда, нѣмаше дѡкѡѡра. — Ћѡв да ѡзабѣѡ свѣ, ама нѣмаше клѣнѡца. — Ни трѣбујѡше да мѣшнеш марѡмицу шѡкѡ. — Ни кѡсѡше се кр нѡс шрѡвѣ (док су били у Барјамичу). — Свѡ га нѣ знѡву. — Ушѣ кѡнац нѣ бѣше лѣѡ, мнѡго се шкѡдаше.

§ 30. Још једну категорију где је употреба перфекта искључива, без обзира на све друге околности, претставља конструкција са *дџста*. Мада у појединим примерима није увек јасно да ли се радња одиграла пред очима говорног лица, може се ипак рећи као општа констатација — да је то најчешће случај. Упркос томе ја ни у једном примеру ове врсте (а забележио сам их много) нисам наишао на имперфект или аорист:

Дџста си се задџ"вџао с мџм. — *Дџста* си трџоћџво (= бр-бљао). — *Шџ љџнкаш* (= поплакујеш), *дџста* си пџнкаџо. — *Дџста* сте прџџли, *удмџрџше се мџва* (=мало). — *Дџста* си је глџдиво, *удрџ је*. — *Дџста* си нарџчџла, *јџн љџмрџш*, не чџје. — *џше да је"мо*, *дџста* сте увџђџли [прџђу у нџте].

Овде имамо имперфективну радњу отпочету у прошлости (без поближег одређивања те прошлости) која у већини случајева допире до самог говорног момента, улази у њега и траје у њему. У таквим примерима имперфект не може доћи већ и због тога што он значи паралелизам са ситуацијом у прошлости, ситуацијом које више нема („тада“). Уосталом, овде је битно да се не мисли на време трајања радње, на њену слику, него на чисту радњу као такву, на њено вршење или невршење. У питању је радња као факат, мишљење говорног лица о томе факту. Изгледа да ни у другим дијалектима, свакако из истих узрока, нема употребе имперфекта уз *дџста* у оваквим примерима, судећи бар по материјалу у РЈА s. v. *dosta*.

За меру у којој је употреба перфекта овде апсолутизирана карактеристична је следећа чињеница. Да бих приликом проверавања забележеног морфолошког материјала добио облик перфекта неког трајног глагола (чији је неки други облик већ био поменут) било је довољно да изустим *дџста*... као почетак реченице, па да информатор без предомишљања одмах допуни реченицу другим лицем перфекта. Имперфект сам опет добивао са стопроцентном сигурношћу на питање овако конструисано: *Садџке...* [презент]. *А учџр?*

§ 31. У досадашњем излагању на више места смо сретали употребу перфекта у примерима где се истиче, којипут не без извесне емфазе, да се нека радња извршила или није извршила, при чему сви други моменти долазе у позадину. Нарочито типичну ситуацију ове врсте претстављају замерке, пребацавања, грдње, свађе. Ту долази редовно перфекат, опет без обзира на то да ли је говорно лице својим очима видело поступак због којег протестује (што се, уосталом, из примера не може увек лако ни разабрати):

Увџ си ши сашйла, жѣно, ама нйсь га порубйла, узнй
 ѡа га поруби. — П' у несшрѣмйчино, нйје ши сшрѣм, на сшѣрога
 човѣ"ка плујаво си. — Тй си нумѣн-да (= и прекјуче) свѣзѣво
 шѣле, кѣко си га свѣзѣво, удрѣ"шйло се, посйсало крѣву,
 нѣ"ма млѣ"ка. — Тй си митнйо марѣмицу шакѣ, вѣ"шар је сукйде
 (= ђборй). — Јѣко си га јуцкѣ (= људски; у иронији) напрѣила,
 нйсь га одјудйла. — Коно мѣличко дѣ"ше си се накѣпјаво
 (= покапао). — Тй си дѣшаво дѣцне, шрѣ"бујаше јѣш рѣно дѣ си
 дѣшаво. — Тй нйсь га лѣ"ѡо полйла. — И, мори, кѣко си га
 замрсьйла! — Појѣ"ли сте свѣ, нйсте порѣсили (= оставили)
 идѣн угрйзак. — Јѣш нйси се дйгаво! — Јѣш нйси се омйво!
 — Тй си га фрййо чѣк на Чѣрле (= неко место удаљено од Барја-
 мича; фигура значи: бацио си га, одгурнуо си га сувише далеко).
 — Шѣ сте шакѣ жњѣли, порѣсили (= оставили) сте на сву
 сшрѣну рйѣва?

И овде је основна чињеница да је дошло до остварења радње.
 Та је чињеница говорном лицу важна због нечега, и то важна за
 садашњост. Уопште за велику већину примера с перфектом у до-
 живљеној прошлости може се рећи да се ту ради о констатацији
 факта радње у прошлости учињеној са гледишта садашњости¹).

§ 32. У питањима такође налазимо употребу перфекта:

Ве"ћѣо ли си ланѣру? — Дѣшлй ли су? — Тѣ ли ши пока-
 зујали? (= да ли су ти то испричали)?

Дй си се вајѣо, дй си се кутрјѣо? — Дѣ" си бйла? — Дѣ"
 си га снѣ"ла ѣне (= опет)? — Дѣ" сам јѣ шибѣ уфѣтивно? — Шѣ
 сам ши напрѣиво? —

Дѣкле (= откуд) сте се научйли? — Дѣкле је се уцрвйла
 (= откуд се уцрвљала)? —

Кѣ је ши погрѣбао рѣке? — Бѣй ши (= твој оцу) кѣ је кѣ-
 зѣо? — А. Шѣ си му се поклонйо? Б. Кѣ је му се поклонйо? —

Кѣко данѣске лакѣшѣ си исткѣла? —

Шѣ нйсь га пувйла? — Шѣ си напрѣиво шалйке ступ-
 цѣви? —

Шѣ си надробйла шалйко укѣши? — Шѣ си се напушйво
 шалйко (= што си се надурео...)? — Шѣ си се шакѣ забрйни-
 ла? — Шѣ си се задйјала? — Шѣ си се испѣво на ошѣ дрѣво? —

Шѣ сте помрсьйли овѣ кѣнци? — Шѣ си дѣла овѣ кѣнце
 дицѣма да се сйгрѣју? —

¹) Исп. дефиницију проф. Белића: „перфектом се констатује у садашњости
 веза радње у прошлости са извесним субјектом“ (Ист. сх. јез. II 2, 234).

Ти шд си напрајаво? — Ја сйноћ задџци, пйша жџна дй бџву: „Шд си тражйо“? — Шд стџ чинйли кџш стџ запџли кубйле да пйсџју?

Не може се рећи да у свим примерима са перфектом имамо радњу која се одиграла без присуства говорног лица, а такође и његовог саговорника. Напротив, у неким питањима са шд (= зашто) очевидно се пита за побуде поступка који је говорно лице само видело. Перфекат у тим и неким другим примерима везан је за категорију пребацивања о којој смо већ говорили у § 31. Што се осталих примера тиче, разграничење између употребе перфекта с једне и аориста и имперфекта с друге стране зависи често од тумачења које говорно лице да стварима, од начина на који им оно приђе. Отуда су ти облици у овој ситуацији понекад међусобно заменљиви. Исп. *Кџко данџске лакџш* си исткџла? и *Кџлко лакџш* йзатка данџске?

§ 33. Из досад прегледаних употреба перфекта јасно је да се оне могу класификовати на следећи начин:

- 1) недоживљена прошлост
- 2) факат радње (у доживљеној прошлости) $\left\{ \begin{array}{l} \text{а) резултативност} \\ \text{б) чист факат (податак)} \end{array} \right.$

Прва тачка јасна је без посебних објашњења. Што се тиче друге, она обухвата све примере са перфектом у доживљеној прошлости. Од аориста и имперфекта овакав се перфект разликује по томе што говорно лице нема у виду временску ситуацију и околности под којим се реализовала радња, већ само факат њене реализације, било да је тежиште значења на стању које је последица тог факта (резултативност) или баш на самом факту. Изостаје уживљавање у један моменат у прошлости карактеристично за проста претеритална времена. Перфекат радњу временски одређује само утолико што казује да се веза субјекта и предиката реализовала пре садашњости, док аорист и имперфект значе да је радња извршена односно вршена у неком моменту у прошлости. Стога није погрешно рећи да је у простим претериталним временима радња схваћена као збивање, догађај, процес (ако под тим разумемо нешто што је везано за одређено време и околности у њему), а у перфекту као го факат или податак. Из овога би произашле овакве дефиниције, ослоњене на употребу одговарајућих облика у ситуацијама кад они имају пуну способност временског одређивања:

Аорист значи извршење радње у доживљеној прошлости у време на које се мисли („сад“ или „тад“);

Имперфект значи несвршено трајање радње у доживљеној прошлости у времену на које се мисли („тад“);

Перфектом се констатује реализација у прошлости радње која или није доживљена или се узима као факат (а не процес), без обзира на време остварења.

Табеларно приказане, релевантне количине за сваки од облика изгледале би овако:

аорист	доживљ.	мисли се на време	ограничено
имперфект	доживљ.	мисли се на време	неограничено
перфекат	(доживљ.)	не мисли се на време	±
	недоживљ.	±	±

(Знаком ± бележим категорије у којима ситуација може бити различита, а да то не буде релевантно).

Јасно је из овога да је перфекат екстензивна категорија (у значењу које том термину дају данашњи структуралисти) у односу на аорист и имперфект који су интензивни¹⁾.

Проф. Белић одиста је с правом истицао²⁾ да перфекат

	Мисли се на време	Не мисли се на време
Доживљ	АОР ИМПФ.	ПФ
Не доживљ	ПФ	ПФ

значи у српскохрватском саопштавање у садашњости [подвукао А. Б.] глаголског значења које се у прошлости вршило или извршило *без ближег обележавања ње прошлости* [подвукао П. И.]. „Ближе обележавање” остаје на интензивним категоријама, аористу и имперфекту.

У историској перспективи није нејасно како се данашње значење перфекта развило из прасловенског резултативног (исп. горе § 27). Појам резултативности обухвата извршену радњу у прошлости без обзира на време њене реализације и стање које је иза те радње остало. Семантичка еволуција појачала је важност првог елемента (прошла радња без обзира на време реализације), док је значај другог елемента (стање) знатно опао: он данас више није неопходан. На тај начин данашњи перфекат за

¹⁾ Екстензивношћу перфекта треба објаснити чињеницу да је његова мало-пре дата дефиниција у знатној мери негативна.

²⁾ О језичкој природи 374.

ознаку радње као чињенице лако се може схватити као прерада некадашњег резултативног перфекта. Што се тиче појаве категорије недоживљености као релевантне количине, и она се може објаснити на сличан начин. За њу је повод дала чињеница да је радњу изражену резултативним перфектом говорно лице или затекло готову (што значи да је само није доживело) или, ако ју је и доживело, на тај доживљај у овом случају не мисли и он није релевантан за израз. Када се мисли на сам доживљај, резултативности по правилу нема. Уосталом, за ове случајеве вреди оно друго ограничење: значење резултативности прерађује се у значење чистог факта. Осим тога и недоживљену радњу и радњу изражену резултативним обликом сагледа говорно лице посредним путем, једну преко туђег саопштења, другу преко стања које је иза ње остало.¹⁾ Све ово скупа сачињава мост преко којег се из резултативног значења развило значење недоживљене прошлости.

Д-р Павле Ивић

Z u s a m m e n f a s s u n g

P a v l e I v i ć

System der Bedeutung elementarer Präteritas in der Sprache der Gallipoli-Serben

Die Gallipoli-Serben, deren Sprache der Autor 1950 und 1951 an Ort und Stelle erforschte, bilden eine besondere ethnische Gruppe serbischer Abstammung. Sie wurden wahrscheinlich in der zweiten Hälfte des XVI. oder in der ersten des XVII. Jahrhunderts aus Jagodina, in der Niederung der Grossen Morava, in die Umgebung von Gallipoli, an den Dardanellen übersiedelt. Von dort kehrten sie 1922 in die Heimat zurück, doch wurden sie in Pehčevo, in Makedonien, in einer Mitte angesiedelt, von der sie sich sprachlich bedeutend unterscheiden. Ihre Sprache erlitt im Verlauf ihres abgeschiedenen Lebens eine Reihe von spezifischen Innovationen, bewahrte aber andererseits auch sehr bedeutsame Archaismen. Darüber hinaus konserviert

¹⁾ Исп. термин *distancing* којим проф. Лант (Grammar of the Macedonian literary language 91) повезује оба значења додајући: „These forms show an *action viewed as distanced in time or reality*. This may be realised in two ways. The speaker may be disclaiming responsibility for the accuracy of the statement by specifying that he was not a witness to the event, or he may be stating an action which started or took place in the past, but which is still relevant at the moment of utterance“.

sie uns einen später verschwundenen Dialekttyp aus Nordserbien, wo bald nach dem Wegzug der Gallipoli-Serben die alte Bevölkerungsschicht durch neue Ansiedler aus südlicheren Landesteilen ersetzt wurde.

Das sprachliche Material der Gallipoli-Serben stellt an sich nur eine Situation einer Lokalmundart dar, doch ist sie infolge ihres grossen Archaismus von grossem Nutzen bei der Rekonstruktion des älteren Zustandes in der serbischen Sprache.

Die einfachen Präterita werden hier sehr oft gebraucht. Die Tendenz ihrer Gebrauchsbeschränkung entfällt vollkommen, ebenso wie auch die ihrer Eliminierung, die in der Mehrzahl der serbokroatischen Dialekte üblich ist. Die Nachbarschaft und die nahen Beziehungen zu der türkischen und griechischen Sprache in Thrakien konnten zur Wahrung der alten Form beitragen. Andererseits bestehen keine Spuren die darauf hinweisen würden, dass der Einfluss dieser Sprachen irgendwie aktiv auf die Entwicklung des Gebrauchs der Präteritalzeiten in der Sprache der Gallipoli-Serben einwirkte.

Das Imperfektum bedeutet die nicht abgeschlossene Dauer einer Handlung in der erlebten Vergangenheit, „in der Zeit an die gedacht wird“. Dies bedeutet, dass die sprechende Person über eine Handlung mitteilt, die sie persönlich erlebte (einzig bei der Fragestellung versetzt sie sich in das Erlebnis des Mitredners), und dass sie sich hierbei in Gedanken in die zeitliche Situation der Handlung versetze. Die Handlung wird hier als Prozess, als Geschehnis betrachtet. Der Parallelismus mit dem gegebenen Augenblick in der Vergangenheit stellt eine unumgängliche Komponente des syntaktischen Relativums in der Bedeutung des Imperfektums dar, doch bedeutet dies nicht, dass er der Fähigkeit der richtigen indikativen Bestimmung der Handlungszeit entbehrt. Es bestehen Beispiele, wo weder die sprachliche Situation, noch der Kontext darauf hinweisen, dass es sich um die Vergangenheit handelt; der einzige Hinweis auf die Vergangenheit liegt in der Tatsache selbst, dass die Form des Imperfekts gebraucht wurde und nicht, beispielsweise, des Präsens oder des Futurs.

Der Aorist bedeutet die Vollendung der Handlung in der erlebten Vergangenheit, in der Zeit an die gedacht wird. Den Unterschied gegenüber dem Imperfekt bildet vor allem die Tatsache, dass die Handlung im Aorist begrenzt, im Imperfekt dahingegen unbegrenzt aufgefasst wird. Im syntaktischen Indikativ bedeutet der Aorist zumeist die unmittelbar vor dem Augenblick der Rede ausgeführte Handlung, doch wird er auch ausserhalb dieser Situation gebraucht. Derartige Beispiele sind verhältnismässig seltener, da in der ferneren Vergangenheit die Zeitsituation an die gedacht wird, zumeist präzi-

siert werden muss, was wiederum zum Gebrauch eines Adverbs oder Adverbialsatzes (zeitlichen oder ähnl.) führt, der die Zeitbestimmung auf sich nimmt und dadurch diese Funktion des Aorist vermindert.

Mit dem Aorist imperfektiver Verben wird die Ausführung einer dauernden Handlung in der Vergangenheit, die Gesamtlänge ihrer Dauer umfassend bezeichnet. Die Ausführung umfasst in diesem Falle die Ausübung der Handlung und das Aufhören dieser Ausübung. Der Aorist einiger Verben die gewöhnlich als imperfektiv angesehen werden, ist nicht imperfektiv: *jědo* (< *ědochъ*), *móg(o)*, *píta*, *né kti* (< *ne chótěchъ*). Dies kommt daher, weil diese Verben in Wirklichkeit beide Aspekte haben (wie übrigens oft auch in anderen Dialekten).

Das Perfektum ist die einzige anwendbare Zeit für die nichterlebte Vergangenheit. Deshalb dominiert es absolut in den Volkserzählungen, während in den Volksliedern der Imperfekt und Aorist in bedeutendem Masse auftritt. Dies kommt daher, weil das Spezifikum des Singens es dem Sänger gestattet sich als Augenzeuge dessen zu verhalten worüber er singt. Ein derartiger Standpunkt ist für die künstlerische Mitteilung charakteristisch und in den Volkserzählungen Vuks und Ljubišas stark vertreten. Deshalb konnten frühere Forscher, die von der Analyse dieser Texte ausgingen, die Kategorie des Erlebens überhaupt nicht ersehen. Das Perfektum kann aber auch für eine erlebte Handlung gebraucht werden, wenn diese nicht als Prozess, sondern als einfache Tatsache betrachtet wird, also ohne Uebertragung in Gedanken in die entsprechende Zeit und Situation in der Vergangenheit. Ein derartiges Perfektum tritt besonders oft im Streit, bei Beschimpfungen, im Zwist auf. Bei einigen Beispielen wiederum dominiert eine Nuance der Resultativität. Die Bedeutung des Nichterlebens und die Bedeutung des Faktums stellen, geschichtlich betrachtet, in Wirklichkeit eine Umformung dieser Bedeutung dar, die chronologisch primär ist. Die Resultativität zeigt sich entweder dort wo ein vollendeter Zustand als Ergebnis einer bereits vollführten Handlung angetroffen wird, oder in einer Präterito-Präsens-Situation. Im ersten Fall hat die sprechende Person die Handlung nicht erlebt (sondern nur der Zustand nach derselben gesehen), im anderen Fall hinwiederum nimmt sie die Handlung als Tatsache und nicht als einen Prozess hin. Die spätere Evolution der Bedeutung hat die semantischen Momente in den Vordergrund gerückt, während die Resultativität auf den Rang eines zweitrangigen Merkmals zurückgeführt wird.

МОДАЛНИ ОБЛИЦИ С ИМПЕРФЕКТОМ И ПЕРФЕКТОМ ГЛАГОЛА *БИТИ* + ИНФИНИТИВ ГЛАВНОГ ГЛАГОЛА

Говорећи о употреби инфинитива, Љуба Стојановић је указао на једно посебно значење овог облика у конструкцији израза с партиципом претерита другим од глагола *бићи*.¹⁾ Он каже: „Инфинитив с партиципом претерита другим од глагола *бићи* може се употребити место претерита одречно-упитних реченица, којима се више укорава или окривљује него што се пита; а кад је одречан, место претерита упитних реченица. Н. пр.: *Био раније доћи* (= што ниси раније дошао? или: што раније не дође?). — *Не био му давати* (= што си му давао?). — *Не био га звати*. — *Ако с' смијеш маленој вечери, ти је био већу прибавиши!* — *Била ме, мајко, од пређе звати*. — *Ти не био продавати кума*. — *Био Хрвати* на Косову.

Место партиципа може доћи имперфекат глагола *бићи*. Н. пр.: *Бјеше* (= била) ми га *давати* докле могах жвакати (= што ми га ниси давала). — Можда је овде узет имперфекат због истог облика (могах) у другој реченици“.

Стојановић је углавном добро протумачио, али више на један описан начин, значење ове глаголске конструкције: партицип претерита другог + инфинитив главног глагола. Реченице са овим облицима, уствари, и одговарају по значењу одричноупитним реченицама „којима се више укорава или окривљује него што се пита“. *Био раније доћи* и значи, стварно: што ниси раније дошао? — са јаким призвучком прекора, окривљавања. Свим овим Стојановићевим примерима својствено је то значење — прекорно се пита за не(из)вршену радњу у прошлости, која није (из)вршена а требало је да буде (из)вршена (било би боље да је (из)вршена), или (у одричној реченици) за радњу која је (из)вршена а није требало да се (из)врши. — Али, уствари, овде није потребно

¹⁾ Јужнословенски филолог II, стр. 205.

овако индиректно ствар објашњавати. Место да кажемо да се у оваквим примерима више прекорава него што се пита, чим се, како је то код Стојановића сасвим добро схваћено, вредност упитне реченице, као упитне, своди на мању, или да кажемо, на незнатну меру, — боље ће бити, и непосредније, да кажемо како имамо пред собом примере глаголских конструкција са модалним значењем које је истоветно са глаг. конструкцијом перфекта од глагола *шребашти* и инфинитива са тим глаголом, где се осећа наглашено прекоравање за не(из)вршену радњу коју је било потребно (из)вршити (и обрнуто). — *Био раније доћи* — значи: требало је раније доћи (да раније дођеш) — а ти ниси дошао. — Чим је у питању радња коју је са становишта онога ко говори требало (из)вршити, а она није (из)вршана — и за њу се зна да није (из)вршена, онда сам по себи долази и призвук прекора, и израз се са тим увек наглашеним призвуком прекора усталио у одређеном облику реченице. Карактер питања израз добија као такав: радњу је требало (из)вршити, а то није (у)чињено, — и нијансирање израза у смислу питања долази само по себи као секундарна појава у језичком осећању, — и зато израз и не може добити смисао правога питања. У крајњој линији и прекоравање и питање, и једно и друго мање или више наглашено, добија своју праву изражајну вредност у самој итонацији говора — живо изговорена реч показује колико је што у датој ситуацији речено и у смислу прекора и у смислу питања, а у писаном тексту то се може мање или више осетити у вези са контекстом и у вези са читавом говорном ситуацијом. Оно што остаје као константно, и примарно и константно, у оваквим изразима то је дебитивно модално значење глаголске конструкције, и то наглашено дебитивно (вредност глагола *шребашти* са другим глаголским обликом) значење, а све друго у нијансама модалности значења отуда проистиче, све друго је релативног карактера по међусобним односима у нијансирању значења. Ми ћемо видети, осим овога што нам показују Стојановићеве примери, да у границама модалних значења наша конструкција има и ширу употребу него што је ова са изразито прекорном и изразитије упитном нијансом значења, а оно што остаје и у најширем кругу значења то је непромењена вредност претериталног облика *бишти* у смислу одговарајућег облика *шребашти* — у крајњој консеквенцији вредност једне модалне дебитивне глаголске конструкције. Али сад да се задржим на анализи чињеница у смислу утврђивања дате глаголске конструкције као посебног граматичког облика.

Да је Стојановићу била више позната у извесним нашим говорима уобичајена употреба глаголске конструкције с инфинитивом на којој се задржао, и да су му били познати и примери из савремених наших текстова ове наше глаголске конструкције, он не би остао у недоумици кад је застао над изразом и са имперфектом глагола *бићи* за конструкције датога значења. Иако их није могао наћи, осим само један пример у језику Вукову и народног предања, изрази као: *бјеше* ми га давати докле могах *жвакаћи*, са имперфектом глагола *бићи*, исто су тако обични са овим значењем као и његови изрази са партиципом актива другог (односно, у ствари, са перфектом) главног глагола. И онда се не може помислити на то да би ту, у овом Стојановићеву примеру, дошао имперфекат зато што је имперфекат у другој реченици. — Уствари, у једној зони наших југозападних говора имамо у овом смислу као врло обичну употребу перфекта („крњег“ перфекта) глагола *бићи* са инфинитивом главног глагола, а у другој зони место тога долази имперфекат глагола *бићи* са истим обликом (крњим перфектом) главног глагола.

У говорима црногорске Херцеговине као свакидањи изрази се чују: *био доћи* на вријеме, па би попио каву; *био сјрџаћи* оно сијено, да ти данас не труне у плашћу; *био ме послушаћи* да обучеш кабаницу, па се не би тако сквасио до коже; *био ми казати* да ћеш сутра на пазар, — потражио бих ти пара; *не био га задиркиваћи*, — не би ми се сад претучен вратио; *не био смицаћи* овце, па не би ишао гола врата, и без гуња и без кабанице — и сл. Јавиће се често конструкција и у безличном облику (у вредности личног глаг. облика): *било*, пусто, *доћи* на вријеме, па би имао топал ручак (= да си дошао на вријеме . . . , требало је да дођеш на вријеме . . .); *било пазићи* ово мало оваца, да не гледаш сад у другога кашуку млијека. — И тако ће се ови изрази чути у широј области наших средишњих и југозападнијих говора. Међутим, западније у Херцеговини, ови изрази ће, исто овако, обично доћи са имперфектом од глагола *бићи*, какав је и овај горе само један цитирани пример код Стојановића: *бијаше доћи*, попио би кафу (= да си дошао, попио би кафу, требало је да дођеш, па би попио кафу, — а у даљој нијанси значења: зашто ниси дошао да попијеш кафу?); *бијаше размислити* мало више, да не лупаш сад главом (= требало је да размислиш . . .); *бијаше купићи* што ти треба у кућу, да не позаимаш сад у другога (= требало је купити . . .). Безлично: *бијаше слушаћи* паметнијега,

не бих данас овакав био каква ме видиш (да сам слушао... требало је слушам...).

Није ми сасвим познато да ли је у зони говора где живи у употреби ова наша конструкција с имперфектом — искључена потпуно и конструкција са перфектом („крњим“) од глагола *биџи*, — да ли се, наиме, оба облика у овом својству употребљавају и упоредо у истом говору, — ја то у живом говору нисам приметио, али тога, можда, може бити. Не могу се сетити да сам у свом говору, где се каже *био доћи*, слушао и *бијаше доћи* у истом смислу, — а у Мостару, где сам низ година слушао *бијаше доћи*, нисам могао забележити и облик *био доћи*. Овако, се, по прилици, огледа ствар и у језику наших писаца. Код Матавуља сам могао наћи облик с имперфектом: „А што ћу ти, моја драга, *бијаше се пружииџи* колико се можеш покрити. Жао ми те, али ти не могу помоћи“ (Изабране приповијетке, Загреб 1949, стр. 11, — *бијаше се пружииџи* = требало је да се пружим), а нисам код њега приметио и облик *био* у конструкцији сличног значења. — Стјепан Митров Љубиша има опет само облик с имперфектом: „*Бијаше се са мнош договорииџи* хоћеш ли је дати, па ти шћах казати да је обећана“ (Целокупна дела I, Београд, Нар. просвета, стр. 193). Значи: требало је да се са мнош договориш, па бих ти казала да је обећана. — Тако је и код Вука Поповића, Ришњанина, који ће се овом конструкцијом који пут послужити у писмима Вуку Караџићу: „Ви сте одавно познали Врчевића, да се с вама по трговачки варака, па *бјесџе* му се за то прије вјешти *учинииџи*, да не мисли вазда да су људи кукумари“ (Вукова преписка, Бгд 1913, стр. 190). — „Зашто ти Вуко пође с Цетиња кад те није књаз дизао? Зашто не чува твоју плату од 500 ф. у тврдим цванцикама, а на титуо и њихове работе *не бјеше гледаџи*“ (= није требало да гледаш, — стр. 263). — „Зашто не погледа на Бјеладиновића, Вуковића, Влаховића и на остале залуднике, стиде ли се потезати плату. Па *бјеше* човече и ти онако *живјеџи* и *чекаџи* да послушаш што ти се нареди“ (стр. 264). — На другој страни, код црногорских писаца ће се наћи редовно овај облик с перфектом. За то су карактеристични Његошеви стихови у Горском вијенцу (2528—32: „И ће су ти тјелохранитељи, два Новака и барјактар Пима? *Не био их пушћавџи* од себе, *био дозвџи*, док ти божић прође, два три сина старога Мартина (*Не био их пушћџа(ва)ш(и)*) = није требало да их пустиш, — пуштати их, — *био дозвџи(и)* два три сииа... = требало је дозвати, — да дозовеш). — Код Марка Миљанова је овај облик израза чешће у употреби. Ради

потпунијег разумевања, навешћу два-три примера у ширем контексту: „А зашто уби свога кума, убио те Бог и свети Јован? Убица одговори: „Стрико Томо, нагна ме она рђа Вуја Ведине, те рекох убићу га! па не могах лагати!“ Томо: „Е не било рећи што не ваља, а већ пошто си рекâ, и ако си га убио. Јер дату ријеч не смијеш погазити, е част би своју погазио!“ (Целокупна дела, Н. просв. — Београд, стр. 12). „Марко с дружином ругали се сиромашу и дражили га. Он, пошто му досадише ругањем, оном штругљом којом је воду вадио . . . удари Марка у главу те крв низ њега проточи. Други су шћели да га убију, но Марко не даде говорећи: „Не били се ми сиромашу ругаџ’, што смо тражили, оно смо и нашли“ (стр. 11). — „Жâ ми те да погинеш с мене! Алија: Кад си ме ктио жалит, не било ми каживаџ’, а сад не помаже друго, но да се гине и част брани!“ (стр. 29). — Као што се види, и Миљанов употребљава и безличан облик наше глаг. конструкције, који се односи на друго лице (у вредности другог лица). — И овај Глишићев пример показује перфекатски облик од глагола *бићи*: „Био, бога ми, чувати боље своју кућу — као и остали људи“ (=требало је чувати, — Цел. дела., Нар. просв. — Бгд., II, стр. 131).

Љуб. Стојановић је имао пред собом примере у којима се изрази са глаголском конструкцијом о којој овде говоримо односе само на друго лице, упућени су другом лицу, — и зато је, осећајући јаче наглашену нијансу питања у овој глаголској форми, изрази и окарактерисао као врсту упитних реченица. Ми, међутим, сад видимо, да се глаголски облици могу односити чак и на прво лице (в. горе: *бијах слушаџи* паметнијега), и да се могу употребити и у безличној реченичној форми, — и према томе је јасно да за њих не мора бити карактеристично значење упитне боје, да се питање може и не осећати или се осећати само индиректно у далеком одблеску.

Чињеница што су неки говори употребу ове глаг. конструкције са претериталним облицима у датом значењу свели само на имперфекатски облик а други на перфекатски — упућује нас на закључак сам по себи најприроднији да се из тог извуче. Имперфекат и перфекат немају више својих посебних боја, да тако кажемо, временског претериталног значења, као што би то морали имати да се, ма где то било, ради о посебним облицима глагола *бићи* у посебном значењу свога глагола. Модално значење које облици од глагола *бићи* имају и без везе са каквим другим модалним речима (свезама и др.) у посебној оваквој вези с инфинитивом

ма кога глагола јасно показује да овде имамо посла са посебним сложеним глаголским обликом који служи у том одређеном модалном значењу. Другим речима, једно модално значење које на описан начин може бити изражено глаголом *шребашти* (његовим претериталним обликом) и инфинитивом допунског глагола добило је своју форму у смислу перифрастичног глаголског облика, – у смислу, простије речено, сложеног глаголског облика. Одређено претеритално модално значење, или, као што ћемо видети, шири круг у нијансама претериталних модалних значења, морфологисан је на тај начин што смо добили један нов сложен глаголски облик, састављен из претериталног облика од глагола *бишти* (негде перфекат, а негде имперфекат), у својству помоћног глагола, и инфинитива од глагола чија радња се датим обликом обележава, – у својству главног облика сложене глаголске форме. Од глагола непотпуног значења и инфинитива као његове допуне (како се то каже у граматикама), који се као облици сваки за себе (док су такви) осећају по својим значењима, добили смо, мењањем значења у првом облику, помоћни глагол с инфинитивом – у модалном значењу. Глагол *бишти* са својим облицима не може имати у слободној употреби модално значење, какво значење у смислу *шребашти*. У овом случају се само његови облици сами за себе јављају са значењем облика глагола *шребашти*, то значи да су се они као облици издвојили из система значења која им даје глаголска основа; – а то је имперфект могао учинити само путем мењања своје синтаксичке функције, добијајући функцију помоћног глагола у перифрастичном глаголском облику, који је као облик сам за себе већ формиран.

Није лако одговорити на питање како је дошло до тога да глагол *бишти* са својим облицима послужи у функцији помоћног глагола у оваквом сложеном облику модалног значења, да његов облик постане носилац модалног значења (јер, разумљиво је, инфитив сам за себе овде се не може осетити као носилац модалности у значењу). Облици глагола *бишти* могли су се у таквом значењу јавити први пут и са каквом речцом модалног значења, а то је могла бити свеза *да*. И неће бити необичан израз у овим нашим крајевима, чини ми се: *да бијаше доћи* на вријеме, не би остао без ручка. Баш ова форма са свезом *да* могла је претходити данас обичнијој форми без свезе *да*, и то у оваквим реченичним конструкцијама где је модалност читавог израза могла бити обележена и глаголским обликом у главној реченици (*не би остао*). Кад се већ створила форма израза без свезе *да* (а она се могла

створити у оваквој сложеној реченици где је модалност радње обележена модалним обликом у главној реченици), и кад се у значењима наглашене дебитивности није више нимало осећала потреба за свезом *да*, онда се поред имперфекта могао у истој вредности, по функцији и значењу, јавити и перфекатски облик, и то облик „крњега“ перфекта, који је иначе чест у употреби за разна модална значења и у слободној употреби (упореди: *убио* га бог, *радио* или не *радио*, нема користи – и сл). Као такав, са изразитом способношћу да изражава, у разним реченичним конструкцијама, наглашена модална значења, „крњи“ перфекат је у једном делу говора у оваквом значењу могао истиснути имперфекатску форму помоћног глагола. — Ово би било једно од могућих објашњења за процес морфологизирања модалних значења у којима се може јавити ова наша перифрастична глаголске форма. Али се може говорити о другим могућностима, можда још вероватнијим, у језичким процесима из којих је резултирало овде дато стање.

Пре свега, не треба наше ове изразе посматрати у овом ужем оквиру значења које нам показују сви ови досад овде наведени примери. У ширем оквиру дебитивних значења, како смо горе навестили, и, још даље, у ширем оквиру уопште модалних значења, имамо ми данас у употреби ову перифрастичну глаголску форму. У стиховима, нпр., народне песме: *Кад је било бојак бићи с Турци, ђе си, брате Краљевићу Марко, а кад бјеше шићар дијелићи, ид’ отале незнана делијо*— опет немамо у глаголским конструкцијама ништа друго него перифрастичне модалне облике о којима је овде реч. И овде, где се упоредо у истом модалном значењу јављају и перфекат и имперфекат глагола *бићи*, у својству помоћних глаголских облика, имамо посла са дебитивним модалним значењем, и то таквим значењем у најобичнијем смислу. *Кад је било бојак бићи* — и: *кад бјеше шићар дијелићи* — значи просто: *кад је требало бојак бићи*, — *кад је требало шићар дијелићи*. У оваквим реченичним конструкцијама није било тешко да се дође до морфологисања обичног дебитивног значења, у овој нашој глаголској форми. Од израза: *кад је било (бејаше)* вријеме *да се бој бије* с Турци (=кад је била прилика, -- и кад је требало да се бије), путем елипсе (испуштена именица временске реченице), дошло се до израза: *кад је било (бијаше) да се бој бије*, где је модалност сама по себи дата у читавом изразу и где је она и обележена свезом *да* и презентом. Инфинитиву, који се и иначе меша у употреби у модалним значењима са свезом *да* и презентом (чак и у немодалним значењима), овде је било право место, — и он

је (и овде и даље напоредо са свезом *да* и презентом), стопио се са обликом глагола *биџи* у један сложен модални глаголски облик. Овако настала ова глаголска форма је остала безлична и није дошло у овом значењу и до употребе личног глаголског облика (као што би се то, кад се узме ствар сама за себе, могло десити). Није неосновано претпоставити да се из овако неслободне употребе нашег сложеног облика (везаног за облик зависне реченице и ограниченог на безличност) могао облик пренети и на конструкцију где ће се јавити са слободном употребом — у простој реченици, и у главној у саставу сложене реченице. (Такве појаве код глаголских облика нису непознате — упореди слободну употребу самог инфинитива у модалним значењима). Могао се, дакле, створити однос: кад *бијаше доћи* (кад је било доћи) = кад је требало доћи: *бијаше доћи* (било је доћи) = требало је доћи — а све друго у даљем развоју: диференцирање значења и специфицирање ове друге, слободне употребе у посебно наглашеном дебитивном значењу, затим, проширивање безличне форме и на личну и, уз то, — ограничавање перфекатске форме помоћног глагола искључиво на краћи облик, — све то може бити лакше објашњено.

Изрази са нашим перифрастичним обликом као што је пример у цитираним стиховима народне песме обични су у нашим говорима: кад *бијаше жњети*, тебе није ни у плећу, а сад си дошла да тражиш жита (= кад је требало жњети, жети —); кад је *било учиџи*, ти ни да узмеш књигу, а сад кад су слабе оцјене, цминдриш (= кад је требало учити); кад је *било доћи* на кафу, тебе нема, а сад би је радо попио. — У свим овим примерима осећа се и призивок прекоривања, окривљавања, — у исто време значење се може нијансирати и у смислу питања.

За мене нема сумње да је у оваквој реченичној конструкцији — зависна, временска, и њена главна реченица — наш глаголски облик као перифрастични (а он је стварно то) изворан по постанку, да он није ниоткуда, ни из какве друге реченичне конструкције, пренесен да би добио данашње значење.

Као што је својствено модалним изразима да се у њима често модална значења преливају једно другим, да се нијансирају једно с другим, тако је природно што је овај наш сложени глаголски облик могао, развијајући своју употребу и као слободан облик (у главној реченици, и без модалне свезе), и прекорачити оквир значења која могу бити обухваћена изразима са глаголом *требаџи* (дебитивна значења). Па је тако инфинитив од понеких глагола са својим помоћним глаголским обликом од глагола *биџи*

могао се наћи и у једној врсти потенцијалног модалног значења. У реченици Душана Ђуровића: – „А *виђеш* бјеше да ће још веће зло дочекати: много јада без лијека учини кад је било покајање, једва је и онда издржао“ (Под ведрим небом, Београд 1951, стр. 48). Овде *виђет(и) бјеше* (*бијаше виђешти*, *било је виђешти*) јасно је, значи: могло се виђети, лако је било виђети. У овом смислу, ограничен на узак круг глагола *cogitandi* и *sentiendi*, овај облик чује се и на ширем подручју где су обичне ове форме уопште у оваквим модалним значењима. И овде је облик везан за безличну реченичну форму реченице у којој се налази. Тешко би се, по мом мишљењу, могла ова употреба наше глаголске форме објаснити по постанку овако непосредно у оквиру главне реченице, и без модалне речце. – И овде је облик, као модални облик, могао бити пренесен из друкчије реченичне конструкције.

Љуб. Стојановић је на истом месту показао да се инфинитив и са имперфектом од глагола *хшешти* може употребити у једном модалном значењу – и то овде у значењу потенцијала, – као у примеру: Придадоше ногама, *не шћаше* их кучак од лова *достигнућти* (= не би их достигао, – уствари: не би их могао достигнути –). У оваквом модалном значењу, како је с правом, констатовао Стојановић, ова глаголска конструкција је најобичнија у реченичном склопу са зависном погодбеном реченицом, као у примеру: Да Кадића не схватише страже, *ушћеш'* Кадић уз планину *шћаше*. – Да и овде имамо посла са перифрастичним глаголским обликом модалног значења, у то не би требало да се посумња. Ја ћу у једној опсежној анализи на другом месту показати да се и модални облик с помоћним глаголом од *хшешти* у својој широкој употреби не јавља само с имперфектом овога глагола и да и овде није везан модални облик за једно или два модална значења, за једну или две реченичне форме. Утврђивање вредности ових облика изискује опсежније анализе и говорне грађе и примера из писаних текстова, што све није могло ући у оквир овог уже замишљеног написа. Ваља приметити овде само још то да се, за разлику од овде анализираних примера са облицима глагола *бити*, где је инфинитив, осим у случајевима са временском реченицом, једини незаменљив облик главог глагола у саставу перифрастичне форме, – у перифрастичним облицима са помоћним облицима од глаг. *хшешти* и *имаћти* (о чему ће исто тако тамо бити речи) инфинитив јавља обично напореда у употреби са себи често еквивалентним изразом од презента и свезе *да*.

Ј. Вуковић

R é s u m é

Jovan Vuković

**Formes modales avec l'imparfait ou le parfait du verbe
biti (être) + l'infinitif du verbe principal**

En analysant la définition de Lj. Stojanović, d'après laquelle les constructions comme „Bio ranije doći“ (tu aurais dû venir plus tôt) s'emploient „au lieu du prétérit et des propositions interrogatives négatives par lesquelles on réprimande plutôt qu'on n'interroge“, l'auteur constate que dans ces propositions la signification principale est modale (débitive) et que la nuance interrogative est d'ordre secondaire et facultatif.

A la différence de Stojanović, qui n'a noté qu'un seul exemple de construction avec l'imparfait du verbe „*biti*“ suivi de l'infinitif du verbe principal, l'auteur présente toute une série d'exemples de cette sorte, détermine leur aire de répartition géographique et constate leur totale équivalence avec les constructions où est employé le parfait abrégé du même verbe.

A côté de l'emploi à la seconde personne, comme chez Stojanović, de telles constructions peuvent se présenter aussi à la première personne, et même dans la proposition impersonnelle.

Étant donné que ni l'imparfait ni le parfait ainsi employés ne présentent leur vraie signification temporelle de prétérit, mais acquièrent une nuance modale qui pourrait être rendue avec le verbe „*trebati*“ (devoir), l'auteur conclut que ces constructions sont périphrastiques ou, autrement dit, des formes verbales composées.

Il n'est pas facile de répondre à la question comment ces formes sont nées. Il n'est pas impossible que les formes du verbe „*biti*“ aient acquis leur signification modale en liaison avec la conjonction modale „*da*“ (que). D'autre part, les constructions impersonnelles comme „*Kad je bilo (vrijeme) bojak biti*“ (quand il a été (temps) d'entrer au combat), ont pu donner lieu à la création de constructions personnelles analogues.

Les constructions de cette espèce avec des verbes cogitandi et sentiendi peuvent aussi signifier „moglo se . . . “ (il se pouvait . . .)

A la différence des formes périphrastiques avec les auxiliaires „*hteti*“ (vouloir) et „*imati*“ (avoir), qui feront l'objet d'une autre étude, les formes combinées avec le verbe „*biti*“ ont toujours dans leur composition l'infinitif du verbe principal, et jamais la conjonction „*da*“ suivie du présent.

О ГОВОРУ СРЕМА

1) Посетио сам 24 сремска места: Батајницу, Беркасово, Бољевце, Буђановце, Велике Радинце, Вишњићево, Врдник, Деч, Добановце, Инђију, Јаково, Карловчић, Краљевце, Лединце, Мартинце, Михаљевце, Моровић, Нештин, Павловце, Платичево, Чалму, Черевих, Чортановце и Шимановце. Циљ је ових дијалектолошких испитивања био, прво, утврђивање карактеристика говора Срема као целине; друго, утврђивање разлика међу појединим говорним групама. Овога пута изнећу само неке и то главније резултате својих теренских испитивања.

Говор Срема, улазећи у састав војвођанске подгрупе шумадиско-војвођанских говора, има и сам познате карактеристике војвођанске фонетике и морфологије¹: отворену артикулацију кратких и затворену артикулацију дугих вокала средњег реда (ѣ, ѓ, ѣ, ѓ); нешто затворенију артикулацију вокала *a* (*a*); екавску замену *ѣ* са познатим икавизмима; разне тоталне или делимичне редукције вокала, неуопштене али врло честе; вуковску акцентуацију; *ѣ*; *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* (одн. *ш'*, *ж'*, *ч'*, *џ'* — без мешања *ч* и *ћ*); архаичне *instr.* и *loc. pl.* именица (и придева) м. и ср. р. и архаични *loc. pl.* именица ж. р. основа на *-a*; ширење наставака "тврдих" основа именичке, заменичке и придевске промене на „меке“; *dat.-loc. sg.* заменица и придева на *-им*; наставак *-ду* 3 *pl. praes.*; ширење наст. *-у* у 3 *pl. praes.* VII и VIII Белићеве врсте и сл.²

¹) О војвођанској синтакси само су саопштене поједине опсервације досадашњих испитивача. Она, дакле, није досад довољно фиксирана. Ово, разуме се, не значи да ми овога пута нећемо говорити и о синтаксичким особинама говора Срема, али се из наведеног разлога тренутно на овоме месту не могу из досадашње литературе цитирати стварно важније особине војвођанске синтаксе уопште.

²) Исп. о овоме за Банат: 1) Б. Милетића Извештај о испитивању говора североисточног Баната ГЗСИБС VII 17-36; 2) П. Ивић, *О говорима Баната* ЈФ XVIII 141—156; за Бачку: извештаје И. Поповића у Гласнику САН I 3 (484—485), II 1 (130—132), II 2 (315—316).

Међутим, сама констатација да Срем овим својим особинама улази у групу војвођанских говора, сасвим је недовољна за давање карактеристике сремском говору и као саставном делу војвођанских говора и као једној самосталној говорној групи која улази у тај шири круг говора као један од саставних делова његових. Јер, готово све од набројаних особина имају специфичну карактеристику у Срему. Све оне чак одвајају Срем до извесне мере и од говора Бачке и од говора Баната. И то оне чине и природом својом и својом територијалном распрострањеношћу. Па не само то. Срем има и неких сасвим својих особина којих нема ни у Бачкој ни у Банату.

О свему овоме — у главним цртама само — говорићемо овога пута.

2. Проблем артикулације вокала средњег реда (*e* и *o*) у говору Срема своди се на следеће. У овом говору постоји отворена артикулација кратких вокала *e* и *o* (*ě*, *ǫ*). Та отвореност, међутим, није много изразита. У говору Срема, исто тако, постоји и затворена артикулација дугих вокала *e* и *o* (*ē*, *ō*). И она такође није изразита. Затим, кратко *o* у вези са усненим сугласницима и сонантима може често да има затворену артикулацију (*ǭ*), Дуго *e* такође у вези са усненим сонантима и сугласницима може да добије отворену артикулацију (*ē̄*). Разуме се, и затвореност овог кратког *o* и отвореност овог дугог *e* такође је неизразита. Најзад, вокали *e* и *o* у говору Срема често имају нормалну књижевну артикулацију.

Територијално, међутим, ствар стоји овако. У сремском Подунављу, нарочито североисточном, карактеристичнији су и *ě*, *ǭ* и *ē̄*, *ō̄* и *ǭ ē̄*. Усто, углавном у овом подручју, има и појава флукуације нарочито дугих *e* и *o*. Ако се као типичан „сремизам“ може сматрати недовољно изразито отворена и затворена артикулација вокала *e* и *o* (што, уосталом, и јесте тачно), онда треба рећи још и то да су првенствено села на јужним падинама Фрушке Горе та која управо имају овакву артикулацију. У источној сремској Посавини набројане варијанте артикулације вокала *e* и *o* су спорадичне. Западни Срем, поглавито његов југозападни део, има чисту књижевну артикулацију ових вокала.

Примери:³

а) *e*: *α*) *ě*: *глѣдѣи*, *зѣдѣшин*, *кѣшѣуша*, *пѣнѣцѣр*, *пѣреко срѣдѣ*, *у цѣлим живѣшѣу*; *β*) *ē̄*: *бѣгатѣи*, *бѣрберѣу*, *мѣљ*, *сѣдићѣмо*, *шѣрѣду*, *чѣшѣир*;

³) За сваку појаву давању само по неколико примера не наводећи из кога су места. Њих треба сматрати карактеристичним за Срем као целину, уколико нешто друкчије није посебно наглашено.

γ) *ē*: *пѣвѣк, напѣмѣнѣ, пѣзовѣдѣ, пѣповѣдѣ, у цѣлим свѣшту, снѣвѣ,*
 σ) *ē*: *пѣповѣдѣ, на пѣнцѣру, сѣбѣка, у шѣдѣни, узѣши, десѣшак;* ε) *ē*:
вѣјѣ, дѣшѣнѣства, на камѣну, лѣгѣ, мед народом, шрѣвѣ се.

б) о: α) *ō*: у *војски, пѣ врѣаља, Дѣви, дѣвѣје. дѣјни Срѣм, зеѣѣва;*
 β) *ō*: *дѣшли су, мѣгѣ, нѣћу, пѣложенѣк, пѣшлѣм, чѣвека;* γ) *ō*: *кѣињу*
мѣгу вам, мѣлу (3 pl. p. gaes), ѣбавеза, пѣчѣ, сирѣмак; δ) *ō*: *ѣма, свѣ,*
чѣбан, кѣнак, ѣни су, ѣшѣ; ε) *ō*: *грѣжѣ, Дѣвѣ, шѣрба, бѣлѣв (име*
псу), мѣрѣд, с ѣѣм.

в) *флукуѣација:*

α) *ē*: *нѣма, сѣдмог, шѣсѣог:*

β) *ō*: *бѣрац, мѣѣ, мѣрѣм.*

3. Артикулација вокала *a* у говору Срема или је нешто затворенија од артикулације тога гласа у књижевном језику или је иста као и књижевна артикулација његова. Специјалних услова под којима би се јављало затворено *a* (*a*) и других који би условљавали нормалну књижевну артикулацију његову — нема. У источној сремској Посавини затворена артикулација *a* врло је спорадична. Западни Срем, поглавито његов југозападни део, има чисту књижевну артикулацију овог вокала.

Примери

а) *a*: α) *ǣ*: у *вѣшѣију кѣћу (у псећу . . .), мамѣљуга, Пѣзова,*
пѣлѣнѣша, чѣбар, ѣма; β) *ǣ*: *имѣдѣ, кѣзѣ, кѣнѣшу, крѣдом, у Пѣвловци,*
дѣрѣнѣша.

б) *a*. Примере, сматрамо, није потребно посебно наводити; они су јасни сами по себи.

4. Ђ. За поделу говора Срема проблем замене звука *ђ* игра важну улогу. У основама глагола *вѣјати, грѣјати, додѣјати, сѣјати, смѣјати се* кратко *ѣ+j* не даје на целој сремској територији исти рефлекс. У источном Срему *ѣ* у овом положају даје *e*, у западном *i*. Дакле: источносремско: *вѣјати, грѣјати, додѣјати, сѣјати, смѣјати се;* западносремско: *вијати, гријати, додијати, сијати, смјијати се.* Глагол *додѣјати* додуше, у покојим местима источног Срема гласи и *додѣјати* и *додѣјати* (југоисточни Срем), а има, усто, места у источном Срему у којима тај глагол гласи само *додѣјати* (североисточни Срем).

У сремском Подунављу стање замене кратког *ѣ+j* нешто је друкчије. Екавски облици, наиме, простиру се више на запад. Док, на пример, Мартинци и Чалма (места јужно од Фрушке Горе) имају већ облике типа *сијати*, дотле су Лединци и Черевѣ још

увек екавски, а у Нештину се сусрећу и облици типа *сѣјати* и облици типа *сијати* уз упадљиво преовлађивање оних првих, екавских.

Од осталих војвођанских говора икавске облике познају западнобачки⁴ и северобанатски⁵. Ово је једна од врло карактеристичних изоглоса које спајају западносремску и западнобачку територију са северобанатском.

У осталим категоријама које су, када је реч о замени *ѣ* важне за територију Војводине, стање у говору Срема изгледа овако.

а) Префикс *ѣрѣ* — даје у Срему доследно *ѣре-*: *ѣредрава се*, *ѣрешресѣм*, *ѣреѣливаши*, *ѣренашаши*, *ѣреживио*, *ѣреседѣи*. — И место изворног *ѣри-* често се у сремском говору јавља *ѣре-*: *ѣремећивѣд*, *ѣреблѣжѣдѣ*, *ѣревашио*, *ѣрешѣсан*, *ѣремѣран*; исп. и: *ѣревелегиѣу*. — Али треба нагласити да се чува и *ѣреѣ*. *ѣри-*: *ѣриѣадѣ* (gehören), *ѣрисѣајѣм* (einwilligen), *наѣриѣмер*, *ѣриѣремѣ*, *ѣриѣјало*, *ѣриѣговор* (der Vorwurf).

Прилози *ѣрѣ* и *ѣреко* гласе у Срему увек тако: *ѣрѣ врѣмена*, *ѣреко је Срѣѣѣѣ*.

Предлози *ѣред*, *ѣреко* такође увек тако гласе у Срему: *ѣреш—кумом*, *ѣреш—куѣом*, *ѣред—њѣи*, *ѣреко лѣђѣ*, *ѣрекосуѣра*, *ѣреко сѣрњѣѣѣѣ*. У Подунављу се покаткад јавља *ѣрид*.

б) Префикс *нѣ-* даје доследно *не-* (сем и књижевном језику познатих икавизама *нисам*, *нисѣ*, *није*): *нѣко*, *нѣшѣо*, *нѣкаѣв*, *нѣнѣд*, *нѣгде*. Исп. још једино: *дѣникле*.

в) *дѣ*, *којѣдѣи*, *нѣгдѣи*, *нигдѣи*, *сѣдѣгдѣи*, *сѣвѣгдѣи*, *дѣгоѣа*, *дѣкоѣја*, *дѣкоѣјѣма*: *нѣгде*, *нигдѣи*, *сѣдѣгдѣи*, *ѣвѣдѣ*, *ѣдѣ*, *ѣвѣдѣѣѣ* и сл.

г) Глаголи са основама *и-ѣши* гласе у сремском говору *и-ѣши* (ређе) и *и-иши* (чешће). Јављање једних и других облика је околностно: *вѣдѣли*, *дѣжѣвио*, *жѣлли*, *жѣвила*, *лѣшили*; *вѣлѣ би*, *разѣбѣлѣла*, *вѣдѣши*. Појава наставка *и* (: *ѣ*) у инфинитивној основи морфолошке је природе и она је као таква и досад била објашњавана у нашој науци.

д) Од осталих икавизама у Срему постоје: *гѣнѣздо*, *сѣѣѣѣѣ*, *гѣриѣѣѣѣ*. У понеким местима примера за *ѣ* > *и* имамо у *вос. sg.* именице *дѣше*: *дѣше*. Исп. и *дѣѣше*. — Да овде поменемо да у сремском говору, баш као и у поцерском⁶) и банатском⁷), постоји само облик *кѣлеѣа* а не и старије *кѣлиѣа*.

⁴) Исп. Извештај И. Поповића у Гласнику САН II 1, 131.

⁵) П. Ивић, о. с. 147—148.

⁶) Д-р. М. С. Московљевић, Акцентски систем поцерског говора IV.

⁷) Према усменом саопштењу П. Ивића овако је у целом Банату сем прелазног вршачког типа.

ђ) Најзад, као што је и досад било познато, иако је војвођанска територија у основи екавска, она познаје икавизме којих има и у књижевном језику: компаративни наставак *-ији*, заменичке наставке *-и(х)*, *-им*, *-има*, одричне облике *нисам*, *ниси*, *није* || *није*. Облици имперфекта непознати су народном говору Срема.

5. Несумњиво значајну карактеристику сремског вокализма претстављају и разне редукције вокала. Оне могу бити потпуне и делимичне. Ми се овом приликом не можемо детаљно позабавити овим питањем, већ ћемо рећи само оно што сматрамо најважнијим.

а) Многобројни примери које имамо дају нам могућност да констатујемо, најпре, да је тотална редукција вокала највише захватила вокал *и* (*сѣше*, *не вѣше брѣгѣ*, *довѣшѣ је*, *разумѣше*; *накуѣше*; *пѣсейце*, *чѣшр*, *бѣшња*, *пѣстѣ*, у *Мишровцу* и сл.). Разуме се да се редукују и сви остали вокали (*а*: *касѣши*, *нѣм ни куѣће ни куѣишѣ*; *баб-Љуба* и сл.; *е*: *фала ј Бѣгу*, *да ш' лажѣм*, *мало с' виш каѣаришѣ*; *о*: *више нег' ја*; *кѣк ће ши даѣши*, *еѣ виш* (sic!); *у*: *зѣштра*, *јѣшру*, *добрѣшро*; *нѣћ' ја ѣшѣши* и сл.).

И из ово мало материјала што смо овде изнели види се, исто тако, да се вокали редукују и у средини и на крају речи, али у средини ипак чешће него на крају. Тотална редукција, даље, наступа у великој већини случајева *иза* акцента. Затим, редукција је чешћа што је редуковани вокал ближе акценту. И, најзад, редуцирање неколико вокала у једној речи избегава се.

Напомињем да у примерима као што су *нѣ мош ши шѣ добиш*, *ошѣиш рѣкиѣ* и сл. није увек јасно да ли је у питању тотална редукција вокала или чување старих облика опатива⁸⁾.

б) Редукција вокала у говору Срема може, међутим, бити и делимична. У вези с њом важно је истаћи да вокали чувају своју основну вредност, иако могу бити редуковани у приличној мери. То значи да се уствари врши редукција трајања и редукција интензитета. Што се редукције квалитета тиче треба рећи да су ретки случајеви да се вокал редуцира до *э*. Делимична редукција није уопштена ни у једној категорији и зависи од општих прилика реченичне интонације. Примери: *дав^али*, *исѣ^ар^ала*, *сѣв^ар^ала*; *пѣнѣд^ељак* *п^рѣс^еѣ*, *вѣл^ела*; *гр^ан^чарске*, *чѣш^чр*, *курзѣв^чне*; *вур^чна*, *крѣн^чли*, *св^ан^чла* и сл.

6. Од појава у хијату поменућемо најпре елизију вокала; затим, контракцију вокалских група; најзад, уметање секундарних сонаната.

⁸⁾ А. Белић, ДИЈС 511.

а) Елидирају се и први и други вокал. Први чешће, други — каткад. И елидирају се свих пет вокала.

α) елизије првог вокала: *и: ђн б'ѹмрѡ, њѣму ље п'ѹк'ѡбрази; е: п'ѹмѣш, само с 'ѹвиѣмо; а: д'ѹдѣ, п'ѹ ѡн; о: ак'ѹм'ам, нег'ѣс'ѹај; у: г'ајде с'ѡнда б'ѹле, н'ѣс'ѹмали и сл.*

β) елизије другог вокала: *ѹ'нај п'ар, ѹ'нѡ врѣме.*

б) Контракција вокалских група доследно је спроведена у радном глаголском придеву, ако је први од два вокала који припадају завршној вокалској групи неакцентован и ако се, што није чест случај, не развије секундарно *в* (исп. ниже под *в*). Једино група *-ио* није уопште контрактибилна. Ако је први од два вокала који припадају завршној вокалској групи акцентован, контракција се у радном глаголском придеву не врши. Примери за контракцију: α) група *-ао:* *доказивѡ, ѡсшѡ, угурѡ;* β) група *-ео:* *вѡлѡ, ѡдвѡ, пѡјѡ;* γ) група *-уо:* *нашѡмѡ, ѡромѡнѡ, замѡнѡ.*

Контракција се јавља и у другим категоријама, не истина обавезно и доследно, али довољно често да би за сремски говор била карактеристична. Затим, она се јавља и на крају и у средини и на почетку речи. Исп. за крај речи: група *-ао:* *кабѡ, кѡшѡ, пѣшѡ;* група *-ео:* *пѣшѡ, вѣсѡ, дѣбѡ;* за средину речи: група *-ао-:* *на сѡницама;* група *-уо-:* *Дѡви, Дѡв'а, Дѡвима;* за почетак речи: група *уо:* *учи Бѡжића.*

в) Када је први од два вокала завршне вокалске групе радног придева акцентован, контракција се не врши. Хијат у том случају или остаје или се развија секундарно *в:* *д'аѡ, зв'аѡ, ш'ѣѡ:* *д'аѡ, зв'аѡ, ш'ѣѡ* и сл. Хијат код радног придева може уопште бити отклоњен секундарним *в:* *д'р'жавѡ, ѹс'шавѡ, ѡћу'шавѡ.* Ова појава, додуше, није много честа. Најзад, секундарни сонант *в* може се јавити и у другим категоријама речи: *зр'ѣѡ, ж'аѡ,* *ј'авуче;* исп. и: *ја'ѹчи, ј'ану'ѡра* и сл.

7. Овде нећемо износити систему акцената у говору Срема. Даћемо само важније податке о природи сремских акцената и о стању неакцентованих дужина.

Целокупан материјал који сам скупио не потврђује постојање кановачког дуљења као принципа на територији Срема. Сремском су говору познати само случајеви *ѡшац, сѣло, сѣштра* и сл. За однос кратког узлазног и дугог узлазног акцента, међутим, треба дати неколико напомена.

Најпре, сремском је говору познато скраћивање / у \ : у *бѣрбу, марв'инчѣша, нѡвца р'аскр'шѣ* и сл. Ово скраћивање није ни нарочито често ни обавезно. Затим, изговор кратког узлазног

акцента понекад није довољно типичан, па се овај акценат може изговорити и као нешто мало продужен. У таквом случају може се говорити о полудугом узлазном акценту (бележићу га са \vee). Али се такав полудуги акценат среће не само у кановачком положају него и уопште. Њега стога и треба строго разликовати од коновачког правог дугог узлазног акцента⁹⁾. Примери: у *Мър-шйнци, нѡшња, цйпеле* и сл. Ни ово дуљење није ни нарочито често ни обавезно. Најзад, дуги узлазни акценат не мора да се скрати сасвим у \sphericalangle , већ притом може да настане такође полудуги узлазни: *бйвало, врћи, прѡрок*.

О сремским се силазним акцентима може рећи да су довољно типични. Уопште, осим поменутих односа узлазних акцената, није познато неко нарушавање стабилности и вредности сва четири сремска акцента. Разуме се, емфатичан говор не мора обавезно да задовољава ову норму. Само су то специјални случајеви, у којима је психичком моменту дато много више маха него што то бива у обичном, нормалном говору.

8. Проблем неакцентованих дужина за синхроничну дијалектологију има, када је у питању Срем, посебан значај зато што се с обзиром на губљење одн. чување дужина говор Срема може поделити на неколике зоне (исп. ниже).

Иначе, питање неакцентованих дужина у говору Срема треба најпре посматрати у зависности од квалитета и квантитета акцента. Затим, питање дужина у овом говору треба посматрати у зависности од места дужине: да ли је на последњем слогу или не, па ако је на последњем слогу — да ли је он отворен или не. Најзад, треба водити рачуна о аналогiji¹⁰⁾.

После силазних акцената дужина се лакше губи него после узлазних. Дуги силазни акценат условио је губљење дужине иза себе у свим положајима у речи и на целој територији Срема (*рѡшй, рѡдйм, дѡђѡмо, врѡбѡцѡ* и сл.). После кратког силазног акцента, а у последњем отвореном слогу дужина се на истоку сремске територије губи доследно (*пљѡвѡ, сѡјѡ, гѡзѡ* и сл.); на западу има покашто примера за чување дужине (*вунѡ, сйјѡ, прѡшѡ*),

⁹⁾ Биће да је ова појава и навела ауторе који су пре рата писали о војвођанским говорима да истичу кановачки акценат као једну од врло карактеристичних особина тих говора. Детаљна и прецизна испитивања војвођанских говора доказала су, међутим, да кановачког акцента уопште нема у Војводини (за Банат в. П. Ивић о. с. 143, за Бачку И. Поповић, ГлСАН I 3, 484). Говор југоисточног Баната не узимамо у обзир јер то није уствари говор шумадиско-војвођанског типа.

¹⁰⁾ Исп. сличну констатацију за Банат код П. Ивића о. с. 143—144.

пдѣчѣ према врло спорадичном слѣмѣ, кѹйѣ, ѹзѣ и сл.). У последњем затвореном слогу чување дужине која се налази непосредно иза акцента зависи од морфолошких услова¹¹⁾. Према, на пример, жѣлї дужина се скраћује и у жѣлїм, али се у ѣшѣр, дїнѣр, мѣсѣц и сл. углавном чува и на истоку и на западу. На западу, усто, има и облика типа жѣлїм (са дужином), али они нису чести. У слогу који није последњи дужина се, ако је непосредно иза акцента ("), доследно чува и на истоку и на западу (ѣшѣра, рѣдѹшѣ, ѹдѣша, ѡднѣла и сл.). Па и кад није непосредно иза акцента, дужина се у слогу који није последњи углавном чува (фѣбрувѣра, шрѹдѡдѣни, ѣганѣцѣ и сл.).

После узлазних акцената дужине се, као што смо напред истакли, боље чувају. У последњем отвореном слогу непосредно после кратког узлазног акцента дужина се на истоку Срема већином губи (вѡдѣ, зѡвѣ, оїлѣшѣ, пѡнѣсѣ према знатно рећем ѣмѣ, весѣлї, и сл.). У западном Срему у овом се положају дужина углавном чува (без нѡгѣ, родбїнѣ, свѡдбѣ, сѣдї према рећем сѹпѣ, ѣмѣ и сл.). Карактеристичан је случај средишне зоне северног сремског Подунавља. Ту се у категорији радног глаголског придева м. р. чува дужина контракцијом добивеног наставка — ѡ (< -ао, -ео, -уо)¹²⁾. У последњем затвореном слогу после \ дужина се, ако је непосредно иза акцента, чува и у источном и у западном Срему (сѡкѣк, ѣдѣм и сл.). У слогу који није последњи дужина се после \ чува било да је непосредно иза акцента или не и то и на истоку и на западу сремске територије (шѣрѣвѣнка, ѣзвѣдї, сѡзрѣвѣ, вїногрѣда, нѡ јѹшрѣње и сл.).

У последњем отвореном слогу непосредно после дугог узлазног акцента дужина се на истоку углавном губи (мѣшѣрї, сѣрѣнѣ, шрѣсѣ према знатно рећем кѡнѣ, из рѹнѣ и сл.), док се у истој ситуацији на западу дужина углавном чува (глѣвѣ, корѣкѣ, цїчї и сл.). У последњем затвореном слогу дужина се, ако је непосредно иза акцента (/) на истоку углавном губи (глѣвѡм, сѣчѣм, а на западу чува (бронзулїцѡм, глѣвѡм и сл.). У слогу који није последњи дужина је у источном Срему факултативна (дѣјѣмо: окоїѣвѣње) а у западном Срему се чува (лѣчѣње, вршѣмо, и(з) Шѣшнѣцѣ и сл.).

Нарочито треба истаћи извесна нова дуљења. Како смо видели, у већини категорија дужина се у последњем отвореном слогу губи — бар у источном Срему. У слогу који није последњи

¹¹⁾ Исп. исту констатацију за Банат код П. Ивића, о. с. 144.

¹²⁾ Исп. слично у Бачкој, И. Поповић, ГлСАН II 1, 130.

дужина се у већини случајева чува (осим, разуме се, иза дугог силазног акцента). Енклитика, пак, која долази после неког парадигматског облика чини да се последњи отворени слог самог облика не осети у интонационом смислу као последњи. Услед тога, дужина која би се иначе скратила, кад би тај парадигматски облик био без енклитике иза себе, не скраћује се (*држѝ се, поздвѝ ме, зѝмљѝ је* и сл.). Одавде се овај однос (*зѝмљѝ је: зѝмљѝ*) пренео и на категорије са првобитним кратким крајњим вокалом (*сѝлѝ је, жѝнѝ је* и сл.)¹³). Ова појава није везана, разуме се, само за кратки узлазни акценат. Затим, она је у западном Срему везана за већи број категорија, а у складу са општим приликама чувања дужина.

Из досадашњег нашег излагања о дужинама може се лако уочити разлика између источне и западне сремске територије. Видели смо да се дужине на западу чувају у извесном броју категорија у којима су на истоку скраћене. Међутим, ми смо овом приликом показали два екстремна случаја. Треба подвући да се из источне у западну зону не прелази нагло и одједном. Прелаз је, напротив, изванредно поступан и показује ванредно живо нијансирање сремског говора у овом правцу.

9. Међу сонантима и консонантима пажњу најпре привлаче сонанти *в* и *л* и консонанти *ш*, *ж*, *ч* и *џ*.

Артикулација сонанта *в* у већини случајева је стабилна. Понекад, међутим, у интервокалном положају артикулација овога гласа може да буде донекле лабилна и да се приближи билабијалној артикулацији његовој. Напр.: *наздраѝй, њѝгоѝа, чѝече* и сл. Број примера потпуног губљења *в* у интервокалном положају врло је мали: *браѝва, дѝдои* и сл.

У сонантској групи *-вљ-* губљење *в* нешто је чешћи појав: *ѝсѝаљѝ, ѝбаљало, ѝпраљѝ* и сл.

10. Нешто нижа артикулација сонанта *л* (*л*) испред вокала задњег реда, истакнута као карактеристична за говоре Војводине¹⁴), постоји у Срему. Оваквог *л*, међутим, нема у сремској Посавини и западном Срему. Треба само нагласити да то *л* сремско *а* и војвођанско уопште није онолико тврдо колико је црногорско *л*. Примери: у *Мѝлау, сѝаушѝ, бѝлао, кѝла* и сл.

11. Сугласник *х* губи се у говору Срема: *врѝ, мѝљ, раѝшић, кѝжу, сѝра, шѝо*. — У групи *-хв-* сугласник *х* се такође губи, па

¹³) исп. за Банат код П. Ивића о. с. 144–145.

¹⁴) Б. Милетић, о. с. 21; П. Ивић, о. с. 148; И. Поповић Гл.САН I 3, 484

или не оставља трага фрикативности у артикулацији сонанта *в*, или се та фрикативност преноси на *в* које услед тога прелази у *ф*: *вѣшадѹ се, ѿрѣвашио, вѣла Бѡгу* одн. *фѣла* и сл. — Супституција *х* са *к* постоји такође на сремском терену: *колѡзи, ѿлѣк, закѣво* и сл.

12. За војвођанско *ш* и *ж* је, према проф. Белићу „карактеристичан и нарочити (други) резонатор између доње површине језика и доњих зуба¹⁵⁾“. На сремском терену постоје и тврди и умекшани *ш*, *ж*, *ч*, и *џ*. Тврде ћемо обележити са *ш* итд., а меке са *ш'* итд. Треба, само, нагласити да нарочити, нешто повећан резонатор између доње површине језика и доњих зуба постоји и код меких и код тврдых ових гласова. Када се говори о умекшаности ових сугласника у говору Срема, онда не треба претпоставити и неки прелазни ступањ који би уствари био једнак са нормалном књижевном артикулацијом *ш*, *ж*, *ч*, *џ*. Умекшава се специјално војвођанско *ш*, *ж*, итд., па се зато артикулација и не креће ка нормалној. Што се ова специјална артикулација ових гласова не јавља доследно у сремској Посавини и што је на западу а нарочито југозападу Срема уопште нема, — друга је ствар. Овде ћемо навести само примере са војвођанском артикулацијом ових гласова: *нѡжом, нѣ можем, ѿрѹжѡ, бѿрош, кукурѹзѿшѹ, јѡшио, ѡбан, бѡчкуље, са колѡчѡм, ѡѡчара, ѡндари, ѿзвеѡбаше; ѿрѣвѡж'ѣ, кѡдаш'ња, чѣшрнѡјсте* и сл.

13. Несумњиво карактеристична особина војвођанске деклинације јесте чување архаичних инструментала и локатива множине именица и придева мушког рода и локатива множине именица женског рода.

Код именица мушког и средњег рода стари инструментал множине употребљава се углавном уз предлоге: *с вѡлови, за вѡлови, зѡ коли, за мѡји лѣђи* и сл. Треба, међутим, нагласити да је књижевни облик знатно чешћи. — Локатив множине именица м. и ср. р. готово је доследан код топономастика (у *Бѡљѣвци, у Дѡбрѿнци, у Лѣдѿнци, у Пѡвловци, у Пѣћѿнци* и сл.); код осталих именица ове врсте, међутим, архаични локатив множине знатно је ређи од књижевног (у *коли, нѡ лѣђи, у свѡѡви* и сл.).

Старог наставка датива плурала *-ом* именица мушког и средњег рода, нема у Срему уопште.¹⁶⁾

¹⁵⁾ А. Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик, I део: гласови и акценат Бгд 1948 (1—167) 89.

¹⁶⁾ Овај облик непознат је и у Банату (П. Ивић о. с. 149). Према усменом саопштењу И. Поповића у Бачкој *dat. -pl.* на *-ом* (тип *вѡловом*) може да се нађе.

Множински наставак именица м. р. *-о* основа *-ови* шири се донекле и код именица *-јо* основа (*виџови, чдџорови: ђцеви, бичеве, крђјеве* и сл.).

Код именица женског рода *-а* основа чува се старији облик локатива плурала на *-а(х)* (*у џиџела, у чџкшира, на сџрњика* и сл.). Од војвођанских говора, поред Срема, то је особина и говора Бачке.¹⁷⁾ У Банату је овај облик непознат.¹⁸⁾

Код придева архаични облици инструментала и локатива множине м. и ср. р. знатно су ређи (*за мђџи лђџи, у срџски свашђви*). Уосталом, П. Ивић је имао пуно право кад је истакао да је само облик локатива код придева остатак старине, а да је инструментал „нова творевина начињена по угледу на именички инструментал и потпомогнута једнакошћу *instr.* и *loc. pl.* код именица“.¹⁹⁾

14. У облицима једнине код именица мушког и средњег рода карактеристично је и изразито ширење наставака инструментала *о-* основа *-ом* на именице *-ђо* основа (*рђжњом, грђжђом, цвђћом* и сл.).

Код именица ж. р. карактеристично је ширење инструменталног наставака *-а* основа на именице *-и* основа (*с мђшћом, с крвљом с рђдђшћом* и сл.). Ова је појава изразитија на истоку него на западу.

15. Код заменица, придева и бројева ширење наставака „тврдих“ основа на „меке“ постоји али није нарочито интензивно (*нђшог, прђлешњог, шрђћом човеку* и сл.). — Код присвојних придева ствар стоји слично (*ђђово, Милђшђв: Лђзђрева субђша, џчи-шељев* и сл.)

16. У *dat.* — *loc. pl.* у Срему је, као и у осталој Војводини уосталом,²⁰⁾ раширен код заменица и придева наставак *-им*: *кђжђм ђвђм дрђгу, излђгали вђћим шрђшку; на дрвеним пђлђгу, у нђшим пђдрђму, о јђднђм човеку, на ђђме* и сл. Овај наставак, дакако, није уопштен. Знатно је, затим, чешћи у локативу него у дативу. Ови облици су, даље, нарочито чести на југоистоку сремске територије. Најзад, *dat. sg.* на *-им* у западном Срему нема.

17. Присвојна заменица трећег лица множине има у Срему: на истоку *ђђн, ђђн*; на западу *ђђов* и сл.; у Нештину (северо-запад) *ђђв*.

18. Спорадично се јавља дативни облик *је* личне заменице 3 *sg. fem.*: *дђрђвђ ђе новце, свђ су ђе џзђли, ђнда је ђн кђжђ: „Нђмђј . . .“*

19. У конјугацији карактеристично је 3 *pl. praes.*

¹⁷⁾ ГлСАН I 484; II 2, 131.

¹⁸⁾ П. Ивић *loc. cit.*

¹⁹⁾ П. Ивић о. с. 150

²⁰⁾ ЈФ XVIII 150; ГлСАН 484.

У 3 рl. праес., најпре, у VII и VIII Белићевој врсти може да дође и наставак -у: *весѣлѹ, илѣшѹ, прѣвѹ, иѣзѣрѹ, јѣчѹ* поред: *очи-сѣѣ, слѹжѣ, видѣ, долазѣ, прѣвѣ, догѡворѣ* и сл. Наставак -е чешћи је.

У 3 рl. праес., затим, сви глаголи могу имати и наставак -ду, познат у целој Војводини²¹⁾: *скѣдѣдѹ, вѣшѣдѹ, иѣсѣрѣдѹ, дођеду на*. Овај наставак врло је чест, али није обавезан. Једино је код глагола *хѣшѣи* доследан и у праес. и у облицима fut. који се граде са овим глаголом: *ѡђеду, нѣђеду, иѡсѣиђеду* и сл.

У 3 рl. праес., даље, наставак -ају спорадично губи своје интервокално j: *сѣѣваѹ, одмѣраѹ, чѣкаѹ*. Код наставка -ују то није случај: *нашѣрују, исѣишѹју, оглѣшују*.

У 3 рl. праес., најзад, код глагола VI Белићеве врсте типа *ѣ-ѣіе* може да дође наставак: *не разѹмѹ, сѣѡразѹмѹ, нѣ смѹ*.

20. Употреба аориста у сремском је говору ограничена. — Народни говор Срема не познаје облике имперфекта. — И глаголи на -ћи граде облике футура од „супина“: *рѣће јѣдѣн, ићѣмо, исѣѣће се* и сл. — Наставком -ш у западном Срему гради се трпни придев и од глагола VII Белићеве врсте: *зѣробѣшо, рѣдишо, сѣрѣ-лишо*. У источном Срему, иначе, трпни се придев гради као и у књижевном језику. — Глагол *врѣшиши* има у Срему следеће варијанте: *врѣи* (исток), *врѣиши* (запад), *врѣи* (Нештин = северозапад). Карактеристично је да се и код ове црте северни Банат²²⁾ поклапа са западним Сремом. Исто је поклапање и код глагола на *нж* који у западном Срему и северном Банату имају инфинитивну основу на -и *брѣиши се* (исп. Ивић, о. с. 155).

21. Синтакса сремског говора не отступа много од синтаксе нашег књижевног језика.

У слагању падежа с предлозима има, најпре, појава за које се може рећи да су чешће заступљене на сремском терену него друге, које такође књижевни језик не одбацује. Таква је, например, употреба предлога у са генитивом личних имена или личних заменица: *иѣ у баба-Јѣлене, у мѣнѣ је мѡшка* и сл. Уз глаголе правца и намере, исто тако, чешћи је предлог *иѡ* са акузативом: *ѡишо је иѡ лебац, иѡдѣм иѡ воду* и сл. Употреба предлога *за* у овој служби ређа је и у књижевном језику.²³⁾ Лепо је срасла са језичким осећањем претставника говора Срема употреба предлога с са генитивом, очевидно у начинском значењу: *ми живѣмо жѣѣка*

²¹⁾ Гл. САН I 3 485; ЈФ XVIII 152.

²²⁾ ЈФ XVIII 155.

²³⁾ Т. Maretič, Gramatika i stilistika¹ 569.

и сл. Ово је значење несумњиво блиско Маретићевом примеру: *rani majka devet mili sina, sve s preslice i desnice ruke.*²⁴⁾

Има, међутим, и отстапања од књижевног језика у слагању падежа са предлозима. Употреба предлога *због* и *ради* померена је: предлог *ради* може бити употребљен за узрочна значења: *ради шдга се идсвађ сә ном, ради његӑ нйсам дшш* и сл. Предлог *с* не употребљава се само са социјативом, него и са правим инструменталом: *врло се кадгош с кдњима, кдсило се с кдсбм* и сл. Појава, међутим, није уопштена: *ударо маљем, крѣчом се крѣчило* и сл.

Карактеристична је појава у синтакси падежа употреба генитива м. акузатива уз глагол *ийшати*: *ийшај Кекѣ, чекај да ийшӑм мдје жѣнѣ* и сл.

Како је код глагола употреба аориста у говору Срема ограничена, а како имперфекта у њему уопште нема, то њихову функцију преузима перфект. Перфект затим служи и за исказивање плусквамперфекатског значења. Аорист када се употреби у индикативу значи радњу која се десила непосредно пред моментом говора²⁵⁾: *иде ши двӑ крѣа, баба-Смйло* и сл., а у релативу -само извршени тренутак радње у прошлости²⁶⁾: *и шако ми шу идгину мдј сӑн*. У релативу се за обележавање прошлих радњи употребљава перфективни презент, перфекат и, у ограниченом броју случајева, аорист. Односи су углавном исти као и у књижевном језику нашем.²⁸⁾

22. Из досадашњег се излагања може видети да постоје знатне разлике између говора источног и западног Срема. У западном Срему нема многих карактеристичних особина војвођанске фонетике. Дужине су, затим, у западном Срему много боље очуване него на истоку. И у замени *ѣ* сремска територија није јединствена. У морфологији такође има разлика. Стога сматрам да се говор Срема не може узети као заокругљена, хомогена целина. Међутим, ако су разлике између екстремних тачака истока и запада јасне и упадљиве, то не значи да у прелажењу од једног ка другом говорном типу нема поступности. Напротив. Територија у којој су се у прошлости одиграла и знатна унутрашња

²⁴⁾ о. с. 544.

²⁵⁾ в. А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику ЈФ VI (102—132) 114—116.

²⁶⁾ А. Белић, о. с. 114—116.

²⁷⁾ А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју 368—382, нарочито 371 и д. и 374 и д.

померања становништва, пружа у овом погледу значајну слику. Што се више крећемо од истока према западу, у почетку само квантитативне разлике доводе најзад до квалитативно новог стања.

У овом смо излагању такође показали да западни Срем, северни Банат (и западна Бачка) имају извештан број карактеристичних изоглоса које их спајају. Међутим, за порекло и састав специјално сремског становништва важно је истаћи да се, у погледу карактеристичних особина војвођанске фонетике, ове области не могу спојити. Бар на основу извештаја И. Поповића није могуће закључити да се те особине у западној Бачкој губе. Од целе банатске територије оне су можда у северном Банату најкарактеристичније. У западном Срему нема ни специјалне артикулације вокала средњег реда, ни специјалне артикулације вокала *a*, ни *ш*, *ж* итд. Зашто ствари тако стоје — дужност је историјске дијалектологије да на то да одговор. Овде сам хтео само да у општим потезима изнесем главније особине *савременог* сремског говора. Детаљну историско-дијалектолошку анализу говора Срема као целине даћу у исцрпном раду о овом говору који припремам.

Берислав М. Николић

R é s u m é

Berislav M. Nikolić

Le parler du Srem

L'auteur s'est proposé dans ce travail de montrer d'abord les particularités notables du parler du Srem; puis, d'assigner la place qui lui revient parmi les autres parlers de la Voïvodine; enfin d'exposer les particularités du parler sremois qui distinguent à ce point de vue, naturellement dans une certaine mesure, cette contrée du parler de la Bačka et du Banat. Le tout — en traits généraux seulement.

Faisant partie du groupe des parlers de Voïvodine le parler du Srem présente lui aussi les traits caractéristiques connus de la phonétique et de la morphologie voïvodiennes: articulation ouverte des voyelles brèves et fermée des voyelles longues du genre intermédiaire [*ě* (*běgati*), *ǫ* (*dǫšli su*), *ē* (*glēdi*), *ō* (*zecóvǎ*)]; articulation quelque peu plus fermée de la voyelle *a* (*a mamàljuga, kǎzǝ*); changement ékavien de *ě* avec présence d'ikavismes employés aussi dans la langue littéraire; accentuation plus jeune štokavienne; articulation plus basse, jusqu'à un certain degré de la sonante *l* (*l : slǔšǝ*), articula-

tion woïvodienne connue des consonnes *š*, *ž*, *č*, et *dž* pour laquelle est „caractéristique... le spécial... long résonateur entre la surface inférieure de la langue et les dents de la mâchoire inférieure“ (Belić) (*š*, *ž*, *č* *dž*: *jāšio*, *nóžom*, *čòban*, *òdžáčara*); archaïques instr. et loc. pl. des substantifs (et des adjectifs) des genres masculin et neutre (*za mòji lèdi*, *ù koli*, *u svatòvi*) et loc. pl. archaïques des substantifs féminins à thème en *-a* (*u cipela*), dat. — loc. sg. des pronoms et adjectifs en *-im* (*kāžēm òvim drūgu*, *u nāšim pòdrumu*); terminaison en *-du* à 3 pl. praes. (*dòdedu* etc); élargissement de la terminaison *-u* à la 3ème personne du pl. praes. du VII et VIII type de conjugaison de Belić (*plātŭ*, *jěčŭ* etc.).

Cependant, malgré que toutes ces particularités des parlers woïvodiens se rencontrent aussi en Srem, leur nature et aussi l'étendue territoriale séparent jusqu'à un certain point le parler srémois de ceux de la Bačka et du Banat. L'articulation spéciale des voyelles du genre intermédiaire en Woïvodine exposée ci-dessus, n'est pas aussi évidente qu'elle l'est en Bačka et en Banat. Dans la Posavina orientale srémoise, les variantes énumérées dans l'articulation des voyelles *e* et *o* sont sporadiques. Le Srem occidental, principalement la partie sud-ouest, pratique l'articulation purement littéraire de ces voyelles. Il en est de même avec la voyelle *a*. L'articulation spéciale en Woïvodine de la sonante *l* et des consonnes *š*, *ž*, *č*, et *dž* est également dans la Posavina orientale srémoise sporadique et n'existe pas dans le Srem occidental.

Pour ce qui est des distinctions à faire dans le parler de Srem, le plus important est de signaler les différences qui existent entre la partie orientale et la partie occidentale de ce territoire. Ainsi, peut-on faire cette distinction d'abord, en se basant sur le remplacement du *ě* court + *j* dans les thèmes des verbes *vějati*, *grějati*, *dodějati*, *sějati*, *smějati se*. Dans l'est, *ě* dans cette position donne *e*, à l'ouest *i*. Un autre facteur qui joue un rôle important pour la distinction ce sont les voyelles longues sans accent. D'une façon générale, celles-ci se perdent à l'est dans certaines catégories, tandis qu'à l'ouest elles sont beaucoup mieux conservées.

Enfin, le fait que certaines particularités caractéristiques, surtout de la phonétique woïvodienne ne sont pas suffisamment accentuées en Srem ou même se perdent, détermine par là le caractère du parler srémois comme partie constituante des parlers de Woïvodine: le parler srémois est un parler woïvodien, mais il représente en même temps une transition entre ces parlers et ceux voisins, de Serbie et de Slavonie.

АТРИБУТСКЕ СИНТАГМЕ У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

Разматрање атрибутивних синтагми од нарочитог је интереса у изучавању језика. Атрибутске синтагме имају не само развијени, флективни језици, већ и они на ниском развојном степену, као што су инкорпорирани језици неких северноазијских народа и америчких Индијанаца. Има језика, као што је језик Гиљака (Мангуна на Сахалину) у којима увек долази детерминатив са детерминантом те творе једну реч, на пр. гиљацко *шобос* „сива твар“ је постала из *шои* „сив“ и *шос* „твар“¹⁾ Развијање атрибутивних синтагми од огромног је значаја за развијање језика. Поставак индоевропске реченице везан је уз атрибутивну синтагму. Зато би се ово питање могло посматрати дијахронички, као једно од питања везаних уз стварање језичких форми уопште. С друге стране, испитивање само оног материјала који нам даје наш језик дало би другу слику: разматрање материјала савременог нашег језика показало би какве су резултате изазвали синтагматски односи у реченици и на речи. Ја се ограничавам да разматрам само онај материјал данашњег нашег књижевног језика, ређе говорног језика. Додуше, у оваквом послу немогуће је не обазирати се и на историски развој синтагми: често је немогуће одвојити синхроничко од дијахроничког. Многе атрибутивне синтагме траже своје историско осветљење, као и поређење са атрибутивним синтагмама и материјалом других језика.

Не мање важно питање је како ваља посматрати атрибутивне синтагме. Да ли их ваља испитивати одвојено, изван реченице? Ако узмемо једну такву синтагму, просту атрибутивну, као што је „бела лађа“, која је састављена од једног придева и једне именице у независном падежу и којом је речима дан један предмет потпуно одређен својим особинама и одвојен од других предмета, онда таква веза речи може постојати и изван реченице.

¹⁾ Мешчанинов, *Общее языкознание*, Ленинград, 1940 с. 31. — R. Blümel, *Einführung in die Syntax*, Heidelberg, 1914, 110.

У исто време ову исту синтагму можемо посматрати и у реченици, кад је, на пр. у облику „белу лађу“, јер има своју зависну функцију у реченици. Међутим, оно што је заједничко у оба облика ове синтагме, то је њено значење. „Бела лађа“ као одвојен предмет или као подмет или предмет реченице, увек задржава исту претставу, има исто значење. По овој својој особини синтагма може бити посматрана и изван синтаксе. Према томе, ми неке облике синтагми можемо посматрати изван реченица. Лексичку страну синтагме обрађује семантика, а синтаксичку оне црте синтагме које чине функција синтагме у реченици.

При посматрању лексичко-синтаксичких страна синтагме полазимо од утврђивања значења управне речи, детерминираних, и зависних речи, детерминанте, те утврђујемо промене које изазива зависна реч у обликовању општег значења синтагме. Ако допунски део синтагме мења толико значење управне речи да цела синтагма добива ново значење, ми имамо посла са лексичком јединицом, са новом речи. Историја речи индоевропских језика пружа нам изобиље примера како се на тај начин стварају нове речи. У немачком је до назива Die Alte Neustadt могло доћи тек онда кад је створен један појам из „neue“ и „Stadt“ (у значењу одређени град), а „Црвена врата“ у Аусбургу и тада су задржала тај назив кад је *црвена* боја са врата нестала. У руском „Црвена армија“ не значи „армија која је црвена“, већ „совјетска војска“, војска. Такве синтагме су потпуно конкретизоване синтагме или лексичке речи. — И наш језик обилује оваквим конкретизованим синтагмама. Реч „година“ може стајати у вези са различним допунама „лепа година“, „ова година“, „прва година“ итд., значећи неконкретне синтагме. Тек кад „година“ добије одредбу „нова“, „стара“, значење целе синтагме се мења. Тако „Стара година“, „Нова година“ означавају два дана у години. Према њима није могуће градити синтагме са значењем дана. Оне су постале индивидуалисане, лексичке речи. Ову су особину код синтагма већ раније запазили лингвисти. R. Blümel свратио је пажњу на горње речи у немачком. Шахматов у својој Синтакси каже да „веза управне речи са одредбеном тежи да да један облик речи. Али у већини случајева оба дела синтагме (сочетанија) користећи, сигурно, своју везу са обичним речима с којима се слажу изван даних синтагма, чувају своју самосталност; упор. такве изразе као железная дорога, Красное село, Царское село, красная армия, великий князь, почтовая бумага, игральные карты итд. Придеве у овим синтагмама сматрам допунским што су они једнаки с оним

придевима у другим синтагмама. Али често је таква раздвојеност нарушена и наступа још тешње зближење обе речи. Тако стари облик Новгородъ, Новгорода, Новугороду замењује се променом *Новгорода, Новгороду*...¹⁾ Шахматов је потсетио и на придеве као железнадорожний итд. где железно итд. су неизмењени делови сложених речи као што се то десило и у наведеном примеру са *Новгородом*. Зато он сматра да немамо право узети железная у железная дорога као реч са засебним значењем, иако имају засебну граматичку (синтаксичку) форму.

И наш језик може да нам пружи примера синтагми као што је *Новгород*. Гледајући значење које су добили саставни делови у *Бања Лука* (< „банова лука, ливада“) означајући *град*, те губљењем синтаксичких својстава у зависним падежима (*Бања Луке*, итд) једино је исправно да се пише *Бањалука*. У синтагмама као што су *Фрушка Гора, Учка Гора* изгубило се осећање за етимологију првог дела синтагме. Свест се о том шта значи „фрушка“ изгубила; то је само саставни део синтагме без чега синтагма не би била одређена лексичка реч („Фрушка Гора“ не значи данас „гора Фруга“, већ *планина*). Други део тек са првим означава један појам. Отуда можемо разумети интензивну промену у речима, лексичко-синтаксичну, у топонимастици. Већина назива места, гора, које су некад биле синтагме, добиле су облик једне речи. Утолико су остале у старом облику (на пр. „Стари Влах“, „Нови Сад“, „Свети Јурај“, итд.) и добиле су јединствено значење, тј. постале су лексичке речи.

Како се тај процес стварања лексичких речи одиграва у језику непрестано и како губљењем својих семантичких и синтаксичких својстава делови синтагми прелазе и у лексичке конкретизоване речи показује и „бисерна огрлица“.

„Бисерна огрлица“ је данас лексичка реч. О том је лако да се осведочимо: у језику не постоји насупрот таквој синтагми, на пр. „дукатна огрлица“ и сл. Полазну тачку у овом процесу дала је особина низа именица да се могу обликом једнине употребљавати у множини (на пр. бисер, маслина, ружица, шљива, риба, војник, Турчин и др.). Тако се већ у старом језику могло рећи: „обоца два мала с малијем бисером“ (Моп. serb. . . 498) у значењу „... с малим бисерима“. У нар. песни „гривна бйсера“ значила је управо „гривна бйсера“ (као што „кйта маслинѣ“ значи „кйта маслинѣ“ (или, у народу, „каца шљивѣ“ — „каца шљивѣ“). Док се

¹⁾ А Шахматов, Синтаксис русског језика, Ленинград, 1925, с. 303.

у ситагми „нїз дѹкѹтѹ“ чува своје својство материје и количине зависни део синтагме „дѹкѹтѹ“, дотле у „низ бисера“ зависни део чува само ознаку *материје*. Ознака *количине* (овде ген. множине) наклањена је збирним значењем именице која је изгубила облик множине у таквим синтагмама, јер је облик споредан фактор у синтаксичким својствима. — Тада је наступио нови моменат. Материјал народног говора није остао непрестано у патријархалној средини. Овакве стилске конструкције, епски језик народних песама, фигуре, преносиле су се у другу културну средину која је била другачија од патријархалне. Она је давала свој печат говору. Она је измењивала штошта, например, речи. У синтагми „нїз бїсера“ почело се замењивати „нїз“ са „огрлица“. Промена која је сада извршена врло је значајна, јер „низ“ и „огрлица“ нису синоними. „Низ“ је само, по Вуку, „eine Schnur (von Perlen)“, а „огрлица“—„ђердан“, Кragner. По значењу „нїз бїсера“ могло је бити „многo бїсѣра“, боље: „нанизани бисери“, а „бисерна огрлица“ само „огрлица с бисерима“ („огрлица и на њој бисери“) и сл. Док је у првој синтагми „бисер“ главни по значењу део, у другој (у „бисерна огрлица“) је споредни. Према свему, „бисерна огрлица“ је синтаксички изменила лик синтагме „нїз бїсера“: са речи „бисерна“ означаје се само својство материје, а „низ“ је заменила реч „огрлица“. Док је „низ бисера“ била синтагма која је и по облику и по значењу (а тиме и синтаксички) припадала синтагмама којима се изражавала количина, обликом „бисерна огрлица“ она је пришла обичним атрибутским синтагмама.

Посматрајмо и даље својства синтагми и њихов облик. Све синтагме које имају у управном делу именицу, а у зависном делу коси падеж именице, могу се поделити на две групе. У прву групу би дошле синтагме са неким предметом, правом именицом (Белић¹) у управном делу синтагме, а у другу са неправом именицом (глаголском и др.). У „коњ Марка“ припадност се јасно види из напоредног стављања саставних делова синтагме: „коњ је Марка“, где је логички подмет „Марка“, а „коњ је“ логички прирок, или, са лексикованим глаголом, „Марко има коња“. Синтагма „у зубима змије шестокриле“ једнако показује да зависни део „змије шестокриле“ по значењу (логички) стоји испред синтаксички главног дела „у зубима“. Логичку подређеност главног дела синтагме зависном могуће је постићи простим стављањем неког предмета у незав. падежу уз генитив неког лица. — Кад имамо неку

¹) А. Белић: О језичкој природи и језичком развитуку, с. 37 и даље.

неправу именицу као што је „орање“ у синтагми „орање Марка“, логичка подређеност је провидна, јер се првим, главним делом синтагме, изражава радња зависног (логички главног) дела синтагме. „Орање Марка“ по значењу је једнако са „оно што Марко оре“. Кад је говор о неправим именицама у управном делу синтагми треба споменути оно што је нагласио Blümel¹⁾, да има разлике у синтаксичком значењу између: 1. „Јагово злочинство“, 2. „Јагово погубљење“, 3. „Јагова простота“. Прва синтагма, по Blümel-у, потсећа на реченицу: „Јаго је починио злочин над Отелом“, друга, „Крвник је погубио Јага“, трећа, „Јаго је прост“ (Blümel) — ову трећу синтагму тумачи аналогijом: у њему је веза као и у „крајева мудрост“ где схватамо краља као поседника мудрости“. — Према томе, у првој вези можемо у атрибуту гледати субјекат (субјекатски генитив), у другој објекат, у трећој као посесивни генитив једне семантичке реченичне синтагме. Ако погледамо какве речи имамо у управним деловима синтагми, видећемо да су све оне неправне именице. Семантика речи злочинство („починити злочин“), погубљење („погубити кога“), простота („бити прост“) кад се употребе у управном делу синтагме, онда откривају разне односе предиката у реченици. Прва, „злочинство“, показује да она крије у себи прелазни глагол (починити), као и друга (погубити), а трећа глагол „бити“. Све ове именице су, како је лепо показао Белић, поименичене, и то их све везује у једну групу. Њихово значење омогућује њихову употребу. Оно се крије у основи њиховој, у детерминативном делу, на који је стављен део за формирање именице (на пр. оран + је прот + ота, итд). У поименичене именице можемо ставити и све именице збирног или „апстрактног“ значења (на пр. зверство — „оно што чине звери“, мишљење — „оно што се мисли“).

Ако узмемо именице глаголског порекла, као што су *орање*, *погубљење* и сл., видећемо да све такве именице имају једно својство које им омогућује да оне буду управни делови синтагме: такве именице су настале од прелазних глагола (што је услов за стварање глаголских именица). Један пример. У „Да би се учење писма у нашем народу олакшало“ (Даничић; Синтакса, с. 50) имамо реченицу у којој је именска синтагма „учење писма“ објекат реченице, који остаје и онда објекат кад је заменимо глаголском синтагмом „учити писмо“. Узета сама по себи синтагма „учење писма“ или „учити писмо“ (инфинитив овде потсећа на глаголску

¹⁾ R. Blümel, ib. 110.

именицу) претставља материјал за грађу једне реченице (на пр. учим писмо), или, тачније, синтагма „учење писма“ претставља апстракцију једне реченице. Насупрот томе, кад је управни део синтагме једна права именица као у „коњ Марка“, онда такав управни део нема такве способности. Док управни део синтагме „учење“ (учити), својим потенцијалом, управни је део једне семантичко-синтактичке конструкције, дотле је „коњ“ (из „коњ Марка“) само по граматици има ту улогу. Код оваквих правих именица ми не тражимо њихову семантику (њихово значење одређено је у претстави); њихова семантика се може описати на споредан начин. Могло би се рећи да прве именице имају асинтагматско значење, а неправне синтагматско значење. Именице са асинтагматским значењем употребљене у синтагмама као управни део показују неки напоредан однос према зависној речи, припадност. Именице са синтагматским значењем изазивају претставу о неком зависним односу у облику одредбеног дела (на пр. „Јагова простота“ — „прост Јаго“), или неке радње (на пр. „Орање Марка“ — „оно што Марко оре“).

Употреба синтагми где је управни део неправна именица врло је честа. Њих обично сретамо као наслове, на пр. „Обретеније главе Кнеза Лазара“, „Зидање Раванице“, „Дизање устанка“, итд. И у старијем језику нашем и у савременом оно служи као згодно стилско средство да се кратко формулише садржај написа, чланка, дела. То је јасно, јер се њом могу изразити садржаји мисли.

И апстрактне именице места и времена могу бити у управном делу синтагме, као у: „У мјесту његова рођења“ (Даничић, Синтакса, с. 15), „Прође време господскога ручка“ (ib. с. 15) итд. Синтагме „мјесто његовог рођења“, „време господскога ручка“ само су по облику синтагме, тј. синтагме где управни члан нема семантичког значења именице. Израз: „У мјесту његова рођења“ значи само: „где се он родио“, а „Прође време господскога ручка“ — „кад је прошао господски ручак“. Према томе, овакве синтагме су по значењу реченице у којима се истиче место или време зависног дела синтагме.

Време може бити ближе одређено именицама као: *шренушак*, *час*, *секунд*, *минуш*, *саш*, *дан*, *месец*, *година*, *доба* итд. И такве именице у синтагмама опет имају значење времена: „дан одласка“, „час растанка“, „минут посла“ и сл. Овакве синтагме по значењу су једнаке онима у којима имамо у управном делу прилог, а у синтаксичком управни и зависни се део односе као прилог према

глаголу. — То се не би могло рећи и за оне синтагме у којима је и управни и зависни део именица временског значења. У реченици: „Које је доба ноћи?“ синтагма „доба ноћи“ има свој управни и зависни део, један ближе одређује други део (упор. „ноћно доба“, „доба од ноћи“). Тако је и са „доба године“, „доба годишта“ и сл.

Међутим, формалних синтагми имамо и уз речи *друштво*, *заједница* и сл. На пр. „Тамо је био у друштву учених људи“ значи исто што и „Тамо је био са ученим људима“. Само, уколико су наведене именице *друштво*, *годиште* и сл. конкретизоване, тј. ако „друштво“ има значење „Familie“, „Verein“, „Kompanie“ и сл., а „годиште“ „година старости“, Jahr (а не Jahreszeit). Мотивисаност речи „друштво“ видимо у формално мотивисаној синтагми „буржоаско друштво“ или „друштво буржуја“, где „друштво“ треба да даде синтагми само облик, јер и без „друштво“ значење остаје исто: „буржуји“, „буржоазија“. Конкретизованост речи „друштво“ видимо из синтагме „друштво учењака“ кад се управним делом истиче посебно значење ове речи (на пр. „Он је у друштву учењака“ значи 1. он је у удружењу учењака (конкр. реч) 2. он је са учењацима (мотив. реч).

У нашем језику има много синтагми у којима се казује управним делом количина, а изражена је неком прилошком речи или именицом збирног значења, а у зависном делу синтагме је права именица. Такве синтагме су познате под именом „партитивни генитив“. Ова партитивност некад није постојала код свих именица узетих у управни део. Истина је да данас речи као *крдо*, *чојор*, *стадо*, *целей*, *буљук*, *чета*, *коло* и др. уз зависну реч означају количину предмета (бића). — Тако „чопор свиња“ значи извесну количину свиња. Међутим, историја нам језика каже да је некад значење тих речи било друго. „Крдо оваца“ — овце на извештан начин сакупљене, овце у извесном *реду*, *порешку*. Те су се именице најчешће употребљавале у синтагмама. Уосталом, до њиховог значења ћемо лако доћи ако једну синтагму с таквом речи објаснимо глаголском. „Докле нађе један крдъ овацахъ“ (Дан., ib. с. 73) значи: „Докле нађе овце које су укрђење, у крду“. Данас „чета војника“ значи јединицу од извесног броја војника (50—250) (Trupp, Schar), али глагол „начетити се“ упућује нас на значење ове речи. Јасно је да „Јато голубова лети“ значи најпре „Лете голубови у јату“, то јест на извештан начин скупљене и да

1) Мажуранић Вл. „Приноси за хрв. правноповјестни рјечник“ под речи *јато*.

значење множине синтагме „јато голубова“ долази од генитива множине („голубова“) који је синтагми дао јединствено значење. Док се првобитно значење речи јато чувало у синтагми (оно се чува и даље изван синтагме!), она се употребљавала само за извесне речи, за птице. Када се једном почела реч *јато* узимати и уз друге именице, на пр. за свиње (упор. јато свиња, Пољ. стат. 60, чл. 52 б), више се није осећало првобитно значење речи у синтагми, већ је значило само количину. Од оваквих речи треба одвојити речи као што су „коло“ и сл. где „коло“ у синтагми „коло девојака“ значи „девојке које стоје у кругу држећи се за руке“. Цела се слика такве синтагме може узети и у пренесеном значењу те кажемо, на пр., „коло завереника“, тј. „завереници који стоје у вези“ и сл.

Све наведене именице не можемо изједначити са осталима које наводи Даничић у својој Синтакси (в. с. 70—77) као што су: *пасмо, клујко, кишта, грудa; комад, парче; кај, зрно; удо, плећа; залогaј, насад; шака; време, шовар, кула; пећ, врећа, кошарица, ока, лиштра; јарам, синџир, и др.* Све су то речи које се не употребљавају без партитивних синтагми као праве именице. Ако узмемо једну од таквих речи, на пр. удо коју Вук узима само као реч која може бити само управни део синтагме: „удо меса“ — ein Stück Fleisch, „вјешалица“, те (по тумачењу свом) за саму реч удо каже: „удо је танко а дугачко да се може превјесити преко шта“, тј. Streifen Fleish (за сушење) — та реч у облику *уд, удо* позната је старословенском и старом нашем језику и значи просто *тетбгит*, и то значење чувају многи наши крајеви. Све те именице могу се употребити и као мера, као Вуково „удо“. Тако је реч „кула“ у народној песми и *мера*. Упор. „Седам кула гроша и дуката“ (Вук, 2, 23). Све су то појаве сасвим обичне у језику и врло честе у употреби, на пр. „шифонер рубља“, „кутија шибица“, итд.

Када у нар. песми, по угледу на овакве творбе, имамо „потрошити дукат злата“ (упор. „Увезла си три дуката злата! И четири свиле цариградске“, Вук, 1, с. 443 из 1841), ми морамо знати да се овде управним делом означава мера, а не предмет. Тако „потрошити дукат злата“ значи „потрошити злата у вредности једног дуката“. Синтагму „дукат злата“ не смемо заменити синтагмом „златан дукат“ (који је лексичка реч), јер однос једне синтагме према другој се састоји у посебној семантичко-синтаксичким својствима синтагми. На овом је месту потребно нагласити да треба увек одвајати семантику синтагма од синтаксичких односа делова синтагме. Кад се не ради о лексичким речима, онда је увек значење

главна особина синтагми. Код лексичких речи важно је познавање историје њихове. Лексичка реч првобитно није морала бити проста синтагма (као некад на пр., „бања лука” — „банова ливада”), већ је могла настати аналогијом. На пр. „бугарски корен” (корен беладоне) је направљен према синтагми као што је „бугарска пшеница”, тј. „пшеница из Бугарске”. Ако синтагме нису провидне (синтаксички), оне морају имати неки тип по коме су грађене. Како бисмо протумачили напр. „бугарска зверства”? Она је потпуно обична одредбена, атрибутска синтагма која значи „зверство Бугара”. Међутим један писац, који је ту синтагму употребио, дао јој је значење „зверства учињена над Бугарима”. Да ли такво нешто наш језик дозвољава? Дозвољава утолико, уколико наш језик пружа аналогију са таквом семантиком. Међутим, сва значења која имамо у синтагмама где је „бугарски” први део каже нам да „бугарски” значи „оно што припада Бугарима” или „из Бугарске”¹⁾.

Међу атрибутским синтагмама у посебну би групу ушле оне које имају у одредбеном делу речи као *прид*, *порез*, *димница*, *главница*, *плаћа*, *пензија*, *возарина*, *надница*, *мушћулук* *старешинство*, *рок*, *закон* (в. код Даничића, *ib. c. 78—79*) — све речи које имају значење неке вредности, или су употребљене у том значењу. Зато се и могу употребити као зависни делови синтагми. — Од осталих именица треба одвојити реч *прид* који по свом облику претставља основу глаголску. Он твори са управном речи формалну синтагму као у примеру: „... да ономе другом два новца прида”. У „два новца прида” имамо понаељање речи која значи неко давање, једном у реченици глаголом *даши*, други пут речју „прид”, што може изгледати сувишно, тј. могло би се рећи: „да... још два новца”. Међутим „прид” има само глагол на почетку реченице (као и оно „још” у нашој замени). Према томе, у њој налазимо објекатску синтагму „придавање два новца”, јер је у управном делу прелазни глагол.

Између делова синтагме као што су „два гроша главнице”, „дукат наднице” „хиљаду дуката опкладе” и сл. постоји синтаксички однос као што постоји између објекта и прил. ознаке. Упор. „Чибука се плаћа по две паре на козу и на овцу” (Даничић, *ib. c. 78*), или, изражено у активном облику, „Чибуку су плаћали по две паре на козу и на овцу”. Кад имамо синтагму добивену од оба дела, као што је „две паре чибуке”, онда је она једнака наве-

¹⁾ APј под „бугарски”.

деним синтагмама. Зато можемо сматрати „два гроша главнице”, „дукат наднице”, итд. синтагмама које твори прилошка ознака са објектом у реченици. Ваља нагласити да се зависни део синтагме може испустити као део синтагме који се подразумева. „Имам 50 динара на сат“ м. „Имам 50 динара наднице на сат“ врло се често чује у говору. Шта више, језик је потпуно избадио зав. део синтагме у: „Професори добивају 60 динара по часу“. Кад се иза речи „динара“ ставља реч „награде“, то је сасвим непотребно.

Нарочито разговорни језик обилује оваквим конструкцијама у којима се све оно што је лако схватљиво и познато изоставља. Изостављањем оног дела реченице или синтагме који је саговорницима познат може да пређе у навику и да изазове различне синтаксичке (и морфолошке) промене. Ако се глаголом *играши* творе посебне синтагме (напр. „играмо се слепога миша“ – „играње слепог миша“), ваљало би да се тако праве синтагме за све игре. Међутим ми чујемо: „Играш ли санс?“, „Играш ли шах?“ и сл. — Синтагматске промене могу бити везане уз губљење једног дела синтагме. Тако се чује (па се шири и даље): „Има фришки леба“, „Има фришког хлеба“. Атрибутска синтагма „фришки леба“, издваја оно „леба“ па је тај облик постао облик за независни падеж.

Од посебног су интереса синтагме којима се бројевима казује *мери, количина*. Уз број *један* имамо чисту атрибутску синтагму.— Број *један* је потпуно зависан од именице уз коју стоји (*један човек, једна жена*), па се отуда могу разумети оне промене које су наступиле у многим индоевропским језицима у којима је *један* постао неодређени члан. Такве особине већ нема број *два*. Иако се именица која стоји уза њ намешта у роду, немамо намештања у броју и падежу као код броја *један* (упор. „два човека“, „две жене“). Тиме што се *два* равна према броју именице, не можемо сматрати да је *два* зависно од именице, јер је именица, како је умесно приметити Шахматов¹⁾, у зависном облику. У досадашњем смислу овде немамо ни управног ни зависног дела синтагме, већ слагање бројног прилога *два* по значењу са генитивним обликом именице. Што у оваквом слагању имамо баш генитив јединине, томе је узрок историски развитак, односно губљење двојине у нашем језику. У другим језицима, на пр. енглеском, оваква веза жоже добити множински облик; упор енгл. „a man“ и „two men“.

¹⁾ Шахматов, *ib.* 271

Понављам Шахматова кад кажем, узевши укупно поменуте особине броја *два*, да су образовања „два човека”, „две жене” „неразлучне везе”¹⁾ и да се зато на такве везе не може гледати као на синтагме у досадашњем смислу те речи. Оне су синтагме посебне врсте које не мењају свој облик ни онда када пред њима стоји неки предлог, напр. данас се говори: „пред два човека”, „са две жене“ и сл.; то је само даља последица синтаксичког односа броја и именице. — То исто што смо рекли за два, две, то бисмо могли рећи и за остале речи које су могле имати исто значење као број *два*, *две*: *оба*, *обе*, *обадва*, *обадве*.

Синтаксичке особине броја *два*, *оба* и др. добили су и бројеви *три*, *четири* на које су бројеве ове особине прешле после губљења двојине; према особинама тих речи, њих бисмо могли с још више разлога изједначити са прилозима него што бисмо то могли тврдити за број *два*: ови бројеви немају ни ту особину да се слажу са именицом у *роду*, него стоје уз именицу у непроменљивом облику.

За бројеве *пет*, *десет* знамо да су некад били бројне именице, као што су то данас *стотина*, *хиљада* итд. У старом нашем језику напр. *десет* уз број два имало је двојински облик: „два десета“, уз *три* и, обично, *четири* облик „десети”: „три десети”, „четири десети”, а уз *пет* и даље: *десет*: „пет десет”. То би значило толико: да је у нашем старом језику *десет* имало неке особине именице (облик ном. једнине, множине, двојине) и да су обликом личиле на синтагме, иако то више нису функцијом (на пр. нас два десета. Мон. серб. 248). Ове особине пренеле су се и на *сто*, *двеста*, *триста* док није *сто* добило облик „стотина”; тада је „стотина“, као и друге бројне именице, постало управни део једне по облику синтагме која има способност да се везује уз друге речи у реченици (на пр. „Видим стотину људи”, „Рад стотине људи“ итд.).

Атрибутске синтагме по функцији

И наш језик, као и неки други индоевропски језици, има особину да и прилог може имати атрибутску службу. Тако и нем. „*der Berg dort*“, „*dort der Berg*“. Овакве синтагме постоје и у нашем језику. Можемо их чути неретко у разговорном језику: „Ту људи свашта говоре“, „Сад људи другачије мисле“, „Овде људи причају...“ и сл. где „ту људи“, „овде људи“ значи „овда-

¹⁾ Шахматов, *ib.* 271.

шњи људи“, „сад људи“ — „садашњи људи“. Откуда то долази да прилози могу имати атрибутску службу? Ако пођемо од синтаксичке особине да прилог може бити именски део прирока где је њихова улога „активна“ (на пр. „Људи су тамо“) и где се утврђује једна особина подмета („људи — тамо“), она се могла лако издвојити из функције дела прирока и пренети на именицу добивши пасивну црту атрибута. Овакав атрибут увек остаје предикативне природе, јер увек упућује на природну функцију од које је постао. Тако у: „Сељаци одавде носе шубаре“ упућује на: „Сељаци — који су одавде — носе шубаре“.

Из ових примера видимо да нема разлике у употреби између простих и сложених прилога (упор. и у нем. „die Leute dort“ и „die Leute von dort“). Њихова је употреба сасвим обична у говору и обична је синтагма „новине од данас“ као и синтагма „новине данашње“, „јело од синоћ“, као и „синоћно јело“ итд. То је зато што се и „од данас“ итд. може употребити најпре у предикативној служби па онда и у атрибутској. У прироку као део може не само бити предлог са прилогом, већ и предлог и именица. Предикатском службом се утврђује постојање неког својства подмета. Из „Село је под врхом“ предикативним истицањем једне особине подмета, постојања на извесном месту, можемо издвојити именски део прирока као диференцијално својство карактеристично за подмет „село“. Та је особина увек утврђена глаголом „бити“¹⁾ јер он просто служи као свеза (копула „је“) којом се даје предикативна егзистенцијалност. Да бисмо схватили шта значи „во без рогова“, потребно је да најпре постоји предикативна претстава „во који је без рогова“. Та предикативна претстава увек је активна у језику па и онда када предлог и именица дају нову реч, напр. „крај без воде“ и „безводни крај“. (Зато овакве синтагме не могу бити лексичке речи). Наша народна песма пружа обилан број примера у којима предлог и именица имају службу атрибута (в. код Даничића *ib.* с. 133 и даље).

Колико су овакви атрибути условљени предикативном функцијом, видећемо лако из следећих примера: „Отпасах му сабљу од појаса“ (Даничић, *ib.* с. 214), „Од појаса сабљу потегао“ (с. 214).

¹⁾ Ако је она дата другим глаголима постојања који имају реалнијег значења, напр. *посџати*, *сџворити се*, *чинити се градиши* и др. у предикативној вези налазимо и друге особине које уносе речи у атрибут. Упор. „Љутит Марко језди низ Косово“ значи „Марко који се разљутио (постао љут) језди...“ где имамо временски моменат атрибута који је одређен оним реалним својством глагола.

„Он му даде и два обележја: од појаса свилену мараму“ (с. 214). Ова су три примера довољна да се види чиме управља језичко осећање народног песника када ствара песму. При посматрању атрибутских синтагма, како смо нагласили, ми се служимо значењем, овде значењем глагола. Ако узмемо да у „отпасах му сабљу од појаса“ имамо две за нас најважније синтагме „отпасах сабљу“ и „отпасах од појаса“, потребно је утврдити да ли се глагол „отпасах“ односи подједнако и на „сабљу“ и на „од појаса“. То се лако види из дикције стиха. Како је удар (психолошки подмет) на речи „од појаса“, тако да је главна синтагма (логички главна) „отпасах од појаса“. У другом примеру „од појаса сабљу потегао“ — синтагма „потегао од појаса“ стоји поред „потегао сабљу“ — као и у првом примеру. Народни певач осећа да се поретком речи истиче која је главна синтагма, те је опет истакао прилошку ознаку стављајући је на почетно место у стиху. У трећем примеру: „Он му даде и два обележја: од појаса свилену мараму“ могао би се узети цео стих као целина „од појаса свилену мараму“, као атрибутска синтагма, да оно „од“ у „од појаса“ није узето ни „са“ уз које се много лакше осећа веза са глаголом „даде“, те је тако „од појаса“ — као и у прва два примера — само прилошка одредба. Атрибутска синтагма у оваквим конструкцијама наступа тек онда када се веза са посебним глаголом у реченици изгуби, а на њено место ступи предикативна претстава са гл. „бити“ као што је у стиху „Трећи даде златан прстен с руке“ (Даничић, *ib.* с. 296).

Поједини предлози у таквим атрибутским синтагмама замењују друге те тиме стварају могућност њихове замене и стварање од њих — формалног знака. Тиме између речи долази до ближе везе као управне и зависне. У народној песми имамо често место „капља из облака“ — „капља од облака“, м. „муња из неба“ — „муња од неба“, м. „сузе из очију“, — „сузе од очију“ итд. Оваквим типизирањем облика развија се атрибутивност, као што то чини, истина неретко, и она плеонастичност синтагме, напр. у „суза од очију“ где се по значењу још једном зависним делом синтагме упућује управни део синтагме. У сваком случају, оваквим типизирањем веза са глаголом реченице постаје слабија, а зависни део синтагме ступа у ближу везу са управним делом синтагме. Наведимо за сваки предлог по један - два примера употребе у оваквој конструкцији. „Дао бих му тока *са* прсију“, „Да је љуби паша *са* Загорја“, „Дај ми, Боже, вјетар *од* планине“, „Арнаута *од* мора сињега“, „Ово бјеху *од* земље судије“, „Једно

бјеше од Прилепа Марко”, „Секула је јединац у мајке“, „гуша у кокоши или у тица“, „људи из града“ (упор. и оно: „наставница из зоологије“), „Земља наша страшна од Турака, од Турака преко воде сиње“, „Мили боже чуда преко чуда“, „Бјеше бане у маленој Бањској, у маленој Бањској крај Косова“. Док су ово били примери за синтагме са предлозима с генитивом, од осталих падежа овакве синтагме могу стварати акузатив, инструментал и локатив. За те падеже ређе имамо примера. За акузатив: „вода за пиће“, „кутаја за цигарете“, „полуга на лакат“, „равница низ Мораву“, „Па покупи по избор сватове“, „Да купи војску по плату“; уз инструментал: хљеб са шупљикама, „Изиђе преда њ ован са златним руном“; уз локатив: „бој на Лозници“, „род по крви“, „Месо при кости, а земља при кршу (ваља)“ „болест у очима“, „Кад смо били дјеца у лудости“, „другари у војевању“, итд. — Кад упоредимо синтагме са предлогом у генитиву са синтагмама који имају предлоге у осталим падежима, видећемо не само да првих има много више него и то, да су прве служиле као узор другима. О том је лако осведочити се ако упоредимо предикативну везу првих са другима. Код првих је она постигнута глаголом „бити“, код других неким другим глаголом реалног значења, напр. „вода за пиће“, значи „вода која се употребљава за пиће“, „војска под плату“ значи „војска која је купљена под плату“ итд. Тек пошто су се овакве фразе употребљавале у говору без посебних глагола (на пр. Је ли вода за пиће?), тј. уз глагол „бити“, оне су се изједначиле по значењу са онима у генитиву. Данас имамо много синтагми синонимског значења, као што су напр. „вода за пиће“, „питка дода“, као и таквих код којих се може предлог изоставити, напр. „гуша у кокоши“ и „кокошија гуша“, „јунак над јунацима“, „јунак од јунака“ и „јунак јунака“ и сл. Оне постоје у језику и за њихово стварање карактеристична су разна синтаксичка средства помоћу којих се они граде. Али међу њима може бити осетне разлике у значењу: тако „потера од Сења“ није никако „потера Сењана“ или „сењска“, ни „вјетар од планине“ није просто „планински ветар“. Зато, кад наш човек каже: „Ја сам од Приједора“, он тиме наглашава да није *сћановник приједорски*, већ *из околине Приједора*.

Да бисмо сазнали какав семантички однос постоји између управног и зависног дела таквих синтагми, ми не можемо поћи, као у обичним атрибуцким синтагмама, непосредним испитивањем семантичко-синтаксичких особина њихових саставних делова, већ ваља одредити смисао сваке синтагме посебно. У „Већ Илија,

брате од матере“ синтагма „брат од матере“ значи „брат по матери“, а никако није обична атрибутска синтагма „брат матере“ и сл. То је зато што је члан дела синтагме „од“, унет по аналогiji, изгубио своју семантичку вредност; он више не упућује на праву везу зависног дела синтагме према управном, он је „типичан“. Кад наиђемо на пример: „Они се обрадују још већма што узимају девојку од цара“ — синтагма „девојка од цара“ значи „девојка која је царскога рода“, односно „царска девојка“, али не „царева девојка“, „девојка цара“. „Жена од тридесет година“ значи „тридесетогодишња жена“. Када имамо посла са синтагмама као што су „шћерца од удаје“ („Јер ја имам шћерцу од удаје“) у којој је са „од“ само типизирана синтагма, тј. „од“ стоји место „за“: „кћи за удају“ или „браћа од освете“ („Ја ћу имат' браћу од освете“) где зависни део „од освете“ значи „који ће светити“ — онда свуда ту имамо активно значење зависних делова који се никако не могу изразити простим атрибутом. „Кћи за удају“ је и „одрасла кћи“, али још нешто више... „Браћа од освете“ су и „осветољубива браћа“, „осветна браћа“, али атрибут „осветољубив“, „осветни“ немају оно што са собом носи предикативност. Зато ће укочену синтагму „самртна рана“ народна песма заменити синтагмом „рана од самрти“ („Јесу ли ти ране од самрти?“) или еуфемизирано „рана од пребола“ („Оно н'јесу ране од пребола“).

Можемо узград поменути да се при грађењу речи народ служи истим начином као код грађења синтагми по функцији. Тако за кућу која је грађена по тлу каже — потлеушица, песме издане по смрти — посмртнице, чарапе до колена — доколенице итд. Обрато, и речи се могу дати у облику синтагми: коноба — соба при земљи, законоша — човек од закона, сељак — човек са земље, планинци — људи из планине, Босанац — човек из Босне итд.

Показали смо да наш језик има атрибутских синтагми од сваке руке: код којих одлучује значење саставних делова, таквих које су синтагме тек по функцији и синтагме само по облику. Детаљније испитивање свих ових врста синтагми даће интересантан материјал за нашу синтаксу.

Св. Георгијевић

Résumé

Sv. Georgijević

Des syntagmes attributifs dans la langue serbocroate

L'examen des syntagmes attributifs est d'un intérêt spécial dans l'étude d'une langue. Une des raisons, entre autres, en est que le développement des propositions indo-européennes est lié à ces syntagmes. Dans cet article, l'auteur examine les syntagmes attributifs et leurs différents types dans la langue serbo-croate actuelle. Il estime que le syntagme peut être considéré aussi bien dans la proposition elle-même qu'en dehors d'elle. Son côté sémantique peut aussi être considéré en dehors de la proposition, et son côté syntactique dans la proposition.

Au cours de l'examen des particularités lexico-syntactiques du syntagme, l'auteur commence par la détermination du sens du mot principal, du mot régisseur, déterminé, et du mot dépendant, déterminant, et constate les changements que provoque le mot dépendant dans la formation générale du sens du syntagme.

Au cas où la partie complétive du syntagme modifie la signification du mot principal à tel point que celui-ci en acquière une signification nouvelle, nous nous trouvons en présence d'une unité lexicologique nouvelle. Cmp. en allemand *Die alte Neustadt*, ou en serbe *Nova Godina* (Nouvelle Année). Dans de tels cas, il y a tendance à la fusion des parties du syntagme en une forme unique (en russe Novgorod), mais, ordinairement, leur séparation demeure.

L'expression serbe *biserna ogrlica* (collier de perles) qui aujourd'hui a remplacé l'ancienne expression *niz bisera* (fil de perles), donne un exemple caractéristique de l'évolution du syntagme. L'expression actuelle est un mot lexical tandis que *niz bisera* signifiait une certaine quantité de matière (perles).

Les syntagmes avec substantif dans leur partie régissante et cas dépendant dans leur partie régie, peuvent être divisés en deux groupes: le mot regens est ou bien un objet, un substantif lexical, ou bien un substantif dérivé, le plus souvent verbal. Dans les syntagmes de cette sorte, la partie régie en est réellement le sujet logique, et le regens lui est logiquement subordonné. Tandis que les syntagmes à substantif dérivé représentent des propositions abstraites *učenje pisma: učim pismo* (étude de l'alphabet: j'apprends l'alphabet), ceux à substantif lexical n'ont pas cette propriété (koñ Marka — le cheval de Marko). Les substantifs lexicaux ont une signification

asyntagmatique; celle, au contraire, des substantifs dérivés est syntagmatique. Les premiers expriment dans le syntagme un rapport de comparaison, d'appartenance, les seconds provoquent une représentation de relation de dépendance.

L'emploi du syntagme où la partie dirigeante est un substantif dérivé est très fréquent, surtout dans les titres.

Les noms abstraits de lieu et de temps peuvent être partie régissante des syntagmes qui, dans ce cas, ont la signification de la proposition: *u mestu njegova rođenja* (au lieu de sa naissance = où il est né). Quand le temps est déterminé par un substantif comme *instantané*, la signification du syntagme est la même que celle des syntagmes où l'adverbe constitue la partie régissante.

Dans la langue serbo-croate, il existe deux espèces de syntagmes à génitif partitif. Dans le premier cas, le substantif-regens signifiait autrefois quelque chose d'autre et non une quantité. Tels sont les syntagmes avec le substantif *krdo* (troupeau), qui autrefois indiquait un certain ordre de rassemblement des brebis. Dans le second cas nous avons de véritables partitifs.

Entre les parties des syntagmes comme *dva groša nadnice* (deux piastres de salaire), la relation syntactique est la même que celle qui existe entre l'objet de l'indice adverbial. Dans certains cas, on peut omettre la partie dépendante du syntagme (*Profesori dobivaju šezdeset dinara po času* — les professeurs reçoivent soixante dinars par heure d'enseignement) où se trouve omis le mot *nagrada* (d'honoraires) qui se comprend de soi.

Les syntagmes où l'on exprime par des nombres la mesure ou la quantité présentent un intérêt spécial. Tandis qu'avec le nombre *jedan* (un) nous sommes en présence d'un pur syntagme attributif avec les autres nombres les rapports internes dans les syntagmes sont de nature tout à fait spécifique.

Dans la langue serbo-croate, de même que dans certaines autres langues indo-européennes, l'adverbe peut aussi avoir une fonction attributive. *Ovde ljudi pričaju* (ici les gens racontent) = les gens d'ici racontent. Un tel emploi de l'adverbe a pu naître sous l'influence de leur emploi dans la partie nominale du prédicat. De la proposition *Ljudi su tamo* (les hommes sont là-bas), on a extrait la liaison *ljudi tamo*.

Il y a des syntagmes où la seconde partie est une préposition avec un adverbe (*novine od danas*, journaux d'aujourd'hui) ou bien une préposition avec un substantif (*selo pod vrhom*, village sous la cime). Ces syntagmes se sont également développés sous l'influence

de la partie nominale du prédicat (*vo je bez rogova: vo bez rogova*, le boeuf est sans cornes: boeuf sans cornes). La majorité de tels syntagmes est constituée par une préposition avec un génitif, tandis que moins souvent nous rencontrons une préposition avec un accusatif, un instrumental ou un locatif.

Dans les syntagmes avec prépositions il n'existe pas de relation sémantique générale entre le *regens* et le *rectum*, qui serait valable pour tout ce type, mais la signification en doit être déterminée pour chaque syntagme en particulier. Un exemple caractéristique est présenté par les syntagmes avec la préposition *od* (de) qui, suivant les divers cas, reçoit des significations tout à fait différentes. Il existe un parallélisme entre la construction de syntagmes de ce type d'après la fonction et la construction de mots à l'aide de suffixes, dont la signification doit également être déterminée pour chaque cas en particulier.

En terminant, l'auteur conclut qu'il existe dans la langue serbo-croate des syntagmes de toutes les trois espèces; des syntagmes où la signification des parties constituantes est décisive, d'autres qui sont des syntagmes seulement par fonction et enfin de telles qui ne le sont que par la forme.

ПОВОДОМ ЈЕДНОГ ПОКУШАЈА ПРИМЕНЕ СТРУКТУРАЛИСТИЧКИХ МЕТОДА НА ПРОБЛЕМЕ СЛОВЕНСКОГ ГЛАГОЛА

Постојале су две врсте разлога којима смо се руководили када смо изабрали дело данског структуралиста Х. К. Серенсена (*Aspect et temps en slave*, Aarhus 1949, 1—185) да на њему прикажемо нашој лингвистичкој јавности неке идеје структурализма и могућности које пружа његова примена. На тај избор потстакло нас је, прво, интересовање за проблеме словенског вида и времена и односа између њих, пошто те проблеме многи научници још увек не сматрају пречишћеним и износе и даље у вези с њима доста противречна мишљења. Стога сматрамо да сваки нов покушај те врсте треба дочекати с потребном пажњом. Други разлог лежао је у томе што писац са много залагања спроводи кроз дело структуралистичке методе, што је он њихов поштен, може се рећи ватрен пропагатор и протагонист. А методе су испрва и привукле пажњу на ову књигу; при њеном читању утисци о методама преовлађивали су над утисцима о садржини излагања и били су сами по себи довољни да постану предмет једног критичког приказа.

Међутим други разлог можда и не би довољно оправдао наш избор, да није било интересовања за садржину. Наиме, ова Серенсенова студија није у сваком погледу типична за проучавања структуралиста: с једне стране она не оличава сав домет структуралистичких стремљења, а с друге стране показује и извесне методолошке новости у поређењу с другим структуралистичким студијама. Серенсен је донекле једностран, донекле нов — мада се креће потпуно у границама структурализма. Стога запажања и критику коју ћемо дати овде — иако ће се они односити највише на изабрану методу — ниуколико не треба схватити као запажања и критику у вези с целом методом уопште. Наша размишљања и излагања односиће се искључиво на оно што је из структурализма прихватио или разрадио Серенсен. Серенсен каже да, углавном, прима концепције Хјелмслева. Ми ћемо ипак дати

своје мишљење само о Серенсеновом а не и о Хјелмслевљевом раду, јер би дискусија о Хјелмслеву и његовој школи претстављала далеко обимнији задатак. Овај наш чланак треба да да критику структурализма такорећи само по оној површини по којој се простире Серенсенова студија, — а мора се поново нагласити да је Серенсен спроводио идеје своје школе увек веома савесно, иако их можда није спровео у свим правцима у којима би се то могло учинити.

Анализираћемо ову студију не заустављајући се на ономе што спада у ширу проблематику: којој фракцији структурализма припада писац, да ли та фракција и специјално сам писац са овим или са сличним делима имају следбеника, какву критику они доживљују итд.

* *
*

Колико смо могли да видимо из излагања, а и из напомена самог аутора, он је структуралист по својим основним погледима на лингвистику, али је и међу структуралистима у великој мери оригинална појава, највише у томе што на један нов начин уводи логику у закључивање о језичким појавама. Мислимо да би било немогућно одмах прећи на појединости, а не проговорити прво о тим двома компонентама у ауторовим методама — припадности структурализму и специфичној примени логистике, од којих је нарочито ова друга за нашу лингвистичку публику нова. Серенсенова студија написана је тако да је неопходно извесно предзнање, шире од лингвистичког знања; без тога књига изгледа као чудан експеримент, већим делом слабо разумљив.

О структурализму знамо да он на првом месту захтева проучавање *синхроничног* пресека језика или неког проблема у језику. Серенсен се тога придржава, и зато, говорећи о савременом изгледу глаголских система у словенским језицима, само се изузетно дотиче старијег стања. Из таквог искључиво синхроничног посматрања, комбинованог још и са искључиво формалистичким прилажењем материји, проистичу необичне за нас особености студије и необични закључци. Тако, напр., словенски језици, према Серенсену, уопште немају футура у категорији времена¹⁾. Још је интересантније кад се о руском потенцијалу говори да је то *перфекат*, само са речицом *бы*²⁾, а исто се то каже и о пољском

¹⁾ Напр. стр. 161, а и другде, током излагања и у шемама.

²⁾ стр. 155, 157

футуру са *będe*¹⁾ Неко ко хоће да сазна како је дошло до извесних, понекад већ непровидних, односа и алтернација, да било на који начин подведе разноликост савремених појава под неки историски *genus proximum*, не треба да тражи обавештења у таквој врсти студија.

Затим, структурализам води рачуна само о ономе што је *langue* а не и *parole* у Сосировом смислу. То се види и у Серенсеновој студији, где се, напр., искључује могућност употребе првог лица перфекта у средњем роду²⁾, иако је и самом Серенсену познато³⁾ да се таква конструкција може јавити (у песмама и бајкама; в. Г. Нађов, Наш језик 5, 284 – 286; ми се, уосталом, питамо да ли реченица „Ја [сунце] сам данас преко Рисна сјало! И Костове дворе обасјало...“ (НЈ 5, 285) спада уопште у *parole*, како би то према Серенсеновим излагањима излазило: таква реченица се може јавити само у фантастичној литератури, и – уколико би се одговарајућа умотворина знала и цитирала напамет од стране језичких претставника - она би пре била саставни део *langue*).

Једна од основних карактеристика структурализма уопште и Серенсенових метода напосе јесте тражење *опозиција* и *комутација*. У извесним лингвистичким дисциплинама тај се поступак показује као користан и води инструктивним закључцима. Како изгледа његова примена овде, видећемо касније, у детаљнијем излагању садржаја.

Има, даље, извесних методских средстава којима се Серенсен служи а која нису обавезна за сва структуралистичка проучавања. Ту спада избор *дедуктивног начина* извођења закључака, о чему Серенсен говори на неколико места у књизи, и што потврђује својим радом. У његовом случају дедуктивни пут од општега ка појединачноме омогућен је, разуме се, само тиме што се о језику већ унапред зна све што има да се покаже као резултат дедуковања – што и јесте по нашем мишљењу најслабија тачка у Серенсеновим методама. Он, напр., математизирајући језичке појаве, говори да се чланови разних категорија могу међусобно комбиновати (или „множити“ према Серенсеновој идеографији, – рецимо падежи са граматичким бројем), а чланови исте категорије не могу (падежи међусобно). Он то поставља чисто теориски, а после примењује на словенски глагол, показујући како се род,

¹⁾ стр. 157

²⁾ стр. 22

³⁾ стр. 88

лице, време (чланови разних категорија) заиста могу комбиновати („множити“), а свршеност са несвршеношћу, напр., (чланови исте категорије) не могу. Међутим, основна законитост у вези с тиме шта може а шта не може, из које се касније дедукују специјални случајеви, није нимало обавезна као неки општи аксиом, а добијена је из самих тих, Серенсену добро познатих специјалних случајева. У то се можемо лако уверити ако упоредимо лингвистичке чињенице с математичким; то је, уосталом, баш оно поређење које је Серенсену непрекидно пред очима. У математици нема те законитости која би нам забранила да x комбинујемо или множимо са самим собом, док је у случају језика аналогна операција немогућна. Основна законитост је овде, дакле, условна¹⁾ а условност је исконструисана помоћу познатог, онога што ће тек привидно бити добивено дедукцијом из основне законитости. Цео тај круг личи донекле на оно што се у логици назива *petitio principii*.

Даља карактеристика Серенсенова рада јесте *ејпистемолошко прилажење* проблему²⁾, о којем нас аутор на почетку књиге и сам обавештава. Епистемологија овде служи за проверу, за подвргавање критици оних основних чинилаца словенске конјугације на којима се даље зида теориска грађевина. Серенсен — пошто је изабрао као тему времена у словенским језицима — говори о томе да ли се време може сазнати и како се оно сазнаје, шта је време уопште, у којем правцу теку радње изражене глаголима, шта је заправо садашњост итд.

С овим је у вези и тежња да се пречисте питања *шерминологије*, номенклатуре коју аутор у студији употребљава. Теориски правац који се тиме бави захватио је различите науке на Западу, те није мимоишао ни лингвистику, у лицу њених претставника структуралиста. Да би неко излагање, кажу претставници тог правца, било недвосмислено — што је први услов да оно заузме своје право место у полемици и науци уопште — треба уклонити сваку могућност субјективних тумачења. Ако неко жели да изнесе шта је граматичко време, он треба да направи дефиницију³⁾: време

¹⁾ На стр. 63 једна лингвистичка чињеница претстављена је овако: $(x+z) \cdot (y+v) = xy + xv + zy + zv$ le symbole = signifiant 'vient de' ou 'peut se transformer ep. Знак „=“ код њега, дакле, условно значи „<“ или „>“. На идућој, 64 стр. знак „=“, међутим, значи једнакост.

²⁾ Епистемологија: критика метода или основа научног сазнања.

³⁾ Пример је произвољно конструисан, измишљен, али сасвим у духу излагања о којима је реч. Врло карактеристичну илустрацију методе пружа у том смислу претпоследњи пасус на стр. 42, који овде доносимо у тачном преводу, скрећући пажњу на њега само због методе, не и садржаја:

је *категорија* којом се изражава *радња*... итд. Затим ће дефинисати оне појмове које је употребио у претходној дефиницији, тј. *категорија* и *радња*: категорија је *скуп одлика* или сл.; радња је *израз за делатност* или сл. Затим опет треба дефинисати појмове употребљене у двома претходним дефиницијама, тј. *скуп*, *одлика*, *израз*, *делатност*. То иде дотле док се не стигне до оних појмова који су аксиоматични, а шта ће важити као аксиоматично оставља се сваком научнику да бира према својем нахођењу. Мерило вредности последњих аксиома такође није утврђено; притом постоје различита гледишта која се дају свести на два основна: једни мисле да из свих најразноврснијих наука дефиниције треба доводити до једног заједничког фонда појмова, тј. да аксиоми треба за све науке да буду исти и треба да их буде ограничен број, док други заступају мишљење да свака посебна наука треба да има свој специфични фонд аксиома. Тај фонд, уствари, претставља један мали речник, мали језик основних појмова. То има и свој назив: то је метајезик (*Metasprache*); у лингвистици он се зове металингвистика, а и свака друга наука (*Wissenschaft*) има своју одговарајућу метанауку (*Metawissenschaft*). Хјелмслев, пионир и стуб структурализма, те примене идеја о којима говоримо на лингвистику, припада првој струји, онима који воде дефиниције до најопштијих појмова¹⁾. Хјелмслеву се може, каже Серенсен, с једне стране замерити да су му изла-

Остављајући по страни *дисјункцију* и *конјункцију* о којима ће даље бити говора, функције које је Хјелмслев изабрао као основне јесу *дешерминација*, *узајамна зависност* и *констелација*. Поступак који је изабран да се те функције дефинишу састоји се у следећем: прво се утврђује *фонктив* дефинисан као појам који претставља функционални однос према другим појмовима. Значење *појам* фигурира овде као „*indéfinissable*“. Следују два значења — *константа* и *варијабилна*: *константа* је онај фонктив чије је присуство неопходан услов за присуство другог фонктива који успоставља с њим функционални однос; *варијабилна* је онај фонктив који не показује такав квалитет. Овде значења *присуство неопходности* и *услов* фигурирају као „*indéfinissable*“. Најзад на тој бази су дефинисане три основне функције поменуте напред: *узајамна зависност* је функција између две константе, *дешерминација* — функција између константе и варијабиле, а *констелација* — функција између две варијабиле. Само значење *функција* је дефинисано као зависност која задовољава услове анализе, а *анализа* са своје стране дефинисана је као опис једног појма помоћу хомогених зависности успостављених између других појмова међусобно и са појмом који се описује. Овде су *опис*, *зависност* и *хомогеност* „*indéfinissable*“. — Курзивни су Серенсенови.

¹⁾ Да би ствари биле јасније, каже он (стр. 59). Он поставља три захтева које мора да задовољи сваки даљи опис, заснован на његовој аксиоматској бази: опис мора бити неконтрадикторан, исцрпан и крајње упрошћен.

гања неадекватна науци којој припадају. Међутим само се по себи разуме да ће излагања бити на многим местима одиста неадекватна, тамо где научник иде за низовима својих дефиниција до њихових крајњих консеквенца. С друге стране Хјелмслеу су замерали да му ни ти последњи појмови нису увек довољно прецизирани, те да се он на тај начин огрешује о начела емпијске очигледности своје науке. Он, кажу критичари, оставља, напр., недефинисану реч „хомогеност“, употребљену у једној дефиницији, а реч хомогеност може се тумачити на разне начине¹⁾. Серенсен се у овој полемици држи оних који су против успостављања опште аксиоматске базе, против жртвовања специфичности појединих наука у њиховим теориским темељима²⁾ — Ми о целом овом проблему мислимо следеће: тражење аксиоматске базе, па ма каква она била, ако се постави као нешто што је само себи циљ, нема апсолутно никакве практичне вредности. Тај поступак може претстављати извесно сређивање знања, систематизацију, прављење реда, увођење челичне логике у једну хуманистичку науку. Али треба схватити да кад неко у лингвистичком (макар и лингвистичком!) контексту не разуме шта је хомогеност (јер цела процедура се врши ради оних који можда неће разумети), њега ваља упутити на далеко лакшу лектуру него што је структурална лингвистика.

Као последње што има да се каже о Серенсеновој методи треба споменути оно по чему је аутор, посматран у кругу осталих структуралиста, најсамосталнији. У складу са захтевима логистике он своди језичке чињенице на математичке формуле, тачније речено на алгебру, на симболику сличну алгебарској³⁾, и оперише њима као математичар. При свему томе с гледишта „здравог разума“ не може му се замерити ништа; али он се често држи на великој удаљености од духа своје науке, и на таквим местима његова излагања чине утисак филозофске студије, којој су лингвистичка факта само илустрација.

¹⁾ Дискусија о томе на стр. 43–44

²⁾ Стр. 59–60

³⁾ Он се на многим местима осврће на излагања других научника који су се служили симболичким нотирањем и замењивали називе за извесне појмове или целе процесе словима и бројевима. Напр. лингвист Холт претставља једну своју логичку операцију као $+ : - : 0 : +- : -+ : + / -$, а Хјелмслев једну своју као $\alpha A \beta B \gamma \Gamma$; из тога Серенсен изводи поређење: $\alpha A \beta B \gamma \Gamma \sim + : - : 0 : +- : -+ : + / -$ (Стр. 104–105).

Дедуктивна метода, епистемолошко прилажење, тражење у правцу металингвистике, а нарочито математичко - симболичко схватање и руковање материјом — све су то елементи онога чему су већ доста давно подлегле великим делом разне науке на Западу, тј. елементи логистике. Серенсен не говори много о томе да је он следбеник логистичког правца — то се, вероватно, код њега подразумева — али доказује то целом својом студијом. У науци о језику не догађа се први пут да се она покори владајућем филозофском правцу својег времена: то је пре правило него изузетак. О томе можемо наћи лепих података у Делбриковом предговору првом делу његове Синтаксе¹⁾. Дешава се да то покоравање остане чисто механичко — и то су онда тамне странице науке о језику. Такво је испало прилагођавање граматике оној некадашњој формалној логици која је, као што знамо, претстављала једну од карактеристика средњевековне сколастике²⁾. Нешто слично, разуме се на далеко вишем ступњу опште научности, догађа се и у овом случају.

Вредност математике не оспорава нико. Тврдећи да лингвистика треба да остане у својим оквирима, ми не устајемо против математичких израчунавања којима се служи фонетика, метрика, па и стилистика и друге гране науке о језику, јер је ту математика примењена онако како је и треба применити — као техничко средство за освајање нових научних истина. Исто тако тврдећи да се презент не може множити имперфектом, како га множи Серенсен³⁾, ми не устајемо против идеје о множењу ни против безусловне тачности те радње у свакој прилици, већ само констатијемо да је између презента и имперфекта с једне стране и вечно исправне идеје множења с друге успостављена потпуно произвољна веза. Мислимо да се на овом месту могу цитирати речи младог филозофа М. Марковића који је, говорећи о логицици уопште, рекао ово: „... Притом су могући и истинити закључци а могуће су и најфантастичније конструкције, које са објективном стварношћу не морају имати никакве везе, а ипак су логички савршено тачне“⁴⁾.

1) V. Delbrück, Vergleichende Syntax... erster Theil, Strassburg 1893. Он каже на стр. 1: „... Namentlich habe ich mein Augenmerk darauf gerichtet, deutlicher, als es bisher geschehen ist, zum Bewusstsein zu bringen, dass die Syntax fast während der ganzen Zeit ihres Bestehens einem bald stärkeren bald schwächeren Einfluss von seiten der Philosophie ausgesetzt gewesen ist...“

2) в. о. с., стр. 12 и д.

3) в. у даљем излагању.

4) Matematička logika i dijalektika, Nova Misao 1, Januar 1953, 99.

*

* *

Како изгледа расправљање о виду и временима у словенским језицима, засновано на методама о којима смо говорили, показаћемо у даљем излагању. Ми ћемо се првенствено трудити да прикажемо поједине идеје и поједине делове студије, пропраћајући их одмах и критиком, а не толико целу студију у њеном континуитету, пошто она, распоредом грађе, даје повода пре за први него за други начин приказивања.

Серенсен на почетку изјављује да је лингвистику могућно начинити емпириском науком до исте мере колико и физику. У борби за тачност, која је сама по себи веома похвална, он пребацује себи што је у наслов књиге ставио речи „вид“ и „време“ иако се не може унапред знати неће ли у резултату даљег испитивања тих двеју категорија испасти нешто друго, не оно што се у класичној граматици подразумева под „вид“ и „време“. ¹⁾ Ово је место карактеристично за њега. У првом реду карактеристично је супротстављање сопствене школе „класичној“, коју Серенсен на много места оптужује за разне мане ²⁾. Неслагања научника „класичара“ по питањима вида и времена он објашњава нестабилношћу њихових метода и тиме што им методе нису „conformes au sujet traité“ ³⁾. Он тврди да се њихови резултати не смеју примати без продубљеног испитивања ⁴⁾, и таквим и сличним изјавама наговештава велике корекције и резултате. Оно што нам он у

¹⁾ Стр. 9

²⁾ Мора се, међутим, приметити да избор „класичне“ литературе којом се Серенсен служио углавном не задовољава. У својој библиографији он не наводи студије проф. Белића „О употреби времена у српскохрватском језику“ ЈФ 6, „О синтаксичком индикативу и релативу“, Symb. gr. in hon. Joannis Rozwadowski Vol. II, „Постанак прасловенске глаголске системе“, Глас СКА 164, „О језичкој природи и језичком развиту“, Београд 1941 и др. Он не наводи Хавранецова излагања о вези вида и времена („Aspect et temps du verbe en vieux slave“, Atti del III Congr. intern., Firenze 1935 — с освртом и на модерне језике); он не зна да се Мазон одрекао својих схватања о трајним глаголима с префиксима (која Серенсен цитира) у „Quelques observations...“ Slavia 7; не зна шта је о природи српскохрватских времена говорио Љ. Стојановић („О значењу и употреби глаголских облика у реченици“, ЈФ 2) итд. Кад наводи старије научнике, он понекад наиђе на мање срећна места и инсистира на мање важним изразима (напр. цитирајући Маретићево схватање аориста и имперфекта, стр. 133—134 или Миклошића, о истоме, стр 133—135). Мишљењима структуралиста он поклања далеко већу пажњу.

³⁾ стр. 5

⁴⁾ стр 87—88

замену предлаже, састоји се у следећем: прво треба увести методу која ће дозволити да се дође до сигурних резултата, а затим ће се она применити на материјал скупљен од претходника¹⁾. Ми се питамо — какво је то априорно изналажење и наметање метода које се можда такође, приликом примене, неће показати као „*conformes au sujet traité*“ ?²⁾ Додуше, Серенсен не једанпут обећава да ће приликом својих операција „осматрати терен“. Цело дело ипак оставља утисак да је Серенсену далеко више стало до пропагирања метода него до лингвистичких истина, за које он уосталом, приликом њиховог утврђивања, и сам говори да су биле познате већ и раније³⁾.

Пада, даље, у очи и то да се због кидања везе с „класичарима“, због револуционарности, Серенсен служи често старим изразима са потпуно новим значењима. Према уводним напоменама студија би требало да је заснована на функционализму⁴⁾ — међутим реч „функција“ овде⁵⁾ значи не улогу, задатак, службу, или нешто слично, већ однос.

Основне „функције“ (дакле односи) су детерминација, узајамна зависност и констелација, а сем тога логичка конјункција (*и — и*) и дисјункција (*или — или*; све то узето код Серенсена од Хјелмслева). Ни прва три односа нису била непозната старијим лингвистима, а у два последња крије се Сосирова идеја од синтаксичким и асоцијативним односима у језику, о синтагматици и парадигматици⁶⁾. Међутим здраве Сосирове идеје, везане у пот-

¹⁾ стр. 5—6

²⁾ Он наводи, напр., овакво гледиште Хјелмслева (цит. на стр. 55): *La théorie linguistique ne se laisse pas vérifier, confirmer ou mettre en doute en l'appliquant à des textes ou des langues donnés.* Исп. с тим речи Д. Јеремића: Покушај симболичке логике да острани реални садржај из логичких испитивања, испитујући само форме, не знајући о чему се ради кад се говори о и у тим формама, покушај је да се елиминише рационални критериј истинитости (Савремена филозофија Запада, Београд 1952, 119). Курзив Д. Ј.

³⁾ На стр. 83: *Il [le système déductif] ne nous apprend naturellement rien sur les objets linguistiques que nous ne sachions à l'avance ou que nous ne puissions apprendre sans utiliser un système de description. Mais l'utilisation de notre système rend possible une description homogène et cohérente.* Слично признање, са правдањем, и на стр. 73—74.

⁴⁾ Стр. 41. Ту се износи да се класична лингвистика заснивала највише на значењу, што је испадало „*vague et subjectif*“, док се модерна лингвистика придржава само онога што је истински конструктивно — функције.

⁵⁾ Исто и код Хјелмслева, исп. стр. 42, што се, уосталом, тачно види по цитату из Хјелмслева, који смо дали на стр. 311.

⁶⁾ Стр. 49—51

пуности за језичко подручје, доживљују овде готово патолошко развиће, страдају од притиска превелике филозофске потенције, — и стога ми у студији о словенском глаголу читамо о томе да се према дечјој речи *va-va* налази у дисјунктивном односу по *va-va*, тј. ћутање, зеро, да је отсуство *va-va* такође величина, парњак величине *va-va*¹⁾. То је (бар по формалној логици) тачно, исто толико колико је тачно да је према сваком *икс* дисјунктивни парњак све оно што није *икс* — о чему су и стари логичари одавно говорили. Али зар су таква умовања потребна лингвистици? Мноштво категорија узетих из других наука, мноштво условних назива, и то за појмове који сами по себи уопште нису нужни при анализи лингвистичких чињеница, у великој мери отежава читање Серенсенове књиге.

Разлагање о дисјункцији (односа *или* — *или*) уводи нас у једно од карактеристичних поглавља Серенсенове студије, као и данашњег структурализма уопште, — у прављење опозиција и комутација. Ми ћемо се на томе задржати нешто дуже, утолико пре што је ово прва област излагања Серенсенова која се заиста односи на словенски глагол. принуђени смо ипак да говоримо о њој знатно упрошћено.

Серенсен нам показује шта је комутација прво на простијем примеру²⁾. Он налази у данском језику групе *mand*, *maend*, али не налази *mpnd*, *mtnd*. Стављајући редом све гласове између *m* и *nd* — а тај се поступак и назива комутирањем — он долази до двеју великих категорија гласова, оних који могу ту да стоје и оних који не могу³⁾. Он, дакле, делимитира те две категорије у погледу једне стране њихове природе, у погледу способности за извесну врсту службе. Комутацијом је могућно доћи само до тих основних категорија, међутим без нове комутације није могућно открити односе између појединих чланова исте категорије, напр.

¹⁾ Стр. 62

²⁾ Стр. 13 и д.

³⁾ Критерији овде нису јасни. На стр. 88 Серенсен каже да је против статистичких истраживања, међутим без неке статистике — говорећи начелно — он не може знати какве групе могу а какве не могу стајати у језику. Испитивач нашег језика лако би могао заборавити, напр., на вокално *л* или *н* (*дирижабл* одн. *Њуџн*) правећи комутације на *овакав начин*. При свој строгости својих метода Серенсен, када говори о комутирању првог вокала у руској речи *этот*, каже да би се он могао изговорити и као *э* у *эти* а да реч остане разумљива (16). Ту је сам Серенсен непрецизан, јер се *э* у *эти* може затварати до различитог степена, зависно од говорника, а и способности разумевања тако пребачене артикулације код слушалаца биле би различите.

овде између *a* и *ae* нити објаснити односе између појединих чланова различитих категорија, овде између *a* и *t*, *ae* и *p* и сл.

Серенсен ставља себи у задатак да пронађе разне врсте опозиција у словенској глаголској системи. Он узима прво лице једине пољског презента *czytam* и жели да постави према њему прво лице једине перфекта¹⁾. Притом он констатује да с овим обликом у опозицији може стајати и *czytałem* и *czytałam*. Из тога се изводи закључак да се у презенту имплицитно садржи она разлика која се у перфекту да и експлицитно изразити, тј. разлика у родовима. Слично се може рећи и за руски језик: према *читаю* поставља се у опозицију *читал* и *читала*. Ствар се, међутим, компликује тиме што према *читаю* стоји *читал*, *читала*, али према *читал*, *читала* не више усамљено *читаю* него и *читаешь* и *читает* (јер *читал* није одређено у смислу лица као пољско *czytałem*). Једино према *читало*, каже Серенсен, стоји само треће лице презента *читает*, и та неусклађеност претставља, према њему, „велики теориски интерес“²⁾.

Тако изгледа, дакле, путем комутирања делимично изведено поређење двеју категорија које стоје у опозицији — презента и перфекта. Једном структуралисти (и структурализму уопште) не треба замерити што се према *читал* поставља и *читаю* и *читаешь* и *читает*, иако ће у руском језику, било заменицом, било контекстом, увек бити одређено лице облика *читал*, као што је оно у пољском одређено наставцима *em*, *eś* и *o*. Са свога гледишта структуралист овде има право. Има само једна замерка — не ортодоксном структуралисту Серенсену, него самим основним концепцијама структурализма — да ли смо после свега овога сазнали нешто више него то да у руском и пољском језику постоје презент и перфекат?

Ствари постају замућеније када Серенсен прелази на објашњење да измена у изразу не повлачи увек за собом измену у садржају. Имамо опозицију *читаю*: *буду читать*. У изразу је то само опозиција *презент*: *фушур*, али у садржају, вели Серенсен, није обавезно да се та опозиција схвати само тако. Ту се јавља и једно специјално значење глагола *биши*, чега уопште нема у презенту *читаю*, чак ни имплицитно (онако како се у том презенту имплицитно садржала моција рода). Зато се, мисли Серенсен,

¹⁾ стр. 19 и д.

²⁾ стр. 22; исп. оно што смо говорили напред о средњем роду у перфекту, стр. 309.

према *буду читатъ* по значењу не намеће обавезно као презентска опозиција *читаю*; веза *буду читатъ* није само футур, као што је облик *читал* само *перфекташ*.¹⁾ На ово се такође може одговорити само општом замерком структуралистичкој идеологији: логички је то тако, али за живу језичку праксу објашњење не вреди, јер је *буду читатъ* за Руса футур колико и за француза *je lirai*. — Ту, даље (према Серенсену), треба водити рачуна о *буду*, о томе да ли је оно исто када се употреби у футуру и при својој самосталној употреби. Серенсен констатује да су оба *буду* за његову функционалну лингвистику и за комутације једнака²⁾, те да је руски футур у томе сличан српскохрватском перфекту, где је помоћни глагол *јесам* једнак у том перифрастичном времену и у самосталној употреби. (Он примећује, додуше, да у перифрастичном времену перфекту, у трећем лицу, помоћни глагол понекад може гласити не *је* већ *ѿ*, али је та појава необавезна и из ње се не да закључити ништа³⁾). Међутим руски футур се не може поредити са чешким перфектом, јер у чешком перфекту помоћни глагол, употребљен у том перифрастичном времену, има у трећем лицу једнине *ѿ*, док у самосталној употреби такве појаве нема. Серенсену задаје тешкоћу чињеница што се комутацијама не може доћи до тачног сазнања о степену слабљена помоћног глагола у сложеним временима, о томе колики је он део прешао на путу да постане само граматичко средство.

Нешто даље примећује Серенсен комутације на словенски вид. Његова је жеља да комутирањем издвоји главне видске категорије — он се, дакле, прихвата задатка да једним готово механичким поступком изведе она разграничења око којих се још нису сложили ни научници наоружани најфинијом лингвистичком апаратом и најтананијим језичким осећањем. Серенсен не само што није допринео разумевању вида, већ је унео и много непотребне збрке у тај проблем.

Познато је да су многобројни научници одређивали шта је чист видски однос (Агрел, Белић, Карцевски, Кошмидер, Холт и др.). Постављало се питање постоје ли уопште глаголски парови и који су то парови код којих нема никакве друге семантичке

1) стр. 22--23

2) стр. 23

3) стр. 28. Писац очигледно не зна шта су о томе писали Маретић, Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика, Загреб 1931, 538 и д., Љ. Стојановић, Реченичне конструкције без *verbum-a finitum-a* 3, 7–10, А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, 374 и д., и други.

разлике сем видске. Тренутни глаголи који су постали од трајних путем префиксације увек су испрва имали друкчије значење него основни трајни, јер је то ново значење неминовно уносио префикс, који је ради тога и био додаван¹⁾. Већа семантичка разлика сводила се касније у многим случајевима на мању, и бивала је при смањивању најчешће сведена на то да тренутни глагол означи завршеност радње трајнога глагола, већином и са значењем резултативности која из тога проистиче²⁾. Такав однос (трајање према завршености, напр. *писа́ти*: *написа́ти*) многи научници већ сматрају чистим видским односом, иако то још није чист однос трајности према тренутности, лишен сваког другог семантичког призвука. Чињеница је да су такви парови врло блиски правим видским паровима: према *писа́ти* у свести се као тренутни парњак први намеће глагол *написа́ти*, а према *написа́ти* нема трајног *написива́ти*, јер као трајни у том случају служи *писа́ти*³⁾. Осим тога глаголи типа *написа́ти*, поред тога што су терминативни, могу одиста да значе и радњу аперцепирану у целини као вршење и завршеност, као пуну извршеност („он је написао неколико добрих књига“ — где *написао* не значи само „довршио писање“). Психолошки је оправдано да тек довршење радње може дати разлога да се радња схвати као целина. Према томе глаголи који значе довршење могу послужити и за значење вршења и завршености трајне радње, тј. као „чисти“ тренутни према одговарајућим трајним глаголима, док глаголи који значе отпочињање (*уписа́ти*) никад не служе као „чисти“ тренутни према трајнима. Још јаснији видски однос измађу трајног и његовог префиксираног тренутног парњака можемо наћи тамо где је од тренутног глагола (било сложеног с префиксом, било простог) направљен трајни изменом основинског наставка. У таквим случајевима промена вида није скопчана с додавањем префикса, који увек, макар и у најмањој мери, мења основно значење. Имамо пример *расписа́ти*: *расписива́ти*⁴⁾ и ту се, додуше опет због префикса — иако га има и у трајном глаголу — тренутни глагол може некипут осетити као терминативни (и резултативни) према

1) в. А. Белић, критика: Koschmieder E., *Nauka o aspektach* ... ЈФ 13, 221.

2) о. с. стр. 219

3) Stender — Petersen, О функциях глагольных приставок, *Slavia* 12, где он то показује на рус. глаголу *написа́ть*; код Серенсена стр. 91 и д.

4) О таквим паровима, приписујући им чист видски однос, говори Карцевски (код Серенсена стр. 32—33 и 35); међутим, Серенсен то излагање цитира с неодобравањем (35).

трајноме. Још су бољи примери начињени од простих глагола *сесџи*: *седаџи*, *леџи*: *легаџи* и сл. где нема никаквих секундарних наноса у тренутном глаголу, поготову ако је импрефективизовани парњак већ сасвим изгубио своје првобитно итеративно значење.

У области ове проблематике крећу се и Серенсенова тумачења, али Серенсен са својом методом комутирања нема овде никаквог успеха. Он, напр., говори да према трајном *играти* стоје тренутни *поиграти* и *сыграти* (о значењу се, дакле, не води рачуна)¹⁾; и пошто према овима нема ни *поигривати* (у одговарајућем значењу — о значењу се овде води рачуна) ни *сыгривати* (уопште),²⁾ пошто је, дакле, *играти* њихов трајни глагол, то онда значи да је у *играти* „стопљена“ она разлика која постоји између *поиграти* и *сыграти*, као што је разлика у роду „стопљена“ у пољском и руском презенту³⁾. — Ми мислимо да су *поиграти* и *сыграти* „чисти“ тренутни глаголи према *играти* само ако се узме такав критериј, сасвим формалистички, па ма како га називали у структурализму. Да они то нису у својој суштини, о томе нас обавештава сваки руски речник. — Серенсен даље мисли да када се комутација постави у обрнутом смеру, излази да се разлика између *играти* и *сыгривати* „стапа“ у *сыграти*⁴⁾, јер је *сыграти* тренутан за оба наведена трајна глагола. Притом, сматрајући да глагол *сыгривати* не постоји, Серенсен каже да га уводи уместо *сыгриваться*⁵⁾, — што претставља насиље над језичком стварношћу.

У постављању опозиција у којима је један члан недетерминисано — итеративни⁶⁾ или просто итеративни глагол, Серенсен бира незгодан пут: он такве глаголе ставља насупрот трајнима⁷⁾. Зна се да итеративни глаголи прелазе у обичне трајне често неосетно, без видних знакова тога процеса. Шта су друго итеративи у видском погледу (а овде је реч баш о виду) него трајни глаголи? Њихова опозиција према тренутнима далеко је оштрија. Серенсену је, међутим, опозиција *итеративности*: *трајности*

1) Стр. 94: А côté du verbe fondamental *играти* qui est imperfectif figurent non pas un mais deux verbes perfectifs à préfixe qui ne diffèrent de *играти* que par l'aspect, à savoir *сыграти* et *поиграти*.

2) стр. 94—95. *Сыграти* са одговарајућим *сыгривати* може значити „играјући надокнадити губитак“ (у картама, застарело; речник Ушакова).

3) стр. 95

4) стр. 96

5) стр. 95

6) Назив, предложен још од Миклошића, за глаголе типа *возити*, *ходити*.

7) стр. 38 и д.

потребна, јер он над њом изграђује своје даље, често нетачне конструкције. Он тражи после ту исту опозицију пребачену у тренутност путем префиксације. У *итти*: *ходить* опозиција је само у томе што је други глагол недетерминисан, каже Серенсен, и у томе има права; али за *пойти*: *походить* он тврди да је то иста дистинкција, пребачена у тренутност¹⁾, што је нетачно, јер *пойти* значи „почети радњу глагола *итти*”, а *походить* — „извршити у малој мери вршену радњу глагола *ходить*”. Уосталом, кад би се и трајност и итеративност пребациле у тренутност — каква би видска разлика остала у тим новим творевинама? У чему би онда била дистинкција, „опозиција“? Други Серенсенов пример је *быть*: *бывать*, опет опозиција *трајност*: *итеративност*²⁾. Иако је то тачно с обзиром на постанак, а и за површну анализу, у тој опозицији има данас и других семантичких разлика, које су неприступачне за структуралистички шематизам: у *бывать* лежи и значење „дешавати се”, које није изразито у *быть*; *бывать* у већој мери значи „посећивати, одлазити до некога”, него што то значи *быть*. Да ли се ту може говорити о обичној итеративности *бывать* према *быть*? Пребацавањем опозиције у тренутност (*побыть*. *побывать*)³⁾ опет се ни у којем случају не добива оно што мисли Серенсен. Прво, префикс *по* не уноси исте семантичке преливе у оба глагола: *побыть* значи „провести, задржати се, проборавити извесно време“, а *побывать* садржи и значење повратка после једнократног или виšekратног боравка на другом месту. Али ако би се и мислило искључиво на вид, не на значење, како то овде и жели Серенсен, опет се никако не би могло тврдити да је *побыть*: *побывать* иста она опозиција *быть*: *бывать*, само перфектизована. Перфектизовани су *быть* и *бывать* сваки понаособ, међутим њихова припадност једном видском пару, једној опозицији, растура се приликом префиксације и перфектизације, и они постају глаголи једнаког вида. Серенсеново теоретисање има, као што се види, беживотан карактер, за шта треба да сноси кривицу структуралистичка метода, често неподесна за питања језика.

Можда је најчуднија опозиција *аорист*: *имперфект* коју Серенсен назива видском опозицијом, пошто она није вре-

1) Стр. 38—39

2) Стр. 39

3) На стр. 99 то је шематски представљен као:

<i>побыть</i>	<i>побывать</i>	<i>pf</i>	<i>ipf</i>	<i>être</i>
<i>побыть</i>	<i>побывать</i>	<i>pf</i>	<i>ipf</i>	<i>être</i>
				<i>être itér.</i>

Из тога излази да је *побывать* перфективно итеративно *être*.

менска¹⁾ и за коју каже да се њена супротност неутралише у презенту опет исто онако као супротност рода у том времену²⁾. Ако у презенту збиља имплиците постоје сва три рода, само што се они изражавају увек истим обликом, не може се рећи да у презенту истовремено постоји оно по чему се разликује аорист и имперфект. Вид је у њему увек само један (по виду се, уосталом, аорист и имперфект не разликују, пошто аорист зна за оба вида, а зна за њих и стари имперфект); а о оним преливима у значењу који заиста деле аорист од имперфекта у извесним језицима — уопште не може бити говора у случају презента. Једно је непостојање неке обличке категорије, ствар грађења језика, формална страна његова (немање облика за род у презенту), друго је — потпуни апсурд.

У закључку овог кратког осврта на методу комутација морамо рећи да она — овако како је спроведена у овој студији — показује два основна недостатка: прво, њој недостају инструменти за понирање у језичке дубине, она је сувише груба за бескрајно разнолику језичку стварност; друго — она је овде без практичне вредности, јер није у стању да пружи никакве податке о језику осим оних који и омогућују њено спровођење.

* * *

Приказаћемо даље, укратко, алгебраизирање језичких факата које је спровео Серенсен на један потпуно оригиналан начин. Оваквим поступком служио се, колико је Серенсену познато, још само Бул, (George Boole) у филозофији³⁾. Претстављајући граматичке категорије симболично, као биноме, напр. категорију броја као *једнина + множина*, категорију падежа као *номинатив + генитив . . .*, што се после замењује обичним словима $a + b, c + d . . .$ и сл., Серенсен је у могућности да такве биноме „множи“ (тј. комбинује међусобно и да добива на тај начин величине које збиља постоје у језику. Напр.: (једнина + множина) (номинатив + генитив) = номинатив једнине + номинатив множине + генитив једнине + генитив множине. Ни рачунски, као ни лингвистички, не може се добити комбинација једнине с множином ни номинатива

¹⁾ Il en ressort que nous ne voyons pas dans la différence entre l'aoriste et l'imparfait une différence de temps. D'accord avec plusieurs linguistes, nous la dénommerons différence d'aspect (29). На стр. 133 и д. слично, али с извесним поправкама, које после доводе до тачнијих закључака. В. даље.

²⁾ Стр. 137 и д. На стр. 84—85 је ова констатација: L'aoriste et l'imparfait ne figurent pas au présent mais seulement au passé.

³⁾ Стр. 61

с генитивом, јер се сабирци истог бинома међусобно не множе. Производ множења категорија броја и падежа може се још помножити с категоријом свих именичких основа ($a+b+c+\dots$) и на тај начин ће се добити полином — симбол свих именица у целим парадигмама¹⁾.

Примењујући овај нов методски поступак на своју главну тему²⁾, Серенсен уводи категорије вида (*свршеност* + *несвршеност*), логичких времена (*презент* + *претерит*; будуће време је стално потиснуто у задњи план и зато категорија времена не добива облик тринома), а такође и категорију *аорист* + *имперфект*, чије присуство овде не изгледа сасвим умесно, јер се она може комбиновати с категоријом вида, али никако не и с категоријом времена. Даље се уводе још категорије лица, рода³⁾ и лика радње (*espèce d'action*)⁴⁾, затим детерминисаност и недетерминисаност⁵⁾, истина с извесном резервом.

При множењу свих ових категорија, представљених биномима (два вида, два времена, аорист и имперфект), триномима (три лица, три рода) или полиномима (лик радње), Серенсен добива низове сабирака у којима извесни сабирци претстављају било индиферентне било непостојеће величине. Индиферентан је, напр., мушки род у презенту или претерит у имперфекту, док је презент у аористу непостојећа величина. Серенсен ставља и над индиферентним и над непостојећим величинама (симболизованим помоћу слова) знак —. Он тиме, додуше, скреће пажњу на облички синкретизам одн. вештачку творевину, али између тога двога не прави графичку разлику. Тако на стр. 82 производ *ipf. prés. 1 p. m* значи несвршени презент првог лица мушког рода, при чему је мушки род неискazan, индиферентан, облички синкретизован с другим родовима; а на стр. 85 производ *ipf. prés. aor* значи да се у несвршеном презенту не може садржати аорист.

Предложени систем задаје Серенсену и друге тешкоће. Тако презент „помножен“ са свршеношћу и даље остаје силом окол-

¹⁾ Као истостепене категорије, напореда са бројем, падежима и именичким основама, аутор спомиње на стр. 71 род и члан. Нејасно је како се могу — и зашто се морају — множити именичке основе са родовима, када је род већ садржан у именичкој основи (основи у оном смислу како се то узима овде, тј. именици без падежне одређености). Још је мање јасно чему би ту служила категорија члана.

²⁾ Стр. 79 и д.

³⁾ Стр. 82 и д.

⁴⁾ Стр. 89 и д.

⁵⁾ Стр. 97 и д.

ности презент; руски глаголи *выдернуть* и *выдергать* оба су свршена, али се ипак разликују по моментаности и немоментаности, што даје разлога да се помишља и о таквој категорији¹⁾; префикси (посматрани синхронично) у једним случајевима перфектизују, у другим не перфектизују основне глаголе; глаголи са два вида тешко се подводе под алгебарске операције. Итд.

Непостојеће величине, *objets virtuels*²⁾, јесу оно што компромитује овај у суштини духовити проналазак структурализма, јер претстављају баласт који сведочи о томе да метода није срећно конструисана. Признање Серенсеново³⁾ да оваква лингвистичка теорија и није универзална, него да вреди само за ограничену језичку материју, потврђује наше мишљење. Међутим, доказ о томе да оваква метода не садржи у себи контрадикције⁴⁾, што је њеном творцу потребно за показивање њене исправности, сасвим је непотребан, јер је изведен истим оним алгебарским радњама — једино са другим словима и знацима — које су и предложене, тако да је цела проба уствари таутологична.

* * *

Оно о чему Серенсен говори у последњем поглављу књиге претставља углавном полемику са другим научницима око питања вида и времена и тежњу да се „класичним“ схватањима супротставе модерна⁵⁾. Врло је карактеристично настојање да се све оно што се некад сматрало изузетком, особеношћу, специјалном употребом или сл. подведе под такав шири закон, где ће те појаве претстављати нешто правилно, само по себи разумљиво. А тај закон се не тражи у самом проблему него се гради као потпуно ванлингвистичка логичка конструкција, с тим да се лингвистичка факта после могу уклопити у њу. И она се касније доиста уклапају.

Серенсен говори о Хјелмслевљевој конструкцији, познатој као закон партиципације. По Хјелмслеву (и Холту) математичке опозиције су $A : B$, а лингвистичке $A : A + \text{поп } A$, тј. део B идентичан је са A . Напр.: дански презент може значити и презент и

¹⁾ Стр. 99

²⁾ Стр. 65 и другде

³⁾ *ib.*

⁴⁾ Стр. 65—67

⁵⁾ На стр. 109 и д. Серенсен приказује графички стара и модерна схватања свршености и несвршености; шеме су прегледне и интересантне. Лепо је изложено и Кошмидерово психолошко — лингвистичко посматрање видова (стр. 111 и д).

футур¹⁾, он дакле партиципира, има удела у области футура. То исто вреди и за случај кад презент значи прошлост (релативска употреба презента, како бисмо ми то рекли)²⁾.

Постоје, дакле, језичке појаве које претстављају — да се тако изразимо — само себе саме, док друге могу да задру у различите области (не у историском развоју, већ посматрано синхронично). Оне прве Серенсен (заједно с другим структуралистима) назива интензивним, а ове друге екстензивним појавама. Интензивно је оно што је, према схватањима Трубецког (која се овде наводе и развијају даље), *merkmaltragend* а екстензивно је оно што је *merkmallos*³⁾. Тако, напр., у енглеском и данском језику постоји само генитив и не-генитив, јер генитив „означава увек удаљавање и не залази никад у друге области семантичке зоне. Не-генитив... може у реченици играти улогу час субјекта... час *complément indirect* (дativa)... час *complément direct* (акузатива)⁴⁾. Генитив је, дакле, интензиван а не-генитив екстензиван. Задирање несвршеног вида у свршени, тј. оно што га чини екстензивним насупрот свршеном виду који је интензиван, види се, напр., у негативним реченицама (Ја уже проснуо се но ешћ не *вставал* у смислу *не встал*), у императиву (*Иди же домой* у смислу *уйди*) и у питањима (*Зачем бросать шерсть* у смислу *бросить*)⁵⁾.

Предност структуралне лингвистике је у томе, каже Серенсен, што она даје екстензионалне дефиниције, док је традиционална лингвистика давала само интензионалне, па су многе ствари остајале ван дефиниција⁶⁾. Истина, разграничење на интензивно и екстензивно није увек лако извести, о чему Серенсен изричито говори на стр. 124⁷⁾, а осим тога показује и доста колебљивости кад прелази на конкретне случајеве словенске конјугације. Ми верујемо да закон партиципације и подела на интензивне и екстен-

1) Стр. 101

2) Међутим ту се, по мишљењу Серенсена, ствар компликује, јер је симултаност презента с другим претериталним радњама појава логичког карактера, а презент и претерит су појаве лингвистичког карактера (стр. 109).

3) Стр. 125 и д.

4) Стр. 123—124, цитат из Хјелмслева.

5) Стр. 128—130

6) Стр. 155

7) Ту је, у вези са свршеношћу и несвршеношћу, речено ово: свршени вид је интензиван, несвршени екстензиван (пошто се из претходних излагања видело да је свршеност — присуство преставе ограничености, „лимитираност“. Али ако би се ствари посматрале из друкчије перспективе, ако би се несвршеност означила као *durée* а свршеност као *non-durée*, несвршеност би била интензивна а свршеност екстензивна.

живне величине може имати смисла при описима и систематисању извесних појава, нарочито ако се описи тичу неких језичких области или целих језика још слабо проучених, које је потребно приказати шематски прегледно, ради лакшег разумевања. Словенски глагол, са својим синтаксичким индикативом и релативом, са модалним значењем неправо употребљених времена итд. сувише је сложен да би се о њему лако могло одлучивати у том правцу, што се види из врло строгог и пажљивог али ипак не много успешног излагања Серенсеновог. Али се поставља питање — по чему су „традиционалне“ методе биле слабије од ових? Оно што се у њима називало специјалном појавом, широм употребом или чак изузетком, овде је названо способношћу партиципирања, екстензивношћу. Екстензивно је синоним за ширу или специјалну употребу; екстензивност је такоређи присуство изузетка, и оно је, према томе, иста таква аномалија као и изузетак или „испадање из система“ код „класичара“. Као што не знамо понекад откуда изузетак, не знамо ни откуда екстензивност. По чему су појаве подведене под екстензивност постале легитимније? Класичари су постављали питање „зашто“, не само „како“; њих је интересовало зашто се каже *не встал м. не вставал*, иако се нису слагали у одговорима. Серенсен тврди да структурализам даје боље одговоре од класичара. Али ми у његовим одговорима видимо уствари само описе помоћу нових израза, а не објашњења. Јер ако екстензивност и значи само способност учествовања у туђим функцијама, онда не претставља објашњење када се на питање — зашто несвршени вид учествује у туђој функцији — одговори: зато што је екстензиван.

После оваквих сазнања ми губимо интерес за даља, врло детаљна расправљања о томе шта је интензивно а шта екстензивно — прво у погледу пара аорист — имперфект, друго у погледу пара презент — претерит. Што се првог пара тиче, Серенсен посвећује доста пажње теорији Холта, у којој се уопште не види јасно разликовање између аориста и имперфекта с једне стране и свршености и несвршености с друге. За Холта су аорист и имперфект „aspect flexionnel“, а свршеност и несвршеност „aspect syntagmatique“; у аористу је ограниченост реална као што је реална и неограниченост у имперфекту, а у свршености она је потенцијална као што је у несвршености потенцијална неограниченост, јер се јавља у свим граматичким облицима истог глагола¹⁾. Серенсен се с таквим излагањем само делимично слаже. За њега је

¹⁾ Стр. 135, 136

тачно то да у презенту постоји синкретизам аориста и имперфекта (као синкретизам родова, в. напред), само што по његовом мишљењу то није битно за дефиницију та два времена¹⁾. Сем тога он замера Холту што према његовим схватањима аорист од свршених и аорист од несвршених глагола претстављају исто у видском погледу и што имперфект свршених глагола у таквом систему не налази своје право место²⁾. Серенсен је колебљив кад исказује своје коначно, ипак тачно мишљење о томе да аорист — имперфект с једне стране и свршеност — несвршеност с друге претстављају различите категорије. Он се пита — како би оне, да су идентичне, само по постанку из различитог времена, издржале конкуренцију у току читавог миленијума³⁾? — На разним веома непрецизним и већином нетачним констатацијама два научника израдила су два супротна схватања: према Холту је аорист интензивна категорија а имперфект екстензивна⁴⁾, док је према Серенсену обратно⁵⁾. У њихове доказе ми се овде нећемо упуштати.

Даље се расправља о томе да ли треба презенту или претериту приписати интензивност одн. екстензивност. За екстензивност претерита (без обзира како је облички изражен) Серенсен налази доказе у томе што перфекат служи за кондиционал (!), где може имати и футурско значење (*Я бы попросил вас*)⁶⁾, а и иначе се употребљава у футурском значењу (*Отнимите у меня перо — и я помер*)⁷⁾. Претерит служи у сентенцијама за исказивање временски неодређених радњи (напр. аорист: *Где ко ниче, ту се и обиче*)⁸⁾ и за кондиционалност (аорист: *Ако они не скочише брзо, кнез ће доћи до Стамбола мога*)⁹⁾. Али, каже Серенсен, за модерну науку претерит је интензивна категорија, за разлику од презента који је екстензиван¹⁰⁾. Јер историски презент служи и за искази-

1) Стр. 138

2) Стр. 136

3) Стр. 134; цитат је из самог Холта, који је из тачних наговештаја извукао нетачне закључке.

4) Стр. 135

5) Стр. 140

6) Стр. 155

7) 155: *Toutefois, les formes du prétérit peuvent aussi indiquer un fait actuel ou à venir sans que бы figure dans la phrase.*

8) Стр. 157

9) Стр. 158

10) Напр. Јакопсон каже: *Das Präteritum kündigt an, dass die Handlung der Vergangenheit gehört, während das Präsens an sich zeitlich unbestimmt ist und eine typische merkmallose Kategorie bildet* (стр. 162).

вање прошлости¹⁾; свршени презент значи будуће време²⁾, ма да може значити и праву садашњост (пример Пешковског: Посмотрите, что делает заяц: то *вскочит*, то *ляжет*, то *перевернётся*, то *подымет* уши, то *прижмёт* их — где се не показује тачно разумевање за чињеницу да ови перфективни презенти, макар били употребљени и без *то*, имају, захвајујући контексту, итеративно, дакле имперфективно значење)³⁾. Серенсен се такође одлучује да презент сматра екстензивним а претерит интензивним чланом у категорији времена⁴⁾, ако се ради о категорији са два члана. Трочлана категорија времена постоји, према њему, једино код глагола *биши*, и то само у руском, пољском и чешком језику, док је у јужнословенским језицима та категорија двочлана⁵⁾. У случају трочлане категорије мора се футур сматрати интензивним чланом⁶⁾. — Ми ћемо и ове закључке оставити без опширнијег приказа Серенсенових излагања кроз која је он дошао до њих. Јасно је да су овде језичке чињенице изнете врло несистематски, без вођења рачуна о индикативној, релативној и модалној употреби глаголских облика, или боље рећи — систематизација је спроведена према једном потпуно формалном мерилу, а закључци донети на основу ње, произвољни су и ванлингвистични.

С обзиром на то да је структурализму важна једино форма а не суцстанца језичког садржаја⁷⁾, с обзиром на избегавање сваког мешања логичког схватања времена у граматичко⁸⁾, треба ипак поздравити Серенсенова закључна тврђења о томе да су вид и време две различите категорије⁹⁾. Између њих има само извесних додира, каже он, док могућност употребе и свршеног и несвршеног историског презента показује да у том правцу утицаја нема¹⁰⁾. То су тачни закључци, и ми за њих одајемо признање

¹⁾ Стр. 163

²⁾ Стр. 167

³⁾ Стр. 168

⁴⁾ Стр. 164

⁵⁾ Стр. 167; треба имати на уму да се ту искључују из разматрања перифрастична времена.

⁶⁾ Стр. 166

⁷⁾ Стр. 101 и другде. Форма садржаја (*forme du contenu*) је израз који се употребљава да би се избегло мешање с формом у фонетском смислу. О томе опширно у уводним деловима, стр. 9 и д.

⁸⁾ Стр. 149–150, 154; Серенсен осуђује „класичаре“ што су о временима говорили логички а не чисто граматички.

⁹⁾ Стр. 170 и д.

¹⁰⁾ Стр. 170

Серенсену, утолико пре што неки странци нису осетили ову особеност словенског вида.

* * *

Завршавајући приказ, морамо понова истаћи извесне закључке о структурализму и о овој књизи напосе, који су се стварали при читању Серенсенове студије.

Код структурализма се осећа у првом реду брига око метода, у чему је он сасвим једнак осталим гранама западне филозофије.¹⁾ Стога нам он у погледу својих лингвистичких резултата углавном изгледа стерилан. Структуралисти су унели у предмет својег интересовања много нових термина, много нових гледишта, форми мишљења, тежње за прецизношћу; то би могло бити веома корисно за нашу науку, кад бисмо били сигурни да је све то ново у стању и да је обогати. Међутим, такав се закључак не намеће; а ученост и новост не треба да нас засене. Структурализму, онаквом какав смо упознали кроз Серенсенову студију, мора се прво пребацити недовољно озбиљно прилажење резултатима старије науке; а да би се пропагирала нова метода, знање у том правцу треба да буде беспрекорно. Друго, методе су неадекватне предмету на који се примењују. Неко би могао приметити да здрава памет и математички рачун морају бити тачни у свакој грани науке; али када се математика примени за то да се међу лингвистичким чињеницама силом пронађу пропорције, да им се силом наметну формуле по којима се оне, тобож, односе једна према другој, то је онда обична игра духа, а не лингвистика; дијаграматика, а не граматика. Најзад, структуралистичко расправљање оставља слику *circulus vitiosus*-а на оним местима где најављује нове резултате, а долази само до онога од чега је неминовно морало поћи као од познатог.

О Серенсеновој студији морамо рећи да нам она уствари не пружа ништа ново у смислу појединости о виду и временима, а неко ко с предметом није упознат, тешко да би после ње могао створити ма какву претставу о системама времена у појединим словенским језицима и о другим особеностима предмета о којем је реч у наслову књиге. Серенсен не разликује тачно перфективне од перфективних, а имперфективне од имперфективних глагола, не разликује суштину глаголских облика од онога што им придаје контекст. Али се писцу мора признати, поред онога што смо му признали у вези с раздвајањем вида и времена, да је уложио велики напор у свој подухват и да је био потпуно

¹⁾ Д. Јеремић, о. с. 35.

савестан у погледу интелектуалних процеса које је сâм изабрао. Он није бежао од тешкоћа, трудећи се да што исправније примени структуралистичке методе на једну област где структурализам још није озбиљно одмерио своје снаге.

Серенсен — свестан да је његова метода ипак само покушај, модел — каже на једном месту да је и нееуклидова геометрија била дуго творевина без примене, али јој ипак нико није могао оспорити вредност; а после се нашла и примена¹⁾. Ми се надамо да ћемо једног дана моћи тако нешто да кажемо о неким другим структуралистичким достигнућима Серенсеновим.

Д-р И. Грицкат

R é s u m é

Dr. I. Grickat

A propos d'une tentative d'application des méthodes structurales aux problèmes du verbe slave

Nous avons choisi l'ouvrage du structuraliste danois H. K. Sørensen (*Aspect et temps en slave*, Aarhus 1949, 1-185) pour présenter sur son texte à notre public linguistique quelques idées du structuralisme et les possibilités qu'offre son application. On doit, cependant, remarquer tout de suite que cette étude n'est pas à tous les points de vue typique pour les études structurales, car, d'une part, elle n'embrasse pas tout le domaine des tendances des structuralistes et, d'autre part, elle présente en outre quelques nouveautés méthodologiques en comparaison avec les autres études structurales. Ayant ceci en vue, nous nous sommes proposé de donner un aperçu critique, non sur le structuralisme en général, mais seulement sur les éléments du structuralisme qui se trouvent dans l'ouvrage de Sørensen.

On trouve, en premier lieu, dans l'étude de Sørensen, des éléments communs à la majorité des ouvrages écrits dans l'esprit du structuralisme. Tel est, par exemple, le traitement synchronique du matériel linguistique, d'où découlent certaines conclusions spécifiques, parfois même insolites. Ensuite, le structuralisme ne tient compte que de ce qui est „langue“ et non de ce qui est „parole“, ces termes étant pris dans le sens que leur a donné F. de Saussure. Une des caractéristiques fondamentales de ces méthodes est aussi la recherche des oppositions et des commutations, dont Sørensen use abondamment dans son étude du verbe slave.

¹⁾ Стр. 53

Il y a, ensuite, des procédés méthodologiques que Sørensen a également appliqués mais qui ne sont pas obligatoires pour toutes les études structurales. Ce sont principalement des procédés pris de la logistique — de direction philosophique à laquelle se sont soumise depuis assez longtemps déjà et en grande partie diverses sciences en Occident. Pour tirer ses conclusions, l'auteur a adopté le procédé déductif; il s'occupe de problèmes épistémologiques en corrélation avec son matériel, démêle des questions de terminologie („métalinguistique“); ce qui est le plus intéressant et le plus original, c'est la mathématisation, l'algébration des faits linguistiques, en complète concordance avec les exigences de la logistique.

Quand il passe des remarques théoriques à l'application pratique de ses idées sur le verbe slave, il délimite à l'aide des oppositions et des commutations le présent et le parfait dans le polonais et dans le russe, en signalant certaines particularités de ces temps verbaux dans les deux langues. Ce procédé, dans le livre de Sørensen, n'est qu'une illustration; c'est un modèle d'après lequel il est possible d'effectuer d'autres délimitations dans d'autres domaines de la linguistique. Mais cela suffit pour nous suggérer une idée d'ordre plus général, un jugement qui accompagne le lecteur pendant la lecture de tout l'ouvrage, à savoir: acquière-t-on par ces procédés quelque connaissance nouvelle sur la matière? Est-il possible, de cette façon, de parvenir à des vérités scientifiques nouvelles, non encore formulées, ou bien toute cette procédure ne sert-elle qu'à un classement, à une schématisation de ce qui est déjà connu, avec cette seule différence qu'on formule d'une autre manière les données dont on est parti?

Un peu plus loin, Sørensen applique les commutations à l'aspect slave, il assume donc la tâche d'effectuer par un procédé presque mécanique des délimitations sur lesquelles, même les savants possédant le sentiment le plus subtil pour différentes langues slaves, ne sont pas encore tombés d'accord. Sørensen disserte sur la question de savoir s'il existe dans le verbe slave des paires idéales au point de vue de l'aspect et quelles sont ces paires, et il effleure à ce propos quelques questions de même nature. Et pourtant, ce qu'on expose n'introduit dans le problème qu'une complication inutile, qui ne contribue pas à la solution.

Une autre caractéristique de l'étude de Sørensen, et en même temps une réelle nouveauté en linguistique, est l'application de la multiplication, opération mathématique, au matériel linguistique symboliquement représenté. Ainsi si l'on multiplie la catégorie du temps (présent et prétérit, sans futur; donc un binôme) par la catégorie des

personnes (première, deuxième et troisième personne; donc un trinôme) et par la catégorie du nombre (singulier et pluriel; un binôme), on obtient la première personne singulier du présent, la première personne singulier du prétérit, la deuxième personne singulier du présent... la première personne pluriel du présent etc. On obtient en même temps des valeurs indifférentes et des valeurs inexistantes; est indifférent, par exemple, le genre grammatical au présent, inexistant le présent dans l'aoriste (qu'on obtient aussi chez Sørensen en multipliant le binôme „aoriste + imparfait“ par le binôme „présent + prétérit“). Dans ses schémas et symboles, Sørensen ne fait pas de distinction graphique entre l'indifférent et l'inexistant. Les valeurs inexistantes sont ce qui compromet cette trouvaille d'ailleurs spirituelle du structuralisme, et en outre, on ne peut pas non plus, en cette occasion, se dispenser de dire que toute cette procédure ne présente dans son essence rien d'instructif.

Une grande partie de l'étude est consacrée à l'exposé de l'extensif et de l'intensif dans les catégories linguistiques. L'intensif est ce qui ne participe pas dans les sphères d'emploi des autres catégories, tandis que l'extensif est ce qui, à côté de sa signification propre, peut avoir aussi d'autres significations. Les critères dans cette délimitation sont le plus souvent peu sûrs, de sorte que les mêmes paires peuvent être réparties de telle manière aussi bien que d'une manière contraire. Les faits ainsi répartis entre l'intensif et l'extensif ne deviennent pas plus clairs; ils ne cessent pas de représenter „la règle“ et „l'exception“, le „commun“ et le „moins commun“, comme cela avait déjà lieu avant qu'on les eût encore dotés de ces appellations nouvelles. L'explication par l'intensif et l'extensif n'est qu'une description et non une explication véritable comme le prétend Sørensen.

Pour terminer, il convient toutefois de reconnaître que Sørensen est parvenu à quelques conclusions fondées: il a séparé la catégorie de l'aspect de la catégorie du temps, ce que n'ont pas fait quelques autres slavistes qui s'étaient occupés de l'étude du verbe slave; c'est lui qui a même signalé quelques points de contact qui existent entre elles. Il a engagé un grand effort dans son entreprise et a traité très scrupuleusement les procès intellectuels que lui-même avait choisis. Il n'a pas fui devant les difficultés, s'efforçant d'appliquer strictement les méthodes structurales dans un domaine où le structuralisme n'a pas encore sérieusement mesuré ses forces. Pour beaucoup d'insuccès et d'erreurs la responsabilité n'incombe pas au structuraliste orthodoxe qu'est Sørensen, mais bien à la méthode qui souvent n'est pas adéquate au matériel auquel elle se rapporte.

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ГОВОРА ЈУРУКА У МАКЕДОНИЈИ

Говор Јурука у Македонији остао је досад неиспитан.¹⁾ За туркологију он ће извесним специфичним цртама својим, досад турској дијалектологији непознатим²⁾, бити од великог значаја. Балканологија се такође мора позабавити њиме, јер је сасвим могућно да је јуручки један од турских дијалеката који су не само деловали на балканску лексику, већ „и на граматичку структуру балканских словенских језика, и о том не може бити никакве сумње. Само немамо о томе још студија.“³⁾

Проф. Петар Скок с правом сматра да би било „од највећег интереса за студију турцизама на Балкану да се проучи темељно језик македонских Јурука, неке врсти пастира номада“.⁴⁾ Н. К. Дмитријев новим лексикографским материјалом и мање значајним турско-јужнословенским паралелама у области морфологије и синтаксе⁵⁾ учинио је корак напред у решавању овога проблема, иако и ту и у утврђивању фонетских црта османско-турских дијалеката на Балкану⁶⁾ (не спомињући јуручки) полази од фолклорне грађе Вука Караџића и Ст. Чилингирова, а не од живе речи, не од материјала који је сам забележио или су га други дијалектолози забележили.

¹⁾ Т. Kowalski скупно је и објавио у WZKM, XXXIII, 1926 — Osmanisch-türkische Volkslieder aus Mazedonien.

²⁾ Т. Kowalski у Enzyklopedie des Islams (Band IV, 1934), износили главне карактеристике турских дијалеката даје примере из говора Турака (не спомињући изричито Јуруке) у Македонији и то само за црте које нису непознате ни неким другим турским дијалектима.

³⁾ Петар Скок, Бугарски језик у светлости балканистике, ЈФ XII, с. 143.

⁴⁾ Петар Скок, Прилози проучавању турцизама у српско-хрватском језику (Славија, XV, с. 178).

⁵⁾ Н. К. Дмитриев, Этюды по сербско-турском језиковому взаимодействию (Доклады АН СССР, В № 2, 1928 и № 5, 6, 1929).

⁶⁾ Н. К. Дмитриев, Заметки по болгарско-турским говорам (Доклады АН СССР, В № 10, 1927).

Кунош утврђује да је јуручко-туркменски дијалекат остао чист⁷ и да је он, поред зејбечког и ангорског, говор потомака најстаријих дошљака туркменског порекла у Малој Азији, говор претселџучких Туркмена који су продрли у Анадол. Д-р Фехим Бајрактаревић тврди да Јуруци „sprechen meistens verschiedene grobe türkische Dialekte, welche sich von denjenigen ihrer seshaf-ten Nachbarn meist unwesentlich unterscheiden“⁸) али то ничим не поткрепљује. Д-р Ђиро Трухелка, објављујући један законски споменик који се односи на Јуруке, о језику Јурука цитира само следеће: „Die kleinasiatischen Jürüken sprechen einen türkischen Dialekt, der nach Luschan viele fremde, unverständliche Elemente besitzt; nach Bent sollen diese persischen Ursprungs sein. Auch wird von einer Geheimsprache unter den Jürüken gesprochen“.⁹

Т. Kowalski у своме прегледу турских дијалеката (Enzykl. d. Islams, B. IV) не пружа довољно материјала из Македоније. Главније напомене његове у томе погледу јесу: глас х у турским говорима између Скопља и Солуна изгубио се (op. cit. с. 999); почетни *ı* и *v* не чују се (с. 1000, *ılan* < *ı ylan*, *urdiller* < *vurdilar*) у Радовишту; *ks* > *s* (с. 1004 *ıüksek* > *üsek*); *tk* > *k* (ib. — *hizmetkarzik* > *izmekarzik*); губљење *ç* (*ğ*) у примерима као *ālamā* (ауламауа) и, најзад, „in Mazedonien wird auslautendes — ауа —, — ауу —, — ууу — zu — ај —, — уј — (*bardyı* < *bardaуу*, *bējazlyı* < *bējazlyуу*)“.¹⁰

Као што се види, Т. Kowalski не служи се званичном турском латиницом. Ја ћу поред слова из савремене турске азбуке употребљавати још и следеће знакове:

1) *ts* = ц (Bṛāntsa : Брегалница);

2) *ń* = њ (*biń, evińe gitti*);

3) *n^e* = глас познат и у говорима Анадола (*kāf-i-nuniye*), при чијој се артикулацији ваздушна струја у већој мери пропушта кроз нос, док се задњи део језика помера према ресици. Треће ваздуха настаје углавном у пролазу кроз носну дупљу (*ban^a, san^a*);

⁷) Kúnos, Kisázsia török dialectusaizól, Budapest 1896.

⁸) Enzykl. d. Islams, Band IV (Jürüken). Од интереса ће бити да се спомене уверење варошких Турака у источној Македонији, који сматрају да Јуруци говоре „чистије“ од њих, тј. „истамбулски, мекше“.

⁹) Д-р Ђиро Трухелка, Ueber die Balkan-Jürüken (Revue internationale des études balkaniques, Beograd, 1934, с. 91).

¹⁰) Enzykl. d. Islams, Band IV, с. 999. Знак у Kowalski употребљава да обележи *ı*, знаком *ç* обележава *ğ* у савременој турској азбуци, а *ç* = с (*dž*).

- 4) $k, \acute{g} = k, g$ палатални, без јаке фрикативности ($k\acute{o}r, \acute{g}ordum$);
 5) $\acute{i} =$ неслоготворно u , док $\acute{h}u$ знаком u из савремене турске азбуке обележавати јоту, чија је артикулација нарочито изразита на почетку речи и на почетку акцентованог слога ($ko\acute{i}d\acute{i}m, su\acute{i}leyorlar$);
 6) $\acute{u} =$ билабијално v ($o\acute{u}va < helva$).

Испитивања јуручког говора вршио сам у селима „на заравни између Штипа и Радовишта, која се зову Јуруклук“ (Ј. Цвијић, Основе, I, Београд 1906, с 246). То је „под југозападном страном планине Плачковице, према Брегалници и Штипу, Лакавици и Радовишком Пољу — прави Јуруклук“ (Д-р В. Радовановић, Народ. енцикл., Београд 1934) Највећи део материјала је из села Калазлије (Kulāzli), 20 километара североисточно од Штипа, затим у мањој мери забележена је грађа у суседним селима Руљаку (Urak), Радањи (Radaña), Кучилаку (Kuçulat), док сам за нека отступања у морфологији нашао консеквентну употребу у говору села Кучице (Kuçtsa) и Прнарли, ближе Радовишту, у високим планинским пределима, у селима која сви Јуруци сматрају за најчистије јуручко језгро.

На овоме простору вековне турско-словенске симбиозе, ја сам могао да забележим само 6 речи које су Јуруци, према асимилацији врло отпорни, позајмили од својих суседа македонских Словена. То су следеће речи: *ustol* (столица), *raçtsa-raçitsa* (ручица на ралу), *rališnik* (поред турског израза *demir*, што значи гвозђе), *maaritza* (магарица, уз објашњење да то значи *dişi merker-женка магарца*), и из најновијег времена: *var pravın* (има право), *bu primer için* (то је примера ради). Само 6 речи, иако тамо има села у којима су доскора Јуруци „од век“ живели заједно са македонским Словенима (села Почивало-Риçival, Radaña, Oravitsa, и др.), као што има и таквих (Никоман, Калопетровци, Кошево) у којима су се Словени одржавали упркос бројним јуручким насељима наоколо. Међутим, за студије турско-словенске језичке симбиозе и билингвитета много већи интерес претстављао би говор села у североисточном подножју планине Плачковице: Теранци, Зрновци, Мородвис (Morozla), Видовиште, Градец (Grades), Липец (Lipsa), Блатец (Blatsa), Пекљане, Јакимово, Трсина и Лакичије становнике Јуруци не сматрају за своје саплеменике. Упоредјујући овај живаљ са суседним пијанечким помацима, који турски језик и не знају, не могу се међу њима наћи никакве сличности. Ја се нисам за сада дуже позабавио испитивањем њиховог говора, да бих могао евентуално да помишљам на могућ-

ност да су то можда први и врло стари потурчењаци у овој области, али ћу истаћи за сада из њихова говора врло карактеристичну употребу удвојеног објекта (именице и енклитичког облика акузатива македонске заменице го за мушки и средњи род, затим акузатива ја од личне заменице она), употребу словенскога си и му и других енклитика. Тако у примерима: *şindi kuşluu yeim si go* (сада ручам), *ver go be* (дај га), *o gidej si* (он иде), *tuttum si go bir çobançe* (погодих једног чобанина), *aldi si ja* (узе је), *уараим му* (чиним, правим му, готов сам да му учиним), *Şaban geldi si go* (Шабан дође) — по чему се, нарочито из последњег примера, може закључити да је употреба ових македонских енклитика чисто механичка.

Фонетика говора Јурука у Калаузлији и селима у „правом Јуруклуку“ у Македонији показује знатна отступања у односу на гласовну систему савременог турског језика, док неке црте претстављају и новину за турску дијалектологију (ако упоредимо онај материјал који је изложио Т. Kowalski у *Enzykl. d. Islams*).

Вокализам показује тенденцију ка губљењу облих вокала (*runde Vokale*), поремећену хармонију вокала и, у извесним позицијама пуну вокализацију муклога *l* у *i*, нарочито на крају речи. Забележио сам: *bu sos* (*söz*), *ğormē* (*görmeğē*), *bir kōjli* (*köylü*), *Korōlu* (*Köröğlü*), *dort* (*dört*), *mektubu* (*mektübü*), *ben suñlendere'n* (*söyleeseğim*); *ürenmē* (*öğrenmeğē*), уз прелаз неакцентованог *ö* у *ü*, као и *o* у *u* (*gürümlük* < *görümlük*), *buzduçan* < *bozdoğān*) и измену боје неакцентованог *a*, што се такође запажа (*o* > *u*, *a* > *b*) и у околним словенским македонским говорима, *annitiriyorlar* < *anlatiriyorlar*, *kıdır* < *kadar*, *balkına* и сл. Завршетак придева на *-li* готово је уопштен: *tılısimli*, *Kulāzli*, *Kulāzlılar*, *Stambolli*, *fidanboyli*, *kırkli*. Вокализација *i*: *çikti*, *ballkçi* (што је такође у вези са већ споменутом поремећеном хармонијом вокала, нарочито код наставака), и насупрот томе уопштавање муклог вокала у завршецима глаголских облика (*yurekli olan balkına çiksin*, *severim*, *buğdim*, и сл.). Занимљиви су примери алтернације: *kırk* (*kırk*), *sırt* (*sirt*), *sırçе* (*sırça*), *srıça* (*sırça*), *prılanmak* (*pırlanmak*), па се *i* губи и у *brakmak* < *bıakmak*. Интересантна је, не само за туркологију, појава *ge-* > *ga-* (*geldim* > *ğauđim*), контракција *-eğiy -i-* (*dil'dir* < *degildir*), као и *-aği-* > *-aı-* и сл., на што је указао и Т. Kowalski (ор. cit. s. 999). Поред случајева асимилације, који су опште познати у турској дијалектологији, забележио сам и пример *tene* < *tane*.

Консонантизам такође показује одлике које, у извесном степењу, нису познате другим турским дијалектима (исп. Т. Kowalskog, op. cit. s. 999—1003)¹¹ нити за неке од њих знају турски говори у македонским варошима. Ове појаве у фонетици македонског јуручког говора, које принципски могу бити и од општег интереса за консонантизам, јесу:

1) j (ž) уместо с (dž) консеквентно: çojuk düşe kalka büver (çocuk düşe kalka büyür), yoljiim, bu Nasradin-oja suļleejekimiş, kojmejlis, sevejem, turajik (tura ojni < tura oynu), mektubu okuyup jevabını yazajan (yazasağım), filjan ojni.

2) ts у топонимима и веома малобројним позајмицама из македонских словенских говора, које су напред споменуте. Тако: Brāntsa¹², auşam¹³ olup balıkçı Brāntsa çikar, Plaşkovitsa, Nemtsa (Nemça = Österreich), и др.

3) ñ (у свему као српскохрватско nj) уместо п у књижевном¹⁴, али није условљено само положајем иза палатала е, и — као што је случај с прогресивном палатализацијом консонанта к (в. ниже): biñ, eviñ, eviñe gitti, suļlerseñ, döñurşi (проводација), ko sevsin, gitseñ, oçsañ. Личне заменице 1 и 2 л. једн. гласе у номинативу, као у књижевном, ben, sen, али датив једн. (bana, sana) гласе ban^a, san^a, при чему се, код гласа п^a задњи део језика помера према ресици и ваздух у већој мери пролази кроз нос али и кроз уста која су нешто мало отворена. Тај глас забележио сам и у генитиву именица çojun^ain, (где је ĝ можда с јачим назалним призвуком), али исто тако и у: baban^ain, babasin^ain.

4) k' консеквентно уместо k у положају иза е, и: dernek¹⁵ (= juma eftesi < cuma ertesi), tek, sekseñ, pelik (kuyruk), gorulmedik,

¹¹) Т. Kowalski је истакао следеће црте у консонантизму турских дијалеката, које налазимо и у јуручком у Македонији, поред већ споменутих горе: 1) почетак сугласничких група без i (Smail-aa, Stambol); 2) прелаз звучних у безвучне на крају речи; 3) асимилација -nl- > -nn- (karanluk < karanluk); 4) лабијализација вокала под утицајем суседних консонаната (elbüse < elbise); 5) губљење једног консонанта у групама, као што су -ftl- > -fl- (çiflik < çiftlik), -ftç- > -fç- (çifçi < çiftçi) и сл.

¹²) Brāntsa < Br'ęgalnca < Брџгалъница

¹³) Исп. „auşamdad (bis zum Adend)“ у говору Gagauza (Enzykl. d. Islams, B. IV, s. 1010, § 93).

¹⁴) Према усменом саопштењу проф. д-р П. Ђорђића у Босни се чује: denjiz (deniz), jenji (yeni).

¹⁵) У Босни — „sjutra je dernek“ у значењу: слава, сабор манастира, вашар, иначе: „dernek (-gi) = собрание; общество; союз; свадба, пирушка“ (Турецко-рускиј словарь, составил Д. А. Магазилик, Москва, 1945),

bilmedik, o sevilejek, sevsek, sevsejdik, giderek, али иза велара: alırdık, urajak, seviyorduk, bulmadık, okuyarak.

5) h, као што за друге турске дијалекте и за говор између Скопља и Солуна утврђује Т. Kowalski (op. cit. с. 992), изгубио се и у јуручком, али је у неким позицијама дао рефлексе, који су истоветни са македонским словенским (исп. vidōme-Radoviš, vidovme-Prilep). Тако: angı (hangi), angısına verdin, ikāe (hikāye), bir oçva (helva)dize kıldır (kadar), İnt (Hind), bağee (bahçeye), Mēmet, али: anāftar (anahtar), boçça (bohça).

6) ğ се сасвим губи или, најчешће у интервокалној позицији, има рефлекс билабијално џ: boas, поред baus и bauzzi ari (boğazi ağrıyor), buça (boğa), duçan (doğan), suçan (soğan), ruçaça (boğaç), buzduçan (bozdoğan), buçmak (boğmak), Mēmed-āā (ağa), bā (bağ), kāt (kağıt), yūrt, kedi yedi yūrdi (yoğurdu), baırmak (böğürmek).

7) v интервокално губи се: tauk (tavuk), kaun (kavun), kaurma (kavurma).

8) l > ɥ: ğaɥdım (geldim), yoɥdım (yoldum), aɥdım (aldım), oɥdık (olduk), oçva (helva), aɥtı (altı).

9. ğ > k: kumiş (gümüş).

10) -nl- > -nn-, асимилација коју Т. Kowalski налази у другим дијалектима турским. У јуручком македонском та појава је широко распрострањена и ја сам редовно бележио: onnar (onlar), annitiriyorlar (anlatiriyorlar), sevsinnar (sevsinler), Stambolun anımlari sedeftendir nalınnari (nalınları), padişain ayınnari (padişahin hanınlari), urgannen (urganle), ğordunnen (gördünle).

У морфологији запажају се знатне разлике у односу на књижевни језик турски и оне у првом реду долазе услед фонетских одлика јуручког говора, али има и специфичних облика, које у другим турским дијалектима, по Т. Kowalskom, не налазимо. Укратко, ја ћу за сада пружити само материјал из кога ће се, упоређеног са адекватним облицима у књижевном турском, видети колике су и какве су природе те разлике. Ако материјал из појединих граматичких категорија није дат, то не значи да јуручки говор и ту не пружа неке новине у односу на књижевни турски језик, већ да оне нису од битног значаја овде.

Именице с посесивном заменичком постпозицијом -im (ретко -ım, -üm, -um), у облицима 3. л. једн. и мн. немају -dır: ben yoljım, o yolji (yolcudur), onnar yoljilar (yolculardır). Тако исто и у вези са придевом: o zengin.

Придевски завршетак *-li*, као што је речено, уопштен је: *tılısımlı, itibarlı, çiçek suratlı (abraş), kölli*.

Глаголи у јуручком говору чувају све богатство турских глаголских облика и, за разлику од варошког турског у Македонији који не зна за наставке презента *-uor*, у већини чува ове наставке као у књижевном турском (јуручка села у пољу и вароши у Источној Македонији имају презент овога типа: *seveim, sevejsin, seveđ, seveys, seveysın, sevejlär; gelim, ğalıim*). Презент кондиционални: (*eger*) *suđlersem, suđlerseñ, suđlerse, suđlersek, suđlerseñis, suđlerseler; eger sen severseñ olur maabet (muhabbet)*.

Императив гласи: *sev — seviñ, o sevsıñ — onnar sevsınnar*, док оптатив има ове форме: *ben ko* (непозната партикула у књижевном) *seveim, sen ko sevesıñ, ko o sevsıñ, ko bis sevelim, sis ko seviñ, onnar ko sevsıñner*.

У имперфекту нисам запазио знатнија отступања, али аорист (*mazi şahudı*) и 1 л. мн., према фонетској појави *-ik > -ik̄*, гласи: *bis suđledik̄*, док неодређени плусквамперфекат (*hikâye mazi nakli*) у говору Прнарли: *sevmişim (sevmişidim)* према *sevmişidim* и *sevmişimişim* у Калаузлији, Угракү (Руљаку) и другим селима.

У футуру завршно *-m* у 1 л. једн. најчешће гласи *-n¹⁶⁾*, али и морфолошки овде постоји битна разлика. Тако, према 1 и 2 л. једн. *suđlëjen* и *sevejen*, о *sevejek̄, bis sevejës, sis sevendersıñis, onnar sevejekler*, и према *ben sevejekidim* и тд. у Калаузлији, биће у Прнарли и Кучици: *ben suđlendere'n, sen suđlendersin, o suđlëjek, bis suđlenderis, sis suđlendersıñis, onnar suđleejeklär, и ben sevejektim, suđlëjektim*. Дакле у Прнарли: *Ben gidendere'n İstibe yarın tereke ađmaā, ben suđlendere'n babın'a*, али у Калаузлији: *ben gidejen, suđlëjen...*

Партиципи чују се у мањој мери, иако су очувани. Чешће је у употреби адверб на *-ken*: *suđlerken, giderken, yaraken*. Значајна је, и за балканистику од посебног интереса, врло честа употреба глаголске именице: *Urraktan gelmē ben on sene ođdı, mektebe ğitmē başladım, sen bunu ürenmē (öğrenmek) istiyordın, dostumu ğ'ormē gittim*.

Лексиколошки занимљиви су изрази *ulaşık (por), kus-kus* (врста јела, као тарана) *relik̄ (kuçuk)*. Обимнији материјал у томе погледу допринео би и успешнијем решењу проблема: који језик

¹⁶⁾ Исп. Т. Kowalski (op. cit. s. 1006): „1. Person Sg. im Auslaut der Konjugationsformen findet man mundartlich, wie übrigens oft im Altosmanischen (Deny, § 551), *-n* anstatt *-m*; Beispiele aus Kleinastien : *ıapaşan (ıapaşayım)*“.

или чији дијалекат лежи у основи говора македонских Јурука, ако је тачно да „nach Luschan viele fremde, unverständliche Elemente besitzt“ анадолски јуручки.

Да јуручки говор, судећи по свему, показује у првом реду фонетске особине тако широко познате и македонским словенским и другим јужнословенским дијалектима — о томе не може бити спора. Даље, ја сам у источномакедонским словенским говорима забележио преко 1500 турских речи и небројено калкова. Тамо је редак човек, старији од 30 година, који наизменично не говори својим македонским словенским и турским, варошким или јуручким говором. Да се у таквим околностима морају наћи турцизми и у области синтаксе и морфологије — о томе су досад познати у науци и прилози Ф. Миклошича, Б. Цонева и др.,¹⁷⁾ иако су они далеко од тога да у потпуности осветле слику, врло богату, коју у томе погледу пружају јужнословенски говори. А овај проблем, нарочито за балканологе, претставља знатан интерес. Ја бих за сада, остављајући за исцрпнију студију турско-јужнословенске синтаксичке и морфолошке паралеле (не говорећи још о узајамним утицајима, како то истиче Н. К. Дмитриев), могао да укажем на следеће фонетске паралелне појаве у јуручком и у словенским говорима Македоније.

1) неакцентовани о, а > џ, 1 (b); 2) неакцентовано е > е^і, і; 3) Звучни консонанти на крају речи постају безвучни; 4) -st > -s (dos, dosluk, dostum: gos, gosje, gosto); 5) -VNJ- > -MJ- (Plevña > Plevnya, ben Plevnydan çikmam deyor); 6) dž > ž (tursko j) познато и у галичком¹⁸⁾; 7) 1 > џ; 8) -r- > -r-, у ист. Мак. r > rь, rǎ; 9) -hç- > -џç-, -vč- (boçça: Zavčo); 10) истоветна артикулација k, ğ, средње меког л' 11) -ğ- > -џ-, -v- (bozdoğan > buzduçan).

Тодор Маневић

¹⁷⁾ T. Kowalski (op. cit., s. 992) у поглављу 3. Die gegenseitigen Einflüsse zwischen dem Osmanisch-türkischen und den benachbarten Sprachen“ каже да у томе погледу „wir zur Zeit nur sehr unvollkommen unterrichtet. Wir können nur auf vereinzelte Erscheinungen hinweisen. So ist z. B. der Schwund des anlautenden h (x): ak, ain, ane, ani (hany, kany) usw., der für mazedonische Dialekte so charakteristisch ist, aber auch im Bosnisch-türkischen vorkommt, den Einfluss der südslawischen Sprachen zuzuschreiben. Ebenso ist das Schwanken zwischen dem anlautenden e/ie, das man oft in Nordbulgarien beobachtet, auf den Einfluss des Bulgarischen zurückzuführen. Möglicherweise sind auch die eigentümlichen Palatalisationserscheinungen in den Dialekten der bessarabischen Gagauzen dem slawischen Einfluss zuzuschreiben“.

¹⁸⁾ А. Белић, Галички дијалекат, Београд, 1935, с. 126: „Особина је овога дијалекта да свако џ, које се находи у страним речима, прелази у ж, наравно, тврдо“.

R é s u m é

Todor Manević

Contribution à l'étude du parler des Juruks de Macédoine

Le parler des Juruks, probablement d'origine turcomane, dont on compte une quarantaine de mille établis en Macédoine au sud d'Ovče Polje et de la rivière Bregalnica, n'a pas été étudié jusqu'à présent. L'auteur a comparé les caractères principaux de ce parler avec ceux qui sont donnés par T. Kowalski pour les dialectes turcs, dans son ouvrage („Enzyklopedie des Islams“ tome IV). L'auteur constate que les Juruks prononcent conséquemment le *ž* (*j*) pour le turc *dž* (*c*), qu'ils conservent le son anadolien „*kâf-i-nuniye*“, qu'ils connaissent la palatalisation progressive (*ń*, *k'*), le *ɥ* bilabial de *l*, que l'ancienne consonante *h* a des réflexes différents, et que dans la morphologie des verbes ils emploient le futur (*gidendere'n* = *gide-ceġim*), forme inconnue à la dialectologie turque. Dans sa conclusion, l'auteur compare les traits caractéristiques du parler juruk à ceux du slave macédonien et en trouve au moins dix qui sont identiques.

ПЕТ ПИСАМА С КРАЈА XV ВЕКА

I

ТРИ ПИСМА ДЕСПОТА ВУКА, „ЗМАЈА ОГЊЕНОГА“

Ко год пожели да се брзо и поуздано обавести о личности деспота Вука, тај ће, пре свега, погледати како је уткана његова важна и занимљива личност у целу историју српскога народа и у историју Срба у Војводини. То, данас, значи да ће се ослонити на Јиречекову Историју Срба и на Ивићеву Историју Срба у Војводини¹⁾. У обадва ова дела сретће се, међутим, тек с бледим ликом деспотовим и с отвореним или прећутним јадањем што је наше знање о овој веома привлачној личности непотпуно и несигурно. Јиречек истиче, са за њега не свакидашњом отвореношћу, о Вуку ово: „О његовој личности, о његовим годинама и о његову карактеру недостају вести“²⁾. То је, заиста, било онда када је настајала његова Историја Срба потпуно тачно. Данас више није. Код Ивића нема овакве изричите изјаве, али из краткоће његова разлагања о деспоту Вуку и из оскудице извора, на које га је он ослонио, излази то исто, и још и више.

Обадва писца су се, иначе, трудила, а особито Јиречек, да саберу све приступачне им изворне вести о деспоту Вуку и да тако олакшају што вернију и што свестранију реконструкцију његове личности. Но у тим тежњама успели су таман толико да су изазвали много више питања него што су били у стању пружити на њих одговоре. И њима и, уздам се, њиховим разборитим читаоцима морала је особито тешко падати једностраност осветљења деспота Вука. Он је, наиме, приказиван само као велики јунак, колико храбар, толико исто и веран. У једном српском Родослову, Руварчеву, који је веома уздржљив у похвалама, вели

¹⁾ *Jireček C.*, *Geschichte der Serben*, II, 1918, 248—52. *Ивић А.*, *Историја Срба у Војводини*, 1929, 16—26 и 347—8.

²⁾ *Jireček C.*, *о. с.*, 249.

се за Вука „и бистъ храбаръ и воинъ zelo великъ“¹⁾. Нема сумње да је ово тачно. Но по извесним наговештајима морало се слути да је његова личност била много сложенија и његова делатност много свестранија. Овакве слутње нашле су одличну потврду већ у оним изворима о Вуку који су први пут објављени 1932 и још већу у овима који се овде објављују, а који сви дају сјајне доказе о обиму и о спретности Вукових дипломатских акција. Отсад он неће више важити само као храбар јунак и чврст карактер, него и као велики и јако цењени дипломата, који је и у Турској и у Угарској уживао много већи углед и имао много шира војничка и политичка овлашћења него што смо по раније познатим изворима имали права веровати.

Потребна је, према томе, ревизија досадашњих погледа на живот и рад деспота Вука, ради које је, мислим, сасвим умесно прво дати један кратак преглед досадашњих схватања Вукове личности, уколико су она основана на изворима и уколико су учествовала при формирању историјске претставе о њему, те тако, на једини научно беспрекоран начин, показати где се морају дојакосња схватања допунити а где изменити.

Ја, наравно, морам отворити преглед приказа деспота Вука с Хроникама грофа Ђорђа Бранковића, који је у њему гледао једнога од својих предака, те тако свој углед скопчавао са славом Вуковом. Стога у Хроникама не треба толико изгледати веран лик славнога јунака колико чувенога члана династије Бранковића, чијим се изданком желео приказати гроф Ђорђе Бранковић. Његово приказивање деспота Вука протеже се кроз добар део четврте књиге Хроника (стр. 794–893), али то нипошто не значи да је на томе целоме простору само о њему реч. И његова је личност, као и толике друге у Хроникама, уткана у историју Срба, Маџара, Влаха, Пољака и Турака. По којима је изворима насликао гроф Бранковић личност деспота Вука и његово доба? По веома мало њих — по Бонфинију, Иштванфију, Кромеру и по своме летопису. Главни извор био му је Бонфиније, према коме је он, иначе, веома неповерљив и с којим је имао велику муку. Учени хуманиста величао је, како је добро познато, Хуњадијевце, који су — особито за деспота Ђурђа — бивали смртни непријатељи Бранковића. Зато су у Хроникама многе тврдње Бонфинијеве измењиване или сасвим извртане у корист Бранковића и Срба.

¹⁾ Шојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, 1927, 94, стр. 55.

Велика Диканжова Византинска историја, у којој је и историја Бранковића у облику њихове генеалогije, изашла крајем XVII в., није била међу Србима толико распрострањена колико би заслуживала њена висока научна вредност. Дело је било за већину сиромашних Срба прескупо. Његова садржина доспела је у пространије кругове српских читалаца тек преко књиге Јована Томке Саскога „*Illyricum vetus et novum*” (1746), где је други трактат прештампан из Диканжа, док је први и трећи написао сам Саски. Ту је реч о деспоту Вуку у два маха — прво, у Диканжовој генеалогiji Бранковића, и друго, у приказу Саскога владе краља Матије Корвина¹). Диканжу су, разуме се, били приступачни само западни извори о Вуку, те се он морао ослонити на оно што је о њему нашао код Бонфинија, Орбинија и Лукарија; Саски је, опет, тек епизодично унео деспота Вука у опис владе краља Матије Корвина.

Најпространији и најдубљи утицај за погледе на личност деспота Вука истицао је деценијама из Рајићеве Историје, у којој је, слично као и у Хроникама, живот и рад Вуков уклопљен у један простран оквир, но ипак нешто ужи од онога у Хроникама. По величини простора у трећем тому Рајићеве Историје, где се говори о Вуку, не треба судити о множини вести које се тичу баш њега самога, тим пре што је Рајић продужио Вуков век за више од десет година, ослањајући се на заблуду Иштванфијеву, мада је знао да српски извори стављају смрт деспота Вука у 1485 годину²). Рајићеве извори за опис живота и рада Вукова нешто су богатији од Бранковићевих. Много не. Зато се он углавном и ослањао на Хронике док је приказивао деспота Вука и његово доба. У томе је толико претеривао да је у два маха преписујући Бранковића додавао, како се с њиме слажу Бонфиније и Иштванфије, а та су места у Хроникама једноставно преведена из споменута два историчара. Своје изворе Рајић је највише повећао тиме што се позивао на Халкокондилу, Иштванфија, Туберона, Реваја, Ритера, Колара и Крчелића, али у свима споменутим изворима заиста нема оригиналних и важних вести баш о самој Вуку, него, у најбољем случају, о времену у које га је Рајић бацио. Иначе веома зависан од Бранковића, он је на природу деспотске власти Вукове гледао сасвим трезвено и тврдио да је

¹) *Caroli Dv Fresne Domini Dv Cange Illyricum vetus et novum*, 1746, 71 и 172—4.

²) *Раицъ I.*, Историја разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ, III, 1794, 262—308.

то деспотство било само титула¹⁾. При томе, заиста, није ни слутио да је и сам Вук био истога мишљења, како се види и с потписа његових писама која се овде објављују.

Рајићев утицај на стварање претставе и суда о деспоту Вуку био је, како је истакнуто, и простран, и дубок и дуготрајан, али он је био ограничен највише на Србе. У пространи свет пренео је Вуков лик из Рајића Јован Христијан Енгел²⁾. Овај, истина, вели да је дао српској историји после 1459 само облик једнога скраћенога превода („Gestalt einer abgekürzten Übersetzung“) из Рајића Но то није баш тако. Он је унео у своје разлагање о Вуку — што се нас овде пре свега тиче — не само самосталности, него и критике Рајића. Највише су из Енгелове Историје ушла у учену историографију два важна датума из Вукова живота — година 1465, као датум његова преласка у Угарску, и година 1471, као датум добивања деспотске титуле; ово последње је истина, прегледано из Хроника, преко Рајића. За прву, међутим, од ових година вели Енгел да је краљ Матија 1465 ваљда („vermuthlich“) задржао Вука код себе; на ову разумну ограду Енгелову мало се њих обзирало³⁾.

Из Рајића и Енгела црпао је своје знање о деспоту Вуку Александар Стојачковић у књизи која је као мало која код Срба била читана и верована. То су његове Черте, написане кратко, прегледно, укусно и с ауторитетом присебита родољуба, на чију се савесност сме ослонити⁴⁾.

Досад споменута историчка дела несумњиво су данашњим читаоцима теже приступачна и мање разумљива него што би било потребно па да из њих покушају стећи нешто јаснију претставу о деспоту Вуку. Разумљивијим језиком и погоднијим начином покушао је приближити савременицима деспотову личност Стојан Новаковић у једној од својих пространијих расправа „Последњи Бранковићи у историји и у народном певању 1456–1502“⁵⁾. Студија је изашла 1886, али у њој је тако јака романтичка жица да не би било неумесно поставити ове две хипотезе: или је Новаковић тај рад много раније написао, док је пливао романтичким водама, или га је намерно задахнуо духом романтике

¹⁾ Раичић I., о. с., III, 1794, 252.

²⁾ Engel J. Chr., Geschichte von Serwien und Bosnien: Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer III, 1801, 445–8.

³⁾ Упор. Fraknoi V., Mátyás király levelei, külügyi osztály, I, 1893, 78.

⁴⁾ Стојачковић А., Черте живота народа српског у унгарским областима, 1849, 9–10.

⁵⁾ Лешоис, 146, 1886, 1–47; 147, 1886, 1–32 и 148, 1886, 1–70.

због тога што га је наменио Летопису, уверен да романтички занос још траје у Војводини. Тежиште Новаковићеве расправе, уколико се тиче свих Бранковића а посебно деспота Вука, није толико у сабирању и осветљењу историјских извора, колико народних песама. Историје о Вуку је веома мало¹⁾, а народног певања јако много²⁾. Своје историјско разлагање ослонио је Новаковић на изненађујуће мали број извора, од којих још мање њих изричито истиче. Од извора загледао је само у оне које је издао В. Макушев и с којима се срео у нашим летописима. Из литературе спомиње само Енгела, Цинкајзена, Стојачковића и И. Руварца. Заиста премало, и првих и других. Вештачки уздигнута дикција и веома китњаст стил тешко да су налазили одјека и код већине читалаца савременика ове радње. Данас, наравно, још мање. Али и поред осећаја nelaгодности, који извире из начина приказивања, треба с особитом пажњом пратити Новаковићево разлагање о народним песмама, у којима је опеван деспот Вук. Велим пратити разлагање, али не и потпуно га прихватити.

Сасвим друкчији је став Илариона Руварца према деспоту Вуку. Он је део свога детињства провео у Сланкамену, чврсто скопчаном с успоменама на „Змаја огњенога“, а већи део свога живота провео је у Гргетегу, од кога је учена традиција направила задужбину слепога Гргура, оца Вукова, па ипак није упадао у романтичарски занос док је писао о њему. Он се трудио много више око личности деспота Вука него што би се могло и помислити по његовим штампаним радовима. У остацима остатака научне оставине И. Руварца, који су сада у мене, има и један велики лист, писан још у временима када се он служио старим правописом. Уврх њега стоји: „О Деспотима србским и тко их е поставио“. Од тада па до последњих година свога живота није И. Руварца напуштала племенита страст да сабере што више података о свима српским деспотима а, можда, највише баш о „Змају огњеноме“. Њега је жарко занимала генеалогичка Бранковића и, с њоме у вези, да ли је Вук законити или незаконити син слепога Гргура. Био је убеђен да је незаконити. Природа деспотске власти у Угарској, за коју га је већ Рајић заинтересовао, није била тајна за њега. Мислио је о њој као и Рајић, па ипак је целога века носио у срцу жаоку на Рачкога — сасвим разумљиву — због начина којим је овај расправљао о српским

¹⁾ *Летопис*, 147, 1886, 7—18.

²⁾ *Летопис*, 148, 1886, 12—40.

деспотима у Срему. Не треба истицати да је са свом жестином свога темперамента улетео у проблем о лажним Бранковићима, православним и римокатоличким, и скупљао богату грађу о томе, само делимично искоришћену. Да даље не ређам — превртао је цела века и старе и нове књиге и исписивао где год је шта нашао о српским деспотима. Стога неће бити никакво изненађење када рекнем — што се, држим, и не слуги — да је И. Руварац и у својим штампаним радовима сабрао највише вести из извора и из литературе о деспоту Вуку, а у нештампаним би се још понешто нашло, помена вредно, што он није искористио. Руварчевих помена деспота Вука има у његовим радовима толико да их не могу овде све низати, али морам рећи где их је највише — у расправљању о Белој Стени и у Старом Сланкамену¹⁾. Он је само у та два рада успео да сабере и прокритикује све до онда познате вести о деспоту Вуку; при томе је он умео навести и важну савремену изјаву о њему, не саопштавајући где се она налази, да би тако од читалаца начинио сараднике; ја сам, међутим, издајући Зборник, морао то пронаћи и рећи.

Лајош Талоци сабрао је из маџарских архива неколико вести, које и раније нису биле потпуно непознате, о деспоту Вуку²⁾. Његове хипотезе о генеалогии Бранковића нису нашле потврду у изворима. Родословље Бранковића у његовим Студијама из историје Босне и Србије у средњем веку сасвим је унакажено баш што се тиче деспота Вука; он га је сматрао за законитог сина слепога Гргура, а на генеалогској табlici у овој књизи истиче се да је Вук незаконити син; и све остало, што се на њега односи, погрешно је³⁾.

Константин Јиречек много се намучио везујући у једну целину приказивање наше прошлости у временима расипања и пропадања српских земаља. Није му било лако одлучити се или за синхронистичко приказивање у свима нашим областима, или за низање судбина појединих наших земаља редом, скопчавајући поједине такве одељке чешће неуспелим него успелим прелазима, на чему му се не сме замерати, јер је то доиста мучан задатак. Гроф

¹⁾ Руварац И., Прилози, в) Fevezkeo = Сланкамен?, Зборник И. Руварца, 1934, 299—302. Стари Сланкамен, Ibidem, 365—410.

²⁾ Thallóczy L., Bruchstücke aus der Geschichte der westlichen Balkanländer, IV, Zur Geschichte der Despotenfamilie Branković, Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina, IV, 1895, 322—55; нарочито 336, 342, 353.

³⁾ Thallóczy L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, 1914, 121—34; нарочито 123.

Ђорђе Бранковић и Јован Рајић изабрали су синхронистички начин приказивања овога дела српске прошлости, те су због тога утопили личност деспота Вука, у једном пространом оквиру, у широк временски размак. Јиречек није тако урадио. Он је, у овоме случају, издвојио личност деспотову из српске, босанске, угарске и турске прошлости и окупио догађаје из њихових историја око Вукова живота, не растурајући његова дела по појединим државама. Зато је одељак о деспоту Вуку у његовој Историји Срба испао као нека мала монографија о једној важној и занимљивој личности, уклопљена у Историју са заиста неспретним прелазом: „У ово доба има опет међу заповедницима граничне страже према Турцима један српски деспот у Јужној Угарској¹⁾“; Јиречек је веровао да је деспот Вук прешао Угрима 1465 и да је 1471 био од краља Матије наименован за српскога деспота; што се тиче легитимности његова рођења, то је он само навео мишљење Талочија, с којим као да се и сложио. Извора је, како сам већ наговестио, о Вуку скупио Јиречек што је више могао, али мање него И. Руварац; то важи и за литературу.

На Бранковићев и Рајићев начин приказивања личности деспота Вука вратио се опет Алекса Ивић у својој Историји Срба у Војводини. У њој је о њему употребљено још мање извора и литературе неголи код Јиречека, али је ипак речено углавном све што се онда знало о Вуку: „Савремени списи приказују Вука као витеза у узвишеном смислу ове речи и нарочито истичу поверење, које је уживао код краља Матије. И у народној успомени, у народним песмама, деспот Вук је био јунак коме није равног било²⁾“. Спомињући савремене списе, Ивић је имао на уму пре свега Бонфинија и на њега се највише ослонио док је писао први део свога суда о деспоту Вуку.

Ивићева Историја штампана је 1929, а 1932 објављена су два писма или, тачније, једно писмо с додатком од деспота Вука, које га приказује као веома активна у дотад неистицаној његовој делатности—дипломатској³⁾. Ове документе нашао је А. Дајсман у библиотеци у Серају, у Цариграду, и уступио их И. Гошеву ради објављивања. Добронамерни издавач познавао је, међутим, само ћирилицу, којом су документи писани, али није знао српски

¹⁾ *Јиречек С.*, о. с., 248.

²⁾ *Ивић А.*, о. с., 26.

³⁾ *Гошев И.*, Две новооткривена писма на „деспотъ Вукъ“ до „султанъ Баязитъ ханъ бегъ“, *Известия на Истор. друж. въ София*, XI-XII, 1931—2, 265—9.

језик и није познавао предмет о коме се ради. Но и поред невестог издања, пунога погрешака, претстављала су ова писма велико и пријатно изненађење, те их је Ст. Станојевић преко новина објавио најширим круговима читалаца: „Два нова писма Змај Деспота Вука — у једној цамији у Цариграду нађен је један свежањ српских докумената из средњег века“¹⁾. — Он је у овоме натпису начинио погрешку, говорећи о месту налажења, али је у самим писмима понеку погрешку бугарског издавача поправио. Све није могао, те је због тога набавио фотографије писама и уступио их Љ. Стојановићу ради објаве у старим српским повељама и писмима, где су она несумњиво боље публикована²⁾. Мало пре овога трећег издања на српском језику штампао их је њихов проналазач, А. Дајсман, у немачком преводу, који су за њега сачинили Ст. Станојевић и М. Фасмер³⁾. Тако су ова два документа, упућена од стране деспота Вука султану Бајазиту II, доживела изнимно велики број издања у врло кратком времену. Већ из ових докумената могло се с довољно сигурности ишчитати да је деспот Вук био не само велики јунак и чврст карактер, већ и вешт дипломата, с јако високим угледом и у Угарској и у Турској. Дакле, као створен за посредника у преговорима око примирја између Турске и Угарске, који су започели одмах после смрти султана Мехмеда II. Што важи за писма објављена први пут 1932, то још више вреди за ова која се овде издају.

И ова три писма деспота Вука потичу из исте збирке у Серају као и мало даље овде објављена „Два писма из Угарске“. Њих наша наука захваљује љубазности угледнога турколога Ф. Бабингера, који ми је послао њихове фотографије, величине 9:13 цм. у јесен 1953. Тиме је помогао и разјашњењу српске историје и упознавању турске прошлости, чему је посветио свој плодни научни рад.

Два од овде објављених писама деспота Вука упућена су султану Бајазиту II, а једно Алибегу Михалбеговићу. Код писама Вукових објављених први пут 1932 постоји — то морам рећи — сумња да ли су она писана баш 1483, како их је датирао Ст. Станојевић; на овом месту није прилика опширније расправљати о

¹⁾ *Полишка*, 27, VII, 1932.

²⁾ *Стојановић Љ.*, Старе српске повеље и писма, 1, 2, 1934, 487—9.

³⁾ *Deissmann A.*, Forschungen und Funde im Serai, 1933, 102—5: „Altserbische Sendschreiben des serbischen Despoten Vuk Grgurović (1471—1485) an Sultan Bajazit II (1481—1512), betr. Vorverhandlungen für einen Frieden mit König Matthias Corvinus von Ungarn (1458—1490). Zeit: 27. Juni 1483; Ort: Irig in der Fruschka Gora“.

тачности таквога датирања. Што се пак тиче овде издатих писама, то се година њихова одашиљања може беспрекорно утврдити. То је 1481. У дужем, наиме, писму, упућеном султану Бајазиту II реч је о његову доласку на престо након смрти Мехмеда II на такав начин да је искључена свака недоумица о томе у коју га годину ваља ставити. Оно, поред осталог, претставља изјаву оданости деспота Вука новоме турскоме господару. Пошто су и друга два овде саопштена писма у тесној вези с првим, то ја стављам сва три писма у годину 1481.

Султан Мехмед II умро је 3 маја 1481, и непосредно после његове смрти пожелео је нови султан, Бајазит II, да осигура мир на пространим границама Турске, те да ради тога склопи примирје и с Угарском, тада опасним противником. Најпогоднији посредник за извршење ове намере изгледао је султану деспот Вук. Он се на њега обратио једним писмом, за које је вечна штета што је изгубљено и што ми његову садржину можемо докучити тек из деспотова одговора. Бајазит II нудио је Вуку једну област између турскога царства и угарскога краљевства, у којој би он био онако потчињен Турској како су и раније били његови преци. Обећавао му је земље и градове. То је за српску историографију велика и важна новост. Које земље и градове је султан Бајазит II нудио деспоту Вуку? Из писма деспотова не види се сасвим јасно његов став према султановој понуди. У писма између султана и деспота улазио је — то је сасвим очевидно — само мањи и, можда, мање важан део дипломатске делатности; то важи и за дописивање са султановим претставницима. Све остало, јамачно најважније, било је поверено, у овоме случају, султановом склаву Мурату, и деспотовом слуги, Јовану, да усмено испоруче. Деспоту је, види се, било много стало до тога да се оствари примирје између Турске и Угарске. Зато је он, поред угарскога краља, узимао на себе свечану обавезу да ће се примирје чврсто држати ако га само Турци буду поштовали. Ово значи да је и стварна власт Вукова у Угарској била већа него што се до 1932 године смело веровати; из писама, наиме, објављених споменуте године излази, као и из овога, да је Вукова власт у Угарској била таква да је могао узимати на себе веома крупне обавезе.

Из другога Вукова писма, Алибегу Михалбеговићу, избија исто тако његов висок углед и његова широка овлашћења. Морамо само жалити што је најважнији део Вукових порука Алибегу био такве садржине да није доспео до нас, јер је деспот наредио своје изасланику Јовану не само да неке његове поруке усмено

саопшти Алибегу, већ да то учини само у четири ока. Какве ли су то поруке биле? Међусобна обасипања пријатељским уверавањима и преучтивим изјавама у овим писмима не треба нипошто превидети. То су важни документи за међудржавне и друштвене одношаје.

Треће писмо Вуково је само веровни акт за султанова изасланика Мурата, с уверавањем да су његове усмене изјаве султану Бајазиту II заиста Вукове поруке.

Прва два писма писана су или руком невештом или рукописом нечитким; писао их је исти писац као и оно Вуково писмо издато 1932. С малих фотографија није их било лако прочитати и преписати. Писана су, углавном, чистим говорним језиком, који је веома занимљив, али ја нећу да отимам филолозима радост да они с језичне стране проуче и прикажу ова писма. Треће писмо писано је китњастим рукописом од стране вешта писара.

Пре растанка с овим кратким уводом да рекнем још неколико речи о потпису деспота Вука и о титули коју он признаје Алибегу. Вук, мислим, сматра своје деспотство као титулу налик на гроф, барон и сл. Меће је испред свога имена, а као своје звање он истиче да је капетан босанских градова, што Турцима, доиста, није било драго. Све је то сасвим ново и врло важно. Што се пак тиче титуле Алибегове, то му Вук признаје исти наслов што су га носили последњи српски деспоти у Србији. Њему је Алибег господар Српске земље и Подунавља. Садржина се, значи, изменила, али је љуска остала.

У писмима има тако мало кратица и слова изнад линије да је најприкладније оставити кратице какве су, пошто су лако разумљиве, а слова изнад линије спустити, у заградама, у линију. Писар је здруживао ρ и κ , који су овде раздружени. Он је желео, даље, правити разлику између писмена ϕ и ψ , те је прво писао као ϕ и изнад њега ψ . Овде су оба ова слова стављена једно поред другога. Акцената у писмима има мало, и ти су изостављени, пошто су ударани без смисла и неконсеквентно. Интерпункција, тачка уношена у текст мало изнад линије, остављена је каква је. Тако је штампање олакшано, а да слика писама није много измењена.

Никола Радојчић

П И С М А

I

Белико(мѣ) и прѣвисско(мѣ) и пресла(к)ном(ѣ) и прѣсветло(мѣ) г(с)по дароу цроу на(д) цри | исто(ч)не(м) и запа(д)нне(м) землѣ(м) и велики амире сѣ(л)тань Блгзвѣтъ | бегоу целива(м) че(с)титѣ роукоу цр(с)тва ти · велики и честити г(с)по | дароу аво догѣ к на(м) цр(с)тва ти слоуга мѣратъ и ш(д) негга примисл(о) | книгоу и рѣчи цр(с)тва ти и ми доврѣ разоумесмо що цр(с)тво ти на(м) | оу своени книге пише и на рѣчи пороучоуе · ми се са те(м) цр(с)твоу | ти покланѣмо како нашемоу г(с)подароу · и що намъ пише цр(с)т(в)о | ти ерѣ ю бг ѣчини(л) и сев си на столоу цр(с)тва свога шца бг | да оумножи цр(с)тво ти че(с)тито ѣ доугоу животоу · а що намъ | цр(с)тво ти пише и на рѣчи пороучоуе ерѣ на(м) хокіе(ш) дати зѣ | мліе и градове а ми да висмо били мегю цр(с)тво(м) ти | и мегю светле(м) краіемъ како соу и наши први били · и за | иноу рабotoу що зна цр(с)тво ти що си на(м) биш пороучиш · и ми чоувши твoга цр(с)тва волю и хоте(н)е поустисмо к на | шемоу г(с)подароу светлом(ѣ) краію а къ братоу твoга цр(с)тва | и на тои га наго(с)мо како може ѣ све(м) цр(с)тва ти вола би(ти) | и ако докле би цр(с)твоу ти вола била дотлаи да в(ѣ)де миръ | мегю вами и братѣство истиньно и приате(л)ство | а ми мегю вами стоєки да висмо слоужили цр(с)твоу ти | како соу и наши први слоужили и хар(ч)е давали докле в(ѣ)де вола | цр(с)тва ти · и молимо се цр(с)твоу ти ако хокіешъ да вѣде ме | гю вами тврѣдо бра(т)ство и приате(л)ство како да чоуе | ва(с) светъ · тадѣ да вѣде ш(д) цр(с)тва ти стране тврѣдо | и непоколебимо · а ш(д) краіеве светло(с)ти стране га ш(т)зи | мліе(м) на мою главоу и на мою вероу и на мою дшѣ ерѣ кіе | бити ш(д) краіеве светло(с)ти тврѣдо тоє що справи | мо да не вѣде мегю вами ниєдна варька · и къ цр(с)твоу | ти посласмо нашега по(ч)тенога слоугѣ ишвана съ сви(м) на | шѣга ср(д)ца хоте(н)емъ молимо се цр(с)твоу ти що ти в(ѣ)де | говориш да га вероуешъ · и вѣ да ѣмножи че(с)титом(ѣ) црѣ лета | и године.

ноуліта ѣ оу коупини(кѣ)

цр(с)тва ти скла(к) деспот | воуки
и канета(н) вoса(н)ск(и)х) градо(в)

Адреса:

Келико(мѢ) и прѣвисоко(мѢ) и прѣславно(мѢ) и прѣсветло(мѢ) |
г(с)подароу цроу на(д) цри исто(ч)не(м) земла(м) и за |
падіе(м) и велико(м) амире с(Ѣ)лтанъ вази | ть вероу

II

Племеинито(мѢ) и моудро(мѢ) и всакѣ по(ч)тене ч(с)ти и слави
вго(м) даро | ваномоу и оу храбарствоу нарочитомѢ братѢ ми и
при | тателю г(с)подароу ср(в)ске землѣ и подоуи(в)га ваше алике |
гоу много здравье и веселье да има бра(т)ство ти нашъ |
по(ч)тени братѣ аво разоуме(с)мо що си на(м) Ѣ својеи книге |
писах како да ми словодно нашега оулака к тивѣ пошлѣмо |
и ш(д) тивѣ да погье на големога г(с)подара по(р)тоу а на вероу |
великога г(с)подара и всех вашалара и твою затои да зна(ш) |
ерѣ ми посласмо нашега по(ч)тенога слоугоу ишвана и с моу | рато(м)
къ бра(т)ствоу ти да и(х) ш(д)прави(ш) на цревоу порт(Ѣ) | како ти
зна(ш) и да зна(ш) що (с)мо г(с)ноу цроу писали и на рѣчи по |
роучили тои смо рѣкли и наѣчили нашега слѣгѢ ишвана | све да искаже
бра(т)ствоу ти затои що ти ш(д) на(с) каже | вероуи га и више тога
и га ти приѣма(м) нашо(м) веро(м) | и нашо(м) д(оу)шомъ ерѣ ш(д)
кравеѣ светло(с)ти стране | ни ш(д) на(с) ниѣдна ва(р)ка ниѣдна
льже неке ви(т) | шогоде(р) справимо мегю ними такогье(р) да |
боудѣ ш(д) големога г(с)подара стране и ш(д) ва(с) такои кѣ |
мо добрѣ поса(л) справити и па(къ) да зна бра(т)ство ти | ерѣ
ти са(м) ишце некое рѣчи по ишван(Ѣ) пороучи(л) моли | мь те
прими и(х) ш(д) неѣга насамоу те рѣчи дроуги члвк | мегю вами
да не чоуѣ а що ми ѣ пороучило бра(т)ств(о) | ти за свога чловка
кога би хотѣл к на(м) дослати за т(о)и | кадагоде(р) хокѣ(ш) пошли
га словодно вера м(Ѣ) гна | светлаго краля и по неговои светло(с)ти
наша | да догье словодно с посло(м) кои има бра(т)ство ти | и па(к)
да га по(с)тавиomo здрава до смеде(р)ѣѣ.

де(с)поть воукъ и капе |
та(н) воста(н)ски(х) граде(в)

Адреса:

Плѣмѣнитѣ(мѣ) и моудро(мѣ) и всакѣ по(ч)тѣнѣ |
 ч(с)ти и слави вго(м) дарованом(ѣ) и ѣ храв(а)р |
 стѣѣ нарочитом(ѣ) брат(ѣ) ми и приѣтѣ |
 лю г(с)подароу ср(в)скѣ землѣ и подѣна(в)ѣѣ вѣше |
 алибѣгоу

III

Бѣлико(мѣ) и прѣвисокѣ(мѣ) и прѣславнѣ(мѣ) го(с)подароу цароу
 на(д) царѣ исто(ч)ни(м) и запа(д)ни(м) | землѣ(м). вѣликѣ(мѣ) амирѣ
 соулта(н) вагази(т) вѣѣ. целива(м) честитоу роукоу цр(с)тѣѣ ти
 вѣликѣ | и ч(с)тити го(с)подароу. да знаѣ велико цр(с)тѣѣ ти. ерѣ
 смо неколико рѣчи пороучили цр(с)тѣѣ ти по цр(с)тѣѣ | ти слоугѣ
 по моурат(ѣ). затѣм ц(о) вѣдѣ говори(л) ѣ(д) на(с) цр(с)тѣѣ ти
 моурат(ѣ). да м(ѣ) ѣ вѣровало цр(с)тѣѣ ти коли | ко да ти ви(х)ѣѣ
 са(м) говори(л) цр(с)тѣѣ ти: — и вѣ да оумножи лета и годи(н)
 цр(с)тѣѣ ти: —

цр(с)тѣѣ ти скла(в) дѣспо(т) вѣ(к) |
 и капѣта(н) вѣса(н)ски(х) градо(в)

II

ДВА ПИСМА ИЗ УГАРСКЕ

Познати учени турколог Ф. Бабингер био је заиста и увиђаван и љубазан, када ми је с пролећа ове, 1953, године послао ради објављивања фотографије два српски писана писма с краја XV века. Тиме је учинио нашој историографији, међународном праву и нашој филологији услугу на којој му припада искрена захвалност. Писма су пре двадесет година нађена у тулбету Синанпашинѣ, у једној хрпи докумената који сви потичу из осамдесетих година XV века. Било их је на више језика, међу њима и српски писаних. Величина ових писама у оргиналу није забележена; величина фотографија, које сам ја добио, јесте 9:13 см.; фотографисана су и писма и њихове адресе; према томе, ја сам тада примио четири фотографије; оригинали су у Серају, у Цариграду. Пошто су писма велика, а формат фотографија мали, то их није било лако прочитати и преписати. Ја се, ипак, надам да сам их добро прочитао и тачно преписао.

Када се сретнемо с ретким српски писаним споменицима ове врсте из тамних векова нашега робовања Турцима, онда се лако може упасти у искушење да се њихова важност прецени. Што је ретко, то је често већ и самим тим и драго. Ја држим на уму ову опасност, па ипак веома радо истичем да је важност ових писама заиста изузетно велика. И то због више разлога.

Добро је познато да је у првим вековима османлијске власти у Европи српски језик био један од дипломатских језика на Порти. Султани су се при општењу с неким западним и северним земљама служили српским као дипломатским језиком, док су се талијанским комунама обраћали највише грчки. Турских писама насталих у српском одељењу султанске канцеларије било је веома много, и само за наше земље и само из Дубровника она су окупљена у две овеће збирке, ону Ћире Трухелке и ону Глише Елезовића. Трухелка је дао своје издању натпис „Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke archive“ (1911), иако су сами Дубровчани једино за три од сто осамдесет тамо издатих докумената написали да је та порука „scritta in schiauo“, док се за све остале вели да су писане српски „in serciano“. Зато је Глиша Елезовић и дао своје издању натпис „Турско-српски споменици Дубровачког архива“ (Јужнословенски филолог, XI, 1931, 7—88).

Турци су упућивали своја српски писана писма и Угарској, те је угарска дворска канцеларија морала имати и своје српско одељење, ако је желела одговарати турским султанима истим језиком којим су се они на њу обраћали. И одговарала је. Но тих писама нема много или — да будем опрезнији — није их досад много пронађено као што има веома мало и турских писама на Порти српски састављених и упућених у Угарску. И једних и других било је јамачно веома много, али у Турску упућивана српска писма или су пропала или још нису пронађена, а у Будим стигла српска писма с Порте превођена су на латински, и оригинали су забацивани; код угарских писама упућених у Турску и турских стиглих у Угарску дало би се лако и поуздано утврдити, ако су само латински сачувана, да ли она претстављају превод са српскога; то би био веома занимљив и захвалан научни задатак¹⁾.

Обадва писма која се овде објављују потекла су од угарске дворске канцеларије. Спадају, дакле, међу веома малобројна

¹⁾ Примера ради ја упозоравам на писма краља Матије Корвина султану Мехмеду II из 1478 године и, последњега, писаног око 1480 године: *Fraknói V., Mátyás király levelei, külügyi osztály*, I, 1893, 381—2, 387—8, 419; II, 1895, 388—90. Писмо краља Матије Корвина султану Џему из 1488: *Ibidem* II, 1895, 244—6.

писма упућена из Угарске на српском језику турским султанима или њиховим високим достојанственицима. Већ то им јако диже вредност. Но она нису само по томе изузетно важна што постоји веома мало оваквих писмених споменика. Још су знаменитија по својој садржини. По њој су ова писма, својим претежним садржајем, део веома малобројних поузданих извора за историју међународног права у XV веку. Зато ја ни часа не двоумим да ће она из наше науке ући у светску као важни документи за развитак међународног права. Осим ове две њихове особине мора се, нарочито за читаоце овога часописа, истаћи занимљивост језика и правописа којима су писма писана. Писац првога писма, упућенога од Стевана Баторија Алибегу, знао је понешто тадашњи српски књижевни језик и чак је располагао и мрвицама знања о правописној реформи Константина Филозофа Косничкога, док је састављач другога писма, упућенога од краља Матија Корвина султану Бајазиту II, писао српским говорним језиком и фонетским правописом. Обојица, наравно, како су и колико су умели.

Прво писмо упућено је од стране чувенога војсковође Стевана Баторија, дворског судије (*udvarbíró*) и ердељског војводе, Алибегу Михалбеговићу, наследном заповеднику најстрашнијег рода тадашње османлијске војске, акинџија¹⁾. Писано је у Будиму 1 маја неозначене године. Ја само слутим — више не смем казати — да је оно из првих година владања султана Бајазита II, када је он покушавао средити одношаје са својим суседима на друкчији начин него његов отац — не само ратовима, него и преговорима, како је одговарало његовој природи, сасвим другачијој од оне Мехмеда II. Писмо је најраније могло бити написано 1 маја 1482, пошто је султан Мехмед II, који се спомиње у писму као покојни, умро 3 маја 1481, а најкасније је могло бити написано 1 маја 1489, пошто је краљ Матија Корвин умро пре 1 маја 1490. Овај размак у времену дао би се несумњиво још сузити, но опширнијем расправљању о том питању није овде место, а, заиста, ни прека нужда. Али нипошто не смем оставити неспоменуто да је ово писмо свакако део веома важних преговора који су претходили

¹⁾ О моћном роду Михал-оглу-а, Михалбеговића, јамачно потурчењака, као што је у овим временима била претежна множина оних породица из којих су узимани високи државни достојанственици: *Mikhal-Oghlu*, *Enzyklopaedie des Islam*, Lieferung 45, 1932, 568—70 (*Fr. Babinger*). О самом Гази-Алибегу: 570. Упор.: *Olesnicki A.*, *Duhovna služba beкташијског reda u akindžiјској vojsci*, *Vjesnik Hrv. arh. društva*, N. S., XXII—XXIII, 1941—2, 193—206.

склапању петогодишњег примирја између султана Бајазита II и краља Матије Корвина 1483 године, које је 1488 продужено на три године¹⁾. Цело писмо је одговор Стевана Баторија на писмо што му га је упутио Алибег ради рушења заслонских (шабачких) утврђења, које је, како је он тврдио, угарски краљ Матија обећао, али није извршио. Алибег је у своме писму несумњиво истицао да је неиспуњавање постигнутог договора с угарске стране разлог за одбијање примирја с турске стране. Вођење преговора о примирју између Турске и Угарске након угарског заузимања Заслона (Шапца) 1476 било је тако сложено и толико се отезало да је изазвало нејасности, у којима се није могуће потпуно снаћи. Неће их све ни ово писмо отстранити, али нема никакве сумње да ће их бар смањити. Мехмеда II заболоо је пораз код Заслона као мало који његов војни неуспех. Из недавно објављене Бабингерове монографије о великом Освајачу види се како се оштра жаока хришћанскога Заслона на границама Турске била дубоко уринула у султаново срце²⁾. И још нешто се одлично види из исте књиге: Мехмед II је исто толико жарко жудео продрети у срце Средње Европе колико је чезнуо да заузме Рим и Италију³⁾. Ради остварења прве сврхе сметале су му већ на првим корацима две тврђаве, Заслон и Београд, а тек иза њих Угарска. Подмукао и препреден, Мехмед II се претварао као да му није стало до освојења саме Угарске него само до слободног пролаза кроз њу. Ф. Бабингер је на два три места своје монографије о Мехмеду II забележио тадашња говоркања — којима он не поклања вере — као да је султан нудио краљу Матији чак и своју Босну само да би му допустио пролаз кроз Угарску за Средњу Европу⁴⁾. Из овога писма види се да не може бити јасније колико је Бабингерова опрезност била умесна — Мехмед II није се у овоме случају умиљавао него је претио и ослањао се на силу. Стеван Батори не пориче да је између Турске и Угарске заиста било

¹⁾ *Fraknói V.*, о. с., II, 1895, 290—9. Код Хамера се уз годину 1483 ово примирје нарочито не истиче, како би се очекивало, али се оно јасно помиње приликом његове обнове: *Hammer J.*, *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*², I, 1834, 635. *Jorga N.*, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, II, 1909, 261—2.

²⁾ *Babinger F.*, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit, Weltenstürmer einer Zeitenwende*, 1953, 379—81, и, нарочито, 383.

³⁾ *Babinger F.*, о. с., 20, 280, 288, 292, 349, 381, 433, 440 и 448. Карта турских провала према Средњој Европи и Италији: 350. Упор. и *Babinger F.*, *Mehmed II, der Eroberer, und Italien, Byzantion*, XXI, 1951, 127—70, нарочито: 146—7.

⁴⁾ *Babinger F.*, о. с., 379, 410 и 540.

речи о рушењу утврђења код Заслона, али истиче да до прекида преговора о примирју није довело ово питање него једно друго. Он јасно вели и које је то питање — пролаз турске војске кроз Угарску, било с вољом краљевом, било и без његове воље. Значи, султан је желео пролаз за Италију и Средњу Европу. Овај султанов услов за примирје био је, очевидно, тек касније с турске стране постављен. Да ли тек онда када је Угарска већ била дала пристанак за рушење заслонских утврђења? Батори, у име свога краља, истиче, исто толико уљудно колико и одлучно, један необориви принцип међународнога права, а то је овај: у једном утврђени уговор између држава не сме једна држава накнадно и самовољно уносити никакве обавезе за другу уговорну страну. Овакав покушај Мехмеда II, који је сматрао да је њему све слободно, онемогућио је склапање примирја, јер краљ Матија, наравно, није могао Турцима допустити слободне освајачке походе у друге земље кроз своју државу. Тако је и Заслон остао утврђени град у угарским рукама све до 1521 године. У Алибегову писму Баторију било је истакнуто још једно веома мучно питање, које је, по турскоме мишљењу, ометало склапање примирја. То је било питање пребеглица из једне државе у другу. Турска је тражила да се врате. Краљ Матија био је вољан отстранити и овај разлог за несклапање примирја, али уз два услова — обавеза издавања пребеглица мора бити обострана и, што је много важније, преко границе се могу пребацити само она лица која пристану на повратак. Значи, ко се не жели вратити у државу, која му је по несрећи отаџбина, он се на то не може и неће присилити.

Писмо Баторијево Алибегу састављено је у прељубазном тону, али, у исти мах, и с јасно и одлучно израженим условима за склапање примирја с Турском. Из њега се, нажалост, види, колика је штета за науку што су се из обилне преписке између Турске и Угарске, која је обема странама била већ дојадила, сачували само делићи, помоћу којих се да бар донекле реконструисати ток преговора о примирју између Турске и Угарске и, што је још важније, даду се утврдити принципи здраве међународне политике.

Друго овде објављено писмо упућено је од краља Матије Корвина 25 јуна 1487 султану Бајазиту II из табора код бечкога Новог Места, које је угарски краљ баш тада опседао. Оно, дакле, спада у читав низ писама, одасланих на страну, а писаних „in castris sub obsidione civitatis Nove Australis” или „im velde vor der Newnstadt” или „im felde fur Nuwenstat” и сл.¹⁾ Повод за писмо, опет без озна-

1) *Fraknoi V.*, е. с., II, 1895, 313, 316–7.

чене године, дале су тужбе Бајазита II на пограничне препаде, и тако кршења примирја од 1483 године, на свима турско-угарским границама, а особито на међама Северинског баната у Ердељу. Султанско писмо, јамачно српски писано, донео је угарском краљу Бајазитов склав Алија; у ово доба се султански изасланици хришћанским владарима називају само склав, склава. Краљ Матија у своме одговору признаје да такви препади заиста постоје и с угарске стране, али да их има много више и да су много опаснији они с турске стране. Међу најгоре суседе ставља угарски краљ босанског војводу који за султанове заповести и „не хаје“. То ми краљу Матији радо верујемо, јер је реч о Скендер-паши, који се из године у годину залетао у западне стране палећи, робећи и пљачкајући¹⁾. На угарскога краља био је Скендер-паша нарочито киван због пораза што га је претрпео код Книна, за који је претио да ће га осветити, ма му било погинути. И Скендер-паша је, наравно, потурчењак, али није био наше крви, како би ко могао помислити због његове претње освете пораза. Његов је отац био Талијан из Ђенове, а мати му је била Гркиња из Трапезунта. Све северозападне границе су га по злу дуго памтиле; још страшнији је био други потурчењак истих времена, Србин пореклом, Ахмед-паша Гедик. Није никакво чудо што краљ Матија, поред оваквих и сличних османлијских паша, у своме писму султану вели да су му тужбе због провала преко граница додијале, а, мисли он, ваљда и султану. Зато краљ предлаже да султан са своје стране упути свога човека, с пуним овлашћењем, који ће се састати с истим таквим краљевим човеком и заједно извидети све прекршаје примирја на граници, те кривце по њиховој заслуги казнити. Да ли је примљен овај предлог краља Матије, не знамо, али знамо да су препади на граници, и поред примирја, с турске стране настављани и да су султани на све тужбе имали исти одговор као и Мехмед II — гранични заповедници крше примирје на своју руку, против султанске забране.²⁾ Значи, све зависи од војвода на граници, и краљ Матија, збиља, хвали као примерног суседа смедеревскога војводу. Је ли то био Балибер³⁾.

¹⁾ Babinger F., Mehmed der Eroberer, 1953, 392, 395, 440 и 556. *Исти*, Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Malqoç-oghlu, Annali del R. Istituto . . . orientale di Napoli, N. S., I, 1940, 123,³⁾. *Исти*, Mehmed II, der Eroberer und Italien, Byzantion, XXI, 1951, 162⁴⁾.

²⁾ Babinger F., Mehmed der Eroberer, 1953, 321.

³⁾ Babinger F., Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Malqoç-oghlu's, 122—3.

У горњим редовима нису нипошто потпуно искоришћени историјски и правни подаци које ова писма пружају. То ја остављам засебним студијама у вези с другим савременим изворима. У вези са садржином ових писама ја желим само још ово истаћи: у њима се огледа примитивност државног облика тадашње османлијске државе и једноставност међународних одношаја. Мехмед II Освајач помиње се само као бег, што је рана султанска титула¹⁾. Суседски односи су, истина, једноставни и чак с извесним знацима тобоже родбинских веза. Али то не значи да за тадашњу дипломатију није требало имати мудру главу и олрезно, али јасно, перо. Право је чудо колико су ученошћу несумњиво непреоптерећени српски писари ових писама успели да веома сложена и јако деликатна питања одену у подесну форму. Ко ли су они били? Да ли они настављају дипломатске традиције ранијих српских држава? Писмо Алибегово Стевању Баторију пренео је поп-Јован. Да га он није и написао и усменом поруком, како се често радило, допунио писмену? Све су ово исто толико умесна питања, колико и тешка, али то не значи да на њих не треба тражити одговоре.

Још неколико речи о начину издавања ових писама. Прво писмо се, по могућству, штампа сасвим онако како је написано. Ја мислим да ће се на тај начин учинити нашој филологији најбоља услуга. Једине измене, које сам чинио, јесу ове: растављао сам заједно написане речи, слова изнад линије спуштао сам, у заградама у линију, здружене *ѣ* и *ѣ* растављао сам, акценте и спиритусе изоставио сам, јер су стављани без икаква смисла и реда, интерпункцију сам оставио каква је. То све важи и за друго писмо у коме је језик још више говорни неголи у првоме и у коме је још мање тежње за показивањем учености; и у првом и у другом писму кратица је тако мало и оне су толико лако разрешљиве да сам их остављао какве су. Уз погрешно написане или поновљене речи нисам стављао никакве знаке. Нека буде издање што више налик на оригинале.

Никола Радојчић

¹⁾ *Babinger F.*, *Mehmed der Eroberer*, 1953, 469.

П И С М А

I

Бата(р) ишва(н) и шдва(р) виро(в)· св(е)тлости краљевеи· и воєко(д)а
 арде(с)ки· оувозможном(ш) и вьське чь(с)ти почьтене до(с)оинном(ш) бра-
 тоу ми | лювимомш· али вѣгоу ми(а) вѣговикю· воєводѣ славном(ш)
 многолюбовно поклонѣнїе· паки да зна г(с)п(д)тво ти· како
 примисмо листе що ми | вѣше твое брат(с)во ꙗписало по поп(ш)
 іванш· прѣма наши(х) ли(с)· що смо ми ви(а) писали твою
 братствѣ скрозѣ мирь· и ми ли(с)те ваше казасм(о) | силном(ш)
 г(с)днш наше(ш) свѣтло(с)ти краљевеи· и свѣтло(с)ть краљева
 добрѣ раззбра ли(с)те ваше, како ви пишете· да є било за врѣмена |
 силога, и покоиннога соулта(н) ме(х)ме(д) бега· неколико кра(т) за
 ми(р) и за прїател(с)тво· поклисаи нашега силога и св(е)тлога
 краля | к цароу на портѣ дохудили· и оутѣмили ш нѣговѣмь
 цр(с)твомь· како да ви се гра(д) заслонь що ю с они стране
 оузеть ꙗ вась· да | се развїе· и тако и правите да є тои било с
 краљеве стране швекано прѣ(д) цр(е)в(е)м поклисаро(м)· и оу
 клетовне листе записано· | кон соу ли(с)ти ме(г)ю цр(е)мь и краљю(м)
 записани· и па(к) такои говорите, да ю то с краљеве стране
 несъвршено· и да се зато ми(р) ра | скинш· и ми тои оузна(х)мо и
 разоумесмо· да не затои ми(р) раскиноу(т)· него є била свѣтло(с)
 краљева готова и приправна съсвѣ(м) | да гра(д) засло(н) развїе·
 и све свое шветованїе да съврши· да да знашь· како є за шван
 оузро(к) ми(р) раскиноу(т) ка(д) наипослѣ и долци пе | тьрь ходи
 к цр(е)в(е) свтло(с)ти· та(д) и покойни соулта(н) ме(х)ме(д) бегъ вѣше
 иска(а) како да ви његова воиска ка(д) ю било њемоу драго да | ходи
 скрозѣ зѣмлю и гп(с)тво свтлости краљевеи· с воло(м) краљево(м),
 или и без воле· томоуи свтло(с) краљева нехтѣ· ере тои не бе |
 ше говорено оу прьво(м) говор(ш)· що пре веше срегїень ми(р) и
 пот(в)рѣгїень· и тои знаи ере (с) за таи оузро(к) ми(р) раскиде· да
 за све за тои ница(р) не | манїе· и шць ако ю волн великога цра
 са(д)шнїега· оучини(т) ми(р) и добро прїател(с)тво з господино(м)
 наши(м) краљемь· како ю нароучено ꙗтоу(а) | да за тои не иман
 сѣмню ниєднш мой брате· и да знашь како на(м) и ти самь
 нарѣчюеш, ере смо велико врѣме ꙗ краљеве стране на се ꙗ бе прїими(а)·

да нека знашь да те чиню истинна и становита· ако велики црѣ
вашь с ѡне(м) нареженїемъ· како је виль г(с)пнъ краљъ | с негово(м)
щце(м)· и оусхокіе ми(р) и приател(с)тво· и краљева є свѣтло(с)
готова, к оноиѣ и прѣвомоу нареженїю· що се је прѣво записало |
и наредило· хокіе се тврѣдо дрѣжа(ти)· ако кіе и црѣ дрѣжати, и
ѡнои испльнити· такои да боуде мегю нами миръ, и исти | но
приател(с)тво· а що ми пишешъ за люди· кои соу прѣшли с ваше
стране к намъ, да ихъ ѡпетъ вратимо· за тои свѣтло(с) кра | лѣва
хокіе и(х) поустити· ако кіе твои г(с)днъ црѣ поустити люди,
кои сѣ ис краљева ѡрса(г) ѡведеи· аколи би црѣ нехотель· |
како би тои почтено било за свѣтло(с) краљевоу· да ако хокіе
црѣ поустити кои хоте свѡ(м) воло(м) дойти к на(м)· хокіе и
г(с)п(д)ь | краљ радо поустит(т)· кои хоте свѡ(м) воло(м) ити к
ваиъ· затои ако кіе пристати твои г(с)п(д)нъ црѣ· нареди сѣ црѣмъ
да по | слеелне те слово(д)не, краљевѣ поклицарѣ· и да пошле люди,
оу сме(д)рево оу талство· ка(д) такои оучините· хокіе г(с)п(д)нъ |
краљ тѣи часъ поустити на портоу свога поклицара· да се оучини
изнова ми(р) и прїателство и да се потверди· | затои наги твоє
брат(с)тво волю црѣв· що кіе с нами оучинити· и намъ ѡлиши
да знамо, ако на(м) требоує за тѣи | ми(р) и прїател(с)тво мегю
два г(с)пра стоати· кои се ми(р) за ѡба г(с)пра в(д)и користень, и
почтень· и бѣ те дрѣжи | оу г(с)пствоу з(д)рава и весела· писана
на в(ѣ)димѣ месеца маѣ ѡ

Адреса: Оузможном(ѣ) и всакіе хвале и почтене |
чьсти до(ст)оинном(ѣ)· алибег(ѣ) михалбеговик(ѣ) |
воєво(д) славном(ѣ)· и на(м) братѣ и прїателю:

II

Прѣсве(т)ломѣ погла(в)ю и ѣзмѡ(ж)номѣ гднѣ сѣлтан батази(д)
ханѣ велико(мѣ) царѣ тѣ(р)скомѣ и инем мнозем зе(м)лам гднѣ
братѣ и прѣятелѣ и родѣ наше(мѣ) прѣдраго(мѣ) матеаш
милѡстив(м) | вѣжнїєю крал ѣгр(с)ки и чешки и херцег вѣчки и
инем мнозем землам го(с)подин много здравїе и всаке прѣказни
и двѣрих чести привитачїе· книгѣ ваше висѡте кѡю | нам алиѣ
склава висѡ(т)е ваше донесе добрѡешлѡ ю прииисмо и что вѣше

њ нон развѣсмѣш и развѣсмѣш како је висота ваша ѡни мир
 држала кои је мѣгю | нами и лаха¹⁾ га напроѣда држати и ако би
 тко инако мѣгю нами что вѣзидиш да висмо не веровали на тои
 ѡ(д)говарамш вашои висоти да о(т) ваше висоте обита | и добра
 хѡтѣниѣ что к тоган мира држаню прѣстои никадар се нисмш
 двоили и никадар се нисмш сѣмнили да онаи зла кои сѣ се ѡ(д)
 оне стране нам и нашим | краицем и владаню ѡчинила да би с
 хѡтѣнем и с видинѣм и ѡ запови(с)ти каше висоте ѡчинѣна и
 такон и ваша висота ѡ нас верѣи да что ваша висота пише | да
 од ове стране ѡ северина внога зла землям и владаню висоте ваше
 чине се и говори ваша висота да юре смо на далекихъ зѣмляхъ да
 нам тоган наши | м лѣдиѣ не даю на знаниѣ на тои говоримо
 вашои висоти да зансто све нам се не даю на знаниѣ како и ми
 верѣемо да и вашои висоти оноѣ све что | се ѡ оне стране протива
 нам чини не дае се на знаниѣ защо ако би ваша висота све онеи
 чѣла знамо да би ваша висота к томѣ видила да из тоган |
 знамш да се вашои висоти све онеи не повида али може бити
 что се повида тер что пишемо инако се него како ест развѣми ере
 до се добе висота | ваша никадар к томѣ не види и знаи ваша
 висота да смо се юре толико крат вашои висоти за шкоде
 и за пинне коѣ сѣ се од оне стране нашим ѡчиниле тѣ |
 жили да юр знаемо да смо тѣжком додигали вашои висоти и юр
 векѣ срамѣемо се поники пѣт тѣжити вашои висоти затон смо и
 прво вазда просили | вашѣ висотѣ да би никога добра човека висота
 ваша пѣстила а ми ѡ(д) ове стране такоюре да висмо послали кои
 би све что се је на оби страни | ѡчинило да би разгледали и
 оправили и злочинце такове да би педѣсали такон да би се инни
 ними ѡсвизтали того ради и сада просимо вашѣ висотѣ | да никога
 поглавита човека свога с пѣном областю свою на разгледанѣе и на
 оправѣ од оне стране да пошлете а и ми ѡ(д) ове стране такоюре
 окѣемо | ѡчинити защо до(т)ла нека зна ваша висота ниѣдан нас

¹⁾ Једина, мислим, тешко разумљива реч у овоме писму јесте маха. Павле
 Ивић био је љубазан да је разјасни. Он се с њом срео у једном писму Михаилу
 Бакићу из 1539 год. (Прилози, V, 1925, 136). Знао је и да Вук лѣ тумачи као
 жели. Напоследку, у крашованском говору лам, лаш и т. д. значи хоћу. Сигурно
 је, дакле, да глагол махати значи овде хтети, желети.

о(д) наю двию од тѣжав такоуѣх не може се ѣчввати зацо к нам сваки дан многе тѣжве | дохѡде и мегю иними дано нам је сиѡ даан на знаніе како врхѡсаньски воевода немал плин једном ѡ восни дрѡгѡ ва ѡ хрѡватиѡх под градом | нашим тнином ѡчинниѡ је и вазда је повниен био и ако тои ваша склава ако вѡде хотити извидити може и да зна ваша висѡта да д(ѡ клан | ваша висѡта тоган воеводѡ врхѡсанскога не изврѡже никадар мирѡ кои је мегю нами некіе се мокии дрѡжати зацо е тли воевода како е нам пови | дано отворено рекао да заповидю ваше висоте ничторе не хае и ако би мѡ ѡмрети прѡтива нам и нашим све что може ѡчинит кіе и како коли | вѡде могао за шно повниеніе свсиѡх које је правдено ѡчинниенo да се кіе осветити затои ваша висота да види и разгяда како се мирѡ нам | дрѡжи и каквоу напослига од дрѡжанія мира имаемо ѡпаніе. за воеводѡ смедеѡвскога истинно ничтор се не тѡжимо да вашои висоти га прѡпорѡ | чаемѡ и вашои висоти захвалѡ имаемо да такова добра човіка кои мирѡ лѡби ваша висота онди дрѡжи. зацо ничтор такова ни ѡчинниѡ | прѡтива нам чим би мирѡ разѡкрѡшиѡ да мнози дрѡзи а навластито тли воевода врхѡсански ничтор не препѡца чтогодѡр може смисли(ти) | и ѡчинити прѡтива мирѡ и приазни и братствѡ које с вашом висотом имамо затои нека зна ваша висѡта да докле се они не изврѡже ни ваша ви | сѡта о(д) нашеѡх тѡжав се може избавити ни се ми ѡ(д) неговоу зла чиніенія можемо избавити того ради прѡсимо вашѡ висѡтѡ да како се више | пише ѡлѡचितе једнога поглавита човіка за оправленіе чкод и кривніе које сѡ се на шви страни ѡчиниле и ми такојере окјемѡ ѡчинити | да се злочинци и кои сѡ заповиди швию нас прѡкрѡшили педѡпсаю и ини тои видивше ѡ(д) злочиненія се здрже такои кіе се мирѡ и вра(т)ство | боле за обвию странѡ похваленіе и корист одржати. за које ствари и за многе ине по склавѡ ваше висоте дили вашои висоти никое ричи | нарѡчисмо кога ваша висѡта ѡслиши и верѡи мѡ и вѡди нам здрава и весела ваша висота многа лета и године писана ѡ табори вонске | наше ѡ швседеню нового мѡста месеца јунія двадѡсетипети дань:

Commissio propria
domini Regis

Адреса: Прѣ(с)вѣтломѣ поглавию и ѡзмѡ(ж)номѣ господинѣ сѣлта(н)
 влѣзи(д) хл(н) мило(с)ю | божию велико(мѣ) царѣ
 тоу(р)скомѣ и инѣм мнозем землям братѣ | и приателѣ
 и родѣ нашѣм придрагомѣ.

R é s u m é

N. Radojčić

Cinq lettres de la fin du XVe siècle

I

Trois lettres du despote Vuk, „le Dragon de feu“

L'historiographie serbe et l'historiographie étrangère présentaient jusqu'à tout récemment le despote Vuk, Zmaj ognjeni (le Dragon de feu) des chants populaires serbes, uniquement comme un héros plein de vaillance, un chevalier sans peur et sans reproche. Ce n'est qu'à partir de 1932 que de nouvelles sources nous découvrent la personnalité de Vuk tout à fait sous une autre face. C'est alors que furent publiées deux lettres du despote — plus exactement une lettre avec une annexe — adressées au sultan Bajazet II, qui prouvent la très grande activité diplomatique de Vuk en tant que médiateur entre Turcs et Hongrois.

Des preuves encore plus éclatantes de cette activité diplomatique du despote Vuk nous sont fournies par ses trois lettres publiées ici, écrites en 1481, dont deux sont adressées au sultan Bajazet II et la troisième à Ali-bey Mihalbegović, et qui nous ont été très obligeamment cédées par le savant turcologue F. Babinger. Dans la première de ces lettres, entre autres renseignements intéressants, on en trouve un d'intérêt capital, à savoir que le sultan avait offert à Vuk de le mettre, sous la suzeraineté turque, à la tête d'un Etat dont le territoire séparerait la Turquie de la Hongrie. A base de ces sources on devrait, à côté de l'importance de l'activité diplomatique de Vuk, insister sur le pouvoir réel et la considération dont il jouissait en Hongrie et sur la confiance qu'il avait su s'acquérir en Turquie.

Dans l'introduction, qui précède la publication de ces lettres, on a donné un aperçu de toutes les importantes tentatives indépendantes — scientifiques et historiques, qui ont été faites pour présenter la personnalité de Vuk dans le cadre de son époque.

II

Deux lettres de Hongrie

L'éminent turcologue, F. Babinger, nous a obligeamment cédé afin de les publier, deux lettres écrites en serbe vers la fin du XVe siècle, et dont les originaux sont conservés à la bibliothèque d'Etat de Constantinople. La première lettre date d'un 1er mai, sans indication d'année, mais il ne peut s'agir que de la période entre 1482-1489; elle a été écrite à Ali-bey Mihalbegović par Etienne Bathory, juge à la Cour et voïvode de Transylvanie. La seconde a été adressée au sultan turc Bajazet II par le roi de Hongrie Mathias Corvin, le 25 juin — sans indication d'année également, mais il s'agit sans doute de l'an 1487. Ces deux lettres proviennent de la section serbe de la Chancellerie royale hongroise et sont des réponses à d'autres également écrites en serbe, et provenant de Turquie. La langue serbe a été une des langues diplomatiques à la Sublime Porte aux premiers siècles de la domination turque en Europe. Ces lettres ont une valeur en tant que sources historiques, et plus grande encore en tant que documents pour le développement du droit international; ce sont des documents linguistiques d'un très haut prix, car il y a très peu de lettres écrites en langue serbe, provenant du côté hongrois et adressées aux Turcs, qui se soient conservées, tandis que, inversement, le nombre de lettres turques écrites en serbe et adressées à Dubrovnik, est assez élevé.

Dans l'introduction de la publication, les questions les plus importantes en corrélation avec ces lettres ont été passées en revue.

2.

НАПОМЕНЕ О НАРОДНИМ ГОВОРИМА ШУМАДИЈЕ

Поводом посмртног дела акад. д-р Јов. Ердељановића **Етнолошка грађа о Шумадинцима** (Српски етнографски зборник књ. LXIV, Расправе и грађа књ. 2, Београд, 1951, VIII+203, са 12 слика и картом).

Шумадија не долази у области научно довољно испитане, и о говору њеном имамо много мање материјала него за друге области. Отуда се треба радовати када и при обради других наука нађемо материјала за овај говор интересантан и са историско-језичког и са принципског гледишта. Разумљива је, дакле, не само жеља него и потреба да се обрати пажња на дијалекатску грађу коју је забележио пок. Ј. Ердељановић, и која је објављена по његовој смрти. Треће поглавље има назив *О језику моравско-шумадишке зоне око Паланке*, али са напоменама и о говору много шире зоне. А у предговору се помиње да је сам аутор у овом одељку грађу унеколико средио.

Ова грађа, иако доста оскудно дата, потврђује оно што имам у својој дијалекатској грађи о говорима из долине Велике Мораве, Доње Јасенице, Церовца, Сечаца, — а нарочито даје ослонац за поређење са врло детаљним описом говора Азање и околних села који је израдио А. Богдановић, проф. у С. Паланци, поред већ познатог прилога П. Ђорђевића (*Einiges über die Kano-Mundart im Königliche Serbien, Arch. f. sl. Phil. XVI, 132—139*). Говор Шумадије великим делом је неуједначен. Занимљиво је видети не само како је то превирање изражено, него и како је настајало, и дати објашњење бар за извесне специфичне црте.

У своје раду пок. Ердељановић већ чини оштру примедбу поводом прибирања грађе од стране Географског завода подвлачећи да она „има врло мало вредности за етнолошко познавање нашег народа“, јер се из те грађе не види етнички процес мешања. Међутим, ова напомена, писана још 1908 г., потпуно је застарела и демантована даљим радом и нарочито колекцијом *Насеља* (о пореклу становништва), — те је при редиговању за штампу ово,

као и још понешто, требало изоставити. Уосталом такве податке, исцрпне, са дискусијом и прецизније не даје ни он. Извесни детаљнији радови као што је *Јасеница* од д-ра Бор. Дробњаковића (*Насеља*, књ. 13, с. 191—376), исцрпнији су, потпунији. Ту се приказује велики део Шумадије на такав начин, са врло корисним и провереним подацима о кретању становништва: прво после пада Деспотовине „у прекосавске крајеве“ или „у заклоњене и високе динарске пределе“. За време аустриске окупације Србија је много опустела, а из тога доба би биле неке стариначке породице. При томе у већој мери су остајали без становништва крајеви поред Велике Мораве. Кретања у јачој мери било је после Кочине крајине, а у време устанка настао је велики прилив становништва, и оно се релативно стабилисало око 1820 г. (*ibid.* с. 229). Преглед који даје Дробњаковић (с. 248), за релативно највећи део области о којој говори и Ердељановић, прецизнији је и потпунији него у Ердељановићевој грађи, — и боље може да послужи као ослонац за слободно третирање дијалекатског процеса, који на том терену има веза, и то велике везе са композицијом становништва, али и других односа у процесу насељавања. Код њега је прецизније одређен однос становништва разних досељеничких струја, тако да се при дискусији дијалекатског материјала могу уочити слагања црта са пореклом становништва, а где се од тога отступа, — поставља се питање о тражењу чисто процесуалних разјашњења.

Ердељановићева мисао, несумњиво, у основи је добра, јер колико закључци етнографских студија чине ослонац при проучавању дијалеката, толико већ утврђене језичке, односно дијалекатске, чињенице треба да буду познате етнографу, да би могао имати правилан став према новом материјалу који жели да забележи. Међутим, у овим штампаним забелешкама, које ја не желим да третирам као дефинитивни текст Ердељановићев, има извесних основних ствари које нису пречишћене, а пре свега ту се скоро идентификује књижевни језик са говором „старица“ по Ердељановићу. Ипак је за науку корисно констатовање извесне везе између слојева насељавања и говорних особина. Али се поставља питање о поузданости самих судова какви су се затекли у рукопису, јер има очигледних супротности које је требало при редиговању отклонити. Тако на с. 9 истиче се да је утицај старица био *недовољан* при формирању говора („услед тога што је било и иначе великих разноврсности и измешаних досељеника са свих страна, а утицај старица слаб јер су били малобројни“);

међугим на с. 11 говори се сасвим супротно: „Као свуда тако се и у Радовању запажа на језику, обичајима, итд. *јак* утицај старије средине у коју су дошли досељеници“.

Ердељановић износи разлике о појму докле се простире Шумадија, а према мишљењу народа из разних села. Углавном, одвајао би се посебно појас од С. Паланке и В. Плана ка Морави, — а ту линију Дробњаковић одређује прецизније. Материјал пак у књизи Ердељановићевој није диференциран нити довољно сређен, већ је у једном пододељку дато неколико напомена општих и посебних. — Ту се, на првом месту, констатују разлике говора старинаца, досељеника с југозапада и других с југа и југоистока, — то су „три говорне групе“. Иако овде нису употребљени термини устаљени у науци о нашем језику, ипак је јасно да је овде реч о претставницима ијекавског дијалекта и јужноморавских и тимочких говора. — Међусобни утицаји изразили су се и у гласовном склопу и у облицима и у синтакси. Општа констатација је да се у селима „на ивици Мораве“ опажа утицај са југа, тј. јужноморавскога говора, а западно од Паланке и Водица имамо „надјачавање правилнијег говора оних са југозапада“, само, што је овде овакав термин недовољно прецизан, чак нетачан, јер ако се мисли на ијекавски, — те су особине ублажене: као што ће се видети у даљој анализи, рефлекс *ије* констатован је у овом раду само спорадично. — Најзад, у говору свих ових села, од Груже до Паланке, говор би имао и особине које Ердељановић сматра „староседелачким“.

Специфичног значаја имало би: извести начисто шта се овде разуме под изразом *староседелачки*. Из тачке 5) изгледа да тај израз одговара косовско-ресавском типу: такав говор „староседелаца“ се карактерише као „врло правилан, приближан нашем књижевном говору, од којег се поглавито разликује нагласком и понеким граматичким облицима“.

Навођење специфичних црта показује релативно добра запажања, осем обележавања акцената, при чему има нетачности, и то не према познатој схеми, већ према материјалу који ја сам имам при руци. — Глас *s* (*ds*), који се овде везује за досељенике „са југа“, има несумњиво ширу изоглосу него што је, према непотпуном материјалу, одређује Ердељановић. Губитак сугласника *x* није никако специфична црта ове говорне зоне. Добро је запажено, мада није дискутовано ни објашњавано, ишчезавање гласа *j* (*овâ, онâ, шâ, м. овај, онај, тај*). Добро је уочено ишчезавање *a—d' идем*, што релативно треба сматрати и као особину јужноморав-

ског говора, и она би могла бити употребљена за хронолошку оријентацију о самом процесу, јер се овде појављује у степену у ком је при доношењу овамо била у јужноморавском говору, где се доцније манифестовала потпуним ишчезавањем и сугласника (*ћу идем, ће идем*); њу није требало претставити као паралелну много широј црти *ка м. као*. Али *с'шога м. свешога* је занимљиво, и још боље илуструје оно што ја називам слабљењем интензитета, и што у извесним говорима води карактеристичним појавама сличнога типа. Не помиње, у зони око С. Паланке, једина отступања у новом јотовању — *лојзе, гројзе, гвојздењаци* (А. Богдановић, Азања и околина).

С обзиром на облике, запажање да неки говоре „правилно“, други „неправилно“, а трећи мешају — занимљиво је; али би било корисније да нам је дато више примера. Одавде се не види јасно које делове области обухвата губљење падежа, ни у којој мери (*много вода, а ђолак меану; ђравимо крштови*). Помињу се и стари падежни облици множине (*на коли, ђо ливада*). Материјал А. Богдановића је знатно потпунији, а и закључци су добри; он констатује, поред облика у *Рачи, у градини, у ђлоски*, поред *ору* у *њиви* још и *суштра жњемо у њиве, у шуми ђасу а шерамо ђо шуме*, и констатује да је добила „великог маха употреба акузатива женског рода на у са локативским значењем“ (*с'шоји у слашку воду, нек госђодари у своју кућу а не код мен*), затим *био сам у раш, а дошао у селу*. — Зачудо је да Ердељановић није забележио инстр. јд. на *-ем*, иако је такав облик познат у Азањи и околним селима (Богдановић, *шим соканем* и др.). Примери *ове госђоде да доведем и са сишним децама* не показују да је „род поремећен“, како мисли Ердељановић, јер облик *госђоде* схваћен је као ак. множине, а и *децама* се не осећа као облик збирне именице, већ као облик множине, и то на широкој територији. Код *придева* и *заменаца* потврђени су облици дат. и лок. јд. — *оним мојим оцу, ђо свешим Сави, ја ћу њом да кажем, лешос је био Илином снаји девер, у циганском шорби*. Што се тиче компарације, овде се, као облици донети јужноморавском струјом, помињу облици на *-ши* и на *-еји*; међутим у јужноморавском је доследна компарација са *ђо* (*ђоубав*) а *с'шареј*, међутим *ђомлад* (Леск., поред рећег *млађеј*). У овоме правцу такође је материјал А. Богдановића потпунији и боље диференциран — поред *млађеј, с'шареј, здравеј и здравеји*, имамо, и то често, *здравији, с'шарији, гладнији, жеднији, с'шрашнији, грешнији*, затим *ђражњи, машињи*, поред *ђразнији* — *ђражњији, ма-*

снији — машњији, рањи, поред рањији, сѣрашњи поред сѣрашњији, а обично чиши, међутим само шойлији и шойљији итд.

О глаголима дата је врло сумарна напомена да „у целом овом крају“ они имају „правилну промену“. То, пак, није тако у многоме. Не само да су врло много проширени облици као *прогуне*, *пођомо*, него и *извукују* и *заштрајајемо* (у Светлићу). Много више интересантног материјала налазим у својим забелешкама, а још више у добро диференцираном материјалу А. Богдановића за Азању и околна села. Тамо је пре свега у великој мери нивелисана употреба глагола типа *бацаши* — *бацам*, у 3 л. мн. *бацау*, као *чекау*, *доченау*, *цакау*, па и *мешау* поред *мећу*; међутим уз *дочекау* има и *дочекаду* (и то већ код породица досељених из долине Јужне Мораве, — а то су унели малобројни досељеници из Војводине). Код глагола на *-и* забележен је и пример *увашиду*; наст. *-е* сведен је на ретке примере, (напр. са асимилацијом *шуше*, иначе је уопштено *убацу*, *сшоју*, *кроју*, *увашу*, *раду*, *јуру*, *расшуру* итд.

Напомене о појавама у синтакси своде се на неколико реди. Наведен је један пример за дат. посесивни — *То је кућа оним мојим унуку*; ту су и два примера без формулисања споне — *Много вода шам*, *Стареј онај крај*, — а такве реченице биле би ослоњене на дијалoшки контекст.

Нешто више места дато је напоменама о акценту где се прво само помиње о преношењу (с. 92), а затим мало даље нешто шире (с. 94 – 95). Али има доста примера са нетачно обележеним кратким акцентима. Ово приказивање није добро постављено, јер се везује за „отступање од књижевног изговора“, а није доведено у везу са акценатским стањем у дијалектима који учествују у формирању говора Шумадије. Сасвим је произвољно речено да се акценат преноси „у средину вишесложних речи“ — *Мирашевац*, *Страњевџица*, поред *Страњевџица*, па је ненаучно и додато објашњење, као да „ово има и гласовну вредност, јер је подесно“ за одржавање гласова, и пред акцентом и иза њега“ (с. 92). Ипак добро је забележено иако давно познато „кановачко“ — *шбчак*, *пошок*, *шѣмел*, али је погрешан закључак да је ово „стари“ акценат, — јер би по томе изгледало да је ова појава била у овим говорима позната пре уношења јужноморавске компоненте. — Поређењем са другим материјалом могу се извести неки закључци. Примери као *водџица*, *седамдесџи* показују још извесно чување јужноморавског акцента, а сведени су на моравска села. Али у групи села око Азање процес нивелисања отишао је даље. Тамо имамо *Јасеници*, *воденица*, у *мојом њиви*, са чувањем карактери-

стичних дужина — у *Прѣдвѣдци*, у *цѣлѣм околѣни*, био сам у *вѣјскѣ* (док је у Смедеревској Паланци већ у *вѣјсци*). Што се тиче кановачког типа акцента и његовог простирања, овде немамо никаквог новог податка.

Разуме се, и у време кад је своју грађу Ердељановић забележио, у овој говорној области било је превирања, јер се тај процес осећа и у материјалу А. Богдановића (1930 до 1932 г.), па ни данас није завршен. Наводе се места у којима се још чува нова акцентуација (Лозовик), али код дела становништва (у Стојачеву, код старијих Осаћана), а у Радовању уз нову акцентуацију имамо $\check{b} > e$. Треба пак истаћи као корисна запажања чување извесних дијалекатских црта код старијих људи (с. 90, 98) и претежни утицај жена-мајки родом из других села (с. 98).

Ове белешке о говорним особинама у Шумадији није требало објављивати онако како су се, необрађене, затекле у грађи. Трбало је пренети одговорност редиговања овог одељка на Институт за српски језик, па би се бар избегле извесне нејасности и произвољности с обзиром на већ утврђену дијалектолошку терминологију („тамо имамо правилну граматику”, а то се односи на морфолошке особине; „с источносрпском заменом”; „много наглашавају западним или готово западним акцентом“). На тај начин би се поставио за дискусију материјала правилнији однос с обзиром на поједине дијалекатске компоненте у говорима Шумадије.

Ја имам утисак да Ердељановић није ни сматрао овај свој материјал приређеним за штампу, иако га је донекле средио. Сматрам да је корисно било објавити га јер, мада је оскудан, даје нам увид у стање за скоро пола века у даљој перспективи прошлости, те нам за поређење са доцнијим развитком може бити од користи и допунити оно што нам дају забелешке Пере Ђорђевића и други оскудни подаци. Али је тај материјал пре објављивања требало пропустити кроз дијалектолошку призму.

Ипак, и овако дат материјал, — са довољно опрезности и уз накнадну дискусију, — може бити користан дајалектологији као извештан ослонац за оријентацију. Овај материјал показује везу говора Косова са говорима Војводине, везу јужноморавског говорног типа са штокавским говорима новог типа, али нам показује и врло вероватан пут и начин како су извесне црте, а нарочито употреба предлога с општим падежем, допрле не само у говор села околине Београда, него пренете чак у Банат. У томе смислу изразита је употреба предлога с и са редупликацијом *сас* у примерима које саопштава Ердељановић (с *ѣокојнога Машију*; *сас ови*

Штојиљковићи, Крушево; *сас мога деда*, Велика Плана; *ши с мене да се погађаш*; тако и у Мечковцима, док је у Радовању и Светлићу *с меном* и сл.). Богдановићев материјал за Азању и околна села ово потврђује истичући мешање, без обзира на породице (*са округли чунак, гађа се сас камење, заградио сам сас шрње, с јачу воду, са шљивову кору варбамо ракију, пушка са кајслу, са мајку, ређе са мајком* и др.). Та појава балканског порекла (ар. *cu frațe*, алб. *te cali*, е *jatri ish te një këmbë* cf. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, 212) овим путем допире и у Банат, где имамо и *са-ш-њим* уз друге особине; ипак бих се сложио са мишљењем исказаним недавно при једној научној дискусији да се у извесним деловима Баната, где је општа појава билингвизам, ово може објаснити и као утицај румунског језика (*cu cale* и сл.). У сваком случају, један или други утицај, или један и други, уз проверавање извесним другим цртама, може допринети прецизнијем хронолошком одређивању формирања данашњих банатских говора.

Упоређујући овај и Богдановићев материјал, као и моје белешке, са мишљењем проф. А. Белића о шумадиско-сремском дијалекту и његовим излагањем о сврљишко-лужничком дијалекту (*Дијалекти источне и јужне Србије*, 1905), са Елезовићевим *Речником косовско-меџохиског дијалекта* (I 1927, II 1929), и са детаљном и веома добром анализом значајног дијалекатског чвора какав је ђаковачки говор у расправи д-р Мих. Стевановића (*Ђаковачки говор* Дијалектолошки зборник XI, Београд, 1950) и са напоменама Љуб. Стојановића о говору Врњача (*Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnjaci im Kruševacer Kreise in Serbien*, Arh. f. sl. Phil, XXV, с. 212—218) — можемо дефинитивно закључити о природи говора овог дела Шумадије, одакле дају највише материјала Ердџановић и Богдановић. То је говорна зона још непревредних, нестабилисаних црта, мање значајна него што би били „чворови“ какве нам претстављају говори Сретачке Жупе, Ђаковице и др., али зона принципски и историско-језички врло интересантна.

М. Павловић

R é s u m é

A propos de l'étude ethnographique de J. Erdeljanović se rapportant à la Šumadija, — l'auteur soumet à une analyse dialectologique la partie concernant le parler de la Šumadija. Etant donné que les dialectes de la Serbie centrale n'ont pas été spécialement étudiés, les faits dialectaux notés par Erdeljanović pourraient être utiles. —

Cependant dans ces communications la place et la nature musicale de l'accent tonique ne sont pas représentées avec sûreté. Il y a d'autres remarques, concernant les faits de phonétique et de morphologie. — Comparant ces communications avec le matériel noté par lui même et par son ancien étudiant M. A. Bogdanović (Smed. Palanka) — l'auteur fait des corrections nécessaires, et surtout fait ressortir la nature composite des parlars de cette zone dialectale, avec des éléments des trois types dialectaux voisins.

3.

ЈЕДНА БЕЛЕШКА САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ

Професор МВШ у пензији д-р Радослав Брашован љубазно је ставио на расположење Институту за српски језик фотографску копију једне белешке Саве Текелије која се налази у његовој библиотеци. Белешка се тиче једне књижице Стипана Маргитића Јајчанина коју је Текелија добио за библиотеку своје задужбине Текелијанума. Текст белешке гласи:

„Гдн Глигорин Авкачик даровао вѣдѣщем Тьюкилино Гервском книгохранилищѣ поповѣди (sic) Гервалта Римокатолическога изповѣданія. Кириловима писмѣнима у Венецији. Первога листа титле нема, но посвѣщеніе гласи овако. Приказане много пощопаномѣ и оопротивом спакѣ крепости врешеномѣ оццѣ фра Маркѣ Павланѣмъ богослощѣ, и припопидаоцѣ спитломѣ и оостонномѣ министрѣмъ Мосанскомѣ. Подпис фра Стипан, Маркопац алити Маргитић. а цензурирата е у Венецији 3^о априлиа 1708 године. Примѣтити е дакле, да Гервалы, ако сѣ и примили Римско изповѣданіе, то сѣ задержали писмѣна овомѣ тазыкѣ способна, као нравствено свога народа притыжаніе и нисѣ употреבלывавали писмѣна латинска своѣ тазыку неспособна. Еда не би ли похвално и пристойно било, да сва крородна братья срвска ако сѣ и примили Римско изповѣданіе да се повратѣ к писменима своѣ тазыкѣ природна и способна (sic), и свакии би читао еднако а не како се мѣче сада с латинскии пѣсмѣни (sic), с коима иначе чита Хорват, иначе Краинац, иначе поляк, и. п. Истина да и у овои книги гдѣкомѣ писмѣна сѣ на другѣ формѣ срѣзана, нежели како се сада код Гервалта употреבלываю, на п. ѡ, ц, но овако сѣ в, в недавно писали и Гервали а с тим е различно что е Управо скопчано, кое ми с лева на десно увис подижемо, добро разво е скроено н. п. о, д, ѣ, но среднѣ и Гервали

употребљаю, черв тоже мало иначе н. п. в, мѣсто ч гдѣ ми мало спѣстимо реп доле. Живѣте тоже приличѣе. Примѣтити е и то да овде и употребљава се на многи мѣста као і нити по латинскии ј, а ћерви садашним младим скрвским (sic) писателем тако сѣ се слепили у срдце углипио (sic), као крѣа у кожѣ, хотѣ се види да писма ово измишлѣно е за умѣкшати гдиком писма, као што рѣси и стари Срви употребљаю љ за умѣкшати писма, н. п. ѣ старпѣлениѣ, раћнен, кѣшаћне, ћлон (sic).

Овај Текелијин запис занимљив је из више разлога. Пре свега он нам показује извесна филолошка схватања овог истакнутог претставника српског војвођанског друштва прве половине XIX века и борца против Вукове реформе. Карактеристично је његово схватање првобитне вредности слова ћ. Осим тога треба истаћи да Текелија, иако заступа повратак *нашемѣ правилномѣ славинскомѣ јазыкѣ*, ипак пише ову своју приватну белешку за личну употребу углавном добрим народним језиком који чак није сасвим чист од дијалектизама, а има и сочних народских обрта: „уклипио (*углипио* је очигледно писарска погрешка) као крѣа у кожу“.

П. И.

R é s u m é

Dr. Dragoslav Brašovan était bien aimable de donner à l'Institut pour l'étude de la langue serbe une copie photographique d'une notice de Sava Tekelija qui se rapporte à un livre de Stipan Margitić (d'origine de Jaitse). On présente ici le texte de cette notice. Elle offre un intérêt pour la science en premier lieu parce qu'on y trouve les opinions philologiques de Tekelija, un des éminents représentants de la société serbe de Voïvodina au commencement du XX siècle et un des antagonistes de Vuk. Sa conception de la valeur primordiale de la lettre ћ est caractéristique. Il faut cependant souligner que Tekelija, bien qu'il se déclare pour la langue slavoserbe que Vuk rejette, a écrit en général sa notice en bon serbe, même avec assez de dialectismes.

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ АРХЕОЛОШКЕ ТОПОНОМАСТИКЕ У СРБИЈИ

Позната је данас чињеница у нашој археологији да се налазишта са споменицима и старинама из даље прошлости називају сличним именима за поља и пределе, без обзира на крај у којима се налазе. Та имена су за цело подручје Србије често иста, а понекада имају своје локално обележје или ужу распрострањеност. Тако поред општих имена има и уже локалних, као и општих са специфичним локалним обележјем. У погледу очуваности самих споменика имена се подједнако односе на очуване споменике, рушевине и оне сакривене под земљом. Није примећено да би одређена имена означавала и стање очуваности споменика и старина. Али ја сигурно да имена у већини случајева указују на врсту налазишта. Наиме, топоним јасно означава да ли је неко налазиште насеље, утврђење, светилиште, пут или мост, чесма или бунар, рудник или радионица. Али има случајева да се под одређеним називима за једну врсту споменика крије нека друга или помешано две и више врста. Што се временског одређивања тиче, за старост појединих налазишта не може се још утврдити да се извесна имена односе на одређене периоде којима споменици припадају. Но после брижљивог поређења многобројних имена за утврђења и гробља, изгледа ипак да се могу издвојити нека која одређено означавају да споменик припада праисториској епоси, римском времену или Средњем веку. Ова временска садржина у имену не оснива се на сазнању оних који су име давали — да споменик припада дотичној фази културног развоја. Напротив, она потиче из запажања разлике спољашњег изгледа једног утврђења или гробља у разним епохама и тај је изазвао диференцију у имену и у односу на старост споменика. Али уопште ваља знати да сва наша археолошка налазишта не носе данас позната типична имена из археолошке топономастика. Напротив, већи део се крије под најразличнијим именима која ничим

не указује на то да се под њима разуме или скрива неки споменик или старина.

Иначе, због своје обимности наша археолошка топономастика постала је изванредно важна за откривање оних споменика прошлости који су нестали под земљом и једва им се неки траг примећује на површини. Тако је изграђена специфично наша метода за рекогносцирање, изналажење несталих споменика и старина, за које се због оскудности површинског материјала и није знало да постоје, осим имена које их је открило. У нашој средини са још недовољно развијеним грађевинским радовима на копању путева, пруга, канала, темеља за зграде, бунара, геолошких сонди и другог — ова метода долази као значајна замена за оскудицу техничких археолошких налазака. У земљама где су многобројни технички земљани радови, већина археолошких открића везана је за дотичне радове. Код њих изналажење путем властите археолошке топономастике није било потробно и зато се она код њих није ни развијала. Напротив, код нас метода откривања скривених археолошких налазишта преко топономатиске показала се неизбежном и помоћу ње су пронађене стотине досада непознатих науци и јавности споменика и старина. Врло је занимљиво приликом обиласка терена слушати тврдњу сељака да у њиховом крају нема никаквих старина. Када им се поставе питања да се нека поља или предели називају типичним именима наше топомастике, запазиће се да скоро у сваком селу постоји такав назив, али да мештани нису увек приметили трагове материјалне културе на њима. Заједнички излазак на терен скоро ће сигурно довести до тога да се под типичним именом нађе старо налазиште. Утврђено је тако да имена из наше археолошке топомастике крију несумњиво налазишта и никада нису без узрока давана пољима и пределима где се старине налазе.

Тиме је утврђен постанак наше археолошке топомастике. Она је увек везана за материјалне остатке из прошлости. Питање је само: када је она постала, да ли је старијег или новијег порекла. Имена из топомастике на данас непознатим и неприметним археолошким налазиштима указују да су им морало бити дата раније, док су била више сачувана и док су стрчала јаче над земљом. Али у сваком случају је то морало бити у времену када споменици нису били више у употреби, већ су као напуштени и делимично очувани или као рушевине изазвали пажњу околног становништва, да им даје специфично име. То је у нашем српском историском развоју могло бити у два маха, после пропасти вели-

ких култура. Иза њих су остали напуштени споменици и старине. Ово пада у време раног Средњег века после пропасти високе римске цивилизације када су словенска варварска племена насељила Балкан, као и у време пропасти српске средњевековне културе под Турцима. У обе фазе после високих културних тековина од којих су остали значајни напуштени грађевински споменици — становништво наше земље је поново доспевало за извесно време у скоро варварско стање, са примитивном материјалном културом. Она за собом оставља слабијег трага. Становништво је поново тада губило писменост, која је и у антици и нашем Средњем веку била знатно распрострањена. У тим условима људи су врло живо запажали напуштена и врло значајна и видљива насеља, утврђења, светилишта и гробља и давали им имена специфична за нашу археолошку топономастику. Давни споменици и старине су се лагано рушили и нестајали под земљом, али је остајало име поља или предела које је несумњиво указивало савременом археологу истраживачу где треба открити налазиште. Уколико су споменици били од врло чврстог материјала и повучени далеко од каснијих насеља и путева, тако да их човек није могао рушити ради добивања старог грађевинског материјала, остали су очувани или као рушевине, али са типичним старим именима, заједничким и за нестале споменике.

Сама наша археолошка топономастика као целина отскора је позната. Знало се раније само за неколико појединачних назива који су се некако доводили у везу. Тек је 1929 године начињена у Војводини прва систематска основа са свега двадесет типичних имена извучених из одговора неколико стотина школа о старинама и уметничким споменицима односног краја. Та основна наша археолошка топономастика проширена је и обогаћена још са много нових имена из Македоније коју је једна археолошка екипа прокрстарила 1932 и 1933 године. Тада је такође константовано да не постоји велика разлика између српске и македонске топономастике. Већ 1936 године, после накнадних обилазака терена у Србији и скупивши све раније податке, Моравски археолошки гласник је објавио 80 таквих имена. Данас, после петогодишњег рада Археолошког института САН на прикупљању података за монументално дело предвиђено у девет свезака, *Археолошки споменици и налазишта у Србији* (I део Западна Србија, је изашло, и II део Централна Србија, у припреми за штампу) и после изласка књиге М. и Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, у којој су прикупљени сви ранији археолошки подаци, изводом из тих

публикација могло се утврдити 160 групних имена српске археолошке топономастике под којима се иначе крије неколико стотина разних археолошких налазишта посејаних по нашим крајевима. Та општа имена су објављена у моме раду *Основи истраживања археолошких налазишта*, изашло у Повременим издањима Археолошког института САН.

Али прилог намењен Ј. Филологу садржи 458 имена одређених налазишта само из праисториског и римског доба у Србији по поменутој литератури. Изостављена су средњовековна налазишта у Србији, као и сва из Македоније, јер се припремају за засебне прилоге. Исто тако ће тек накнадно моћи бити обрађена археолошка налазишта преосталих седам делова Србије из плана Археолошког института када буду објављени.

Како се види из списка налазишта, већина имена је српског порекла, али има и турских, мађарских и влашких имена за споменике и старине у Србији. Словом „п“ означена су праисториска, а словом „р“ римска налазишта.

Анина, Ђелије, Колубарски срез, р	Бубан, Горње Штипље, Белички срез, р
Аниште, Злодо, Рачански срез, р	Бубан, Јовановац, Крагујевачки срез, п
Аниште, Рајана, Црногорски срез, п	Бубан, Кусовац, Гружански срез, п
Аниште, Словац, Ваљевски срез, р	Бубан, Ново Село, Нишки срез, п/р
Балтина Чука, Прибој, Јужноморавски срез, р	Бубања, Глибовац, Јасенички срез, р
Банатска Паланка, Банатска Паланка, Вршачки срез, п/р	Бублија, Рудовци, Колубарски срез, п
Банатски Моноштор, Банатски Маноштар, Новонкежевачки срез, п	Варош, Бела Паланка, Белопаланачки срез, р
Бачка Паланка, Бачка Паланка, Бачкопаланачки срез, р	Варош, Бела Црква, Рађевски срез, п
Бачки Моноштор, Бачки Моноштор, Сомборски срез, п	Варош, Варош, Сврљишки срез, р
Бачко Градиште, Бачко Градиште, Бечејски срез, п	Варошиште, Виснбаба, Пожешки срез, р
Бедем Град, Грачаница, Грачанички срез, п	Велика Гомила, Горња Врежина, Нишки срез, п
Бедери, Маскаре, Темњишки срез, п	Велика Црквица, Јелашница, Нишки срез, р
Бела Паланка, Бела Паланка, Белопаланачки срез, п	Велика Хумка, Пожежена, Рамски срез, п
Београд, Београд, варош, п/р	Велики Луг, Поповић, Космајски срез, р
Бобије, Метлић, Поцерски срез, п	Велико Градиште, Велико Градиште, Рамски срез, р
Бојиште, Јелашница, Тимочки срез, р	Вељков Град, Дреновац, Параћински срез, п
Бојиште, Лисовић, Београдски срез, р	
Бојник, Бојник, Јабланички срез, р	
Борфеле, Слатина, Борски срез, п/р	

- Видров Град, Видровац, Крајински срез, р
- Вражогрнац, Вражогрнац, Параћински срез, р
- Вршка Чука, Прлита, Зајечарски срез, п/р
- Врбовита Хумка, Српски Крстур, Новокнежевачки срез, п
- Гамзиград, Гамзиград, Зајечарски срез, п/р
- Гламеј, Прахово, Крајински срез, п
- Гламија, Вајуга, Кључки срез, р
- Гламија, Љубичевац, Кључки срез, п/р
- Гламија, Прахово, Крајински срез, р
- Гламија, Ртково, Кључки срез, р
- Глашиначка Чука, Глашинце, Добрички срез, р
- Говедорова Хумка, Шурјан, Добрички срез, п
- Гомиле, Буковче, Крајински срез, р
- Гомилице, Вртиште, Нишки срез, п
- Горњи Катун, Варвариц, Темнишки срез, п
- Град, Бачина, Темнишки срез, п
- Град, Ковин, Ковински срез, п
- Град, Прахово, Крајински срез, п/р
- Град, Радујевац, Крајински срез, р
- Град, Рибаре, Хомољски срез, р
- Град, Старчево, Панчевачки срез, п
- Град, Стојник, Космајски срез, р
- Град Грачарац, Јеловик, Посавотамнавски срез, п
- Градац, Велико Лаоле, Млавски срез, р
- Градац, Горња Врежина, Нишки срез, р
- Градац, Градац, Копаонички срез, р
- Градац, Градац, Крагујевачки срез, п/р
- Градац или Градина, Дворска, Рађевски срез, р
- Градац, Добро Поље, Власотиначки срез, р
- Градац, Доња Студена, Нишки срез, р
- Градац, Доњи Милановац, Поречки срез, р
- Градац, Злокућане, Лесковачки срез, п
- Градац, Јелашница, Нишки срез, р
- Градац, Калиште, Пожаревачки срез, р
- Градац, Конопница, Власотиначки срез, р
- Градац, Крепољин, Хомољски срез, р
- Градац, Сип, Кључки срез, р
- Градац, Скела, Посавски срез, п
- Градачки Поток, Грабовица, Кључки срез, р
- Градачки Поток, Црна Трава, Власотиначки срез, р
- Градашница, Бериловац, Нишавски срез, р
- Градашница, Орашац, Лесковачки срез, р
- Градина, Ариље, Ариљски срез, р
- Градина, Бечевица, Гружански срез, п
- Градина, Горњи Барбеш, Нишки срез, р
- Градина, Грбице, Гружански срез, п
- Градина, Грошница, Гружански срез, п
- Градина, Доњи Петровци, Румски срез, р
- Градина, Жупањевац, Лавачки срез, р
- Градина, Мокра, Белопаланачки срез, р
- Градина, Нови Бановци, Старопазовачки срез, п/р
- Градина, Пријездић, Ваљевски срез, п
- Градина, Прилике, Моравички срез, р
- Градина, Прилипац, Пожешки срез, р
- Градина, Рогача, Драгачевски срез, р
- Градина Брдо, Рожанство, Златиборски срез, р
- Градина, Сремска Митровица, варош, п
- Градина, Стапари, Ужички срез, п
- Градина, Стојићи, Црногорски срез, р
- Градина, Сурдук, Старопазовачки срез, р

- Градина, Ужичка Пожега, Пожешки срез, р
 Градина, Шареник, Моравички срез, п/р
 Градић, Велика Каменица, Кључки срез, р
 Градић, Доња Каменица, Тимочки срез, р
 Градић, Пирот варош, р
 Градић, Радујевац, Крајински срез, р
 Градишка Чука, Ошљане, Тимочки срез, р
 Градиште, Алексинац, Моравски срез, р
 Градиште, Бански Дол, Царибродски срез, р
 Градиште, Бербатово, Нишки срез, р
 Градиште, Бучје, Тимочки срез, р
 Градиште, Вакуп, Моравски срез, р
 Градиште, Витковац, Моравски срез, п
 Градиште, Врање, варош, р
 Градиште, Вратарица, Зајечарски срез, п
 Градиште, Вукоња, Моравски срез, р
 Градиште, Градиште, Тимочки срез, р
 Градиште, Градсково, Зајечарски срез, р
 Градиште, Гребенац, Вршачки срез, п
 Градиште, Грљан, Зајечарски срез, р
 Градиште, Губеревац, Космајски срез, р
 Градиште, Дадинце, Власотиначки срез, р
 Градиште, Иђош, Кикиндски срез, п
 Градиште, Корбевац, Врањски срез, р
 Градиште, Корман, Моравски срез, р
 Градиште, Космовац, Белополачки срез, р
 Градиште, Крупац, Нишки срез, р
 Градиште, Кулина, Моравски срез, р
 Градиште, Љуљаци Гружански срез, п
 Градиште, Мирово, Бољевачки срез, р
 Градиште, Мироч, Поречки срез, р
 Градиште, Орешац, Вршачки срез, п
 Градиште, Паблештица, Нишавски срез, р
 Градиште, Породин, Моравски срез, р
 Градиште, Прибој, Лесковачки срез, р
 Градиште, Прњиловица, Моравски срез, р
 Градиште, Пруговац, Моравски срез, р
 Градиште, Радичевац, Тимочки срез, п
 Градиште, Рготина, Зајечарски срез, р
 Градиште, Сеона, Подунавски срез, п/р
 Градиште, Чингаловица, Нишавски срез, р
 Граднулица, Зрењанин, варош, п
 Градска Глама, Ошљане, Тимочки срез, р
 Градски Поток, Битврђа, Јужноморавски срез, р
 Грачац, Грачац, Жички срез, р
 Гробљанско брдо, Биоска, Ужички срез, р
 Гробље, Лоњин, Азбуковачки срез, п
 Гробљиште, Бабе, Космајски срез, р
 Гробљиште, Мађере, Топлички срез, р
 Гробнице, Горобиље, Пожешки срез, п/р
 Гробнице, Грачаница, Грачанички срез, п
 Гробнице, Засавице, Мачвански срез, п
 Гробовица, Горња Буковица, Ваљавски срез, р
 Гумниште, Павловац, Врањски срез, п

- Девин, Буљане, Параћински срез, п
 Дединац, Грабовица, Косанички
 срез, р
 Драшковачки град Гацин Хан,
 Нишки срез, р
 Дувари, Вила, Топлички срез, р
 Дуварине, Белегиш Старопазовач-
 ки срез, р
- Ђубрик, Сремски Карловци, Ново-
 садски срез, п
- Заграђе, Врбица, Зајечарски срез, р
 Засеље, Каленићи, Пожешки
 срез, р
 Збеговиште, Брежане, Пожарева-
 чки срез, р
 Збежиште, Вучје, Лесковачки
 срез, р
 Зидине, Вајуга, Кључки срез, п
 Зидине, Велико Орашје, Поморав-
 ски срез, р
 Зидине, Мала Митровица, Мачван-
 еки срез, р
 Зиндан, Рутевац, Моравски срез, р
 Златовац, Рудовци, Колубарски
 срез, р
 Злодо, Злодо, Рачански срез, р
 Злокућани, Злокућани, Источки
 срез, р
 Злокућане, Злокућане, Лесковачки
 срез, п
- Иван Кула, Иван Кула, Косанички
 срез, р
 Исперлик, Сврљиг, Сврљишки
 срез, р
- Јасичка Чука, Горња Комарица,
 Крагујевачки срез, п
- Јеринин Град, Велика Сугубица,
 Левачки срез, р
- Јеринин, Град, Луково, Косани-
 чки срез, р
- Јеринин Град, Словац, Ваљевски
 срез, р
- Јеририно брдо или град, Гра-
 дац, Крагујевачки срез, пер
- Јеририно брдо, Космај, Космај-
 ски срез, р
- Јошије, Николинац, Сврљишки
 срез, р
- Калањевци, Калањевци, Љишки
 срез, р
 Кале, Бербатово, Нишки срез, р
 Кале, Глашинец, Добрички срез, р
 Кале, Градиште, Тимочки срез, р
 Кале, Јалботина, Нишавски срез, р
 Кале, Корбевац, Врашки срез, р
 Кале или Градиште, Чиниглав-
 ци, Нишавски срез, р
 Калемегдан, Београд, варош, п/р
 Калемиди, Железник, Београдски
 срез, р
 Каленићи, Каленићи, Пожешки
 срез, р
 Калетинце, Калетинце, Нишки
 срез, р
 Калех Баир, Врашка Бања, Враш-
 ски срез, р
 Калиманце, Калиманце, Јужно-
 моравски срез, р
 Калиште, Калиште, Пожаревачки
 срез, р
 Кална, Кална, Тимочки срез, п/р
 Калужерац, Барје, Лесковачки
 срез, п
 Караула, Звездан, Зајечарски
 срез, р
 Катун, Катун, Моравски срез, п/р
 Камаре Хумка, Банатско Аран-
 ђелово, Новокнежевски срез, п
- Кик, Свилеува, Посавотамнавски
 срез, п
- Киково Брдо Рибашевина, Ужи-
 чки срез, п
- Кнежица, Кнежица, Млавски
 срез, р
- Копашница, В. Копашница, Лес-
 ковачки срез, п
- Копоник, Копоник, Копонички
 срез, п/р
- Костајник, Лозница, Јадрански
 срез, р
- Костиљак, Костиљак, Јужноморав-
 ски срез, р
- Костино Грло, Буковче, Крајин-
 ски срез, р
- Костол, Зајечар, варош, р
 Костол, Костол, Кључки срез, п/р
 Костол, Црнајка, Поречки срез, р

- К о с т о л а ц, Костолац, Пожаревачки
срез, п/р
 К р а љ е в а к у ћ а, Раковац, Бујано-
вачки срез, р
 К р е м е н а ц, Бела Паланка, Белопа-
ланачки срез, р
 К р е м е н а ц, Горњи Крупац, Морав-
ски срез, п
 К р е м е н а ц, Рујник, Нишки срез, п
 К р е м е н а ц, Хум, Нишки срез, п
 К р е м е н и т е њ и в е, Барајево, Бео-
градски срез, п
 К р е м е њ а к, Бока, Јашатомићки
срез, п
 К р е м е њ а к, Горња Врањска, Поцер-
ски срез, п
 К р е м е њ а к, Жабари, Ваљевски
срез, п
 К р е м е њ а к, Сајан, Кикиндски
срез, п
 К р е м е њ а к, Чока, Новокнежевски
срез, п
 К р с т и ћ е в а Хумка, Зрењанин,
варош, п
 К у л а, Житораја, Добрички срез, р
 К у л а, Зоруновац, Тимочки срез, р
 К у л а, Кула, Кулски срез, п
 К у л а, Кула, Пожаревачи срез, р
 К у л а, Михаиловац, Крајински срез, р
 К у л а, Стогазовац, Тимочки срез, р
 К у л а, Текија, Кључки срез, р
 К у л а, Црнајка, Поречки срез, р
 К у л и н а, Борач, Гружански срез, п
 К у л и н а, Белојинац, Добрички срез, р
 К у л и н а, Врћеновица, Моравски
срез, р
 К у л и н а, Јелашица, Нишки срез, р
 К у л и н а, Кулина, Моравски срез, р
 К у л и н а, Мала Митровица, Мачван-
ски срез, р
 К у л и н а, Петровац, Крагујевачки
срез, р
 К у л и н а, Потркање, Тимочки срез, р
 К у л и н а, Равна, Тимочки срез, п
 К у л и ш т е, Варош, Сврљишки срез, р
 К у л и ш т е, Књажевац, Тимочки
срез, р
 К у л и ч, Кулич, Подунавски срез, р
 К у р в и н Г р а д, Мала Врбица, Кљу-
чки срез, п/р
 К у р в и н Г р а д, Орљане, Добрички
срез, р
 К у р в и н Г р а д, Малашиште, Нишки
срез, р
 К у њ е р и н е, Јадранска Љешница,
Јадрански срез, п
 К у њ е р и н е, Свилеува, Посавотам-
навски срез, п¹
 К у с т у л Г р а д, Дубравица, Пожаре-
вачки срез, р
 Л а ђ и ш т а, Јелашица, Нишки
срез, р
 Л а ђ у р и н е, Козјак, Јадрански
срез, п
 Л а т и н с к а К у л а, Бучје, Тимочки
срез, р
 Л а т и н с к а К у л а, Ласово. Боље-
вачки срез, р
 Л а т и н с к а ц р к в а, Глашинце, До-
брички срез, р
 Л а т и н с к о г р о б љ е, Биљег, До-
брички срез, р
 Л а т и н с к о г р о б љ е, Врћеновица,
Моравски срез, р
 Л а т и н с к о г р о б љ е, Гредетин,
Моравски срез, п
 Л а т и н с к о г р о б љ е, Мачкат,
Ужички срез, р
 Л о г о р и ш т е, Краљево, Моравски
срез, р
 Л о ш е п л о ч е, Стубла, Лесковачки
срез, п
 Л у г, Глоговица, Моравски срез, р
 Л у г, Опорница, Крагујевачки срез, р
 Л у г о в и, Жупањевац, Колубарски
срез, р
 М а г у л к а, Станичење, Нишавски
срез, п/р
 М а ђ и л а, Чиниглавци, Нишавски
срез, р
 М а ђ а р с к о г р о б љ е, Бабе, Ко-
смајски срез, р
 М а ђ а р с к о г р о б љ е, Горња Врањ-
ска, Поцерски срез, п
 М а з г и н а Хумка, Елемир, Бегеј-
ски срез, п
 М а ј д а н, Бабе, Космајски срез, р¹
 М а ј д а н, Корбеовац, Врањски срез, п
 М а ј д а н, Мајдан, Новокнежевачки
срез, п

- Мајданпек, Мајданпек, Поречки
срез, п/р
 Мала Кулајна, Давидовац, Пара-
ћински срез, п
 Мала Хумка, Апатин, Сомборски
срез, п
 Мали Бубан, Корман, Крагујева-
чки срез, р
 Мали Град, Богојево, Оџачки
срез, п
 Мали друм, Поповић, Космајски
срез, п
 Мали шанац, Апатин, Сомборски
срез, п
 Мало Село, Велика Каменица,
Кључки срез, р
 Манастирине, Мастирине,
Араповац, Колубарски срез, р
 Манастирица, Манастирица,
Млавски срез, р
 Манастириште, Каменица, Ниш-
ки срез, р
 Манастириште, Клење, Белопа-
ланачки срез, р
 Марков Град, (Кале), Врање, ва-
рош, р
 Маркова крча, Нересница,
Звишки срез, р
 Метериз, Црквице, Рачански
срез, р
 Метерис, Буковче, Крајински
срез, р
 Метерис, Мироч, Поречки срез, р
 Метерис, Прахово, Крајински
срез, р
 Могила, Бела Паланка, Белопала-
начки срез, р
 Могила, Блато, Нишавски срез, р
 Могила, Биковче, Крајински срез, р
 Могила, Михайловац, Крајински
срез, р
 Могила, Пирот, Нишавски срез, п
 Мраморак, Мраморак, Ковински
срез, п
 Мраморак, Мраморак, Јасенички
срез, п/р
 Мраморје, Брезовица, Ваљевски
срез, п
- Ограда, Мала Врбица, Кључки
срез, р
 Пазариште, Копашница, Лескова-
чки срез, р
 Панђуриште, Комирић, Подгор-
срез, п
 Пиштољине Буковче, Белички
срез, п
 Подграђе, Подграђе, Гњилански
срез, р
 Попова Хумка, Сента, Сенћански
срез, п
 Поповац, Поповац, Јабланички
срез, р
 Поповац, Поповац, Параћински
срез, р
 Поповица, Поповица, Крајински
срез, п
 Пусто Село, Богојево, Оџачки
срез, п
 Рготина, Рготина, Зајечарски
срез, п
 Римска друмина, Каменица,
Гружански срез, р
 Римски град, Вишњица, Београд-
ски срез, р
 Римски пут, Црквеница, Леско-
вачки срез, р
 Римски шанац, Богојево, Оџачки
срез, п
 Римски шанац, Оџаци, Оџачки
срез, п
 Римско гробље, Велика, Каме-
ница, Кључки срез, р
 Римско гробље, Висибаба, По-
жешки срез, р
 Римско гробље, Горјани, Ужи-
чки срез, р
 Римско гробље, Губеревац, Кос-
мајски срез, р
 Римско Гробље, Уровица, Кра-
јински срез, р
 Ровине, Сремски Карловци, Ново-
садски срез, п
 Рударе, Звечан, Звечански срез, р
 Рударе, Рударе, Косанички срез, р
 Рудна Глава, Рудна Глава, По-
речки срез, п/р
 Рудник, Рудник, Дренички срез, р

- Рудник, Рудник, Таковски срез, п/р
 Рудо брдо, Шопић, Колубарски
 срез, п
 Рудовци, Рудовци, Колубарски
 срез, р
 Рујан, Врутци, Ужички срез, р
 Рујиште, Брестовик, Подунавски
 срез, р
 Рујиште, Рујиште, Ражањски
 срез, п
 Рујковац, Рујковац, Јабланички
 срез, р
 Рујник, Хум, Нишки срез, п/р
 Рујо, Марковица, Драгачевски срез, п
 Руњане, Руњане, Јадарски срез, п
 Русалиско гробље, Вратарица,
 Зајечарски срез, р
 Сарлак или Хисарлик, Пирот,
 варош, р
 Селичевица, Гркиња, Нишки срез, п
 Селиштанце, Копривница, Заје-
 чарски срез, р
 Селиште, Белићи, Ваљевски срез, п
 Селиште, Буковче, Крајински
 срез, р
 Селиште, Варварин, Темњићи
 срез, р
 Селиште, Велика Дренова, Трсте-
 нички срез, п
 Селиште, Винци, Рамски срез, р
 Селиште, Глоговица, Крајински
 срез, р
 Селиште, Горња Врањска, Поцер-
 ски срез, п
 Селиште, Драгаљ, Љишки срез, п
 Селиште, Крупац, Нишавски
 срез, р
 Селиште, Пирот, варош, р
 Селиште, Ртково, Кључки срез, р
 Селиште, Сремски Карловци, Но-
 восадски срез, п
 Селиште, Сумраковац, Бољевачки
 срез, р
 Селиште, Тарош, Бегејски срез, п
 Селиште, Трупале, Нишки срез, п
 Селиште, Уровица, Крајински
 срез, р
 Селиште, Шимановци, Земунски
 срез, р
- Сељане, Сељашница, Милешевски
 срез, р
 Сељашница, Сељашница, Миле-
 шевски срез, р
 Становиште, Ресник, Крагујевач-
 ки срез, п
 Стара Градина, Грачаница, Гра-
 чанички срез, р
 Стара црква, Ковин, Ковински
 срез, р
 Стари Бунар, Бунар, Балички
 срез, п
 Старо гробље, Бајина Башта
 Рачански срез, р
 Старо гробље, Жежевица, Поже-
 шки срез, р
 Старо гробље, Крива Река, Зла-
 тиборски срез, р
 Старо гробље, Парамун, Црно-
 горски срез, п
 Старопутина, Бабовиште, Морав-
 ски срез, р
 Старо Село, Глушци, Мачвански
 срез, п
 Старо Село, Горња Врањска
 Поцерски срез, п
 Старо Село, Јеловац, Деспотовач-
 ки срез, п
 Старо Село, Љубинић, Посавски
 срез, п
 Старо Село, Михаљевци, Земун-
 ски срез, р
 Старо Село, Стара Пазова, Ста-
 ропазовачки срез, р
 Старо Село, Стојник, Космајски
 срез, р
 Старо Село, Урсуде, Левачки
 срез, р
 Стража, Бучје, Тимочки срез, р
 Стража, Језеро, Деспотовачки
 срез, р
 Стража, Калиманце, Јужноморавски
 срез, р
 Стража, Ласово, Бољевачки срез, р
 Стража, Осмаково, Нишавски
 срез, р
 Стража, Параћин, варош, р
 Стража, Ресник, Лужички срез, р
 Стража, Рготина, Зајечарски срез, р

- Стража, Стража, Вршачки срез, р
 Стража, Трстеник, Трстенички срез, р
 Стражник, Копорин, Звечански срез, р
 Сува Чесма, Лучани, Драгачевачки срез, п
 Табље, Буковац, Вељевски срез, п
 Тавница, Каран, Ужички срез, р
 Тилва Рош, Вољуја, Звишки срез, р
 Тилва Рошије, Савинац, Бољевачки срез, р
 Тилварош, Бор, Борски срез, п/р
 Топоница, Топоница, Нишки срез, п
 Топоница, Топоница, Пожаревачки срез, р
 Трговиште, Трговиште, Тимочки срез, р
 Трианте, Михаљевци, Земунски срез, р
 Тројанов Град, Цер, Посавски срез, р
 Тумба, Вртиште, Нишки срез, р
 Тумба, Гркиња, Нишки срез, р
 Тумба, Кална, Тимочки срез, п
 Тумба, Трупаље, Нишки срез, п
 Турија, Алексинац, Моравски срез, п
 Турија, Вукоња, Моравски срез, р
 Турије, Јабуковац, Крајински срез, р
 Турија, Турија, Бечејски срез, п
 Ђелије, Јаловик, Посавотамнавски срез, п
 Ђелије, Кузмин, Сремскомитровички срез, р
 Ђерамидиште, Мишар, Поцерски срез, р
 Ђетаће, Буковче, Крајински срез, р
 Ђетаће Маре, Гребенац, Вршачки срез, р
 Ђилер, Злокућане, Лесковачки срез, п
 Умка, Винци, Рамски срез, р
 Умка, Мириловац, Параћински срез, п
 Умка, Умка, Београдски срез, р
 Умке, Добрача, Гружански срез, п
 Уровица, Уровица, Крајински срез, п
 Фаца Анастистри, Уровица, Крајински срез, п
 Хатар Халом, Елемир, Бегејски срез, п
 Хисар, Лесковац, варош, п/р
 Хумка, Рогојевац, Гружански срез, п
 Хумка, Сараново, Лепенички срез, п
 Хумка Анка, Рабе, Новокнежевачки срез, п
 Хумка Стража, Влајковац, Вршачки срез, п
 Хумска Чука, Хум, Нишки срез, п/р
 Царева Хумка, Баранда, Панчевачки срез, п
 Царев грм, Липница, Јадрански срез, п
 Царево корито, Јелашница Нишки срез, п/р
 Цариград, Гучево, Јадрански срез, п
 Царичина, Душановац, Крајински срез, р
 Цинцарски гроб, Хум, Нишки срез, р
 Црквенац, Борак, Београдски срез, р
 Црквенац, Жежевица, Љубинкотрнавски срез, п
 Црквенац, Жежевица, Пожешки срез, п/р
 Црквина, Вртиште, Нишки срез, п
 Црквина, Висибаба, Пожешки срез, п
 Црквина, Горљи Барбеш, Нишки срез, р
 Црквина, Доња Добрица, Пожешки срез, р
 Црквине, Јелашница, Нишки срез, п
 Црквине, Каменица, Гружански срез, п
 Црквине, Отањ, Пожешки срез, р
 Црквине, Рудник, Таковски срез, р
 Црквине, Стублине, Посавски срез, п
 Црквица, Шашинци, Сремскомитровички срез, р

Црквиште, Ново Село, Нишки срез, р	Чукар, Павловац, Брањски срез, п
Црковница, Црковница, Лесковачки срез р	Чукар, Проваљеник, Лужички срез, р
Црна Чука, Рудна Глава, Поречки срез, п/р	Џиновско гробље, Лађевци, Жички срез, п
Чанчићи, Брезовица, Ваљевски срез, п	Џиновско гробље, Градац, Крагујевачки срез. п/р
Чардак, Доња Врежина, Нишки срез, п	Шанац, Горња Топоница, Нишки срез, п
Чаршија, Рипањ, Београдски срез, п	Шанац, Јелашница, Нишки срез, р
Четаче, Дупљаја, Вршачки срез, п	Шанац, Плочник, Топлички срез, п
Читлук, Читлук, Расински срез, п	Шаренград, Црнијево, Подгорски срез, р
Чифлук, Вртиште, Нишки срез. п	Шибова Хумка, Шурјан, Јашатомићи срез, п
Чука, Битврђа, Јужноморавски срез, р	Ширин Град, Мала Митровица Мачвански срез, р
Чука, Градашница, Ласковачки срез, р	Шор, Козјак, Јадрански срез, п

Др. Миодраг Грбић

Miodrag Grbić

Beitrag zur Forschung der archäologischen Toponomastik in Serbien

Es ist durch langjährige Forschung festgestellt, dass die Fundplätze in Serbien und in den benachbarten Gebieten Jugoslaviens gewöhnlich typische Namen tragen. Aus Fundberichten wurden 160 allgemeine Benennungen der serbischen archäologischen Toponomastik zusammengefasst und in „Osnovi istraživanja arheoloških nalazišta“ (Ausgabe, Arheološki institut SAN — Beograd, 1953) veröffentlicht.

Die einzelnen Toponima in diesem Beitrag sind nur den bisher bekannten und veröffentlichten Denkmälern und Fundplätzen in Serbien entnommen.

1.

ЛИНГВИСТИЧКИ САСТАНЦИ ПРИ ИНСТИТУТУ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА

Од октобра 1952 до маја 1953 године одржано је при Институту за српски језик Српске академије наука осам лингвистичких састанака. Дневни ред сваког састанка обухватао је један реферат који је био читан или усмено излаган и дискусију која се поводом њега развијала.

Одржавање састанака дошло је као резултат жеље и потребе научних радника - лингвиста да повремено износе на дискусију питања којима се баве. Састанци су одржавани у једном мањевише устаљеном кругу учесника, иако су били приступачни свакоме ко је желео да учествује на њима, било као референт било као слушаалац. Редовни посетиоци били су чланови Института за српски језик као и сарадници неких других Академијиних института, сродних по струкама; затим изван број професора и асистената са језичких катедара Филозофског факултета у Београду, као и професори-слависти са Више педагошке школе. Поред тога састанцима су присуствовала и поједина друга лица заинтересована за неку од тема или за састанке уопште.

На осам лингвистичких састанака било је покренуто неколико сасвим различитих тема. Сви реферати носили су, додуше, разне наслове и о истој проблематици није се ниједном говорило у наставцима. Али пошто је избор тема био потпуно слободан, и пошто је за следећег референта могао да се јави свако ко је желео, дешавало се да је једна тема, у току излагања или дискусије, привукла пажњу некога од присутних и дала му потстрека за његов каснији реферат. На тај се начин уједно испољила актуелност тема у нашој лингвистичкој средини, показало се која су од додирнутих питања за публику била најзанимљивија.

На лингвистичким састанцима било је шест референата. Руководилац састанака, управник Института за српски језик проф.

А. Белић, који је отворио први састанак краћим уводним излагањем о задацима и перспективама ових састанака и позивом на сарадњу, одржао је два предавања: „О значају језичког осећања за вршење синхроничне језичке анализе“ (24.X.1952) и „О префиксима и наставцима“ (12.XII.1952). Његова предавања претстављала су допуну и разраду неких основних идеја књиге „О језичкој природи и језичком развоју“, поред тога што су садржале много драгоцених мисли потпуно нових за нашу лингвистичку јавност.

Асистент Института за српски језик Павле Ивић изашао је такође два пута, са темом „О неким питањима наше историске дијалектологије“ (10.XI.1952) и „Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба“ (19.V.1953). Оба реферата проистекла су из референтовог интересовања за дијалектолошке проблеме, а осим тога други реферат претстављао је прилог дискусији о значењима претериталних времена, о чему се говорило и на неким од претходних састанака.

Појава структурализма у лингвистичкој науци на Западу заинтересовала је неке од учесника састанака и послужила као материјал за реферате двају асистената Института за српски језик. Тема Милке Ивић била је „О проблему падежне системе у савременој лингвистици“ (2.XII.1952); држећи се оквира науке о падежима, она је упоредила достигнућа структуралистичке лингвистике и лингвистике изграђене на идејама проф. Белића и његове школе. Ирена Грицкат је читала реферат „Приказ и оцена Серенсенове студије о словенском виду и временима“ (26.XII.1952) и, поред неких запажања о структурализму уопште, изнела до којих је резултата дошао овај структуралист на пољу испитивања словенског глагола.

Реферати о структурализму на Западу дали су повода да се реферише о једној структуралистички израђеној студији која је штампана код нас — о македонској граматичкој Х. Ланта. Професор Више педагошке школе Тодор Маневић приказао је ту књигу, а заједно с њом и граматичку Б. Конеског, те је кроз приказе изнео и неке своје погледе на структурализам и додирнуо доста интересантних проблема савремене македонске лингвистике („Најновије граматике македонског језика“, 6.III.1953).

Семантика појединих претериталних времена претставља за нашу науку још увек живу, на многим тачкама тек начету проблематику. О њој је било говора и у реферату проф. Т. Маневића, а неким специјалним питањима из те области били су посве-

ћени реферати асистената Института за српски језик Петра Сладојевића (О имперфекту у српском језику, 20.III.1953) и већ поменути други реферат П. Ивића.

Као што се из овог види проблеми о којима се расправљало били су разнолики, али су се у већини случајева надовезивали једни на друге, тако да се углавном може рећи да су свих осам састанака претстављали за редовне учеснике повезану целину и могли корисно да им послуже у проширењу њихових научних искустава.

Главну одлику лингвистичких састанака претстављало је обиље нових мисли — и у рефератима и у дискусијама. Референти су изнели неке своје мисли и опаске, нигде још неказане и нештампане. И онда када су у питању били само прикази, у вези с идејама онога ко је био приказиван изношене су и многобројне идеје приказивача, тако да су сви реферати заслужили називе оригиналних и креативних прилога науци. У дискусијама је долазила до изражаја велика пажња с којом су слушаоци пратили излагања као и неусиљеност дискутовања које је прелазило у разговор о појединим питањима и у општу размену мисли и запажања. Уверени смо да суштина ових реферата и дискусија, у којима је често у потпуно неприпремљеном облику, у сукобу различитих схватања, било изнето доста значајних идеја, не би требало да остане незабележна, пошто би могла да послужи читаоцима нашег часописа као извор корисних информација. Стога ћемо покушати да прикажемо, сасвим сажето, сваки поједини састанак, трудећи се да уз главне идеје сваког референта додамо као оквир најважније допуне и опште нити размишљања које су код аудиторијума резултирале из саслушаних реферата.

Проф. А. Белић (О значају језичког осећања за вршење синхроничне језичке анализе) рекао је, укратко, ово. У науци је језичко осећање било често погрешно објашњавано, оно је понекад било свођено на физиолошке моменте, на осећај гласова. Ми ћемо, међутим, поставити тај проблем на сасвим другу, и то на најширу основу: како се разна језичка факта приказују нашем језичком осећању у једном синхроничном пресеку?

Теориски се погрешно закључује да је у генитиву *града* обележје падежног значења наставак *-а*. За разлику од језичког осећања у аглутинативним језицима осећање претставника флексивних језика придаје целом облику *града* падежно значење. Падежно значење се добива из односа одговарајућег падежа према другим падежима, а не из збира саставних елемената у једном

падежном облику, у што се можемо лако уверити на примеру генитива од именице *предак* — *прешка*, где се облик и не може раздвојити на основу и падежно обележје. Према томе парадигме постоје у нашој свести и нису вештачка творевина граматичара. *Деца* као номинатив множине од *деше* јесте жив однос који постоји у нашем језичком осећању, иако се граматички тај однос може објаснити само уз помоћ историје језика.

Језичко осећање поступа увек врло осетљиво у својим реализацијама, само треба умети читати шта нам оно говори. Тако, напр., размисливши о прилозима, ми схватамо зашто су они непроменљиве речи: прилози одређују оно што је у свим лицима глагола одн. у свим родовима придева непроменљиво, и у случајевима када су саграђени од придевске основе они имају облик неутрума, јер је средњи род, уствари, одсуство рода.

Оно што се у науци назива општим делом (кореном, основном једног низа етимолошки сродних речи) такође је, у синхроничној перспективи, творевина нашег језичког осећања. На ту чињеницу досад није било обрађено довољно пажње. Јасно је да општи делови нису елементи издвојени на папиру научном анализом, већ су живи делови језика, носиоци извесних значења, говорно још неостварених и само потенцијално датих. Реализација се у говору врши помоћу наставака. Реализацију значења општег дела *сел-* видимо у падежима имена *село*, у придеву *селски* > *сеоски*. Али и *сеоск-* постаје временом општи део те се реализује при образовању речи као *сеоштина* итд. Свака реч може да постане сопствена апстракција и центар даљих реализација. Тајну првобитних индоевропских корена ми не знамо. Али пошто су се индоевропски језици одликовали прецизношћу, само место у реченици које би заузимао тај првобитни корен не би било довољно да одреди функцију и значење; то се одређивало специјалним гласовима, наставцима.

Дискутант М. Ивић се задржала на дефинисању општег дела, сматрајући да је општи део апстрактна веза одређеног значења појма са фонетским остварењем, која се налази као заједнички коефицијент у низу конкретних фонетско-семантичких веза у сродним речима. Проф. А. Белић је поводом односа *род* : *рађаши* који је дискутант поменуо рекао следеће: *род* и *рађаши* се налазе у семантичкој вези, а донекле и у обличкој, јер су алтернације између њих (*о* : *а*, *д* : *ђ*) живе и данас. Али су ове две речи већ постале центри двеју нових група образовања. Разуме се да о семантичкој страни увек треба водити рачуна, јер без постојања

семантичких система у језичком осећању не би постојао морфолошки суплетивизам (једнина *човек*, множина *људи*). Процеси који се заснивају на језичком осећању и о којима је овде реч догађају се врло често у потсвести, и ми у језичкој материји добијамо само резултате. Докле год је језичко осећање живо, општи делови и наставци могу се издвајати; међутим временом долази до таквих гласовних измена да постанак речи постаје непровидан. Ко би данас, сем историчара језика, могао помислити да су *рђа* и *румен* етимолошки сродне речи?

У даљој дискусији, коју је повео проф. Р. Алексић, истакнуто је да је живот наставака веома сложен и разгранат; отуд појава да исти наставци имају различита значења: или је наставак чисто структуралан, тј. служи само за одређивање функције а не и значења (*-ак* служи само за поименичавање а значење се добива преко других момената) или се из једног значења наставак логички развија неко друго (*-ач* има првобитно значење радника, које се може претворити у значење оруђа: *носач* је и човек који носи, а затим и предмет који служи за ношење, придржавање или сл.).

У дискусији су додирнуте још две интересантне теме. Проф. П. Сланкаменац је поставио питање границе између компетенције лингвистике и компетенције психологије, на које је проф. А. Белић одговорио са две-три илустрације. Аналогија је психолошки процес и захваљујући њему наш књижевни језик је добио три једнака падежа у множини (под утицајем двојине). На лингвисти је да нађе узрок (у овом случају је то аналогија) и да опише даљи развој појаве; а начин како је у нашој потсвести дошло до аналошког процеса спада у домен истраживања психолога. Даље: Штајнтал је, напр., говорио да су се придеви развили пре именица, јер су се пре сазнавале особине него целине предмета. И такви проблеми спадају у психологију; лингвистика треба само да пружи психологији грађу која ће омогућити њихово решење. У дискусији са проф. М. Будимиром и проф. К. Тарановским који су говорили о природи падежних наставака и наставака за грађење речи, истичући да разлика између њих принципски није велика, проф. А. Белић је поново нагласио да су целине падежа важније од делова; то што ми и на стране, нама непознате речи знамо да додамо потребне падежне наставке, произилази из аналогије са другим познатим речима чије парадигме живе у нашем језичком осећању.

Асистент П. Ивић (О неким питањима наше историске дијалектологије) изнео је специфичности историске дијалектологије

нашег језика које су настале због тога што велики део наше територије претставља метанастазичку област. За реконструкцију старијих говора који су нестали под таласима нових досељеника могу послужити стари писани споменици, супстратски трагови у данашњим говорима, говори исељеничких група и топономастика. О старим дијалектима северне Србије и суседних области драгоцен материјал пружа говор галипољских исељеника. Из анализе тога говора, као и из писаних споменика, а и из распореда примера у данашњим говорима сазнајемо да је икавизама било у северној Србији још пре сеобе, па и пре замене *jaš*-а на тој територији. Икавизми су морали настати морфолошким уједначавањем и фонетским променама, каткада условљеним и акценатском ситуацијом.

У дискусији, коју је започео асистент Б. Николић, констатовано је да низу извора који служе за реконструкцију старијих говора, засутих каснијим дијалекатским наносима, треба додати имена и презимена становништва, као и језичка факта оних дијалеката који су се развили на месту старијих. Проф. Т. Маневић је изнео више аргумената на основу којих би старија постојбина Галипољаца могла бити негде у Босни, Лици или Кордуну, а не у северној Србији. На то је П. Ивић навео нов низ аргумената за северносрбијанско порекло Галипољаца, протумачивши неке црте које би могле указивати на западно порекло друкчије него претходни дискусант. Проф. А. Белић је закључио дискусију указивањем на неколико момената, између осталог на то да би хипотезу о самосталном пореклу икавизама у данашњем шумадиско-сремском говору требало развити и поткрепити са више доказа, јер се у данашњој науци сматра да су ти икавизми продукат утицаја јужнијих говора. Претпоставка о галипољском говору као о делу шумадиског говора из 16-ог века такође је врло интересантна и чека на даље потврде.

Асистент М. Ивић (О проблему падежне системе у савременој лингвистици) говорила је о појачаном интересовању за падежне системе и падежне односе које влада код савремених структуралиста, нарочито код главних идеолога тог правца — Хјелмслева и Јакопсона. Главна питања у вези с том проблематиком по мишљењу структуралиста (а с тиме се сложио и референт) јесу следећа: шта је све падежни облик; шта се све поставља као проблем при проучавању падежа; да ли је падеж синтаксичка или морфолошка категорија. Супротстављајући структуралистичким погледима на поједина питања погледе изграђене у духу

учења проф. Балића, М. Ивић је изнела нека своја схватања. Нарочиту је пажњу посветила разматрању природе предикативног номинатива и његовог односа према субјектном номинативу.

Ово последње питање дало је материјала за дискусију. И. Грицкат се осврнула, прво, на структурализам уопште, нарочито на повођење многих структуралиста за чистом логиком и за математиком као највишим ступњем логике, при чему се осећа недостатак лингвистичких навика. Говорећи о идејама самог референта, она је истакла као интересантну идеју то, да у предикативној служби комплексно значење именице остаје некипут несужено а некипут се своди на једну особину. Треба притом пазити није ли та именица у предикату можда већ ушла у њега у неком суженом, фигуративном значењу. Проф. М. Московљевић се сложио с тим да проблем номинатива као субјекта и као предикативног номена заслужује специјалну дискусију. И асистент О. Банковић задржала се највише на истом проблему, истичући да би било интересантно испитати како се и у другим падежним облицима значења могу померати. Проф. А. Белић је допунио излагање референтово извесним карактеристикама структуралистичких студија. Он је, исто као и референт, нарочито истакао посматрање падежа ван синтагма и реченица, због чега је немогућно структуралистички протумачити морфолошки синкретизам; затим неразликовање основних падежних значења од оних нијанса које уносе искључиво предлози, најзад и начелну грешку структурализма која се састоји у томе што је он методе, применљиве на проучавање фонема, пренео на проучавање синтаксе.

Проф. А. Белић (О префиксима и наставцима) посветио је своје друго предавање питању о томе шта претстављају префикси и наставци за наше језичко осећање. Напр. предлог *из* у везама *испод*, *изнад* и сл. нема своје основно аблативно значење, већ значење појачавања предлога *под* одн. *над*. Такво значење *из* развило се у глаголима где тај префикс придаје значење извршења радње у потпуности: *исцлакаџи*, *исцлаваџи се* итд. Исто тако значење вршења у малој мери које има префикс *на* у *начуџи нагрисџи* пренело се у сложене придеве *нажуџ*, *наглув* и сл. Префикси, дакле, имају аутономију у речима; одржавајући своју делимичну самосталност они преносе из једних веза у друге своја значења. То се може видети и из других чињеница. За језичко осећање је живо аблативно значење предлога *од*, и зато се у глаголу *одилазиџи* осећа значење одвајања од нечега; међутим за старији облик тог предлога *оџи* нема више живог осећања, те

глагол *ошићи* не значи *ићи од нечега* или сл. већ *напустаићи*. Ово је врло важно за питање дељења речи на слоге: ми делимо *од-улариии* а не *о-дулариии*, јер би се дељењем на други начин замрачио смисао глаголске сложенице који је за језичко осећање провидан; али ћемо поделити *о-шићи* а не *ош-ићи*.

Наставци за образовање речи немају такву аутономију као префикси. Напр. у *носач* ми не осећамо *-ач* као нешто засебно, и у целовитом значењу ове речи не сазнајемо где се завршава главни део а где почиње наставак. И то се такође огледа у дељењу на слоге: дели се *но-сач* а не *нос-ач*. Ми можемо доћи анализом до наставка *-ач*, али се нова образовања с тим наставком не праве захваљујући некој његовој аутономији већ на основу односа између сличних образовања и оних основних речи од којих су та образовања направљена. Напр. према постојећем односу *девојка*: *девојчурина* можемо правити нове именице на *-чурина*: од *Немац* правимо *Немчурина* итд.

Проф. М. Московљевић је у дискусији која се развила нарочито истицао самосталност префикса, а и самосталност наставака, доказујући исправност својег тврђења разумевањем које постоји код говорника за значење појединих суфикса и могућношћу грађења деминутива и аугментатива и од непознатих речи. Проф. А. Белић је у одговору поново указао на фонетску поделу речи на слоге код наставака, иако постоји и семантичка — код префикса. Код речи с наставком, рекао је он, увек се осећа — и потребно је осетити — шта значи цела реч, а не сам наставак. Све се то односи и на падежне наставке који такође немају аутономије јер би у супротном случају сви генитиви били увек грађени помоћу истог наставка, сви дативи помоћу истог итд. Творачки у језику су само односи делова у изведеној речи, а не сами ти делови.

Асистент И. Грицкаш (Приказ и оцена Серенсенове студије о словенском виду и временима) изнела је, поред суда о књизи *Aspect et temps en slave*, и извесне карактеристичне црте структуралистичких метода. По њеном мишљењу похвално је што структуралисти траже нове начине третирања грађе, корисно може да буде и систематисање и шематизовање већ познатих лингвистичких чињеница. Међутим велико је питање да ли се оним путем који је изабрао Серенсен (а то није у свим детаљима пут структурализма уопште) може доћи ма до чега новог, до нечег што је више него опис, до објашњења. Серенсен се у току својег рада само слагао са тврђењима младограматичара и других „кла-

сичара“, како он назива све научнике пре структуралиста, или их је одбијао; и једно и друго је радио у неким случајевима исправно, али се у извесним случајевима опредељивао на погрешну страну јер му његове методе, вештачки накалемљене на синтаксичка питања, нису дозвољавале да дође до правилних закључака.

Проф. А. Белић је по завршеном реферату такође рекао неколико речи о структурализму уопште. Прашка школа је прихватила и проширила Сосирове идеје у вези са проучавањем гласова и тако засновала фонологију. Прашке концепције су прихватили Данци, специјално серкл у Копенхагену, са Хјелмслевом на челу. Тако је поникао структурализам, који је у Америци добио нешто друкчији карактер, јер се развијао на терену математике, механике и сродних дисциплина. Цела школа је још неразрађена; сам Хјелмслев је досада умногоме мењао своја гледишта. Серенсенова излагања одликују се произвољношћу и симплификацијом; она показују доста чупања из системе. М. Ивић је упоредила Серенсенову методу са методом америчких структуралиста и изразила мишљење да бар његовој тежњи да унесе нова схватања у синтаксу треба одати признање. Слажући се са изнесеном критиком структурализма, проф. Т. Маневић је изразио мишљење да су неки закључци о македонском језику у структуралистички написаном уџбенику Х. Ланта за нас чудновати, а неки веома произвољни, непроверени и нетачни.

Проф. Т. Маневић (Најновије граматике македонског језика) реферисао је о двема граматикама које су изишле из штампе 1952 год. и изложио неке проблеме у вези с проучавањем македонског језика уопште. Књига Конеског покренула је референта највише на излагање о македонском акценту, о логичкој акцентуацији и груписању речи у једну акценатску целину. Поводом Лантове граматике истакнуто је, поред добрих страна, неколико крупнијих недостатака. Лант није обратио пажњу на то да су се неке црте македонског језика развиле у симбиози са суседним несловенским језицима; не водећи рачуна о једнакости несловенских утицаја неоправдано је сврстао македонски и бугарски у једну, источнословенску балканску групу. Као утицај турске конјугације референт сматра и поделу претериталних времена на времена за доживљену и недоживљену прошлост.

Поводом овог реферата највише су дискутовали проф. А. Белић и П. Ивић. Обојица су истакли да је вредност приказа била још повећана интересантним идејама самог референта. Проф. А. Белић је, говорећи о различитим глаголским облицима за

доживљену и недоживљену прошлост, потврдио да је њихов развој могао бити потпомогнут стањем у турској глаголској системи. За припајање македонског језика истој групи где спада и бугарски нема довољно разлога. Један од најчешћих аргумената за такво схватање — различити рефлекси полугласника у македонском — неодржив је, јер и српскохрватски језик, посматран заједно са својим дијалектима, пружа доказе о постојању два различита полугласника, а с друге стране има и бугарских дијалеката са једним рефлексом. П. Ивић је поткрепио референтово тврђење о несловенском пореклу неких језичких црта у македонском рекавши да је велики број истих црта нашао и у банатским говорима, где је јак утицај румунског елемента. Али структуралист Лант и није био дужан да говори о томе, пошто је његова граматика само описна и синхронична. Његова студија претставља један од првих покушаја своје врсте; као свака дескрипција језика коју пише странац, она претставља методско освежење, кидање извесних традиција домаћих теоретичара. Проф. Т. Маневић је на крају приметио да је о историском развоју језичких црта било потребно водити рачуна због тога што би се на тај начин избегао погрешан закључак о тобожњој већој сродности македонског с бугарским него са српским језиком.

Асисџенџ П. Сладојевић (О имперфекту у српском језику) говорио је о различитим семантичким особинама тога граматичког времена. Према мишљењу референта главни услов за употребу имперфекта је доживљеност прошле радње, било да ју је доживљавало говорно лице или лице којем се упућује питање. Имперфекат не значи ништа у смислу удаљености од момента говора, а нема у њему ни значења појачане трајности; њиме се износи само *прошлост неограничене радње*. Он се може употребљавати и у индикативу.

У живој дискусији учесници су истицали оригиналност неких референтових запажања и износили који моменти постоје у њиховом језичком осећању у вези с имперфектом. Проф. Р. Алексић је истакао специјално значење ублаженог тврђења, које се појевљује у црногорским говорима при употреби тог времена. М. Станић, сарадник Института за српски језик, изнео је да се у његовом, потпуно живом, језичком осећању за то време налази само компонента неограничености прошле радње. Проф. Т. Маневић и П. Ивић су потврдили да се у македонском језику, одн. у галипољском говору, имперфекат употребљава са сличним преливима у значењу о којима је говорио и референт. Проф. А. Белић се

осврнуо на добре стране и недостатке доказивања индикативности и релативности путем замене једног граматичког времена другим. Основно значење имперфекта је неограниченост, док су друге семантичке нијансе само накнадно додати моменти и стилска транспозиција. Губљењу имперфекта треба тражити узроке у томе што се он у говору може заменити перфектом са потребном прилошком одредбом.

Асистиент П. Ивић (Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба) истакао је на првом месту да је галипољски говор врло користан за проучавање јер омогућује реконструкцију старијег стања у српским дијалектима. Имперфект у том говору има значење несвршености и доживљености, и могућно је употребљавати га индикативно. Аорист значи извршење радње и — такође — доживљеност. У индикативу аорист махом значи извршење непосредно пред тренутком говора. Перфекат се једини може употребити за недоживљену прошлост, али се у перфекту говори и о доживљеноме, само ако се радња посматра као факат, а не као процес. Сем тога у њему понекад доминира значење резултативности. Референтово је мишљење да је прерадом резултативне нијансе, која је у перфекту старија, дошло до значења недоживљене радње и до значења факта а не процеса.

Према мишљењу проф. А. Белића однос доживљеност: недоживљеност је стилистичко-семантичка транспозиција односа индикатив: релатив. У језику има и других таквих транспозиција. На примедбу проф. Т. Маневића да је галипољска система претериталних времена у погледу значења идентична с турском, проф. А. Белић је одговорио да је и у турском језику могло доћи до исте транспозиције као и у нашим дијалектима и да је турско стање у глаголској системи можда потпомогло развој одговарајућих процеса код нас. Проф. М. Павловић је приметио да сличних семантичких односа има и у цинцарској конјугацији. У дискусији је констатовано да при испитивањима такве врсте језик народних умотворина треба разликовати од обичног народног говора.

И. Г.

2.

ДРУШТВО ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

На Оснивачкој скупштини, која је одржана у Београду 3 маја 1953 године и којој је било присутно преко сто делегата из

Београда и унутрашњости, основано је *Друштво за српскохрватски језик и књижевност* Народне Републике Србије са седиштем у Београду.

До оснивања друштва дошло је на иницијативу великог броја средњошколских и универзитетских наставника српскохрватског језика и књижевности југословенских народа, као и других јавних и културних радника који се баве поменутиим грама науке.

На скупштини су, после реферата и дискусије, примљена правила и програм рада Друштва, која је предложио Иницијативни одбор. Изабран је и Управни одбор у овом саставу: претседник д-р Александар Белић, претседник Српске академије наука; први секретар Милија Станић, сарадник САН, други секретар Војислав Илић, професор из Београда; чланови управе: д-р Урош Џонић, сарадник САН, д-р Михаило Стевановић, проф. Универзитета у Београду, д-р Милош Московљевић, сарадник САН, д-р Илија Мамузић, проф. Више педагошке школе у Београду, Димитрије Вученов, асистент Београдског универзитета, Сава Тохол, Сава Ристановић, Наталија Цвијетић, Миодраг Џуверовић, М. Цинцовић, Дара Јелинек, професори из Београда, Вук Станисављевић, проф. из Смедеревске Паланке, Ђорђе Рашовић, проф. Више педагошке школе у Нишу, Ђорђе Бајић, просветни инспектор из Новог Сада, Иванка Јовановић, проф. Више педагошке школе у Новом Саду, Бојана Ракић, проф. из Кикинде, Благоје Живковић, проф. из Титовог Ужица, и Загорка Протић, проф. из Приштине. У Надзорни одбор изабрани су: Игрутин Стевовић, асистент Београдског универзитета, Љубица Клајн и Радмила Бабић, професори из Београда, а у Суд части: Радмило Димитријевић, предавач Београдског универзитета (заменик Зора Вуловић, проф. из Београда), Петрашин Никитовић, директор Друге мушке гимн. у Београду (заменик Миодраг Лалевић, проф. Више педагошке школе у Београду), Василије Точанац, професор Више педагошке школе у Београду (заменик Миленко Стојановић, проф. из Београда).

Према Правилима, Друштво ће имати Повереништво за Аутономну Покрајину Војводину са седиштем у Новом Саду и Повереништво за Аутономну Област Косово и Метохију са седиштем у Приштини, а на целој територији НРС основаће се подружнице Друштва.

С обзиром на револуционарне промене које су се у последње време одиграле у нашај земљи и на даљи ток социјалистичког развитака код нас, Друштво је поставило себи као основни

задатак: унапређење научног рада и наставе у области српскохрватског језика и књижевности југословенских народа и тумачење и извођење тих друштвених делатности у духу научног социјализма и потреба наше социјалистичке изградње. У ту сврху Друштво окупља у своје редове научне раднике из области српскохрватског језика и књижевности народа Југославије на територији Народне Републике Србије, истражује и решава проблематику поменутих научних грана, усавршава научни метод и квалитет стручног и наставног процеса у средњим школама, потстиче на рад млађе научне снаге и помаже им да се што боље развијају, популарише резултате из науке о језику и књижевности, одржава научне састанке и консултације, организује научна и методолошка предавања, организује научне екскурзије, одржава курсеве за средњошколске наставнике, издаје научни и стручни часопис, повезује се са сродним друштвима на територији НР Србије и НР Југославије, повезује се са просветним властима на територији НР Србије у циљу давања сугестија ради унапређења наставе и метода рада итд.

Од оснивања Друштва Управни је одбор, под претседништвом д-р А. Белића, одржао неколико састанака, на којима је расправљано о организацији и раду Друштва и на којима су доношене одлуке у том смислу. Услед краткоће времена, Управни одбор није могао захватити сву проблематику Друштва, већ је, поред најхитнијих задатака, у последње време нарочиту пажњу посветио курсу са семинаром за средњошколске наставнике који је одржан у Београду у септембру 1953 године; после детаљне дискусије усвојио је теме за тај курс и одабрао предаваче на њему.

На крају, Управни одбор са задовољством истиче велику предусретљивост и новчану помоћ Друштву од стране Савета за просвету, науку и културу НР Србије.

М. С.

1. — ПРИЛОЗИ ТОПОНОМАСТИЦИ ЈАДРАНСКИХ ОТОКА

Овде ће се говорити о неким топонимима из студије „Slavenstvo i Romanstvo na jadranskim otocima“ од д-ра Петра Skoka, узимајући у обзир оно што је у тој књизи о њима речено.

Крк „Valunta*“ (od romanskoga vallata „uvala“), стр. 31 „... Valunta s umetnutim *n* pred dentalom“ (61). Ова реч могла је постати мешањем од *валаша*, *вала* (тал. *valle*, *vallata* + *пунша*, тал. *punta*). Вале се граниче с пунтама и праве с њима једну целину, због чега често носе исто име. Овде је *вала*, као што се види из предложене карте бр. 2, поготово повезана с пунтом која је великим делом затвара, због чега су се њихова имена могла још више мешати. Да се од суфикса *-ata* добило — *унша* тешко је претпоставити.

„... ime potpuno hrvatskoga sela Kornič, tal. Cornicchia. Dočetak *-ič* pokazuje, da je hrvatiziran mletački izgovor jednako kao u *sić* za tal. *secchia* „amper, kablíč“... *cornacchia* „vrana“ ... Značajan je prijelaz iz tal. feminina u hrv. masculinum. Taj je prijelaz nastao zbog toga, što je mletačko *Korniča* bilo shvaćeno kao naš genitiv. Odatle je onda načinjen novi nominativ prema muškom rodu ostalih imena naselja kao *Punat*, *Muraj*, *Lukmartin* itd.“ (27). Особито су на ову промену на *-ič* утицала имена места која се налазе на истом отоку: *Milahníč*, *Sinardić*, *Bajčić*, *Skrpčići* (карта бр. 2). Самом аналогijом према завршетку ових имена места могла се извршити ова промена у венец. *Cornicchia*. Многобројни примери показују да се род стране речи лако мења чим се она доведе у везу с неком нашом која је другог рода (*шипала*, од *spillo*, према *игла*; *колура*, од *colore*, према *боја* и др.) поготово код имена градова: *Скрадин* од *Scardona* према *град*, и др.

Црес. „Smergo na morskoj obali prema Krku. Naš naziv *Mereh*, gen. *Mērga* predstavlja prvobitni lat. oblik *mergus* „ronilac gnjurac“. Prema današnjem tal. jeziku Talijani su dodali starom imenu još

* Ову реч је писац овог чланка истакао курзивом, јер се о њој говори; тако ће се поступати и код других речи.

prefiks *s-*, koji dolazi od lat. *ex*. Ali i naši ljudi govore Smerag...“ (38) Према Ак. Р. гњурац значи „čovек који рони“ и „нека водена тика ...mergus L“ (III 229). У Боки Которској је познат ронац, тица која рони, слична дивљој патки. То ће бити та иста „водена тика“ јер су обадве у речнику Ивековића и Броза означене као „tauchente“. Према тици ронцу могло је место лако добити своје име, као што су по тици добила своја имена и места „Vrana, Orlec“ (39) на истом отоку. Префикс *s-* у овој речи неће бити од лат. *ex*, иако се *s* добива од *ex* у другим глаголима, него од *sub* > *so* (лат. *submergo* i *summergo*, тал. *sommergere*) због тога што по смислу за тицу која рони боље пристаје појам уронити него изронити, јер ова тица стално живи изван мора, а само понекад зарони под његову површину; кад би она стално живела у води, а понекад изроњивала ван, онда би јој се тек могло направити име од глагола изронити. Ронити не значи излазити испод морске површине него улазити под њу. По истој се тици зове можда и шкољ „Merga“ на Чиову, 165 (по имену тице и с истим њсуфиксом „golubêra“, 62 назив увале; „Mletački sufiks — era < lat. — aria došao je čak na hrvatsku osnovu“). По овој тици, само на нашем језику биће добила име и „Njogčara“ на Корнату („ћогас — рtica која ћогі... Taucher“ VIII 285), које је у цитираном делу означено као реч која би „s obzirom na sufiks -ara“ (129) могла бити романског порекла.

„Nejasni su toponimi za rtove i uvale: *Ridulje*... (73)“ Ово име може бити изведено од *хрид*: *Хридуље*, где се глас *h* изгубио као у „Rastovac“ на Пагу (75). Овако ће се бити изгубило и *h* у „Ripišće“ на Рабу („Hripa“ 92) и у „Ripna“ на Корчули (карта 33).

Раб. „Ima i romanskih imena za morske uvale, važne za ribarstvo. Takav je osobito karakterističan naziv *Valsabana* kod Barbata. U dokumentima se piše *Valsalbana*. Drugi dio ovog složenog imena sadržava naziv poganskog šumskog božanstva *Silvanus*. On se održao još u folkloru sjeverne Italije“ (56). Ова би реч могла бити истог порекла којера и *Salbunara* („„pješčara““. Ovaj posljednji latinski naziv susreće se i inače vrlo često u Dalmaciji kao naziv pjeskovite obale“ 194), *Saplunara* („sabulum „pijesak“, koja svagde u Dalmaciji glasi *salbun*; samo se ovdje govori *saplun*“ (213)). Оваквор ће порекла бити и увала „Soabüsa“ и „Zabuša“ (97). Од *Silvanus* с метатезом може бити оточић „Svilan“ код Копаре („Izoliran leži u Kulfu školj Svilan. Ne znam zašto je ovako nazvan“ — 159).

„Ulica, u kojoj se prodavalo, zvala se Poljana, kao i inače u dalmatinskim gradovima. Mali trg u gradu zvaо se isto tako, ali je

dobio talijanski deminutivni sufiks: *Poglianetta* (58). Овакав суфикс могао се добити мешањем *Пољана* + *Piazzetta* (у Задру *Piazzetta Marina*), када је мешано становништво ово место називало сад пољаном сад пјачетом.

„*Vardoža* у Кампроу „*duždeva uvala*“ (61). Ово би могло бити *val de rosa* (Росе у Боки, тал. *Porto Rose*). Кад се претпостави оваква етимологија, онда је разумљиво зашто је *l* прешло у *r*: ту је настала асимилација према другоме *r* као у „*Vardarika*, ”*ib.* (уопште у топонимима који су наведени у овој књизи два се *r* не дисимилирају).

Паг „*šip* (drugdje *Sip*, upog. i *Rašip*, *š* је дијалектички изговор за *s*)“ 75. „*Sip* naziv za školj i rt konstatali smo u paškom obalskom sistemu u izgovoru *šip*. То је postverbal od *sipati*” (84). *Сиџ* може бити од *сиџаџи*, али *Шиџ* може бити и *шиџ* („*šip*... 2. *acies, cuspis, mucro, acumen*. — *Gundulić*: *srijed* mu izide *šip* proz *pleća*. *Stuli*. *vidi 3 šik, šiljak, vrh. šip. šipak 5. Korijeni 312.*“ *Iv. Br. II 529*), реч која има слично значење као *punta* у тал. и *pš, paš* у нашем.

„*Mezoporat* („*naša složenica za tal. Porto Mezzo ili di Mezzo*...“ 75)“. Ово је могло настати народном етимологијом, којом је *di mezzo*, средњи, схваћено као: напола. До овога је могло доћи због тога што се *Porto di Mezzo* скратило у *Porto Mezzo*, а вероватно се ради краткоће говорило и само *Mezzo*. Пошто ова реч може значити и пола, схватило се да ово име означаје неки порат који није прави, потпуни порат, него напола.

„... obalski toponimi za Pag... *Zrće* (valjda od *zreti*)“ 75. Ово је Зорће, за-рт-је, од *рт*, као што је од *рат* „*Zaraće*“ (184).

Олиб. „*Rtovi* (*punte*) na *morskoj obali nose također naše nazive: Artić... Arat* itd.“ (82). *Араџ* је могао постати од *арџ* + *паџ*.

Молат. „*Posve nejasan je romanizom Karstulj, naziv vale i brda na Molatu*“. (36). Ово је посвојни придев од имена *Крстул* („*Krstul*, *m. ime muško Krstul Domjanić. Mon. croat. 59. (1460)*“. *Ак. Р. V 645*, „*Krstulić*“ „*Krstulović*“ *ib.*).

Škrovada. „*Od rtova... Stopûnj... genitiv Stopanja... Sam naziv rta je nerazumljiv; možda je neka strana riječ*“ (37). Ово би могао бити посвојни придев од *сџоџан* (домаћин; „*stopanica... domaćica*“ *Rj. Jv. Br. II 477*). Домаћин може бити у свакој кући, али се посебно истицао господар стана („... *Stan, naziv pastirskog stana*“. 48); топоними: *Stani, Stanišće, Pod Stan, stari stani, Savrov stan, Markovića Tori* (стопан од **сџанобан*, с делимичном асим. *p* према *t* и с дисим. првог *ан?* *сџаноџан?*).

Спарешњак. „Naziv drugoga školja *Sparešnjak* nije jasan“ (102). Ово може бити по риби која се зове *сџар*, лат. *sparus*: шкољ око којег има доста спара. Наставак *-ešnjak* могао се добити према *-ešnjak* у „galešnjak“, имену шкоља код Сеструња (по риби се зове и „Škrpinjak“ код Корчуле, „izvedenica od škripina“ 206).

Сеструњ. „... u nazivu uvale Hrvatinj staro naše ime ... Nejasni su nazivi Srbišće i Karanke za uvale“ (102). С овим треба довести у везу и то да луке у неколико случајева носе називе који означају народну или регионалну припадност: „... i na Korčuli kao i na Hvaru i na Braču, postoji naziv za uvalu prema grčkim trgovima: ovdje (na Korčuli) Grščica“ (207). „Vela i Mala grška („grčka“, dolazi i na Hvaru)“ (178) „Turska Draga“ (42) „Senjska Luka na Šolti“ (176) „Farska Mala i Vela (tj. Hvarska)“ на Корчули. „Kod Milne nalazi se Vlačka Luka, nazvana ovako zbog toga, što su se tu zadržavali seljaci s kopna iza Splita. Ovako će se tumačiti i Hrvatska Luka i Senjska Luka na Šolti“ (176). „Velji i Mali grk na Sušcu“ (226). Постоји и село „Arbanija“ на Чиову (166). Поред свих ових назива није чудно да се налази и „Srbišće“. Ради изучавања топонима, а у вези с тим и миграција, потребно је одређивање значења појединих назива. На стр. 205 стоји: „Vlah označuje Vodulima (otočanima) korpene dalmatinske Hrvate“. Колико сам имао прилике да слушам у Задру, ову реч употребљавају само у подругљивом значењу за сељаке из далматинског загорја (и из даље позадине, уколико долазе с њима у додир; Влаћ и Влајо), и то не само за Хрвате него и за Србе; односно, без обзира на веру. Кад топоним *Grška* и сл. означаје луку у коју долазе бродови, име је могло постати од тога што су ту долазили бродови из тих крајева, а када означаје неку плитку, слабо заклоњену валу која се не искоришћује као лука, такво име могла је добити од тога што су око ње живели људи који су носили такав назив. Требало би знати што се подразумева под придевом *шурски* у тим именима: *шурски* или *муслимански*, што се подразумева под придевом *грчки*: *грчки* или *православни* („... zakona rimskoga ... zakona grčkoga ...“ Ак. Р. III 397 „ime dvjema selima u Dalmaciji u okrugu zadarskome: Grčki i Latinski Islam“. III 913; у задарском талијанском дијалекту *grego*, Грк, значи православни).

„*Vunja Draga*“ (102) биће вања, тј. вањска; вокал *и* може бити од *vuanja* (вањска). Постоји *Vanji Školj* (217) *Vanjka* (153) *Vanjski Banak* (226).

Угљан. Јужни дио мјеста Угљана зове се *Ћепрљана*. Увала више *Ћепрљане* носи такође име *Вала Ћепрљанда*. Није лако објаснити ове двије варијанте истог имена, које заједно стоје у веzi. Држим, да се у основи сакрива мушко име *Ћепрња*, које долази у 13 вијеку...” 107. Имена „*Ћепрљана*” и „*Ћепрљанда*” могла би стојати једно према другоме као у *Јова* и *Јованда*, *Никола* и *Николенда* и др.

„Још треба споменути име највеће узвисине на отоку (288 m) која се талијански зове *Monte Grande*, а хрватски *Ћах* или *Ћахак* (с дугим силазним акцентом). Значење тога нашег имена не могу да објасним. Јужно од овог брда налазе се рушевине цркве светог *Миховила*, које је, чини се, у историји овог отока имало знатну улогу, јер се по њој звао *кадикад* и сам оток *insula Sancti Michaelis* (de Monte g. 1289, 1323, i 1345)“ 108. Брдо повише *Прека* које се види из *Задра* зове се у том месту *Свети Миховин*, а на приложеној карти бр. 15 брдо *Шћак* се налази у истом правцу, али на западној обали отока. Требало би знати, да ли је то оно брдо које се види из *Задра*, или је то друго брдо, западно од њега, али и у једном и у другом случају, с обзиром на то да је ово име означавало шире подручје и да се тако „звао *кадикад* и сам оток“, може се претпоставити да је име *Шћак* постало од *Миховилићак*, како се раније могло звати то брдо као брдо „*Pardeščak*“ од „*Parda*“ 144, на суседном отоку *Ижу* и *Паћаришћак* („od *Patareni*“ 113), *Крбушћак* (od *krbun* „ugljen“ ib.) на суседном *Велом Отоку*.

„Od naziva za uvale *Pavlešina* je zacijelo augmentativ od *Pavao*“ (108). Требало би знати какав је акценат ове речи. Кад би био аугментатив, акценат би био *-ина*, али по смислу се пре може мислити да је ово посвојни придев *Павлешина* (подразумева се: увала) од имена *Павлеша*, које је унесено и у *Ак. Р.*

„*Sabušica* se doduše ponavlja, ali je toponim nejasan“ ib. Ова реч може бити истог порекла којег и „*Svabüsa*“ 97 и други топоними наведени код *Valsabana*, Раб. Завршетак *-ušica* могао је настати од ном. наставка *-osa*, који је народном етимологијом дао наш наставак *иша* као у *tortuosa* — *Trtuša* („... uvala ... *Trtuša*“ „*tortuosni*“ 111).

Иж. „... пјиве *Opatija*“ (112) „*Izgovara* se i *Opatilja*“ 114. Овакав изговор добио се због напоредне употребе облика с гласом *ǰ* и с гласом *ј* у речима у којима је *ǰ* прешло у *ј*, као у *јуди* < *људи* итд. У *Дубровнику*, где такође постоји овакав изговор *ǰ* место *ј*, више пута сам чуо погрешку коју су ученици правили говорећи *Доситељ* (*Обрадовић*) место *Доситеј*. Како су се

научили да у свом говору претварају *j* у *l* на оним местима где је њихово *j* добивено од *l*, тако су они то правили и у Доситеј.

Вели Ошок. „... selo Dragove. Naziv upada u oči svojim pluralnim nastavkom *-ove* mjesto *-ovi*, kako bi se očekivalo, ako je postao od posvojnog pridjeva Dragov“ (120). Ово може бити пом. пл. од овог посвојног придева у женском роду: Драгове (подразумева се: њиве, или што сл.).

„... Donji i Gornji školj...“ (122). У Ак. Р. се каже о придеву *доњи*: „vrlo često dolazi iz imena gradova, zemalja, krajeva da se razlikuju od drugoga dijela istoga mjesta ili od drugoga mjesta kojemu je isto ime. Obično se „doñijem“ zovu mjesta koja su upravna nižem, ili jer su u poљу, a „gornja“ na gorama, ili jer su na nižoj struji kakve rijeke, ili jer su nakraj mora, ali često i bez toga; a gdjekad narod zove „doñijem“ i „gornijem“ koje mjesto bez ikakva dovoljna razloga, nego samo jer mu se nekako čini da je ono niže ili više kad put nega putuje“. II 640. Пошто се за отоке и полуотоке не поставља питање да ли се налазе на вишем или „па нижем мјесту“, јер су сви на мору, на истом нивоу, нити да ли су, као у каквој реци, на вишој или „па нижој струји“ (јер се у мору струје не крећу увек у истом правцу), и они, када се зову *горњи* или *доњи*, спадају у она места која се према Ак. Р. каткад тако називају „bez ikakva dovoljna razloga“. Међутим, ако погледамо њихов географски положај, видимо да се онај оток или полуоток који се налази источније зове *горњи*, а онај који се налази западније *доњи*. Такав положај имају ова два отока један према другом и „gornji Vlačnik“ у источној групи ластовских оточића према отошћу истог имена у западној групи, или према неком другом (на приложеној карти онај за који се каже да се налази у западној групи носи име „Vlačnik“, без придева; а постоји и „Srednji“ у источној групи). Група оточића који се налазе источно од Ластова зове се „Donji Školji“ (226); она се тако зове према другој групи оточића који су још више на истоку, а зову се „Vrhovnjaci“ *ib.* Име *Врховњаци* може значити исто што и *горњи ошочи*: они који су на врху, горе (р. *наверху*; називу „Vrhovnjaci“ одговара и „Vrh Mljeta“, назив за источни део Мљета; за западни „Dno Mljeta“. Тако и „Vrh Брача“ за Сумартин на источном делу отока Брача). Исто име, само у једнини, носи и оточић „Vrhovnjak“ код отока Корчуле, карта 33, најисточнији у групи од три оточића. Да су се ови оточићи доводили у везу кад су им се давала ова имена види се и по томе што се средњи међу њима зове „Sridnjak“. С оваквим означавањем ове две групе острва слажу се и њихови

талијански називи на југосл. спец. карти у којој се „Donji Školji“ зову „scogli lagostini di ponente“, а „Vrhovnjaci“ „scogli lagostini di levante. На северозападном крају отока Раба налази се полуоток „Kalifron(a)t“ (62). На југозападном крају Колочеча налази се „Rt gornji“ (карта бр. 36); доњи није означен, па се не види где је и да ли постоји; на северозападном делу оточића Копишта код Ластова налази се „Donja (sc. vala, 22)“ 225. Ови придеви и у називима неких места на отоцима изгледа да имају исто значење, јер су та места доста удаљена једна од других, па се не налазе једна над другим, а налазе се једно према другом у правцу југоисток—северозапад. То су места: „Okrik gornji“ и „Okrik Donji“ на Чиову код Трогира (карта бр. 27), „Gornje Selo“ и „Donje Selo“ на Шолти (бр. 28), „Donji Humac“ и „Gornji Humac“ на Брачу (бр. 29). У Ак. Р, код речи „primorje“ стоји: „južni dio našega primorja zove se gornje primorje, a sjeverni se dio zove doње primorje. Pravo značenje pridjeva gornje i doње nije jasno“. Под јужним и северним делом нашега приморја овде се разумева југоисточни и северозападни, као што се под именима Јужна и Северна Далмација разумева југоисточна и северозападна. И из горњих се примера види да горњи и доњи поред исток и запад често значе југоисток и северозапад. Рибари из Боке Которске кад рибачу на отвореном мору изван Залива и возе у правцу далматинских отока кажу да иду доље, а кад возе у супротном правцу, кажу да иду горе. Испод Баошића у Боки постоје две „посте“ за рибаче тратком (мрежом која се вуче) од којих ону која се налази југоисточно зову Горња Пијавица, а ону која се налази североисточно Доња Пијавица. Рибари с отока Брача, како сам сазнао од једног тамошњег домороца, кажу: „гремо узбрдо“ кад иду према југоистоку, а „низбрдо“ кад иду према северозападу; према истом казивању горњи је вјетар онај откле сунце излази, а доњи од запада. Значење придева горњи и доњи (односно прилога горе и доле) тачније ће се прецизирати кад се испита њихово значење и у другим крајевима. Из тога ће се видети да ли такво значење имају само у приморским крајевима или и у другим, да ли су овакви изрази настали због оријентације према сунцу или због тога што у приморју сунце излази иза брда која су на мањој или већој висини, а залази у море које је ниже; или се помешало једно и друго. Упоредивањем ових значења са значењем истих придева код других народа, видеће се какво је њихово порекло. Ова претстава о странама света супротна је претстави школованих

људи који замишљају географску карту и на њој север горе, а југ доле.

„Čudan je kompozit *Riča Vrh*. Prvi je dio možda posjedovni pridjev od Rika „Henricus“, a u složenici očuvao se možda genitiv odatle, kao u *Kobiljarat*, mjesto Kobilji rat, danas Kobiljak” 123. Рича Врх могао би бити ричан врх (коврчаст; у Дубр. ричане косе, ричана салата, тал. *indivia ricciata*; *Ричо* надимак за човека коврчасте косе, тал. *ricciato*, *riccio*) као што би и име оточића „*Ričul*” („*demi-pitiv* od lat. *ericus* „jež“ 138) могао одговарати талијанском *ricciolo*, коврчица. Топоним *Кобиљараш* је могао постати од *Кобиљ арш* + *Кобиљ раш*. Да се раније говорило *арш* показује „*čakavski demi-pitiv artak*“, *ib.*, на овом истом отоку.

„Scipichic 1341, danas *šipičak* u konfinu Zmana. Ovaj je toponim nejasan“ (124). Могао је постати од истог корена од којег и *шип-ак*, *шип-урика*, *шип-чаница*, с кореном *шип*—због оштрица, драча које имају ове биљке. Од овог је корена и „*Šipovac*” на Хвару (187) и „*Šipkova*” на Шолти, топоним који није споменут у тексту ове студије, али се налази на приложеној карти бр. 28. По приморју има доста шипака и шипуриче (дивље руже), па би било чудно кад не би постојало неко место по њима прозвано. Овај корен могао се мешати са *шип*—од „*šiphōn*” (стр. 111) у топониму „*Šipnata*” (ако се такав корен у њему налази); по терену би се могло закључити за сваки поједини случај, који се од ова два корена налази у топониму „*Šipnata*”. Мешањем с речима у којима се налази корен *шип* (оштрица) могла се добити и гласовна форма „*Šipan* mjesto *Žipan*” 235 (акцентат *Шипан*, 234, који се налази у Вука биће криво забележен место, јер се у Дубровнику и Боки каже *Шипан*). „*Šipan Do*” на Ластову (224) вероватно значи: до на којему расту шипци и шипурика.

Корнат. „Талијански је израз за *nj Isola Incoronata*, од riječi *do* riječi „*okrunjen otok*”. Како овај израз, *pravo* reći, *nema* *smisla*, *naši* *učeni* *ljudi* *misleći*, *da* *je* *taliјanski* *izraz* *ispravniji* *od* *našeg* *naziva* *Kornat*, *imali* *su* *muke* *kako* *da* *ga* *prevedu* *na* *hrvatski*. *Ispitivanje* *ovog* *otočkog* *skupa* *veoma* *je* *teško* *zbog* *toga*, *što* *o* *njima* *nema* *historijskih* *podataka*” (126). Даље се у цитираном делу доказује да је име Корнат добивено од „*insula* (ili *insulae*) *corrinata* „*gazdrobljeni otoci*” (127). Али *coronare*, *incoronare* у талијанском не значи само окрунити него и окружити и окитити (оваква значења има и српскохрватски окрунити, Ак. Р. VIII 870; у Дубровнику *инкорунати*: „*цијели је град инкорунан*”, рече се када је град искићен заставама пригодом неке свечаности; и за човека

или жену, поред *накићен*, -а, *начичкан*, -а, рече се и *инкорунан*, -а, са сличним значењем). Овоме отоку добро пристаје име *окружен*, јер је окружен великим бројем оточића. За њ се може фигуративно рећи и да је *окићен*, јер се велики број оточића налази у његовој близини правећи с њим једну целину, а могло би се рећи и да је *овенчан* или *окруњен*, јер се они на његовој западној, вањској страни пружају у густом појасу правећи као неку надопуну или завршетак његове слике („*corona... la più alta parte dell'edifizio che gli da grazia e finimento*“ „*parte del cornicione in un edifizio che sporge in fuori*“).

„...имена отоћића... *Aba* (дуги *silazni* на првом слогу) *Vela* и *Mala* код *Sestrice*, затим *Aba Vela* и *Mala*... заједно с луком, овако званом, на јужном крају отока *Žuta*. *Aba* код *Sestrica* зове се према аустроугарској специјалној карти и талијански *Abatuta* „*oborena*“. *Što je Aba, ne znam*“ (129). Можда се у овој речи испред *b* раније налазио глас *l* (лат. тал. *alba*, бела; у истом оточном скупу „*Kurba bele*“; код *Ластова* „*Mrkenta Bijela*“, „*Bijelac*“), па се изгубио као у „*Jesa*“ (< „*Jelsa*“), „*Mina*“ (< „*Milna*“), „*Siba*“ (< „*Silba*“), „*Kačić*“, „*Karić*“ („*Kalac*“, „*Kualrić*“). На друкчије порекло ове речи могао би упућивати талијански назив „*Abatuta*“ због два почетна слога ове речи који су састављени из истих гласова из којих и „*Aba*“, али се ово име не односи на *Абе* код *Сестрица* и код *Ђушчице* (питање је да ли је име *Аба* у свим овим случајевима једнаког порекла, или је можда раније једно гласило *Аба*, према *Abbatuta*, па се друга имена с њим изједначила). И „*Abinja*“ 84, име пунте на *Олибу*, одговара талијанском придеву *albino* овде можда са суфиксом као у *perigno, verdigno, gialligno, rossigno*.

„*Kurba Vela i Mala*“ 130. Како се види из карте бр. 19, ови су отоци дуги и кривудасти. Њихово име одговара латинском *curva* (*insula*) = крива. Метафора каква се данас замишља добивена је народном етимологијом. „*Kurba bela*“ „*bijela kurva*“ биће истог порекла којег и „*Krbela Vela i Mala*“ („*deminutiv od curvus* „*kriv*“) „*Krbelica*“ 55 (по значењу као „*Trtuša... tortuosus* „*krivudast*“ 129).

„*školji... Buč Veli i Mali*“ 131. Ово име одговара речима „*bûc... od tal. bosca, buća, bući, bućiti se, бућа*“. (Ак. Р. I 706). За мале школе чести су називи који означају нешто релативно мало лоптасто: на овом оточном скупу „*Buke*“ и „*Baltun*“ карта бр. 19, „*Bubuljaši Veli i Mali*“ „*Bisaga*“ „*Bisagica*“ „*Smokvice Male*“, на другим местима: „*Bačva*“ „*Bačvice*“ итд.

Муртер. „*Neobičniji je naziv uvale Vučigrade* (на југославенској војногеографској карти *Vučigrad*) и то с гледишта творбе ријеци“

(147). Облик *Вучиграђе* добивен је од *Вучиград* суфиксом *-је*, као нпр. у „*Zagrādje (izvedenica od za gradom)*” 186.

Шолта. „... naziv uvale *Kašjum*... као отоčić Кошљун... од lat... castellione „mali kaštio“ (167). „Dočetni suglasnik — *m* mjesto *n* nastao je ovdje na isti način kao u *Nečujam* mjesto *Nečujan*. То је Donzatova fausse regression „obratан govor.“ У овим крајевима изговара се, naime, svako dočetno — *m* као — *n* и са nazaliziranjem prethodnoga suglasnika: judên „људима“. На основу тога закона у ријечима, gdje би требало да стоји на крају етимологијско *n*, може да дође dočetno *m*.“ (171). На овај начин добио се облик *Оџашиља* од *Оџашија* (112), а ово је добивено реченичном фонетиком у називу *Nečujan Bok*, где је *n* прешло у *m* испред *b*, па тако остало и кад се први део овог назива почео употребљавати сам. Да се ова увала могла тако звати види се и по томе што се ту налази и „*Терли Bok, баš до Nečujма*“ 170. И да се говорило *Нечујан Пораш* (ib.), и у том би се случају извршила промена $n > m$, јер би се *n* налазило испред *š*. Овако се може објаснити и *m* место *n* у „*Kašjum*“, јер је и он бок (увала).

„sike: *Baba*...“ 189 „... obalski toronimi za *Paг*... za *babe*...“ 75. У Боки Которској се налази сека Баба Оравачка. Ове речи као и друге сличне у овој књизи: „*Babina Draga*“ 84 и др. треба по постанку довести у везу с речима: „*bòbān*“, (камен... *Postaĭna tamna*“ Ак. Р. I 463), „*bùbùl*“, („*obao kamen, oblutak*... Od kojena od kojega je *bubreg*“ Ак. Р. I 702), „*Babuljak*“, шкољ (148), *školji*... *Bubuljaši Veli i Mali*“ (131), и речи које су у Даничићевим „*Korepima*“ стављене под корен „*bab, paduti se, okruglu biti, ispeti se*... *baburača* (нека *žaba*), *baburina; babušina*... *bábac* (*krupan orah*), *bàbaje* (неке *trešnje*), *bàbuška* (*šešarica*)... *bóba, bobica, bòbara, bobarac, bobàrica, boblija*... *bobuk*... *buba*... *bùbla, bùbùlj, bubuljica, búbalo* (*bubreg*), *bùbreg*... *nabubriti*.“ (Ког. 133). Под овај корен у том делу није стављена реч *баба* у значењу „*ime planinama*“ (Ак. Р. I 129). Изгледа да је ту ова реч као и *Бабуна* схваћена као реч која постаје „*od babe (stare žene)*“ Ак. Р. I 136. Ова реч је, истина, народном етимологијом доведена у везу с речју *баба* (по постанку из детињег говора) у значењу: стара жена, због тога што ове речи различита постанка имају исту гласовну форму као и због тога што великом камењу, кршевима одговара слика бабе (прича о баби и јарићима који су претворени у стене): то су зубом времена изроване тамне површине које дају утисак нечега што је врло старо, али по првом свом постанку реч *баба* у значењу стена и т. д. потиче од мимичког израза надимања уста, од лабијалних

гласова за исказивање нечега што се замишља да се надуло, нара-сло (Валде, Покорни; корени: *ba^xb*, *pa^xp*, *ba^xmb*, *bi*, *bhi*, *pi*, *phi* и сл.). У топономастици јадранских отока многобројни су овакви називи: *Baba*, *Babas*, *Babina*, *Babina Draga*, *Babina Gušica*, *Babina Guzica*, *Babin Dub*, *Bagin Laz*, *Babino Polje*, 84—212.

„*Bosijna* (možda od imena Basilios)“ 188. Ово име увале биће придев од *босиле* (вала у којој расте босиле) с изговором *!* као *j*.

(„... toponim za otočić... u Boki: Milosrđe “189. Нисам могао сазнати да у неком месту у Боки оваквим именом називају неки оточић).

Корчула. ... „nazivi... za školjeve... Bisače (i sika se zove ovako); ako je od bisaga, što dolazi u toponomastici, pejasan je svržetak naziva “(206). Ова реч потпуно одговара талијанској речи *bisaccia*, која има исто значење као бисаге и обично се употребљава у плуралу. Она метафорички добро претставља облик овог отока: шкољеви који носе овакав назив имају облик више или мање сличан писменом знаку броја осам (8), који има облик бисага („Bisaga“ код Пашмана; карта бр. 20), а и овај шкољ има такав облик.

„... otočić (školj)... rt i brdo na njemu Proird... Као да је то postverbal od projezditi (kroza što), koji se prvobitno odnosio na tijesno između otočića i Privale. Ako je tako, onda se padaje samo od sebe upoređenje s nazivom tijesno između Šipana, Lopuda i Koločera kod Dubrovnika Pròjerdri, Pròjezdāra “(205). У Дубровнику се рече: „откуда је дојездрио?“ са значењем: „откуда је дошао?“ Глагол *дојездриши* постао је од *дојездити* + *доједриши*. Из имена *Пројездри* види се да се овакав глагол употребљава, или да се употребљавао и с префиксом *про* —. Из тога што је ово име морског теснаца види се да глагол од којег је постало значи *проједриши*.

Мљет. „... uvala na Mljetu... Saplunara... od... sabulum „pijesak“, koja svagdje u Dalmaciji glasi salbun; samo se ovdje govori saplun. U izmenj p za b treba gledati latinski dijalekatski izgovor“ (213). Биће се и овде као на Вису говорило „Salbunara“ 194, а затим реч народном етимологијом доведеа у везу са *сајлун*, *сајун* (могло се замишљати народном етимологијом да ту море пени као сапун; од једног сам Мљећанина чуо *Сајунара*; у Боки се поред *сајун* каже и *сабун*).

„Ručka etimologija dovela je u vezu ime Ropa s op rupa, jer se selo uistinu nalazi u nekoj rupi. Smještaj ovoga zaselka dopušta i interpretaciju latinskim toponimom rūpes „stijena“... U ovom slučaju morali bismo uzeti, da je dugo latinsko *ū* rupa prešlo

и о као и дубровачком deminitivu *salocha*, који је створен од *salā* помоћу deminutivnog суфикса *-ūceus*. Али би за *rupes* > *Rope* биле потребне потврде из историских докумената“ 218. У *салоча* није се морао добити вокал *о* од *и* фонетским путем; тај глас се могао супституирати мешањем са тал. *salotto* (у Бока *шалдш*). Име *Роџе* могло се добити и од *rupes* мешањем са *грдша* (*grotta*), речју која има слично значење.

Ластово. „... naziv školjića u pluralu *Stomarine*, od Santa Maria“ 224. По завршетку *-ine* изгледало би да је ова реч добивена од *Sancta Marina*.

„Taliјanski se naziv porto nalazi još u *Portoruž* „crvena luka“ (224). У Боки постоји место које се заједно с луком у којој се налази зове *Росе*, тал. *Porto Rose*. Од истог имена, само новијег, венецијанског, могло би бити и име *Порторуџ*.

„rtovi... *Gonječ*... *Dukesa* (valjda tal. *duchessa*)“ 225. *Gonječ* може бити по називу ситног рака црносиве боје који се налази при обали, а излази и на сухо. У Дубровнику се такав рак зове *гдмнеч*, а у Боки *гомњеч* и *говњеч*, ген. *говњеча* (назив који ће бити сродан с *говноваљ* „vrste bûbā s tvrdom korom i s tvrdijem gornijem krilima koje vaļaju loptice načinjene od gnoја“ Ak. P. III 338). *Dukesa* може бити понта од *океса* (у Дубр. „иден под окес“ каже се кад се иде у вече „под ости“, да се уз осветљење туку рибе остина) као што се на овој истој групи ластовских шкољева налази и понта „*Na Lengui*“ ib. (рт где се иде рибати на ленгу, тј. где се налази ленга, место за бацање парангала), а на суседном отоку Мљету *Ponta (od) Lenge*.

„rtovi... *Suf*“ (226). Ово име као и „*čuf*“ (29), име рта на Крку, одговара талиј. *ciuffo* (чупа, ђуба, кукна; подесна метафора за рт обрастао дрвећем). Овакво порекло ових речи потврђује се и њиховим различитим изговором за *с* и *џ*, који се налази у талијанском а и у нашим речима примљеним из тог језика, према томе из којег су талијанског дијалекта (у Дубр. *чуф*, „ошишати се на чуф“; у Боки *џуфуо*, *џуфула*, с венец. изговором и деминутивним наставком; чупа од *ciuffo*? почупати се, *acciuffarsi*); „*Šuh*“? (позната је промена *f* > *h* на отоцима).

Јакљан. „... Punta Lumpar. Ovako zove narod školjke u Stolicu i Lepetanima (lompar) u Boki Kotorskoј...“ 230. У Лет. и у Столиву кажу *лумпар*.

Лопуд. У овој се студији исправља Плинијев назив *Elaphites* за групу отока између Пељешца и Дубровника у *Elaphitides*, и тиме се прави још већа разлика између овог имена и имена „Да-

lafodi, Dalafota, Delafota, Calafota, Calafodium, Lafota (1348)“ стр. 239, којима се у латинским и талијанским споменицима зове *Лопуд*, „Calafotta i Calaphodium“ за Колочеп (Каламоту), стр. 242. Али ако се и претпостави да су се у почетку ови отоци звали *Elaphitides*, кад се узме у обзир да се и други топоними лако скраћују, да су се овој петосложној речи тешко изговарали *-it-id-* једно за другим и да су се могли једним делом изгубити, онда је разумљиво да је ово име у Плинијево време могло гласити *Elaphites*. Једини глас који прави тешкоће у објашњењу јест вокал *o* у *Dalafota* и др. место *i* у *Elaphites*. И у називу отока *Каламоте* нејасан је вокал *o* место *z*, ако се претпостави да је ова реч постала од *Calameta* (243). Вероватно је да се такав неочекивани вокал није јавио у обадве речи посебно, него да се јавио прво у једној, а да се онда појавио мешањем у другој. То се може претпоставити утолико пре што се мешао и почетак ових речи (244). Кад би била оправдана претпоставка да је име *Calamotota* постало од *calamate* (244), онда би се могло претпоставити да је под утицајем *o* из *Calamotta* добивено *o* у *Delafota* и др. место *i*, али ова претпоставка није убедљива с обзиром на многобројне примере суфикса — *atus* који у нас сви чувају *a* (*овраша* и др.). Можда би се, напротив, *o* у *Calamotta* могло објаснити утицајем *o* из *Delafota*. Ако узмемо у обзир да је назив *Elaphites* означавао читаву ову групу отока, од којих је сваки имао своје име, из тога можемо закључити да је и *Лопуд* имао своје посебно име и да га је изгубио примивши име које је било опште за све те отоке. Као што видимо да су се мешала имена *Dalafodi* и *Calamota*, тако се могло мешати и старо нама непознато име овога отока с општим *Elaphit* — које је почело да означаје посебно овај оток и утицати да се у њему промени неки глас.

Колочеп. У цит. д. покушано је да се ово име изведе фонетским путем из *Calaphodium* преко **Calaphotium* (244) и казује се да овакав назив за оток, који је друкчији од назива главног места претставља „*otstupanje od pravila dalmatinskih otoka, gde se gotovo redovno glavno naselje zove jednako kao i sam otok*“ (245). Међутим изгледа да ни име овога отока не прави изнимку. Постоји назив *челопек* („*pars aprica collis aut montis... postañem od čelo i peći... ĩekim je brdima ime: u Dalmaciji kod sela Blata brdo Čelopek*“ Ак. Р. 929). Постоје и „*Čelõpeci... selo blizu Dubrovnika*“ иб. Тако се вероватно и *Колочей* звао *Челопек*, од чега је настао *Колочей* метатезом која је настала под утицајем мешања овог новог имена са старим именом *Каламота*. У речима *Челопек*

и *Колочей* сви су гласови исти; изнимка је само *e* масто *o* (постоји варијанта у којој је и овај глас исти: „Čolopek, m. selo u Bosni... ěeko mjesto u Srbiji u valjevskom okrugu: Niva Čolopek“ II 59). Почетни слогови из *Каламоша*, старог имена за овај оток, у којима се налазе гласови *k*, *l* могли су утицати на то да и у речи *Челоџек* *k* дође на почетак речи (глас *l* је већ био у другом слогу). При таквој промени глас *ɾ* који се налазио на почетном слогу првог дела ове сложенице могао је доћи на почетни слог другог дела сложенице. Због истодобне народне етимологије која је довела у свести дату реч у везу с појмовима *коло* и *леј* могла се извршити метатеза гласова и асимилација *e* према *o*. Однос између назива *Челоџек* и *Чело* могао би се овако објаснити: *Челоџек* је био заједничко име за *Горњи* и *Доњи Челоџек*, па и за читав оток. То словенско име „*postanem od čelo i reči*“ (Ак. Р. I 929) дало је месту словенско становништво које се ту налазило у релативно великом броју према броју романског становништва на том отоку и ту основало своје насеље (да су се усељавали мало-помало у романско село, били би примили њихово име *Каламоша*). Име *Челоџек* задржало је становништво тог отока до данас, али у скраћеном облику који је поред *Челоџек* већ од почетка могао настати због честе употребе. *Челоџек* као име читавог отока претрпело је друкчије промене. Романско становништво и даље је називало овај оток именом *Calamotta*, а словенско из околних крајева колебало се између једног и другог имена. Због напоредне употребе под утицајем имена *Каламоша* добио се од облика *Челоџек* облик *Колочей*, али и тај облик је био ефемеран; старо име које се боље учврстило у свести околног становништва мало-помало га је истискивало („U Dubrovniku, na Širapu i na Lopudu, posvuda se govori samo Kalamota“ (242); у Дубровнику не само за оток, него и за његово насеље *Чело*).

„... pred Lopadom stoji oko sedam sitnih školjica... Narod ih zove Katenari“ (249) „... pomišljao sam na latinsku izvedenicu od caput „glava“, i to od augmentativa capito: capiton-arius „glavežine““ (249). По гласовној форми и значењу ближа је овој речи лат. тал. *catena* (са *n* као у „*kantrida*... *katrida*“, „*katrida*... od grč. *καθέδρα*, tal. mlet. *carega*“ ак. Р., и др.). Ови су шкољичи могли добити овакво име због тога што, поређани један до другог, праве низ, ланац.

Васо Томановић

R é s u m é

De la toponymie des îles adriatiques

Dans cet article on traite la question de quelques toponymes de l'étude de P. Skok „Slavenstvo i Romanstvo na jadranskim otocima". Dans le toponyme *Kornić*, it. *Cornicchia* -ic est obtenu d'après les noms de lieu de la même île: *Milohnić*, *Linardić*, *Bajčić*; *Valunta* = *vala* (it. *valle*), *valata* (it. *vallata*) + *punta*; *Ridulje* de *hrid* (*h* est tombé aussi dans *Ripišće*, *Ripna*); *Valsabana* est de la même origine („*sabulum*") aussi bien que *Salbunara*, *Sabusa*, *Sabušica*, *Sabunjača*, *Zabuša*; *Poglianetta* = *poljana* + *piazetta*; *Vardoža* de *Val di rosa*; *Šip* de *šip* („*šiljak*" „*acies*") qui désigne le cap; *Arat* = *art* + *rat*; *Karstulj* adj. poss. du nom propre *Krstul*; *Stopunj* adj. poss. de *stopan*; *Sparešnjak* d'après le nom du poisson *spar* (lat. *sparus*) suivant *Galešnjak*; *Vunja Draga* est *vanja* (extérieure; comme *Vanjska*, *Vanji školj*, et autres); *Šćak* de **Mihovilšćak*; *Pavlešina* adj. poss. du nom propre *Pavleša*; *Opatilja* de *Opatija* (fausse régression) à cause du mélange de *j* avec *j* < *ǰ*; *Šipkova* (sur *Šolta*; carte 28) de *šip* — *ak* (malum granatum); le même dans *Šipičak* et *Šipovac*; *Riča Vrk* peut être *ričan* (frisé, it. *riccio*); *Kornat* lat. it. *coronata*; *Aba* lat. it. *alba* (de même *Abinja*, it. *albina*); *Kurba Vela* i *Mala*, lat. it. *curva* (*Kurba bela* dim. du même mot); *Njorčara* d'après l'oiseau *njorac* (= ronac), suivant lequel aussi *Smergo* „mergus" et *Merara*; *Buč Veli* i *Mali*, it. *boccia*; *Vučigrađe* de *Vučigrad-je*; *Rudula* (carte 28) lat. it. *rotula*; dans *Nečujam* le *m* final est obtenu d'après le *b* qui se trouve devant lui dans *Nečujan Bok*; de même le *m* dans *Kašljum* „castellione"; *Zrće* de *Zarće* < *za rt-je* (*zaraće*); le mot *baba* désigne les grands morceaux de pierre, montagne; dans ce sens le mot vient de la racine „*ba*b*" qui signifie quelque chose d'enflé, d'augmenté; plus tard, ce mot est mis en rapport avec le mot *baba* qui vient du langage enfantin; *Basijna* est un adj. de *bosilje*; *Projezdri* du verbe **projezdriti* (*odjezdriti* = *odjezditi* + *odjedriti*, J. F. XVII 202; *dojezdriti*; à Dubrovnik); *Bisače*, it. *bisaccia*; *Ropa* = *rupes* + *grotta*; *Portoruž* de *Porto Rosa*; *Gonječ* de *govnječ* (petite écrevisse; d'après *govnovelj*); *Dukesa* de „*od okesa*" (à Dubrovnik „*pod okes*" la pêche de nuit avec éclairage) comme *Pontà od Lenge*"; *Koločep* meth. de *čelopek*, d'où *čelo*, le nom de lieu sur l'île sous l'influence de l'ancien nom de l'île *Calamotta*; *Kantenari* du lat. it. *catena*. L'adjectif *gornji* (supérieur) comme élément de certains toponymes, signifie oriental, sud-oriental, tandis que *donji* (inférieur) occidental, nord-occidental (d'après le même sens des adverbes *gore*, en haut, *dolje*, en bas). A cela correspond aussi le fait que les îlots qui se trouvent

à l'est de l'île de Lastovo s'appellent Vrhovnjaci (ce qui veut dire supérieurs; ainsi, Vrhovnjak près de Korčula, le plus à l'est dans le groupe des trois îlots) et que la partie orientale de l'île de Mljet s'appelle Vrh Mljeta (le sommet de Mljet), Vrhmlječa, et la partie occidentale Dno Mljeta (le fond de Mljet; ainsi, la localité Sumartin qui se trouve tout à fait à l'est de Brač s'appelle Vrh Brača, le sommet de Brač).

2. — Академик И. Н. МЕЩАНИНОВ, Глагол, Москва—Ленинград, 1949, 197,8⁰ (Академия Наук СССР, Институт языка и мышления им. Н. я. Марра).

Мешчанинов, који је 1945 издао обимно дело Члены предложения и части речи (Делови реченице и врсте речи), продужио је у овом делу свом разматрање особина глагола. Он је узео у обзир велики број сибирских језика (самоједских и ескимоских), затим кавкавске језике (аварски, казахски и др.), нешто америчких урођеничких језика (непу), туранске (тјуркске) аглутинативне језике и, најзад, индоевропске, нарочито модерне европске језике. На њима он показује структуру глагола и структуру реченице. Врло је важна ствар што он свугде разликује знаке прирочности и знаке глагољности, јер се у многим језицима ти знаци не поклапају као што бива обично у индоевропским језицима; према томе, он одваја и знаке реченичне од знакова којима се глагол одликује од свих других речи.

Пре свега, морам приметити да се Мешчанинов не задржава ни на општој дефиницији реченице ни на општој карактеристици глагола. Према томе, код њега се не види шта претставља глагол у непримењеном облику, а шта у примењеном. Он сматра да глагол добија од прирочности извесне знаке, и то у различним језицима различне, и уколико има у њему више тих нарочитих обележја, утолико је јаснија или одређенија његова глаголска природа (дакле, формалистичке тачке посматрања). Ја се са тим не могу сложити. Исто онако као што напр. род није особина придева која је у природи придевској, тако и лице, и време, и начин и глаголски род не чине природу глагола, иако су у многим језицима нераздвојиви од њега. Истина, и Мешчанинов признаје да су начини како се обележавају поменуте особине реченице различни у различним језичким структурама и да сва та обележја не морају

бити у глаголском облику као таквом, али он и сматра да треба глаголске особине обележавати према њихову јављању у различним језичким структурама.

Код Мешчанинова нема одређеног погледа на глагол и његове особине према именици. На појединим местима књиге изгледа као да међу именицом и глаголом и не би било никаквих разлика да глаголи немају и специјалних обличких или формалистичких особина. Истина, и Мешчанинов говори каткада о значењима глагола која назива лексичким особинама, али никад не говори о тим особинама као суштинском садржају глагола. Уопште велики је недостатак овог, иначе заслужног рада, што се нигде у њему не говори о глаголу као о појмовној речи која се разликује од глагола као врсте речи; он сматра да је глагол само онда — глагол кад претставља нарочитим знацима одређену врсту речи.

Сасвим је природно што глагол који претставља радњу, тј. процес извесне врсте, прима из реченице у се све оно што се тиче времена, јер је сам субјекат обично статичан и природно је да се сам процес, тј. време радње које се приписује субјекту, може лако спојити у једну реч са глаголом који тај процес значи; то исто вреди и за глаголски начин и глаголски род, јер су и то све обележја која се тичу односа придиката према субјекту, дакле односа који се опет исказује глаголом. Овамо би дошао и глаголски вид који тако исто као и време пристаје највише уз глаголски придикат, пошто се прво на њ односи, а затим заједно с њим односи се и на субјекат.

Све су то обележја која глагол добија од реченице, али он има и своју глаголску природу која остаје у њему и онда када глагол не добија никакво нарочито обележје, као напр. у кинеском језику. То је несумњиво обележје радње, процеса. Иако се узме предмет као основно значење именичких речи, онда је јасно да је велика разлика по природи значење међу именицама и глаголима. Наравно, и то још не чини именичке појмове именицама као што не чини ни глаголске појмове глаголима. Зато су потребна још нека обележја која не морају бити формалистичка, напр. да се именички појмови употребљавају само за обележавање предмета (или лица), а глаголски само за обележавање радње, а не и једни и други за обоје. Требало је, дакле, говорити и о функцијама ових речи.

Зато што се о функцијама као искључивим особинама није говорило, — није се могла повући граница међу именима у предикату и поименичавању имена. О томе врло значајном питању

језичке структуре у овом се делу не говори. Оно је, тј. ово дело, уопште, у извесном правцу, једнострано, сувише уско, иако је у њему извршена анализа многих језика.

Та анализа може бити корисна. Али је врло интересантно да аутор ове књиге жели да сваку мисао своју потврди директном употребом какве особине у каквом језику. Међутим и у језичким појавима као и у сваким другим има унутрашњих процеса који се одигравају и морају одигравати а који се могу открити искључиво по условима и резултатима, дакле апстрактно. Цело ово испитивање носи печат тога, по мом мишљењу, рђаво схваћеног позитивизма.

Књига Мешчанинова има, сем краткога увода, три поглавља: 1) прирок и глагол, где даје интересантне податке о знацима за прирок који су једнаки и за именске предикате и глаголске; 2) о граматичким категоријама глаголским (мењању по лицима, према временима и виду, по начинима и према глаголском роду); 3) глаголски и именски прироци. На крају даје закључак.

Навешћу понешто из закључка којим се јасно карактерише ова књига.

„Пре свега треба одредити оне формалне знаке који [глагол] издвајају; без тога би се морала свака реч у предикату назвати глаголом. На основу тога ми смо показали разлику међу знацима прирочности и знацима глаголности“ ... [Има знакова прирочности] „који се јављају код глагола и ни код једне друге врсте речи у предикату. То су знаци глаголности, али не и прирочности, јер се придају само глаголима” и сл. (стр. 191). Ту у закључним речима књиге Мешчанинов нашироко и надугачко расправља о томе шта је општи начински смисао реченице (као напр. ја желим да радим), а шта је и када се јавља сам начински облик. Питамо се: да ли је то било потребно у оваквом испитивању. Затим да ли се слаже са целокупним његовим излагањем да је „Чак и просто утврђивање о радњи која се врши, чак и само констатовање постојања факта већ његова „детализација”, због чега се и индикатив сасвим доследно убраја у ред начина (исп. „изъявительное наклонение“)¹⁾. Мислим да суштина начина никако није у овоме.

Тачно је да је глаголска појмовна реч, тј. како М. вели, као део реченице, ишла ка засебној врсти речи, али мислим да предикатски знаци нису водили тај део реченице ка глаголској врсти

¹⁾ Тј. исказни начин, стр. 194.

речи, већ, обрнуто, лексичка природа (тј. значење радње) тога дела реченице примала је, управо апсорбовала, у себе те знаке.

Цео рад Мешчанинова, у којем има знатан број корисних података који су нам, нажалост, саопштени у засебним примерима, истргнутим из тих језика, те не можемо о њима судити према целокупној структури даног језика, — има каткада више природу филолошког рада неголи лингвистичког, иако је сама тема скроз лингвистичка. Мислим такође да врло јасно излагање Мешчанинова није тражило онолико понављања појединих тврђења колико се налази у овој књизи. Она и успоравају и, донекле, отежавају њено читање.

А. Белић

3. — VIGGO BRØNDAL, *Théorie des prépositions, introduction à une sémantique rationnelle, traduction française par Pierre Neart, Copenhague 1950, Ejnar Munksgaard, str. 1 - XXII + 1 - 143*

Овај рад о предлозима има за циљ, по речима самог аутора, „да одреди основна нужна сазнања и да успостави принципе њихове примене на сваки могући систем предлога и уопште речи“ (VIII). Рад је наиме, писан, као углавном и остала дела Вига Брендала, са тежњом да се проблем осветли из једне филозофске перспективе.

Брендал је на испитивању предлога радио дуги низ година. Како он сам у предговору каже — за проблем системе предлога заинтересовао се још 1917 год. Међутим, тек 1940 г. изашао је на данском језику његов рад, углавном онакав какав је издат и десет година касније у француском преводу. Превођење на француски језик било је неопходно јер је рад, писан на данском језику, остајао иначе неприступачан светској лингвистичкој јавности. Брендал је умро 1942 год. тако да није могао да унесе неке нове идеје у ово ново француско издање. Па ипак има нешто мало допуна и измена које су унели накнадно издавачи према нађеним Брендаловим забелешкама.

У току низа година — од првих идеја о системи предлога до првог публиковања теорије о предлозима — Брендал се развијао у једном сасвим посебном правцу у коме се најзад дефинитивно и формирао његов лик научника. Најмилији су му и први учитељи били — не лингвисти него филозофи: Аристотел, Спиноза, Лајбниц, Кант, Берксон. Дубок утисак је на њега оставио Вунт својом

књигом *Völkerpsychologie*. Иначе од оних који су створили лингвистику он спомиње са захвалношћу двојицу: Сосира, који му је пробудио жељу за тражењем системе и за анализом, и Трубецког, који је својим идејама и резултатима своје школе на њега дубоко утицао. Али, како Брендал вели, највише је утицаја на њега имао његов учитељ Harald Høffding који му је отворио вољу за проучавање теорије релативитета и уопште за оријентисање у правцу филозофије, теорије физике и математике.

Из овакве школе и овако оријентисан Брендал је, сасвим разумљиво, проблем препозиција схватио првенствено као филозофски проблем и тако покушао да га реши.

Брендал је себи поставио као основни задатак да тачно одреди природу предлога. Пошто сматра да је давање дефиниције са синтаксичке позиције начелно немогућно — свака категорија речи има увек неколико синтаксичких функција које су често међусобно противуречне (стр. 9) — и пошто одбацује морфолошку дефиницију сматрајући да она не казује ништа о оном најбитнијем — о природи предлога, Брендал очекује од логике објашњење.

Тврђењу да морфолошка структура речи не открива суштину њихове семантичке природе нема се шта приговорити. Али категорично одбијање да се приђе синтаксичком одређивању лингвистичких елемената сасвим је, по мом мишљењу, неоправдано. Тачно је да исти облици могу имати најразличитије семантичко-функционалне вредности у оквиру реченице. Међутим, утврђивањем њиховог броја, њихових корелација и опозиција и тачног односа у погледу онога што је најважније а што је мање важно — добија се најпрецизнија, најприроднија, тј. највише лингвистичка, дефиниција категорија речи.

Брендал истиче да су предлози у концептуалном погледу речи којима се исказује однос. У оквиру те концептуалне дефиниције предлошке класе крећу се појединачне дефиниције сваког посебног предлога као категорије која по себи претставља суму специфичних односа. Међутим, у сличном смислу, као носиоци односа, могу се одредити и друге класе речи — свезе и прилози. Брендал признаје да те категорије заиста најближе стоје предлошкој по томе што такође откривају односе, али не успева да их међусобно разграничи. Он додуше истиче за месне прилоге да се разликују од предлога по томе што садрже увек у себи елемент локализације, омеђавања, експлицитну индикацију места (стр. 15—16). Међутим, однос свеза према препозицијама остаје сасвим неосветљен.

Предности своје концептуалне дефиниције Брендал доказује следећим аргументима.

Ова дефиниције није, вели он, као многе друге негативног карактера, већ је позитивног, тј. одређивање се не врши у односу на то да ли предлог има или не извесне својствености које су иначе карактеристичне за друге њему сродне форме и функције. Овај аргумент није нарочито убедљив пошто се и са синтаксичких позиција могу дати дефиниције позитивног карактера.

Његова је дефиниција, истиче Брендал даље, прецизна и специфична — она одређује предлоге као посебну категорију, а затим и сваки предлог појединачно. С обзиром да нису учињене неопходне дистинкције у односу на остале категорије речи — првенствено на свезе и прилоге — то о некој прецизности, насу прот Брендаловом тврђењу, не може овде бити говора.

Трећи Брендалов аргумент: да је његова дефиниција плодна зато што допушта и чак захтева рад на проучавању синонимике, тј. на одређивању који су прави предлози а који лажни, на прецизирању односа категорије предлога према другим категоријама, на сврставању посебних предлога у систем семантичких корелација — може да се прими, без обзира на то што Брендалова испитивања у томе правцу нису увек довела до сигурних резултата.

По Брендалу само речи сасвим некомплексне структуре могу бити предлози. Лажни (*faux*) су предлози све сложене формације у синтаксичком и морфолошком смислу, односно речи које врше функцију предлога и пореклом су из других категорија (француске: *lors de, quant à, jusqu' à, à force de, sauf, pendant, durant*; енглеско *round, beside, because*; немачко *gegenüber, trotz* итд.)

Оваква најизразитије формалистичка делимитација предлошке категорије у вези је са Брендаловим схватањем да облици носе у себи једну сталну, неизменљиву семантичку садржину. Зато он етимолошки посматра сваку реч не водећи притом рачуна о томе да се садржина често мења без обзира на сам облик стварајући том променом од њега нову лингвистичку јединицу. Енглеско *beside* или француско *pendant* несумњиво су предлози по својој семантичко - функционалној структури иако је први предлог сложеница *be+side* а други пореклом партицип. Онај који полази у трагање за суштином не сме да се држи стриктно форме пошто је она секундарна, условна.

Брендал сматра да предлог, као уосталом и свака друга семантичка јединица, може да буде окарактерисан било с обзиром

на квалитет, било у односу на формални моменат. Под одређивањем квалитета Брендал подразумева одмеравање предлога по критеријима својственим у првом реду модерној логици. Сваки предлог треба да се одреди првенствено у погледу симетрије, транзитивности и конексије. Симетрију имамо увек онда кад два члана — x и y — везаним једним односом — r — дакле: xry повлаче увек са собом и обрнути однос yrx (симетрија се јавља кад су у питању конструкције као француско *Pierre est égal à Paul* || *Paul est égal à Pierre*). Однос међутим бива транзитиван онда кад xry и yrz повлаче увек и xrz , тј. кад постоји ланчана повезаност у логичком смислу између односа истог типа (ако имамо: *Марко је већи од Милоша* и *Милош је већи од Јована* онда добијамо сасвим природно и *Марко је већи од Јована*). Конексност се јавља у случајевима кад постојање два дата члана x и y већ само по себи повлачи било везу xry било yrx . Посебних примера из којих би се тачно видело у ком смислу треба да функционише овај логички критериј Брендал не даје, али истиче да су конексног типа француски предлози *après* и *selon* или немачки *mit* и *unter* пошто одређују везу, зависност, инкорпорацију у једну област, излагање неком утицају за разлику од француских предлога *devant*, *a ant* или од немачког *sonder*, који значе издвајање, независност, одвајање од неке области, извлачење испод некаквог утицаја (стр. 73).

Поред ових основних логичких категорија са којима Брендал оперише у вези с предлозима, он спомиње као нешто мање значајне у овом погледу категорије: вариабилности, плуралности, генералности; и најзад још споредније: континуитета, тоталитета, екстензије, интегритета, универзалности. Већ сама имена ових категорија казују углавном који се моменти узимају као критерији. Треба, међутим, нагласити да и овде његовим начелним објашњењима недостаје дискусија на материјалу која би само излагање учинила приступачнијим.

Под формалним одмеравањем Брендал подразумева увођење система опозиције у анализу предлошких категорија. Он оперише са четири опозиционална типа: позитивним (+), негативним (-), неутралним (∅) и комплексним (+ -). Предлози ступају у опозиције у оквиру поменутих „квалитетних“ категорија. Ако напр. енглеско *of* које је симетрично упоредимо са енглеским *to* које је асиметрично, онда се *of* издваја као позитиван пол а *to* негативан. Француско *à* је несиметрично (несиметричан је предлог кад само понекад бива симетричан а асиметричан кад то никада не постаје — в. стр. 29) и претставља неутрални елеменат, а комплексни —

данско *ad* зато што у себи уствари спаја два различита значења од којих једно тражи симетрију а друго је искључује.

Брендал и овде истиче да, као што је већ покушао да докаже у свом предавању одржаном на конгресу психолога у Паризу 1937 год., увођење критерија опозиција има велику будућност у семантици.

Концептуална дефиниција имала је за циљ да прецизира природу предлога у апстрактном смислу. Конкретна употреба предлога међутим захтева нове методске поступке, ново одмеравање.

Свака конкретна употреба предлога по Брендаловом мишљењу претставља или садржи једну форму претставе или интуиције. Та претстава (интуиција) може бити: реална — кад се ради о феноменима физичким, биолошким или психолошким у простору и времену (напр.: *иде за Париз*); идеална — кад се ради о моралним вредностима, естетским или религиозним (напр.: *радим за ошацибину*); логичка — кад се ради о појмовима, тврђењима и закључцима (напр.: *из тих разлога*); математичка — кад се ради о односима међу бројевима и облицима (напр.: *што по што*).

Основна је реална интуиција, нарочито она која се испољава у специјалном облику. Међутим та чињеница, истиче Брендал, још увек не даје за право онима који на бази локалистичке теорије објашњавају различите појаве у језику.

Утврђивање „интуиције“ нема, по моме мишљењу, онај капитални значај који му Брендал придаје. Корисно је, несумњиво, утврдити у каквим се све ситуацијама један предлог може да употреби, корисно је, другим речима, да се утврди дистрибуција сваког предлога — да употребим термин одомаћен у савременој америчкој лингвистици. Треба међутим напоменути да се прецизирањем интуиције не мора доћи до битних открића о природи предлога. Упоредимо, рецимо, две употребе предлога *к*, једну „реалну“: *јури на дрвешу* и другу „идеалну“: *тежи на савршенству*. Предлог *к(а)* одређује у оба случаја исти локални однос, само се у другом случају, за разлику од првог, *к* јавља у пренесеној употреби, ма да та употреба није ниуколико изменила његове семантичко-функционалне димензије. Промена је једино у појмовима које дати однос сједињује, тј. у чињеници да њихова семантика не одговара реално датоме односу, што и ствара пренесену ситуацију.

Поред интуитивних форми и синтаксичке функције, истиче Брендал, играју битну улогу у различитим варијацијама којима је подложна основна дефиниција предлога. Предлог је у суштини

морфолошка константа, али је веома „вариабилна“ у синтаксичком погледу. То долази отуда што предлог у конкретној употреби ступа у однос са целокупношћу реченице, а то ствара нову семантичку ситуацију у њему самом.

За Брендала је предлог из синтаксичке перспективе увек или управна реч везана у целину са зависном речју (предлошка функција) или је изолован, директно укупчан у реченицу (прилошка функција — немачко: *auf! Gewehr auf!*; енглеско: *Off! off with you* и слично).

Брендалова теорија о падежима је истовремено и менталистичка и формалистичка, што претставља мало необичну, али сасвим разумљиву комбинацију, кад се узме у обзир општа научна оријентација овог лингвисте. Брендал је, с једне стране, имао за учитеље филозофе — оне који су суштину, семантику, истицали изнад свега, а са друге стране — осниваче модерне лингвистике која се сва усретсредила на проучавању формалних категорија и односа у језику. Тако су два екстремна схватања нашла своју мало чудновату синтезу у методу Вига Брендала.

Тежња овог лингвисте да првенствено из једне логичке перспективе осветли лингвистичка факта има свога оправдања — корисно је са најразличитијих страна прилазити научној материји. Питање је само колико је потезање логичких критерија од неке озбиљне користи за лингвистику?

Ако се хоће чисто менталистичка дефиниција — предлози јесу заиста речи специјализоване за одређивање односа. Међутим чим се са голе апстракције пређе на терен конкретног, чим се, другим речима, хоће да одреде предлози у конкретној употреби — логички критерији морају уступити место лингвистичким.

Што се тиче самог облика он заиста спада у област лингвистичког проучавања. Сама лингвистичка материја је у извесном смислу тродимензијална, тј. тражи да се испитивања њене природе врше у три правца: у правцу значења, у правцу функције и у правцу облика. Али облик је у односу на значење и функцију секундаран, услован, што смо већ уосталом истакли, тако да један реалан, објективан лингвистички метод мора да искључи свако прецењивање форме.

Остављајући међутим настрану Брендалов ментализам и формализам треба признати да су иначе овом лингвисти својствени и лепа култура, и тачност запажања, и смелост самосталних комбинација. Сам његов рад о предлозима вреди првенствено утолико што указује на постојање нових углова са којих се могу

посматрати предлози. Ти нови углови не морају бити ни најидеалније позиције за анализу нити уопште за њу довољне саме по себи. Али новина у методу и концепцији проблема увек је освежење у науци — најтачније се сагледају ствари кад им се прилази са што различитијих страна. Са опробаним класичним лингвистичким критеријима спојити међусобно одмеравање значења предлога по поступку којим се служи Брендал а са циљем да се нађу заједнички коефицијенти и опозиционалне количине — то ће свакако бити корисна тековина за лингвистику.

Др Милка Ивић

4. — HORACE G. LUNT, *Grammar of the Macedonian Literary Language*, Скопје, 1952, стр. XIV + 287.

Професор харвардског универзитета Хорас Лант боравио је у Н.Р. Македонији у два маха 1951 и 1952 године и као резултат његових испитивања на терену појавила се на енглеском његова граматика македонског књижевног језика. Три године раније изашли су граматика К. Кепеског (за коју проф. Х. Лант каже да „amounts to an adaptation from similar Bulgarian works“) и преглед фонетских и морфолошких особина македонског књижевног језика од Р. де Бреја у његовом „Guide to the Slavonic Languages“ [London, 1950] (који опет по Х. Ланту: „took most of his information from Kepeski, and unfortunately included some of the latter's misinterpretations“ [с. V]).

Књигу је сасвим укратко али у самим суперлативима приказао досад код нас Д. М. Петрушевски, професор универзитета у Скопљу, (Македонски јазик, 8—9, Скопје 1952) не улазећи, нажалост, критички у анализу овога заиста првог и озбиљнијег прегледа општих (често аподиктичних) судова и граматичких норми македонског књижевног језика, које Л. методом структурализма утврђује. Ова граматика несумњиво садржи добре квалитете: богату грађу и спретно извршену њену класификацију, тачна запажања артикулације појединих гласова, прегледност морфолошких елемената и нарочито глаголских система упоредо са значењем категорија и облика речи у реченичном склопу, ваљано пробране текстове и македонско-енглески речник. Међутим, структуралистички метод којим Л. оперише морао је у његовој систематизацији материјала донети и знатан број „irregularities“. Он је настојао да по сваку цену утврди корелативност у цртама овога

језика који је услед свога специфичног развоја и састава пун очигледних некорелативности. Тако Л. вели да у македонском не постоји облик „могол”, јер је „правилно: можел“ (с. 75), као што, по њему (с. 78) постоје облици као „молзов/ молгов-молгол“, а да су „знам и дам неправилни“ („But with prefixes these verbs are regular: познаам, предадам 'betray'“ на стр. 73), иако се облик „дам“ у дијалектима употребљава. Сличних објашњења о „неправилностима“ има местимично и у обради осталих категорија речи.

Своју књигу Л. је, поред увода, поделио у три дела: граматика (фонологија-ортографија и морфологија), текстови (Reading Selections) и речник.

У уводу своје граматике, како констатује Д. М. Петрушевски, Л. заиста „зборува за местото што го зазема македонскиот јазик меѓу другите словенски јазици, за неговата територијална распространетост“ (о којој нема ниједне речи), „за историскиот развој и формирањето на мак. ј.“ (о чему аутор пружа веома оскудне податке), „за основните белези што го одделуваат како посебен јазик на јужнословенската група којашто ја дели на западна (со словенечкиот и српско-хрватскиот) и источна или, како ја вика авторот, источно-балканска словенска група (со бугарскиот и македонскиот)“. Петрушевски се задовољио таквом констатацијом.

Македонски дијалекти чине, вели Л., релативно хомогену групу у четвороуглу Прилеп — Битола — Кичево — Велес, и они су послужили као база македонском књижевном језику. Тврђење да су остали македонски дијалекти „shade into the neighboring Serbian dialects to the north and Bulgarian to the east“ (с. 5) никако не даје бар приближну претставу о територијалној распрострањености македонског језика и, својом концизношћу, ова фраза у крајњој линији може довести до закључка да су само дијалекти у споменутом четвороуглу — македонски, што је сасвим нетачно. То није мисао ни Б. Конеског, (чијим се уводом граматике и фонетиком Л. очигледно послужио) јер он тамо (с. 62) каже: „И навистина, ако зајдеме откај Скопско на север, ние навлегуваме веќе во говорна област што чини преод накај српскиот јазик, а ако одиме на исток“ (одакле поћи?) „тогај забележуваме постепено преминување на нашите говори накај бугарските. Јасно е дека периферските говори не можат да дадат основа за литературниот јазик, баш поради тој свој смесен карактер“. Али где настају бугарски дијалекти не кажу ни Лант ни Конески, који, види се, заступа теорију о прелазним говорима.

На следећим двама страницама (6–7) Л. ставља македонски у источно-балканску словенску групу, иако од 9 карактеристичних фонетских црта македонских сам он налази 5 као у српско-хрватском, 3 као у руском и само 1 као у бугарском („а from $\varrho = \text{ж}$ like central Bulgarian dialects”) што је уствари македонизам у бугарском, ако одиста по томе назив „централни бљлгарски говори“ нису бугарски дијалектолози дали ради политичко–националних циљева. Сличности са бугарским у морфологији које Л. наводи и за које нигде не каже како су и када настале (али: „All of these are shared to some extent by the southeastern Serbian dialects, but it is fairly clear that this is a recent development”) такође не убеђују да македонски спада у источну групу балканских словенских језика. Аутор се за балканологију не интересује и само на једном месту у фусноти (с. 100) спомињући расправу Б. Хавранека „Romanský typ perfekta factum habeo a *casus habeo v makedonských dialektach“ допушта могућност да је конструкција „имам дадено: have given – is presumably the Romance type of perfect“.

За деобу јужнословенских језика у две групе нема довољно оправдања, па у томе нису успели ни Б. Цонев ни Ст. Младенов који су ишли толико далеко да су српски језик претстављали као клин који се увукао и поделио бугарске од некада њима много ближих хрватских и словеначких говора. Разуме се да су бугарски аутори за оваква своја упоређивања оперисали елементима из македонских говора, који, ето, и по њима умногоме личе на говоре западне групе јужнословенских језика. Али ми у крајњој линији не можемо наћи ниједну фонетску црту у тзв. Источно-балканској словенској групи језика (па ни *ѣ* ни *шш*) а да је није било или да је спорадички и данас нема у словенским језицима на западу Балкана. Морфолошке и нарочито синтаксичке особине у македонском, које се упоређују са бугарским, новијег су постанка и њих не смемо издвајати од општих балканизама, ако већ у једну нормативну граматику, ради места које одређујемо македонском језику, уносимо местимично паралеле из осталих словенских језика и потсећамо на старије стање извесних језичких форми.

Али то Л. не чини даље од увода и почетног дела своје граматике. А много би јасније биле његовим читаоцима појаве у вези са употребом члана, са иновацијама у деклинацији имена, са компарацијом и сл. да је бар по један пример из те материје упоредио са адекватним појавама у другим балканским језицима, с

којима је македонски био у вековној и често врло дубокој вези (и данас, што је карактеристично билингвистет у Македонији није ништа необично).

Проф. Лант је, како сам истиче, ученик Р. Јакопсона и од њега је преузео терминологију и систему у претстављању фонолошких елемената, док се у даљој обради фонетике послужио материјалом који даје у својој граматици Б. Конески, излажући га на свој начин. Отуда, нарочито у поглављу „Vocalic and Consonantal Alternations“ налази толико много измена у консонантизму не обзирајући се на њихову узрочну условљеност. За њега је, поред осталог, норма да „s, š, z normally, and j exceptionally, are replaced by f before ć and c in derivation: *vozot* — *voŕće*“ и да „the -z of a prefix becomes š before the ć of a root: *beščesten*, *iščešlan*“ (с. 17, 18) али се у Прилепу, у споменутом четвороуглу македонских говора може чути и „да ифчекаш ифчешлан, ифцепи, камен бефценет.“ (Б. Конески, Прилепскиот говор). Ово је само један пример колико је потребно да се обазриво и уз широко познавање бар македонских „централних“ говора приступа састављању македонске граматике, кад се у њој тумаче, често непотпуно и нетачно, и бројни дијалектизми. Аутоматски је пренесено и тврђење из познатих извора да у за Ж „in a few words represents PSI Q e. g. *kuĳa*, *krug*, *mudrost*, *oruŕje*, *otsustvo*, *sudbina* — come from the northernmost Mac. dialects or neighboring SC, from the Russified church language, or else they are new learned words taken directly from Serbian or Russian“ (с. 10). Како онда тумачити постојање много већег броја речи са Ж > у и у најисточнијим и североисточним говорима бугарским, док их за македонски у своје прилепском говору Б. Конески набраја на десетине. Нетачно је рећи да су у књижевни језик македонски ушле речи са **tj*, **kt* = *št* (*snošti*, *ovošje*, *mošne*, *maštenica*, *gašnik*, *pomoš*, *pomošnica*, *maštea*) само зато што се у „централним“ говорима (не спомиње да их је источно од Вардара мање) а у тим речима огледа „the older reflex *št* < **tj*“ (с. 12), па прећутати да у истим дијалектима и за исте речи постоје дублете са *k* < **tj*, које истиче и Б. Конески у својој граматици, рекавши да оне „претставуваат дијалектни разновидност што се употребуваат наспоредно, без некаква разлика во значењето, во литературниот јазик: *маштеа* — *маќеа*, *маштеница* — *маќеница*, *имашлив* — *имаќен*“. Али чудновато је да такво аутоматско преносење туђих норми у македонску граматику налазимо и у одељку о морфологији, у поглављу о именицама нарочито, где „some substantives in — ец drop this suffix entirely: *селанец* — *селани*,

граѓанец — граѓани“ (с. 29), док за Л. исто значење имају облици множине момоци и момци. Не постоји именица „лаж“ ни њен вокатив „лажу“ у значењу „liag“, и питање је колико је оправдано утврђивати да су наставци *-овци*, *-евци* множина од *-ов*, *-ев* (Миладинов — Миладиновци), а не наставци којим се означава род. Јер многобројни су у Македонији сасвим правилни облици, као Миладинец — Миладинци, Варадинец — Варадинци, али то Л. не спомиње.

Проф. Лант је доста исцрпно обрадио предлоге и прилоге, иако се и ту, упркос његовој спретној концизности, назире извори. Систематизација глагола је најбољи део књиге, а то би се могло рећи и за одељак „Meaning and Use of the Verbal Forms“, али не и за оправданост тврђења да „the category of distancing is fully grammatical“ и да македонски писци греше у правилној употреби „distanced Forms“ само зато што су „usually again under the influence of the Serbo-Croatian which was his school language“ (с. 93).

Познато је да сличне облике има и бугарски језик и да бугарски граматичари, сви од реда, признају да „западни Бугари“ много греше у употреби глаголских облика „за неопредђленост, за преизказване“ јер их у „западним бугарским“ говорима „нђма вѣ такава мѣра“ (Цоневѣ, Историја, III, с. 106) или „Не срѣща се по по-вечето западни говори (и вѣ нѣкои граничеши се съ тѣхъ източни“ (Л. Андрейчинѣ, Основна граматика на б. е., Софија 1942, с. 272). Такве модалне форме су далеко бројније и имају разноликија значења него што их је Л. истакао, али је њихов ирадиациони центар исто тако познат, макар да га и Л. не спомиње за македонски, као што је Ст. Младенов (*Symbolae grammaticae in h. J. Rozw*, II, с. 205—215) и ту, за бугарске облике „за неопредђленост“ без успеха приводи примере из апологије црнорисца Храбра, тврдећи да су они својина бугарског језика од искони! Свој прилог разјашњавању појаве двају л-партиципа, пореклу и суштини тих „distanced Forms“ у јужнословенским језицима ускоро ћу објавити.

Проф. Х. Лант уложио је много труда и несумњиво допринео савременијем и правилном гледању на књижевни македонски језик, дајући у највећој мери и правилну обраду његових норми. Он је лингвиста ваљаних квалитета и баш зато замерамо му што је без икакве потребе и он остао дужник оним „works“ због којих прекоревача Кеписког. И он је, макар незнатно „unfortunately included some of the latter’s misinterpretations (исп. Лант с. 52 и Андрейчинѣ с. 395 одељак и таблицу прилога).

Тодор Маневић

5. — HARRY H. JOSSELSOON, *The russian word count*. Подсчет ходовых слов русского литературного языка. Detroit, Wayne University Press, 1953, 273, вел. 8°.

Бројност обичних речи или учесталост речи у руском књижевном језику изнесена је као материјал за педагошке сврхе у књизи коју је израдио Harry H. Josselson. Он се налази на челу Одељка словенских језика и књижевности на Вејнском универзитету у Детроиту (у Америци). Он је хтео њоме да помогне наставницима двогодишњих курсова америчких универзитетских колеџа. Наравно, он оставља отворено питање да ли ће статистика коју даје моћи бити корисно употребљена и за друге, научне циљеве, а не само наставне, иако он завршује предговор речима: „Можемо се надати да ће ова књига пружити материјал који се може са коришћу употребити за учење у првим двама годинама руских колеџа у земљи“.

Како су и код нас на дневном реду статистике употребљаваних речи код писаца, мислим да неће бити на одмет да се упознамо са овом књигом коју је помогла Рокфелерова задужбина и која је раскошно издата у виду албума таблица. Велики број научних радника помогао је Џоселсона у овом предузећу, а нарочито проф. Бенцејмин Епстејн који је водио статистичку страну испитивања. Џоселсон се нарочито ограђује од помисли да он даје књигу о начину предавања језика или о самом току предавања, већ само чињенице о распореду речничке и граматичке грађе руског општепримљеног књижевног језика.

Хронолошки уређени материјал претставља 25% грађе из XIX века, 25% — за период од 1900—1918 г., а 50% за период од 1918 г. до данас. Седам процената од тога материјала претстављају драме, 14% књижевна критика, 20% — штампа, 59% лепа књижевност; 50% од тога је разговорни текст, а 50% неразговорни (описи, различна излагања и друга грађа). Материјал испитан у часописима претставља 20% политичких прегледа, 40% званичких економских, историских, политичких и сличних састава, 30% популарних описа из егзактних наука и 10% из књижевности и уметности. Материјал испитан у дневним листовима претставља 10% уводних чланака, 20% — страних вести, 20% — из индустрије, пољопривреде и егзактних наука, 10% — различних прегледа и 10% кратких прича. Ова подела материјала у часописима и дневним листовима извршена је после утврђивања стварног односа оног материјала који је у њима дат.

Ја се нећу задржавати на начину црпења грађе из 66 писаца, 14 критичких и историских дела, и 53 које часописа које дневних листова или брошира. Поменућу само да су за то употребљене статистичке формуле утврђене на избројаном материјалу одређене величине. Тако је цео материјал набацан на листиће који су даље машински збројавали. Цела та процедура изнесена је на 24 стр. и даље. Када су испоређени подаци који се добијају обичним бројањем и овим машинским збројавањем, видело се да разлике нису велике. Пошто оне иду у оба правца, и више су и ниже су од избројаних обичним начином, то се могуће грешке свде на мали број. Међутим, како би обично бројање морало да се врши на великом материјалу, то механичко збројавање знатно смањује рад.

После великог увода од 41 стране, о којем ћемо још ниже говорити, прелази се на сам материјал повишен из грађе. На 193 стране даје се шест спискова грађе у којима је грађа поређана по бројности употребе, а у азбучном реду. Први списак садржи 204 најчешће употребљаваних речи у руском језику. То је прелиминарни преглед грађе. Узето је 15 дела која су сврстана у две групе (1. Пушкин, Капитанская дочка, 2. Гогољ, Ревизор, 3. Чехов, Избранные рассказы, 4. Куприн, Избранные рассказы, 5. Заветы (часоп. 1912 г.), 6. Горький, Литературно-критические статьи, 7. Шолохов, Поднятая целина, 8. Катаев, Я сын трудового народа, 9. Совјетске новине (1945—46), 10. Совјетски часописи (1945—46).

Резултати који су добивени на основу ове грађе проверени су још на ових пет извора грађе:

11. Островский, Бедность не порок
12. Горький, Жизнь Клима Самгина
13. Толстой Л. Н., Казаки
14. Толстой А. Н., Гиперболоид инженера Гарина
15. Совјетски часописи и новине (1947 г.).

Како је купљен материјал? Свака је реч избројана у делу под 1, затим 68 речи које се најчешће употребљавају у првој књизи (најмање 17 пута) нису бројане у другој књизи; двадесет и једна реч најчешће употребе у другој књизи изостављено је из бројања за трећу књигу; итд. После четврте књиге, реч која се употребљава 40 пута у четири даља извора, 50 пута у пет извора итд. изостављане су за бројање у даљим изворима, наравно, ако се налазиле у сваком од њих. Напоследку из првих десет извора

(дакле, из 100.000 речи једне за другом) речи које су се налазиле најмање 60 пута и биле подједнако распоређене по изворима — додате су списку речи.

Треба поменути да је из сваког извора узето по 10.000 речи једних за другим (дакле свега 150.000 речи).

Резултати добивени на основу поменутих десет извора проверени су на даљих пет, и све је то изнесено у првом списку грађе. Тако се ту износи (стр. 43) да се *a* у првом извору употребљава 90 п., *без* 53 п., *белый* 45 п., итд. Најчешће се употребљава *и* (365 п., у 1. изв.) *в* (233 п. у 1. изв.), *не* (205 п. у 1. изв.) итд.

Иза овог првог списка иду четири списка, сваки са 500 речи, чија је употреба одређена статистичким начином о којем се у предговору исцрпно говори, а затим у шестом списку, најопширнијем, даје се учесталост употребе 3.000 речи које је утврдило двадесет наставника руског језика за двогодишње предавање по колецима по целој земљи као најважније за учење руског језика у поменутим школама. Још су речи обележене у списку једном звездicom означене као потребне за пасивно познавање језика, а са две звезде — за активно. Све су речи утврђиване за првих 10.000 речи које иду једне за другима, а затим и двапут узетих насумце из дотичног дела по 5000 речи у истом реду. На тај се начин добијао и основни материјал за машинско рачунање.

Ако се прегледа материјал који се саопштава у овим списковима, види се једно: да су састављачи овог прегледа заиста дошли до најобичнијих и најупотребљивијих речи. Кад се зна да је таквих речи дато преко 5.000, онда се мора закључити да они који проучавају руски језик (наравно, а не познају ниједан други словенски језик) савлађују за две године најпотребнију количину руских речи. Да то може корисно послужити за наставу руског језика у Америци, и за усмену наставу и за састављање уџбеника, то се по себи разуме. Али не за словенске народе, где су потребни диференцијални прегледи, и за речи друкчије у руском неголи у ком словенском језику и за речи једнаке са речима у тим језицима, а са другим значењем; то је јасно, мислим, свакоме.

Ових шест листа, за које ми изгледа да добро претстављају слику обичних речи у руском општекњижевном језику, дата је у основним облицима (ном. јдн., м. роду, инфинитиву и сл.). Али у уводу се дају, у процентима, и најразличнији подаци о учесталости употребе и засебних облика именица, глагола, придева и других врста речи. Ту се види напр. да ном. јд. претставља 37,1%

од свих падежа (у разговору), док датив има само 4,8% и сл. У множ. у разговорним текстовима разлика је још већа: према 44,9% ном. мн. имамо у дативу само 4,1% и сл. Сем овога има и низ других таблица где се саопштавају резултати о различним граматичким категоријама (о процентном односу врсте речи 11 писаца, о ступњевима поређења, о перфективним и имперфективним глаголима и њиховим облицима, о појединим временима, о учесталости употребе личних глаголских облика и сл.). Та саопштења могу имати значаја и за научно схватање самих облика и њихове зависности од народног или књижевног језика (исп. напр. употребу инфинитива према кондинационалу, партиципа према глаг. прилогу итд.). Али засада су дати о томе само општи прегледи без материјала на основу којих су рађени. Уосталом, даљи материјал, који је сакупљан онда кад и онај који је саопштен у оних шест спискова о учесталости употребе појединих речи, — биће обрађен у даљим прегледима ове врсте.

А. Б.

6. — 1) ДУШАН Ј. ПОПОВИЋ, **Срби у Срему до 1736/7**, Историја насеља и становништва (са 7 слика и 7 карата). Посебна издања САН књ. CLVIII Београд 1950 стр. 300,8^о.
 2) Д-р Душан Ј. Поповић, **Срби у Бачкој до краја осамнаестог века**, Историја насеља и становништва. Живан Сечански, **Пописи становништва Бачке током осамнаестог века** (грађа за историју насеља и становништва). Посебна издања САН књ. СХСIII. Београд 1952. Стр. 418,8^о.

1. Обе ове књиге издао је Етнографски институт САН. Иако се у другој од њих налази и значајна грађа коју је средио и пропратио краћим уводним коментаром Ж. Сечански, — ми ћемо и у њој главну пажњу обратити на расправу проф. Поповића. И расправа о Срему, као и расправа о Бачкој уствари су део збирке од четири књиге у којима проф. Поповић обрађује историју српског становништва Војводине до краја 18 века. Следеће две наговештене књиге биће посвећене Банату и Барањи.¹⁾

Покушаћемо да овом приликом покажемо од колике користи могу ове историске расправе бити за науку о нашем језику. Уколико се будемо осврнули и на нека друга питања, учинићемо то

¹⁾ Срби у Срему, уводна напомена; Срби у Бачкој, Предговор, стр. 1

само зато што и она могу бити у ближој или даљој вези са нашом главном намером.

За дијалектологију, првенствено историску дијалектологију, од посебног су значаја студије из историје насеља и становништва. Када се зна колике су по обиму, карактеру и броју биле сеобе нашег народа у прошлости, онда је лако доћи до закључка да се проблем постанка и развитка наших данашњих дијалеката може решити једино уз обилато консултовање историске и етнографске литературе. На оваква консултовања особито је упућен проучавацац војвођанских говора. Војводина је област у коју се досељавао српски етнички елеменат са различитих дијалекатских подручја, и у коју се тај елеменат досељавао у разна времена, у различитом обиму, саставу и сл. Да би из данашњег језичког материјала, затим из углавном врло оскудног материјала који пружају споменици, извукао потребне и обавезне закључке о формирању савремених војвођанских говора, испитивач тих говора управо мора да се свестрано упозна са резултатима које о Војводини пружају историске и етнографске студије. Радови проф. Поповића, које овде приказујемо, дају *скућене* и *сређене*, како сам аутор изјављује, основне²⁾ историске податке о српском становништву Срема и Бачке.

Ако би се ова чињеница могла истаћи као прва карактеристика ових расправа, онда се оне, по тој својој особини, могу оценити као врло корисне за дијалектологију. Чињеница да се у тим расправама износе резултати историских испитивања о овим двома војвођанским областима може за дијалектологију да значи доста.

2. Како проф. Поповић износи овај историски материјал? Шта о пореклу и саставу данашњег становништва Срема и Бачке говори материјал ових студија? Какве закључке изводи проф. Поповић из материјала који обрађује, и докле иде у својим закључцима? — То су такође питања за која је заинтересована и дијалектологија и о којима треба и она да да свој суд.

Дијалектологију првенствено и интересују подаци о кретању и стању српског становништва у Војводини до 18 в. Из овог века, наиме, постоје сигурни докази да је војвођански говорни тип у главним својим цртама већ формиран. У језику Гаврила Стефановића Венцловића, без обзира на порекло овога писца, заступљене су многе важније особине војвођанске подгрупе шумадиско-војво-

²⁾ Срби у Срему, loc. cit.

ђанских говора.³⁾ Сличан је случај и са тзв. грађанском лириком такође из 18 в.⁴⁾ Или, да наведемо још само један, мање карактеристичан и доскора непознат пример. У Грађи о Тицановој буну у Срему 1807 године⁵⁾ има извештај, не додуше велики, број текстова на народном језику. Тај народни језик с почетка 19 в. уствари је истоветан са савременим сремским говором. Несумњиво и овај податак говори о томе да је и у 18 в. војвођански говор већ формиран. И, када са војвођанским говором тако ствар стоји, онда је јасно да је становништво које је имало пресудан утицај на формирање његових главних карактеристика било на тлу Војводине свакако око почетка 18 в.

Да видимо сад шта говоре о том становништву подаци које наводи проф. Поповић у ове своје две књиге.

Само, пре него што пређемо на ово питање, упознајмо се са распоредом материјала и грађе.

Књига Срби у Срему до 1736/7 има два дела: први део је расправа; други — грађа, уствари попис становништва Срема од 1736/7, извод из пописа које даје Смичиклас у својој „Dvjestagodišnjici oslobodenja Slavonije“, и пописи Шида (1772 и 1799) и Беркасова (1777 и 1799). У расправи проф. Поповић најпре даје карактеристику Срема уопште (стр. 1) и као области (2—3); затим критички коментарише изворе којима се служио при писању ове расправе (4—7); даље се донекле задржава на топономастици Срема (8—9); потом прати кретање Срба на територији Срема од 15 до 18 в. и то у сваком веку посебно (10—35); после тога, што је нарочито значајно, задржава се на историским подацима о свим сремским насељима (36—116) и манастирима (116—118); најпосле, задржавајући се на начину живота сремског становништва, говори о животу сељака (118—138), посвећује посебну пажњу урбару од 1737 (139—141), да би на крају изнео податке о етничким односима 1736/7 (142—147) и о сеоској власти (148—149).

Углавном је исти распоред материјала и у расправи Срби у Бачкој до краја осамнаестог века. Само што је за Бачку пописе становништва средио Ж. Сечански.

3. За Срем проф. Поповић сматра, најпре, да је у њему било српског живља и пре доласка Срба из средњовековне српске

³⁾ Владан С. Јовановић, *Гаврило Стефановић Венцловић*, СДЗБ II 105—306.

⁴⁾ То се може врло лако закључити из књиге: Т. Остојић и В. Ђоровић, *Српска грађанска лирика XVIII века*, ЗБИЈК XIII изд. СКА 1926, 176.

⁵⁾ Средио Ж. Сечански, изд. САН 1952.

државе. Прво знатније померање Рашана према северу везује аутор ове расправе за Драгугина „сремског краља“, везује га, дакле, за 14 в. Током 15 и 16 века ширење и јачање српског елемента све је изразитије и снажније. Око средине 15 в. српски се елеменат почиње учвршћивати и у западном Срему. А 16 в. је време када је Срем већ потпуно посрбљен. Са 16 в. бројна насељавања Срба на сремском тлу свакако се завршавају, тако да се током 17 в. етнички односи углавном не мењају. На тај начин са 16 в. закључно као да се завршава један период бројних имиграција српског етничког елемента на ову територију.

За тај период проф. Поповић даје највише података о досељавању Срба из Србије. О досељавањима Срба са осталих територија имамо само неколика податка: најпре, да у првој половини 15 в. има у Срему Босанаца богумила; затим, да је 1475 после једног похода у Босну деспот Вук довео многе Србе у Срем; даље, да се за време пограничних сукоба 1501—1502 већи број српског становништва из северне Србије и Босне преселио у Срем; најзад, да се крајем 15 в. доселио у Срем Стеван Штиљановић из Паштровића.

Као податак о доласку становништва са остале војвођанске територије у Срем ваља забележити спуштање извесног броја Срба под Радосавом Челником 30-их година 16 века.

Током 17 в., као што смо истакли, нових прилива српског елемента у Срем, према подацима ове књиге, нема.

Вести о Србима у Срему у 18 в. знатно су обимније. Проф. Поповић је добро урадио што је обратио пажњу на структуру породице и број домова и душа појединих насеља овога времена. Подаци које даје за број породица у појединим насељима а нарочито подаци о брзом повећавању и опадању броја становништва појединих насеља свакако и сами указују на то да је унутар саме сремске територије било знатног померања становништва (исп. и трагове ранијих места становања у породичним именима). А та унутрашња померања имала су значајног утицаја на формирање врло важних карактеристика говора Срема, и то у првом реду оних које проф. Поповић назива „духовним и моралним ликом“.

Иначе, током 18 в. на сремску територију се, прво, спушта знатан број нашег народа из Бачке (више) и Баната (нешто мање). Оно се настањивало у првом реду у Подунављу. Друго. Већ пред крај прве половине 18 в. (1739) почиње снажно насељавање становника из Србије у сремску Посавину. Ово насељавање наро-

чито је изразито у другој половини 18 в. Треће. Необично велики био је прилив становништва из западних крајева (Лике, Баније, Кордуна и, у нешто мањој мери, из „шијачког“ краја око Пожеге и Славоније). „Ова струја је поплавила, мање или више, цео Срем, а нарочито део Подунавља који се налази између Дунава и жељезничке пруге Карловци – Земун“ (34).

Али, према мишљењу проф. Поповића, овом новом становништву „бројно несравњено надмоћнијем“ наметнуло је старије становништво Срема, које је у њему било на почетку 18 в., „своју ношњу, обичаје, говор, једном речју цели духовни и морални лик“. Разлог овој појави проф. Поповић налази у чињеници да се ове сеобе, иако су несумњиво биле бројне, нису изводиле одједном у великим групама. Зато су мање групе досељеника, какве су оне готово редовно биле, увек лако подлегле асимилацији. А оно старо становништво које је асимиловало дошљаке уствари је у источном Срему „из некадашње Рашке, односно Старе Србије и Србије — Шумадије“, а у западном Срему, нарочито у Осечком Пољу, „из Босне и Херцеговине, Далмације, па и Црне Горе“ (33).

Ми засада нећемо детаљно анализирати ове закључке до којих је проф. Поповић дошао на основу историских чињеница. Писац ових редова припрема обимну историскодијалектолошку студију о говорима Срема. Подаци које имамо дају у великој мери за право проф. Поповићу, али ће у сваком случају бити потребно начинити и извесне корекције. Које — надамо се да ћемо ускоро имати прилике да покажемо. Овде ипак треба истаћи да је становништво које се током 18 в. селило из Србије у Срем имало знатног утицаја нарочито на говоре сремске Посавине. Отсуство или спорадично јављање извесног броја карактеристичних црта војвођанске фонетике, а исто тако и поклапања у акцентуацији између сремске Посавине и говора нарочито северозападне Србије, треба свакако везати за утицај овог становништва. Оно је, иначе, — сасвим сигурно — било већ потпуно динаризирано⁹⁾.

⁹⁾ Исп. Павловић Јљ, *Ужичка Црна Гора*, СЕЗБ XXXIV Насаља 19 (3—192) 33—39. Ракић Мил. Т., *Качер*, СЕЗБ VI Насаља 3 (735—860) 772—777. Милојевић Боривоје, *Рађевина и Јадар*, СЕЗБ XX Насаља 9 (635—936) 679—692. Павловић Јљ, *Ваљевска Тамнава*, СЕЗБ XVIII Насаља 8 (385—678) 507—509. Петровић Петар Ж., *Шумадиска Колубара*, СЕЗБ IX Насаља 31 (1—276) 49—63. Исп. и Цвијићево мишљење да је међу Чарнојевићевим пресељеницима било и становништва од нових метанастазичких струја, *Мешанастазичка кретања, њихови узроци и последице*, СЕЗБ XXIV Насаља 12 (1—96) 10.

Сем тога, ако овом приликом не намеравамо да исправност закључака проф. Поповића детаљно проверавамо са историско-дијалектолошких позиција, то још увек не значи да и о материјалу и о закључцима не треба ништа више рећи. Потребно је само, претходно, да прегледамо чињенице које нам пружа друга књига проф. Поповића о којој овде говоримо.

1. За Бачку проф. Поповић истиче, најпре, да је „већ пре доласка Мађара била настањена нашим становништвом“. Од времена досељавања Словена у Панонски басен словенски елемент стално ће настањивати ову област, некад само у већој а некад у мањој мери. И, у својој расправи о Бачкој проф. Поповић прати кретање нашег етничког елемента у овој области још од досељења словенског живља у њу. Ослањајући се на прилично обилне податке које о Србима у Бачкој и Банату током XI—XIV в. даје академик д-р. Ј. Радонић у својој студији „Србија и Угарска у средњем веку“⁷⁾, и проф. Поповић истиче значајну улогу словенског живља у тадашњим историским збивањима у Мађарској.

Карактеристично је да и у вези с Бачком „снажно продирање православља... из Србије“ проф. Поповић везује за Драгутина (17). Иако су се нешто касније населили, Срби из Рашке се у Бачкој у првој половини 15 в. „налазе... у већој мери“ (18). „Већ у првој половини 16 в. били су Срби Рашани веома важан фактор у животу Бачке“, а „највећа освајања извршили су Срби у Бачкој у времену између 1526 и 1553“ када мађарско становништво напушта ову област (19).

За долазак нашег западног елемента на територију Бачке до 18 в. несумњиво је најпре карактеристично сведочанство папског инквизитора Јаков-а de Marchia из 15 в. о јеретцима Бошњацима (и „Расцијанима шизматицима“) (18). Исто је тако значајно да се међу Србима војницима који су служили Турцима налази, средином 16 в., и изванредан број личности са именом Вук (20). Из сарајевске области преселио се знатан број Срба у Срем и Бачку за време рата 1697 г. Буњевци се, што нарочито треба истаћи, досељавају у Бачку у годинама 1622, 1663/4 и 1687.

Год. 1687 пресељено је из околине Темишвара 4892 ратника у Бачку (и Срем).

Год. 1690 досељавају се Срби под Арсенијем Чарнојевићем.

За живот нашег народа у Војводини од несумњивог је значаја формирање Војне Границе 1702—1703 г. Из Будима и околине

⁷⁾ Војводина I Нови Сад 1939, 130—132

у време формирања Војне Границе преселио се извешан број Срба у Бачку. Иначе, за 18 в. уопште, може се према пописима становништва рећи да је у Бачкој тада било нашег народа из Баната, Срема, Барање, Србије, Босне, Херцеговине, Лике, Баније, Славоније. Разуме се да је самих Бачвана било највише. Од сеоба Срба из Бачке током 18 в., поред помињаног преласка у Срем, треба забележити сеобу у Русију 1750—1751 г.

5. То су најважнији подаци које у ове две књиге о становништву Срема и Бачке износи проф. Поповић. О подацима о појединим насељима, који су иначе врло бројни, нећемо говорити. Њих, међутим, не може мимоићи ниједан дијалектолог, и то најпре зато што се из њих може дознати у којим местима, као најстаријим, треба најпре вршити дијалектолошка испитивања да би се добила бистра слика одређеног војвођанског говорног типа; а затим, са тим подацима потребно је да се дијалектолог упозна и стога што му они могу пружити знатан број индиција, па и објашњења, о разлозима евентуалних специфичних карактеристика говора појединих места уколико су та места, например, новијег датума или у великој мери преплављена новим етничким елементом.

6. Познато је да је проф. Поповић о питањима која третира у овим књигама писао и раније⁸⁾. Многе чињенице, опсервације, констатације, закључке и сл. он је поновио овога пута. Њима је додао и неке нове. Није наша компетенција да о значају ових расправа говоримо са позиција историске науке. Свестрана стручна критика одредиће њихову пуну вредност⁹⁾. Ми се надамо да ће озбиљан значај ових студија бити ускоро у стручној литератури истакнут. Међутим, констатовали смо неколико мањих непрецизности које су се омакле писцу ових расправа и за које смо се ипак одлучили да их изнесемо. Оне су вероватно дошле због брзине у послу и, иако ни у ком случају не мењају битно вредност студија, свеједно је штета што су се појавиле. Понекад се, например, стиче утисак да проф. Поповић заобилази и закључке који су му сасвим на домаку руке. Тако, да би доказао своје мишљење да је у Срему било Срба православне вере и пре доласка Рашана, писац књиге о Срему помиње култ св. Димитрија по

⁸⁾ Непосредно пре ових књига напр. објавио је у Зборнику Војводина I врло обимну и значајну студију *Војводина у шурско доба* (145—300) и у Зборнику Војводина II студију *Војна Граница* (269—349).

⁹⁾ Приказ књиге *Срби у Срему* који је дао Владимир Стојанчевић у Историском гласнику (св. 1—2 за 1951 г. стр. 130—133) конвенционалан је. Критике уствари у њему и нема, већ је само изнета садржина књиге.

чијем је манастиру добила име и данашња Митровица (10). Несумњиво је интересантна и констатација да имена села Петровци, Павловци, Михаљевци, Грк, Ремета и сл., која би требало да потичу из ћирилометодског доба, указују да је православног становништва било у Срему и пре доласка Мађара (8—9). Али је свакако омашком пропуштен још један занимљив иако посредан доказ. Напред наведена студија академика Радонића пружа, како смо рекли, знатан број података о Србима и Словенима у Бачкој и Банату током XI—XIV в. Ми сматрамо да није погрешан закључак по коме би било логично да је овог словенског елемента морало бити и у Срему, који се налазио између Србије и Србима насељених Бачке и Баната. — Драгутина проф. Поповић назива „сремским краљем“, а не обавештава читаоца о свом мишљењу поводом расправе проф. Мих. Динића „Средњевековни Срем“¹⁰⁾ у којој се тврди да Драгутин није имао под својом влашћу територију данашњег Срема. — Децембра 1525 г. прешао је у Срем Павле Бакић¹¹⁾. Када се зна да је Павле Бакић дошао са Венчаца¹²⁾, сматрамо да је то могло бити истакнуто, јер је један од прилично ретких конкретних података о територијама са којих се досељавало средњевековно становништво Србије у Војводину. — Не би било сувишно да је у књизи *Срби у Бачкој* истакнуто да је под Радосавом Челником изван број Срба прешао 1529 г. из Бачке у Срем. — Сеоба под Арсенијем III није довела ново становништво у Срем. Али је баш зато о томе требало и рећи нешто у одељку „Срби у Срему у 17 веку“ (у књизи *Срби у Срему*). Овако, тај је одељак остао недописан. — 1697 г. пресељен је већи број Срба из сарајевске околине у Срем и Бачку. Ова је чињеница несумњиво значајна за Бачку. Зато ју је аутор и изнео у књизи *Срби у Бачкој*. Али је она исто тако значајна и за Срем. Зато је требало да је аутор изнесе и у својој књизи *Срби у Срему*. Узгред да напоменемо да је овај податак већ поодавно познат и нашој етнографској литератури¹³⁾.

7. Ни о методу проф. Поповића нећемо детаљно говорити. Нешто се, међутим, ипак још о овим књигама мора рећи. Сам проф. Поповић дао им је врло скромну карактеристику: назвао их је почетним радовима. Оне су, међутим, ипак једна врста син-

¹⁰⁾ ГЛДНС IV 1, 1—12.

¹¹⁾ Д-р А. Ивић, *Историја Срба у Војводини* 60.

¹²⁾ О. с. 59.

¹³⁾ Исп. поп Стијепо и Владимир Трифковић, *Сарајевска околина*, СЕЗб XI Несеља 5 (1—310) 65.

тезе. Признати познавалац предмета, проф. Поповић је дао добар пресек кроз досадашње научно, историско знање о сложеном питању етничке прошлости Војводине.

Књигама се, међутим, морају ставити и извесне замерке. Тешко се, најпре, може казати да ове расправе, свака од њих посебно, претстављају заокругљене целине. Не би била довољно тачна констатација да је проф. Поповић до краја успешно извео тежак и сложен посао синтетизирања из сировог а усто још и недовољног материјала. Распоред тог материјала по одељцима, а и карактер самих одељака, нису увек у складу и сразмеру¹⁴⁾.

Затим, што је за нас много важније, аутор није морао да се задржи само на основним историским чињеницама. Поготову не при доношењу закључака. Могли смо с приличним правом да очекујемо да проф. Поповић свој материјал суочи, например, са резултатима етнологских студија и тако да једну замашнију целину. Овако, он је само омогућио да наслутимо контуре *крајњих* закључака. Он нам је још једном истакао резултате историских проучавања — да војвођанску територију данас настанују потомци врло шароликог становништва. Данас, међутим, крај свега тога Војводина — бар у дијалекатском погледу — претставља и једну целину. У њој се, затим, јасно издвајају говорне области Баната, Бачке и Срема. Свака од ових области такође се може поделити на зоне. Али ипак све оне скупа имају заједничких црта које их међусобно повезују. Историски материјал проф. Поповића указао нам је у најглавнијим потезима само на основне компоненте из којих се временом развио војвођански говорни тип.

8. Како је материјал проф. Поповића и самом историчару омогућио углавном само опште закључке, самим тим ће и дијалектологија моћи да га користи на један донекле специјалан начин. Он може и треба да буде ослонац и контрола закључцима који ће се изводити на основу језичких факата. Али под њима, под тим подацима, увек траба подразумевати многе тек наговештене или чак и неистакнуте моменте, који су током времена условили формирање војвођанских говора. Тачно је, например, да је у том формирању значајног удела имало средњевековно становништво Србије. Али је то становништво морало бити несумњиво шаролико. У последње време наука је добила сасвим сигурне податке да је један део Србије, из кога се иначе исељавало становништво у Војводину, имао незамењено *џ* још у

¹⁴⁾ Исп. слично у критици пок. проф. А. Ивића [ЛМС књ. 353 (418—431) 419] поводом студије проф. Поповића „Војводина у турско доба“ Војводина I 145—300.

16 в.¹⁵⁾ На војвођанској територији је, усто, било Словена и пре доласка Срба из Србије. Ми не знамо шта је са *ѣ* код њих. За славонско становништво које се налазило западно од овог војвођанског свакако се може рећи да је било екавско¹⁶⁾. Вероватно је тако било и у Војводини. Само, ако се ова претпоставка и може сматрати врло вероватном, она ипак није још до краја поуздано доказана. Међутим, стање *ѣ* на територији целе средњовековне Србије није могло бити исто. Јер становништво које се током 15 и 16 в. селило у Војводину, долазило је у додир и са становништвом из западних крајева. Импулс који би могло дати западно становништво за замену *ѣ* (да га је целокупно србијанско становништво донело у Војводину незамењеног) није онај који би довео до ситуације *ѣ* > *е*. Стање пак у савременом војвођанском говору јасно је: Војводина је екавска територија. Закључак који из овога следи јесте само тај да треба врло опрезно прићи питању средњовековног становништва Србије које прелази на војвођанску територију, и да се то становништво уопште не може сматрати јединственим¹⁷⁾. О његовом карактеру мало знамо. Резултати досадашњих и историских и етнографских проучавања нису богзна како обилни. Зато ми и сматрамо да их дијалектологија мора користити на помало специјалан начин. Али их ипак мора користити. Јер пред њом још увек лежи задатак да утврди, прво, какав су језички материјал доносили поједини претставници Срба који су се у разна времена насељавали на војвођанско тле, а какво су стање опет затицали на овом терену; друго, шта су од тога мареријала унели у заједничку ризницу; треће, како су, чиме и колико утицали на стварање разлика између појединих делова војвођанске територије. И време и начин формирања војвођанских говора питања су на која дијалектологија тек требе да да свој исцрпан и коначан одговор¹⁸⁾.

Берислав М. Николић

¹⁵⁾ Мислим на тзв. Галипољске Србе, које су Турци из околине Јагодине негде у 16 в. преселили о околину Галипоља. Исп.: *П. Ивића*, критика књиге *J. Namna, Štokavština Donje Podravine* у *ЈФ XIX* (252---259) 257.

¹⁶⁾ исп. *П. Ивића* loc. cit.

¹⁷⁾ Чињенице које смо овде изнели несумњиво су прилично добар аргуменат да је и најстарије становништво саме Војводине било екавско.

¹⁸⁾ У књигама о којим смо говорили проф. Поповић се задржава и на другим националностима које настајују Војводину. Нама је било првенствено важно то да видимо колико материјал и резултати проф. Поповића могу бити примењени у студијама из дијалектологије српскохрватског језика. Одавде је јасно да није било потребно да овај свој рад проширујемо анализом података о осталим националностима Војводине.

7. — **Poslanica predsedniku Slovenske akademije znanosti in umetnosti Dr.-ju FRANU RAMOVŠU ob šestdesetletnici 14. septembra 1950.**

На шеснаест страна крупнога слога обраћају се академици и дописни чланови Словеначке академије знан. и уметности, са маршалом другом Титом и Едуардом Кардељем на челу, своје претседнику Рамовшу и срдечно га поздрављају о његовој шездесетогодишњици од рођења. Они износе прилике у којима се јавио Рамовш наводећи његове претходнике: Карла Штрекеља, Станислава Шкрабеца, Луку Пинтара, Матију Мурка, Рајка Нахтигала, Ивана Графенауера и Антона Брезника. Тада се јавио Рамовш, са својом дисертацијом О словеначкој модерној вокалској редукацији (штампаној у Јагићевом Архиву) која је значила почетак нове епохе у испитивању словеначког језика. Отада па све до његове шездесетогодишњице живота колегијум Словеначке академије устопице прати рад Франа Рамовша. Ту ништа није пропуштено и ништа није сувише речено иако је говорено у прилици када се радо претерује. „Патријарх славистике Ватрослав Јагић задовољно се смешкао у време последњих година свога Архива јер је у сивој старости дочекао таквог младог научника којег је са задовољством претставио свету; као да му је наново оживео љубимац који је умро на дванаест година пре тога, *Ватрослав Облак*, у којем је гледао свога наследника“. Тако му је било ипак суђено да дочека дан када је у ред Копитара, Миклошича, Јагића ступио млади научник који је скупио у себи сличне квалитете — *Рамовш (V)*. Када је после ослобођења од 1918 год. подигнут Универзитет у Љубљани, онда је Рамовш био један од најзаслужнијих људи за организацију његову, управо душа његова. То се овде истиче са много признања за његове организаторске способности. И даље се прати Рамовшев рад као наставника, научника, члана Факултета и доцније секретара Словеначке академије и њеног претседника.

Нема никакве сумње да је Рамовш необично заслужан трудбеник на пољу проучавања словеначког језика. Он уноси савремене научне методе у та проучавања ослањајући се и на добро познавање германистике и романистике. Словеначки језик у непосредном суседству са немачким живљем у Корушкој и Штајерској, а на источној граници са талијанским, — примио је, од најстаријих времена, доста назива и језичких елемената које је ваљало проучити и искористити за историју словеначког језика онога времена

када још није било писаних споменика. Ту је Рамовш показао велику вештину. Али не само ту. Он је подигао дијалектологију словеначку на велику висину и израдио изванредну дијалектолошку карту на којој су сви словеначки дијалекти сврстани у осам група. Он је умео њихов материјал, поредећи га са писаним споменицима, да узида у историју словеначког језика, којој је он такође ударио солидне темеље у својој Краткој историји словеначког језика (*Kratka zgodovina slovenskega jezika*, 1936) за вокале, а за консонанте у знатно опширнијем делу које је изашло 1924 год. Штета је што није стигао историју словеначког језика да заврши онако како ју је замишљао.

Све то и још много штошта друго ушло је у ову врло пажљиво, свестрано и топло израђену Посланицу Ф. Рамовшу.

Ова посланица је значајан докуменат о култури словеначког народа. Њени претставници, који са оволико објективности и љубави умеју да цене људе који су свој живот посветили култури свога народа, — и заслужују да их имају. И они ће их и имати. Јер овакве посланице, а ово није ни прва ни једина код њих, откривају и много штошта друго што може само позитивно деловати на подизање науке код њих. Ширина погледа и односа, објективност и хуманост избијају из сваког њеног реда. Мени је врло мило што је Фран Рамовш, којег смо и ми необично ценили, био повод да се то покаже. Али ми смо уверени да то неће изостати и у другим приликама. Ето, то је најдрагоценије у овом изванредном акту чланова Словеначке академије знаности и уметности.

А. Б.

8. — БЛАЖЕ КОНЕСКИ, **Граматика на македонскиот литературен јазик**, дел I. Увод. За гласовите. За акцентот. Скопје 1952, стр. 184.

„Граматика на македонскиот литературен јазик“ Б. Конеског само је први део његовог, вероватно, опсежнијег рада из те области. У предговору — у који би, како је уобичајено, могле да уђу и све оне лепе странице из увода с потребним информацијама о ницању и сазревању македонског језичног питања — Конески назива своју граматику „основном“, јер она треба да послужи као основ при изради школских уџбеника. Сматра да ће се њоме моћи користити професори и учитељи, студенти и ученици виших

разреда средњих школа и зато што вели: „не даје само опис језичких факата, већ заузима и активно становиште у извесним питањима не би ли се постигла уједначеност и помогло унификацији књижевног језика. Отуда у граматичи и нужно обележје нормативности, па местимично и извешан дискусионни приступ“.

Овако и на овим принципима рађена граматика македонског књижевног језика — несумњиво и у пуној мери има своје оправдање, али је питање колико се Конески држи „безусловне претпоставке“, од које полази, када даје „јединствени облик књижевног језика, створеног на основи централних говора“, при чему, узгред речено, термин „централни“ није срећно нађен. Питање је исто тако за дискусију да ли он на неке дијалекатске специфичности указује само ради тога да се истицањем разлика „придонесе, преку разликувањето, за полесното усвојување на књижевниот изговор“ или да оправда употребу тих дијалекатских (на другом месту, с. 95 „и фонетских“) „разновидности“ у књижевном језику. Такав је случај, на пример, с речима у чијем се корену јавља *-шш-*, *-жд-* за **tj*, **dj*, иако за њих постоје дублети с нормалним македонским рефлексом. Он не указује на могућност развоја те појаве и преко *-ћн-* и *-ћк*, јер се у таквом положају највише срећу (*ћлешки*). Одиста у „сречка (лоз) — самогласната“ (свакако грешком: „согласната“) „група *ќк* за нашиот јазичен усет е невозможна“ (с. 94).

Конески вели да се македонско *љ* „разликува значително од српскохрватското *љ*, кое е помекко. Еднаквоста на пишувањето, значи, не треба да ни ја заклучи разликата во изговорот“ (с. 100). Сасвим је тачно да македонско *љ* акустички оставља утисак мекога *l'* осталих несловенских балканских језика, али се понегде чује и као српскохрватско *љ* (*зеље*, *криља*), иако Конески препоручује писање „зеље, криља“ насупрот правописној норми „зелје, криља“. И Х. Лант у својој граматичи (с. 11) то спомиње: „The combination (lj) in rapid speech may be realized as a palatal lateral, like the Serbian *љ*, but in slower speech it is clearly a group, apical + palatal“. Јасно је да Конески настоји да спречи измену артикулације која може настати под утицајем непотпуног графичког претстављања, али такво померање артикулације код младих генерација може настати и услед писања како он препоручује. У својој монографији о прилепском говору Конески је бележио *-л'ј-* за *-љј-* насупрот Д. Мирчеву који је болежио *л'* (*крил'а*) али Конески налази да је „изговорот на помладите повлијан овде од српскиот јазик“ (Годишен зборник II, с. 261). Лант је чуо *љ*

у брзом говору и објекат је касније, како то бива, изговарајући лагано реч на коју му је већ скренута пажња, дао групу $l' + j$ (*зел' – је*), што би се догодило и Србину. Чудновато је да Конески изједначује македонско меко *л* (*љ*) са „меким *л*” у слоговима *ли, ле*. Као што артикулација гласова *љ* и *л* није истоветна у *Кољо, љубов, коле са доле*, није истоветна ни за *л'* и *л* у: *лилјак* (*л'иљак*) и *лисџ, лице!* Врх језика у првом случају нешто је померен напред и јаче приања уз алвеоле.

Уводни део своје граматике Конески је посветио прегледу познатих чињеница о развоју словенске писмености у Македонији до 16 века, не одређујући место македонском језику и не указујући на његово географско пружање. Прихвата Куљбакинову класификацију старих словенских рукописа и истиче главније језичке црте споменика охридске и кратовско-злетовске школе, цитирајући и оно место из Јагића (*Evangelium Dobromiri*), где се констатује да је македонска рецензија вршила утицај на развој писмености у западном делу Балкана, док су бугарски текстови послужили као узор руским споменицима. Конески објављује и неколико записа из 18 и 19 века, као и најстарији спис на македонском народном језику (једно писмо из Крушева из 1637 г. — штампано раније, 1910 у часопису бугарском „Минало”), али се у старину тога писма, с обзиром на језик, стил и историске моменте, не може без факсимила много веровати. Споменут је и језик дамаскина, а затим борба за македонски и „средњи“ (македонско-бугарски) језик у 19 веку (Партеније Зографски, Шапкарев, Венијамин Мачуковски и др.). Конески је детаљно изложио погледе Крсте Мисиркова и развитак македонске књижевности до последњег светског рата, затим језик текстова у току народноослободилачке борбе и главне црте савременог македонског књижевног језика, истичући шаролику слику коју својом фонетском страном пружају македонски говори и дајући разлоге зашто су баш прилепске и велешке особине говора узете за основу књижевног језика.

Други део „За гласовите“ углавном је образложење норми које је Конески у заједници са К. Тошевим раније изнео у своме Правопису, док овде нека места, сасвим неочиковано, показују несамостално прилажење обради материјала, што се запажа и у поглављу „Редување на самогласките во коренот“ (с. 83). Недовољно убедљиво је уверавање да „ке биде пресилено и неправилно ако при изговорот ги делиме отсечно тие вокали (аа: викаат, ии: судии) еден од друг“ (с. 85). Конески сматра да „тие треба

да се изговараат слеано, без јасно подвлечена слоговна граница међу себе“ (тачније: међу нив). Дакле: *вѣкѣш, сѣдѣ!*

Питању акцента Конески је посветио једну трећину своје књиге у настојању да утврди принципе на којима он почива, као и норме за правилну примену трећесложне акценатске системе. Он је тачно уочио узроке грешкама које у томе погледу Македонци чине, систематисао је појаве, дао сва многобројна отступања од трећесложне системе, али ће баш то учинити да се норме теже сагледају и усвоје, нарочито за људе изван области „централних“ говора, и нарочито за оне „акценатске целине“ у којима акценат носе проклитике или енклитике. Акценат сложености, чини ми се, не одговара увек духу народнога говора. Неће бити да је оправдано ковати речи (*минофрлачка, огнофрлачка*) само зато што Конеском глатко приања ту трећесложна система, а одбацити *минофрлач, огнофрлач*. Оправдање за ово друго налазимо у народним сложеностима, које имају акценат на завршном слогу првога дела речи, и што „фрлачка“ (као „ѣграчка“) даје сасвим друго значење него „фрлач“. Конески је за *далновод* — *далноводѣш* и узвикује: „колку е необично далѣкувод — далѣкуводот!“ (с. 130). Реч „дално“ питање је да ли постоји у македонском. Он није ни за *шушунѣберач* или *шушунѣбѣрач*. И једно и друго, вели, не звучи добро. Зато је за *шушунар, шушунарка*. Постоји *шушунка* (струк тутуна), и зашто бежати од *шушунѣнца*, иако ни то ни *шушунарка* не значи само бѣрачица тутуна? Зар добро звучи ако мењамо акценатско место туђим речима: *президиѣмише, конѣтрадѣкѣшорен, индѣскрѣшен, индѣренѣшен, комѣнален, гимнаѣстѣикаѣша* и сл.?

Конески се најчешће позива на уметничку поезију и ту, у метрици, тражи потврде за своје поставке, јер народна поезија стоји често у супротности с овим. У својој граматици он даје примере и из народне поезије, па је то учинио и у монографији о прилепском говору, где, вели, преовлађују трохеји и то нарочито после цезуре, када се „четирисложни целости распаѓаат на два трохеја“, што је природно:

Кѣнисале || сѣн и мајка,
Кѣ одѣја || лѣпа црква,
Лѣпа црква || маѣнаѣтира“ . . .

Интересантно је указати овде и на то да се међу акцентованим текстовима које Конески даје из прилепскога говора запажа трећесложна акценатска система само у емфатичним деловима причања и да се она наводи још у неким адвербијалним синтаг-

мама и, по њему, у топонимији (Овчкó Поле, Малá—Река, Долни Дебар, Кадино Село), што није непознато ни другим македонским говорима изван „централних“. Али ни то, ни модár-камен, првá-вечер, стár-човек, на кого си мý зел, и сл. не убеђује у то да поједине речи у овим „акценатским целостима“ не чувају свој, макар веома ослабљен акценат, поред тонског који тражи одређена ритмичка стопа у емфатичним деловима говора. Конески није улазио у тумачење порекла трећесложне акценатске системе и сматра да је она настала из потребе за „смисловим целостима“ као деловима реченице. Ако је то тако, онда би се акценат појединих речи, макар слабијег интензитета, губио у „смисловим целостима“ — а то, по свему, не стоји. Овакво третирање акцента „ни звучи многу натегнато“.

Конески је песник, и песници несумњиво у највећој мери обогаћују и изграђују један књижевни језик, али при том не треба да се оглушују и о народну прозу.

Тодор Маневић

9. — ПЕТАР ГУБЕРИНА: **Звук и покрет у језику**. Загреб 1952, стр. 1—219. **Повезаност језичних елемената**. Загреб 1952, стр. 1—430. Изд. Матица хрватска.

Описати једну целу научну област посматрајући је из неке специјалне, јасно одређене перспективе одувек је претстављало тежак задатак, чак и у ранијим епохама, када су умови лакше постајали „универзални“. А данас, кад се и сви танано издиференцирани делови наука подвргавају продубљеној и акрибичној обради, уколико је интегралнији захват научников у неку науку или целокупност сродних наука, утолико је и тежи његов задатак. Полет научне анализе гони све даље у детаљисање и поставља све теже захтеве пред онога ко хоће да синтезира.

П. Губерина је покушао да направи синтезу својих лингвистичких знања и искустава на једној бази на којој код нас још није било резултата оваквог обима. Он је лингвистичка факта изнео у плану дијалектичко-материјалистичких и историско-материјалистичких погледа, и већ самом таквом намером заслужио је извесно признање.

Његове две књиге, иако не обрађују исте проблеме, претстављају и по методима и по основним концепцијама једну целину, те се тако и могу приказати.

У књизи „Звук и покрет у језику“ аутор углавном жели да покаже како у целокупном изражавању човековом поред изговореног текста и други моменти играју равноправну улогу те могу чак и заменити изговорени текст. То су интонација, интензитет, реченични темпо, пауза, мимика, гестови и стварни контекст.¹⁾ Ове моменте аутор назива једним именом „вредноте“. (Нисмо сигурни да је такав назив срећно нађен за српскохрватску лингвистичку терминологију).

На почетку књиге налази се историски део, расправљање о настанку језика. „Човјек је придодео својим Оруђима рада израз, симбол ствари, да би у свом друштвеном животу с мање напора живио и брже напредовао“ (17). Језичка форма је увек „одговарала ступњу човјече власти над природом“ (23). Човеков предак је прво пуштао само рефлексивне гласове, с једном неизбежном нужношћу. Његов израз био је исто што и његова акција, и то још не спада у историју језика, већ пре у његову биологију. У даљој еволуцији јавља се имитација, „опонашање стварности у облику веће скупине гласова... Био је то нужни пријелаз од појединога ономатопејског звука, гласа — јёке у ријеч — јёку“ (24). У овим периодима аутор придаје нарочиту важност „вреднотама“ говорног језика. Једна од његових главних идеја и јесте та да су елементи звука и покрета били увек „основни елементи људског израза уопће, напосе људског језичког израза, неумјетничког и умјетничког“ (19). „Звук и покрет у природи директне су појаве природе, а звук и покрет у језичком изразу (вредноте говорног језика) јесу специфичне појаве звука и покрета у природи“ (22). Првобитна реченица била је прожета „вреднотама“. А даље, „што је човјек био више у могућности да се служи артикулираним гласовима... то су вредноте говорног језика, као самостална цјелина, у форми јёке стварности, биле то мање у могућности да изразе комбинације ствари, уопћавање предмета“ (25). „Али вредноте говорног језика нису могле ишчезнути, јер их човјек носи у себи, са собом, види их и чује у природи“ (26). Мисао потискује вредноте: оне избијају у својим првобитним облицима само онда кад емоције преовлађују над мисаоним радом, а у неемотивним ситуацијама постају, такорећи, све више култивисане. У

¹⁾ „Стварни контекст“ код Губерине има необично за нас значење — „стварност“. „Стварни“ није овде супротност према „замишљени“ него је у вези са спољашњом стварношћу. Ако се у говору уместо изговорене речи „књига“ покаже прстом на књигу, тај предмет — књига — претставља за Губерину „стварни контекст“.

језичком изразу сукобиле су се „двје супротности: артикулирана ријеч, која је тежила ослобађању од природне нужде, и природни звук и покрет (вредноте говорног језика), који је био везан за природну стварност. Али људски материјални рад и људска мисао стварају себи раван излаз“ (31). Супротности се нису „завршиле једностраном побједом артикулиране ријечи и пропашћу вреднота... Супротност је надмашена много плодније“ (33—34). Наиме, „вредноте“ су сад ту не по некој неопходности (може се говорити и без њих, а може се вршити избор међу њима), већ служе као „израз богатијега материјалног и духовног живота друштвено-индивидуалног човјека“ (36). Напоредо с тим и у вези с тим развија се и сама реч, лексички израз. „Ријечи ослобођене од ономатопејске везе са стварима врло су помичне и могу да служе као замјена за стварност у припреми акције. Мјесто спорих, тешких и непокретних ствари, човјек може да се послужи ријечима, да врши један дио акције с помоћу ријечи, да измјенично употребљава ријеч и акцију“ (99).

Аутор анализира посебно сваку од „вреднота“. Пут њиховог развоја је дуг. На вишим ступњевима развоја језичког изрази лексички материјал, захваљујући њиховој еволуцији, престаје да буде уопште везан за основна значења. Потврдна реч, уз нарочити гест или интонацију ироније, може означити одрицање, „свака ријеч може бити извор игре ријечи“, свака реч може у принципу све да значи (102).

Аутору је даље циљ да покаже како су „вредноте“ говорног језика, у својој још даљој еволуцији, достигле могућност да се сједине с музиком, која сама, са своје стране, такође претставља — само на други начин — прерађени природни звук и покрет. Не само с музиком у њеном чистом облику има додира језички израз на својем највишем досадашњем ступњу. Он може постати уметнички израз и у другом смислу, и Губерина нарочито инсистира на моменту ритма. „Ритам обичнога говора... уздигнут на виши ступањ (на линији умјетничке мисли-израза), постао је квалитативно нови ритам, умјетнички ритам, који је са своје стране уздигао гласове ријечи и вредноте говорног језика, као цјелину, на нови, умјетнички квалитет“ (66). Губерина даје примере алитерација, асонанса, употребе разних метричких могућности, рима, ритма поезије и прозе итд. као илустрације за своје поставке. Према њему песма (стихови) може постати мелодијом уз одговарајућу високо уздигнуту употребу говорних „вреднота“. Он у извесним стиховима налази и игре, и *finale ritardando*, и *scherzo*

налик на scherzo после посмртног марша у Бетовеновој симфонији „Ероика“. На овим местима његова излагања нису лишена песничког одушевљења за нека, вероватно његова омиљена, књижевна дела и таква расположења чине донекле прекиде у интелектуалној нити његовог расправљања. Уопште, у овом делу књиге аутор мења метод, може се рећи помало немотивисано и неочекивано. Он анализира на сличан начин и нека дела „на граници стиха и прозе“ и нека прозна дела, опет с личним и лирским акцентима. Нама, је напр., тешко оквалификовати као научне тврдње овакве судове: „Топлина [тј. летња жега] је најприје изражена пуним (тврдим) палаталима и гутуралима као forte темпом . . . Ритам, који се у првом дијелу стално диже понављањем везника и у уметнутим дијеловима (*козе запуштене и гладне . . . привезане и сајеше*) претвара се у лагани *decrescendo* на крају реченице (*уз смокве и маслине*), да се одмах појача слиједећом реченицом (*заносно мирише ружмарин*), гдје ће опет гласови *ш, ж, с* остваривати језичко-музичку композицију” (92; анализа језика Ранка Маринковића). Аутор чује ритам синкопиране музике у једном одломку из црначког књижевника Сезера и ритам класичног адађа код Шатобријана. Сасвим је разумљиво да одсуство темељито изграђених, опште применљивих метода на пољу оваквих испитивања не може бити уписано аутору у грех. Сам Губерина, коме нису непознате и друкчије, прецизније методе, каже на једном месту да он такве методе свесно избегава.¹⁾

Даље Губерина дискутује о томе шта је реченица. Он износи добро позната запажања о томе да се реченична мисао може изразити облицима који не претстављају реченицу у строго граматичком смислу (*Messer gau!* Гори!) и показује да су за реченични карактер таквих изражајних целина заслужне „вредноте“ које их прате. Реченица је према њему „цјелина састављена од тонова, интензитета, реченичног темпа, мимике и контекста (вреднота говорног језика), у заједници (комбинирано) с ријечима или без ријечи, и изражава акт било које стварности преко мисаоне стварности или акт мисаоне стварности као такве“ (114). Његовој дефиницији недостаје егзактност која је неопходна у коначним

¹⁾ „Приступио сам зато тој теми [проблему ритма] с много опрезности и избегавао сам, анализирајући ритам умјетничких одломака или умјетничких дјела . . . да формулирам на математски начин принципе и законитости“ (11). „Стога се нисам хтио служити бројкама“ (12). „Не ради се о покушају да се фиксира или „регулира“ умјетнички израз, да се асимилира умјетност и граматика“ (13).

редакцијама дефиниција. Не види се да све „вредноте“ нису увек потребне реченици да би била реченица, као ни то — шта бива ако је реченица „без речи“: које су онда „вредноте“ потребне, које факултативне а које се самостално и не могу замислити (реченични темпо?). Уосталом, питање је да ли се „целине без речи“ могу уопште називати реченицама, иако „немо изражавање“ неоспорно може означити акт спољашње или мисаоне стварности. У то сумњамо већ и стога што је, напр., у једном непрекидном току изражавања мимиком или гестовима немогућно одредити где се завршава једна „реченица“, а где почиње друга. — Губерина инсистира и на интонационо-интензитетској целини као услову реченичности, тј. да она у реченици мора имати свој успон и свој пад. Ускличне и упитне реченице не показују такву линију, и Губерина ово тумачи тиме што оне, иако су целина, претстављају делове једне шире целине, где ће даље речи или „вредноте“ — тј. наставак излива емоције или реакција другог лица код ускличних реченица, одн. одговор код упитних — дати потребну целовитост, према томе и пад интонационо-интензитетске линије. Мора се приметити да ова запажања имају у себи објективне тачности, али показују да интонационо-интензитетска линија није меродавна за оцењивање границе међу реченицама, пошто — као што видимо — целина интонације и интензитета може бити и шира од реченичне, без обзира на то што се она поклапа са психолошком целином.¹⁾

Губерина даље показује како ни лексичке ни морфолошке јединице не могу пружити право значење ако се не посматрају у вези с осталим елементима израза. За изоловано фр. *voler* не знамо да ли значи *лећети* или *красити*; наш презент може значити и презент и претерит и футур²⁾ и квалификацију; свеза *и* може бити саставна али и погодбена итд. У таквим случајевима, према мишљењу аутора, интервенишу стилистички моменти.

Слична томе је обратна поставка — да се разним лексичким материјалом исказује исто значење. У принципу је то тачно, али се о примерима може дискутовати. Ми се можемо сложити с тиме

¹⁾ Сем тога треба још водити рачуна о томе да у неким језицима ускличне и упитне реченице не показују пад интонације на крају, а у неким показују; само ова друга појава теориски иде на руку Губеринином тврђењу.

²⁾ Губерина није обратио пажњу на специфичност перфективног презента у српскохрватском језику, те га је посматрао напореда с имперфективним (129 и д.). Био је под утицајем лексичких еквивалената у романским језицима који нису ипак и видски еквиваленти.

да је *petite maison* исто што и *maisonette*, а да је разлика ту (можда) у ступњу емоционалности. Али исто објашњење — тј. различита афективна реакција, други мисаоно-афективни садржај, одређени емоционални ступањ (135), вреди, према Губерини, и за примере „Кад сам отворио прозор, птица је одлетјела“, „Чим сам отворио прозор, птица је одлетјела“, „Нисам ни отворио прозор, а већ је птица одлетјела“ итд. (133). Истина је, како Губерина и каже, да све ове реченице везује заједничко значење узрока (отварање прозора) и последице (одлетање птице). О некој још већој блискости ових реченица, где би разлика била само у сфери стилистике, једва да може бити говора. Лако је сложити се с аутором да су разлике у изабраним речима при стилизацији исте основне мисли квалитативног карактера; он из тога извлачи закључак да стилистички израз претставља квалитет а не квантитет. Али треба пажљиво омеђити подручје стилистике. Узрок неједнакости реченица о прозору и птицама не спада у њено подручје, јер је у њима очигледна и чиста семантичка разлика.

На крају књиге Губерина врши према својим концепцијама анализу изабраних текстова, истичући и овде специјално значај ритма (под ритмом он подразумева ширу област него што се обично подразумева, вероватно под утицајем стране литературе). Аутор, иако кроз форму анализе доследан својим теоријама, ипак је понегде немотивисано емоционалан у изражавању, и његови судови нису за сваког прихватљиви. Када мали одломак из Жида

Je naquis le 22 novembre 1859. Mes parents occupaient alors, rue de Médecins, un appartement au quatrième ou cinquième étage, qu'ils quittèrent quelques années plus tard, et dont je n'ai pas gardé souvenir

тумачи на следећи начин:

„У свакој реченици можемо пратити постепено дизање тона; највиша нота траје врло кратко и иде брзо својем спуштању. Уметнуте реченице достижу увијек исту висину и исту снагу интензитета. У правом смислу декор, опис сцене, на којој ће одмах да почне игра живота“ (164),

аутор се очигледно налази под сугестијом чисто семантичке стране речи, познавања целог дела, као и под утицајем туђих судова (на стр. 166 он спомиње да Charles du Bos „приближава Жида Моцарту“). Слично је и у другим анализама, где се говори о „климаксама у порасту и судјеловању свих инструмената“ (170), „ритму пуном синкопа, неравног реченичног темпа“ (171) итд. Анализа одломка из Крлежиног дела „Кристофор Колумбо“ на крају Губеринине књиге прелази из лингвистичког у литерарни

па и филозофски суд о делу. — Он анализира уметнички ритам разних писаца, и свакако жели тиме да утре пут таквој врсти испитивања за коју каже у предговору да се за њу треба „оборужати методама, које премашују лингвистичка, психолошка или акустичка подручја“ (12).

У закључку можемо рећи још неколико речи. Губерина, наглашавајући да „вредноте“ као звук и покрет (дакле интонација, гест и др.) имају свој извор у природним звуцима и покретима, не истиче у довољној мери блискост извора лексичког изражавања. Може ли *порекло* саопштавања мисли органима за говор бити некако друкчије од порекла интонације, интензитета, мимике, геста? И једно и друго је од „неужног“ постајало мање нужно, контролисано, култивисано, како он то и истиче. Зато у овом смислу артикулисаној речи не треба давати неко изоловано место, што он ипак чини. Друга замерка књизи била би та што при свој интегралности расправљања, или можда управо због ње, аутор, који каже да је желео решити проблем лингвистичко-стилистичког и уметничког критерија, није ипак успео да нам прикаже специфичности та два критерија, ни да повуче границу између њих. Код њега је естетски критериј закорачио у лингвистички, а психолошки и литерарни у естетски, тако да нам његова схватања о критеријима не постају јасна после читања ове књиге.

Друго дело — „Повезаност језичних елемената“ — приказује Губерину као мислиоца који се ухватио у коштац с веома дубоким проблемима и који је испитивање завршио хомогеним, може се рећи и ефектним решењем за којим је и ишао од почетка.

Губерина је желео да на неки начин покаже јединство свих језичких елемената, а затим њихову везу са елементима мисли, и везу мисли с материјалним светом. Стварност језика ослања се на стварност спољашњег света или стварност мисли, каже он. Стога, у даљем разматрању, он пребацује лингвистима што тако ретко повезују своју науку с другима, док „стручњаци из експерименталне физике, психолози, филозофи, логичари и логистичари, социолози и економисти повезују врло често своје науке с језиком“ (20). Он затим замера лингвистици што се у великој мери базира на аристотелијанству, а затим и то што су се разне њене гране — фонетика, морфологија, синтакса, стилистика итд. — развијале као посебне дисциплине. Ово последње замера без довољно разлога, јер је лингвистичка школа морала да зида на солидним темељима, са широко размакнутим стубовима ослонца који једини

омогућују чврсто засвођење. Допринос младограматичара основним лингвистичким знањима никако није за потцењивање.

Дижући се против „фрагментарности и изолираности” метода у лингвистици, Губерина приписује научницима „изолационистима“ и више грехова него што су их они починили. Ако је Хумболт тражио у кинеском језику одраз кинеског мишљења, а Грим у немачком одраз немачког карактера, онда није исправан закључак: „Очито је, да се у горњим тврдњама не води много рачуна о принципу повезаности и јединства између предметне стварности, мисли и израза“ (21). Свакако су и Хумболт и Грим управо и тражили некакво јединство, и њима се не може пребацити *нешражсење* већ, само, погрешно постављање и закључивање.

Наводећи предрасуде традиционалне лингвистике, Губерина говори о томе да није исправно делити речи на врсте. Критикујући разне научнике, он замера и проф. Белићу због истицања разлике између именице и глагола (35) и приписивања реализованом глаголу особине *време* као најбитније (38). Таква и слична схватања Губерина сматра формализмом. Међутим неформално гледиште одводи у овом случају са терена прецизног описа индоевропског глагола који је критикованим научницима и био циљ. Семантички и стилистички доказ „Ватра! = Букнуо је пожар“; „Напријед! = Упутите се, ставите се у покрет“ (39) — нису докази против граматичких тумачења Белића и других лингвиста. Кад Губерина каже да је нестварно „ограничавање времена на глаголске облике“ и то стога што „основни облици сваког бића јесу простор и вријеме” (према Енгелсу, 39, 40), он не води рачуна о томе шта се подразумева под глаголским облицима. Енгелсово „време“ и „време“ на које мисли Белић у овом случају су такорећи хомоними, у сваком случају сувише различити појмови да би се особине једнога тражиле и у другоме. — У примедби на крају 43 стр. Губерина каже да „неки језици имају посебне форме за „актив“ и „пасив“, а други немају. Главно је изразити повезаност између агенса и предмета радње. Формални израз нема никакве вредности“. Формализам ради формализма, форма без садржаја, свакако је бесмислица. Али ако би се лингвистика сва прожела оваквом равнодушношћу према форми, настало би у њој велико осиромашење, занемаривање стварности.

Мало даље Губерина назива предрасудом мишљење да словенски језици поседују аспект а романски време (44). Међутим познато је да и словенски и романски језици имају начина да искажу и аспект и време; Губерина мисли на чињеницу да је вид у словенским

језицима морфологисан, а у романским није, — и та чињеница не може никако да се назове предрасудом.

За Губерину је предрасуда придавање „предикативизирајуће“ моћи глаголу, посматрање глагола као животворног елемента реченице. Ту он опет наводи Фуркеов противдоказ „Au feu!” (50) — конструкцију без глагола која ипак претставља реченицу. Такве конструкције познате су и поборницима супротних схватања, али у њиховим анализама у питању су реченице с глаголима, и у разматрању разлике између природе индоевропске именице и индоевропског глагола реченица „Au feu!“ нема доказне моћи.

Губерина сматра да је излишно говорити о томе да је „Не идем ван, болестан сам“ (схваћено каузално) паратакса а „Не идем ван, јер сам болестан“ хипотакса (51). Међутим паратакса и хипотакса одиста постоје: паратаксом се, додуше, изражава понекад унутрашња зависност, која није добила формално обележје¹⁾ (у овом примеру то, уосталом, и није случај; унутрашња зависност овде је ствар нашег даљег тумачења а не и текста). Али колико има случајева где паратакса значи нешто сасвим друго, него да је у њој употребљена свезица, тј. да је реченица конструисана хипотактично уместо паратактично!

Он износи и много других сличних идеја. Све то показује целовитост схватања, и има своју логику. Међутим кад се пољемише против туђе логике, као што он овде чини, треба водити рачуна о њеним законима, не придавати њеној номенклатури значења која она нема. Тако, напр., онај који је реченице сличне горе наведеним реченицама назвао паратаксом и хипотаксом није мислио да су то и психолошки две разне конструкције, те није у том смислу направио грешку. Губерина то не истиче, и у томе је, по мојем мишљењу, његова методолошка слабост, чак ако му се на овом месту и не би замериле његове концепције које прелазе у психологисање. Међутим и поводом тога треба рећи нешто. Губерина је хтео да што јаче истакне везу између израза и мисли као његовог садржаја, што као намера заслужује свако признање. Али је он у томе отишао у претерано негирање значаја форме, тако да је превагнула семантичка страна, што опет није у духу дијалектичког схватања супротности.

Успелији је одељак о лингвистичким предрасудама на нелингвистичким подручјима. Аутор исправно подвргава критици застарела и симплицистичка тумачења да, напр., глагол увек значи

¹⁾ Исп. А. Белић, О језичкој природи и језичком развиту, Београд 1941, 461, 462.

„копула + номинални облик“, да је субјекат (у логици) апстрактан те да нема „своју изричну одређеност и садржај у предикату“ како то зове Хегел (70). Губерина с правом одбацује сва расистичка, романтична, филозофска и слична тумачења појединих језичких појава у појединим језицима, поделу на ниже и више, статичније и динамичније мишљење код разних народа¹⁾. Сматрам само да је нетачно кад ове закључке пропраћа недоказаним тврђењем да је до таквог погрешног расуђивања могло долазити стога што су научници „одвајали именицу од глагола“!

Износећи даље да је израз форма а мисао садржај и да је језик увек повезан с оним што израз значи, аутор даје врло разноврсне и по вредности неједнаке илустрације повезаности одн. заменивости која постоји између језика и акције, језика и спољашње стварности. Као доказ повезаности језика и стварности он наводи чак и ово: „Ствари уистину „говоре“: оне се појављују и постоје. Сама стварност служи као акт језичног израза. Ако је пред нама књига, радио и т. д., ми не морамо увијек употребљавати ријечи, да их изразимо. Њихова је присутност њихов израз (125).“ — Међутим „језични израз није једноставна копија стварности ствари или искуства. Језични израз, језик, јест нова стварност, нова активност, која укључује супротности у свом јединству с предметном стварношћу (у најширем смислу) и стварношћу човјечјих мисли“ (128). Преко израза се сазнаје и шири даљи друштвени и индивидуални напредак човеков, „свака ријеч, свако примање ријечи је пут у нову акцију“ (130). Језик је „не само израз, него и стваралац“ (134), јер изрази стварају нове појмове који обогаћују људску мисао и људско искуство. Афазисје проузрокују смањење како интелигенције тако и акције, што је један доказ више за горња тврђења.

Централним делом књаге аутор назива поглавље о појавном лику, у спољашњој стварности и у језичком изразу. Основица сваке манифестације је појава; цела природа „одвија се појавно, феноменолошки“ (148), и „језични израз има... појавни лик, као и природа“ (151). „Једна јединица језичне цјелине може изразити само једну појаву. Симултаност појава у природи и људском животу изражава се у језику сукцесивним низањем појава; њихова се повезаност конструира у линији израза на посебан начин“ (ib.). Појавног је карактера и мисао која рефлектује и рефрактује појав-

¹⁾ Исп. А. Белић, о. с. 597: „... због тога и нема и не може бити примитивних језика.“

ност природе а и сама се изражава појавно, јер је њена форма, тј. језички израз, као што је речено, појаван. Израз, додуше, може имати и синтетички карактер, вели аутор, и набраја узвике, ономатопеје, афирмативне и негативне одговоре, безличне глаголе и сл. — Пошто је раније неке од ових израза наводио као равноправне с реченицама, мислим да њихову синтетичност у том случају није потребно истицати као нешто друго или друкчије него што је синтетичност „обичних“ реченица.

Губерина нас преко овога уводи у једну од својих основних идеја — каузалност коју садржи свака појава. Појава се састоји од онога што се појављује и онога како се појављује. Појављено у појави (природној, језичкој) он назива манифестанс а појављивање — манифестација. Између њих се читује „у свој својој снази каузални однос“ (161). На најпростијем примеру показано то изгледа овако: „У реченици *Петар учи* елеменат узрока јест *Петар*, а елеменат последице јест *учи*. У примјеру: *Петар учи и усџијева*, „учи“ припада елементу узрока (који се у цијелости састоји од *Петар учи*“ (165), док је „успијева“ последица. Каузалност је у чињеници да је појава повезана са својом бити, али и у томе што је свака појава — процес, а процес се не може замислити без односа каузалности. Каузалитет је овде реципрочан: кад кажемо „Петар чита књигу“, „Петар“ је „конкретни узрок... за ефект „чита““ (172), али „књига“ није само „ефект узрока *Петар*, него је „књигу“ у исто вријеме и узрочник радње у вези „Петра““ (173). Према томе „и манифестанс је узрок и ефект, и манифестација је узрок и ефект“ (172).

Одвојеност језичких чинилаца се укида, премашује. Први елеменат укидања је, према њему, сама стварност и процес, који је покретач стварности. Њихов израз је реченица, и у језику не постоје изоловане речи већ увек само реченице. (Реченица одиста претставља елеменат у којем се добива јединство израза, али се не може тврдити да напр. *сѣварносѣ* сунца које сија на небу укида супротност између именице „сунце“ и глагола „сијати“). Други елеменат укидања су „вредноте“; трећи контекст, јер је чињеница да се „један нови израз може ослонити на пређашњи израз“ (226), па га чак којипут и не разумемо ако не познајемо контекст. Одвојеност језичких елемената превазилази се и афирмацијом одн. негацијом, које могу обухватити и велике делове контекста. Најзад Губерина доказује јединство тиме што тумачи да нема врста речи, тј. да именица и глагол — две последње врсте на које су научници редуцирали све друге врсте — претстављају

уствари исто. Ако су досадашњи докази превазилажења супротности и били сваки за себе доказ, иако из врло неједнаких области, мислим да у овом делу књиге Губерина није успео да докаже оно што је желео. Заменљивост реченице „Не могу ван због болести“ са „Не могу ван, јер сам болестан“ или „Јавио ми је свој одлазак“ са „Јавио ми је да долази“ није доказ јединства именице и глагола. Постоји безброј примера где се „због болести“ не може заменити са „јер сам болестан“ ни „свој одлазак“ са „да долази“, док се дефиниције природе именице и глагола морају заснивати на пуној лингвистичкој стварности. Ни друга доказивања нису убедљива. Факат да су у манифестансу увек многе манифестације, док је само једна у једном моменту остварена (и дата глаголским обликом), да „категорија предиката није само ограничена на глагол“ (246: Петар је учитељ), а ни категорија субјекта на именицу, затим да процес не постоји без узрочника, те речи као „рибар“, „сејач“ „укључују манифестанс и манифестацију, и то на синтетичан начин“ (247) — све то не побија чињеницу да постоје индоевропска именица и глагол као језички различите категорије. Истина коју је Губерина преузео из дијалектике („Садржаји изражени ријечима *рибар* и *кључ* при разним су процесима у стању постајања, али сваки је изражени акт стварности једно постојање“, 248) говори о томе да је сваки *објекаш* „везан за један процес“, али не о томе што аутор каже — да су *именице* „увијек везане на један процес“ (ib.) ни о томе да *именице*, „као неко постојање, постоје заправо само у постајању“ (ib.) и сл. Исто тако није јасно зашто се говори о именици на овакав начин: „У тим језицима [који разликују именицу и глагол] *именица*¹⁾ представља у једном облику ступањ процеса, односно резултат више процеса, који се донекле „фиксирају“, да могу лакше пријећи у акцију, али и у своје „фиксирању“ садрже процес . . . “ (260).

Губерина говори о сложеним (подређеним) реченицама и настоји да покаже да између независне и зависне реченице у њима постоји јединство. Према њему тај је проблем повезан с проблемом јединства манифестанса и манифестације, дакле и јединства именице и глагола. Аутор и у сложеним реченицама тражи као главну садржину каузалитет и не налази га једино у исказним реченицама које претстављају објекат (или субјекат, ређе атрибут, апозицију; 275) главне реченице. (Ово је у контрадикцији с ранијом тврдњом да је објекат исто толико узрочник

¹⁾ Курзив И.: Г.

према субјекту колико и овај према њему). Све друге реченице он назива адвербијалним и у њима налази општи каузалитет. Њега има, према Губерини, у ономе што се назива временским реченицама („Кад пуше бура, хладно је“. — Не може се, међутим, рећи да постоји каузалитет и у оваквој временској реченици: „Кад ти идеш на спавање ја сам обично још на ногама“). Тако и у другим реченицама. Он говори да сложене реченице тумаче увек „само једну од покретачевих манифестација“ (291), један ступањ процеса, „јер тако углавном тече и људски живот: једна манифестација по једна“ (ib.). — Губерина жели да у сложеним реченицама покаже заменљивост зависних реченица именицама, да би законе о јединству, утврђене за просте (одн. просто разгранате) реченице применио и на њих. Он наводи и овакав пример: „Тко предложи најефикаснији план, бит ће награђен“, за који каже да се може изразити и друкчије: „Најефикаснији ће план бити награђен“ (298) — где је у случају друге реченице очигледно друкчији садржај него у случају прве.

Завршетак књиге чини поглавље о слагању времена које пре претставља додатак књизи него неку суштинску карику дискусије, и у којем аутор такође жели да поткрепи идеју повезаности између именице и глагола.

О овој књизи П. Губерине можемо рећи још, углавном, ово. Његова главна идеја је свеопшта повезаност у изразу, и он као да заборавља заслуге оних који су, не истичући као главну дијалектичку идеју, али понекад и са много смисла за проналажење дијалектичке законитости у детаљима, проучавали суштину језика. Баш они који су описали, напр., основне разлике између кинеског и индоевропског начина изражавања били су ти који су себи и другима омогућили закључак о једнакој изражајној моћи код једног и другог, о неодрживости разних предрасуда у вези с менталитетима и сл. С тим у вези мислим да је сам Губерина отишао у другу крајност тврдећи да у неиндоевропским језицима у којима постоје црте синтетичког изражавања (слагање глаголских облика у роду са субјектом или сл.) има врло развијена свест о томе да „постоји у природи, у природним појавама јединство између манифестанса и манифестације“ (331). Значи ли то да се претставницима других језика таква свест одриче?

Као главна замерка може се истаћи неразграниченост разних начина прилажења и посматрања. Говорећи о каузалитету Губерина једанпут показује каузалитет тако рећи „дубљег“ типа (у реченици „Петар чита књигу“ „Петар“ је узрочник, али је с

друге стране и „књига“ узрочник, в. напред), а други пут се наводи пример „Многе особе, које ћелаве, узимају којекакве лијекове за косу“, па каже да је овде коса узрочник, али и „жељена посљедица, гледани резултат“ (174). Каузалитет, очигледно, није исте природе, међутим служи за исти смер доказивања. — Лексички и логички моменти стално се преплећу, као што је већ и било наглашено. На стр. 178 аутор говори да је у реченици „Сијач сије“ манифестација шира од манифестанса јер не мора баш сејач сејати (могу и други), али „с друге стране манифестација није апсолутно шира, јер... „сијачи“ било које врсте укључују шире процесе него што је сам процес сијања... *Сијач сије, сијач је јутрос уранио* и сл.“ Да ли разлагања о природи мафестанса „сејач“ и манифестације „сејати“, о томе ко све може сејати и шта све сејач може радити доприносе разумевању дијалектичке везе између језичког израза и одговарајућег садржаја — мисли? Ако је израз форма мисли, он је форма *одговарајуће* мисли, и Губерина, према томе, сувише много очекује од реченице „Сејач сеје“. Он меша проблематику мисли и израза (као садржаја и форме) с проблематиком објективне стварности о којој се у датом тренутку уопште не мисли.

Сумирајући све што је речено у два књигама Петра Губерине ми видимо да је у њима додирнут велики број проблема, и то баш оних који су у лингвистичкој науци изазвали највеће интересовање. Он говори о природи језичког знака, о чему је од Десосира преко публикације *Acta linguistica* све до данас било толико темпераментне дискусије; о старом питању Хегеловом — да ли се мисли речима или не, о стално живом проблему компетенције и метода у стилистици итд. Он даје обилату документацију, наводећи мислиоце од Аристотела до савремених логиста, цитирајући сразмерно много и модерну страну литературу. Доказивање му је често изведено кроз претходно згодно уланчавање цитата: у томе поступку огледа се не ретко његов еклектизам. Целина је направљена са доста склада, и најтеже идеје речене су махом лако и сликовито. Нигде нема дугог теоретисања без примера. Али се не може рећи да је П. Губерини заиста пошло за руком да нешто суштинско објасни. Преплетање језичке стварности, која је стварност нарочите врсте, с различитим другим стварностима и надовезивање једне на другу на овакав начин, показало је да се овим путем не може доћи до лингвистичких резултата од вредности. Желели бисмо да и неко други код нас

покуша да изложи целину лингвистичких факата на бази дијалектичког и историског материјализма, да би се увидело који је најтачнији пут до коначних решења.

Д-р И. Грицкаш

10. — STEPHAN ULLMANN, Ph. D. D. Litt., **Words and their use**, London 1951. 108. мања 8^о (у колекцији Mann and Society series).

У овој књизи о речима и њиховој употреби проф. Улман је на малом простору изложио јасно и стварно све што се може знати о речима на основу савремене науке. Он не даје властите теорије о предмету, већ савесно реферише о свему. Чак се не види јасно којем моменту у своме учењу о речима он даје преимућство. Неке моменте који за нас изгледају пресудни у развиту значења речи он наводи готово узгред, напоредо са оним што је мање важно. Па ипак ова књига одудара умногome од многих других које се јављају у области лингвистике.

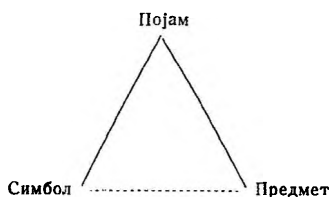
Она обухвата ове одељке: језик и значење (знаци и симболи, говор и језик, два језичка облика, реч, значење), значење и двосмисленост (просто значење, многоструко значење), речник у покрету (творачки извори, зашто речи мењају значење, губљење речи), речи и ствари (утицај речи, недостаци речи).

Књига је ова написана и за шире кругове, али она нигде не губи свој научни карактер. Из појединих примедба види се да њен аутор има правилне погледе на многе језичке појаве иако о њима у овој књизи не говори исцрпније.

У своме уводу (7—9) он износи тројаки угао могућног посматрања ових појава: 1) филолошки, који је у науци почев од 1839 г. и који је дао име овоме одељку лингвистике — семазиологија или семантика, 2) филозофски, који су пољски филозофи почетком 1920 год. увели у симболичку логику, у којој он обележава врло специјалне студије о знаку и његову значењу и, најзад, 3) према популарном покрету на челу са кнезом Кожицким (Kozzybcki), такође Пољаком у Америци, који је поново скренуо пажњу на писање Огдена и Ричартса (Richards) у Енглеској и на тако звани Basic English о којем се писало и раније (исп. ниже).

Улман посматра реч са свих тих страна, тако он вели уводу.

Да се мало задржимо на глави (5) о значењу. Ту он наводи, на основу излагања Огден-Ричартса, њихов основни троугао (32):

Улман вели да би се ова слика могла упростити. По његову мишљењу предмет је изван везе појма и симбола, као што се види и из овог троугла. „Природа, вели он даље, везе између реалности и њеног одраза у нашим мозговима је проблем за психолога и филозофа; филолог нити је позван нити компетентан да заузме став у тако противречној материји. Он се може концентрисати на левој страни троугла, на линији која спаја симбол са појмом” (32)

Са овим се не бих могао сложити и мислим да је ово, управо, недостатак овог дела. Реч и његов знак — увек су у најинтимнијој вези; то је тачно, и томе не треба коментара; али када се реч у реченици реализује, она се односи на какав одређен предмет и од тога предмета појам који га претставља може добити нових особина. То за језик није свеједно. Како се речи стално реализују у говору, њихови појмови су у сталној могућности да се богате новим значењима и од самих предмета које претстављају у даном тренутку. Одвојити их од предмета значило би одвојити их од сталног, иако не јединог, извора њихова богаћења у значењима. Друга је ствар како се појам предмета добија, како постаје онај збир повезаних особина предметношћу који га претставља, шта се у еволуцији човековој прво јавило, да ли целина предмета или појединачне особине итд. — то се филолога или, боље, лингвисте не тиче. Међутим то се не може односити на везу појма са предметом који реализовани појам претставља.

Улман говори о значају мотивисаних речи (тј. ономатопетских, изведених од других речи и сложених) и тачно износи да је однос међу њима несталац, напр. *pipionet* у лат. било је мотивисано, а франц. *pigeon* — није; али се из његова излагања не види значај једних и других и вечити закон преласка мотивисаних речи у немотивисане. Код њега је тачно изнесена нетачност везивања гласова са њиховим непосредним значењем, тј. симболична вредност појединих гласова (в. 38 и д.), али се уопште не види смисао разноликости гласова ако не у готовим речима савремених језика, оно у општој еволуцији језика. Нешто што би мало напомињало ово, може се протумачити на основу ових његових речи:

„Још почевши од старих Грка било је много домишљања, и научних и популарних, о *поруку језика*. Нека од истакнутих учења заснивају се баш на симболизму звука. Присталице *вау-вау* теорије веровале су да су речи првобитно подражавале звуцима природе, као што тога има и данас у језику беба. Затим *роо-роо* теорија сводила је језик на емотивне узвике и усклике, док је *динг-донг* теорија претпоставила неку мистериозну одговарајућу везу између звука и значења. Други, као сер Ричард Пеџет (Paget), стављајући изражајност као први фактор који је учествовао у стварању језика, покушали су да доведу порекло језика у везу с покретом. Многа наизменична објашњења била су истицана, али се није никако могло доћи до дефинитивних резултата; ми чак не знамо да ли је језик поникао на једном месту или на више места на земљи. Непосредно сазнање не може се никад добити шта се догађало за можда ранијих пола милиона година; и налази упоредне филологије, студије примитивних језика, исто као и животињска или дечја психологија и антропологија могу бити употребљене само са највећом опрезношћу. Па ипак већ је говово утврђено мишљење да су изражајне снаге морале играти значајну улогу у том процесу, макар да је први потстицај и дошао од потребе за социјалним контактом и споразумевањем. Најтеже је у свему прелаз од мотивисаности ка конвенционалности који и до данас уопште није још објашњен“ (40). Иако у овом одломку има доста тачних ствари, ипак мислим да се данас много штошта могло и позитивније и тачније рећи.

Када говори о узроцима промена значења речи, писац се позива на познате три групе услова које је Меје износио: 1) лингвистичке (напр. реч *constitutional*, иако придев, може бити употребљена као именица у значењу „шетња предузета ради здравља“, што је добивено од обичне везе *constitutional + walk* — „конституционална (здравствена) шетња“; 2) историска (напр. *ship* лађа — променила се као предмет од англосаксонских времена до данас из основа, али јој је име остало исто); 3) социјални (напр. *wireless* „бежични“, *broadcast* дословно „далеко бачен“, тј. „радио-емисија“, *film* првобитно „опна“ и сл., *screen* првоб. заклон, штит итд. — Све су те речи добиле данашње своје значење у специјалним професионалним срединама). Али с правом вели Улман да је ово недовољно и да се мора рачунати са метафором, али не само оном о којој говори проф. Х. Спербер поводећи се за Фројдом, тј. емотивном метафором него и свима другим могућностима њене примене. Из свега овога Улман извлачи као закључак да

реч мора бити посматрана не изоловано, већ у вези каткада и са целим секторима речничким ако хоћемо да разумемо све њене компоненте.

Улман ставља и питање (79) да ли има „закона“ по којима се значења речи управљају. Да ли се код њих може утврдити она правилност које има код гласова. Професор Стерн, вели он, сматрао је да је има. Улман и ту препоручује велику опрезност. Он сматра да се може утврдити правилност у том правцу различних врста значења, јер многи језици код којих се не може претпоставити ни језичко сродство ни непосредни утицај развили су сличан значења код речи. Метод који највише задовољава за откривање опшних тенденција јесте статистички метод. Он је основан на скупљању и тумачењу учесталости употребе речи. „На још вишем степену, имају математичари да пруже руку: у скорашњој својој књизи, *Human Behaviour and the Principle of Least Effort* (1949), амерички научник Zipf је извршио анализу учесталости речи са изненађујућим резултатима, и у истој земљи Јул (Yule) је показао како се искључиво на статистичким подацима може сумњиво ауторство књижевног дела утврдити“ (80). Пошто је изнео цео низ сличних података, он завршује овим речима:

„Низ тако званих „закона“ значења речи истицан је у прошлости, неки од њих много шире неголи што њихове тенденције допуштају. Један од првих је био „закон диференцијације синонима“: увод у синониме различне врсте објективног или емотивног значења. Често је утврђивано да је прелаз из конкретне сфере у апстрактну обичнији неголи обрнуто. Спербер је развио своју психоаналитичку теорију у израђен закон тврдећи да ако емотивна снага покрене реч из њеног властитог поља, онда јој следеју и друге речи из истог поља. Ова и друге формуле захтевају још знатнијих потврда пре него што њихово место и њихова вредност буду озбиљно зајемчени. То се исто може рећи и за вероватност математичких срачунавања која су дала повод Ципфу да тврди да има непосредног односа међу бројношћу употребе извесне речи и бројем њених значења. Пошто нам је материјално немогуће да испитујемо сваки језик на земљи у свакој епоси његова развитка, опрезност и емпиризам су индицирани и биће боље избегавати широка уопштавања. Па ипак све више постаје јасно да свет значења није хаотичнији од света гласова, иако се он потчињава другим законима.“

Овом уздржљивошћу у закључцима одликује се и цела Улманова књига. Не бих хтео да завршим овај приказ, а да на крају

не скренем пажњу читаоцима на последњу главу ове књиге под називом *Недостаци речи* (The Shortcomings of words) у којој се писац задржао на неким америчко-британским појавама у овој области о којима се доста говорило код Енглеза и Американаца, а и сад се још говори.

„Општа семантика, вели писац, потиче од лингвистичких студија савремене филозофије. Она је у сродничкој вези са делом мислилаца као што је Расел (Russell) и Уајтхед (Whitehead) и са различним правцима логичког позитивизма, обухватајући и „филозофску семантику“ Мориса и Карнепа (Carnap) у оквиру опште теорије о знацима. Академска филозофија је одбила да призна неке америчке претеране правце за „месијанске“ (messianic; 95 стр.).

Покрет је потекао из два извора, једног британског, другог америчког (са пољском позадином). Британска школа заснована је на делу Огдена и Ричартса *Значење значења* (The Meaning of Meaning, 1923) који су се инспирисали радом гђе Велби (Welby, 1837—1912) у корист неког бољег језичког средства. И поред песимистичке критике овог правца Пољак А. Коржипски (Korzybski) појавио се у Америци са својим делом које је подигло велики шум *Наука и (духовно) здравље* (Science and Sanity), а доцније и са часописом. Писац групише њихове главне замерке савременом језику због претераних и непотребних апстракција, због језичких маштања, нетачних дефиниција и вештачког емотивног говора. Затим се нарочито задржава на њиховим захтевима о упрошћеном енглеском језику, удешеном за широке масе неенглеских народности. То је тако звани основни или општи енглески језик, Basic English. Њера је ширио Огденов Orthological Institute in London и слични институти и комитети у САД, Индији, Кини и другде. Његов је велики приврженик В. Черчил; енглеска влада помаже такође његово ширење. На тај је језик преведена већ Библија, Платон, Стивенсон, Б. Шо. Па у чему је Basic English и његова намена.

„Basic English има тројаку намену: да пружи међународни помоћни језик као есперанто или слични језици; да олакша странцима савлађивање енглеског језика; да послужи као средство за лингвистичка вежбања. Његов основни принцип је врло прост. Он оставља енглеске гласове, енглески изговор, граматику и језик потпуно неизмењене, али своди речник на 850 речи које се могу наштампати на пола листа пословне поштанске хартије“ (102).

Писац, износећи све добре стране овог покушаја, не устручава се да изнесе и све лоше стране његове које он дели са

другим интернационалним језицима, додајући још једну које они не изазивају: националну суревњивост међу народима.

Завршујући своју књигу писац с правом истиче и добре практичне резултате који се тичу прецизности изражавања које је имао овај покрет, поред све критике коју је он с правом изазвао. На крају писац даје списак лингвистичких књига које препоручује својим читаоцима (готово искључиво енглеске).

А. Б.

11. — R. G. A. de Bray, **Guide to the Slavonic Languages**
(London: J. M. Dent & Co. Inc. 1951, XXVI + 797).

Интересовање за словенске језике, у великој мери изражено после Првог светског рата, појачано је после Другог светског рата уопште: развијали су се нови центри славистичких судија; а нарочито у Америци, где у Харварду славистику предаје један од истакнутих лингвиста, Роман Јакопсон, и у Енглеској, где катедру славистике држи проф. Нандрис, са својим сарадником де Брејом и другим. У овоме интересовању налази се лепо место и за српски односно хрватски језик. Тако је, уз наставу словенских језика на Универзитету у Лондону, постала књига која води у основно познавање свих словенских језика. И својим обимом и својом наменом књига заслужује пажњу, и овде ће она бити приказана у њеној општој структури, а ближе с обзиром на српски језик. Међутим, намеће се дужност да се она прикаже и у развојној линији славистичких студија уопште, и да се поводом ње проговори о даљим могућностима славистике.

Осим увода кратког, али који даје јасну слику и о намени саме књиге, и о њеном склопу, и о методама који су употребљени, — ово дело садржи преглед структуре појединих словенских језика, црквено-старословенског, руског, белоруског, украјинског, бугарског, македонског, српскохрватског, словеначког, чешког, словачког, пољског, лужичког. Црквено-старословенски језик дат је у доста сумарном прегледу, исто тако и српскохрватски, али је руском језику, значајном нарочито с обзиром на багату руску књижевност, дато довољно места, као и западним словенским језицима, а нарочито лужичко-српском (ово свакако зато што је тај језик уопште мало доступан, што је о њему у европској науци мало писано, а несумњиво за науку има значаја). Што се тиче српскохрватског језика, и сам аутор истиче да му

није дао онолико места колико је сам желео дати, — али како је ово дело резултат његових предавања, и због потребе да се не одлаже публикација књиге, он је за ово издање оставио ту грађу у размерама у којима је за предавања била одређена. Црквено-старословенски приказан је сумарно, не само зато што о њему има више добрих приручника, но и зато што је тежиште ове књиге на приказивању савремених живих словенских језика.

Дакле, и мере појединих одељака, и цела структура књиге биле су условљене наменом, природом самога програма, по коме се студенти упознају са појединим књижевним језицима словенских народа. У истоме смеру су дати и текстови појединих језика. За руски језик дато је мало стихова: Пушкина (Пророк), и то старим правописом, и мали одломак из Достојевског, а новим — једна песма Фетова, као и стихови Кирсанова (*Станција „Малковская“*); ово је свакако стога што је студентима руска литература доступна. Већ је за малоруски дато више примера, као и за белоруски, а за бугарски релативно знатно више. Примера има довољно и за српскохрватски језик, и временски су довољно диференцирани да могу дати извесну, мада сумарну, слику развитка књижевног језика. Тако је и за чешки, словачки и пољски, а највише је примера за лужички.

Међутим погрешно би било мислити да, с оваквом структуром, ова књига претставља само напоре дате прегледе појединих словенских језика. Напротив, она је рађена на солидним научним основама; погледи на поједине језике дати су не само јасно, него и са потребном сигурношћу и са издвајањем онога што је најважније, и што се морало дати у оваквом прегледу. Иако се де Бреј служио познатим граматикама појединих језика, његова књига није репродуковање грађе тих граматика. У њој има много чега што показује довољно познавање проблема појединих словенских књижевних језика, често и дубља схватања њихова и сигурност у одабирању материјала. У овом смислу треба истаћи да је аутор проверавао грађу из појединих граматика од извесног броја лица разних словенских народности за које се може веровати да добро владају својим књижевним изговором и познавањем материјала свога језика, — и њихова имена нам аутор саопштава у овом Предговору. Усто и сам аутор влада словенским језицима, нарочито се ово мора истаћи и за српски језик. Целокупна грађа прошла је кроз призму личног познавања ствари, проблема и факата. Заиста, у своме приказу ове књиге (*Język polsky XXXI*, св. 5) К. Њич чини извесне замерке.

Међутим оне најјаче истакнуте нису довољно оправдане. Као што се не може сматрати недостатком осветљавање фонолошког момента историским погледом, тако се не може од писца једне овакве књиге тражити да он сам решава питања из домена појединих словенских књижевних језика. Отуда је и однос облика типа *lali* према варшавском *leli*, *šmieli się* итд. унутрашње питање, што пољска наука треба да пречисти и припреми за оне који дају опште и компаративне слике словенских језика. Није, дакле, довољно замерити писцу за избор лектора-обавештача, бар не за српски језик, а свакако још и за друге. Сувише је уско ограничено истакнута само сарадња пок. Рамовша, — поузданост и грађе и излагања је несумњиво позитивна нарочито за руски језик, али и за бугарски, за македонски (који се као књижевни језик тек изграђује), а поготову за српски, јер д-р Душан Павловић, иако романиста, има и врло добро језичко осећање и довољно познавање нашег језика и његове проблематике. А кад се знају односи горњолужичког и доњолужичког, мора се де Бреју одобрити што је дао преглед обадва, и то доста опширно. Друга крупна Њичова замерка односи се на жељу писца да покаже „како се у језику огледа карактер народа“. У сваком случају то је претерано формулисано. Де Бреј не улази у питање карактеристике језика у односу на народност више него што то добра и права наука о језику захтева, а при томе је најмање под Фослеровим утицајем. За језик уопште, а за књижевни тип језика посебице, не може се оспорити уска повезаност са општим условима живота, са темпом и динамиком самога народа. Ово важи колико за народне дијалекте (исп. значај историских догађаја, а нарочито великих сеоба за формирање српских и хрватских дијалеката), толико и за књижевни језик, који је у извесној мери и изражај суперструктуре социјалних и културних услова, — па према томе ни мисао де Брејева о чешком језику не би била без довољне подлоге.

Ова књига, на тај начин, несумњиво одговара својој намени и постављеном циљу. Она ће бити сигуран вођ кроз словенске језике младим научним адептима Лондонског универзитета и других високих школа Енглеске, а и других земаља где се уче словенски језици. Али значај књиге премаша ове постављене јој границе. Она нам је сведок завршетка једне епохе славистичких студија, и показује могућности да се, на основу овако прегледно датог материјала за поједине словенске језике, пређе на решавање још нерешених проблема. Један поглед на општи развитак славистичких студија ово ће илустровати.

Студије из области славистике, у почетку типично филолошкога карактера, дале су основе за упоредно проучавање словенских језика које је добило своју прву и изразиту форму у познатој упоредној граматичи Фр. Миклошича (*Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen I—IV*). Он је осетио да у исто време науци треба дати основну грађу, слику, стање у појединим језицима, везујући то за општу проблематику гласова и структуре језика. Даљи развојни степен претставља напоредно проучавање елемената гласовнога система свих словенских језика, и напоредно третирање проблематике структуралних односа, извођења речи и самих облика, синтаксе. Израз овога степена у развоју наше науке имамо у познатој упоредној граматичи Вацлава Вондрака (*Vergleichende slav. Grammatik*). Резултат компаратистичког проучавања имамо не само у добрим речницима прасловенске језичне области, него и нарочито у изванредно јасно приказаној проблематичи у излагању А. Мејеа (*Le slave commun*).

За решавање нових задатака славистике сасвим је корисно било — уместо типизараних и познатих компарација црта, — понова поћи од материјала. Према томе, не само да је пут који је изабрао де Бреј потребан самој настави словенских језика, него је користан и у томе што нове адепте славистике води потпуно ка осећању структуре сваког појединог словенског језика и његових корелативних особености: скупно дато све оно што диференцира сваки словенски језик, — па да се са те тачке пође даље, сматрајући књижевне језике само као ослонац за конкретне лингвистичке студије, за решавање конкретних проблема, постављених не само уско-славистички, него опште-лингвистички.

После ове аналитичне слике о словенским језицима, сам аутор ће моћи прећи на решавање славистичке језичке проблематике схваћене са новим тенденцијама: дијалектолошким материјалом конкретизоване, а међујезичким интерпретирањем осветљене. Овом пак књигом он је показао не само своју љубав према словенским језицима, што и Њич признаје, него и знатно више од тога.

М. Павловић

12. — ZELLIG S. HARRIS, *Methods in structural linguistics*, copyright 1951 by the University of Chicago, str. XV + 1 — 384

У Харисовој књизи, као што објављује већ сам њен наслов, налазе се изложени структурални методи којима се служи америчка дескриптивна лингвистика. Књига је писана, као што сам

Харис наглашава, како за студенте тако и за оне који се уопште интересују за лингвистику као науку („for students of linguistics and for persons who may be interested in the character of linguistics as a science“ — preface). Материја која се излаже тешка је и компликована сама по себи — захтева напора и од доброг познаваоца структурализма акамоли од онога који тек из ње хоће да се обавести о методским принципима овог лингвистичког правца. Харисово признање у уводу „this book is regrettably not easy to read“ сасвим је, дакле, на свом месту. Само треба, правде ради, истаћи да кривица ни мало не лежи до самог Хариса који се заиста трудио да што јасније и убедљивије прикаже основне методске смернице америчког структурализма.

Лингвистика коју Харис тумачи има за главни циљ да опише и опише све оно што претстављају језици света као одређени систем фонема и морфема у датом синхроничном пресеку. Према томе Харис остаје искључиво на терену синхроније не улазећи ни у каква генетичка објашњења нити у дискусију поводом принципјелних општелингвистичких проблема.

Треба истаћи Харисово начелно гледиште, на коме он нарочито инсистира, да је за добру дескрипцију потребно *идиосинхронично* посматрање факата пошто сваки језик има посебну проблематику која захтева посебан методски поступак при утврђивању његове стуктуре. Он дакле не прописује методске норме које би биле непроменљиве, обавезне за све. Он само утврђује оно што као метод у начелу највише одговара циљевима дескриптивне лингвистике и захтевима објективности и практичности.

Харис се трудио да своје методске поставке објасни на примерима. Не само што је примере износио поступно, у току појединачних излагања, него је још и ради глобалног обухватања низа датих методских упутстава извршио практичну анализу фонемских односно морфемских јединица афричког језика свахили и модерног јеврејског.

Његова је пажња усретсређена на фонологију и морфологију. Пошто наглашава да исти методи који вреде за морфологију вреде и за синтаксу, он се на њу посебно не осврће.

За оне који дуже времена нису пратили развој фонологије у Европи а нарочито у Америци Харисова књига мора претстављати изненађење. Онај првобитни лик који је фонологија имала у почетку, тј. у концепцији Трубецког, измењен је у многе. Чак само основно тумачење фонеме које је дао Трубецки не одговара ономе што се данас под проучавањем фонеме подразумева. Тру-

бецки, као што је познато, проучава првенствено саставне делове гласа сматрајући да испитивање његових комбинаторичних могућности долази тек на друго место, као неопходна допуна. Данашња америчка фонологија међутим сва почива на тзв. дијтрибуцији. Под дијтрибуцијом једног језичког елемента подразумева се збир свих његових различитих позиција и реализација у односу на позиције и реализација осталих језичких елемената (исп: „the distribution of an element is the total of all environments in which it occurs, i.e. the sum of all the (different) positions (or occurrences) of an element relative to the occurrence of other elements“ — стр. 15). Дијтрибуција је основица структуралистичког метода уопште, дакле не само у фонологији него и у морфологији. Харис, што је карактеристично, јасно истиче у својој књизи да је његово испитивање управо и ограничено на питања дијтрибуције (исп.: „The main research of descriptive linguistics, and the only relation which will be accepted as relevant in the present survey, is the distribution or arrangement within the flow of speech of some parts of features relatively to others. The present survey is thus explicitly limited to questions of distribution“ — стр. 5). Модерна концепција фонеме о којој Харис говори изграђена је потпуно у том духу. Свака говорна целина се дели на сегменте, тј. на гласовне јединице које се међусобно издвајају по томе каква им је дијтрибуција. У једну се класу сврставају сви они сегменти који су комплементарни, тј. који су такве природе да се узајамно искључују у једној фонолошкој позицији. У нашем су језику напр. комплементарни *б*, *ш* и *б^ш* (полузвучно *б* на крају речи) због разлике у звучности која им условљава сасвим посебне дијтрибуције. Од комплементарних сегмената сливају се у једну исту фонему они који иначе имају, поред основне разлике у дијтрибуцији, највише заједничких црта, а то практично значи различите фонетске варијанте једно гласа. Напр. у српско-хрватску фонему *Б* спада поред обичног *б* и имплозивно *б* (из позиције *бдеши*) и полузвучно *б^ш* с краја речи. Модерни дескриптивни начин одређивања доводи, дакле, у крајњој линији до истог резултата што се тиче конкретног идентификовања фонеме, али помаже да се много прецизније и без увођења психолошког момента одреди природа варијаната (сегмената) који улазе у њен састав.

Харис показује врло убедљиво разрађеност метода који амерички структуралисти примењују у проучавању фонолошких појава. Тај је метод доследно описан, иде за тим да прецизно дефинише појаве и увек, обавезно, да осветли њихов однос према целокуп-

ности система. Овако схваћена и обрађена фонологија какву нам је Харис приказује већ има огромну примену у систематском, организованом проучавању структуре свих језика света које отпочиње у Америци, баш због практичне вредности самих методских поступака. Брзо, спретно и сигурно утврђују се секвенце сегмената, дефинишу се фонемске позиције, корелације, опозиције. Фонологија постаје она област лингвистике која је најисцрпније и најсигурније обрађена.

У потпуно истом духу написао је Харис и одељак о морфологији. Принцип дистрибуције је и овде од капиталног значаја. Морфема се одређује (за разлику од фонеме која се одмерава према непосредној околини — фонолошким сегментима који је окружују) према целокупној говорној јединици (utterance) којој је она интегрални део. Морфему сачињавају морфолошки сегменти — говорни елементи који су носиоци одређених значења, односно функција, у датој говорној целини. Значење (функција) ових морфемских сегмената открива се на основу разлике у значењу целе говорне целине која се добија одузимањем, односно додавањем, морфемских сегмената који су у питању. Морфемски сегмент је напр. плуралски наст. *-s* у енглеском као и његова варијанта *-z*. Они сачињавају плуралску морфему *-S* која је носилац плуралског значења. Исту морфему *БРАТ* у нашем језику рецимо сачињавају речи *браћ* и *браћа*. Код овако компликованих случајева где је фонетски склоп замрачен уводи се појам морфофонеме за лингвистички елеменат који се јавља уједно и као формант и као носилац фонемско-морфемске разлике. У горњем случају морфофонемском *T* обухваћено је и *ш* из речи *браћ* и *ћ* из речи *браћа*.

Морфологија је сама по себи много компликованија од фонологије зато што се семантичко-функционални моменат јавља као много видљивији фактор при делимитацији. Унеколико симплификаторски методи дескриптивне лингвистике нису увек довољни да онако јасно, просто као у фонологији дефинишу појмове и збију их у схему. Зато је потребно поред главних класификаторских радњи увести и многе друге подрадње, што у извесном смислу умањује практичност самог метода.

Структуралистички приказана морфологија даје иначе у схеми и формули и основну слику односа у оквиру категорија речи и списак самих категорија са фреквенцом њиховог јављања у појединим језицима. Тек овако класификован и систематизован материјал какав нам пружа дескриптивна лингвистика даје чврсту

основицу на којој ће се моћи са највећом сигурношћу изграђивати теорија општелингвистичког значаја.

Дескриптивни метод је уствари чисто филолошки метод у једној модерној концепцији. Полет америчке структуралне лингвистике обећава управо да ће ускоро настати у свету период процвата одличних граматичких уџбеника. Што се тиче праве лингвистичке науке базиране на проучавању каузалитета она са дескриптивном лингвистичком нема много везе. Дескриптивна лингвистика не зна и неће да зна за проблеме каузалитета. Она је на себе узела само онај прелиминарни и неопходни посао сређивања и описивања грађе која ће, класификована и систематизирана, очекивати људе чисто лингвистички оријентисане да је научно продискутују и објасне. Ако је не оцењујемо по ономе што није и што нема претензија да буде него по ономе што јесте и што даје од себе, онда морамо признати да је дескриптивна лингвистика, чије методе Харис излаже тако савесно и интелигентно, од несумњиве, озбиљне користи за науку.

Д-р Милка Ивић

13. — Dr. EUGEN PAULINI **Dejiny spisovnej Slovenčiny**
(Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava 1948)

Књига проф. Паулинија претставља још један корак напред у решавању проблема настанка и развика словачког књижевног језика. Подељена је у десет поглавља са додатком на крају о источнословачком књижевном језику, односно, о књижевном језику словачких мањина изван словачких етничких граница.

Већина досадашњих дела о овом проблему одрицала су право самосталности словачком књижевном језику, трудећи се да га историски и језички сведу на један од дијалеката неког фиктивног чехословачког књижевног језика. Тек 1952 год. истакнути претставник чешке лингвистике Ф. Травњичек у свом чланку „Однос између чешког и словачког језика са гледишта марксизма“ (Творба, бр. 7 год. XXI) досадашње гледиште чешке лингвистике на самосталност словачког књижевног језика проглашава за буржоаску заблуду која се мора одбацити, и признаје словачком књижевном језику пуноправо самосталног постојања.

Књига проф. Паулинија је квалитетно нов покушај дубљег и свестранијег осветљавања овог проблема, како у погледу ме-

тода којим се служи, тако и у погледу нових концепција о развоју словачког књижевног језика; она, донекле, претставља последњу реч словачке лингвистике о овом проблему, али не потпуну и коначну реч о томе. Сам аутор, у уводу књиге, ставља нам до знања да овај покушај синтетичке обраде развоја словачког књижевног језика, уствари, претходни је преглед радног програма коме треба тек приступити (стр. 7).

Слично многим и проф. Паулини полази од чињенице да Словаци, де факто, пре Бернолака нису имали књижевни језик који би водио органско порекло из словачког језика и на ову чињеницу, одмах у уводу, надовезује своје схватање које, уствари, претставља и његову нову концепцију. Наиме, он корене историског развитка словачког књижевног језика не тражи само у анализи предбернолакова и Бернолакова периода, него предмет свог испитивања помера нешто даље, у преисториски период, кад су словачки преци били још незнабошци, кад још као непокрштени народ нису постали саучесници европске културе коју је свету донело хришћанство (стр. 5).

Разлози који га наводе на овакав став лежи у принципима новог погледа на историски развитак књижевног језика, принципима функционалне лингвистике. Према њима језик није више јединствена и нераздељива целина, он је средство за споразумевање и мишљење, а вредност и карактер његов се одређује према улози коју он врши у друштву. Разнолики друштвени односи нужно за собом повлаче разноликост функција језика у друштву, а из те разноликости функција произилази и разноликост употребе одговарајућих језичких средстава. На основу тога утврђено је, кажу структуралисти, да језик сваке друштвене класе, за различите сврхе, користи разне језичке стилове. Сваки језички стил условљен је функцијом коју врши и околностима под којима је врши, према томе, и језичка средства која у ту сврху употребљава подређена су тим условима. Овде је важно напоменути да проф. Паулини у својој књизи није објаснио у ком смислу треба да се схвати употреба термина „језички стил”. Вероватно да је ту мислио на ону разноликост језичких средстава, па и самих језика, који су у разним периодима били у употреби у појединим областима друштвеног и културног живота. Тако је дошло до тога да су се у појединим областима као: научној, административно-правној, религиозној и др. употребљавали разни језички стилови и различити језици (на пр. латински јез. већ од XVI в. био је језик науке, чешки језик је језик администрације, религиозни и сл.).

Говорећи о тој разноликости језичких стилова, њихову настајању, промени и ишчезавању, проф. Паулини изводи једну доста смелу претпоставку кад каже да многострукост и разноликост језичких стилова у данашњем књижевном језику могу послужити као доста поуздан доказ да је језик преисториског периода имао слично стање. Да би то некако и поткрепио, упућује нас на археолошка ископавања о којима ни сам не може поуздано судити. На основу аналогije према данашњим културно заосталим народима, који немају писма, али у свом језику имају различите језичке културне стилове, проф. Паулини закључује да је слична ствар била и код Словена у преисториско доба. Да и у овом случају није довољно убедљив показује нам сам писац кад на једном месту каже да су његове констатације и извори за конкретно испитивање језичких стилова словенских паганских предака мање него непотпуни (стр. 9).

Као прве корене из којих је израстао словачки књижевни језик и читава словачка култура, проф. Паулини сматра онај говорни, народни језик на који су превођени извесни неопходни текстови резних молитава и обрада, нужни сваком новопокршћеном члану хришћанске заједнице у периоду дејствовања италијанских и баварских хришћанских мисија.

Даљи смисао књиге проф. Паулинија своди се на један основни циљ, да нам се кроз све периоде развитка словачке културне историје изнесе она шаренолика слика смењивања употребе књижевних језика у разним областима словачког културног живота. При томе јасно долази до изражаја основна тенденција да се покаже и докаже како је словачки народни језик, кроз све периоде, имао живог утицаја на све књижевне језике који су били у употреби на словачкој језичкој територији, модифицирајући их, у извесном смислу, својом лексиком, а делимично, и у њиховој фонетској и морфолошкој структури. Овај процес модификације доживели су, како старословенски језик, тако и чешки језик који од XV в., на словачком језичком терену, преузима функцију народног књижевног језика. Временски се проф. Паулини, у последњој констатацији, разилази с досадашњим схватањима. Наиме, он каже да не можемо XV в. сматрати за право време јављања чешког језика у функцији народног књижевног језика, јер у религиозној области не наилази на поуздане доказе о употреби чешког језика у текстовима молитава, црквених песама и сл. На основу овога претпоставља да су се ту, још у том периоду, сачували словачки текстови. У вези с овим поставља се питање какав

је и колики утицај у религиозној језичкој области извршио боравак хуситске војске у Словачкој. Ово питање постаје спорно утолико што проф. Паулини тврди да се ту ради о незнатном утицају, прелазећи, на тај начин, ћутке преко дела Бранислава Варсика „Histi a reformacija na Slovensku do Žilinskej sinodu“ (1932 год.), које доказује супротно.

Процес формирања словачког књижевног језика, према томе, траје већ од прве појаве писаних споменика, да не кажемо још од преисториског доба, па кроз све природе историског развоја словачке и чешке културе да би тек половином XVIII в., код словачких католика, добио своју прву, чврсто нормализовану форму народног књижевног језика, који се није могао више назвати словачком модификацијом чешког језика, него правим домаћим словачким књижевним језиком. Он тада добија и свој устаљени назив „језуитски словачки језик“. На основу овога чини нам се да проф. Паулини припада, мада то изричито не каже, оном броју лингвиста, као што је на пр. Флорински, који словачки језик, већ у преисториском периоду, сматрају за сомостан језик поред чешког и осталих словенских језика.

У словачкој лингвистици владало је досада мишљење да у основи Бернолаковог књижевног језика лежи западнословачки, трнавски говор. Анализом појединих црта Бернолакова језика проф. Паулини показује да оне унеколико одударују од западнословачких, а да се у многима поклапају са цртама средњословачког дијалекта. Према томе, основу Бернолакова језика, по проф. Паулинију, чине: књишки узус католичког трнавског центра и говорна реч католичког клира тога центра, делимично пак, и неке језичке црте средњословачког говора околине Сланице, Бернолаковог родног места. Када се узме у обзир ова чињеница, као и то да је Бернолак извесно време провео у Ружомберку као ђак гимназије, јасно је да је морао добро познавати средњословачки дијалекат што, бесумње, није могло да не остави извесног трага на његовом језику.

Узроке смењивања Бернолакове језичке концепције Штуровом проф. Паулини тражи у принципима Просвећености, који свој основни задатак виде у просвећивању културно заосталог народа, али при том потцењују његову огромну потенцијалну снагу, не мислећи да се од њега може и треба много чему да поучи. Отуда Бернолак своју реформу није заснивао на богатом материјалу који су му пружали народни говори.

Међутим, нама се чини да су ту постојали и други, далеко утицајнији фактори. Прво, чињеница да је Трнава била главни културни центар који је географски прилично удаљен од осталих делова Словачке; друго, тај исти центар ускоро је изгубио свој приоритетни карактер пресељењем универзитета у Будим; треће, трнавски говор западнословачког дијалекта није био погодна база за опште језичко зближавање свих говора Словачке; и четврто, грађанска класа, као главни носилац идеје економске, политичке, националне и језичке самосталности, није још била довољно економски и политички јака да би повела одлучну борбу за своја права. Поред тога недостајала јој је пуна подршка читавог народа.

Чињеница да је Штур за основу свог књижевног језика узео средњословачки дијалекат довела је многе научнике пред нов проблем—који од говора тог дијалекта, заправо, чини директну основу Штурова језика. Мишљења су подељена између липтовског и зволенског говора. Сам аутор се задржава само на констатацији, не упућујући се у доказивање оправданости једног или другог гледишта.

Последње поглавље ове књиге, у виду додатка, посвећено је проблему источнословачког књижевног језика којим говоре и пишу неке словачке мањине изван словачких географских граница. Из нама непознатих разлога језик словачке мањине у Америци, овом приликом, је изостављен. Питање језика русинске мањине на територији ФНРЈ, који проф. Паулини убраја у један од говора источнословачког дијалекта, за нас још увек остаје проблем за себе све док коначно не добијемо једну научно добро обрађену монографију тог говора. Све дотле сва мишљења о томе проблему остају пука нагађања и претпоставке са мање или више вероватноће.

У целини узето, књига проф. Паулинија има више карактер једног доброг прегледа историје развитка словачког књижевног језика него неке темељно обрађене студије. Краткоћа није увек и мана, али се овде јасно осећа да су поједина поглавља захтевала темељнију обраду и јачу аргументацију. Основни недостатак књиге је у томе што аутор, кроз читаво своје излагање, не уочава праве узроке друштвеног и језичког развитка, као ни праве факторе тога процеса, због чега се добија утисак да се све развија по неким „иманентним“ законима, које свака појава, па и језик, неминовно садржи у себи — а то је у основи гледиште идеализма. Аутору се мора одати признање на покушају да прве корене словачког књижевног језика потражи у далекој

прошлости. Што у томе није потпуно успео, узрок је недовољан број докумената. Све пак оно што је казао и доказао било је јасно и убедљиво. Дело истовремено показује колико је досада урађено на овом проблему, али и колико је још остало. Зато оно претставља, у исвесном смислу, потстрек и програм и даје правац будућем раду.

Мирковић Драгушин

14. – VIGGO BRØNDAL, *Les parties du discours, traduction française par Pierre Naert, Copenhagen, 1948, 173. 8'*

Ово је дело Брендалово изашло на данском 1928 г., а 1948 г., после смрти пишчеве, са малим изменама наговештеним у Брендаловим *Essais de Linguistique générale* 1943 изашло је на француском језику. Значи да се Брендал до краја живота држао погледа у поменутом делу.

Пишући у Огледима из опште лингвистике он вели о својој лингвистичкој доктрини: „Особине су ове доктрине подједнако просте и опште. Оне су у томе да се у језику пронађу логички појмови, онако како су они обрађивани од Аристотела до савремених логичара” (préface, II). Овде он истиче (у напомени испод текста) и значај „јединствене испирације, дубоке идеје коју је изнео Берксон на Филозофском конгресу у Болоњи 1900 г.“

Све се ово огледа и у горњем делу Брендалову о врстама речи уопште. Али сем тога у уводним главама главном излагању Брендалову има много врло лепо и дубоко запажених појава, оштроумне критике ранијих погледа и различних страна анализе појава у вези са поделом речи на врсте. Он говори о терминологији ранијих граматичара, о дефиницијама врста речи, о њихову груписању и сл. У другом одељку, најважнијем, о теорији, он говори о принципима које примењује при подели речи на врсте.

Већ у првом одељку он је спремио елементе за то. Разматрајући врсте речи, почевши од Аристотела, па нарочито кроз Средњи век, он долази до четири најглавнија елемента који се огледају у речима. То су:

1. Супстанција (исп. властита имена)
2. Квантитет (исп. бројеве)
3. Квалитет (исп. прилоге)
4. Однос (исп. предлоге)

Овде су као илустрације ових елемената наведене оне категорије речи у којима се те особине огледају у што чистијем виду. Иначе су ти елементи обично у већем броју код речи.

Наравно, посматрања примене ових елемената нису лингвистичка, већ логичка или филозофска. Тако напр. категорију релације (односа) он види остварену не само код предлога, већ делимично и код глагола и сл.

„Ми предлажемо, вели он даље, да се само поменута четири појма сматрају као основна. Ми претпостављамо... да су они сталне категорије у језику, једино неопходне и довољне да се помоћу њих дефинише систем речи ма којег језика.

Ми предлажемо сем тога да се у области односа обележи назив везе или *relator* (малим) *r*, предмет или *relatum* (великим) *R*, и, напоредо са тим, у области описивања квалитет или *descriptor* (малим) *d*, „способност обележавања облика“, квантитет или *descriptorium* (великим) *D*“ (84).

Он узима даље два научна принципа, освештана научним испитивањима и научним открићима, принцип континуитета и принцип симетрије, и на основу њих налази међу речима четири групе:

- I апстрактну (са применом једног појма *r* или *R*, *d* или *D*);
- II конкретну (са применом двају појмова *rR*, или *Rd* и сл.);
- III комплексну (са применом трију појмова *Drd*: *rDR* итд.);
- IV недиференцирану (са применом сва четири основна појма),

Ако се утврде категорије могућних речи на тај начин оређених, добиће се 15, али не морају све те категорије бити у речнику једног језика остварене. Обично их је осам или десет, али најмање их морају бити (сем узвика) две корелативне класе (напр. две комплексне класе) „јер без тога категорија усклика не би имала потребног члана захваљујући којему они претстављају праву лингвистичку категорију“.

Мислим да је оволико довољно да се разуме Брендалов начин посматрања врста речи. Ако његов логичарски или филозофски језик преведемо на лингвистички, онда ћемо морати закључити да Брендал посматра врсте речи првенствено са гледишта њихова значења, и то према категоријама логичким, тј. да ли се у њима огледа само однос, каквоћа и сл. или су те особине помешане са осталим.

Није тешко видети да то не може дати исправну поделу на врсте речи, јер разбија оно што ми називамо врстама речи — на

више група; тако он одваја од предлога са једном димензијом (као што је франц. *à, en, vers, dans, sur*) друге који су са две димензије или који имају прелазни карактер од једне групе ка другој; исто тако он одваја властита имена која обележавају само лице или предмет не дајући им никакво ближе одређивање од осталих именица (зато је он принуђен да и од имена која ништа не одређују одвоји она у којима има таквих елемената); од бројева кардиналних (D) он одваја оне који значе какав однос или какву диференцијацију и сл.; од прилога са једном димензијом, којих је врло мало и који су обично новог порекла (напр. негација „не“ — „поп“ и сл.), он одваја све остале са више димензија итд.

У овој анализи речи има код Брендала много добро ученог и тачног. Али она не даје могућности да се његовим мерилима речи поделе у групе. Видели смо напр. да у једну групу (са једном димензијом) улазе и предлози, и нека властита имена, и бројеви и неки прилози. То показује да би оваква анализа, са применом она четири основна елемента, дала могућности да се у самим врстама речи врше различита груписања, као што тога има и код Брендала. Јер напр. сврставање у једну групу именица и придева на основу споја код њих двају основних елемената показује како је овај метод за поделу речи у врсте непоуздан. Према томе, анализа Брендалова може се применити на категорије речи, али се саме те категорије морају одредити према неком другом мерилу. С друге стране, може се ставити питање, да ли и груписање према Брендалову принципу у границама једне врсте речи даје штогод позитивно проучавању језика. То Брендал није показао. Он је истакао само да степен апстрактности (нарочито 1^{ве} димензије) показује степен културности једног народа, али и то не даје за разумевање језика ништа нарочито, и питање је да ли је и у својој основици тачно.

Виго Брендал несумњиво је био даровит човек, али његов метод да помири филозофију са језиком на тај начин што узима принципе из логике и према њима врши поделу језичког материјала — није могао дати позитивне резултате, и поред његова оштроумља и дубоког улажења у разлике међу појмовима. Нешто слично овоме претстављају и његови огледи из опште лингвистике. Али, и поред тога, корисно је упознати се са делима овога научника у којима су разасута често дубока посматрања и блиставо претстављање појава. Његова прерана смрт лишила је нашу науку једног продорног научника са широким филозофским обра-

зовањем. Он би се, поуздано, у току свога рада, и развијао и увидео би сву непомирљивост наше науке са методом који се огледа у горњој књизи његовој.

А. Белић

15. — IRENA KLEMENISEWICZÓWNA, **Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej** (Wydawnictwo Studium Słowianskiego uniw. Jagiell., Kraków 1951)

Проблем сложеница у словенским језицима још увек је довољно проучен и објашњен и о њему у славистици постоје многа и различита мишљења. Њиме се нарочито бавила старија генерација слависта мођу којима истакнуто место заузимају прилози пољских слависта. Радовима Лосја, Розвадовског, Јодловског, Гертнера, Лера-Сплавинског, Дорошевског и др., који су проблему сложеница у пољском језику а тиме подједнако и словенских језика уопште, посветили и специјалне прилоге или монографије, придружује се и писац овога рада, асистент Краковског универзитета, Ирена Клеменсјевич.

Рад Ирене Клеменсјевич „Сложенице у новијем пољском књижевном језику“ претставља, како и она сама у поднаслову каже, „покушај систематисања“ сложених речи у пољском књижевном језику новијег доба. И, заиста, читав рад је једна врло детаљна и врло педантна класификација свих сложених речи забележених у речницима пољског књижевног језика са становишта свих оних дисциплина науке о речима у чији домен задиру сложенице. Све је дато у типовима и схемама, у бројкама и процентима. Тако ако је реч о броју сложених речи у пољском књижевном језику наведена је одређена, а не заокругљена цифра: 12.001 сложеница нађена и извађена из тзв. „Варшавског речника“, допуњена примерима из Линдеовог речника који нису забележени у Варшавском као и извесним бројем примера које је сам писац запазио у живом језику. Од те цифре 5 110 или 42,6% отпада на именице, 6.679 или 55,7% на придеве, 38 или 0,3% на глаголе, 73 или 0,6% на бројеве, 41 или 0,3% на прилоге и 60 или 0,5% на заменице. Наведене цифре ипак не претстављају дефинитивни број сложеница у пољском језику, јер, како вели писац, „постоје типови ових речи који се, теориски узевши, могу неограничено градити“. Као пример наводе се комбинације са првим делом: *ról-* (као код нас: полу-) као и огроман број комбинација сложених придева, нарочито оних којима се обележава двобојност.

Цео проблем сложених речи, са врло детаљном систематиком обрађен је у четири засебна дела, и то са становишта грађења речи (I део), флексије (II део), синтаксе (III део) и семантике (IV део). На крају су додате кратке напомене о изговору и писању сложених речи у савременом пољском језику.

У уводу писац износи метод којим се служио при обрађивању и систематисању сложеничког материјала. Ту се на неколико места истиче и наглашава да читав рад има искључиво „описни карактер“ (charakter opisowy) и да се „свесно избегава сваки историзам и историско-еволутивно третирање проблема сложених речи“. Ова искључива описност или синхроничност пишења у обради и систематисању сложеница и претставља у извесном смислу новину у односу на досадање погледе и третирање овог проблема. То ново што нам пружа овај рад огледа се и испољава углавном кроз два основна момента: у дефиницији сложенице и у објашњењу постанка и грађења сложених речи. Зато је потребно да се на ова два питања задржимо и детаљније покажемо пишење погледе и пишење поставке.

У погледу дефинисања сложенице писац нам даје донекле нову, нешто модификовану или боље речи сужену дефиницију. Насупрот уобичајеној дефиницији сложенице (уколико се тачна и прецизна дефиниција уопште може дати) као речи састављене од две или више засебних речи које се тако као саставне и данас осећају у датом језику, Клеменсјевичева износи своје схватање појма сложенице: прво, не говори се о саставним речима већ о коренима (rdzenia) одн. основама (pniat), и друго, од корена, одн. основа која улазе у склоп сложенице тражи се да имају своје самостално значење, своју засебну „мисаону садржину“. Сложене речи чији саставни делови са савременог језичког гледишта не претстављају „коренске“ творевине, тј. немају самостално значење и засебну мисаону садржину не могу се сматрати сложенима. За такве некоренске творевине, за речи без свог самосталног значења и засебне мисаоне садржине писац сматра префиксе и предлоге уопште. Према њеном мишљењу, а ту она усваја и цитира мишљење Лера-Сплатвињског, префикси и предлози су некада, у далекој прошлости доиста били засебне речи образоване од именичких или заменичких основа, али данас они немају више своју засебну мисаону садржину већ служе једино за модификацију коренског значења или врше исту синтаксичку функцију као и наставци (końcówki). На основу тога закључак и пишење и Лера-Сплатвињског гласи: речи сложене са префиксима и пред-

лозима нису сложенице, нису сложене већ просте проширене речи (*proste razwinięte*).

Оваквим критеријумом и оваквим схватањем сложеница служио се писац како при одабирању сложеничког материјала тако исто и при даљој обради и систематици сложених речи у пољском језику. На тај начин је из категорије сложеница, а тиме и из дате цифре и уопште из систематисања, избачена читава група глагола сложених са префиксима и исто тако бројна и продуктивна група сложеница са предлозима типа: пољско: *naparstek, poniedziałek, Przymorze, Zagórze* (наше адекватно: *напрстак, понедељак, Приморје, Загорје*) и сл. Обе ове велике и продуктивне групе речи сматране су и сматрају се сложенима и као такве заузимају одређено место у систематисању и класификацији сложеница у словенским језицима.

Друга новина односи се на начин грађења сложених речи. У првом делу свога рада који носи наслов „Грађење речи“ (*Słowotwórstwo*) писац износи нов поглед на облички састав и настајање сложених речи и даје сасвим нову поделу сложеница с обзиром на њихов постанак. Насупрот уобичајеној подели на сраслице или сложенице које настају новијим срастањем готових облика и сложенице са спојним вокалом (које су такође настајале срастањем, али старијим, дофлексиским), писац дели у свом раду све сложене речи пољског језика на три, односно пет група према врсти „форманта“ (*wykładnika*) који она сматра обавезним делом првог члана сложенице. Полазећи од поставке да је основна црта сложених речи њихова „двокореност“, одн, „дво основност“, писац дели сложеницу на два главна „градилачка члана“ (*człony słowotwórcze*) од којих први од почетка речи обележава словом А, а други знаком В. Према томе у сложеници имамо два градилачка центра (*ośrodkі słowotwórcze*) који су уствари две основе (*dwa pnie*) и њих обележава словом Р. Отуд у сложеници разликујемо: основу првог члана (Pa) и основу другог члана (Pb). Тако, например, у сложеницама пољским: *pięćozgłoskowy, gównowarty, dławiszycja* (наше одговарајуће или слично: *петосложни, равпоправни, давигуша*) Pa биће: *pięć-, gówno-, dław-* (наше: *пет-, равно-, дав-*) који се надовезују на основне речи: *pięć(ø), gówno(ø), dław(ić)*. Pb су: *zgłosk-, szuj-* (наше: *слож-, прав-, гуш-*) од основних речи: *zgłosk(a, wart(y), szuj(a)*. Око ових „градилачких центара“ (Pa и Pb) окупљају се различити форманти (*wykładniki*) које писац обележава почетним словом W. Једни од њих везују се за Pa, тј. за први

члан сложенице, као што су: -o-, -ø-, -i- уз прве чланове: *pięcio-
gowno-*, *dławi-*, и њих писац обележава знаком Wa. Други пак
везују се за Pb, или за други члан сложенице и писац их обеле-
жава са Wb. То су у поменутиим примерима: -ow-(y) из члана
-zgiłskowy-, -ø-(y) из -warty и -ø-(a) из члана -szyja. Тако је писац
дошао до јединствене ехеме о саставу сложенице коју и прет-
ставља у облику математичке формуле или линеарне једначине:

$$A + B = (Pa + Wa) + (Pb + Wb)$$

Поставивши овакву шему обличког састава сложенице писац
даље у овом делу рада систематиче све сложене речи с обзиром
на врсту основа (Pa и Pb) и на врсту форманата. Први начин кла-
сификовања по врсти основе не претставља ништа ново. То је
просто описивање и израчунавање у процентима свих постојећих
комбинација према врстама речи које улазе у састав сложеница
у пољском језику. Нов је пишев покушај систематисања и поделе
по врсти форманта и то оног који долази уз основу првог члана
сложенице (Wa). Говорећи о формантима писац истиче обавезност
и неопходност форманта уз основу првог члана сложенице који
тако модификује садржину основе првог члана да је она тиме
готова и спремна да уђе у склоп садржине A+B или заједничке
садржине целе сложенице. „У свакој сложеној речи — вели писац
— садржина члана A претставља извесну семантичку целину која
заједно са садржином члана B ствара значење целе сложенице.
Зато се у свакој сложеници мора извршити модификација садр-
жине Pa садржином Wa, а то значи да свака сложеница мора
имати Wa“. У функцији ових форманата уз основу првог члана
сложенице јављају се у пољском језику: -o-, -i-II-y- и -ø- („нула
морфема“). На тај начин писац све сложенице у пољском језику
с обзиром на њихов постанак и грађење дели на три типа, три групе:

1) групу са формантом -o-, напр. у речима: *pięci-o-zgiłskowy*,
dług-o-szyjny, *mich-o-móg* (уп. наше: потосложан, дуговрат, мишо-
мор и сл.) и таквих сложеница има у пољском језику 66% од
дате цифре;

2) групу са формантом -i-II-y- (пољска алтернација: -i после
меких, -y после функционално тврдих), напр. *dław-i-szyja*, *wierc-i-
pięta*, *burgz-y-mucha*, и сл. (уп. наше: давигуша, вртиреп, хлапи-
муха и сл.). Таквих сложеница има у пољском 20%, и

3) групу са „нула“ формантом (-ø-) напр. *równo-ø-warty*, *lek-
se-ø-waryś*, *bogu-ø-miły*, *trzy-ø-sta*, и сл. (уп. наше: равноправан,
омаловажити, богумил, триста, и сл.). Процент оваквих сложе-
ница у пољском језику износи 32%.

Ако дубље и детаљније анализирамо овакву пишчеву поделу сложеница на три групе видимо да она много потсећа на стару, традиционалну поделу сложеница по постанку, само нешто мало модификовану и модернизовану. Та модификација се у првом реду односи на категорију тзв. императивних сложеница. Ту је писац сасвим у праву када са савременог језичког гледишта издваја ове сложенице у засебну групу и њихово настајање и грађење у савременом језику и за савремено језичко осећање објашњава на поменути начин, тј. помоћу форманта [-i-||-y-]. Уопште са савременог језичког становишта категорија ових сложеница у словенским језицима доста је мутна и нејасна. У пољском језику то је још компликовано обликом императива који је у савременом језику изгубио крајње -i тако да се данас завршава на мек (одн. функционално тврд) сугласник или на -j. Та чињеница је и дала разлога писцу да са савременог језичког гледишта у некадашњем императивном наставку -i види данас само механички формант за грађење сложеница или како бисмо то у духу традиционалне терминологије рекли спољни вокал (-i-||-y-). Прихватљиво је у том погледу и пишево објашњење ретких примера типа: zbiegał grosz и сл., исп. наше: нечујглас, кљујдрво, и сл.) где се -j- третира само као један вид, једна варијанта форманта, од спојног вокала -i-||-y-. Трећа пишчева група сложених речи у пољском језику са формантом „нула“ (wykładnikiem zera) потпуно се поклапа са традиционалном групом сложеница које настају срастањем готових облика. Тај термин је врло услован и неодређен и писац га је, изгледа, употребио да би остао сасвим доследан свом описном методу у систематисању сложених речи. Иначе он не претставља никакву нарочиту новину нити доприноси јаснијем објашњењу грађења сложених речи као што је случај са издвајањем тзв. императивних сложеница у засебну групу према начину њихова грађења.

У осталим деловима свога рада, флексији, синтакси и семантици сложених речи писац иде утртим стазама традиционалног систематисања сложеница у словенским језицима. Ипак мислимо да је у последњем делу рада који носи наслов „семантика“ писац у извесном смислу претерао у своје искључиво описном третирању сложених речи. Говорећи и делећи сложенице према њихову значењу на есоцентричне и есоцентричне писац наводи несразмерно висок проценат ових последњих. Према његовој систематици проценат есоцентричких сложеница у пољском језику износи 29%. Откуда то када је особина словенских језика, па и пољског језика

да не трпи тзв. формалне сложенице? Два су разлога за ово: први, писац је узео и обрадио масу сложеница које претстављају вештачке творевине, вештачке копије према страним узорима, противне духу пољског језика и које је језик избацио из употребе или се нису ни одомаћиле у употреби. Такве су, например: *kuchniopie*, *bogorozum*, *makodanie*, *komedioopera*, *balsamodrzew*, и много других сличних. Све овакве сложенице узете су у обзир при систематисању, мада и сам писац признаје да се ту пре и чешће употребљавају синтагме: *piec kuchenny*, *danie makowe*, *drzewo balsamowe*, и сл. Други разлог лежи у пишком третирању и схватању појма есоцентричности сложеница. Писац га схвата много шире и сматра есоцентричнима по значењу све оне сложенице чији се други део лексички поклапа са основном речи у самосталној употреби. Тако се, например, као есоцентричне третирају и детерминативне сложенице типа: придев + именица, као што су изрази: *Wielkanoc* (Ускрс), *psiadusza*, *babikęs*, *koniogon*, *koziskok* (разни називи биља) и сл. иако ове речи имају сасвим ново значење различито од значења саставних делова. Такве сложенице писац убраја у групу есоцентричних мада их ипак издваја у посебну групу тзв. „Метафоричких сложеница“ (*przenośniowych*). То је једна нова, посебна пишчева систематика свих сложених речи на оснсу „садржинске претставе“ њихове (*treści przedstawieniowe*).

Овај рад Ирене Клеменсјевич узет у целини и са пишком оградом да је то „покушај систематисања“ са „искључиво описним карактером“ претставља леп и користан прилог систематизи сложених речи у пољском савременом језику. Својом богатом и многостраном систематиком, врло педантно и детаљно обрађеном, рад може да послужи као пример и потстрек за слично систематисање сложеничког материјала и у другим словенским језицима. О сложеницама у нашем језику исп. Јована Живановића, Сложене речи у српском језику (и тамо наведену литературу), Глас САН LXVIII, 1904, 175—207.

Свеш. Николић

Допуне уз чланак „Историски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима“ (в. стр. 124).

1) У моме чланку се стално говори о романском и албанском утицају у вези са споменутом цртом црногорских говора. Ако се прихвати мишљење N. Jokl-a (Untersuchungen, Berlin и Leipzig 1923) да Арбанаса није било у данашњим њиховим сједиштима све до 11 в., када се они ту први пут спомињу, онда су зетски говори 10—11 в. били само под утицајем романског говора у Зети (односно Дукљи), а албански утицај је дошао касније, свакако после 11 в., али не касније од почетка 13 в. Два вијека сусједства и етничког мијешања била су довољна да албански језик отпочне дјеловати на зетске говоре у истом смислу у коме је дјеловао језик дукљанских и албанских Романа већ од раније. Спорим романским утицајем у почетку — можда се најбоље да објаснити дуго трајање губљења глаголске рекције у зетским говорима. Кад се романском утицају придружио и албански, онда се овај процес могао развијати знатно брже.

2) Значајне дијалекатске подударности између данашњег барског (мрковићког) говора и говора Крајине 13 в. (стр. 120—121) не могу се данас провјерити јер је српски језик у Крајини већ одавна истиснут. Уколико старији Крајињани говоре српски, они су га морали научити изван свога краја. Ја сам ипак био не мало изненађен кад сам на цетињској пијаци чуо старијег Крајињанина, који је служио војску у Мостару прије 30 година, како досљедно говори екавски изговарајући притом $\bar{e} < \bar{v}$ затворено као и данашњи Мрковићи (*шѣраш*, *вѣра*, *вѣше^{ар}*; *млѣко*, *сѣно*, *лѣпо* и сл.). У потрази за изговором \bar{v} -та јужно од Сутормана и Румије, ја сам нарочиту пажњу посветио нашим старосједиоцима у Скадру, којих је било на почетку овог вијека 184 породице (Селицев, Славянское население в Албании, 91). Они су изговарали мј. \bar{v} -и, а мј. \bar{v} -је (*вѣк*, *врѣме*, *грѣх*, *звѣзда*, *лѣк*; *лѣп* — *лѣпа*, комп. *лѣпши*; *мѣх*, *нѣприд*, *рѣшко*, *рѣч*, *ришѣш*, *сѣд*, *сѣна*, *свѣшу бѣли!* *слѣп* - *слѣпа*; *смѣх*, од *смѣха*; *снѣг*, *срѣда*, *сѣрѣла*, *шѣло*, *шѣсто*, *свѣћа*, *црѣва*,

цйло млйко, кдливка; — вјѣра, вјѣшар, двјѣсѣа, ђевдјка. ђѣд, лѣшо, мјѣра, пјѣна, сѣвер). Дакле, исто онако као што говоре муслимани у Титограду и у више оаза по Босни и Херцеговини (Решетар, *Der štokavische Dialekt*, 77—86).^{*} Да ли развитак ђ-та у Мрковићима, Крајини 13 в. и Скадру претставља усамљене појаве или су сви ови говори чинили дио једне у основи екавске области која се могла наслањати на наше говоре сјеверне Албаније и оне говоре који су се у прошлости кретали од Призрена и Дрима према Скадру (Селищев, о. с., 52), — није јасно. Ми не знамо ни то је ли скадарски икавизам прошао кроз исте фазе као и титоградски (Решетар, о. с., 80) или је у Скадру $\bar{ѡ} > \bar{ѣ}$ (затворено *e*) као код Мрковића и даље $\bar{ѣ} > и$.

Л. В.

^{*} Скадарске икавизме, са њиховим карактеристичним акцентом, узео сам од лица које је дјетињство и младост провело у једној скадарској породици која живи у Улцињу.

О НАРОДНОМ ГОВОРУ У ГРУЖИ

У Јужнословенском филологу XVIII 1949—1950, стр. 406, објавио је Павле Ивић кратак приказ о мом раду *Животи и обичаји народни у Грузи*, који је објављен у Српском етнографском зборнику књ. LVIII, 1948. Последњи став приказа гласи овако: „На приложеној карти на крају књиге уцртана је граница наречја, али без објашњења којих наречја. Притом та граница ниуколико не одговара подацима у тексту (стр. 22—23)“.

Обе Ивићеве констатације нису тачне. У свом раду, на стр. 23, изнео сам о народном говору у Грузи, уз друге податке, ово: „Источно наречје се шири у Грузи преко школа... Оно је потиснуло јужно наречје у Грузи у последњим десетинама прошлога века, а данас се чује само у насељима према рудничким селима. Етничка граница Грузе према Лепеници и Левчу чини изразиту границу народног говора у Грузи с једне стране и косовско-моравског говора у Левчу и Лепеници с друге стране“. Ако се ови подаци пажљиво упореде с повученим границама наречја на приложеној карти, онда ће се очигледно видети да су оба Ивићева приговора нетачна.

Ивић је нашао да „сасвим мало дијалектолошког материјала дају текстови песама на стр. 371—412“. Наше жеље су једно, а чињенице су друго; испунити жеље значило би огрешити се о чињенице. То се никако не би смело препоручити истраживачима народних песама.

П. Ж. Петровић

БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија за 1952

расправа и дела из словенске и индоевропске филологије
која су изашла у Југославији и Трсту

Ову библиографију израдили су: *Божо Видоески, Лука Вујовић, Јанез Логар, Берислав Николић, Нада Сенић, Пејтар Сладојевић, Олга Тодоровић-Банковић, Рада Угринова и Маће Храсће.*

Скраћенице

ГЗ63ШФ	Годишен зборник на Земјоделско-шумарскиот факултет на Универзитетот, Скопје
ГЗ6СФФ	Годишен Зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, Историско-филолошки оддел, Скопје
Гласник ЗМС ГлЕИ	Гласник Земаљског Музеја, Сарајево Гласник Етнографског института Српске академије наука, Београд
ГлСАН	Гласник Српске академије наука, Београд
ГлСГДр	Гласник Српског Географског друштва, Београд
DZS	Državna založba Slovenije, Ljubljana
Djela JA	Djela, izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
ЖА	Živa antika — Жива антика — Antiquité vivante, Skoplje — Скопје
З6ФФ	Зборник Филозофског факултета, Београд
ИГ	Историски гласник, Београд
ИЧ	Историски часопис, Београд
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
КпјN	Književne novine, Beograd
ЛдР	Ljudska pravica, Ljubljana
ЛМС	Летопис Матице српске, Нови Сад
ЛјД	Ljubljanski dnevnik, Ljubljana
МЈ	Македонски јазик. Билтен на Катедрата за јужнословенски јазици при Филозофскиот факултет, Скопје
МП	Медицински преглед, Скопје
НИН	Недељне информативне новине, Београд
НЈ	Наш језик, Београд
НМ	Нова Македонија, орган на Народниот фронт на Македонија, Скопје

NObzorja	Nova obzorja, Maribor
NS	Novi svet, Ljubljana
ПД	Просветно дело. Орган на Педагошкото друштво на НРМ, Скопје
PDk	Primorski dnevnik. Trst
Пос. изд. САН	Посебна издања Српске академије наука, Београд
PSKJ	Pitanja savremenog književnog jezika, Sarajevo
Rad JA	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
С	Современост, Списание за литература, уметност и општествени прашања, Скопје.
SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
САН	у појединим насловима: Српска академија наука
СЕЗ6	Српски етнографски зборник, Београд
СЗ	Социјалистичка зора. Орган на Централниот Комитет на Комунистичката партија на Македонија, Скопје
СКЗ	Српска књижевна задруга, Београд
Спом	Споменик Српске академије наука
SPog	Slovenski pogočevalci, Ljubljana
Ст	Старинар (орган Археолошког института САН, нова серија) Београд

Називи осталих часописа и листова нису скраћивани.

I Филозофија и језик

1. Белић Александар, О значају језичког осећања за вршење синхроничне језичке анализе, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 323.

Аутор говори о значају језичког осећања за анализу суштинске природе језичких факата и износи улогу језичког осећања у издавању општих делова (корена и основе) речи.

2. Белић А., О књижевним језицима, ЈФ XIX (1951—1952) 1—16.
Резиме на француском.

3. Белић д-р Александар, О префиксима и наставцима (у вези с ранијим излагањем о општем делу), ГлСАН IV, св. 2 (1952) 325—326.

Проф. Белић говори о појави коју је назвао депрефиксацијом. Префикси се преносе из глагола на придеве и предлоге са значењем стеченим у глаголској вези. Ово је доказ да префикси живе у језику као аутономни делови, што није случај са суфиксима. В. бр. 1

4. Глушчевић Зоран, Поезија, језик и мишљење, Књижевност VII св. 10 (1952, Београд) 319—325.

Размишљања о односу поезије, језика и мишљења.

5. Грицкат Ирена, Поводом једне структуралистичке студије, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 326.

Аутор даје приказ структуралистичких идеја уопште, а посебно структуралистичке књиге данског научника Х. К. Серенсена, кога, углавном, негативно критикује. Студија Серенсена је о глаголском виду и времену, а рађена је структуралистичким методом.

6. Guberina Petar, Zvuk i pokret u jeziku, izd. Male knjižnice Matice hrvatske (1952, Zagreb) 1—219.

Писац улази у големо подручје језичног израза с помоћу природних елемената звука и покрета. Држећи се основних начела женевске и прашке лингвистичке школе, Губерина износи плод свога вишегодишњег проучавања језичног израза. Дјело је подијелио у пет поглавља. У првом поглављу писац расправља о дијалектичном јединству и супротности између звука и покрета у природи и у језичном изразу. У другом поглављу говори о реченици. У трећем прелази на опће лексичко, морфолошко и синтактично подручје. У четвртм говори о примјени теорије о вредностама говорног језика и ријечи на књижевни текст. У петом поглављу на анализи умјетничких текстова наших и страних књижевника примјењује „свој основни принцип, да се ритам стално гради на вредностама говорног језика и да он претставља основни израз умјетничке, мисаоно-осјећајне креације, у концепцији и у изразу“.

М. Х.

7. Guberina Petar, Povezanost jezičnih elemenata, izd. Male knjižnice Matice hrvatske (1952, Zagreb) 1—430.

Ова књига прави органско јединство с књигом „Звук и покрет у језику“. Раздијелена је у 12 поглавља: 1. о принципу повезаности језичних елемената, 2. о неким предрасудама на подручју проучавања елемената језичног израза, 3. о неким лингвистичким предрасудама на нелингвистичким подручјима, 4. вањска стварност — стварност мисли — стварност језика, 5. појавни лик природе, људског живота и језичног израза, 6—10. елементи укидања (премештавања) одвојености језичних елемената: стварност, процес, вредноте говорног језика, контекст, афирмација и негација, јединство врста ријечи, 11. примјена јединства именице и глагола на сложене реченице, 12. примјена јединства именице и глагола на „слагање времена“.

М. Х.

8. Ивић Милка, О проблему падежне системе у савременој лингвистици, ГЛСАН IV, св. 2 (1952) 324—325.

„У раду су додирнута ова, по мишљењу аутора, основна питања за принципску дискусију:

1. шта је све падежни облик;

2. са којих све страна треба прићи проучавању падежа и шта се све поставља као проблем при таквом проучавању;

3. да ли је падеж синтаксичка или морфолошка категорија.

На крају излагања дат је краћи критички осврт на метод структуралиста и на домаћај њихових досадашњих испитивања са суочавањем основних теориских поставки Хјелмслева и Јакопсона“.

„... посвећен је цео један одељак разматрању природе предикативног номинатива и његовог односа према субјекатском номинативу“.

9. Ивић Милка, Р. Ф. Микуш, A propos de la Syntagmatique du professeur A. Belić, ЈФ XIX (1951—1952) 344—373.

После критике штампано је објашњење претседника Словеначке академије знаности и уметности о Микушевој књизи.

Резиме критике на француском.

10. Jonke Ljudevit, Zvuk i pokret u jeziku, Zagreb, 1952, str. 219, Jezik I (1952, Zagreb) 93—94 (osvrt). В. бр. 6.

11. Jonke Ljudevit, O slobodi i postojanosti književnog jezika, Jezik I (1952, Zagreb) 65—68.

12. Kostić Đorđe, Poezija i mogućnost jezika, KnjN V, br. 62 (1952) 4 i 7.

Критика чланка Миодрага Павловића „Језик и поезија“, који је објављен у 9 броју „Сведочанстава“.

Није примарна сврха поезије истраживање могућности језика. Разуме се, речи кроз употребу уопште обогаћују своја значења, па се то богаћење врши и онда када се оне употребе у поетском стварању. Само је језик поезије много сложенија ствар него што то Павловић мисли. Поезија „развија мелодиске елементе говора и не само те елементе, она распоређује акустичку структуру речи и њихових гласова у шире јединство, а то је несумњиво богатство мелодијских саставака, усклађених и тако чврсто повезаних да сва збивања у њиховим процесима само пружају безграничне могућности варирања унутрашње гласовне акустике, која, иако је физикална, објективна, изражена као распоред акустичке енергије и мерљива и опипљива, није ослобођена друштвене историје која је градила језик заједно са изграђивањем људског мишљења“. В. бр. 15.

Б. Н.

13. Павловић М [иливој], Astrid Boeklund, Die Univerbierenden Verkürzungen der heutigen russischen Sprache — Uppsala 1940, ЈФ XIX (1951—1952) 265—271.

14. Павловић М [иливој], Karel Ohnesorg, Fonetická studie o dětské řeči. — Étude Phonétique sur le langage de l'enfant — v Praze 1948. Nakladem Filozofické fakulty University Karlovy, ЈФ XIX (1951—1952) 259—264.

15. Павловић Миодраг, Језик и поезија, Сведочанства I бр. 9 (1952, Београд) 15.

Језик је средство песничког израза. Модерна књижевност, користећи веома спретно и инвентивно то средство, прави, по пишевом мишљењу, велике подвиге и даје неочекивано смеле резултате. Писац овога чланка покушава да покаже узајамни однос језика и поезије: како језик стваралачки утиче на поезију и како поезија стваралачки утиче на језик. Само, овај је покушај учињен без лингвистичке спреме, а, изгледа, и претензија. Нетачно је, усто, мишљење да је примарна сврха поезије истраживање могућности језика. В. бр. 12. Б. Н.

16. Стевановић Б. М., Антички мислиоци о пореклу језика, ЖА I, св. 2 (1951) 266—270.

Резиме на француском.

17. Стевановић М., А. Белић, Око нашег књижевног језика — Српска књижевна задруга, коло XLV, књ. 312. Београд, 1951, в. бр. 303.

II О словенској језичкој заједници и словенским језицима

17а. Баришић Франьо, Приск као извор за најстарију историју Јужних Словена, Зборник радова САН XXI, Византолошки институт књ. 1 (1952) 52—63.

Резиме на француском.

18. Грицкат-Вирк И., Још о трећој палатализацији, ЈФ XIX (1951—1952) 87—110.

Резиме на француском.

19. Живановић д-р Ђорђе, „О Турској хроници“ Константина из Островице ГлСАН IV, св. 1 (1952) 142—143.

Референт расправља о пореклу писца и о језику којим је дело писано и закључује да је писац Константин, пореклом рудар из Новог Брда, а да је он своје дело „Турска хроника“ написао на пољском језику. Доказ за ову хипотезу јесте пропуштање гласа х у пољском тексту, што је особина српског језика пренета и у научени пољски језик. Још једна потврда овој хипотези је појава десетерца, који је иначе карактеристичан за српску народну поезију.

20. Марић Светислав, Преглед страних славистичких часописа, Зборник Матице српске, серија друштвених наука 4 (1952, Нови Сад) 169—174.

Приказ часописа: *Revue des études slaves, The Slavonic and East European Review* и *Oxford Slavonic Papers*.

21. Митропан Петар, Покушај Вука Караџића да реформира руски правопис, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 143—144.

„Референт говори о томе како је Вук назрео потребу те реформе, како ју је схватио — и о практичној примени његових сватања приликом путовања у Русију 1819 године“.

22. Nahtigal Rajko, *Slovanski jeziki. Druga, popravljena in pomnožena izdaja*. V Lj. Izd. Univerza. Filozofska fakulteta. 1952. XXIV + 326 str. 8°.

III Етимологија, историја речи, тумачење речи, збирке речи

23. Банашевић д-р Никола, Ко је увео реч *gamin* у француску књижевност? ГлСАН IV, св. 2 (1952) 348.

Побија тврђење В. Ига да је он први увео реч *gamin* у француску књижевност и износи да је то, „по свој прилици“, учинио Henry Monnier 1830 године.

24. Белић А., Југославија и сродне изведене речи (поводом скорање дискусије у Редакцији нове Југословенске енциклопедије), НЈ, н. с. III св. 9—10 (1952) 287—290.

Именица *Југославија* начињена је према придеву *југославенски* који је некад био у врло широкој употреби. Придев *југословенски* тачније одговара придеву *словѣнскѣ* а придев *југославенски* добивен је према руском *славянский*, лат. *slavus*, нем. *slavisch*, фр. *slave*. Иначе је придев *југословенски* начињен према придевима *југоисточни*, *југозападни* у којима *југо-* има придевско значење.

25. Будимир Милан, 'Ελλάς-Ελλην, Зборник радова САН ХХI, Византолошки институт књ. 1 (1952) 17—28.

Кратак резиме на латинском.

26. Budimir Milan, *Particulae Pelasticae* I, II, III, ЖА I, св. 1, 2 (1951), II, св. 2 (1952); 68—77, 222—244, 184—204.

О остацима пеластичких речи у класичним језицима.

Резиме на латинском.

26а. Grives Fran, *Σφρῆστοῦν* — *synthronos*, в. br. 153.

27. Grošelj Milan, *Ετυμα Γραεσα* ЖА I, св. 1, 2 (1951), II, св. 1, 2 (1952); 121—131, 253—265, 65—77, 205—220.

Резиме на француском.

28. Grošelj M., *Etyma latina* ЖА I, св. 2 (1951), 249—252.

Резиме на француском.

29. Degmedžić Ivica, *Rezultati putovanja arheološke ekipe Jugoslavenske akademije po Slavoniji*, KnjN V, br. 51 (1952) 9.

Чланак са лингвистиком има само утолико везе што се, прво, на основу имена Београда — *Singidunum* закључује „да су прастановници Београда били Трачани и Келти...“; друго, што се име објекта Котроман (који се налази западно од пута Бабина-Греда — Крушевица) тумачи као *castra Romana*.

29a. Djordjević Desanka, *Знаčenja reči koje se odnose na nedostatak vida*, *Zbornik radova u čast II kongresa slepih Jugoslavije* (1952, Beograd) 132—147.

О семантици речи *слеп* (и сродних речи) и њиховом односу према речи *ћорав*.

30. Елезовић Гл[иша], *Дереж, дереш, мацан, мацке, мацко, јарам, чекрле*, PSKJ IV, кпј. II, св. 2 (1952) 330—346. (Рубрика „Из рјечничке грађе“).

Даје објашњење значења ових ријечи, њихову појаву у нашим дјелима и изворима, њихово поријекло.

31. Елезовић Глиша, *О именима Шапца кроз векове*, ГлСАН III, св. 1 (1951) 173—175.

„Писац у овом чланку покушава пре свега да забележи сва имена која је кроз векове Шабац носио, затим да утврди како су се та имена смењивала и како је најзад Шабац коначно потиснуо ова друга имена“.

32. Елезовић Глиша, *О имену Шапца кроз векове — Заслон град на Сави, град Сава, Шабац, Bögürtlen, Bögürdelen*, ГлЕИ књ. I, св. 1—2 (1952) 37—59.

Аутор помиње сва имена Шапца и расправља о њиховом пореклу. Најстарији је назив Заслон, који је познат из наших старих рукописа. Срж дискусије је око имена Шабац. Антоније Бонфини први помиње Шабац, као град који су Турци подигли, а само име као турско. Из овог извора овај се податак ширио, мада нема ни једног турског текста где би се нашао назив Шабац. Други су опет сматрали (историчар Печевеја и писац дечанског летописа) да је име Шабац српског порекла. А трећи, писци наших кратких летописа, да је грчко. Турска имена су *Bögürtlen, Bögürtlen, Bögürdelen, Bögürdelen*.

Резиме на француском.

33. Жупанич Н., *Либуришко и истарско острво Cissa и значење овог географског имена*, ИЧ III (1951—1952) 233—248.

Анализом текста античких писаца, аутор долази до закључка да је *Cissa* данашњи Паг. Стари назив је скоро сасвим изгубљен; сачувао се у називу засека Чашке. *Cissa* > *čьcha* > *čaša*.

Плиније некад употребљава израз *Gissa*, а некад *Cissa*. Даје се етимологија оба ова имена. Назив *Cissa* је неиндоевропског порекла (пелагиског), а исто тако и *Gissa*. Оба назива имају у пелагиском значење „камен“.

Резиме на француском.

34. Ковачевић Јован, „Грана“ и „чоа парагуна“ народних песама ИГ (1952) 127—129.

Овде се говори о значењу ових израза и они се доводе у везу с деловима византиске ношње.

35. Креševljaković H[amdija], Vanje u Bosni i Hercegovini (1462—1916) изд. „Svjetlost“ (1952, Sarajevo).

На страни 61 писац говори о ријечи *хамам* — „Хамам у рјечнику“. Први турски докуменат у коме се спомиње хамам у Босни потиче из 1462 год., „а најстарија народна пјесма која говори о хамаму је она под бројем 32 у Ерлангенском рукопису »Старих српско-хрватских народних пјесама« ” (др. Г. Гезман). Налази се у Вукову, Броз-Ивековићеву и у Рјечнику Југославенске академије.

На крају књиге писац даје и Тумач мање познатих ријечи. Н. С.

36. Лалевих М. С., Значење речи и израза, PSKJ IV, књ. II, sv. 2 (1952) 347—350.

Тумачи ове ријечи и изразе; 1) обијана, 2) патиковати, потиковати 3) пијучни, пијучник, пилучник, пилати, 4) нагунути, 5) ка кучка на решето, 6) оно-дит' и 7) живети под јаде. Лалевих је пропустио да обиљежи акценат ових ријечи (осим у примјеру живети под јаде). Н. С.

37. Мајнагић Н., Hegelohova griješka, ЖА II, св. 2 (1952) 225—233.

Говори се о томе како је овај грчки глумац погрешно изговорио реч γαλήν' (тишина) као γαλήν (мачка) и тумачи разлика у изговору ових речи.

Резиме на немачком.

38. Марић д-р Растислав, Ситни прилози из археологије и епиграфике, ГлСАН III, св. 2 (1951) 310—311.

Између осталог и ово: „Иако је још пре пола века Бруншмид показао да су имена *Blaziza* и *Milizza* у натписима СЛ III 8291 и 8294, на основу којих је Шулице закључио да је у илирском језику постојао суфикс — *izza*, српска, ипак и данас има научника који та имена сматрају илирским“.

39. Марић Растислав, Прилози античкој историји наше земље, ГлСАН III, св. 1 (1951) 148—150.

Писац проучава античке називе река, места и племена и остале податке у вези с тим.

40. Марић Растислав, Студије из историје, језика и старине, Једна стара општебалканска реч: магаре, Глас САН ССIII, н. сер. 1 (1951) 98—101.

Писац одбацује етимологију Густава Малера за српску реч магарац, која по Малеру води порекло од грчке речи γομάρι. По аутору, та етимологија се не може примити зато што би се морала претпоставити метатеза гласова која није позната индоевропским језицима. Аутор сматра да је реч *магарац* постала од придева **magar* — суфиксима *-сь*, *-ica*. Овај се придев налази и у грчком деноминативном глаголу μαγαρίζω који значи „каљам, прљам“. Основа **magar* — је прво била име животиње која се код паганских народа употребљавала у мађиске сврхе, па је основа **magar* — касније добила значење *пагански, незнабожачки*, а и ово се придевско значење изменило доцније као, рецимо, у грчком до *прљав, поган*. На крају писац даје закључак о пореклу ове речи: „... како је налазимо само у речима из балканских језика, то би она, можда, потицала из неког старог балканског језика, илирског или трачког, ...“

Резиме на француском.

О. Т. Б.

41. Марић Растислав, Студије из историје, језика и старине, Прилози античкој историји Београда, Глас САН ССIII, н. сер. 1 (1951) 83—87.

Писац утврђује порекло речи, односно назива, данашњег Београда, *Singidu-*

лит, и на основу тога закључује о становницима града и околине у прекељско, односно преримско, време.

Резиме на француском.

42. Марковић Мирослав, Прилог топономастици средњевековне Македоније, ИЧ III (1951 – 1952) 253—255.

Аутор наводи низ имена места из једног грчког натписа који се налази изнад јужних врата цркве Константина и Јелене у Охриду и који је недавно објављен (транскрипцију, превод и белешке дао је исти аутор у Старинару II (1951) 185—192). Ниједно од ових имена се не налази у повељама и осталим историским споменицима. Нека од њих се могу идентификовати са доста сигурности.

Кратак резиме на француском.

43. Павловић д-р Миливој, Камен станац и везивање душе, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 201—203.

Даје тумачење речи *станац*.

43а. Павловић д-р Миливој, Речи које означавају недостатак вида, *Naš život* 4, год. II (1951, Beograd) 291—296.

Пошто је размотрио разне могућности према стању у индоевропским језицима, аутор закључује да за полазну тачку у тумачењу словенске речи *слей* треба узети значење несамосталности, потребе за нечијом помоћи и сл. исп. лит. *šelpiu* — *šelpiti* „помоћи“, germ. *help* итд.

44. Павловић Радослав Љ., Кулизе (Порекло и старина), ГлЕИ књ. I, св. 1—2 (1952) 9—36, в. бр. 576.

45. Петрушевски М. Д., *Elementa*, ЖА I, св. 1 (1951) 137—144. О етимологији и значењу ове речи.

Резиме на француском.

46. Петрушевски М. Д., *Obscenus*, ЖА I, св. 2 (1951) 294—301. О етимологији и значењу речи.

Резиме на немачком.

47. Петрушевски М. Д., *P. S. ЖА II*, св. 1 (1952) 109—110.

Поводом чланка П. Скока ПРОИЕ у истом броју часописа.

48. *Petruševski M. D., Quid significet χαρζιροφραγοβσα*, ЖА II, св. 1 (1952) 97.

49. *Petruševski M. D., Quomodo Graeca vox χελιδόν exstiterit*, ЖА II, св. 1 (1952) 80.

50. Поповић И., О словенским коренима **boǝ-* и **pro-* и неким њиховим дериватима, *ЈФ XIX* (1951—1952) 159—171.

Резиме на француском.

51. *Putanec Valentin, Onomastički prinosi na temelju mletačke kronike Martina da Canal, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku I—1* (1952) 171—181.

На темељу дјела *Martina da Canal, „Cronique des Veneciens“* (*Archivio storico italiano*, t. VIII, 1845) 268—766 писац тумачи топониме: Дубровник, Биоград на Мору, Славонија и Задар.

М. Х.

52. Радојчић Н., Оковнице, измишљено или заборављено име за Србе, ЈФ XIX (1951—1952) 111—115.

Резиме на француском.

53. Скок д-р Петар, Топономастика Војводине, Зборник Матице српске, серија друштвених наука 2 (1951, Нови Сад) 57—65.

Побија „наопаку“ теорију д-ра Борислава Јанкулова о постању наших топонима, хидронима, оронима и антропонима у Славонији и Војводини.

Резиме на француском.

54. Skok P[etar], O pridjevskim izvedenicama, PSKJ IV, knj. II, sv. 2 (1952) 185—189.

Писац наставља своја излагања о придјевским изведеницама: о топониму Бијељина и о изведеницама топонима Осојник код Дубровника („... ако у току времена топоним промијени основу или наставак, *gehnicum*, *ethnicum* и *kteticum* равнају се по старој основи и не слиједе реформу“).

55. Skok Petar, Postanak Splita, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku I—1 (1952) 19—62.

Сплитска топономастика романског и хрватског подријетла. Солинска топономастика.

56. Skok Petar, Supetarski kartular, Djela JA, knj. 43 (1952) 235—312.

Лингвистичка анализа „Supetarskog kartulara“, који се лат. зове „*Iura sancti Petri de Gomai*“. То је збирка историјских докумената из краја 11 стољећа писаних на лат. језику. Рад је подијељен у ове дијелове: ортографија, романизми, славизми, однос према класично-латинском језику, испитивање ономастичког материјала (лична имена; хрватска лична имена, хрватски надимци, романска лична имена, романски надимци, кршћанска имена, библијска имена, римска имена, лична имена непознате провенијенције, антропонимички систем Картулара, имена народа), топономастички материјал (хрватска мјесна имена, романски и предромански топоними), лексичко испитивање. За нас је врло важна тврдња проф. Скока да је у 11. стољећу на старохрватском територију замјена гласа *ě* била рефлекс *e*, а не *i*, који сусрећемо у дјелима каснијега времена и у савременим говорима онога краја. Писац ту тврдњу поткрепљује бројним примјерима.

М. Х.

57. Skok Petar, Toponomastički problemi, ИЧ III (1951—1952) 1—39.

Писац је поставио себи задатак да осветли: „а) један стари славенски топономастички тип, који се огледа у старосрпском топониму Дечани (поглавље I); б) топономастику једног нашег краја, којему је у рецентно доба пријетило да постане талијанско насеље (Ријечка топономастика, поглавље II); с) серију топономастичких проблема са наше западне језичке границе, гдје за исти топоним имамо два облика, славенски и романски, и гдје се најбоље може студирати питање предславенског супстрата на основу топономастике. То су студије о топонимима Перој, Савудрија, Бришче, Бовец и Кобарид (поглавље III); и напокон д) студију о тршћанским славенским топонимима, који нам омогућују проматрати ток славенске колонизације у вези са романским градским насељем (поглавље IV)“. Он мисли, према своме искуству, да права топономастика тражи темељите студије на терену упоредо са студирањем историских врела. У петом поглављу се говори о Страбовим називима *Segestica* и *Siscla*.

Резиме на француском.

- 58.** Skok P., ПРОЈЕ, ЖА II, св. 1 (1952) 103—110.
Са postscriptum-ом од М. Д. Петрушевског на македонском.
Резиме на француском.
- 59.** Skok P., Στοιχείον, ЖА I, св. 1 (1951) 18—24.
О семантичком, морфолошком и фонетском развоју ове речи код разних балканских народа.
Резиме на француском.
- 60.** Таховски А. Ѓ., Ferdinand Sommer, Zum Zahlwort, München 1951; Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Jahrgang 1950, Heft 7, S. 100, 8°, ЖА II, св. 2 (1952) 320—322.
Приказ на македонском.
- 61.** Томановић Васо, Д-р Илија Синдик, Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV стољећа — САН, Посебна издања, књ. CLXV — Ист. инст. I (1950) 1-175, в. бр. 426.
- 62.** Филиповић д-р Миленко С., Троњ, сувоземна сојеница у околини Скопља, ГлСАН III, св. 1 (1951) 171.
На основу морфолошке и лингвистичке анализе писац закључује да су „израз *Шроњ* примили Јужни Словени непосредно од Грка, а не од балканских староседелаца или Арбанаса“. Аутор говори за које се предмете употребљава *Шроњ* и како се развило његово значење.
- 63.** Филиповић Мил. С., Капиште, ИЧ III (1951—1952) 265—266.
Поводом констатације П. Скока да се један шкољ крај Ластова зове *Каишише*, аутор износи да у околини Скопља постоји мјесто са три култна извора која се заједнички зову *Каишишец*. (То мјесто се помиње 1300 г. у баштинској повељи краља Милутина обновљеном манастиру св. Ђорђа код Скопља под именом *Каишиш'ц*). Писац сматра да то име потиче од старе ријечи *каишише*.
Кратак резиме на француском. П. С.
- 64.** Намт Josip, Slovenski i slovenački, Jezik I (1952, Zagreb) 28—29.
- 65.** Џор В., Gr. ΠΑΛΛΑΣ, ΠΑΛΛΑΚΗ, ЖА II, св. 2 (1952) 221—223.
Резиме на француском.
- 66.** Šimčik Antun, Nekoliko grčkih riječi u hrvatskom jeziku, Jezik I (1952, Zagreb) 57—58.
Тумачење постања ријечи: беневречи, ћерота и Пађени.
- 67.** Шкриванић Гавро А., Извештај о теренском испитивању насеља из Жичке повеље, ИЧ III (1951—1952) 472.
„Резултат овога теренског испитивања је следећи: утврдио сам да су 38 села и заселака или 66,7% задржали своја средњовековна имена из почетка XIII века“.
- 68.** Шобајић Петар, Дабарско поље, в. бр. 591.

IV Несловенски језици

- 69.** Ajeti Idriz, Nji vështrim rreth përdorimit të konjunktivit, [Осврт на употребу конјунктива], Jeta e re, III, 6 (1951) 416—421.
- 70.** Бабић Славна и Михаиловић Љиљана, Уџбеник енглеског језика, I део, шесто издање, изд. „Научна књига“ (1952, Београд) 8°, 1—226 са сликама,

71. Бабић Славна и Михаиловић Љиљана, Уџбеник енглеског језика (средњи курс), изд. Коларчев народни универзитет (1952, Београд) 8^о, 1—171 + (3).

72. Бајрактаревић Фехим, Како су Турци звали Београд? ИЧ III (1951—1952) 209—225.

Писац на основу турског и арапског језика закључује да треба исправити код нас доста раширено мишљење да су Турци имали за Београд специјални назив — Дар-ул-дихад. Овај назив потиче од арапског израза *dāru'l-ğihād*, који у исламском праву значи „подручје светог рата“, тј. подручје које муслимани још нијесу освојили и које треба да освоје и придијевају је и многим другим градовима.

Резиме на француском.

П. С.

73. Bariq dr. Henrik, Mbi oridjinen e gjuhes Shqipe. Përkëthye: Hasan Kaleshi, Hilmi Thacu, [О пореклу арбанашког језика, Превели Хасан Калеш, Хилми Тачи], Jeta e re, IV, 3, (1952) 205—211.

74. Божић Јелисавета М., Прва енглеска читанка са фонетиком, прегледом граматике и вежбањима, друго издање, изд. аутора (1952, Београд) 8^о, 1—133+(1)

75. Budimir M., Antika i Pelasti, ЖА I, св. 1 (1951) 78—101.

Кратак резиме на латинском.

76. Vidaković Aleksandar, Da li znate Engleski? Praktičan udžbenik za engleski jezik, treće dopunjeno izdanje, изд. Novinsko izdavačko preduzeće Udruženja novinara NR Srbije (1951, Београд) 16^о, 1—346 са сликама.

77. Виријевић Нед., Један нови римски епиграфски споменик из Косовске Митровице, Музеји 6 (1951) 101—104, са сликом.

78. Garrido Božić I. M., в. Stansfield — Popović H. M. и Garrido Božić I. M., бр. 132.

79. Gortan Veljko, „Rječnik stranih riječi“, izdanje „Zore“ Zagreb, 1951, Hrvatsko kolo V (1952, Zagreb) 126—128.

Упозорење на гријешке и неточности у томе „Рјечнику“ које се односе на ријечи латинскога и грчкога подријетла.

80. Gortan V., „Iter ad antrum Bethlemiticum“ Ignjata Đurđevića, ЖА I, св. 2 (1951) 185—205.

Дат је поред осталог превод, метричка и језичка анализа ове Ђурђевићеве песме писане на латинском.

Резиме на француском.

81. Gortan V., Osvrt na prijevod Ljetopisa popa Dukljanina, ЖА I, св. 1 (1951) 148—152.

82. Gortan V., Tradicionalni i klasični izgovor latinskoga jezika, ЖА II, св. 1 (1952) 98—102.

Кратак резиме на француском.

83. Grégoire Henri, Hellenica et Byzantina. Quatre notes dédiées à l'Institut d'Études byzantines de l'Académie Serbe des Sciences, Зборник радова САН XXI, Византолошки институт књ. I (1952) 1—15.

О неким грчким записима.

84. Grošelj M. De accusativi durativi usu, ЖА I, св. 2 (1951) 252.

85. Grošelj M. *Quid φρένες μέλαιναι apud Hom. A 103 significant*, ЖА II, св. 1 (1952) 77.

86. Драшковић Владо, Једна историја француског језика, 36 ФФ II (1952) 417—422.

Приказ књиге: Marcel Cohen, *Histoire d'une langue: le français*. Paris, 1947, éd. Hier et aujourd'hui, in—8, 384 стр.

Резиме на француском.

87. Đurić Miloš N., *Poredbeni venci u Homergovoj Ilijadi*, ЖА II, св. 1 (1952) 3—52.

Резиме на француском.

88. Елезовић Глиша, Турски записи и натписи, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 145—146.

Извештај да је рад примљен за Зборник за источњачку историку и књижевну грађу.

89. Elezović Gliša, *Turski spomenici, Zbornik za istočnjačku istoriku i književnu gradju, Odeljenje društvenih nauka SAN, ser. I, knj. I, sv. 2, faksimili 178 raznih turskih dokumenata iz vremena od 1348 do 1776 godine sa njihovim kratkim sadržajem na francuskom jeziku i detaljnim registrom knj. I, sv. 1 Turskih spomenika (1952, Beograd) I—XI+1—615.*

Sadržaj: 1. Predgovor na srpskom jeziku, 2. Predgovor na francuskom jeziku, 3. Faksimili dokumenata, 4. Tabela invokacija, pečata, potpisa i beležaka na licu i naličju raznih dokumenata čiji se faksimili ovde objavljuju, 5. Kratak sadržaj dokumenata objavljenih u faksimilima, 6. Štamparske i druge greške u francuskom tekstu, 7. Registar zbornika Turskih spomenika knj. I, sv. 1.

90. Esperanto vortaro, II izdanje, Eldonita de esperanto societo „Liberiga stelo“ en Osijeko (1952, Osijek) 16°, 1—89 sa slikom.

91. Zenelaj J., H, Bariq: Fjalori serbo-kroatisht-shqip, [Српско-хрватско-албански речник], Jeta e re III, 6 (1951) 446—449.

Приказ.

92. И. А. Б., Виктор Новак: „Латинска палеографија“, Борба 13-VII-1952, 5, В. бр. 119.

Приказ. Погољан.

93. Ивић Павле, Sever Pop, *La Dialectologie, Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, Louvain 1950, вел. 8°. Première partie, Dialectologie romane, Université de Louvain, Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 3e série, fascicule 39, стр. LV + 733. Seconde partie, Dialectologie non romane, Recueil... 3e série, fasc. 39, стр. 735—1134, ЈФ XIX (1951—1952) 334—339.

94. Idriz Hifzi, Ramo Sük r ü, *Gramer (VIII—XV), (XVI—XVII), (XVIII)*, [Граматика], Birlik 10-I до 15-VI-1952, 2-VII-1952, 18-VIII-1952.

Наставак из 1951 године.

95. Јанковић Радослав, Француски у разговору. Практичан курс француског језика. изд. „Научна књига“ (1952, Београд) 8°, 1—89.

96. Једини непосредни писани докуменат Етрураца налази се у Загребу, Борба 18-V-1952, 8.

97. Kaleshi Hasan, Disa mendime mbi perkthimin e vaggjeve, [Нe-колько мисли о перевођењу стихова], Flaka e Vllaznimit, 15-VII-1952.

98. Kangë popullorë shqiptare të Kosovë Metohis. (*Legjende dhe kangë kreshnike*). [Шиптарске народне песме са Косова и Метохије (легенде и јуначке песме)], *Bleni i I-rë*. Redaktue prej Vojislav S. Dançetoviq. Mbulesën e ilustroi Branko Dociq, изд. „Mustafa Bakija“ (1952, Prishtine) 8°, 1—187 + (4).

99. Крстић Зденка, Уџбеник немачког језика (За одрасле почетнике), II издање, изд. „Научна књига“ (1952, Београд) 8°, 1—268.

100. Љубинковић Радивоје, Црква светог Вознесења у селу Лесковцу код Охрида. Ст књ. II (1951) 193-216.

На страни 195 дат је један грчки натпис, а на 214 страни три краћа записа, такође на грчком

Резиме на француском.

101. Мајпагић N., Jampski i tobožnji bakhej, ЖА II, св. 1 (1952) 81—89.

Резиме на немачком.

102. Мајпагић N., Musičev modalni sistem, ЖА I, св. 2 (1951) 161—184.

Резиме на немачком.

103. Марић Рагислав, Студије из историје, језика и старине, Нови натписи из Маргума. Прилози привредној историји Србије римског доба, Глас САН ССН, н. сер. 1 (1951) 88—97 +4 табле са 9 слика и 1 скицом.

У овом чланку писац се бави дешифровањем натписа на опекама и судовима за вино.

Резиме на француском.

104. Марковић M., Ad CIL III 8153 (Singidunum), ЖА II, св. 2 (1952) 234—240.

О једном римском натпису из Београда.

Резиме на енглеском.

105. Марковић M., Ad Xenophanis frg. 8 (Diels⁵) ЖА I, св. 1 (1951), 117-120.

Кратак резиме на енглеском.

106. Марковић M., Odakle Seneki: Ducunt violentem fata, nolentem trahunt? ЖА I, св. 2 (1951) 245—248.

Резиме на енглеском.

107. Марковић M., Nota Epigraphica ЖА II, св. 2 (1952) 268—269.

Тумачење једног латинског епитафа.

108. Марковић M., ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΑ ΚΟΣΜΑΡΙΑ ΠΟΙΙΑ Hesych., ЖА I, св. 1 (1951) 132—136.

Резиме на енглеском.

109. Марковић Мирослав, Ad Heracliti frg. V, ЗбФФ II (1952) 379—382.

Резиме на немачком.

110. Марковић Мирослав, Византиске повеље Дубровачког архива, Зборник радова САН ХХI, Византолошки институт књ. 1 (1952) 205—262

Опширан опис шест грчких повеља Дубровачког архива.

Приложено је десет слика на којима су снимци повеља и њихових печата. Резиме на немачком.

111. Марковић Мирослав, Грчки натпис са цркве Константина и Јелене у Охриду, Ст. књ. II (1951) 185—192.

Дат је снимак натписа, његова транскрипција, затим транскрипција модерном грчком азбуком и превод на српски. Писац је дао и преглед језичких појава које су се одразиле на ортографији („само најинтересантнијих“) и *списак шойонима*. В. бр. 123, 154.

Кратак резиме на француском.

112. Марковић Мирослав, Шта је Цезар заправо рекао прелазећи Рубикон? ЖА II, св. 1 (1952) 53—64.

Резиме на немачком.

113. Марковић Мирослав, Шта то значи „Египат је дар Нилов“? ИЧ III (1951—1952) 205—207.

Писац, на основу Херодотовог текста, исправља уобичајено мишљење о овом изразу и каже да он код Херодота значи: „Делта је земља коју нам је избацио Нил« и *нишша више*“.

Кратак резиме на француском.

114. Миланковић Богдан, Италијанска граматика, предговор, употребљена дела, фонетика, морфологија и синтакса по врстама речи, изд. „Научна књига“ (1952, Београд) 8^о, 1—211.

115. Мирковић Ј., Фрагменат киворија у цркви Св. Трифуна у Котору, Ст. књ. II (1951) 277—280.

Даје се тумачење једног латинског натписа у поменутој цркви уз помоћ других записа, нађених у Сплиту.

Резиме на француском.

116. Михаиловић Љиљана, в. Бабић Славна и Михаиловић Љиљана, бр. 70.

117. Михаиловић Љиљана, в. Бабић Славна и Михаиловић Љиљана, бр. 71.

118. Мојашевић Миљан, Два солидна прилога настави немачког језика код нас, Универзитетски весник 23-V-1952, 5.

Приказ уџбеника: Огњан М. Радовић: Говорите ли немачки, „Просвета“, Београд 1952, 8^о, 207 и Мира Гавран, д-р Антун Хурм, Иво Медић и д-р Зденко Скерб: Њемачка читанка за VII и VIII разред гимназије, „Школска књига“, Загреб, 1952, 8^о, 246.

119. Novak d-r Viktor, Latinska paleografija, izd. „Naučna knjiga“, Beograd, MCMLII, 8^о, 1—356 sa 133 faksimila.

Predgovor, I Uvod 1—34, II Materija i forma rukopisa 35—73 III Poreklo i razvitak latinskog pišma u rimskoj eposi 75—128, IV Pojava i razvitak srednjevekovne minuskule 129—280, V Skraćenice 281—285, VI Spisak reprodukovanih tekstova i njihove transkripcije 303—349, VII Indeks imena autora 350—356, Errata corrige. В. бр. 92.

120. Папазоглу Фанула, Један грчки натпис из Македоније, Да ли је постојао град ΙΟΥΜΗΝΙΟΝ? ЖА II, св. 2 (1952) 262—266.

Резиме на француском.

121. Петровић М. Илија, Практичан енглеско-српски речник, са означеним изговором и акцентом енглеских речи и додатим списком личних и географских имена, друго издање, изд. „Просвета“ (Београд, 1951) I—XXX+1—770.

122. Петрушевски М. Д., Ad ΕΞΩΠΟΥΣ ΕΜΠΡΙΛΑΣ, ЖА I, св. 1 (1951) 110—116.

О изразу којег, као што каже аутор, нема ни у једном грчком речнику. Резиме на француском.

123. Петрушевски М. Д., Белешки за натписот од црквата Константин и Елена, ЖА II, св. 2 (1952) 273—288.

На стр. 284—286 дат је цео текст натписа (који је на грчком) како га је прочитао аутор чланка. В. бр. 111, 154.

Резиме на француском.

124. Petruševski M. D., De ἀπαξ εἰρημένῳ σοίλο, ЖА II, св. 1 (1952) 94.

125. Radović Ognjan M., Govorite li nemački? Sprechen Sie deutsch? Sa uputstvima za izgovor, изд. „Просвета“ (1952, Београд) 8^о, 1—208.

126. Радовић Огњан М., Немачки глаголи (облици и њихова употреба), практичан приручник, изд. „Научна књига“ (1952, Београд) 8^о, 1—234 + (1).

127. Ramo Sükrü, в. Idriz Hifzi, Ramo Sükrü, бр. 94.

128. Riza Selman, Fillimet e gjuhësisë chqiptare, [Основи шиптарске лингвистике], изд. „Mustafa Bakija“ (1952, Prishtinë) 8^о, 1—122 + (4).

129. Р. Р., Пронађени турски документи за које се веровало да су пропали, Политика 30-X-1952, 6.

Ради се о 45 писама за која се сматрало да су пропала, јер их при повратку докумената из Беча (1943) није било у пошиљци. Пронашао их је Хазим Шабановић, асистент Оријенталног института у Сарајеву. Он је такође утврдио да се око 1500 турских докумената који припадају Дубровачком државном архиву налази у Задру, где их је пренела Аустрија.

130. Savić Rebas A., Lucretiana, ЖА I, св. 1 (1951) 102—109.

О филолошкој обради Лукрецијевог текста.

Резиме на француском.

131. Sovrè A., D-г Nikola Majnarić, Grčka metrika, Zagreb 1948, ЖА II, св. 2 (1952) 322—323, Додатак на 324—325 страни.

Приказ на словеначком.

132. Stansfield – Popović H. M. и Garrido Božić I. M., A Third course in English. Трећи течај из енглеског језика. Extracts from english literature with notes, exercises and vocabulary. Одабрана места из енглеске књижевности са белешкама, вежбањима и речником, треће издање, изд. „Научна књига“ (1952, Београд) 8^о, 1—192.

133. Таховски А. Ћ., Ad Phaedri versusum I 1, 8: A te decurrit ad meos haustus liquor, ЖА II, св. 1 (1952) 78—80.

Резиме на француском.

134. Таховски А. Ѓ., Paul Thieme, Studien zur indogermanischen Wortkunde und Religionsgeschichte, Berlin 1952, Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, philologisch-historische Klasse, Band 98, Heft 5, S. 76, 8, ЖА II, св. 2 (1952) 316—317.

Приказ на македонском.

135. Таховски А. Ѓ., Reisebilder des Herakleides mit Einleitung. Text, Uebersetzung und Kommentar mit einer Uebersicht über die Geschichte der griechischen Volkskunde von Friedrich Pfister; Oesterreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 227 Band, 2 Abhandlung, Wien 1951, S. VI+252+Karte I—IV, 8, ЖА II, св. 1 (1952) 123—124.

Приказ на македонском.

136. Thaçi Hilmi, Fjalori historik shqip-anglisht, [Историски албанско-енглески речник], Jeta e re, III, 6, f, (1951) 449—453.

Приказ речника „An Historical Albanian-English Dictionary“ од Stuart E. Mannit-a, Лондон, 1948 године.

137. Филиповић Недим, Знатан допринос оријенталистици, Борба 26-VII-1952, 4.

О раду и задацима Оријенталног института у Сарајеву.

138. Флашар М., Kretschmer Paul, Hethitische Relikte im kleinasiatischen Griechischen, Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosoph.-hist. Kl., 87, Wien 1951, ЖА I, св. 2 (1951) 314—315.

Приказ.

139. Флашар М., Locker Ernst, Attributivum und Relativum, Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosoph.-hist. Kl., 87, Wien 1951, ЖА I, св. 2 (1951) 312—314.

Приказ.

140. Flašar M., Maurice Grammont, Phonétique du grec ancien, Lyon, IAC, 1948, XX—455, ЖА II, св. 2 (1952) 315—316.

141. Flašar M., Paul Kretschmer: Die Danaver (Danuna) und die neuen kilikischen Funde. Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Kl., 86, Jahrgang 1949, Nr. 1—25, 1950, Wien, ЖА I, св. 1 (1951) 158—159.

Приказ расправе која је написана поводом налаза и делимичног објављивања паралелних текстова у хијероглифско-хетитском и феничком писму и језику од стране H. Th. Bossert-a (Bulletin XII, 1948, 533 ss; Oriens I, 1948, 165 ss).

142. Flašar M., Paul Kretschmer: Objektive Konjugation im Indogermanischen, Oesterreichische Akademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Kl. Sitzungsberichte 225, 2. Wien 1947, Str. 1—49, ЖА I, св. 1 (1951) 158.

Приказ.

143. Flašar M., Charles Bally, Manuel d'accentuation grecque, Berne, A. Francke, 1945, str. 129, ЖА II, св. 2 (1952) 313—314.

144. Flora Radu, Elementul oltenesc la Boboci [Олтенски елеменат у Бобоџу] (Post scriptum), Lumina, VI, 8—9 (1952) 532-535.

Поводом истоименог чланка објављеног у часопису „Lumina“ бр. 4/1952.

145. Flora Radu, Un ostrov ardelenesc in Banat [Једно ердељско острво у Банату], Lumina, VI, 6-7 (1952) 423-433.

146. Flora Radu, Cel mai tânăr sat bănăţenese [Најмлађе банатско село], Lumina, VI, 10 (1952) 607-630.

147. Halimi Kadri, Edhe nji problem ne dialektologjine shqiptare, [Још један проблем арбанашке дијалектологије], Flaka e Vllaznimit, 15-II-1952, VII, 244.

148. Халими Кадри, Још један проблем арбанашке дијалектологије, Универзитетски весник 29-II-1952, 3.

Критика чланка Идриза Ајетија, објављеног у „Jeta e re“ бр. 5, Приштина 1951, у коме је Ајети критиковао рад Глише Елезовића: „Знатније разлике између две групе говора у арбанашком језику: гегиске и тоскиске“ (ЈФ XVIII). Писац истовремено критикује и поменути Елезовићев рад.

149. Халими Кадри, Народна поезија Шиптара у селу Лешане у Подрими, Зборник радова САН XIV, Етнографски институт књ. 2 (1951) 221-241.

Са доста текста песама на арбанашком. Дат је и српски превод стихова.

Резиме на француском.

150. Нохна Рамиз, Verejtje artikujve: „Te shkruemjë drejtë gjuhen tone“ [Запажања о чланку „Пишимо правилно својим језиком“], Rilindja 24-VII-1952.

V Балканологија

151. Barić d-r Henrik, Illyrico-Albanica I-II. Përkthyer [превели] Hilmi Thaçi, Hasan Kaleshi, Jeta e re, IV, N. (1952) 273-278.

152. Будимир М., Наша класична филологија, Универзитетски весник 8-V-1952, 2.

О задацима наше класичне филологије.

VI Старословенски језик

153. Grivec Fran, Съпрѣстољпъ -- synthronos, Slovo I (1952, Zagreb) 6-18.

У расправи се објашњава значење придјева *сѣпрѣстољпъ* и именице *сѣпрѣстољпникъ*. Подијељена је у два дијела: I. *Сѣпрѣстољпъ-сѣпрѣстољпникъ* у глагољском Синајском еухологију и у другим старословенским споменицима. II *Сѣпрѣстољпникъ* у Доментијанову житију св. Саве.

154. Ћоровић-Љубинковић Мирјана, Црква Константина и Јелене у Охриду, Ст књ. II (1951) 175-184.

На странама 179, 180 и 183 дати су снимци неколико натписа на словенском и грчком језику. В. бр. 111, 123.

Резиме на француском.

VII Српскохрватски језик

а) фонетика (експериментална, физиолошка, фонологија)

155. Белић д-р Александар, Савремени српскохрватски језик, први део: Гласови и акценат, предавања, изд. „Научна књига“ (1951, Београд) 1-180 + схематичка карта српскохрватских дијалеката.

156. Владисављевић Спасенија, в. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добривоје, Манојловић Миодраг, Илић Велибор, бр. 180.

157. Владисављевић Спасенија, в. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добросав, Илић Велибор, Манојловић Миодраг, бр. 181.

158. Владисављевић Спасенија, в. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добросав и Савић Љубомир, бр. 182.

159. Владисављевић Спасенија, Патолошки облици назализације и проблем отклањања, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 125—127.

Говори се о уклањању назализације нарочитим вежбама. Назализација код функционалних поремећаја обухвата сугласничке гласове, док назализација органског порекла обухвата подједнако и сугласнике и вокале.

160. Димић Добривоје, в. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добривоје, Манојловић Миодраг, Илић Велибор, бр. 180.

161. Димић Добросав, Аудиторни метод наставе у школама за глувонеме и први резултати рада, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 124—125.

О примени аудиторног метода наставе у школама за глувонему децу и резултатима који су постигнути. Испитивач резимира резултате рада и каже: „Већ после два месеца рада говор деце у аудиторним одељењима почео се видљиво приближавати говору нормалне деце“.

162. Димић Добросав, в. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добросав, Илић Велибор, Манојловић Миодраг, бр. 181.

163. Димић Добросав, в. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добросав, и Савић Љубомир, бр. 182.

164. Илић Велибор, в. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добривоје, Манојловић Миодраг, Илић Велибор, бр. 180.

165. Илић Велибор, в. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добросав, Илић Велибор и Манојловић Миодраг, бр. 181.

166. Костић Ђорђе, Варијабилност интензитета ($\hat{}$) и ($'$) акцента, ГлСАН III, св. 2 (1951) 278—280.

Аутор је испитивао интензитет $\hat{}$ и $'$ акцента и одређивао његово трајање, зоне његова кретања и његове особине. Испитиван је интензитет $\hat{}$ и $'$ акцента на двосложним речима у гласовној комбинацији „назал-вокал-назал-вокал“ и то посебно на првом а посебно на другом слогу. Писац је закључио да се „($\hat{}$) и ($'$) акценти разликују између себе и по интензитету како првог тако и другог слога, као и по њиховим међусобним односима“.

167. Костић Ђорђе, Дејство гласовног контекста на интензитет акцента, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 114—115.

Изнесе се резултати испитивања карактеристичног интензитета гласова у саставу акценатског интензитета двосложних речи са гласовном комбинацијом: к-в-к-в. Замера се теорији коју је поставио N. Trubetzkoy о „граничним знацима“. „Структура интензитета наших акцената показује“ да „гранични знаци“ односно — сигнали — не претстављају одлучујуће елементе у одређивању „границе“, јер они нису искључива средства за то, већ и они улазе у састав „опште

акустичке слике речи“. На крају се закључује: „Речи у везаном говору немају својих „граница“, већ се напротив фонетски између себе повезују тако да свака реч, чува свој акустички формант“.

168. Костић Ђорђе, Један од путева, Сведочанства I бр. 11 (1952, Београд) 7.

Врло сложени проблеми гласова људског говора добијају нова решења када се ти гласови подвргну испитивањима електроакустичким. Како се при експерименталнофонетским испитивањима разлажу гласовне појаве у своје саставне компоненте, писац показује на примеру интензитета речи.

169. Костић Ђорђе, Минимум акустичког процеса у одређивању значења једногласних речи, ГлСАН III, св. 1 (1951) 113—114.

„Аутор је испитивао промене у значењима речи које су биле изазване акустичким променама у гласовној структури“. Неке једногласне речи, као „к“, „њ“, „с“, „ш“, издвојене из реченице губе своје значење, док сви наши вокали чувају своја евентуална значења и у изолованом положају. „*Организовање значења речи мора да лежи на акустичком процесу а одвајају структуре гласа од његових атрибута нема места*“. „Према томе минимум промена у значењу једногласних речи повезан је са минимумом промена у акустичком процесу изговорних гласова“.

170. Костић Ђорђе, О карактеру интензитета изговорних гласова ГлСАН III, св. 1 (1951) 114—115.

„Аутор је атрибутивни интензитет назвао интензитетом физиолошког порекла, а под интензитетом изговорног гласа подразумева структурални интензитет, тј. интензитет који чини саставни део акустичке структуре једног изговорног гласа и који је према томе и неодвојив од ње. Промене првог типа интензитета, атрибутивног, почивају на артикулационој основи, а промене другог типа интензитета, гласовног, зависе од промена облика резонатора, дакле од промена у структури гласа што показује његово првенствено акустичко порекло“.

171. Костић Ђорђе, Трајање експираторног крака дисајног спрега при говору, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 332—334.

Испитивање трајања експираторног крака дисајног спрега „наметала [је] између осталог, и логопедска пракса, којој је било потребно да установи односе дисања према говорним поремећајима и утврди у којој се мери за њих могу тражити узроци у поремећеном дисању“. „... Свако отступање од нормалне фреквенце дисајних спрегова доводи до ненормалног дисања, па према томе и до разних сметњи или говорних поремећаја као последице поремећеног дисајног ритма“.

172. Костић Ђорђе, Улога звучности у одређивању акценатског интензитета, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 326—328.

Испитиван је интензитет акцента и улога звучности у томе. У гласовној комбинацији са беззвучним сугласницима интензитет другог слога је изразитији од првог, у комбинацији са звучним сугласницима случај је обрнут.

173. Костић Ђорђе, Фонолошке особине наших акцената испред плозива, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 328—330.

Испитујући фонолошке особине наших акцената испред плозива, аутор је закључио да „постоје и посебне особине наших акцената и то према вокалним групама, што успоставља везу између акцената и гласовне структуре, а самим

тим и везу између акцената и гласовне комбинације (као што показује однос вокала према плозивима). Све то показује даље да су наши акценти чврсто повезани са општом акустичком сликом речи, чинећи и сами органску фонолошку целину са њима“.

174. Костић Ђорђе и Михаиловић Љубомир, Неке законитости у трајању вокала под (‘’) акцентом ГлСАН IV, св. 1 (1952) 115—116.

Испитивано је трајање вокала *и* под ‘’ акцентом на почетку речи у индивидуалном изговору. Закључци су следећи: једнократни изговор не садржи увек типску карактеристику индивидуалног изговора док је у вишекратном она у „аритметичкој средњој вредности“. Средња вредност се мења са повећањем броја изговора и то до 5 незнатно, док до 50 осетно, а после ове границе варијациони интервал се не мења. Ови односи важе и за неемфатични и за емфатични изговор.

175. Костић Ђорђе и Михаиловић Љубомир, Физиолошки просек трајања изговорних гласова, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 434.

... Постоји узрочан однос између брзине читања, броја експирација и просека трајања изговорних гласова. Уколико је читање брже утолико се тежи да се издах продужи, уколико се он продужује утолико долази до скраћивања трајања изговорних гласова“.

... Постоји просечан физиолошки минимум за трајање једног изговорног гласа око 5 сдс што је приближна граница минимума трајања наших кратких вокала, док максимална физиолошка граница долази приближно око 11 сдс, што стоји такође у границама кратких вокала“.

176. Костић Ђорђе и Стефановић Павле, Интонационе могућности минималног гласовног контекста, ГлСАН III, св. 2 (1951) 280—281.

Аутори испитујући елементе реченичке интонације испитали су групу једногласовних речи које, издвојене из реченице, „добивају релативну самосталност“ а „могу понети и значења која иначе у реченичком склопу немају“. Закључак је „да значења једногласовних речи ван реченице увек стоје у уској зависности од ситуације у којој су употребљене — одвојене од ње задржавају своја евентуална значења само уколико су својом мелодијском, односно интонационом структуром у стању да их евоцирају“ — док у реченици „уско се повезује са другим речима, па интонациона изразитост пада управо на те друге речи“. Интонација за једногласовне речи има присутан значај јер без ње оне се свode „на обележене изговорне гласове, тј. на вокале“.

177. Костић Ђорђе и Стојановић Здравко, Дејство акцента на артикулацију денталних плозива, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 117—119.

Испитиван је изговор звучног и безвучног денталног плозива (*ш*, *д*) под различитим условима, а у вези са сва четири акцента. Мерења изговора показују да је променљиви део артикулационе зоне већи од њеног сталног дела и да он зависи од начина изговора, гласовног контекста и природе акцента. Тежња је да се артикулационо поље шири уколико се изговор удаљава од обичног. Исто тако један акценат изазива веће артикулационо поље, као (‘), док други знатно уже, као (‘‘).

178. Манојловић Миодраг, в. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добривоје, Манојловић Миодраг, Илић Велибор, бр. 180.

179. Манојловић Миодраг, в. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добросав, Илић Велибор и Манојловић Миодраг, бр. 181.

180. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добривоје, Манојловић Миодраг, Илић Велибор, Неке правилности у оштећењу слушног анализатора, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 338—339.

Испитиван је степен глувоће и с тим у вези примена аудиторног метода у школама за глувонеме.

181. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добросав, Илић Велибор и Манојловић Миодраг, Резултати аудиометриског испитивања у школама за глувонеме у Београду, Суботици, Светозареву и Битољу, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 121—124.

Испитивани су остаци слуха глувонеме деце у основним школама, глувонемих ученика у привреди и једног дела чланова Савеза глувонемих. Резултати испитивања су: „према укупном броју испитаних случајева, на 499 долази 77,96% са остацима слуха, док их је 22,04% без икаквог остатка“.

За глувонеме са остацима слуха предлаже се аудиторни метод у настави.

182. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добросав и Савић Љубомир, Резултати аудиометријског испитивања деце у школама за глувонеме у Земуну и Београду, ГлСАН III, св. 2 (1951) 281—282.

Износи се подаци о испитивању слуха глувонеме деце аудиометриским путем.

183. Милетић Бранко, Основи фонетике српског језика, (1952, Београд) 1—120.

У овој се књизи говори о основним елементима говора и оних чинилаца који на њега утичу. Прво се даје опис говорних органа, а затим детаљан опис гласова са главном класификацијом и потподелама према месту и начину артикулације и особинама које из тога произилазе. У другом одељку приказује се понашање гласова у везаном говору и промене у њиховом изговору изазване контекстом. Затим се говори о основним фонетским јединицама које се у говору формирају. У трећем делу детаљно се приказује акценат са његовим компонентама, његов положај у реченици и однос појединачног и реченичког акцента као и кретање реченичког притиска и мелодије. При крају овог одељка подвучен је семантички значај типичне и нетипичне реченичке интонације. Кратак осврт учињен је и на природу српских акцената и на карактеристичне црте српског књижевног изговора.

О. Т. Б.

184. Михаиловић Љубомир, Акценат и трајање вокала на почетку речи испред групе плозива, ГлСАН IV, св. 1 (1952), 116—117.

Писац је испитивао трајање вокала у вези са акцентом, бројем слогова у речи, звучношћу консонанта и артикулационим корелатом вокала и закључио је „да све вредности трајања испитиваних вокала — минимално трајање, максимално трајање, варијациони интервал и просечно трајање — не подлежу у једнакој мери утицају промене гласовног контекста и гласовних атрибута, већ се јављају разликe карактеристичне у једном или другом правцу“.

185. Михаиловић Љубомир, Место образовања пловива и трајање вокала на почетку речи испред пловива, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 331—332.

Утврђиван је утицај промене места образовања пловива на трајање вокала на почетку речи. Дошло се до закључка да „... промене трајања вокала у вези са променама места образовања пловива јако су сложене и показују много индивидуалних разлика. Најбоље се испољава њихова повезаност са променама места образовања вокала и општа зависност од броја слогова речи“.

186. Михаиловић Љубомир, Трајање звучности и беззвучности у говору у односу на трајање издисаја, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 334—335.

Не постоји сталан однос између трајања звучности и трајања беззвучности у једном издисају као и између датог издисаја и трајања беззвучности у њему. Али постоји „рашћење апсолутног трајања звучности са повећањем апсолутног трајања издисаја“.

187. Михаиловић Љубомир, Трајање речи и трајање вокала на почетку речи испред пловива, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 337—338.

„... просечно трајање вокала у вези са променом броја слогова речи мења [се] утолико више уколико је место образовања пловива даље од места образовања вокала“.

188. Михаиловић Љубомир, в. Костић Ђорђе и Михаиловић Љубомир, бр. 174.

188а. Михаиловић Љубомир, в. Костић Ђорђе и Михаиловић Љубомир, бр. 175.

189. Савић Љубомир, в. Матић Миодраг, Владисављевић Спасенија, Димић Добросав и Савић Љубомир, бр. 182.

190. Стефановић Павле, в. Костић Ђорђе и Стефановић Павле, бр. 176.

191. Стојановић Здравко, Артикулациона зона код веларних пловива и њена варијабилност, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 335—337.

Аутор је испитивао артикулациону зону пловива „к“ и „г“ у иницијалном положају испред вокала у вези са разним чиниоцима изговора.

„Артикулациона зона „к“, „г“ знатно је шира и варијабилнија од оне за „т“, „д“ и простире се од велопостпалаталног до препалаталног простора, у ширини од 0 до 30 мм“.

192. Стојановић Здравко, Артикулациона зона код денталних пловива и њена варијабилност, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 119—120.

Аутор је код 6 објеката испитивао артикулацију *ш* и *д* и закључио да „артикулациона зона за „ш“, „д“ почиње... од ивице горњих секутића и покрива задњу страну зуба и делимично алвеоле.“ Резиме свих закључака је: „Ширење [артикулационе зоне] не може прећи максималну границу зоне а да то не утиче на промену квалитета“.

193. Стојановић Здравко, Дејство акцената на артикулацију веларних пловива, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 330—331.

Испитиван је утицај акцената на артикулацију пловива „к“ и „г“ у иницијалном положају испред вокала и закључено је да је „дејство акценатског интен-

зитета и трајања константно“. „Пажљиво поређење кретања артикулационе зоне у изговору „к“, „г“ открива удео акценатског дејства на промене у артикулационом пољу које могу да се рефлектују и на гласовни квалитет“.

194. Стојановић Здравко, в. Костић Ђорђе и Стојановић Здравко бр. 177.

б) Граматика, граматичка питања и правопис

195. Ва, „Naš jezik — loš jezik“, Školske novine III br. 9 (1952, Zagreb) str. 4.

Приговори књизи „Наш језик — граматика и правопис за V разред осмогодишње школе и I разред гимназије“ Загреб 1952. В. бр. 199. М. Х.

195а. Бабић Владимир, Употреба историског инфинитива у говорном језику, в. бр. 275.

196. Белић А., Из новије акцентуације, НЈ н. с. III, св. 5—6 (1952) 149—153.

Принципи о четири акцента добро се чувају у нашем говорном књижевном језику. То треба тако и да остане. Ако дође до некаких утицаја једних облика на друге, и ако ти утицаји нису супротни општем принципу о четири акцента а познати су у већем броју говора наших, граматика не треба да се оглуши о њих. Писац наводи случајеве утицаја акцента облика једнине *пљџџем* и сл. на множинске облике који у неким говорима гласе *пљџџемо*. Дакако, облик *пљџџемо* је и даље норма, али треба узети у обзир и облик *пљџџемо*. Говорети о дужинама, писац сматра да их у књижевном језику и даље треба задржати „док не буде целокупна акценатска територија добро испитана“. В. бр. 257. Б. Н.

197. Белић Александар, Правопис српскохрватског књижевног језика, ново допуњено и исправљено издање, изд. Просвета (1950, Београд) 1—129 + регистар 130—544 + садржај.

Аутор у предговору каже: „Ово је ново, прерађено издање досадашњег нашег правописа. Како је и досадашњи правопис наш заснован на начелима бесмртнога Вука, природно је да се он и у новом, прерађеном издању не може много мењати. У њему су, пре свега, учињене знатне допуне. Данас се у нашој књижевности много више него икада пише јужним изговором; зато је и тај изговор у овој књизи морао постати потпуно равноправан са источним“.

„Иначе се пазило да се у одељке који имају договорни карактер, а тај је карактер тим особинама остао и у овом издању, унесе што више јасности и упрошћености. То нарочито вреди за главу о писању великих и малих писмена; попуњен је такође и одељак о састављеном и растављеном писању речи, о скраћеном писању речи и израза. Понешто је мењано тамо где је било потребно и у другим одељцима, нарочито у одељку о транскрипцији страних речи“.

„Интерпункција је у својим цртама остала иста, и само је у најважнијем делу свом, у одељку о писању запете, знатно упрошћена и снабдевена већом збирком најразличнијих примера“.

198. Брабес Иван, Акцент u školi i udžbenicima, Pedagoški rad VII (1952, Zagreb) 220—223.

Треба већу пажњу посветити акценту у нашим школама, а и у удбеницима, особито у читанкама, морали би бити означени акценти.

199. **Грабес Иван**, Da li je „Naš jezik“ zaista loš jezik, Školske novine III br. 10 (1952, Zagreb) str. 5.

Одговор писца уџбеника „Наш језик“ на примједбе Ба у Школским новинама III бр. 9. В. Бр. 195.

200. **Грабес Иван**, Zadovoljava li Boranićev „Pravopis“, Školske novine III br. 9 (1952, Zagreb) str. 4.

Писац мисли да Боранићев „Правопис“ не задовољава потребе школе, па је потребно написати други, бољи. Досадашњи „Правопис“ нема акцента, а то је најпотребније нарочито у акценатским дублетима. „Добар правопис је оруђе без којег се не може замислити успјешна обука у материнском језику“. Истинита је пишчева тврдња о потреби доброг правописа, али акценатско питање не може ријешити правопис или само правопис, него граматика и добар рјечник савременог књижевног језика.

М. Х.

201. **Грабес Иван**, Zašto učenici zaboravljaju gramatiku? Školske novine III br. 16 (1952, Zagreb) str. 4.

Износе се разлози због којих наши ученици заборављају граматiku.

202. **Грабес Иван**, Hraste Mate, Živković Sreten, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika (1952, Zagreb) str. 296.

Први уџбеник у НРХ, који обухвата цијелу граматичку грађу у једној књизи. Намијењен је ученицима виших разреда средњих школа, наставницима хрв. или срп. језика и уопће културним радницима. Граматика обухваћа књижевни језик којим се данас говори и пише. На крају књиге је „Додатак“ који обухваћа преглед гласова и облика старославенскога језика у вези с историјским развојем хрв. или срп. језика.

М. Х.

203. **Брозовић Далибор**, Bilješka o акценатским pseudodubletama, Jezik I (1952, Zagreb) 77—80.

204. **Брозовић Далибор**, Neki etnici u novom izdanju „Pravopisa“, Jezik I (1952, Zagreb) 54—56.

Осврт на неке етнике већином на подручју Босне и Херцеговине у Боранићеву „Правопису“ из год. 1951. На темељу народних говора писац се не слаже са суфиксима које Боранић предлаже за творбу неких етника м. и ж. рода.

М. Х.

205. **Вончина Јосип**, Je li pošto uzročni ili vremenski veznik Jezik I (1952, Zagreb) 91.

206. Вук нам је показао прави пут, разговор са академиком Александром Белићем, Борба 21-XII-1952, 7.

Разговор проф. А. Белића са сарадником „Борбе“ поводом новог издања „Правописа“. Проф. Белић је овом приликом изложио основна начела којих се држао при изради овога свога дела: „Граматичари не прописују правила језику. Они испитују и бележе, старају се свим силама да ону живу струју народних особина која се у језику свугде пробија изнесу у пуној лепоти и чистоћи.

Противно је и науци, и корисности и најобичнијем здравом смислу војевати против онога што је освојило књижевнике и народне говоре; а и то се каткада чини. Сем свега другога, то је и узалудан посао“. В. бр. 197.

207. Вујасин Милица, Ако је један језик нека буде и један правопис. — Неки примери о употреби правописа у Босни и Херцеговини, НИИ 27-VII-1952, 7

О тешкоћама у вези с наставом матерњег језика у Босни због неуједначности правописа у књигама (уџбеницима) из разних наших културних центара.

208. Vuković d-r Jovan, *Pravopis savremenog našeg jezika (Analiza pravopisnih pravila i praktična uputstva za njihovu primjenu) I dio. Upotreba velikog slova i složene riječi*, Svjetlost (1952, Sarajevo).

„Као књига која треба да буде увијек при руци стручњака који у школи предају матерњи језик, студенту који се спрема за тај позив; као књига која ће помоћи сваком ђаку и свакоме оном који тражи савјета како ће шта писати (за које је исто тако потребно да им увијек буде при руци) — тако су замишљена ова наша разматрања савременог српскохрватског правописа“.

У одјелку *О употреби великог слова* Вуковић излаже материју овим редом: I Ријечи и изрази с великим почетним словом двију или више ријечи. II Сложени називи и одговарајући изрази са почетним великим словом само прве ријечи. III Велико слово у реченици. IV Кратак преглед примјера за употребу великог слова у ријечима и изразима. Одјелак *Сложене ријечи* (састављено и растављено писање ријечи) подијелио је на: О сложеним ријечима уопште, 1) Именице, 2) Придјеви, 3) Замјенице, 4) Бројеви, 5) Глаголи, 6) Прилози и модалне ријечи, 7) Приједлози, 8) Свезе. На крају књиге даје Рјечник за састављено и растављено писање ријечи (од 195 до 221 стр.).

Вуковић је настојао да широм анализом и приступачним објашњењима упуту читаоца како досадашње правописне норме да примијени у мноштву појединачних проблема. Вуковић предлаже и извјесне новине с којима се, међутим, не бисмо могли у свему сложити. Нарочито је много пажње посветио Вуковић писању сложених ријечи. Теоретски и на примјерима, Вуковић је показао како постају сложене ријечи, главне карактеристике сложене ријечи и начин писања готових сложеница и полусложеница. Мислимо да је Вуковић и овдје могао у извјесним случајевима да буде смјелији и да већ опште тенденције усвоји као норме.

H. C.

209. В у к о в и ћ J[о в а н], *Значење и употреба глаголских облика у српскохрватском језику PSKJ IV, књ. II, sv. 2, (1952) 225—236.*

(Предавање одржано страним студентима на славистичком курсу у Сарајеву 1951 год.). Врло лијепа и сажета анализа употребе глаголских облика (временских) у релативној употреби, у безвременском или свевременском значењу и у употреби апсолутног индикатива (у значењима временски одмјереним према тренутку говора).

H. C.

210. В у к о в и ћ J[о в а н], *О рђавој употреби приједлога кроз с акузативом (наставак), PSKJ IV, књ. II, sv. 2 (1952) 285—288.*

Употреба приједлога *кроз* с акузативом „дјелује у смислу осиромашења стилских и синтактичких могућности у говору и писању“, а настала је под утицајем склапања реченица и израза у страним језицима. Ова појава је, каже писац, узела толико маха да су чак и извјесни стручњаци за језик постали већ неосјетљиви према оваквом, укалупљеном начину изражавања.

H. C.

211. В у к о в и ћ J[о в а н], *Питања и одговори, PSKJ IV, књ. II, sv. 2 (1952) 351—358.*

Вуковић даје одговоре на питања: а) да ли *сшрожи* или *сшрожији* (сматра да се потпуно равноправно могу употребљавати оба облика); б) или велико или мало слово у географским називима који означавају порјечја (Вуковић је за мало слово: полимље, повардарје).

212. Грицкат И., О једном случају мешања свеза *да* и *што*, НЈ, н. с. III св. 5—6 (1952) 196—207.

Говори о обележавању узрочног односа свезицама *да* и *што*. О томе И. Г. изводи овај закључак:

„Током употребе у књижевном језику и дијалектима који му леже у основици створило се ово правило: кад год је у питању макар и минимална нијанса узрочности, каткада и само значење „онога што је касније настало, произишло“, без специјалног наглашавања каузалне везе са претходним збивањем у тим нашим исказно-узрочним реченицама исказни моменат уступа и узрочна свеза *што* треба да стоји место исказне свезе *да*“.

Затим писац анализира различите случајеве овог и сличних зависних односа.

213. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, Граматика српског језика за први разред гимназије, изд. „Народна књига“ (1952, Цетиње), 8^о, 1—130 + [4].

214. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, Граматика српскохрватског језика за V разред осмогодишње школе и I разред гимназије, издање „Знање“ (1952, Београд) 8^о, 1—110 + [2].

215. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, Граматика српскохрватског језика за VI разред осмогодишње школе и II разред гимназије, издање „Знање“ (1952, Београд), 8^о, 1—157 + [1].

216. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, Граматика српскохрватског језика за VII разред осмогодишње школе и III разред гимназије, изд. „Знање“ (1952, Београд) 8^о, 1—92.

217. Жежељ Андрија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, бр. 213.

218. Жежељ Андрија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, бр. 214.

219. Жежељ Андрија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, бр. 215.

220. Жежељ Андрија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, бр. 216.

221. Живковић Драгиша, Накнадно додате и уметнуте реченице и стављање запете, НЈ, н. с. III, св. 9—10 (1952) 291—302.

222. Živković Sreten, в. Brabec Ivan, Hraste Mate, Živković Sreten, br. 202.

223. Živković Sreten, Upotreba perfekta u vremenskim rečenicama, Jezik I (1952, Zagreb) 18—20.

224. Ивић Павле, Какве ће новине донети нови Правопис? НИИ 26-X-1952, 8.

Неке појединости из новог правописа проф. А. Белића. В. бр. 197.

- 225. Ivšić Stjepan**, Oko naše ortoepije, Jezik I (1952, Zagreb) 69—74.
У чланку се расправља о примјерима из нашега књижевног језика, у којима акценат или није утврђен или није у чему јасан: 1. вријеме или вријеме, 2. свадбарина или свадбарина, 3. закаснити или закаснити. М. Х.
- 226. Језичке поуке**, НЈ, н. с. III (1952).
У овој рубрици Уредништво НЈ износи примере из наше текуће књижевности и исправља неправилности у употреби речи, облика и реченица.
а) о гласовима: фудбал м. футбол — Св. М. (217—218), ухапшен м. уапшен — Св. М. (218), покуће м. покућје — С. (220), заселак м. засеок — Б. М. (222), средњевековље м. средњевековје — С. (280), средњошколски, средњошколац и сл. — С. (280—283).
б) о именицама: Крушевљанин м. Крушевчанин — Св. М. (218—219), руководство или руковођство — С. (221), коломаз м. коломаст — Св. П. (285—286), бележака м. белешки — Св. М. (338).
в) о глаголима: Предлози... који треба да оздраве футбол — Св. М. (217—218), [... нађоше Јелу како спава...] помодрена — Б. М. (221—222), судија је тако требало да поступи — Св. М. (283—284), Тољага којом се побијају сви који неће — Св. М. (285); јашеш м. јашиш — Св. М. (338).
г) о прилозима: најбесније [говорити] — С. (283).
д) о изразима: кроз два прозора, не великих, види се море — С. (219—220), од... влаканаца који су распоређени у два супротна правца, затим од влаканаца који су управни на њих — Св. М. (284), за протеклих четири месеца — Св. М. (336), поред ових 21 појединачних слова — Св. М. (337), да није деце која разбија сијалице — Св. М. (337—338), неповерење које има у њега — Св. М. (339).
ђ) незгодно стилизоване реченице, погрешна интерпункција (број изван заграде означава број поуке, број у загради означава страну): 4 (219; Св. М.), 5 (284; Св. М.), 7 (284—285; Св. М.), 1 (332; С.), 9 (339; Св. М.), 10 (339; Св. М.).
- 227. Jonke Ljudevit**, Dr. Jovan Vuković: Pravopis savremenog našeg jezika, I dio, Sarajevo 1952, str. 211, Jezik I (1952, Zagreb) 63—64.
У осврту на Вуковићеву књигу писац износи све тачке у којима се не слаже с пишевим мишљењем и приједлогом. В. бр. 208. М. Х.
- 228. Jonke Ljudevit**, Izgubiti od koga ili izgubiti s kim, Jezik I (1952, Zagreb) 90—91.
- 229. Jonke Ljudevit**, Nekoliko riječi o „Pravopisu“, Hrvatsko kolo V (1952, Zagreb) 308—309.
Напомене уз X издање Боранићева „Правописа“.
- 230. Jonke Ljudevit**, Prijevod, prijeпис, prijenos ili prevod, prepis, prenos, Jezik I (1952, Zagreb) 59.
- 231. Кисић Ч.**, Правописне несагласности, Борба 27-X-1952, 4. В. бр. 197
- 232. Kosor Marko**, O pravopisu i jeziku jednoga književnog časopisa, Jezik I (1952, Zagreb) 80—87.
Неправилности у правопису и језику у „Хрватском колу“, год. IV (1951) св. 5 и 6.
- 233. Лалевић М. С.**, Језичке напомене уз један коментар Горског вијенца, PSKJ IV, књ. II, sv. 2 (1952) 188—293.

Ријеч је о исправкама језичких грешака и о објашњењима ријечи и израза која је дао Ђуза Радовић (издање „Просвјете“ Загреб). Лалевих понегдје поступа сувише граматичарски, не водећи рачуна о тенденцијама у језику. *Н. С.*

234. Лалевих М. С., Српски језик у 50 лекција, Омладина 22-X до 24-XII-1952, стр. 3 (12-XI стр. 7; 17-XII стр. 8).

Популаран курс српског језика коме је циљ „да допринесе отклањању грубљих грешака које чинимо у свакодневном говору или писању“.

235. Лалевих М. С., Шта је са нашим правописом, НИН 13-VII-1952, 8. О потреби што бржег издавања правописа.

236. Л[алевих] М[иодраг] С., „Доле граматика! — живела катедрагост!“, Република (Београд) 15-VII-1952, 2.

Напис полемичког карактера у коме се износе разлози за потребу систематског граматичког учења језика и истиче улога граматичара у одржавању књижевне норме. *О. Т. Б.*

237. Л[алевих] М[иодраг] С., Књиге и часописи, Једна књига о правописним питањима, Д-р Ј. Вуковић: Правопис савременог нашег језика, I дио, Сарајево (1952), Република (Београд) 11-XI-1952, 6.

Писац приказа поздравља појаву Вуковићевог „Правописа савременог нашег језика“ и подвлачи актуелност такве књиге код нас. Затим истиче детаљну анализу свих правописних правила. На крају даје своју сагласност за једну дискусију правописних проблема. В. бр. 208.

238. Мајпагић Н., Musićev modalni sistem, в. br. 102.

239. Мамузић д-р Илија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, бр. 213.

240. Мамузић д-р Илија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, бр. 214.

241. Мамузић д-р Илија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, бр. 215.

242. Мамузић д-р Илија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија и Мамузић д-р Илија, бр. 216.

243. Марковић Св., Михаило Стевановић, Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, Београд 1951, стр. 463, ЈФ XIX (1951—1952) 312—323.

244. Марковић Св., *Цео и чишав*, НЈ, н. с. III св. 5—6 (1952) 208—216.

„...развитак значења ова два придева креће [се] у правцу изједначења, претварања у праве синониме. Ако то још нису, они се данас налазе већ на том степену да је врло често немогуће разликовати њихова значењз. Зато је разумљиво што све чешће у истом значењу налазимо употребу и једног и другог придева“.

245. Милановић Б., Облици зависних падежа деминутивних именица на *-це*, НЈ, н. с. III св. 7—8 (1952) 242—258.

Говори о зависним падежима деминутивних именица на *-це* (*звонце* и сл.), *-анце* (*пјешанце* и сл.), *-енце* (*пјиленце* и сл.), *-ашце* (*седлашце* и сл.) и *-ишце*

(*јагњешце* и сл.). На основу исцрпне анализе примера из речника и грађе Инст. за српски јез. САН, писац изводи следеће закључке:

„Падешни наставци јединице проширени су сугласником *-ш* у промени деминутива на *-енце* и *-ешце*... Међутим, у промени деминутива других двеју група — на *-це* и *-ашце* — такви се наставци појављују, углавном, само код екавских писаца. И нема никакве сумње да их они узимају из народног говорног језика... Мислим да се ту огледа знатан утицај екавских говора старијег типа“.

246. Московљевић М. С., Језичко пабирчење по нашим књижевним часописима и листовима, НИН 16-XI-1952, 8.

Писац најпре говори о негативној појави замене инфинитива конструкцијом *да + презент*; затим о употреби *вежбаши* место *вежбаши се* (подвлачи разлику тих израза која се често превиђа); писац је, исто тако, против употребе глагола *одвијаши се* место (и у значењу) *развијаши се*; он је и против *амо-шамо* место народног *шамо-амо*. »Тако исто правилно је „*овде, онде*“, а не „*шу* и *шамо*«.

247. Московљевић М. С., Чак и познати стилисти..., НИН 14-XII-1952, 8.

1. О употреби одређеног придевског вида.

2. О неким кованицама (*неухваћљив* у значењу „који се не може лако приметити, осетити“, *замислив*, *бесмисловање*, *непревладан*, *имагинашван* и сл.)

Чланак се односи на један чланак М. Богдановића у „Књижевним новинама“.

248. Pavešić Slavko, Zašto Zagrepčani ne prebacuju akcenta, Hrvatsko kolo V (1952, Zagreb) 237—240.

Чланак писан поводом Белићева чланка у часопису „Наш језик“ бр. 7—8 за год. 1951. Павешић је добро примјетио, да узрок непребацавању акцента на страним ријечима у Загребу није страни утјецај, који је толик, да се страног ријечи намеће и страна акцентуација, како хоће проф. Белић, него утјецај домаћег акценатског система, са старијом акцентуацијом, особито кајкавском и чакавском.

М. Х.

249. Петровић В. В., Речи изведене од основе *магнеш*, НЈ, н. с. IV св. 9—10 (1952) 322—325.

Сматра да је исправно (*на-*)*магнешши*, (*на-*)*магнећен*, *магнећење*, *магнешан*, *магнешност*.

250. Поповић Иван, Инструментал именица женског рода на сугласник, НЈ, н. с. III св. 7—8 (1952) 270—279.

Анализа великог броја писаца углавном је показала оно што је познато и из граматика: да је наставак *-ју* обичнији од наставка *-и* у инструменталу сингулара именица женског рода на консонант, и да је овај други наставак чешћи када је именица употребљена са предлогом или каквом именском речју. Биће да је тачна опсервација да је у овом другом случају наставак *-и* обичнији код именица чија се основа завршава на лабијални, дентални или фрикативни сугласник и на *р*, јер, према Поповићевом материјалу, апстрактне именице на *-ост* и сл. имају у instr. sg. *увек* наст. *-ју*.

Б. Н.

251. Поповић Иван, О именима типа Јово и Раде, PSKJ IV, књ. II, sv. 2 (1952) 243—253.

Писац групише односе облика ових именица у три типа: србијанско-војвођански (Јова-Јове), славонско-босанско-далматински (Јово-Јове) и дубровачко-ужички (Јово-Јова). Изводи закључак да су два типа: Јово-Јове и Јово-Јова „потпуно равноправна у нашем књижевном језику јужне варијанте“.

252. Поповић Иван, О употреби акузатива енклитичких заменица уз предлоге, НЈ, н. с. III св. 5—6 (1952) 187—195.

О акузативу енклитичких заменица употребљених са предлозима (*zá me, ū њ, прѣдā се* и сл.).

Из исцрпног излагања изводи два закључка.

„Прво. И поред тога што у Београду и неким другим крајевима постоји тенденција ка губљењу ових облика, не може бити ни речи о потреби њиховог избегавања у књижевном језику.

Друго. Неки од наших писаца донели су ове облике у књижевни језик из својег матерњег говора; други су их, како изгледа, примили као облике књижевног језика, мање или више свесно, тежећи да се приближе Вуковим обрасцима“.

253. Предић Св., Италијан — Талијан, НЈ, н. с. III св. 7—8 (1952) 267—269.

Сматра да треба употребљавати облике *Талијан, талијански*, који су усто више и уобичајени.

254. Riza Selman, Gramatikë e sërbo-kroatishtes. I Fonetikë. II Morfologji. Punue nga Selman Riza. „Mustafa Bakija“ (1951 [1952] Prishtinë) 8°, 1—278+(1).

255. „Ситнице језикословне“, Под овим насловом београдски недељни лист „Република“ доноси скоро у сваком броју језичке поуке. Наводимо хронолошким редом називе поука.

О нагласку облика беше — ЕМ, Република (Београд) (8-I-1952, број 323, 7), Обесмиславање или обесмишљавање — ЕМ (22-I-1952, 325, 7), Центар — центара — ЕМ (5-II-1952, 327, 4), Почните са једноставним? — ЕМ (12-II-1952, 328, 4). Споразумите се или споразумејте се? — ЕМ (26-II-1952, 330, 6), Легање или лежење? — ЕМ (4-III-1952, 331, 4), Укишељавање или укисељавање? — ЕМ (11-III-1952, 332, 6), Да ли је правилно написати: све што живи, дише? — ЕМ (18-III-1952, 333, 4), Значење двеју речи: особито и нарочито, 1. особито — ЕМ (25-III-1952, 334, 6), Смента да дођем: смета да не дођем — ЕМ (8-IV-1952, 336, 7), Генијалан или генијалан? — ЕМ (15-IV-1952, 337, 5), Стамбени или станбени? — ЕМ (22-IV-1952, 338, 5), Препродавајући или препродајући? — ЕМ (29-IV-1952, 339, 8), Рамати или храмати? — ЕМ (6-V-1952, 340, 5), Не: водић него водич! — ЕМ (13-V-1952, 341, 5), Од Тригве Лија или од Тригве Лија? — ЕМ (20-V-1952, 342, 5), Заокругљен или заокружен? — ЕМ (27-V-1952, 343, 5), „Идући ја шумом, сунце изгреја...“ — ЕМ (17-VI-1952, 346, 6), О неправилној употреби предлога код [у „Републици“ је ова поука без наслова] — ЕМ (16-IX-1952, 359, 7), „Кад се просуђује овакву радњу...“? — ЕМ (14-X-1952, 363, 6), Држећи човек или држећ човек? — ЕМ (21-X-1952, 364, 7), На домак — надомак, на очиглед — наочиглед — ЕМ (25-XI-1952, 369, 7), Тако рећи — такорећи — ЕМ (30-XII-1952, 374, 4).

256. Стевановић М., Замаскирати, закамouflирати... сконцентрирати, НЈ, н. с. III св. 9—10 (1952) 303—308.

Конценџрисаџи = „... прикупљати и прикупити (дакле и имперфективно и перфективно), односно постављати и поставити, групписати нешто у једном пределу“.

Сконценџрисаџи = „... на просторно ограниченом размаку, на једном једином месту, у једној тачки, тако рећи, скупити или поставити нешто“.

Глагол *сконценџрисаџи* с обзиром, прво, да обележава видску нијансу у значењу, и друго, с обзиром да није начињен под утицајем неког страног језика. — не треба сматрати неправилним. Додавање префикса с глаголу *конценџрисаџи* има, дакле, свога разлога. „Али за додавање префикса глаголима *маскираџи* и *камуфлираџи* да би се тим прецизирала њихова свршеност није било никакве потребе, јер читав низ оваквих глагола примљених из страних језика -- а има их таквих и домаћег порекла -- могу бити и свршеног и несвршеног вида; такви су: *Шелеграфисаџи*, *Шелефонираџи*... *ручаџи*, *вечераџи* и сл.“

257. Стевановић М., Неки акценатски дублети, НЈ, н. с. III св. 7—8 (1952) 226—241.

Слаже се са Белићевим мишљењем да, прво, док се не изврши детаљно испитивање географије наших акцената, Вукова и Даничићева акценатска система остаје норма говорног књижевног језика, и да се, друго, у извесним случајевима може допустити и напредна употреба извесних акценатских дублета (може се чак „уз преузимање одговорности“ дати преимућство понеком акценту над Вуковим). Само тада нарочито треба водити рачуна о Белићеву захтеву да „тачност мора бити и објективно утврђена на простору акценгуације говора који су у основици књижевног језика“.

Како и колико треба бити опрезан у пословима такве врсте писац показује на извесном броју примера. Тако: писац је за облике *џдџм*, *џдџш*; даје преимућство облицима; *гласџмо*, *чиџџмо*; сматра да су још увек обичнији облици *брегџџџа*, *градџџџа* и сл. (према *бреџџџџа*, *градџџџџа* и сл.) итд. В. бр. 196. Б. Н.

258. С [тевановић] М [и х а и л о], Облици допуне уз глагол *лагаџи*, НЈ, н. с. III св. 5—6 (1952) 154—159.

Исцрпно анализира постојеће облике допуне овог глагола.

259. Стојковић Марјан, Вријеме (*vr̄īme*, *vr̄ēme*) ил (*vr̄ijēme*) (*vr̄īme*, *vr̄ēme*), Језик I (1952, Zagreb) 45—49.

На темељу акцента у прасл. језику, савременим славенским језицима и у нашим дијалектима писац доказује да је првотан и према томе правилан акценат вријеме, а секундаран вријеме. Иако то може одговарати истини, акценат вријеме ушао је у књижевни језик, и узалудно је настојање да се вратимо на акценат вријеме.

М. Х.

260. Стојковић Р., М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, Знанје, Београд 1951, цена 160.— динара, *Савремена школа* 3—4 (1952) 124—127.

Врло повољан приказ.

261. Томић д-р Јосип, Једно гледање на погодбене реченице у француском и нашем језику, PSKJ IV, књ. II, св. 2 (1952) 254—263.

Томић изводи закључак да у француском и нашем језику не постоје потенцијалне реченице и дијели погодбене реченице само на двије врсте — реалне и иреалне.

262. Н а т т Јосип, *Је-ије*, *Хрватско коло* V (1952, Zagreb) 370—373.

Напомене о изговору и писању *је-ије* у нашем језику поводом књиге Ј. Вуковића „Правописна правила и упутства за писање ијекавских гласовних облика (са правописним рјечником ијекавицама) Сарајево 1949.

263. Ham m Jos ip, Koristiti povlašćenu vožnju, Jezik I (1952, Zagreb) 60—61.

264. Ham m Jos ip, Ofanziva i tank ili ofenziva i tenk, Jezik I (1952, Zagreb) 59—60.

265. Ham m Jos ip, Sekundarno ije na zapadnom hrvatskom području, Jezik I (1952, Zagreb) 39—45.

На темељу рима писац покушава доказати, када и зашто у књижевном језику западних крајева долази до категоријског прелажења *ije* у *jē* и када и зашто долази до прелажења *jē* у *ije*. Писац на крају и сам признаје, да се на то питање засада не може дати пун одговор. M. X.

266. Hraste Mate, в. Vrabec Ivan, Hraste Mate, Živković S reten, бр. 202.

267. Hraste Mate, Dvoјstvo oblika prisvojnih pridjeva i zamjenica па -ov (-ev) i -in u hrvatskoј književnosti, PSKJ IV, knj. II, sv. 2 (1952) 190—198,

Даје преглед укрштања облика именичке и замјеничке промјене и долази до закључка да се и у хрватској књижевности придјев и придјевске замјенице употребљавају и у неодређеном и у одређеном облику. Мишљења је да облике с наставцима одређене придјевске промјене не треба сматрати погрешним и уклањати их „јер и они спадају у књижевни језик, како нам доказују бројни примјери и из дјела најбољих књижевника наших“. H. C.

268. Hraste Mate, Dr. Dragutin Boranić: Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika, deseto izdanje, Zagreb, 1951, Jezik I (1952, Zagreb) 31—32.

Приказ.

269. Hraste Mate, Jedinstveni pravopis, Vjesnik br. 2417, god. XIII (1952, Zagreb) str. 8.

У вези с изјавом проф. д-р А. Белића о принципима, по којима би се могао написати јединствен правопис књижевног језика за све Србе, Хрвате и Црногорце, ма у којој републици били („Борба“ од 21-XII-1952, год. XVII бр. 308, стр. 7), писац износи, своје мишљење и приједлоге за праведно ријешење тога питања. В. бр. 197. M. X.

270. Hraste Mate, „Naš jezik“, Jezik I (1952, Zagreb) 61—63.

Приказ 1—6 свеска III књиге „Нашег језика“, Београд 1951—1952.

271. Hraste Mate, О izvođenju etnika od geografskih imena, Jezik I (1952, Zagreb) 21—24.

Писац стоји на становишту да се етници могу и у књижевном језику изговарати и писати како их изговара народ њихова краја без обзира на строга правила савременог књижевног језика. M. X.

272. Hraste Mate, Око pravopisa književnog jezika, Vjesnik, br. 2419, god. XIII (1952, Zagreb) str. 2.

Кратак историјски приказ стварања фонетског правописа у Загребу и обавијест о стварању секције за писање доброг научног правописа савременог књижевног језика у оквиру Филолошког друштва у Загребу.

273. Hraste Mate, Stari grad, Starogradanin i starogradski, Jezik I (1952, Zagreb) 74—76.

На темељу народнога говора у Староме граду на Хвару тумачи се како би се у књижевном језику горње ријечи морале писати и изговарати.

274. Šuprek A., Strani sintaktički utjecaji u našem primorskom govoru, PSKJ IV, knj. II, sv. 2 (1952) 264—270.

Писац говори о утицају талијанског језика на наше приморске говоре и износи 17 отстапања од књижевног језика што је последица билингвитета тамошњег живља као напр. присвојни генитив са приједлогом *од*, неправилна употреба приједлога *за*, *на*, *по*, *у*, употреба броја *један* као неодређеног члана, употреба израза *без да*, *за да* итд.

в) Савремени књижевни језик

275. Бабић Владимир, Употреба историског инфинитива у говорном језику, ЈФ XIX (1951—1952) 213—224.

Резиме на француском.

276. Белић А., За добар књижевни језик, НЈ, н. с. III св. 7—8 (1952) 223—225.

Чланак прештампан из „Борбе“ од 28-IV-1952. В. бр. 277.

277. Белић Александар, За добар књижевни језик, Борба 28-IV-1952, 1.

„... они који за јавност пишу и говоре не треба никад да забораве да су, на првом месту, они чувари правилности и лепоте књижевног језика, стални ствараоци његових изражајних могућности“.

278. Бојић М., Језик у локалним листовима, Партиски радник, 2-VII-1952.

279. Грабес Иван, Треба помоћи наставнику хрватског или српског језика, Školske novine III br. 3 (1952, Zagreb) str. 4.

Апел на све просвјетне, културне и јавне раднике да његовањем хрв. или срп. језика помогну наставницима језика како би наши ученици што боље упознали и научили свој језик. Износи се мишљење како би се то могло постићи.

280. Винавер Станислав, Језик наш насušни. Прилог проучавању наше говорне мелодије и промена које су у њој настале, изд. Матица српска (1952, Нови Сад), 8°, 1—188 + [2].

281. Винавер Станислав, Намет на вилајет, Књижевност VII св. 1—2 (1952, Београд) 188—190.

Полемика с проф. Петром Митропаном поводом његове критике Винавровог превода Шчедринових скаски. В. бр. 294.

282. В[инавер] С[танислав], Српски језик није мртав, Република (Београд) 13-V-1952, в. бр. 297.

283. Вујовић Лука, Постанак и развитак нашег књижевног језика, в. бр. 410.

284. Вукадиновић Живојин, Српски у 100 часова, Новинско издавачко предузеће Удружења новинара НР Србије (1952, Београд), 1—454.

Друго издање уџбеника српскохрватског језика намењеног онима који не познају добро граматику и правопис. Трудећи се да градиво за које се обично у круговима нестручњака вели да је сухопарно учини приступачним и занимљивим, — Вукадиновић је свој материјал изнео у сто часова, писаних духовито у облику, рекло би се, врло успешних козерија. — Друго издање углавном је подешено према
Правопису проф. Белића од 1950 год.

Б. Н.

285. В[уковић] Ј[ован], Из просвјетних часописа, PSKJ IV, кпј. II. sv. 2 (1952) 294—308.

Језик сарадника „Наше школе“, сарајевског часописа, подвргао је Вуковић детаљној анализи, подијеливши грешке на: 1) правописне (нарочито неправилна употреба запете), 2) граматичке (које су многобројне и разноврсне), 3) синтаксичке и 4) употреба рђавих кованица „са значењима која им не одговарају у добром књижевном изразу“.

286. Vuković J[ovan], Kako se piše u našoj prosvjetnoj štampi, „Prosvjetni list“ I (1952) br. 7 i br. 8; 2, 2.

Указује на „позитивне стране и недостатке у правилности књижевног језика у Нашој школи и у Просвјетном листу“. У бр. 7 говори о правописним и граматичким грешкама, а у бр. 8 о рђавим синтаксичким и стилским особинама које чине да је језик просвјетних радника „устаљен, стандардизован“.

287. Захаров Лав, Толстој Алексеј, Ход по мукама (Српска књижевна задруга, Забавник 33) ЛМС 128 св. 4, књ. 370, 278—279.

У приказу се говори осим о књижевним вредностима дела „Ход по мукама“ и о преводу тога дела на српски језик. Рецензент истиче позитивне особине превода Петра Митропана мада критикује буквалност појединих места.

288. Ивић Милка, О предлогу *по* у српскохрватском језику, в. бр. 413.

289. Ivšić Stjepan, Nešto o jeziku u našoj versifikaciji, Jezik I (1952, Zagreb) 10—18.

О пјесничкој слободи у старијој, новијој и у пријеводној књижевности у вези с намјештајем енклитика у језику хрватске књижевности.

290. Jonke Ljudevit, O jeziku naših novina, Jezik I (1952, Zagreb) 50—53.

На темељу примјера износе се многе неправилности у језику загребачких и сплитских новина.

291. Kostić d-р Aleksandar, U odbranu našeg jezika, Medicinski glasnik, VI, 11, (1952) 345—348.

Поводом књиге „Ретке кожне болести“ од д-р Милоша Ђорића, као и поводом приказа књиге д-р З. Бајићеве који је објављен у „Српском архиву за целокупно лекарство“ бр. 4, 1952.

292. Л[алевић] М[иодраг] С., Белешка о језику јелне књиге (Драган Симић, Нисам био сам), Република (Београд) 28-X-1952, 7.

Писац приказа врло похвално говори о лепоти, чистоти, граматичкој и правописној правилности језика Драгана Симића, писца књиге „Нисам био сам“.

293. Лалевић М. С., Језик у преводу романа Звезде гледају с неба, PSKJ, кпј. II, sv. 2 (1952) 320—329.

Писац се осврнуо на грешке овог превода са жељом — како сам каже — да се одужи писцу и преводиоцу и самој књизи као таквој.

294. Митропан Петар, Игра речи, Књижевност VII св. 4 (1952, Београд), 368—371.

Одговор на Винаверов чланак „Намет на вилајет“, који је изашао у Књижевности бр. 1—2 за 1952. В. бр. 281.

- 295.** М. Ј., Језик мога синчића, Политика, 21-III-1952, 6.
Критика језика у дечјој литератури напр. у „Пиониру“. У чланку се износе примери утицаја ове литературе на изражавање детета.
- 296.** О преводилачком раду, КњНВ бр. 53 (1952) 10.
О дискусији у Удружењу преводилаца Србије.
- 297.** Павловић д-р Миливој, „Српски језик није мртав“ Република (Београд) 17-VI-1952, 4.
Писац мање одговара аутору истоименог чланка Станиславу Винаверу, а много више независно износи своје мишљење о развоју и богаћењу језика као и о мери коју ту треба поставити да се не оде у анархичност. В. бр. 282.
О. Т. Б.
- 298.** Прпић Томислав, Nekoliko gusizama novijega vremena, Jezik I (1952, Zagreb) 87—89.
- 299.** Радловић Ј., Још о подизању културе нашег књижевног језика, НЈ, н. с. III св. 5—6 (1952) 171—186.
Општа размишљања о настави матерњег језика у основној и средњој школи, о култури говорног језика, о језику у позоришту и на филму.
- 300.** Ројнић Анте, Časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika, Republika VIII (1952, Zagreb) 201.
Осврт на часопис „Jezik“.
- 301.** Сенић Н[ада], Нешто о језику наше администрације, PSKJ IV, knj. II, sv. 2 (1952) 308—319.
„На основу материјала из разних огласа и обавјештења објављених у нашој штампи и разних образаца и рјешења“ писац чланка „указује на то каквих све рогобатности и накарадности има у нашем административном језику у коме још увијек има трагова језика из времена аустро-угарске владавине“ (Преглед) и захтијева да се поведе борба и за правилан и чист језик администрације.
- 302.** Скок Петар, О језичној култури, Jezik I, 3—9 (1952, Zagreb) 33—38.
- 303.** Стевановић М., А. Белић, Око нашег књижевног језика — Српска књижевна задруга, коло XLV, књ. 312. Београд 1951, ЈФ XIX (1951—1952) 304—311.
- 304.** Стевановић М., Александар Стојићевих, Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику — Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela 3. Ljubljana 1951, str. 171, 8°, ЈФ XIX (1951—1952) 272—287.
- 305.** Стевановић Михаило, Данашњи наш књижевни језик и правопис, Побједа 8-VI-1952.
- 306.** Тимотијевић Душан, За активнију бригу о нашем писаном језику, Борба 6-V-1952, 2.
Рубрика „Писма уредништву“.
- 307.** Тохолъ Сава, Омладина и писменост, НИН 3-II-1952, 5.
Чланак у оквиру анкете НИН-а о васпитању омладине. Износе се узроци слабе писмености код нас уопште па и код омладине: небрижљивост књижевника и публициста у писању, недостатак уџбеника и њихово често мењање, нестручност извесног броја наставника српског језика итд.

308. Т о х о љ С а в а, Савремени књижевни језик, 7 уметности 1-XI-1952.

Врло је важно, истиче писац овог кратког написа, израђивати леп, правилан књижевни језик нарочито код интелектуалаца. У овом послу треба се ослањати на основице народног говора и избегавати претерану употребу страних речи.

309. Н а м м Ј о с и п, Pisanje tuđih imena, Jezik I (1952, Zagreb) 29—31.

310. Н r а s t e М а т е, Hrvatski ili srpski jezik u našim školama, Pedagoški rad VII (1952, Zagreb) 307—310.

Осврт на стање хрв. или срп. језика у средњим школама.

311. С в и л а н В и к т о р, О regeneraciji i „regeneraciji“ hrvatskog jezika u Istri, Školske povine III br. 9 (1952, Zagreb) str. 3.

Примједба о стању хрв. или срп. језика у истарским школама и изношење мишљења како да се то стање поправи.

г) Дијалекти

312. Б е л и ћ А., Из српскохрватске акцентологије и дијалектологије ЈФ XIX (1951—1952) 117—131.

Резиме на француском.

313. Б о ш к о в и ћ д-р Р а д о с а в и П о п о в и ћ И в а н, Испитивање штокавских говора Јужне Истре, Гл САН III св. 2 (1951) 277.

Аутори су испитали низ штокавских места од којих најчистији тип представљају: Премантура, Бањоле, Винтијан, Винкуран, Валдебек. Испитан је још и црногорски јекавски говор у Пероју; „он представља један архаичнији црногорски тип“. В. бр. 329.

314. Г е о р г и ј е в и ћ С в., Јат (ѐ) у говору Личког Поља, ЈФ XIX (1951—1952) 133—149.

Резиме на француском.

315. Е р д е љ а н о в и ћ Ј о в а н, Етнолошка грађа о Шумадинцима (По пищевим белешкама с пута средио Петар Ж. Петровић), в. бр. 560.

316. Ivić Pavle, Dr. Josip Hamm, Štokavština Donje Podravine — Posebni otisak iz 275 Rada JAZU (1949), 1—70, ЈФ XIX (1951—1952) 252—259.

317. И в и ћ П а в л е, Испитивање говора села Глоговца код Светозарева, Гл САН IV, св. 2 (1952) 322—323.

Износи низ особина које су заједничке са галипољским говором: „стара акцентуација, али с напуштањем окситонезе, тенденција укидања дужина иза акцента, лок. пл. = ген. пл., ак. пл. м. р. = ном. пл. м. р.“ и ситније, лексички ограничене, фонетске и морфолошке особине: као *о у жѐрови*, *њ у врањ коњ*, *мушкѝр* (а не *-арац*), *из грџбаља*, *њџни*: галип. *њџнин*, *рџз* (галип. *рџс*), *рње* (=ноздрице), акц. односи = *гладан*: *гладна*, *свѝри*: *свѝрило*, *бѝше*: *нѝ беше* (галип. *бѝше*: *нѝ бѝше*), *кѝки*: *шакѝ* (галип. *кѝки*: *шакѝ*), *р + вок > р* у положају пред акцентом, *гѝр*, *дѝл*, *шѝм*, *онѝм*, *и у дѝбѝко* (галип. *дѝбѝко*), *нѝ < нѝше*, *нѝну*, *сажето нѝ на свѝш* (=на онај...), *вок. дѝца* (гал. *дѝца*, *дѝбо*, *вѝла* sg. (не pl. *тант. вѝле*), дат. плур. енкл. (*ј*) *и* = (им), *ћѝо* (=хто), *3. ѝл. ѝрез. ѝшеју*, *нѝшеју* (гал. *ѝшеју*, *нѝшеју*). Глоговачки говор од нормалног косовско-ресав-

ског говора разликује се извесним икавизмима (*нисам, ниси* итд., *сикѝра, лелиѝ се*). Компаративи *прошћѝ, чиишћѝ, ѝоштѝењѝ* нису настали контракцијом из *ѝрошћѝи* већ према *ѝрошћѝ < ѝрошћѝе*, јер има и неконтраховано *сѝарѝи*. В. бр. 319, 320.

О. Т. Б.

318. Ивић Павле, Одисеја једног села, в. бр. 562.

319. Ивић Павле, О неким питањима наше историске дијалектологије, Гл САН књ. IV, св. 2 (1952) 324.

Аутор истиче специфичне задатке наше дијалектологије који проистичу из тога што „велики део наше територије прекрива метанастазичка област“, и значај галипољског говора „за решење питања старих дијалеката северне Србије“. Интересантан је закључак о икавизмима ових дијалеката: „Тај говор показује да су икавизми карактеристични за говор ових крајева постојали још пре сеоба и, штавише, пре замене јата у ѝнима“ и „да нису морали бити унесени са стране, већ су могли настати у крилу говора, морфолошким уједначавањима и фонетским променама ограниченог опсега“. В. бр. 317, 320.

320. Ивић Павле, Продужење испитивања говора галипољских насељеника у Пехчеву, Гл САН III, св. 2 (1951) 278.

Аутор је потврдио и проширио раније уочена факта овога говора. „Утврђени су услови једначења *e* и *и* односно *o* и *у* (испред акцента) и отварања *и* и *у* иза акцента, распоред заменика *ј* и *л* на месту *љ*“. Још је проучаван домаћај новог јотовања. Забележен је низ икавизама (*нисам, ники* итд.) и наставак *-ом* и *-им* у дативу-локативу и инструменталу једине женскога рода заменичко-приведске промене (*му^ојѝм жѝиш, му^ојѝм ру^окѝм*). „У конјугацији интересантни су имперфекти као *сѝ^нкаше*, прил. врем. сад. *сѝ^нкаћем* и *сѝ^нкаћим* и глаг. именица типа *јубѝље* (=љубљење)“. В. бр. 317, 319.

321. Ивић Павле, Сеобе Срба и српски језик, в. бр. 563.

322. Николић Берислав, Испитивања говора Срема, Гл САН IV, св. 2, 319—320.

Аутор је скупио дијалектолошки материјал из 24 сремска места и дао карактеристике сремског говора, од којих би биле најважније ове: отвореност и затвореност вокала средњега реда после уснених сугласника и сонаната *ѝ, ѝ̇, ѝ̈, ѝ̉; ѝ̊, ѝ̋*; кратко *ѝ + ј* даје на истоку *e* (сѝјати) а на западу *и* (сијати); скраћивање неакцентованих дужина и развијање нових пред енклитиком; присуство архаичних падежа *instr.-loc. pl. masc. neut. и loc. pl. fem. с кѝли // са свашѝовима; у Дѝбринци // у Дѝбринцима; у чѝкшира // на ледѝнама; dat.-loc. sg. на -им: ѝвѝм дрѝгу, у нѝшим сѝлу*; наставак *-у* у 3 *pl. praes.* код глагола VII и VIII Белићеве врсте (*раѝѝ // раѝѝ*); наставак *-ду* у 3 *pl. praes.*; одсуство имперфекта. В. бр. 323.

О. Т. Б.

323. Николић Берислав, Продужење испитивања сремских говора, Гл САН III, св. 2 (1951) 278.

Писац је вршио дијалектолошка испитивања сремских места Краљеваца, Буђановаца и Мартинаца. Што се тиче *јаѝа* прва два места припадају типу *сѝјаѝи*, а треће типу *сијаѝи*. „Неакцентоване дужине доследније се чувају на западу. — Тзв. „војводинизми“ изразитији су на истоку“. В. бр. 322.

324. Павловић д-р Миливој, Дијалекатска испитивања у Коцерићу, Сјечној Ријечи и средњој Босни, Гл САН III, св. 2, (1951) 276—277.

Испитивани су икавизми околине Косјерића чији је ужи центар Сјеча Ријека, а који припада пограничном појасу према ваљевском екавском говору. У овом крају поред старог становништва има и досељеника из Црне Горе. Досељеници су донели: *ш'екира*, *ш'љейаци* поред *сикира* и *сљепак*. Јављају се екавски облици, али они нису остаци старине, већ су нова појава под утицајем школе и варошког говора на који опет утиче књижевни изговор. Уопште рефлекси *јаша* показују превирање. Икавизми су ограничени на неколико примера (*сикира*, *гниздо* и сл. *Подмирао* „измерио потпуно“, „дао колико треба“, *биљег* и облици глагола „бежати“). Ови говори су једним особинама везани за дробњачки говор, а другим за говоре Црне Горе и Новопазарског Санџака. Уз остали дијалекатски материјал прибележене су речи и изрази мајсторског, зидарског језика.

Испитивана је још средња Босна: говор града Јајца и околине и места на десној страни Врбаса. Углавном се није изменила слика икавског говора долине Врбаса коју је још при ранијим испитивањима аутор уочио (Дијалектолошки зборник књ. III). Једна од најзначајнијих црта је појава *ј* место *ђ*, за коју је писац нашао нове примере (*ограја* = „ограда“, „забран“). Јекавизми у овом говору се јављају под утицајем школе у граду, а под утицајем насељених јекаваца на селу. В бр. 326

О. Т. Б.

325. Павловић д-р Миливој, Испитивање говора Јањева у поређењу са материјалом Дубровачког архива, Гл САН IV, св. 2 (1952) 317—318.

Аутор се бавио проучавањем „старог нашег језика из XIV и XV века на основу неиздате грађе Дубровачког архива“ и испитивањем „говора старијих дубровачких породица“. Испитивања су вршена да би се добила потребна обавештења која би користила решавању проблема јањевског говора, некадашње дубровачке и саско-рударске колоније. Писац закључује на основу извесних података „да јањевски говор одражава продужење говора дубровачке колоније“.

326. Павловић д-р Миливој, Испитивање икавских дијалеката у Босни и Херцеговини, Гл САН IV, св. 2 (1952) 318—319.

Писац је испитивао у Босни и Херцеговини следећа места: Травник и околину, Бугојно (Горњи Вакуф, Прозор), Ливно и околна села, Дувно и Славонију између Врпоља и Винковаца. „При овим испитивањима аутор је утврдио везу травничког говора са икавским говорима долине Врбаса; а затим установио карактеристичне особине ливањског говора“. За дијалекат Славоније аутор каже: „... славонска дијалекатска зона чини дијалекатски конгломерат, са неуједначним, непреврелим дијалекатским особинама, и са више варијаната разностепених мешавина“. В. бр. 324.

327. Поповић И., Прилог географији неких наших речи, НЈ, н. с. IV св. 9—10 (1952) 326—332.

328. Поповић Иван, в. Бошковић д-р Радосав и Поповић Иван, бр. 313.

329. Поповић Иван, Истарски икавски говори, Гл САН IV св. 2 (1952) 321—322.

Аутор је испитивао територију „претежно штокавских икавских говора јужне и западне Истре“ и закључио „да се језгро штокавског истарског типа налази у центру икавског штокавског појаса, тј. у источној Ровињштини и на северу Пулштине (према Раши). Најглавније његове карактеристике би биле: $\check{e} > i$; * t' , * d' > \check{c} , \check{z} ; претежно *št* за праслов. **stj*, **skj*; дужи инфинитив; архаична

деклинација само у множини.“ На северу и крајњем југу штокавског појаса мешају се штокавски и чакавски говори, док је на истоку граница одређенија. На западу су *цакавски* говорни типови, али у њима, за разлику од Малецког, аутор „није могао констатовати палаталну артикулацију сугл. *š, ž* (или *š, ž*), иако су редови *s, z, c — š, ž, č* своју артикулацију померили“. В. бр. 313. О. Т. Б.

330. Поповић Иван, О најновијим испитивањима војвођанских дијалеката, Зборник Матице српске, серија друштвених наука 3 (1952, Нови Сад) 103—107.

О дијалектолошким проблемима Војводине, о методу испитивања дијалеката и о постигнутим резултатима.

331. Поповић Иван, Треће лице множине презента у војвођанским говорима, Зборник Матице српске, серија друштвених наука 4 (1952, Нови Сад) 114—128.

Писац је ради прегледа и рекапитулације дао следећу табелу из које се види географски распоред разних наставака за III л. множ. презента:

I	II	III	IV
екавски	банатски:	буњевачки:	шокачки:
бачко-сремски:			(икавски)
виде	виду	виде, виду	виду
певају	певу, певау	пивају, пиваје	пиву
треседу	треседу	треседу	—

332. Поповић Цветко Ђ., Босанско-херцеговачки водијери, Гласник ЗМС, н. сер., св. VII (1952) 174—175.

Најчешћи назив *водијер* (у 37 срезова), *водир* (у 7 срезова), затим долази *водјер* (у 4 среза), *водиер* (у 1 срезу). Чује се још и *шобалица* или *шоболица* (6 срезова бањалучке области), *чушура* (у 3 среза), *воденак* (у сарајевском срезу), *водија* (у босанско-новском срезу). Из 17 срезова нема никаквих података.

333. Синдик И., Извештај о екипном раду у Боки Которској (1951), ИЧ III (1951—1952) 498—502.

„Овогодишња језичка испитивања вршио је један члан екипе, и то свега петнаест дана. Његов је рад био ограничен на топономастику и на неке језичке особине у Столиву и Прчању, али ће и у том обиму бити од научног интереса јер потиче од искусног истраживача“.

334. Стевановић д-р Михаило, Испитивања појава и особина народних говора Црне Горе, Гл САН III, св. 2 (1951) 274—276.

Аутор је испитивао дијалекатске разлике брдских црногорских племена које су плод племенске подвојености и изолованости. И поред непосредне географске блискости постоји јасна граница између васојевићких и морачко-колашинских говора. Основне разлике између ова два говора су: ограничено преношење акцената и изговор неодређеног самогласника место старог полугласника (у васојевићким говорима) према новој акцентуацији и рефлексу $a (< b)$ (у морачко-колашинским говорима).

Други проблем који је аутор испитивао је акценат староцрногорских говора. Интересантна акценатска појава ових говора је положај низлазних акцената који се врло често не налазе на своме старом месту, већ на месту улазних акцената. Ново испитивање ове појаве намеће закључак да је у питању непостојаност

кратког силазног акцента на крају речи, а не морфолошко преношење. Само ово померање са последњег слога не условљава промену природе акцента. Не може се још рећи да ли је ова непостојаност кратког силазног акцента на крајњем слогу изазвана херцеговачким утицајем.

О. Т. Б.

д) **Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.**

335. А. Пронађено дело наших калиграфа из XI века по лепоти равно Мирослављевом јеванђељу, НИН 29-VI-1952, 9.

У чланку се износе врло занимљиве чињенице које је открио д-р Виктор Новак 1951 у библиотекама Британског музеја и оксфордске Бодлејане: Еванђељистар абатисе Веменеге — „хрватско Мирослављево јеванђеље“ из доба Петра Крешимира и један рукопис из последње деценије XI в., неки историски подаци о учешћу Дубровчана у „Непобедивој армади“, о дубровачком еснафу у Саутемпону итд. О утицају Дубровчана говори и то што се тамо још и данас једна врста лађа зове *аргоза* < Рагоза, Рагуза.

336. Б е ш л а г и ћ Ш е ф и к, Први резултати систематског проучавања стењака, Борба 6-V-1952, 5.

Само извештај о обављеном послу.

337. Б о ж и ч к о в и ћ О л г а, Кроз град - музеј. — Споменици Задра после седамдесет и два бомбардовања, НИН 17-II-1952, 9.

Помињу се неки стари писани споменици: Векенегин кодекс који садржи оригиналне даровнице хрватских краљева: Петра Крешимира IV из 1060, Димитрија Звонимира, Стјепана II Трпимировића, Коломана и др.; затим корали у којима су од XII в. записиване словенским језиком и писмом црквене песме.

338. Б о ш к о в и ћ Ђ., Д-р Владимир Р. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, САН, посебно издање, књ. 157, Одељење друштвених наука, нова серија, 4—499 стр. текста са 1102 репродукције, в. бр. 408.

339. Б о ш к о в и ћ Ђ у р ђ е, Средњовековни споменици Источне Србије II, Ст књ. II (1951) 221—244.

На страни 238 има један кратки ћириљски натпис (како изгледа из 1457 г.), а на 242 страни два мања натписа.

Кратак резиме на француском.

340. Б р о з о в и ћ Д а л и б о р, Загреб је добио фотокопију драгоценог Хваловог рукописа који се чува у Болоњи, НИН 2-XI-1952, 10.

Опис рукописа из 1404 год. Износе се неке његове језичке особине.

341. V i j e s t i, Glagoljika u fototekama JA i Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Slovo I (1952, Zagreb) 83—85.

Попис важнијих глагољских споменика који се налазе у фототекама Хисторијског института ЈА и Свеучилишне ињижнице у Загребу: а) филмови и фотокопије глагољских рукописа из архива и установа у Загребу, б) филмови и фотокопије глагољских рукописа из унутрашњости (Башка, Крк, Нови, Вели Лошињ, Врбник), в) филмови и фотокопије глагољских рукописа из иностранства (Беч, Лагенштајнлајтхен, Оксфорд, Париз, Рим).

342. В и н а в е р В у к, Извештај о раду у Дубровачком архиву II, ИЧ III (1951—1952) 481—488.

Извештај о грађи за историју Србије у XVII в. Занимљиво је ово што каже аутор:

„Обратио сам нарочиту пажњу на језик и буквицу којима су писани документи, особито из дубровачких трговачких колонија. Међу њима има велики број писаних нашим језиком, латиницом, а талијанском ортографијом, што ће пружити веома интересантну грађу за изучавање говорног језика онога доба“.

343. Винавер Станислав, Српски витешки средњи век. У чему је драг нашег старинског израза? Република (Београд) 22-VII-1952, 2.

Аутор говори о особинама једног српског рукописа о Тројанском рату, који је издао д-р Алан Ринкхајм, у збирци Словенскога института у Упсали. Истиче вредност рукописа и са културноисториске и са језичке стране. Издавач рукописа дао је особине дела које га диференцирају од других сличних дела, а то су: „изразито служеће јаким речима; тежња ка дијалогу који чини текст живим; типична веза појединих речи које припадају заједно“. Рецензент износи и своја запажања о рукопису између којих је интересантно запажање да је старим писцима „тешко да више појмова обухвате једним истим предлогом“, већ често у тим ситуацијама понављају предлог.

О. Т. Б.

344. Vgapa Josip, Hrvatskoglagojski blagdanar, в. бр. 409.

345. Gortan V., Osvrt na prijevod Ljetopisa popa Dukljanina, в. бр. 81.

346. Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848—1849, серија I, књига I, март—јуни 1848, Грађа, САН, Историски институт (1952, Београд) 1—548.

У текстовима на српском језику пробија покоја војвођанска језичка црта.

347. Грађа о Тицановој буни у Срему 1807 године, в. Сечански Живан, бр. 392.

348. Дероко Александар, Смедеревски град, Ст. књ. II (1951) 59—98.

Од 90—93 стране налази се неколико снимака натписа деспота Ђурђа чији је текст објавио Љуба Стојановић у „Записима и натписима“. Дата је и транскрипција натписа, а на 94—95 стр. цртеж (С. Ненадовића) слова натписа.

Резиме на француском.

349. Đorđević Jovan, 600 godišnjica Dušanovog Zakonika, Jugoslavija, zima 1950, 64—65.

Дата су два снимка Законика. Иначе није интересантно за лингвистику.

350. Ђ. С., Две књиге о стећцима, Борба 12-II-1952, 6.

Поводом књига „Радимље“ и „Олово“ од А. Бенца.

351. Žic Nikola, Glagoljsko pismo Nikole Modruškoga, Slovo I (1952, Zagreb) 33—35.

Кукуљевић је писмо датирао између 1461 и 1470. Жиц доказује, да глаг. писмо модрушкога бискупа Николе треба датирати између год. 1477 и 1480.

352. Ивановић Радомир, Извештај о теренском раду за проучавање топономастичке грађе на Дечанском властелинству ИЧ, III (1951—1952) 473—478.

Извештај је углавном посвећен опису тринаест књига нађених у ризници манастира Дечана. „Књиге нису имале нарочите лингвистичке вредности, те отуда нису досада у литератури о Дечанима ни искоришћене ни публиковане“.

353. Кириловић д-р Дим., „Азбучник плашчански“ Лукијана Мушицког, Зборник Матице српске, серија друштвених наука 3 (1952, Нови Сад) 100—102.

Кратки чланак о једном буквару из 1829 који је штампан за потребе српске школе у Плашком. Буквар има свега четири стране од којих две са текстом. Приложене су фотографије ових двеју страна. Претпоставља се да је аутор Лукијан Мушички. Једини познати примерак овога буквара налази се у библиотеци д-ра Георгија Михаиловића.

354. Кириловић д-р Дим., Кад је штампан Милешевски требник, Библиотекар 3—4, (1951) 121—122.

Писац сматра да је тачна година штампања она коју је навео Адам Драгосављевић, тј. 1545.

355. Кићовић д-р Мираш, Први српски буквар, Библиотекар 3—4, (1952) 97—108.

Опис Буквара Инока Саве штампаног у Млечима 1597 који је, како аутор каже, први српски буквар и који је чак и напредан за своје време.

Досада се зна за три примерка овога буквара. Први примерак, који претставља оригинал I издања, изгорео је у Народној библиотеци 1941 г. Сачуван је опис овога споменика од Ђ. Сп. Радојичића и фотографски снимак. Други, који је издао Љ. Стојановић, претставља руком рађену копију, чији је оригинал припадао руском конзулу у Скадру И. Крилову. И он је изгорео. Трећи примерак је оригинал II издања који је недавно набавила Народна библиотека.

356. Кићовић М., Треће издање малог „Наука крстјанског“ М. Дивковића, Библиотекар 1—2 (1952) 26—27.

Поводом чланка Џ. Д. А. Барникота и Џ. С. Ж. Симонса „Неке незабељене старе словенске штампане књиге у енглеским библиотекама“ (у „Oxford Slavonic Papers“, Vol. II, 1951), у коме су они као годину издавања трећег издања „Наука“ утврдили 1641.

У тексту чланка има једна фотографија трећег издања „Наука“, коју су нам послали аутори чланка у Oxford Slavonic Papers. Они су нашој Народној библиотеци послали фотокопију целог издања.

357. Ковачевић д-р Јован, Три прилога проучавању стењака Гл САН IV, св. 2 (1952) 356—357.

„Референт констатује утицај приморске књижевности и писмености на босанске и херцеговачке формуле надгробних натписа“.

358. Костић д-р Мита, О узору Максимовићева „Малог буквара за велику децу“, Гл САН III, св. 2 (1951) 292.

На основу поређења са сличном књигом Немца Думхонфа, аутор је закључио да је Максимовићев „Мали буквар за велику децу“ прилично оригиналан. В. бр. 359.

359. Костић Мита, Ко је аутор Максимовићевог Малог буквара з велику децу из год. 1792, Гл САН III, св. 1 (1951) 126.

Аутор помиње књигу Немца Теодора Думхопфа под истим насловом као вероватан оригинал ове наше књиге. В. бр. 358.

360. Кошута Лео, Glagoljaši i glagoljica na Cresu i Lošinj, Riječka revija I (1952, Rijeka) 12—16.

У расправици се доказује, да је Валунска плоча нађена у Валуњу (на Цресу) најстарији глагољски споменик у овоме крају и то из краја XI стољећа. Та је плоча надгробни натпис неке имућније хрватске породице из тога мјеста. Од XI стољећа све до XIX сусрећемо на Цресу и Лошињу споменике писане глагољцом.
М. Х.

361. Ј., Пронађен рукопис Вука Караџића, Република (Београд) 19-11-1952 бр. 329.

У чланку се говори о сређивању библиотеке Балтазара Богишића у Цавтату и рукописима на које се том приликом наишло, па се између осталог помиње и оригинални рукопис Вука Караџића „Историја Боке и Црве Горе“ за који се мислило да је изгубљен. В. бр. 390.

362. Лалевић М. С., Напомене уз рукопис Горског вијенца, PSKJ IV, књ. II, sv. 2, (1952) 199—224.

Детаљан опис рукописа (непотпуног — само до 1527 стиха), са свим измјенама, допунама, прецртавањима. Овакав опис помоћи ће и свима онима који се баве тумачењем ријечи и израза овог дјела, а који нису у могућности да имају рукопис у рукама.

363. Љ. И., Научна вредност првих матичних књига у Бешки, Слободна Војводина, 18-1-1952.

364. Мазалић Ђоко, в. Филиповић д-р Миленко С. и Мазалић Ђоко, бр. 399.

365. Мазалић Ђоко, в. Филиповић д-р Миленко С. и Мазалић Ђоко, бр. 400.

366. Марковић Мирослав, Коломанов натпис на звонику цркве св. Марије у Задру, Гл САН IV, св. 2 (1952) 378—379.

„Аутор даје критичко издање и епиграфски коментар натписа. У оквиру интерпретације побија мишљење Ф. Шишића, В. Нотана, М. Прелога и других да је Алексије Комнен уступио Коломану далматинске градове и острва, већ показује да их је Коломан силом узео (1105 г.).“

367. Матић Светозар, Опис рукописа Народне библиотеке са прилогом: Породични архив Рашковића, описао Д-р М. Костић, Пос. изд. САН СХС I, књ. 3 (1952), 8°, I—VIII + 1—301,

Књига садржи описе обредних књига, зборника, хроника, биографија, хронографа, поменика и сличних црквених текстова, који су изгорели заједно са Нар. библ. Описани су и извесни рукописи који су допуна Каталогју Љ. Стојановића.

368. Медковић Дејан, Izložba rukopisne i štampane knjige, Књ N V бр. 65 (1952) 7.

Приказ изложбе у Музеју примењене уметности НР Србије.

369. Медковић Дејан, Naše retke štampane knjige u pariskoj Nacionalnoj biblioteci, Књ N V бр. 55 (1952) 12.

Обавештење о некојим драгоценим споменицима наше писмености који се налазе у Националној библиотеци у Паризу: о молитвенику из 1512 који је

штампао у Млецима „мештар“ Фрањо Ратковић Мицаловић, о „Науку кристијанском“ који је 1583 штампан ћирилицом код калиграфа Камила Занетија и сл.

370. Мошин д-р Владимир, Богишићев далматински рукопис и Млађа редакција Душанова законодавства, Гл САН IV, св. 2 (1952) 382—383.

На основу рукописа који је нађен у заоставштини Валтазара Богишића референт одређује место и време кад је настала Млађа редакција Душанова законодавства.

371. Недић Владан, Белешка о „Нилу“ и његовом уреднику, Библиотекар 3—4, (1952) 125—126.

Из чланка се види да је овај календар изашао и за 1851 (а не закључно са 1850). Примјерак за 1851 се сачувао у Библиотеци САН.

372. Перовић Василије, Један до сада непознати рукописни каноник архимандрита Јована Рајића из 1749 године, са факсимилима и сликом, Гласник Српске православне цркве (1951, Београд) 16^о, 149—158.

373. Петковић С., Збирка рукописа Манастира Кувеждина, Дивше, Шишатовца и Гргетега, Спом СИ, Одељење друштвених наука, н. сер. 3 (1951) 3—88.

Опис великог броја рукописа из XVI, XVII и XVIII в. Међу описаним рукописима налазе се и једно четворојеванђеље српске редакције из XV в. (у Дивши), један апостол из XIV в. (1324) у Шишатовцу и један рукопис који је, по Шафарику, из XV в. (у Шишатовцу).

374. Поповић Љубинко, Чулић Бранко, „Зборник за путнике“ Библиотекар 1952, 1—2, 28—30.

Опис једне књиге из Народне библиотеке НРБ и Х, која је по опису Стојана Новаковића у раду „Божидара Вуковића зборници за путнике“ (Гласник Српског ученог друштва, књига XLV године 1877) идентификована као Зборник за путнике од Божидара Вуковића, Млечи 1536.

375. Радојичић Ђорђе, Први наши ћирилски споменици, Република (Београд) 20-V-1952, 2; 27-V-1952, 2.

Писац прво говори о постанку и територијалном ширењу азбука, глагољице и ћирилице, а затим даје преглед ћирилских споменика почев од Самуиловог натписа па до Мирослављевог и Вукановог јеванђеља наводећи основне податке за све споменике.

376. Радојичић Ђорђе Сп., Григорије из Горњака, ИЧ III (1951—1952) 85—106.

Историска расправа која може бити занимљива за лингвистику зато што даје извесне (углавном историске) податке о неким српским споменицима.

Резиме на француском.

377. Радојичић Ђорђе Сп., Две наше библиографске реткости, Гл САН III, св. 2 (1951) 287—288.

То је, прво, Октоих петогласник (његов одломак, управо); друго, Цветни триод — које је аутор нашао у манастиру Дечанима.

378. Радојичић Ђорђе Сп., Две наше библиографске реткости (Из ризнице манастира Дечана), Историски записи, год. V, књ. VIII, св. 1—3, јануар—март (1952, Цетиње) 1—10.

У чланку се прво говори уопште о глагољским и ћириличким инкунабулама, а затим се износи историјат открића друге ћириличке инкунабуле, Октоиха петогласника, за који није било утврђено да је штампан у штампарији Црнојевића. Аутор даље утврђује годину штампања Октоиха петогласника (1494 г.) и даје опис одломка који је нађен у манастиру Дечанима, Друга пронађена књига, односно шеста наша инкунабула је Цветни триод, чији се листови налазе испред и иза рукописа Дечанског служабника, који је писао „грешни поп Ивко“. За Цветни триод не може се утврдити да ли је цео отштампан, или је штампање било у току, али на основу листова који су нађени може се закључити да је рад морао бити у завршној фази.

О. Т. Б.

379. Радојичић Ђорђе Сп., Један досад непознат Теодосијев спис — Канон општи Христу и Симеону и Сави, ГлСАН III, св. 2 (1951 год.) 290—291.

Аутор даје податке за Канон општи Христу и Симеону и Сави који је „твореније Теодосија монаха“, а налази се уз рукопис Теодосијевог Живота св. Саве, који не треба идентификовати с Теодосијевим Каноном Симеону и Сави, штампаним у Венецији 1776 године, као што је Ст. Новаковић мислио.

О. Т. Б.

380. Радојичић Ђорђе Сп., О првој српској црквеној песни — о Савиној служби Симеону Немањи, Зборник радова САН, књ. XVII, Институт за проучавање књижевности, књ. 2, 1--8.

Писац расправља, на основу података из Доментијана, о Служби Симеону Немањи. Раније је било много забуна и заблуда о овом проблему у науци. Прву редакцију Службе из 1209 год. написао је св. Сава иако се то у самој Служби не помиње. На преради друге редакције, која је из времена краља Радослава, сина Стевана Првовенчаног, помагали су св. Сави његови ученици. Трећу редакцију Службе Симеону Немањи саставио је Теодосије. В. бр. 381.

Резиме на француском.

О. Т. Б.

381. Радојичић Ђорђе Сп., „О служби Симеону Немањи од Св. Саве“, Гл САН III, св. 1 (1931) 156—157.

Аутор на основу података из причања Доментијанова закључује да је прву редакцију Службе Симеону Немањи из године 1209—1213 написао свети Сава, а на преради и допуни друге редакције помагали су му ученици. Писац сумња у хронологију Драг. Костића за настанак друге редакције 1216—1219 јер мисли да је настала за владе краља Радослава, сина и наследника Стевана Првовенчаног В. бр. 380.

382. Радојичић Ђорђе Сп., Прве три главе Студеничког типика, Гл САН III, св. 1 (1951) 155—156.

Говори се о двама преписима Студеничког типика, старијем, из године 1618/19 и млађем, из године 1760, и о распореду глава у старијем препису. Износи се мишљење да је рукопис из 1618/19 није преписан са Савиног аутографа иако постоји запис да је Типик „прежде нас списан рукоју светог Сави“.

383. Радојичић Ђорђе Сп., Прве три главе Студеничког типика, ЈФ XIX (1951—1952) 151—157.

Резиме на француском.

384. Радојичић Ђорђе Сп., Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару, Извештај о њиховом проучавању у новембру и децембру

1952 године; *Arhivist* 2, organ Glavnog arhivskog savjeta FNRJ (1952, Београд) 47—82.

Писац износи новопронађене чињенице у вези са проучавањем хиландарских рукописа. Откривен је писац по имену ГенADIJE, затим један нов рукопис Теодосија и похвала кнезу Лазару.

Ова испитивања употпунила су знање о Димитрију Кантакузину, нашем књижевнику из XV века, и књижевнику-преводиоцу с краја XVII века, Самуилу Бакачићу. У Хиландару постоји један непотпун препис Савиног номоканона. Уз два рукописа (Псалтир и Служабник) налази се по један примерак једног малог историског списка. Још је скренута пажња на музичке и медицинске текстове. Велики број хиландарских рукописа је снимљен. О. Т. Б.

385. Радојчић Н., Члан четрнаести Душанова законика, ЈФ XIX (1951—1952) 35—45.

Резиме на француском.

386. Радојчић Никола, Карловачки рукопис Јустинијанова Закона и Душанова Законика, Годишњак Историског друштва Војводине (1051, Нови Сад) 7—12.

Дат је опис рукописа и поређење с другим рукописима ових законика. Приложена су и два снимка: 1. Почетак Душанова законика и 2. Запис преписивача. О истим рукописима је аутор нешто опширније говорио у ИЧ III 55—65.

387. Радојчић Никола, Око Душанова Законика, ИЧ III (1951—1952) 55—65.

Овде се прво даје „спољашњи опис једног модерног преписа Закона цара Константина и Јустинијана и Душанова Законика сачињен од невеште руке“ који се налази у Јагићевој библиотеци (сигнатура J. 1602); а затим се износе појединости о садржини рукописа упоређујући га са другим рукописима ових закона (Раваничким, Софиским и др.). Подвучена је важност Јустинијановог закона за српске правне науке.

Резиме на француском.

388. Радојчић С., Д-р Лазар Мирковић, Мирослављево јеванђеље, САН, Посебна издања, књ. 156, Археолошки институт, књ. 1, Београд 1950, 54 стране текста, са француским резимеом и 60 табли, Ст књ. II (1951) 330.

Врло повољан приказ. Занимљива је ова пишчева констатација: „Улазећи у питање ауторства минијатура Мирослављевог јеванђеља и професор Мирковић је, заведен комбинацијом Куљбакина о двојици писаца, схватио реч ВАРСАМЕЛЕОН као име. Међутим, као што је већ у белешци о књизи професора Мирковића у *Byzantinische Zeitschrift* Bd 43, 1950, 484, споменуто, Куљбакинова хипотеза са варсамелеоном као да почива на омашци. Реч значи балсамово уље и она се налази већ у Миклошићевом лексикону који је штампан 1862 год., тачно протумачена као βαλσαμρέλαιον — oleum balsaminum. Разуме се да са тим не отпада даља комбинација професора Мирковића о двојици писаца — сигурно је само то да се други није звао ВАРСАМЕЛЕОН“.

389. Радојчић Светозар, Црква у Коњуху, Зборник радова САН XXI, Византолошки институт књ. 1 (1952) 148—167.

На стр. 149 дат је један ћирилски ктиторски натпис из 1581.

Приложене су 42 слике. Слике бр. 20, 21 и 22 претстављају натписе.

Резиме на француском.

390. Ротер Р., У Богишићевој библиотеци пронађен рукопис Вука Караџића за који се сматрало да је изгубљен, Политика 2-III-1952, 5.

Ради се о једној бележници која садржи део Вукове Историје Црне Горе и Боке на српском језику. Овде је историски приказ опширнији него у немачком издању. Рукопис је пронашао д-р Влахо Новаковић. „Према индицијама за овај рукопис могло би се чак тврдити да је он уистину Вуков оригинал из којег је извршен немачки превод поменутог дела“. Текст је писан ћирилицом на првој половини (уздужној) табака. На неколико страница на другој уздужној половини имају коректуре („нарочито су знатније коректуре извршене на листовима 26, 27, 28 и 29“). „Наш уметнички критичар Коста Страјнић убеђен је да је коректуре на бележници вршио Вук Караџић својом руком“. В. бр. 361.

391. Самарцић Радован, Извештај о прикупљању, проучавању и објављивању грађе за борбу Дубровника за опстанак после великог земљотреса 1667 године, ИЧ III (1951—1952), 488—498.

Из извештаја се види да се ради о спремању ове грађе за објављивање.

392. Сечански Живан, Грађа о Тицановој буни у Срему 1807, Грађа САН књ. VI, Историски институт књ. 5 (1952, Београд) I—XXV + 1—196. Има изванредан број текстова на народном језику.

393. Симић-Миловановић Зора, Икона Исуса Пантократора из цркве у Ужицу, Ст књ. II (1951) 281—286.

Поред описа иконе дато је и тумачење једног монограма на њој.

Кратак резиме на француском.

394. Синдик И., Извештај о раду на Которском статуту, ИЧ III (1951—1952) 449—459.

За лингвистику може бити занимљив због тога што се из њега види да се спрема критичко издање овог споменика као и зато што се дају извесни подаци о њему.

395. Троицки д-р Сергије В., Како треба издати Светосавску Крмчију (номоканон са тумачењима), Спом СII, Одељење друштвених наука, н. сер. 4 (1952) 1—22.

Цео Споменик СII посвећен је Светосавској крмчији. Поред студије Троицког налазе се и три прилога: I Извори делова Светосавске крмчије и литература о њима (23—33); II Опис рукописа Крмчије са тумачењима и њихових грчких оригинала (34—75); III Преглед глава и других одељака Крмчије (76—95).

Резиме на руском (105—106).

Приложени су снимци листова рукописа Светосавске крмчије.

396. Троицки д-р Сергије, Два рукописа манастира Манасије, Гл САН IV, св. 1 (1952) 173—174.

„Аутор даје опис две рукописне књиге које се данас чувају у Манасији“. Прва је рукописни минеј, а друга „Књижица на антихриста, исписана у шанцу Сиге 1780 године из руске Московске књижице“.

397. Троицки д-р Сергије, Како треба издати Светосавску крмчију, Гл САН III, св. 2 (1951) 299—300.

У неколико прилога аутор даје низ података који су потребни за научно издавање овог рукописа. В. бр. 395.

398. У Оксфорду пронађено дело Матије Дивковића, Борба 19-II-1952, 6.

Вест да је пронађен Дивковићев „Наук карстијански, с мнозијем ствари духовнијем“ штампан босанском ћирилицом у штампарији Бартола Џинамија 1641 у Венецији. В. бр. 356.

399. Филиповић д-р Миленко С. и Мазалић Ђоко, Манастир Озрен, Спом СИ, Одељење друштвених наука, н. сер. 3 (1951) 89—124.

На стр. 93 је дат један натпис из 1587, на 94—95 један из 1609 и његов снимак и још неколико кратких натписа на разним местима. На стр. 118 је снимак једног крста из XVIII в. с натписом.

400. Филиповић д-р Миленко С. и Мазалић Ђоко, Црква Ломница у Босни, Спом СИ, Одељење друштвених наука, н. сер. 3 (1951) 125—156.

Ломница < Ловница, како је данас зову околни становници и како стоји и у неким записима.

Помиње се један типик из 1578, писан у Ломници. На стр. 132 има један натпис из 1608 („Љ. Стојановић га је објавио на два места, али погрешно“) и један врло кратак из 1603.

На стр. 134 има кратак запис из 1693, а на стр. 135 из 1799. Има више кратких записа са икона.

Резиме на француском.

401. Ham m Jos ip, Vjekoslav Štefanić, Jedna hrvatsko-glagoljska inkunabula iz godine 1491. Prilog izučavanju glagoljskog kalendara, Rad 285, 53—93 i 12 sn.

401a. Ham m Jos ip, Ljudevit Gregov, Kalendar prvog tiskanog glagoljskog misala. Izvadak iz doktorske disertacije „Prvi tiskani glagoljski misal“, Zagreb, 1952 (vl. nakl.) str. 59 i 2 sn., Slovo I (1952, Zagreb) 55—58.

Приказ.

402. Ham m Jos ip, Glose u Radonovoj bibliji, Slovo I (1952, Zagreb) 19—33.

Писац доказује, да глосе у Радоновој библији на листовима 237^v до 247^v писане латиницом на једном славенском језику нису настале на чешком подручју, како се досада држало, него их је писао неки Чех на нашем сјеверозападном (кајкавском) језичном подручју. Према томе су те глосе најстарији споменик нашега језика из XI вијека.

М. Х.

403. Ham m Jos ip, Datiranje glagoljskih tekstova, Radovi Staroslaven-skog instituta, knj. I (1952, Zagreb) 1—68.

Писац у уводу сам каже, да је ова радња написана у жељи да послужи као увод, „који ће олакшати проучавање у првом реду старијег хрватског глаголизма, онога, који је сачувао уску везу с глаголизмом, који нам је — у овом или оном облику неког свима припадао. Повод за њу дала је несигурност у датирању наших глагољских текстова од XI до XV вијека (од почетака наше рецензије до првих штампаних књига), за коју није тешко наћи потврда ни у дјелима најистакнутијих слависта“. На крају је додано неколико факсимила као допуна расправи.

М. Х.

404. Ham m Jos ip, Josip Vrana, Hrvatskoglagoljski blagdanar. Studija o pravopisu, jeziku i podrijetlu novljanskog rukopisa iz godine 1506. Rad 286, 95—179 i 3 sn., В. бр. 427.

405. Štefanić Vjekoslav, Jedna hrvatskoglagoljska inkunabula iz god. 1491, Rad JA 285, 53—93, sa 12 tabli.

Прилог изучавању глагољашког календара.

406. Štefanić Vjekoslav, Josip Vajs, Najstariji hrvatskoglagoljski misal, Zagreb, 1948, Djela JA knj. 38, str. IX + 173 i 6 sn., Slovo I (1952, Zagreb) 47—55.

Приказ.

ђ) Историја српскохрватског језика

407. Белић А., Из српскохрватске акцентологије и дијалектологије, В. бр. 312.

408. Бошковић Ђ., Д-р Владимир Р. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, САН, Посебно издање, књ. 157, Одељење друштвених наука, Нова серија 4—499 стр. текста, са 1102 репродукције, Ст књ. II (1951) 328.

Кратак приказ без улажења у појединости.

409. Vrana Josip, Hrvatskoglagoljski blagdanar, Rad JA 285, 95—179 sa 3 table.

Студија о правопису, језику и подријетлу новљанског рукописа из год. 1506. Поред приказа графике, правописа и језика писац је настојао утврдити вријеме и начин његова постанка као и његов однос према латинском оригиналу *Sermones de sanctis*. Писац тврди да се језични материјал овога дјела подудара с језичним материјалом задарскога и Бернардинова Лекционара, који потјечу из истог времена и истога (источночкавског) подручја. М. Х.

410. Вујовић Лука, Постанак и развитак нашег књижевног језика, Стварање, мај 1952, 275—287.

Даје сажет преглед развитака књижевног језика на српској страни до Вука. Затим говори о Вукову и Гајевој раду. Истиче нарочито значај Књижевног договора у Бечу (1850). Разлике између књижевног језика на српској и хрватској страни долазе због недовољне културне и књижевне везе између Београда и Загреба за посљедњих сто година. Књижевни језик на српској страни развијао се брже и слободније (београдски стил), код Хрвата спорије. Народноослободилачка борба значи прогрес и за наш књижевни језик. Разлике, махом лексичке, између главних културних центара осјећају се и данас, али их је све мање. Код Хрвата се осјећа све више слободе и свјезине у језику. Општи закључак: српскохрватски књижевни језик се богати народним елементима и постаје све више јединствен. Л. В.

411. Грицкат-Вирк И., Још о трећој палатализацији, в. бр. 18.

412. Живковић Ср., Примери хисториског инфинитива у српскохрватском језику, ЈФ XIX (1951—1952) 225—228.

Резиме на француском.

413. Ивић Милка, О предлогу *по* у српскохрватском језику, ЈФ XIX (1951—1952) 175—212.

Резиме на француском.

414. Ježić Slavko, Akademijin rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Hrvatsko kolo V (1952, Zagreb) 374—378.

Хисторијат постанка Рјечника ЈА.

Јужнословенски филолог XX

415. Кириловић д-р Дим., Кад је штампан Милешевски требник, в. бр. 354.

416. Мошин д-р Владимир, Богишићев далматински рукопис и Млађа редакција Душанова законодавства, в. бр. 370.

417. Радојичић Ђорђе Сп., Историски развитак српске рукописне и штампане књиге, Рукописна и штампана књига, Музеј примењене уметности (1952, Београд), 1—40, Каталог књига 41—50 + списак власника књига као и карта места где су биле штампарије и преписивачке радионице.

Расправа у којој писац хронолошки прати развитак рукописне књиге, појаву штампане књиге и рад различитих штампарија на штампању наших књига. Дат је и осврт на азбуке и на промене које су оне претрпеле. Описи рукописа и штампаних књига су детаљни, са пуно података о словима, материјалу, иницијалима и украсима. Уз историјат штампарија дати су и подаци о штампарима. Преглед штампарија почиње Црнојевићевом штампаријом па иде преко наших штампарија у Венецији и Бечу до Државне штампарије у Београду и даље до илегалних штампарија за време Народноослободилачке борбе. *О. Т. Б.*

418. Радојичић Ђорђе Сп., Јанићије Девички, Гл ЕИ књ. I, св. 1—2 (1952) 173—178.

На основу података из биографије, Службе, записа и сл. расправља се о датуму смрти Јанићија Девичког и закључује се да је највероватније да се „преставио 2 децембра 1430 год.“

Резиме на француском.

419. Радојичић Ђорђе Сп., Прве српске штампарије и штампари, Занатски календар, изд. Занатског гласника (1952, Београд) 43—48.

На нешто популарнији начин износи се историјат српских штампарија и штампара са подацима о првим српским књигама, нарочито никунабулама. В. бр. 417.

420. Решетар Милан, Најстарија дубровачка проза, Гл САН III, св. 2 (1951) 273.

Извештај да је рад примљен за штампу. Изнете су главне идеје и одлике рада. В. бр. 421, 422.

421. Решетар Милан, Најстарија дубровачка проза, Пос. изд. САН СХСII (1952) 8^о, I—IV + I—116.

У овој расправи проф. Решетар је испитао дубровачку прозу од почетка XIII до половине XVI века. Из његове детаљне анализе свих прозних дела тога времена, како споменика писаних латиницом тако и ћирилицом, произашао је закључак да песнички језик Дубровника онога времена никако не може претстављати народни говор дубровачког становништва већ да је увек и само њихов говор био херцеговачки штокавски (јекавски). Већина чакавијама и икавијама песничког језика не претставља ништа друго до особину тога језика. В. бр. 422.

Резиме на француском.

О. Т. Б.

422. Решетар Милан, Најстарији дубровачки говор, Глас САН ССИ, н. сер. I (1951) I—46.

Писац подробно расправља о пореклу дубровачког језика, дубоко анализира прозна дела од XIII века па надаље, износећи мишљења других научника са којима се он углавном не слаже. Решетар остаје при своме мишљењу да се у Дубровнику није никада говорило „далматинским чакавско-икавским говором него

увијек само херцеговачким штокавско-јекавским*. Минималан број особина које се могу сматрати чакавизмима уствари су, према мишљењу писца, дијалектисми познати и другим нашим говорима, који су могли прећи границе чакавских говора. В. бр. 421. О. Т. Б.

Резиме на француском.

423. Skok Petar, Supetarski kartular, в. бр. 56.

424. Стевановић М., Неке особине Његошева језика, ЈФ XIX (1951—1952) 17—33.

Резиме на француском.

425. Стевановић Михаило, Вукова интерпункција, Зб ФФ II (1952) 17—43.

Посматрајући Вукову интерпункцију у њеном развоју, писац долази до закључка да је Вук сам, својом урођеном језичком логиком дошао до логичке интерпункције и да принцип ове интерпункције све више долази до изражаја уколико се он више развијао. Према томе, погрешно је мишљење да је логички принцип у интерпункцији нама дошао из Француске. Француски утицај је дошао тек педесетак година касније.

Резиме на француском.

426. Томановић Васо, Д-р Илија Синдик, Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV стољећа — САН, Посебна издања, књ. CLXV, Ист. инст. I (1950) 1—175, ЈФ XIX (1951—1952) 245—251.

Исправке на 498 страни ЈФ XIX.

427. Hamr Josip, Josip Vrana, Hrvatskologoljski blagdanar. Studija o pravopisu, jeziku i podrijetlu novljanskog rukopisa iz godine 1506. Rad 285, 95—179 i 3 sn., Slovo I (1952, Zagreb) 59—63.

Приказ.

е) Метрика

428. Васиљевић Миодраг, Метричке основе трохејског типа у музичком фолклору народа Југославије, Гл САН III, св. 2 (1951) 298.

Аутор говори о метричким особинама фолклорног мелоса.

429. Тарановски К., О Крклечеву преводу Пушкинова „Моцарта и Салијерија“, ЈФ XIX (1951—1952) 47—86.

Резиме на руском.

ж) Стил

430. Кисић Ч., Уметник реалист (поводом 60-годишњице Иве Андрића), Борба 9-X-1952, 5.

У овом пригодном чланку посвећена је пажња и Андрићевом стилу и језику. „Једноставна лепота, „бела светлост речи“ — то је одлика његова стила... А језик му је такође чист, обделан, поетичан, сав од речи народног говорног блага“. И углавном само то.

431. Кисић Чедо, Арома стила (око стила и стилистике), НИН 27-I-1952, 8.

О односу стилистике према естетици, теорији књижевности и лингвистици.

432. Кисић Чедо, Михаило Лалић: „На Тари“, Борба 4-VII-1952, 5.

433. Павловић Миливој, Гномички стил у „Горском вијенцу“, Гл САН III, св. 1 (1951) 125.

„На основу анализе Његошевих идеја и схватања живота и борбе у животу и целокупнога филозофског смера „Горског вијенца“ објашњава се типичан гномички карактер Његошевих стихова у овоме спеву“.

434. Павловић Миливој, Гномички стил у Горском вијенцу, Зборник радова САН, књ. XVII, Институт за проучавање књижевности, књ. 2 (1952) 241—268.

Аутор расправља о стилу Горског вијенца истичући његов гномички карактер којим је Његош постигао високи песнички израз.

Резиме на француском.

з) Методика наставе књижевног језика

435. Бајић Ђорђе, Настава књижевности и проблем писмености у средњој школи, Просветни преглед 8-II-1952, 5.

Извесни предлози у вези с питањем побољшања писмености.

436. Брабес Иван, Kako se služiti Gramatikom u višim razredima srednje škole, Školske novine III br. 11 (1952, Zagreb) str. 2.

Упуте наставницима, како ће се успјешно служити новом Граматиком хрв. или срп. језика што су је написали И. Брабес, М. Храсте, С. Живковић, Загреб, 1952, стр. 296.

436а. Braбес Ivan., Treba pomoći nastavniku hrvatskog ili srpskog jezika, в. бр. 279.

437. Вујовић Лука, О настави матерњег језика у средњој школи, Побједа, 12-X-1952.

Слабо знање граматике је последица не само нерада ученика него и нестручности неких наставника. Такви наставници могу с успјехом предавати српски језик само ако упорним радом допуне своје знање.

Л. В.

438. Vuković J(ovan), О pismenosti naših srednjoškolaca, Oslobođenje 20-I-1952, br. 1632.

Износи основне узроке слабог стања писмености. Предлаже да поред часова граматике и историје књижевности — које „треба складно да послуже стицању језичког осјећања и потребног знања о језику“ — треба тражити од ученика и читање „чланака о језику и других одјељака из практичних стручних књига“. Упозорава на то колико штетно дјелује на ученике и небрижљивост и аљкавост у нашој говорној и јавној ријечи.

Н. С.

439. Димитријевић Радмило, О писмености у нашим школама, PSKJ IV, књ. II, sv. 2 (1952) 271—284.

Рубрика „Језик у школи“.

Димитријевић се највише задржава на узроцима слабе писмености наших ученика и „објективне и субјективне природе“ који су многобројни. Даје своје мишљење шта све треба подузети да се то стање поправи.

440. Димитријевић Радмило, О проблему писмености код наше омладине, Универзитетски весник 8-V-1952, 3.

441. Jonke Ljudevit, Nastava hrvatskoga jezika u srednjoj školi, Jezik I (1952, Zagreb) 24—27.

Писац указује на потребу што савеснијег учења матерњег језика у средњој школи јер је матерњи језик основ за учење свих страних језика.

442. Како да се побољша писменост у средњим школама — Саветовање наставника српског језика и књижевности из целе Србије, Политика, 8-III-1952, 4.

Дискусија о условима наставе и о мерама за побољшање писмености у средњим школама.

443. Кисић Ч., О темама за писмене задатке у гимназијама. Проблем наставе књижевности и језика, Борба 6-IV-1952, 5.

444. К[исић] Ч[едо], Неки проблеми у вези с књигом и књижевношћу на пленарном састанку Удружења књижевника Србије, Борба 6-I-1952, 2.

Наводе се и некоји одломци из Андрићева реферата који се односе на наставу језика и књижевности у средњој школи.

445. К[исић] Ч[едо], О примерима у једној граматичи, Борба 14-VIII-1952, 4.

У „Граматици за V разред осмогодишње школе и I разред гимназије“ (аутори: Драгутиновић, Жежељ, д-р Мамузић) примери су, по Кисићевом мишљењу, неевокативни. И то не ваља јер такви примери „не могу одиграти никакву улогу на плану интелектуалног, моралног или естетског васпитања ученика“.

446. Крајаčić Ljudevit, Metodski ogledi iz nastave maternjeg jezika, Školske novine III br. 8 (1952, Zagreb) str. 4.

Критички осврт на књигу д-р Илије Мамузића „Методски огледи из наставе матерњег језика“, Београд 1951.

447. Lalević M. S., D-r Ilija Mamuzić: Metodski ogledi iz nastave maternjeg jezika, izdanje Pedagoškog društva NR Srbije, str. 148, Beograd 1951, Sa vremena škola 3—4 (1952) 116—123.

И поред извесних неслагања Лалевића са писцем „Огледа“ у неким стручним стварима, приказ је врло повољан. В. бр. 453.

448. Мамузић д-р И., Три прилога настави глаголских облика, Настава и васпитање 2—3, (1952) 123—131.

449. Мамузић Илија, Уз чланак Лј. Крајаčićа о „Metodskim ogledima iz nastave maternjeg jezika“, Školske novine III br. 12 (1952, Zagreb) str. 4.

450. Nikolić Ferdo, Nešto o nastavi materinskog jezika i književnosti u srednjim školama, Školske novine III br. 14 (1952, Zagreb) str. 14.

У вези с новим читанкама из југословенске књижевности дају се упуте за добар и правилан рад на језику, правопису и књижевности у средњој школи.

451. Nikolić Ferdo, Uz novo izdanje Pravopisa, Školske novine III br. 5 (1952, Zagreb) str. 3.

Упуте наставницима како треба разрађивати правописна правила у средњим школама.

452. Priselag Anka, Glagoli, Pedagoški rad VII (1952, Zagreb) 290—292.

Приказ обраде методске јединице „глаголи“ у III разреду основне школе.

453. Тохољ Сава, Д-р Илија Мамузић: Методски огледи у настави матерњег језика, Педагошко друштво НР Србије, Београд, 1951, стр. 154, цена 100 дин., Настава и васпитање 1 (1952) 106—109.

Врло повољан приказ. В. бр. 447.

454. То чанац Василије, О писмености средњешколских ученика, Просветни преглед, 2-III-1952, 3.

455. Špoljar Zlatko, Put do pravilnog pisanja, Pedagoški rad VII (1952, Zagreb) 311—315.

Методске упуте како се постизава правилно писање код ученика основних школа.

и) Терминологија

456. Blanc Paul, Zajednički međunarodni nazivi lekova. Preveo dr. Jovan Tucakov, Arhiv za farmaciju II, br. 1, (1952) 7—11.

457. Ивановић Радмила, Народна терминологија. Прилог попуњавању стручне терминологије II, Гласник Хемиског друштва, књ. 16, св. 4 (1951, Београд) 8^о, 273—278 са 7 слика.

458. Kostić dr Aleksandar Đ., Rad na stvaranju medicinske terminologije, Narodno zdravlje VIII, 1 (1952) 34—35.

459. Miletić Branko, Za jedinstvenu terminologiju, Grafička revija 1952, I, 1, 9—10.

460. Мићовић М. В., О неким стручним називима, НЈ, н. с. III (1952) св. 5—6, 160—170; св. 7—8, 259—266; св. 9—10, 309—321.

Исправља некоје већином техничке термине.

461. Павловић М [и л и в о ј], Питање терминологије у науци о језику. О терминима „главна реченица“ и „споредна реченица“, PSKJ IV, кпј. II, sv. 2 (1952) 237—242.

Писац устаје против досадашњих термина *главна* и *споредна* реченица („очевидно формалистичких термина“), и анализом примјера из граматике доказује „да се оно што је досад описна граматика звала главном реченицом не показује као главни, карактеристични део говором реализованог процеса мишљења... Оне су у анализи полазна база. Али такве реченице обично показују или непотпуно, или непрецизно реализован комплекс мишљења“. Сматра да треба почети „са прилагођавањем граматичке терминологије савременим погледима у науци о језику, бар у оним случајевима где су термини у досадашњој употреби, као далеко наслеђе формалистичке граматике, у пуној супротности са правим научним схватањима“.

H. С.

462. Рад термиолошког семинара Медицинског факултета у Београду, Српски архив за целокупно лекарство LXXX, бр. 1, 83—87; бр. 2—3, 199—201.

ј) Народне умотворине (текстови, тумачења итд.)

463. Баладе, Приредио за штампу др. Никола Банашевић. Илустровао Иван Лучев, изд. „Народна књига“, (1952, Београд), 8^о, 1—70 са сликама + [2].

464. Богојевић Ђ., Народ пева о Титу, Борба 24-V-1952.

О постанку народних песама за време Народноослободилачке борбе и по ослобођењу.

465. Бранковићи и Јакшићи, Приредио за штампу Војислав Ђурић, изд. „Народна књига“, (1952, Београд) 8^о, 1—64 са сликама.

- 466.** Бугарштице, Приредио М. С. Лалевић, изд. „Знање“ (1952, Београд) 12^о, 1—170 + [3.]
Са предговором
- 467.** Вукловић Војин, Из народне епске поезије сјеничких муслимана, Зборник радова САН XIV, Етнографски институт књ. 2 (1951) 243—278.
Са око 30 страна стихова.
Кратак резиме на француском.
- 468.** Драшковић Владо, О савременој народној поезији у области Никшић—Жабљак—Пљевља, Зборник радова САН XIV, Етнографски институт књ. 2 (1951) 279—301.
Резиме на француском.
- 469.** Дробњаковић д-р Боривоје М., „Успомене“ на гробовима у Космајским селима, ГлЕИ књ. I, св. 1—2 (1952) 179—204 + 8 табли са 8 слика.
Писац говори о новој врсти народних умотворина — „успоменама“, које су у стилу усмених тужбалица, а настале су за време Другог светског рата у појединим селима космајске области. „Успомене“ су везене или исписане бојом на платну и постављене на гробовима. Сви забележени примери наведени су у чланку.
Резиме на енглеском. О. Т. Б.
- 470.** Ђорђевић д-р Тихомир Р., Белешке о нашој народној поезији, Зборник радова САН XIV, Етнографски институт књ. 2 (1951) (167—199).
Садржај: Где су становали Милош Обилић и Љутица Богдан; Краљевић Марко и пушка; Кукавица, ластавица и змија — претставници жалости; Ђорча од Авале; Кнање или Крнање; Плоска рогатица; Мучко убиство; Народне епске песме у прози; Народне песме и писани споменици.
Кратак резиме на енглеском.
- 471.** Ибровац д-р Миодраг, Један вестфалски албум српских народних песама из 1818, ГлСАН III, св. 2 (1951) 283—284.
„Аутор приказује један рукописни албум из 1816 (sic!) где је уписан један немачки превод (Копитарев) шест српских народних песама“.
- 472.** Ј., Рад на скупљању народних песама, Наша стварност, III, 3—4 (1951) 155—156.
- 473.** Јовановић Војислав М., За општи зборник наших народних песама, Борба 8-VI-1952, 8 и 10-VI-1952, 6.
Један од наших несумњиво најбољих познавалаца народне поезије, д-р В. М. Јовановић, излаже у овоме чланку неке занимљиве и значајне податке о броју наших народних песама, о броју скупљача, броју преводилаца и језика на које су превођене наше народне песме и сл. Посебно треба истаћи мишљење писца овога чланка да би народне песме требало издавати по скупљачима. Б. Н.
- 474.** Јовановић д-р Војислав, Један украјински превод српских народних песама, ГлСАН III, св. 1 (1951) 120—121.
Аутор говори „о преводима српских народних песама на малоруски језик које је објавио угледни украјински књижевник Михаил Петровић Старицки у својој књизи »Сербски народні думи и писні« истичући да су ови преводи углавном рађени помоћу пољских превода.

475. Костић Страхиња С., Нова збирка наших народних песама у немачком преводу, Зборник Матице српске, серија друштвених наука 2 (1951, Нови Сад) 151—153.

Приказ књиге Катарине А. Јовановић Die Heldenlieder von Kosovo. Einleitung von Prof. Dr. Ernst Dickenmann. Mit Einer Tafel 1951. Rascher Verlag, Zürich. Страна 127.

476. Лазаревић Јованка, Народна поезија у Сретечкој Жупи, Гл САН III, св. 2 (1951) 326—327.

„Ова збирка се састоји од око 500 песама које су груписане у следеће одељке: I Најстарије време, где долазе песме које су везане за колективне полове, остатке скупљачке привреде. II Обичајне песме. III Гусларске песме. IV Печалбарске песме. V Савремене народне песме (из Ослободилачког рата и обнове и изградње земље, као и савремене љубавне песме)“.

477. Лазаревић Јованка, Прилог проучавању малешевске народне поезије, Зборник радова САН XIV, Етнографски институт књ. 2 (1951) 201—220.

Са преко 10 страна примера ове поезије.

Резиме на француском.

478. Мићовић Љубо, Живот и обичаји Поповаца (Према рукописној заоставштини писца рад средно за штампу Д-р Миленко С. Филиповић), в. бр. 573, 574.

479. Мојашевић д-р Миљан, О скупљању и проучавању наше најновије народне поезије, ГлЕИ књ. 1, св. 1—2 (1952) 205—211.

Аутор говори о важности и начину скупљања најновије народне поезије настале током Народноослободилачке борбе и у периоду изградње.

Резиме на немачком.

480. Народне песме од 1941—1951, редактор Данило Барјактаревић, изд. „Светлост“ (1952, Крагујевац) 8°, 1—78.

481. Откуд изрека: „К’о на Кушичима кметова“, Чачански глас 7-VII-1952.

482. Павловић д-р Миливој, О значењу стиха „Женска страна, мудро одговара“, Гл САН III, св. 2 (1951) 295.

Аутор даје тумачење стиха „Женска страна, мудро одговара“ и показује како се у овом стиху развила хипотакса из паратаксе, мада овде нема формалног обележја за то.

483. Пантић Мирослав, Да ли је заиста изгубљена друга Богишијева збирка народних песама „из старијег записа“? Политика 7-IX-1952, 5.

На основу материјала Богишијевог архива, у коме има и потпуни попис грађе до које је Богишић дошао, писац закључује да поменута збирка није изгубљена.

484. Поленаковић д-р Харалампије, Македонската народна песна, нејзините сабирачи и издавачи во првата половина на XIX век, ГлЕИ књ. 1, св. 1—2 (1952) 640—641.

Интересантно је непознавање македонског језика од првих скупљача и њихово убрајање тог језика у дијалекат бугарског (Вук) или у посебан словенски дијалекат (Станко Враз).

485. Радовановић д-р Војислав С., Марков мегдан с Мусом — култ народног хероја — заштитника сиротиње раје (Пример транспоновања из народне епске песничке уметности у народну ликовну зографску уметност у Лопатичкој сеоској трпези у црквеној припрати у околини Битоља у Македонији), ГлЕИ књ. I, св. 1—2 (1952) 213—256.

У расправи се налази текст једне македонске народне песме (Марко Краљевић и Муса Ђесаџија), која је забележена 1939 год. у селу Лопатици.

Резиме на француском.

486. Радуловић д-р Јован, Миљан Мојашевић: Српска народна приповетка у преводима од Грима и Вука до Лескина (1815—1915), ЛМС 128, св. I, књ. 369, 65—67.

487. Ранковић Бранка, Народне песме 1941—1951. Издање „Светлост“, Крагујевац, 1952 године, Наша стварност. IV 1, (1952) 1—10.

Приказ збирке.

488. Čubelić Tvrtko, Lirske narodne pjesme (1952, Zagreb) XII!—XLVI + 391.

Предговор: О поријеклу и биљежењу народних лирских pjesама, о класификацији народних лирских pjesама, о значењу народних лирских pjesама, о стиху и стилу народних лирских pjesама. Збирка изабраних лирских народних pjesама, већином досада објављених у разним збиркама, али има и досада необјављених.

489. Шаулић Аница, О издањима Вукових пословица, ЈФ XIX (1951—1952) 229—236.

VIII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрватског и ког страног језика)

490. Адамовић Д., Шта је са Речником Српске академије наука, НИН 25-V-1952, 8—9.

491. Лалевић М. С., Да померимо међаш који је Вук поставио, НИН 8-VI-1952. 7.

Извесни предлози у вези с проблемима Речника САН.

492. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (izdaje JA), XII, svez. 53, 54 (1952, Zagreb) 481—960 i XIII, svez. 55 (1952, Zagreb) 1—240.

Наставак Академијиног рјечника од ријечи *провршотиница* до *распункуши*. Обрадили: Т. Алауповић, С. Босанац, М. Деановић, Д. Грденић, Ј. Хам, С. Мусулин, С. Павишић, Н. Рончевић, М. Стојковић, В. Стефановић и С. Живковић.

493. Hraste Mate, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije, sv. 53 i 54, Zagreb, 1952, Jezik I (1952, Zagreb) 91—93.

Осврт.

IX Биографије, атографије и сл. грађа

494. Белић А., Матија Мурко, ЈФ XIX (1951—1952) 237—239.

495. Белић А., Фран Рамовш (14-IX-1890 — 16-IX-1952). In memoriam, Гл САН IV, св. 2 (1952) 400—401.

496. Bezlaј F[rance]: Umrl je dr. Fran Ramovš. (S sliko) Ldp XIII, 20-IX-1952, št. 38.

- 497.** Borko Božidar, Im memoriam prof. dr. Murka. NOBzorja V, 1952, št. 3. str. 195—197.
- 498.** B[orko] B[ožidar], Osemdesetletnica dr. Josipa Tomińska. SPor XIII, 4-III-1952, št. 54.
- 499.** B[orko] B[ožidar], Profesor dr. Matija Murko. (S sliko) LjD II, 13-II-1952, št. 37.
- 500.** Wester Jos[ip]. Dr. Josip Tomišek — osemdesetletnik. (S sliko). Tovariš VIII (1952) št., 9, str. 144.
- 501.** V Pragi je umrl veliki slavist dr. Matija Murko. (S sliko.) SPor XIII, 13-II-1952, št. 37.
- 502.** Врег Франц, Умро је претседник Словеначке академије наука и уметности д-р Фран Рамовш, Борба 17-IX-1952, 1 и 4.
- 503.** Георгијевић д-р Крешимир, Матија Мурко (10-II-1861 — 11-II-1952), ЛМС 128 св. 4, књ. 369, 311—313.
Кратак приказ живота и рада Матије Мурка уз истицање његовог значаја за славистику. Писац у закључку каже: „Матија Мурко био је вредан и солидан радник на пољу славистике; његови радови у тој области имају још и данас своју научну вредност“.
- 504.** Георгијевић д-р Крешимир, Успомене Матије Мурка ЈФ XIX (1951—1952) 287—304.
- 505.** Grafenauer Ivan, Matija Majar Ziljski. Ob šestdesetletnici nje-gove smrti. (S slikami!). Koledar Slovenske Koroške za 1952, str. 74—81.
- 506.** Gspan Alfonz, Ob smrti profesorja Ramovša. NS VII (1952), št. 10, 866—871.
- 507.** Dve obletnici pisatelja „Miklove Zale“. Tovariš VIII (1952) št. 22, sti. 356. Življenje in delo Jakoba Sketa.
- 508.** Динић Михаило, Поводом педесетогодишњице Георгија Острогорског, Зборник радова САН XXI, Византолошки институт књ. 1 (1952) 275.
- 509.** Doktor Jakob Sket. Ob štiridesetletnici rojstva avtorja „Miklove Zale“. (S sliko). Slovenski vestnik (Celovec) VII, 26-IV-1952, št. 29 (489).
- 510.** Dolar Jaro, Nekaj, kar bi rad povedal svojemu profesorju (Dr. Franu Ramovšu v spomin.) Večer VIII 23-IX-1952, št. 225.
- 511.** Dositej Obradovič in Trst, (S slikami), PDK VIII 6-IV-1952, št. 84 (2030).
- 512.** Dr. Fran Ramovš, (S sliko), SPor XIII, 17-IX-1952, št. 221.
- 513.** Dr. France Ramovš, predsednik Slovenske akademije znanost in umetnosti, največji sodobni slavist svetovnega slovesa in filolog mejašev. (S sliko), Soča VI, 11-X-1952, št. 270.
- 514.** Zihert Boris, Ob Ramovševem grobu, NS VII (1952) št. 10, 865—866.
- 515.** Ибровац Миодраг, Копитар и Французи, прилог биографији, са неиздатом преписком, ЗбФФ II (1952) 95—242.
Резиме на француском.

- 516.** I[rğolić] B[orut], Veličansten pogreb prof. d-r Frana Ramovša. (S sliko), Večer VIII, 19-XI-1952, št. 222.
- 517.** Jezikoslovec Karel Štrekelj, Tovariš VIII (1952) št. 29, str. 492.
- 518.** K[olarič] R[udolf], Fran Ramovš. (S sliko), Naši razgledi I 20-IX-1952, št. 15, str. 1.
- 519.** (Korošec Josip), In memoriam Fran Ramovš. Arheološki vestnik III (1952) št. 2, str. 335.
- 520.** K[osovel] St[ano], Karel Štrekelj, sin Krasa, zbiratelj slovenskih narodnih pesmi. PDK VIII, 13-VII-1952, št. 170 (2166).
- 521.** K[osovel] S[tano], Ob štiridesetletnici smrti in stoletnici rojstva Jakoba Sketa. (S slikami), PDK VIII, 13-IV-1952, št. 90 (2086).
- 522.** Марковић Милош, Академик д-р Александар Белић, Дуга бр. 330 (1952).
- 523.** Марковић М., Поводом шездесетогодишњице професора Милоша Ђурића, Ж А 2 (1952) 125—128.
- 524.** Марковић Мирослав, Поводом шездесетогодишњице Милана Будимира, Зборник радова САН XXI, Византолошки институт књ. 1 (1952) 265—267.
- 525.** Марковић Стеван, Вук Караџић у Крагујевцу, Наша стварност 25-X-1952.
- 526.** Матија Мурко (10-II-1861 — 11-II-1951), Гл САН IV, св. 1 (1952) 232—233.
Некролог Матији Мурку. Кратак чланак о његовом животу, раду, делима и значају.
- 527.** Nestor slavistov umrl, Slovenski Jadran I, 29-II-1952, št. 9, Življenje in delo M. Murka.
- 528.** (Novak Alado) vln., Ob sedemdesetletnici dr. Franceta Kotnika, Večer VIII, 9 in 10-XII-1952 št. 289.
- 529.** Ob smrti prof. Frana Ramovša, LjD II, 20-IX-1952. št. 223.
- 530.** Orel B[oris], Sedamdesetletnica dr. Franceta Kotnika. SPor. XIII, 20-XI-1952, št. 275.
- 531.** Predsednik Slovenske znanosti in umetnosti, prof. dr. Fran Ramovš, Večer VIII, 17-IX-1952, št. 220.
- 532.** P[rezelj] J[oško], Spominu dr. Frana Ramovša, Prosvetni delavec III, 5-X-1952 št. 15.
- 533.** Profesorju Ramovšu v spomin. (S sliko), LjD II 17-IX-1952, št. 220.
- 534.** R[avbar] M[iroslav], Fran Ramovš. Razgledi (Trst) VII (1952, št. 10, str. 469—470.

- 535.** (Ravljen Davorin) tr., Matija Murko v svojih Spominih, Mariborski vestnik VIII, 1-III-1952, št. 51.
- 536.** Rupel M[irko], Akademik dr. Rajko Nahtigal — petinsedamdesetletnik (S sliko), SPor XIII, 15-IV-1952, št. 90.
- 537.** Смрт д-р Матије Мурка, Борба 14-II-1952, 2.
- 538.** (Sto) 100-letnica Sketovega rojstva, Mariborski Vestnik VIII, 15-VI-1952, št. 140.
- 539.** Томић Светозар, Преци Вукови, ГлЕИ књ. I, св. 1—2 (1952) 381—380.
Говори о прецима Вука и даје табелу генеалогиче Караџића.
Резиме на француском.
- 540.** Томшић Fr[an], Veliki slavist Fran Ramovš. (S sliko), Tovariš VIII (1952), št. 39, str. 757.
- 541.** (Traven Janko) jt, Dr. Josip Tominšek — osemdesetletnik. (S sliko), Lj D II-1952, (3. III.) št. 53.
- 542.** Umrl je dr. Fran Ramovš, predsednik Slov. akademije znanosti. (S sliko), PDK VIII, 17-IX-1952, št. 225 (2221).
- 543.** Franc Ramovš (nekrolog), Slovo I (1952, Zagreb) 45—46.
- 544.** Шобајић Петар, Из реферата на рад Св. Томића „Преци Вукови“, ГлЕИ књ. I, св. 1—2 (1952) 385—386.
Неки подаци о пореклу Вука Караџића.
Резиме на француском.

Х Библиографија

- 545.** Библиографија, ЈФ XIX (1951—1952) 375—478.
- I Филозофија и језик (376—378);
 - II О словенској језичкој заједници и словенским језицима (378—382);
 - III Етимологија, историја речи, тумачење речи, збирке речи (382—389);
 - IV Несловенски језици (389—395);
 - V Балканологија (395);
 - VI Старословенски језик (395—396);
 - VII Српскохрватски језик: а) фонетика, б) граматика и граматичка питања, в) савремени књижевни језик, г) дијалекти, д) текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд., ђ) историја српскохрватског језика, е) метрика, ж) стил, з) методика наставе књижевног језика, и) терминологија, ј) народне умовторине (текстови, тумачења итд.) (396—444);
 - VIII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика) (443—444);
 - IX Биографије, аутобиографије и сл. грађа (444—446);
 - X Библиографија (446—447);
 - XI О становништву (447—450);
 - XII Различно (450—452);
 - XIII Македонски језик (452—461);
 - XIV Словеначки језик (461—473);
 - XV Русински језик (473—478).

546. Bibliografija radova iz klasične filologije, stare istorije i klasične arheologije u FNRJ u vremenu od 1947 do zaključno 1951, ЖА I, св. 2 (1951), 325—331, ЖА II, св. 1 (1952) 124.

Саставио М. Марковић.

547. Библиографија радова проф. Георгија Острогорског, Зборник радова САН XXI, Византолошки институт књ. 1 (1952) 276—283.

548. Библиографија радова проф. Милана Будимира, Зборник радова САН XXI, Византолошки институт књ. 1 (1952) 268—273.

549. Г[рицкати] И[рена], Из библиографије радова Матије Мурка, ЈФ XIX (1951—1952) 239—243.

550. Ивић П., Slavistična revija III letnik (Ljubljana, 1950), 3—4 (svetska posvećena Franu Ramovšu), ЈФ XIX (1951—1952) 339—343.

551. У Риму покренута славистичка ревија, Политика, 4-VII-1952, 5.

Реч је о „Ricerche slavistiche“. Први број часописа садржи неколико студија о језичким питањима и књижевности југословенских народа, међу којима се истиче „Прилог проучавању српскохрватске граматологије“, од професора Артура Кроније из Падове.

552. Filologija, lingvistika, Bibliografija Jugoslavije, članci i književni prilozi u časopisima i novinama, br. 1—4 (1952, Београд), и Bibliografija Jugoslavije, knjige, brošure i muzikalije, br. 1—12 (1952, Београд).

Издаје Библиографски институт ФНРЈ. У свакој свесци оба ова часописа, у рубрици „Filologija, lingvistika“ региструју се чланци одн. књиге филолошке садржине.

XI О становништву

553. Б. М. Занимљива документарна књига, Др. Душан Ј. Поповић: Срби у Будиму (од 1690—1740), Република (Београд) 23-XII-1952, 3.

554. Будимир Милан, „Грци и Илири“, Гл САН III, св. 1 (1951) 152—153.

„Лингвистички подаци из класичних језика казују убедљиво да је пре појаве хеленских и италских Индоевропљана морало бити у областима средњег и источног Медитерана индоевропских група друкчије фонетике: разликовање свих врста гутурала и прелаз о/а“. „У те Индоевропљане треба убројати и Илире са простог разлога што њихов оноματοлошки материјал показује исте фонетске особине“.

555. Будимир Милан, Индоевропљани и Медитеранци, Гл САН III, св. 2 (1951) 321.

„Однос између Индоевропљана и Медитеранаца треба ревидирати ако се пође од основне претпоставке да грчка и италска племена нису први Индоевропљани на Медитерану. То се види на примеру лексичке групе Teuto, документоване и код Пелазга“.

556. Будимир Милан, Протословенски и староанадолски Индо-европљани, 36 ФФ II (1952) 255—279.

Резиме на латинском.

557. Васовић Милорад, Радоштак, ГлСГДр XXXII, бр. 1 (1952) 43—58.

Регионално-географска испитивања. На страни 55—56 дати су неки подаци о становништву.

Резиме на француском.

558. Вукосављевић Сретен В., Из реферата на чланак П. Шобајића „Поводом двају најновијих прилога проучавању племена у старој Херцеговини“, ГлЕИ књ. I, св. 1—2 (1952) 279—281.

Још један кратак прилог са извесним сугестијама за решење питања порекла и формирања племена у старој Херцеговини. В. бр. 592.

Резиме на енглеском.

559. Дробњакковић д-р Боривоје М., Варошица Љиг — прилог проучавању варошица у Србији, ГлЕИ књ. I, св. 1—2 (1952) 393—397.

Наводи родове досељене у Љиг из Качерског — данашњег Љишког — среза, затим из Колубарског, Тамнавског среза и из осталих крајева.

Резиме на француском.

560. Ерделановић Јован, Етнолошка грађа о Шумадинцима (По пишчевим белешкама с пута средно Петар Ж. Петровић), СЕЗБ LXIV (Расправе и грађа) (1951) I—VII + 1—204+12 скица у тексту + 19 табли фотографија у прилогу и 1 карта ван текста.

Предговор П. Ж. Петровића I. Област. II. Становништво, његова старина и порекло. (1. Етнички састав. 2. Народно схватање о Шумадији и Шумадинцима. 3. Становништво по насељима. 4. Разне узгредне белешке. 5. Раскопавање старих гробова). III. Говор — О језику моравско-шумадиске зоне око Паланке. 1. Опште напомене: а) Гласовне особине 91. — б) Именичка промена, 92. — в) Придеви, 93. — г) Заменице, 93. — д) Глаголи, 94. — њ) Нагласак, 94. — е) Синтаксичке особине, 95. — ж) Лексичке особини, 96. — 2. Говорне особине и примери говора по селима. 3. Речи, особитије, и њихов изговор. IV. Привреда. V. Кућа и остале зграде. VI. Домаћи живот. VII. Ношња. VIII. Друштвени живот. IX. Обичаји. X. Празноверице. XI. Забаве. XII. Душевне особине. XIII. Телесне особине. Додатак. — Путовање са ученицима 1912 год. од Ниша до Великог Извора код Зајечара.

О. Т. Б.

561. Зечевић Даринка, Блаце, Антропогеографска испитивања, ГлЕИ књ. I, св. 1—2 (1953) 91—105 + 8 табли са 16 слика.

I. Положај насеља. — II. Развитак насеља. — III. Привреда и саобраћај. — IV. Тип насеља и кућа. — V. Порекло становништва.

Блаце је насељено после 1878 трима изразитим миграционим струјама: копаоничка струја (34 рода са 195 кућа), ибарска струја (12 родова са 46 кућа), жупско—расинска (20 родова са 59 кућа). Има и досељеника са разних страна. За име Блаце испитивач каже: „Ипак име Блаце, по истоименом језеру у дну адаптационог лакта Блатачнице, свакако је старо“. У напомени је додато: „Према усменом објашњењу Гл. Елезовића Блаце од основе блат+це за умањавање, мало блато или мало језеро“.

Резиме на француском.

562. Ивић Павле, Одисеја једног села, НИН 13-1-1952, 8.

Популаран опис сељења једне групе Срба који су насилно одведени на Галипоље (у 16 или 17 в.), њиховог језика и обичаја. Ова етничка група је врло занимљива за науку као лингвистички и етнографски фосил.

563. Ивић Павле, Сеобе Срба и српски језик, НИН 12-X-1952, 10.

Популаран чланак о узроцима и последицама сеоба српског народа у вези с формирањем српских дијалеката и уједначавањем говора на територији овога језика.

564. Jutronić Andre, Bosansko-hercegovačko poreklo nekih Bračana, Зборник радова САН XIV, Етнографски институт књ. 2 (1951) 37—51.

Кратак резиме на француском.

565. Jutronić Andre, O stanovništvu i naseljima srednjedalmatinskih ostrva od početka XV do sredine XIX vijeka, ГлСГДр XXXII бр. 2 (1952) 129—137.

Резиме на енглеском.

566. Костић д-р Мита, Насељавање Црногораца у Топлици 1889, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 206—207.

Аутор на основу архивских података говори о насељавању Црногораца у Србији 1889 због неродне године, а по одобрењу владе у Београду.

567. Костић Михајло, Ђурђево Поље, ГлСГДр XXXI, бр. 1 (1952) 27—41.

Дају се извесни подаци о кретању становништва (и о пресељавању). Не помињу се скоро никако називи породица.

Резиме на француском.

568. Краснићи Марк, Дуље — Насеље у Призренском Подгору, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 392—394.

„Становништво Дуља је мешовито: српско и шиптарско“.

569. Кумар Жељко, Младеновац, Антропогеографска испитивања, ГлЕИ књ. I, св. 1—2 (1952) 61—90.

I. Положај. — II. Постанак и развитак. — III. Привреда. — IV Тип насеља и кућа. — V. Становништво. — VI. Функције и утицајне зоне Младеновца. — VII. Перспективе даљег развоја.

У одељку о становништву наводе се места и крајеви из којих се вршио и врши прилив нових становника у насеље Младеновац.

Резиме на енглеском.

570. Кумар Жељко, Стара Пазова, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 205—206.

Говори о економско-друштвеном развоју Старе Пазове кроз 4 раздобља (од 1883 године до данас). Становници су: Словаци 6794, Срби 1769, Хрвати 381 и остали 173. Срби су се преселили из потеса Старо Село“. Има досељеника Личана који памте традицију о пресељавању. Словаци су дошли у Ст. Пазову из Словачке 1770—1775 године.

571. Лебл Арпад, Мађари у Војводини, Годишњак Историског друштва Војводине (1951, Нови Сад) 23—37.

572. Лутовац д-р Милисав, Ибарски Колашин, ГлСАН IV св. 1 (1952) 152—153.

Говори се уопште о овој области и о досељеницима из Црногорских Брда, који су у XVIII веку заменили старо становништво и образовали хомогену етничку целину.

573. Мићевић Љуба, Живот и обичаји Поповаца, ГлСАН III, св. 1 (1951) 130—131.

Детаљан етнографски опис становништва Поповог Поља уз који се налазе текстови народних умотворина.

574. Мићовић Љубо, Живот и обичаји Поповаца (Према рукописној заоставштини писца рад средио за штампу Д-р Миленко С. Филиповић), СЕЗБ LXV, Живот и обичаји народни 29 (1951) I-XII+1—441.

Предговор. I. Неколико ријечи о предјелу и о становништву Попова. II. Привреда. III. Саобраћај и пренос добара. IV. Кућа и зграде. V. Домаћи живот. VI. Јела и пића. VII. Ношња. VIII. Друштвени живот. IX. Обичаји. X. Празновјерице. XI. Забаве. XII. Психичке особине. XIII. Народна знања.

У поглављу Забаве налази се приличан број текстова лирских и епских песама, народних приповедака, пословица и заговетака. Уз описе народних обичаја аутор понекад даје текстове песама. У описима живота и материјалне културе становништва Поповог Поља има народне лексике.

О. Т. Б.

575. Павловић Радослав, Копаоник—антропогеографска проматрања, ГлСАН III, св. 2 (1951) 329—334.

Аутор даје географске и антропогеографске податке за Копаонички крај. Порекло становништва је следеће: старинаца 73 рода са 1147 кућа, становништва непознатог порекла 66 родова са 305 кућа. И једни и други су православни Срби. „На досељенике отпада 353 рода са 4175 кућа. Досељеници припадају: динарској, српској и арбанашкој струји из Северне Арбаније, косовско-метохиској, македонској, јужноморавској, шопској, инверсној српској и инверсној арбанашкој струји. Најјаче је изражена динарска струја, преко 70% свих досељеника, па обе струје из Арбаније, и косовско-метохиска струја, док су остале струје слабо изражене. Досељеници су највећим делом Срби, Арбанаси, Цигани и Цинцари“.

Интересантан је податак за име Копаоника: „Најстарији познати спомени Копаоника као планине и предела су из 16 века. Име је несумњиво словенског порекла и стоји у вези са копањем руда у области“.

О. Т. Б.

576. Павловић Радослав Љ., Кулизе (порекло и старина), ГлЕИ књ. I, св. 1—2 (1952) 9—36.

Аутор износи податке о пореклу, кретањима и насељима становништва које носи назив Кулизе. Интересантна је њихова традиција да воде порекло од Мрњавчевића. Име им није словенског порекла. За име Кулиза и слична П. Скок каже: „Извјесно је да [ова имена] припадају пучанству које се је селило из Црне Горе преко Херцеговине и даље. Вјероватно је да ово пучанство потјече из крајева око Бојане, Скадра, Пилота итд. у старој српској држави. Према томе мислим да ће ићи у исти ред као личка и кордунска презимена Калембер, Курепа, Сарапа и др., која су влашкога и арбанашкога поријекла. Све су то надимци“. „Кулиза судећи по дочетку -зџ одговара презимену Кокеза (у Мркоњић граду), именици дртеза-јагода (у Црној Гори). Обје ове ријечи су арбанашки деминутиви

образовани деминутивним суфиксом *-џа*, који одговара нашем *-ица*;... Према томе треба узети да су Кулиза, Кулеза, Кулуза арбанашки деминутиви“.

Резиме на енглеском.

О. Т. Б.

577. Поповић Дака, Душан Ј. Поповић, Срби у Срему до 1736—7 године. Историја насеља и становништва (са 7 слика и 7 карата), Београд 1950. Српска академија наука. Посебна издања. Књ. CLVIII, Етнографски институт књ. I, Зборник Матице српске, серија друштвених наука 2 (1951, Нови Сад) 156—159.

Приказ.

578. Поповић д-р Душан, Срби у Банату, ГлСАН IV, св. 2 (1952) 383—386.

Аутор говори о етничком саставу Баната и о етничком односу Срба у Панонском басену према Србима у Србији доносећи закључке највише на основу топономастике.

579. Поповић д-р Душан Ј., Срби у Бачкој до краја осамнаестог века (историја насеља и становништва). *Живан Сечански*, Пописи становништва Бачке током осамнаестог века (грађа за историју насеља и становништва), Пос. изд. САН СХСIII (1952) 8^о, 1—418.

580. Сечански Живан, в. Поповић д-р Душан Ј., бр. 579.

531. Трифуноски д-р Јован Ф., Кумановско-Прешевска Црна Гора, СЕ36 LXII, Насеља 33 (1951) I—VI + 1—237 + IV табле са 8 фотографија + 1 геогр. карта ван текста.

Предговор. Општи и посебни део. У општем делу поглавља: I Област, II Природне особине, III Привредне прилике, IV Саобраћај, V Предео у прошлости, VI Насеља, VII Становништво, VIII Кућа и зграде око куће. У посебном делу поглавља: А. Насеља у Кумановској Црној Гори, Б. Насеља у Прешевској Црној Гори. У поглављу о становништву налазе се подаци о старинцима и досељеном становништву и њихов процентуални однос. Страница има 60 родова са 333 дома (7,77% од укупног броја родова). Становништва непознатог порекла има 59 родова са 77 домова (7,63%). Досељеници су најбројнији: 658 родова са 3091 домом (85,23% од родова). Уз податке о досељеницима налази се табеларни преглед кретања становништва по струјама: западна струја, источна струја, северна и јужна струја.

Резиме на француском.

О. Т. Б.

582. Трифуноски д-р Јован Ф., Села на Сухој Гори, ГлЕИ књ. I, св. 1—2. (1952) 399—407 + 2 табле са 4 снимка.

Становништво је досељено. У селу Лукојцу је македонско православно становништво. У селима Седларево и Гургулинце становништво је муслиманско, говори албански.

Резиме на немачком.

583. Трифуноски д-р Јован Ф., Скопски Дервен — антропогеографска проучавања, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 149—152.

„У Скопском Дервену сада живи 202 рода са 1744 дома (1949 г.). Од тога на старнице долази 114 домова, док су сви остали становници досељени. Досељеници су пореклом из Арбаније (1411 домова), из Македоније (80 домова), са разних других страна (6 домова), а једној малој групи порекло није утврђено“.

„Скопски Дервен је једна од оних југословенских области где се извршила не само метанастазичка већ и етничка смена становништва“. „Обласно име *Дервен* долази од турске речи дербен. То је чест назив за прелазе кроз уске и дуге долине и кланце“.

584. Трифуноски д-р Јован Ф., Урвич и Јеловјане — два торбешка села у Пологу, ГлЕИ књ. I, 1—2 (1952) 409—419 + једна табла са три снимка.

Првобитно становништво места Урвича и Јеловјана било је православно македонско. Од краја XVIII века ова места насељавају муслимани. Данас је становништво муслиманско, кућни језик им је македонски, а етничко име Торбеши.

Резиме на француском.

585. Трифуноски Јов. Ф., Насеља у сливу Кадине Реке, ГлСГДр XXXII, бр. 1 (1952) 63—66.

Кратак опис насеља и порекла становништва.

586. Филиповић Д-р Миленко С., Белешке о пореклу становништва у сарајевској Врховини, ГлЕИ књ. I, св. 1—2, (1952) 387—391.

„Међу православним становништвом у средњој Босни према досадашњим испитивањима, сасвим је мало родова који се сматрају старинцима. Тако напр. у Сарајевском Пољу од 547 родова чије је порекло испитано само је 55 стариначких, а међу њима је 46 муслиманских, 8 православних и 1 католички“.

Резиме на енглеском.

587. Филиповић д-р Миленко С., Попис Срба, харачких обвезника у Модричи и околини 1851 године, ГлСАН III, св. 2 (1951) 327.

Писац на основу пописа износи податке о етничком саставу становништва и о њиховим кретањима, која су била врло жива.

588. Филиповић д-р Миленко С., Цинцари у Босни, Зборник радова САН XIV, Етнографски институт књ. 2 (1951) 53—108.

Резиме на енглеском.

589. Урошевић д-р Атанасије, Приштина, Зборник радова САН XIV, Етнографски институт књ. 2 (1951) 1—35.

Антропогеографска испитивања. Од 15 до 26 стране говори се о становништву. Приложено је 10 слика и ситуациони план Приштине.

Резиме на француском.

590. Џуња Евгеније М., О досељењу првих Русина у Војводину и њиховом животу, Годишњак Историског друштва Војводине (1951, Нови Сад) 47—53.

591. Шобајић Петар, Дабарско Поље, ГлСАН IV, св. 1 (1952) 198—200.

„Име је постало од старе речи Дабар, која је изашла из употребе а која у словенским језицима има значење: тесан до, шумовит до. А такав облик има и Дабарско Поље“. Има података од XVI века па надаље о становништву. Подаци се односе на отсељавање становништва, прелажење у ислам и касније досељавање, нарочито после помора становништва Дабарског Поља од куге 1813—15. г.

О. Т. Б.

592. Шобајић Петар, Поводом двају најновијих прилога проучавању племена у старој Херцеговини, ГлЕИ књ. I, св. 1—2, (1952) 257—278.

Говори се о начину, времену постанка и етничком саставу племена Бањана, Пивљана и Дробњака као и о различитим опречним мишљењима научника о том предмету.

Резиме на енглеском. В. бр. 558.

ХИИ Различно

593. Belić Aleksandar, Iz sećanja sa putovanja po čakavskim krajevima, Riječka revija I (1952, Rijeka) 22—23.

Сјећања из времена кад је проф. Белић сакупио дијалекатски материјал по Хрватском Приморју и Далмацији с особитим освртом на мјесто Нови (Винодол).

594. Belić Aleksandar, О научном раду, КрпН V бр. 51 (1952) 1.

Чланак, додуше, не третира неки лингвистички проблем, али је он плод дугогодишњег научног искуства.

595. Белић Александар, О научном раду (одломак), Борба 1-I-1952, 2. В. бр. 594.

596. Bulić Frane, Iz „Zapamćenja“, Slovo I (1952, Zagreb) 35—45.

Уломак из „Запамћења“ дон Фране Булића, у коме писац приказује акцију, коју је у вријеме Аустрије био с успјехом повео међу далматинским свештенством за очување и проширење употребе глаголице и славенског језика у богослужју.

М. Х.

597. В., Почетак рада на Енциклопедији Југославије, Универзитетски весник 30-VI-1952, 6.

598. В. К., Где су штампане српске књиге у XVIII и почетком XIX века, Наша штампа 1952, II, 9.

599. Данчетовић В., Рађање Матице шиптарске — даља обрада шиптарског књижевног језика —, Универзитетски весник 12-XII-1952 стр. 6.

О акцији за усавршавање шиптарског књижевног језика.

600. Енциклопедија Југославије, Борба, 9-IV-1952, 1.

Пригодан новинарски чланак.

601. Значајан допринос изградњи наше културне свести, Реферат Мирослава Крлеже на пленуму Централне редакције Енциклопедије Југославије, Борба 15-VI-1952, 5.

602. Из Института за српски језик, ГлСАН III, св. 1 (1951) 112—113.

Извештај о раду.

603. Из Института за српски језик, ГлСАН III, св. 2 (1951) 274.

Извештај о раду.

604. Из Института за српски језик, Лексикографски и дијалектолошки одсек, ГлСАН IV, св. (1952) 317.

Извештај о раду.

605. Институт за српски језик, Програм рада за 1950 г. и Извештај о раду у 1950 г., Годишњак САН 1950, 371—378.

606. К[лајн] Н[уго], О recitovanju i recitatorima (Radomir Plaović: „О recitaciji“ — Београд, 1951), КњН V, br. 55 (1952) 4.

Рецензија.

607. Ковачевић Иванка, Истрајност и систематичност у учењу страних језика, Борба 28-IV-1952, 2.

Рубрика „Писма Уредништву“.

608. Комеморација поводом смрти Матије Мурка, ЈФ XIX (1951—1952) 243—244.

609. Лалевић Миодраг С., Редактори, лектори и коректори — одговорни а непознати културни радници, Република (Београд) 15-I-1952, 2.

Говори о тежини и компликованости рада редактора, лектора и коректора и њиховој улози у неговању правилног књижевног језика.

610. Марковић М., О најстаријим despotskim pečatima, ЖА II, св. 1 (1952) 90—94.

Резиме на немачком.

611. Марковић М., О potpisima nekih Paleologa, ЖА II, св. 1 (1952) 95—97.

Резиме на немачком.

612. Медаковић Дејан, Једна инкунабула из Библиотеке Српске академије наука, Библиотекар 1952, 3—4, 120—124.

Опис латинског превода Апијанове римске историје τὰ Ῥωμαϊκά, штампаног 1477 у Венецији.

613. Medaković Dejan, Naši štampari u inostranstvu u XV veku, КњН V, br. 60 (1952) 8.

О Андрији Палташићу и Bonini de Boninis-у (Добрић Добрићевих).

614. Недељковић д-р Душан, Улога народне песме у Вуковој културној револуцији и методолошка питања разликовања рационалног, револуционарног језгра народне уметности и културе, ГлЕИ књ. 1, св. 1—2 (1952) 1—8.

Резиме на француском.

615. Osvrti, Slovo I (1952, Zagreb) 63—83.

У „Освртима“ приказало је уредништво: Vajsov zbornik, Prag 1948, Starine, knj. 41 (1948, Zagreb), Starine, knj. 42 (1949), Starine, knj. 43 (1951—1952), Byzantinoslavica, knjiga VIII (1939—1946, Prag), Byzantinoslavica, knj. IX (1947—1948) Byzantinoslavica, knj. X (1949), Byzantinoslavica, knj. XI (1950), Ricerche slavistiche I (1952, Roma), Lingvistički kongres u Londonu, Slovo I (1952, Zagreb) 85 (osvrt).

616. Плаовић Радомир, О рецитацији, изд. „Ново поколење“ (1951, Београд), 8°, 1—178 + (1).

617. Поповић Иван, Лингвистичке и филолошке расправе у Зборнику радова Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу (1951), ЈФ XIX (1951—1952) 323—334.

618. Рамовш Фран, Прави се речник словеначког језика, Борба 5-V-1952, 2.

О раду Института за словеначки језик Словеначке академије наука.

619. Ritig Svetozar, Slovo i riječ, Slovo I (1952, Zagreb) 4—5. Предговор првом броју часописа „Slovo“.

620. Ricerche slavistiche. Knjiga I. 1952, Pdk VIII, 19-X-1952, št. 253 (2249).

Оцена филолошке ревије, ки јо уреја Giovanni Maver, издајата па Институт за Slovansko filologijo на универси в Риму тер семинар за slavistiko Оријенталскога универзитетнога института в Неапљу. *J. Л.*

621. Selaković Milan, О неким „издавачким“ и „техничким“ гријешкама, Jezik I (1952, Zagreb) 94—96.

622. С. Т., Потреба оснивања друштва за српски језик и књижевност, Политика, 30-XII-1952, 6.

О потреби координације рада средњошколских наставника с радом наших научних центара.

623. Стопар Владо, Припрема се једна општа, пет специјалних енциклопедија и два лексикона, Борба 22-VII-1952, 5.

624. Табаковић Милан, Звонимир Кулунџић, Књига о књизи (I део, историја писама, материјала и инструмената за писање. Издање школске књиге, Загреб, 1952), ЛМС 128, св. 1—2, књ. 370, 126—127.

Књига коју Табаковић приказује говори о мнемотехничким средствима споразумевања, о пиктографији и о историји писма. За ову књигу писац приказа каже: „налазимо пуно лепих података, подједнако занимљивих и за оне који се баве палеографијом, историјом културе или историјом уметности“. Рецензент износи и неке ситније грешке књиге, док у крупније убраја тврђење да су се хрватски попови глагољашки борили за црквенословенски језик, „док су се они уствари борили за народни, односно старословенски језик хрватске редакције“. Нетачност је и називање босанчице „хрватском ћирилицом“ јер је „познато да је она локална, босанска молификација ћирилице“. *О. Т. Б.*

625. Т. Р., Smrt d-ra Matije Murka, Republika VIII (1952, Zagreb) str. 205.

626. Ускоро ће се издати нови Правопис. Разговор сарадника „Борбе“ са др. Александром Белићем, Борба 16-III-1952, 6.

Проф. Белић је одговорио на питања: о језику наше штампе, о настави језика и књижевности, о своме Правопису, о Речнику српскога језика који припрема Институт за српски језик САН.

ХИИ Македонски језик

израдили Божо Видоески и Рада Угринова

627. Брдарски Душко, Забелешки за една народна пословица, МЈ III, 5 (1952) 111—113.

Ја објаснува пословицата „у Дупница за пукница“.

628. Брдарски Душко, Зборови од к'урчискиот занает во Св. Николско, МЈ II, 7 (1951) 162—167; Зборови од Светиниколско, МЈ III, 3 (1952) 67—72.

629. Видоески Божо, Местото на акцентот во кратовскиот говор, МЈ III, 2, 4, 5, 6 (1952) 58—63; 84—86; 105—108; 134—146.

Спротивно на Цонев, кој го смета кратовскиот акцент како полуопределен, неподвижен и трисложен, В. го зема како неопределен и ограничено подвижен. Понатаму местото на акцентот го разгледува поодделно во секоја зборовна група.

- 630.** Димитровски Тодор, Белешки за зборот плоштад, МЈ III, 8—9 (1952) 180—184.
- 631.** Димитровски Тодор, Една книга за македонскиот литературен јазик (Блаже Конески: За македонскиот литературен јазик, стр. 94, 1952, изд. на „Кочо Рација“), Современост II, 6 (1952) 59—63.
Приказ.
- 632.** Димитровски Тодор, Зошто кладилница, МЈ III, 1—2 (1952) 38—39.
Зборот *кладилница (кладам)* во нашиот јазик не се употребува.
- 633.** Димитровски Тодор, Нешто за формите учебник, учебен, лечебен и сл., МЈ III, 5 (1952) 108—110.
- 634.** Димитровски Тодор, Околу придавките германски, немски, романски и румунски, МЈ III, 3 (1952) 63—64.
Се застапува за формите румунски и немски.
- 635.** Димитровски Тодор, По никој начин или во никој случај, МЈ III, 10 (1952) 243.
- 636.** Димитровски Тодор, Учебниците од Преродбата (III) Димитар Македонски, Венијамин Мачуковски и Ѓорѓи Пулевски, НМ IX, 5 (1952) бр. 2387.
- 637.** Димитровски Тодор, Учебниците од Преродбата. Општи белешки. Партенија Зографски, НМ IX, 5 (1952), бр. 2375.
- 638.** Димитровски Тодор, Уште нешто за речениците со *да*, МЈ III, 1—2, 4 (1952) 40—42, 87—88.
За местото на сврзникот *да* (*за да, без да* и др.) по однос на глаголот.
- 639.** Димитровски Тодор, Што се заради и поради, МЈ III, 10 (1952) 243—244.
- 640.** Ѓорѓески Бошко, За некои нерасчистени прашања на нашата правна и економска терминологија, МЈ III, 8—9 (1952) 185—188.
- 641.** Еков Александар, За македонскиот превод на „Нечиста крв“, МЈ III, 8—9 (1952) 208—213.
- 642.** Ем Ханс, Македонски народни имиња за видови од родот *quercus* (дабови), ГЗБЗШФ III (1951) 71—81.
Резиме на немски јазик.
- 643.** Каваев Филип, За зборовите *штежер* и *космење* во Зборникот на браќа Миладиновци, МЈ III, 4 (1952) 92—93.
Поправки. По повод статијата на М. Д. Петрушевски „За првобитниот текст на Зборникот од браќа Миладиновци“.
- 644.** Каваев Филип, Речник, МЈ III, 4 (1952) 94—96.
- 645.** Каваев Филип, Танчар, танчарка: танчер, танчерка, МЈ III, 7 (1952) 168—169.
- 646.** Кепески Круме, За некои синтаксички и јазички правописни грешки во јазикот на нашите учители, ПД VIII, 9—10 (1952) 38—44.

647. К[онески] Б., За правната и економската терминологија, МЈ III, 4 (1952) 90–92.

По повод правната и економската терминологија објавена во списанието Преглед, бр. 1 и 2.

648. Конески Б., (Поленаковиќ Д-р Х., Михаилов П., Угринова Р., Стаматовски Т., Димитровски Т. и Мукаетов К.), Од историјата на македонскиот јазик, изд. Нова Македонија (1952, Скопје) 8°, 70.

Содржина: Солунските браќа Кирил и Методи; Првата словенска писменост; Писменоста до 16 век; Нашиот јазик од 16 до 19 век; Писмото од Крушево; Јазикот на дамаскините; Даниловиот четиријазичник; Македонски текстови пишани со грчко писмо; Јоаким Крчовски; Кирил Пејчиновиќ; Солунскиот печатар Теодосија Синаитски и неговото застапување за народниот јазик; Учебниците од Преродбата; Браќа Миладиновци, Жинзифов, Прличе, Џинот; Крсте Петков Мисирков; Македонскиот литературен јазик во периодот меѓу двете војни; Македонскиот литературен јазик во Народноослободителната војна; Македонскиот литературен јазик по ослободувањето.

649. Конески Блаже, Граматика на македонскиот литературен јазик. Дел I. Увод. За гласовите. За акцентот. Изд. Државно книгоиздателство на НР Македонија, (1952, Скопје) 8°, 188.

Во уводот: Јазикот на словенската писменост во Македонија докај 16 век; Народниот јазик во практичната писмена употреба во времето од 16 до 19 век; Затврдувањето на народниот јазик во црковната литература до почетокот на 19 век; Текстови на народен јазик пишувани со грчка азбука; Македонското јазично прашање во 19 век; погледите на К. П. Мисирков; Развивањето на македонскиот литературен јазик по првата светска војна; Македонскиот литературен јазик во годините на Народноослободителната борба; Конечното разрешување на македонското јазично прашање; Народната основа на македонскиот литературен јазик; За речникот на македонскиот литературен јазик.

Во одделот за акцентот: Карактерот на акцентот во литературниот јазик; Местото на акцентот; Отстапувања од третсложното акцентирање; Акцентот на сложните зборови; Акцентот на туѓите зборови; Акцентни целисти; Целисти со енклитични заменски форми; Целисти со заменски форми, сврзници и друго пред глаголот; Целисти од зборови пред именка; Отстапувања во акцентирањето на целистите; Префрлање на акцентот врз предлозите; Неколку забелешки во врска се акцентот во нашата поезија.

650. Конески Блаже, Забелешки во врска со песните на К. Миладинов, МЈ III, 1 (1952) 16–22.

Забелешки и поправки во песните на К. Миладинов во врска со поправките направени од Иван Хаџов.

651. Конески Блаже, За дамаскините, НМ IX, бр. 3344 (1952) 5. Препечатено под наслов „Јазикот на дамаскините“ во книгата „Од историјата на македонскиот јазик“, стр. 22–23.

652. Конески Блаже, За македонскиот литературен јазик, изд. на „Кочо Рацин“ (1952, Скопје) 16°, 92.

Содржина: Уводен збор; За македонскиот литературен јазик; Одживените речнички елементи на нашиот јазик; Белешки за речникот на нашиот јазик; За употребата на релативните заменки; Македонскиот литературен јазик денеска.

- 653.** Конески Блаже, За речникот на македонскиот јазик, НМ IX, бр. 2293 (1952).
- 654.** Конески Блаже, Makedonski jezik, Jugoslavija (1952) 19–20. Краток преглед на развитокот на македонскиот јазик.
- 655.** Конески Блаже, Македонскиот литературен јазик во Народноослободителната војна, НМ IX, бр. 2417 (1952) 5. Препечатено во книгата „Од историјата на македонскиот јазик“, стр. 64–67.
- 656.** Конески Блаже, Македонскиот литературен јазик во периодот меѓу двете војни, НМ IX, бр. 2411 (1952) 5. Препечатено во книгата „Од историјата на македонскиот јазик“ стр. 60–64.
- 657.** Конески Блаже, Професорот Мирчев против македонскиот правопис, МЈ III, 6 (1952) 121–134. Препечатено из „Социјалистичка зора“ IV, 8 (1952).
- 658.** Конески Блаже, Професорот Мирчев против македонскиот правопис, СЗ IV, 8 (1952).
Одговор на статијата на Кирил Мирчев „Как скопските титовци посрбиха македонскија правопис“ напечатена во в. Отечествен фронт од 13 април 1952 година.
- 659.** Корубин Бл., Нешто за дамаскините во врска со пронајдувањето на еден таков зборник кај нас, МЈ III, 4 (1952) 78–84.
Белешка за еден ракописен зборник кој содржи две Дамаскинови слова и едно слово на Јован Златоуст, едно наравоучение и неколку молитви.
- 660.** Корубин Благоја, Најважните погледи и обиди на К. П. Мисирков, МЈ III, 10 (1952) 227–239.
Погледите на Мисирков за македонската нација и македонскиот јазик.
- 661.** Корубин Благоја, Некои особености во творењето на придавки од именки, МЈ III, 3 (1952) 49–52.
За образувањето на придавките од типот: *масовен, поштенски, кастински* и сл.
- 662.** Корубин Благоја, Некои случаи од јазикот на К. Мисирков, МЈ III, 7 (1952) 149–155.
1. Предлогот *на*; 2. Две или повеќе придавки со една именка.
- 663.** Lunt Horace G., A Grammar of the macedonian literary Language, (1952, Skopje) XIV + 287 + 1 карта.
Содржина: Предговор V–XII, увод 1–7, граматика 9–104, четива 105–187, речник 187–287.
Во уводниот дел се зборува за местото на македонскиот јазик меѓу други словенски јазици, неговата распространетост, историскиот развиток и формирањето. Одделот граматика е поделен на три дела: 1. Фонологија и ортографија, 2. Морфологија на именките, заменките, придавките, броевите, прилозите и предлозите; 3. Глаголот — неговата морфологија и синтакса.
- 664.** Маленко Димче, Грешки во писмени задачи, МЈ III, 3 (1952) 65–66.
Укажува на некои почести грешки во писмените задачи на учениците во охридската гимназија.

665. Маневик Тодор, Забелешки за овчеполскиот говор, МЈ III, 8—9 (1952) 184—199.

666. Маневик Тодор, Цѝ->ца во некои македонски говори, МЈ III, 1—2 (1952) 35—37.

Авторот ја поткрепува тезата на П. Скок дека во постаро време на целата јужнословенска територија ѝ се изговарал како дифтонг *ia* (не *ä*) со примери од штитскиот говор во кој има рефлекс *a* место ѝ зад *ц*: *цал*, *цадѝлка*, *цадам*, *цанѝл* се и др.

667. Михаилов П., Кирил Пејчиновиќ, НМ IX, бр. 2368 (1952) 5.

668. Михаилов П., Писмото од Крушово, НМ IX, бр. 2338 (1952) 5.

669. Михаилов Панче, Јоаким Крчовски, НМ IX, бр. 2362 (1952) 5.

670. Михаилов Панче, Македонскиот литературен јазик по ослободувањето, НМ IX, бр. 2423 (1952) 5.

671. Михаилов Панче, Нашиот јазик од 16—19 век, НМ IX, бр. 2332 (1952) 5.

672. Михаилов Панче, Нешто за употребата на големи и мали букви, МЈ II, 8—9 (1952) 199—202.

673. Михаилов Панче, Писменоста до 16 век, НМ IX, бр. 2326 (1952) 5.

674. Михаилов Панче, Првата словенска писменост, НМ IX, бр. 2320 (1952) 4.

675. Мукаетов Киро, Крсте Петков Мисирков, НМ IX, бр. 2405 (1952) 5.

676. Петрушевски М. Д., Некои фонетски црти на охридскиот говор на крајот на 14 век, МЈ III, 8—9 (1952) 173—180.

Јазична обработка на еден грчки натпис од втората половина на 14 век. Врз основа на неколку топоними од Охридско што се споменуваат во натписот и се предадени во грчка транскрипција, во кои место ѝ има *ea* авторот заклучува дека ѝ и во 14 век во охридскиот говор се изговарало како широко *e* (*ea*).

677. П[етрушевски]. М. Д., Horace G. Lunt: Grammar of the Macedonian Literary Language. Скопје, 1952. XV + 287 + георг. карта, МЈ III, 8—9 (1952) 204—207.

Приказ.

678. Поленаковиќ Х, Ваташки трепетник, МЈ III, 4 (1952) 88—90.

Овој трепетник е дел од едно зборниче од крајот на минатиот век. Трепетникот е напишан на тиквешки говор. Овде е даден целиот текст на трепетникот.

679. Поленаковиќ Х., Даниловиот „Четиријазичник“, НМ IX, бр. 2350 (1952) 5.

Препечатено и дополнето во кн. „Од историјата на македонскиот јазик“, Скопје 1952, стр. 23—27.

680. Поленаковиќ Х., Драмските обиди на Џинот, Современост II, 7—8 (1952) 70—95.

681. Поленаковиќ Х., Еден прилог кон нашата медицина, МП I (1952) 12—13.

Објавува три рецепта пишани на дебарски говор. Едниот од нив е напишан со грчко писмо.

682. Поленаковиќ Х., Константин Миладинов и зборот „освежи“ во хрватскиот јазик, МЈ III, 1—2 (1952) 29—30.

683. Поленаковиќ Х., Местото на браќата Миладиновци во историјата на македонската книжевност, Современост II, 1—2 (1952) 3—20.

684. Поленаковиќ Х., Настојувања браќата Миладиновци да напишат македонска граматика, МЈ III, 1—2 (1952) 22—29.

Виктор Григорович му советувал на Д. Миладинов да напише македонска граматика а кај Константина настојувале за истата работа во Загреб.

685. Поленаковиќ Х., Нов прилог кон тајните македонски јазици, МЈ III, 3 (1952) 57—58.

Зборови од тајниот говор на дебарските мајстори.

686. Поленаковиќ Х., Прилози за запознавањето на Кирила Пејчиновиќа, ГЗБСФФ 5 (1952) 3—12.

687. Поленаковиќ Х., Солунскиот печатар Теодосија Синаитски и неговото застапување за народниот јазик, Печ. во кн. „Од историјата на македонскиот јазик“, Скопје, 1952, стр. 35—39.

688. Поленаковиќ Х., Страници од македонската книжевност, изд. „Кочо Рацин“ (1952, Скопје) 8^о, 220.

Содржина: Македонската народна песна, нејзините собирачи и издавачи во првата половина на 19 век; „Илјада и една ноќ“ и нашите народни умотворби; Почетоците на новата македонска книжевност; Јоаким Крчовски — просветител и книжевник; Кирил Тетоец Пејчиновиќ; Македонските печатари и печатници во првата половина на 19 век; Изворот на Таблица прваја од Јордан Хаџи Константинов Џинот; Една необјавена стихотворба на Јордан Хаџи Константинов Џинот; Обид на Димитрија Миладинов да стане учител во Белград; Д. Миладинов како собирач на книжевноисториски споменици; За подобро познавање на браќата Миладиновци; Местото на браќата Миладиновци во историјата на македонската книжевност; Григор С. Прличе — поет и борец.

689. Polenaković Nagalampije, Makedonske narodne pesme u Vrazovoj zaostavštini, Grada 21 (1951) 263—285.

690. Радојичић Ђорђе Сп., Први македонски штампари и штампарије, Република (Београд) 11-XI-1952, 4.

Писац даје преглед и историјат македонских штампарија и штампара со освртот на књиге које су у тим штампаријама штампане. Посебно помиње штампана књига на македонском језику грчким словима. У чланку се налазе врло интересанти подаци из историје штампања књига на македонском језику и условима под којима је то вршено.

О. Т. Б.

691. Редакцијата на МЈ, Браќата Миладиновци, МЈ III, 1—2 (1952) 1—2.

По повод деведесетгодишнината од смртта на Димитрија и Конст. Миладиновци.

692. Ристовски Блаже, За и од јазикот што го разбираат животните, МЈ III, 5 (1952) 113—116.

693. Ристовски Блаже, Зборови од Тиквешко, МЈ III, 1—2 (1952) 46—48.

694. Сотировски Н., Конески Блаже, Македонските учебници во 19 век, Скопје, 1949, 8°, Историски часопис III (1952) 346—348.

Приказ.

695. Спасов Александар, Кој е автор на стихотворбата „Глас од далека земља“, МЈ III, 7 (1952) 155—166.

Авторот докажува дека оваа песна не ја напишал Константин Миладинов како што се сметаше досега, туку Андреј Петкович од Башино Село, Велешко.

696. Спасов Александар, Кој прашањето за македонските народни приказни собрани од браќата Миладиновци, Современост II, 1—2 (1952) 31—38.

697. Спасов Александар, Фолклорни материјали на Миладиновци објавени во „Братски труд“ и „Български книжици“, МЈ III, 1—2 (1952) 30—35.

Објавува дел од фолклорниот материјал собран од Миладиновци кој е објавен во споменативе списанија а го нема во нивниот Зборник.

698. Стаматовски Трајко, Македонски текстови пишани со грчко писмо, НМ IX, бр. 2356 (1952).

699. Тасевски Јордан, Зборови од тетовскиот говор (село Једорце) МЈ III (1952) 7, 169—172; 8—9, 214—220; 10, 244—246.

700. Темков Славчо, Зборови од Тиквешко, МЈ III, 1—2 (1952) 48.

701. Тошев Крум, За подобри и посовесни читанки во нашите училишта, ПД VIII, 3—4 (1952) 65—71.

702. Тошев Крум, Некои практични морфолошки прашања во врска со минатото определено свршено време (аорист) и неговата класификација, МЈ III, 4,5 (1952) 72—78; 98—104.

Сpreма аорисниот завршок глаголите ги дели на пет групи: I. Глаголите што завршуваат на -ав, -а; II. на -ов, -е; III. на -ев, -е; IV. на -ив, -и, V. на -в.

703. Тошев Крум, Од морфологијата на глаголската активна придавка во нашиот литературен јазик, МЈ III, 10 (1952) 239—243.

Активната глаголска придавка од несвршените глаголи се образува од презентската односно имперфектната основа, а од свршените од аорисната.

704. Угринова Рада, Браќа Миладиновци, НМ IX, 2393 (1952) 5.

705. Угринова Рада, Број со именка, МЈ III, 3 (1952) 52—57.

Именките од машки род со број можат да бидат употребени во следните форми: 1. со два се употребуваат во двоинската форма; 2. повеќесложните

именки со броевите од два нагоре и со бројните прилози можат да имаат и двоинска и множинска форма. 3. Именките што значат лице се употребуваат само во множина.

706. Угринова Рада, Жинзифов, Приче и Цинот, НМ IX, бр. 2399 (1952) 5.

707. Угринова Рада, Учебникарите од Преродбата, II. Кузман Шапкарев, НМ IX, бр. 2380 (1952) 6.

XIV Словеначки језик

извршно Јанез Логар

708. Adlešič-Popovič Vera, O študiju govorne tehnike. — Mestno gledališče Ljubljana II (1951–52), št. 3, 46–50.

709. Avtomobilsko izrazoslovje (S slikami.) — Avtotransport V (1952), št. 1–11.

710. Bajec Anton, France Pacheiner in Vlasta Pacheiner, Slovenska jezikovna vadnica. Prvi del Knjiga za učitelje. (Razrešitev vaj). Sestavili — DZS (1952, Ljubljana), 75 + (III) str. 8°.

711. Baš Angelos, Narodopisje Slovencev. II. del, Ljubljana 1952. Uredila Ivan Grafenauer in Boris Orel. NOBzorja V (1952) št. 5, 331–334.

712. Baš Franjo, Narodopisje Slovencev. Drugi del. Uredila Ivan Grafenauer in Boris Orel. Založila Državna založba Slovenije. LjD II, 19-IV-1952, št. 94.

713. Bolhar Alojzij, Slovenske narodne pravljice. (Izbral in uredil —. Ilustriral Maksim Gaspari.) VLj. Mladinska knjiga (1952), 214 + (I) str. 8°.

714. Breznik Anton, Ljudski jezik. Narodopisje Slovencev II. (1952) str. 5–11.

715. Bulovec Štefka, Slovenska bibliografija IV (1950). Izdala Narodna in univerzitetna knjižnica (1952, Ljubljana) 104 str. 4°.

716. Bunc Stanko, Slovarček tujk. Sestavil prof. Stanko Bunc s sodelovanjem predmetnih aktivov na I gimnaziji v Kranju. Kranj. (Izdal in založil svet za prosveto in kulturo OLO.) (1952), 288 str. 8°.

717. Černič Mirko, O izenačevanju in ustaljevanju slovenskega zdravstvenega besedja. NOBzorja V (1952), št. 6, 388–391.

718. Dretnik Ivan, pd. Ajnžik, Od bunke do najlepše pesmi. Koroški fužinar II (1952), št. 1–3, 27–28, št. 4–6, 29.

719. Drugi Trubarjev zbornik. Ob štiristoletnicⁱ slovenske knjige. Uredil Mirko Rupel. Slovenska matica (1952, Ljubljana), 194 + (II) str. s slikami + 16 listov slik.

720. Fink Franc, Alfonz Kopriva in Albert Žerjav, Slovenska jezikovna vadnica za drugi razred osnovnih šol. Ponatis 2. predelane izdaje. DZS (1952, Ljubljana) 104 + (IV) str, 8°.

721. Fink Franc, Alfonz Kopriva in Albert Žerjav, Slovenska jezikovna vadnica za tretji razred osnovnih šol. Druga, predelana izdaja. DZS (1952, Ljubljana) 160 + (IV) str. 8°.

722. Gerlanc B[ogomil], Drugi Trubarjev zbornik. SPor XIII, 15-VI-1952, št. 141.

723. G[erlanc] B[ogomil], Trubarjev spomenik. (S sliko). Ljudska pravica XIII, 7-VI-1952, št. 22 (prav. 23).

724. Gerlanc B[ogomil], Trubarjev spomenik na Raščici. (S sliko.) SPor VIII, 1-VI-1952, št. 129.

725. Grafenauer Bogo, Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. Die Kärntner Herzogseinsetzung und der Staat der Karantenerslaven. SAZU 1952, 624 str. 4°.

726. Grafenauer Ivan, Narodno pesništvo. Narodopisje Slovencev II (1952), str. 15–85.

727. H[orvat] I[zidor], Potrebna nam je ustalitev v strokovnem izrazoslovju. Prosvetni delavec III (1952), št. 19.

728. Kotnik France, Iz ljudske medicine. Narodopisje Slovencev II (1952) str. 122–133.

729. Kotnik France, Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci. (S slikami.) Narodopisje Slovencev II (1952), str. 86–102.

730. Kotnik France, Verske ljudske igre. (S slikami.) Narodopisje Slovencev II (1952), str. 103–121.

731. Kromar Janez, Novi Slovenski pravopis in imena naših zdravnih rastlin. Farmaceutski vestnik III (1952), št. 1–2, str. 28–29.

732. Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 4. knjiga. 1950–1951. (Uredil Milko Kos.) Založila SAZU (1952), 254 + (II) str. z 2. slikama 8°.

Z biografskimi in bibliografskimi podatki o članih.

733. Lipičnik France, Pecl — šmartinski bukovnik. (Narodopisna črtica.) Nova pot IV, (1952), št. 4–6, str. 100–111.

734. Makarovič Ado, Žvižganje rakom. (Etnografski problem raka — zmaja v slovenski tradiciji.) Lovec XXXV (1952), št. 1, str. 24–27, št. 2, str. 72–78 št. 3, str. 114–120.

735. Malovrh Cene, Rudolf Badjura, Gorski prehodi v luči ljudske, geografije. Nadaljevanje razprave „Slovensko in nemško geografsko sedlo“ v GV 1950, Ljubljana 1951. — Geografski vestnik XXIV (1952), str. 214–215.

736. Matičetov Milko, Rezija in Rezijani v romantični povesti iz 1. 1827. Razgledi VII (1952, Trst), št. 7–8 str. 335–342.

737. Matičetov Milko, Slovenske pripovedke o kralju Matjažu. (S sliko.) SPor XIII, 15-VI-1952, št. 141.

Ocena knjige Ivana Grafenauerja.

738. Matičetov Milko, Sv. Tilih na Krasu. — Razgledi VII (1952, Trst), št. 4, str. 179—181.

O etimologiji krajevnega imena Sv. Tilih (Sətù) na Krasu.

739. Matičetov Milko, Utrinki iz ljudskega pesništva, NS VII (1952), št. 2, str. 186—192; žt. 4. str. 378—384; št. 5, str. 474—477.

740. Matičetov Milko, Živa slovenska pravljica. (Prispevki za antologijo). NS VII (1952), št. 6, str. 542—553.

Vsebina: 1. Hlapec in graščak. Lojze Adamle — Pirovec. — 2. Petelin in mačka. Cvetka Cenčič — Sužikna. 3. Od megle v žaklju, pa od teme in rose. Anton Dremelj — Resnik.

741. Murnik Viktor, Olimpiada! Vodnik IV (1952) št. 6, str. 188—189. O izvoru in pomenu besede.

742. Narodopisje Slovencev, 2 del. (uredila Ivan Grafenauer in Boris Orel.) DZS (1952, Ljubljana), 266 + (II) str. z 91 slikami. V 8°.

Vsebina: Anton Breznik, Ljudski jezik. — Iva Grafenauer: Narodno pesništvo. — France Kotnik: Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci. France Kotnik: Verske ljudske igre. — France Kotnik: Iz ljudske medicine. — Boris Orel: Slovenski ljudski običaji. — Marta Ložar: Slovenska ljudska noša.

743. Nekaj o imenoslovju Beneške Slovenije. Matajur (Gorica) III, 1—15-VII-1952, št. 44.

744. Ob spomeniku očetu slovenske knjige. (S slikami.) Tovariš VIII (1952), št. 25, str. 413—422.

745. Orel Rihard: Je makuj skala anu rob, je makuj vöda inu prod. (S sliko.) Jadranski koledar za 1952, 133—135.

O Reziji in Rezijanih.

746. Orel Rihard, Nadiški Slovenci, Razgledi VII (1952, Trst), št. 4 str. 182—185.

747. Orel Rihard, Po dolini rečice Krnahte do njenih izvirov. Z etnografskega potovanja po Beneški Sloveniji. (S sliko.) PDK VIII, 8-XI-1952, št. 270, (2266) — 12-XI-1952, št. 273 (2269).

748. [Pahor Miroslav] P, H., O tržaškem dialektu in „italjanstvu“ Trsta. Slovenski Jadran I, 18-VII-1952, št. 29.

749. Peter Podreka, prvi pesnik Beneške Slovenije. Ob 130-letnici rojstva našega prvega narodnega buditelja. (S sliko.) Matajur III, 16—31-XII-1952, št. 55.

750. Pipan Lev, Jezikovni kotichek. Varilna tehnika I, (1952) št. 4, str. 62. O strokovnih izrazih v slovenščini.

751. Pipan Lev, Kako bi temu rekli po naše? Glas kovinarjev I, 13-VIII-1952, št. 2.

752. Rus Ernest, Za čistost našega pravnega in narodnega jezika. Ljudska uprava V (1952), št. 1—2, str. 68—73.

753. Slovenski biografski leksikon. S sodelovanjem uredniškega odbora urejuje Franc Ksav. Lukman. 8 zvezek: Pregelj — Qualle. SAZU (1952) str. 481—611. 4°

754. Struna Albert, Naše tehničko izrazje. (Izvečki iz slovenskega tehničkega slovarja, ki ga pripravlja tehnička sekcija Terminološke komisije pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani.) Nova proizvodnja II (1952) št. 6, str. 597–601.

755. S[uhadolnik] S[tane], Knjiga, ki jo potrebuje vsak Slovenec. Slovarček tujk. (Slovarček tujk, sestavil prof. Stanko Bunc s sodelovanjem predmetnih aktivov na I gimnaziji v Kranju, Kranj 1952.) Slovenski Jadran I, 9-V-1952 št. 19.

756. Šašel Josip, Koroška imena na naših specialkah. Planinski vestnik VIII — LII (1952), št. 5, str. 226–229, št. 8, str. 329–337, št. 9, str. 384–390, št. 10, str. 421–432.

757. Škerlj Ružena, Anglesko-slovenski slovar. 2. (izpopolnjena) izdaja. DZS (1952, Ljubljana), VIII + 642 + (I) str. 80.

758. Šušteršič Jernej, Etnografske slike s Koroškega. (S slikami.) Tovariš VIII (1952), št. 7, str. 111.

759. Tomišek Jos[ip], Jezični doktor razpravlja. — Savinjski vestnik V, 19-I-1952, št. 3, 29-IV-1952, št. 17–18.

Nadaljevanje iz leta 1951.

760. Trček Stanko, „Olimpiada“? Vodnik IV (1952) št. 5, str. 158–159. O izvoru in pomenu besede.

761. Trček Stanko, Prispevek k imenju. Vodnik IV (1952) št. 8, str. 253–254.

762. Trček Stanko, „V boj za čistost jezika“. — Vodnik IV (1952), št. 9–10, str. 314–316.

763. Ude Lojze, Teorija o vindišarjih — „Windiche“. (Osutek Kri-tične rasprave.) Svoboda V (1952) št. 2, str. 83–96.

764. Ulaga Drago, Nekaj športnih tujk in strokovnih izrazov. Vodnik IV (1952) št. 8, str. 251–253.

765. [Velušček Ciril] C., Slovarček tujk. SPor XIII, 15-III-1952, št. 64.

Poročilo o knjigi Stanka Bunca.

766. W[utti] M[ira], Ljubljanski študentje etnografije na Koroškem. (S sliko) SPor XIII, 30-X-1952, št. 258.

767. Zorzut Ludvik, An tadà... V pravljični Beneški Sloveniji. (S sliko). Koledar Moh. družbe za 1953, str. 176–178.

768. Zupan Lojze, Zgodovinsko ozadje belokranjske pripovedke. Do-lenjski list III, 3-X-1952, št. 40 – 24-X-1952, št. 43.

IN MEMORIAM

1.

ФРАН РАМОВШ

14. IX. 1890 — 16. IX. 1952

Један изванредан испитивач језика прекинуо је свој пуни живот, испуњен врло корисним радом, у 62 години када је наша наука, а специјално словеначка, очекивала од њега нова дела. Али ако он није сам стигао да заврши своје животно дело, он је својим радом створио услове да његови следбеници могу допунити његово дело.

Рамовш је филолог у најбољем смислу те речи и историк језика добре школе. Оно што је потребно да се са успехом може градити у испитивању словеначког језика — то је Рамовш дао. Пре свега — добро познавање народних говора, њихово груписање у дијалекте, класификацију и тумачење онаквог груписања какво он даје (исп. и његову дијалектолошку карту), што чини основицу за свако озбиљније проучавање словеначког језика. Али није сам то. Рамовш је дао разуман излаз из врло заплетене и вокалске и консонантске системе словеначког језика. Показао је у својим основима историске граматике (1924 г. о консонантизму, 1936 г. о вокализму) како ту многостручност треба историски разумети. Сем тога Рамовш је дао низ распарава историско-језичке и филолошке (исп. издање Бризинских одломака и др.) садржине у различним часописима (пре свега словеначким, филолошким и другим), расправама Словеначке академије и другим југословенским и иностраним часописима. Јужнословенски филолог се поноси што је Рамовш био увек његов одани пријатељ и сарадник. Он је међу сталним сарадницима његовим имао једно од најугледнијих места.

Рамовш је на Универзитету у Бечу и Грацу добио солидну филолошку и лингвистичку културу. Своје прве радове штампао је у Јагићеву Архиву и тада већ показао да ће у њему наша наука имати и тананог и солидног трудбеника. Он је улазио у све области науке о словеначком језику. Ударио је темеље и савременом словеначком правопису, спремао се да напише и етимолошки речник словеначког језика, а организовао је скупања грађе за велики речник књижевног словеначког језика. Једном речју, ниједан кутак словенистике није остао, а да му он није посветио своју пажњу.

Рамовш је био и одличан организатор. Успешан развитак Словеначког универзитета у знатној је мери његово дело, а тако исто и Друштва за хуманистичке веде, које се, најзад, развило у Словеначку академију знаности и уметности, којој је он био први генерални секретар, а пред крај живота и њен претседник. У томе својству и смрт га је затекла.

Рамовш је у низу истакнутих словеначких филолога: Копитара, Миклошича, В. Облака, М. Мурка, Штрекеља, Шкрабца, Р. Нахтигала и др. онај којим се овај изванредан ред славно и часно завршава. Свако је од њих био на висини свога времена, а то је био и Рамовш у пуној мери. Као изванредан познавалац романске и германске филологије, он је улазио и у оне проблеме који су за друге били неприступачни. Ако додам томе и продорност духа Рамовшева, његову свестрану критичност и тананост његове научне мисли, онда ће се разумети шта је он значео за словеначку науку. Јужнословенски филолог, чији је он био веран друг и сарадник, осетиће његов губитак у знатној мери. Али то ће осетити још више целокупна словенска лингвистика, а посебице словеначка и српскохрватска. Својим студијама он је знатно доприносио да се разуме најстарија историја југословенских језика када су Срби, Хрвати и Словенци претстављали извесно језичко јединство које је и Рамовш признавао.

Преглед Рамовшевих радова читаоци могу наћи у Славистичкој ревији III, 3—4, 446—457.

Ја ћу овај кратки одзив завршити речима које сам написао на глас о смрти Рамовшевој у Гласнику Српске академије наука (књ. IV, 1952, св. 2, 400—401) и којима и данас, после више од године дана, могу најбоље оцртати шта губитак тога човека за нас значи.

Смрћу Франа Рамовша нестало је из редова слависта једног од најистакнутијих људи. Словеначка и српскохрватска наука губе у њему једног од својих највреднијих и најдаровитијих руководилаца. Словеначка академија и научни институти словеначки, нарочито језички, губе свога незаменљивог организатора. Али пријатељи Рамовшеви, и у Словеначкој и широм целе Југославије, а тако исто и у иностранству, растају се са оданим и лојалним другом. Међу њима има их који су у њему изгубили и нешто више: једног од оних другова на које су могли рачунати у сваком подухвату који се тицао добра целокупне наше науке и добра наших народа. Они су остали неутешни јер им Рамовшево место данас тешко ко попунити може.

А. Б.

АЛЕКСАНДАР СТОЈИЋЕВИЋ

15. III. 1879 — 18. V. 1952

Југословенска славистика, а нарочито словеначка славистичка средина, изгубиле су још једног вредног и корисног члана, професора српскохрватског језика и књижевности у Љубљани Александра Стојићевића.

Пошто је завршио основну и средњу школу у Шапцу, А. Стојићевић је дипломирао 1901 г. на групи за народни језик и књижевност на Филозофском факултету београдске Велике школе. Затим је био у служби као наставник гимназије у неколико места по Србији. Године 1908 отишао је у Лајпциг где је слушао предавања Лескина, Бругмана, Сиверса и Вунта; докторирао је у Фрајбургу (Швајцарска) 1915 године. Као учесник Првог светског рата повлачио се са српском војском кроз Албанију, после чега је служио као професор српских гимназија у Француској. Године 1921 био је изабран за ванредног а 1952 г. за редовног професора на Љубљанском универзитету. Извесно време био је и члан уредништва Јужнословенског филолога.

А. Стојићевић се бавио проучавањем старог дубровачко-далматинског језика и књижевности и из те области написао је неколико чланака (напр. „Замена за ђ у Динка Рањине“, Белићев Зборник I). Познат је такође његов рад „О писању сложеностица у српскохрватском књижевном језику“ у Гласнику Југ. проф. друштва. У сарадњи са К. Мајером издао је Српскохрватску читанку (1927, Гетинген). Нашу славистику задужио је највише својим делом издатим 1951 у Љубљани „Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику“, за које је дуго прибрао материјал и у чију је израду уложио много труда и знања. Пре смрти написао је чланак о народној поезији за ново щубљанско издање српских народних песама. Смрт га је спречила да заврши расправу о класификацији именица у српскохрватском језику.

Топла успомена на доброг стручњака и дугогодишњег педагога остаће још дуго међу поштоваоцима и ученицима пок. Александра Стојићевића.

И. Г.

I ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

А кценат: распоред а. код Осипова и Котљаревског 145—147; распоред а. у парним слоговима код Шевченка 147—151; распоред а. у јаком и слабом времену 144; а. „вансхемни“, „неметрички“, који не остварује иктус 153; ненаглашеност непарних слогова и отступања од ње 151—162; распоред граница акц. целина, тј. дијареze и цезуре у Шевч. 4 ст. јамбу 162—168; типови акц. целина 168—178

Аорист: знач. доживљености 213—214; знач. огранич. трајања радње 219. — Аор. у галипољском говору: код јављања и у питањима 236—239; у релативу 239—240; у доживљеним ситуацијама 240—242; у догађајима у којима говорно лице није учествовало нити их видело 242—243; у нар. песмама 243—244; а. имперфективних глаг. 244—246; а. у зависним реченицама 246—247; релевантни и ирелевантни моменти у семантици 258—259

Археолошка топономастика: значај, методе и постанак топономастике као науке код нас 379—382

Бачка: порекло становништва 437—446

Вокатив: питање његовог укључења у падежну систему или искључења из ње 195

Врсте речи и њихови односи: приказ и критика Брендалових погледа 483—487

Галипољски Срби: кратка напомена о пореклу становништва 229—230; употреба претериталних времена в. аорист, имперфекат, перфекат.

Глагол: глаголска рекција у црногорским говорима: одсуство глаголске рекције као психичког критерија 87; како је дошло до губљења глаголске рекције 88; прва половина X века време слабљења гл. рекције 94; губљење рекције под романским и албанским утицајем 99—102; процес губљења рекције кретао се од југоистока ка северозападу 102; говорна црта најстаријег становништва 103; примери из споменика од XIII—XVII века са правилном и дијалекатском употребом локатива 111—119; стање према примерима губљења гл. рекције у XIII, XIV, XV, XVI и XVII в. 121—122; у зетским говорима слаби глаголска рекција у X в. 122—123; уопштавање акузатива за оба синтаксичка момента (кретање и мировање) 123; губљење глаголске рекције је балканска црта 123. — Критика схватања глагола код Мелчанинова 420—423

Дијареza: 162

Запис Саве Текелије о једној књижици С. Маргитића: текст и напомене 377—379

Значење речи: приказ и критика Улманових погледа 466—471

Зубачки говор: архаичне црте 108—110

Имперфекат: историски развој значења 39—40; преглед дефиниција ранијих испитивача 40—41; трајност радње 41—43, 66; дужина трајања 41—43, 49—50, паралелизам радње имперфекта с другом радњом (или ситуацијом) (из чега произилази неиндикативност) 43—46, 51, 60, 62, 65—66, 76—78; доживљеност радње 44, 46—48, 53, 62, 66, 78—79; удаљеност радње од момента говора говорног лица 44—45; одмеравање према прилошкој одредби за време 46, 55—56, 62; употреба за радње које и сад трају 48—49; употреба у през. ситуацији 49; имперф. у нар. песми 63; значење радње у одређеној прошлости 65; критика Вукове дефиниције 66—68; Стојановићеве 68—69; Мусићеве 69—70; чување и. — евр. значења имперф. 70; модална имперф. конструкција 70—79. — Доживљеност као услов за употребу имперфекта и аориста 213—214; временско значење имперф. 215—218; елементи временског значења 218—220: значење прошл. 218, неогр. трајања радње 218—219, значење дугог трајања (не постоји) 219, имперф. трен. гл. 219, напоредност вршења радње као секундарни елемент 219; дефиниција 220; имперфекат у релативу 220—222; у приповедању 220—221; квалиф. имперф. и *imperf. consuetudinis* 221; конструкција имперф. гл. *хтјети* са инфинитивом: а) са значењем радње понављане у прошлости 221—222; б) с потенцијалним значењем 223—224; имперфекату у пословицама 222; имперфекат у модусу 222—224. — Имперф. у говору Галип. Срба: ширење у-

потребе аориста и имперф. 239; употреба у изјавама и дијалози-ма 232—234; у напоредним радњама 235; у истицању дугог трајања радње 235; у прекинутим радњама 236; у догађајима у којима говорно лице није учествовало нити их видело 242—243; у нар. песмама 243—244; релевантни и ирелевантни моменти 258—259. — Имперфекат (и перфекат) гл. *бити* + конструкција са инфинитивом: значење конструкције по Љ. Стојановићу и Ј. Вуковићу 263—264; семантички еквивалент конструкције перфекта гл. *требати* са инфинитивом 264—265; примери употребе у херцегов. говорима и у наших писаца 265—267; постанак конструкције 269—271. — Имперфекат гл. *хтеги* + инфинитив, потенцијално значење 271

Индикатив: критеријум синтаксичког индикатива 215—216

Инструментал: у функцији предикативног номинатива 201

Јамб: ритмичка инерција укр. 4 ст. јамба XVIII в. у поређењу с руским 4 ст. јамбом тога времена 144—147; ритмичка инерција Шевченкова укр. и руског 4 ст. јамба у поређењу с 4 ст. јамбом руских песника XIX в. 147—154; слабо време у укр. и руском 4 ст. јамбу XVIII и XIX в. 154—162; фразирање у руском и укр. 4 ст. јамбу XVIII и XIX века 162—168; ритмички речник укр. и руског јез. у уметничкој прози и јампском стиху 168—178; однос Шевченковог укр. 4 ст. јамба према осталим ритмовима којима је најчешће писао 178—187

Језик: постанак 453—455; Губернин термин „вредноте“ 453, 458; значења лексичких и морфолошких јединица 456—457; је-

- зички елементи 458—461; Губеринин „појавни лик“ („у спољашњој стварности и језичком изразу“) 461—464
- Јужнословенски језици: деоба на источне и западне 431
- Јуруци у Македонији, говор: напомене о пореклу и досадашњем поређењу турских дијалеката на Балкану са макед. говорима 333—334; географски положај становништва 335; словенске речи у јуручком 335—336; вокализам 336; консонантизам 337—338; морфологија 338—339; лексика 339—340; закључак 340
- Лингвистички састанци при Институту за српски језик САН: циљеви и осврт на досадашњи рад 391—393; прикази одржаних реферата и дискусија: А. Белића 393—395, 397—398; П. Ивића 395—396, 401; М. Ивић 396—397; И. Грицкат 398—399; Т. Маневића 399—400; П. Сладојевића 400
- Македонски језик: дијалекти 430; Лантова карактеризација м. ј. као источно-јужнословенског 431; везе са другим балкан. јез. 431—432; критика Лантовог излагања макед. фонетике 432; критика Лантовог излагања морфологије м. ј. 432—433. — **tj*, **dj* > *u*, *ju*, *ju* и нормални македонски рефлекс 449; љ 449—450; развој макед. писмености 450; акценат 451—452
- Медијана 162
- Мрковићи говор: архаичне црте 103—107
- Налазишта из преисториског и римског доба: списак имена 382—390
- Номикатив: тумачење предикативне и субјекатске функције 198—201

ње²М заменички облик уз предлоге *у*, *на* (у говору околине Бара) 88—92; прилошко значење овог облика 91, 93—94; ње²М као анафорска заменица м., ж. и ср. р. 92; начин и време постанка овог облика 92—94

ojit — : речи од тога корена, где се јављају 81, 82, 85; паралеле у руском језику 82—83; о несловенском пореклу 83; хипотеза да је корен турскотатарски 84—86

Падеж, падеж система: дефиниција и суштина падежа код структуралиста и Белића 191—195; о морфолошко-семантичкој структури 195—197, 202—204; циљеви које треба поставити при посматрању падежних категорија 197; питање синкретизма код структуралиста и Белића 198, 201—202; подела падежа на семантичке и синтаксичке категорије код Грута и Куриловича 205; метод структуралиста при утврђивању структуре падежне системе 206—209

Перфекат: неутралност у смислу значења ограниченог или неограниченог трајања радње 219.— Перф. у говору Галипољских Срба: основно значење 247; обележавање догађаја познатих по чувењу 247—248; обележавање догађаја који су се одиграли ван присуства говорног лица (а које говорно лице зна из сопственог искуства) 248—249; саопштавање сопствених догађаја 249—251; констатовање прошлих догађаја 251—253; перф. у споредним реченицама 249; у одречним реченицама 253—256; у конструкцијама са доста 256; у грдњама, свађи, питањима 256—257; релевантни и ирелевантни моменти 258—260. — Перф. гл. бити + инфинитив в.

- имперфекат гл. бити + инфинитив
- Писма Змаја Огњеног Вука: расправа и текст њихов 343—355. — Писмо Стевана Баторија Порти, садржај и коментар 357—359; текст 362—363. — Писмо Матије Корвина Бајазиту: садржај и коментар 359—361; текст 363—365.
- Похвала кнезу Лазару (световна): досадашња помињања похвале у научној литератури 127—130; превод похвале на данашњи књ. ј. 130—131; ранији подаци о похвали 130—131; тумачење датума и часа када је погубљен кнез Лазар 131; време састављања похвале 133—134; аутор похвале 135—136; карактеристика похвале 137—138; паралела описа косовског разбијашта са савременим описом разбијашта крај Сутјеске 138—139; текст похвале 140—141;
- Предлози: критика Брендаловог схватања 423—429
- Реченица Губеринина дефиниција 455—456
- Руски језик: бројност обичних речи или учесталост речи у рус. књ. ј. 434—437
- € инкретизам облика: 198, 201—202
- Синтагма: реченица и синтагма 1—2; мишљење Ries-а 2—3, 5—7; Велића 3—11; Валија 7—11; међусобни односи делова с. 13—16; синтаксичка ф-ја и морфолошке особине делова с. 16—21; значај с. за разумевање неких појава у језику (синкретизма, губљења конгруенције, сложености и др.) 21—26. — Атрибутска с.: лексичке речи постале од синтагма 289—292; својства с. у вези са семантиком именица као управних речи 292—299; бројези као управне речи у с. 298—299; прилози као управне речи у с. 299—300; предлози као управне речи у с. 301—303
- Словачки књижевни језик: постанак и развој 478—483
- Словенски језици: граматика де Бреја, приказ и критика 471—474
- Сложенице у новијем пољском књ. ј. 486—491
- Срем, говор: најважније одлике сремског говора 273; артикулација вокала средњег реда (е и о) 274—275; артикулација вокала а 275; ђ у говору Срема 275—277; редукције, елизије, контракције вокала 277—278; акценат и дужине у сремском говору 278—281; сонанти в и л и консонанти ш, ж, ч и џ 281—282; карактеристике сремске деклинације 282—283; 3. л. мн. през. 283—284; синтакса сремског говора 284—285; постојање дијалекатске разлике између источног и западног Срема 285—286. — Порекло становништва 437—446
- Структурализам, структуралисти: схватање дефиниције и суштинске падежа 193—195; схватање морфолошког синкретизма 198, 201—202; тумачење двеју супротних функција номинатива 198—201; схватање вокатива ван пад. системе 195; критеријум за утврђивање падежа и падежне системе 206—209. — Серенсен у поређењу са другим структ. 307—308; суштина структ. 308—314; тумачење вида и времена (методом комутације и опозиције) 314—322; алгебраизирање јез. факата 322—324; партиципација, интензивност и екстензивност 324—329; закључак о Серенсену и структур. 329—330. — Структуралистички метод у фонологији и морфологији 474—478.

Супрасаљски кодекс: језик 81—82
to наставак у 2 и 3 л. аориста; по-
 рекло мишљења Meillet-а и
 Stang-а 29; van Wijk-а 31; поре-
 ђење са наставцима аор. у хи-
 титском 29; у балтиским јез. 30,
 32; стање у праслов. и српском
 у вези са акцентом аориста, дужинама и сонантима на крају
 основе) 31—32, закључак Vail-
 lant-а 33—36.

Фразирање код Шевченка 162—168

Цезура 162

чам облик паралелан барском
тв^ам (налази се код М. Миља-
 нова) 95—99

Шумедија, говор: осврт на подјатке
 о становништву 369—371; опште
 фонетске, морфолошке, синтак-
 сичке и акценатске црте према
 подацима Ј. Ердељановића, А.
 Богдановића и М. Павловића
 371—374; закључак 374—375

II РЕГИСТАР РЕЧИ

Српскохрватски језик

Аба Вела 413
 Аба Мала 413
 Арат 407
 Арбанија (име селу)
 408

Баба (топоним) 414
 Бања Лука 291
 Бисаче 415
 Босијана 415
 Буч Вели 413
 Буч Мали 413

Вала Чепрљанда 409
 Валсабана 406
 Валунта 405
 Вањски Банак 408
 Вањски Скољ 408
 Вањка 408
 Вардожа 407
 вејати 275
 Вела гршка 408
 Велигдан 12
 Вељи грк 408
 вијати 275
 Влашка Лука 408
 Вучиграђе 413—414
 Вуња Драга 408

Гоњеч 416
 Горњи шкољ 410
 грејати 275
 гријати 275
 Гршћица 408

Дабарско Поље 562
 Дервен 562
 Дсви 278
 додејати 275

додијати 275
 дојездрити 415
 Доњи шкољ 410
 Драгове (име селу) 410
 Дукеса 416

Звизда и сл. 98
 Зрће 407

југозападни 501
 југоисточни 501
 југославенски 501
 Југославија 501
 југословенски 501

Каранке 408
 Карстуљ 407
 Катенари 418
 Кацјум 414
 Кобиљарат 412
 Кокеза 560
 Колочеп 417—418
 колура 405
 Копаоник 560
 Корнат 412—413
 Корнић 405
 Кулиза 560—561
 Курба Вела 413
 Курба Мала 413

Лумпар 416

магаре 503
 Мали грк 408
 Мала гршка 408
 Мерех, Мерга 405—406
 Мезопорат 407
 Милосрђе 415

Нечујам (Нечујајн Бок)
 414
 Нова година 290
 Нови Сад 291

ограја 98, 99
 Опатија 409

Павлешина 409
 Порторуж 416

рига 134
 Ридуље 406

Рича Врх 412
 Роба 415—416

Сабушица 409
 салоча 416
 Саплунара 415
 „Свети Јурај“ 291
 сејати 275
 Сењска Лука 408
 сијати 275

Сип 407
 Скрадин 405
 слеп 504
 смејати се 275
 смијати се 275
 Спарешњак 408
 Србишће 408
 „Стари Влах“ 291
 Стара година 290
 Стоморине 416
 Стопуњ 407

Турска Драга 408

Фарска Вела 408
 Фарска Мала 408
 Фрушка Гора 291
 Хрватска Лука 408
 Црвена армија 290
 Црвена врата 290

Црвенац (црни лук) 10
 Црвеника (коза или
 вино црвено) 10
 Црвењача (шљива или
 јабука) 10
 челопек 417—418
 Чепрљана 409

Шип 407
 Шипан До 412
 Шипићак 412
 Шпила 405
 Шњак 409

Остали словенски језици

а) ћирилицом

Боннъ и сл. 81, 85
 дѣлма 82, 85
 капъ и сл. 84
 Новгород 291

Оимъ и сл. 81, 82
 онимнз и сл. 81, 86
 оймовать 82, 83
 оимскан 81, 82

снмзство 81, 84
 ради 82, 85
 словѣнскъ 501
 славянскій 501

б) латиницом

bablęs 491
 balsamodrzew 491
 bogorozum 491
 bogumiły 489
 burczymucha 489
 dławiszycja 488, 489
 długoszynny 489
 hlěvъ и сл. 84
 ispolln и сл. 83—85
 komedioopera 491

koniogon 491
 koziskok 491
 kuchniopiec 491
 lekceważyć 489
 makodanie 491
 muchomór 489
 paparstek 488
 ober и сл. 83, 84
 pięciozłotkowy 488, 489

poniedziałek 488
 Przymorze 488
 psiadusza 491
 równowarty 488, 489
 trzysta 489
 Wielkanoc 491
 wiercipięta 489
 Zagórze 488
 Zbierajgrosz 490

Несловенски језици

auşam 337
 broadcast 468
 Bräntsä 337
 Bräntsä çikar 337
 bu primer için 335
 constitutionel 468
 Elaphites 416, 417
 gamin 501
 maaritsa 335
 maisonette 457

Nemtsa 337
 olup balıçlı 337
 palışnik 335
 petite maison 457
 Plaşkovitsa 337
 Poglianotta 407
 raçtsa-raçitsa 335
 rihihi (ст.вис.нем.) и сл. 84
 screen 468
 ship 4 8

slave 501
 slavisch 501
 slavus 501
 тап'клявол (чукотски) 21
 ustol 335
 var pravin 335
 voler 456
 wireless 468
 жаксы бала (казахски) 21

III РЕГИСТАР ИМЕНА

- А** грел 318
 Адамовић Д. 553
 Adlešič-Popović Vera 572
 Ajeti Idriz 506
 Алауповић Т. 553
 Алексић Р. 395, 400
 Андрић Иво 547, 549
 Аристотел 423, 465, 483
 Asparuh 83, 84
 Ašmarin N. 83, 85
 sv. Atanasije 82
 Андрейчин Ј. А. 44, 66, 241, 242,
 252, 433
- Б**абингер Ф. 366, 367
 Бабић Владимир 519, 529
 Бабић Радмила 402
 Бабић Славна 506, 507, 510
 Badjura Rudolf 573
 Вајес Anton 572
 Бајић Ђорђе 402, 548
 Бајрактаревић Фехим 334, 507
 Bally Charles 1, 7, 8, 10, 11, 26,
 27, 512
 Банашевић Никола 63, 501, 550
 Баратински 149, 187
 Барић Хенрик 507, 508, 513
 Баришић Франђо 500
 Барјактаревић Данило 552
 Барникот Ц. Д. А. 538
 Батори Стеван 357
 Ваš Angelos 572
 Ваš Franjo 572
 Вашић М. 127
 Bezlaј France 553
 Белић Александар 1—27, 31, 33,
 39, 41, 43, 44, 63, 69, 70, 73, 76,
 87, 93, 99, 109, 123, 130, 194, 195,
 198, 202, 203, 210, 215, 217, 225,
 236—238, 243—245, 250, 251, 277,
 282, 285, 292, 293, 314, 318, 340,
 375, 392—399, 401—403, 420—423,
 434—437, 447, 448, 459, 460, 466—
 471, 483—486, 498—501, 513, 519,
 520, 529, 531, 532, 545, 553, 555,
 563, 565, 577, 578
 Берксон 423, 483
 Berneker 84
 Бернолак 479, 481
 Бетовен 455
 Бешлагић Шефик 536
 Blanc Paul 550
 Blümel 289, 290, 293
 Богдановић А. 369, 372, 374—376
 Богдановић Давид 40
 Богишић Б. 539, 546, 552
 Богојевић Ђ. 550
 Воер 202
 Boeklund Astrid 500
 Вожић Јелисавета М. 507
 Божичковић Олга 535
 Бојић М. 529
 Болица М. 103, 108
 Bolhar Alojzij 572
 Бонфиније А. 344, 349, 502
 Боранић 523
 Boriko Božidar 554
 du Bos Charles 577
 Восанац С. 553
 Bossert H. Th. 512
 Бошковић Ђ. 536, 545
 Бошковић Р. 87, 92, 107, 532
 Brabec Ivan 40, 41, 519, 520, 529,
 543
 Бранковић Ђорђе 344, 349
 Браун Максимилијан 132
 Брашован Радослав 377, 378
 Брдарски Душко 565

- Breznik Anton 447, 572, 574
 де Бреј Р. 429, 471—474
 Брендал Виго 202, 423—429
 483—486
 Броз Иван 108, 503
 Броз Тито Јосип 447, 550
 Brozović Dalibor 520
 Brugmann Karl 1, 44, 46, 70, 195,
 241, 242, 250, 579
 Бруншмид 503
 Budilović A. 82
 Будимир Милан 395, 501, 507, 513,
 535, 557, 558
 Будмани П. 250
 Bool George 322
 Bulić Frane 563
 Bulovec Štefka 572
 Bunc Stanko 572, 575
- V**aillant André 29—37
 Vajs Josip 545, 564
 Варсик Бранислав 481
 Васиљевић Миодраг 547
 Васовић Милорад 558
 Вебер А. 250
 Велби 470
 Velušček Ciril 575
 Венцловић Гаврило Стефановић,
 438, 439
 Wester Josip 554
 Vidaković Aleksandar 507
 Видоески Божо 497—575
 van Wijk N. 31, 37, 81
 Винавер Вук 536
 Винавер Станислав 529—531, 537
 Виндеке Еберхарт 136
 Виријевић Нед. 507
 Wichmann J. 83, 85
 Вјаземски 160
 Владисављевић Спасенија 514,
 516—518
 Vogt Hans 201
 Vondrák V. 81, 82, 474
 Vončina Josip 520
 Vostokov 82
 Враз Станко 552
 Vrana Josip 537, 544, 545, 547
 Врег Франц 554
 Вујасин Милица 520
- Вујовић Лука 87—126, 493—495,
 497—575
 Вукадиновић Ж. 529
 Вукићевић М. 132
 Вуковић Божидар 540
 Вуковић Војин 551
 Вуковић Јован 44, 78, 213, 218,
 222, 225, 241, 263—271, 520,
 530, 548
 Вуковић Подгоричанин Божидар
 118
 Wüllner 196
 Вуловић Зора 402
 Вукосављевић Сретен В. 558
 Вунт 202, 423, 579
 Wutti Mira 575
 Вученов Димитрије 402
 Вушовић Д. 88
- Гавран Мира 510
 Гавриловић Андра 129
 Гај Љ. 545
 Garrido Božić I. M. 507, 511
 Gaspari Maksim 572
 Геземан Г. 503
 Георгијевић Крешимир 554
 Георгијевић Св. 289—306, 532
 Gerlanc Bogomil 573
 Гертнер 486
 Гиљфердинг А. 128—130, 136
 Глишић Милован 267
 Глушчевић Зоран 498
 Гогољ 435
 Godel 241
 Г'орг'ески Бошко 566
 Горки М. 435
 Gortan Veljko 507, 537
 Grammont Maurice 512
 Grafenauer Vogo 573
 Grafenauer Ivan 447, 554, 572, 574
 Грбић Миодраг 379—390
 Грденић Д. 553
 Grégoire Henri 507
 Grivec Fran 501, 513
 Grigorije Bogoslov 81, 82, 85
 Григорјев Аполон 159
 Григорович Виктор 570
 Грим Ј. 459, 553

- Грицкат Ирена 307—332, 391—401,
452—466, 498, 500, 522, 545, 557,
579
- Groot 193, 205
- Grošelj Milan 501, 502, 507, 508
- Gspan Alfonz 554
- Guberina Petar 452—466, 498, 499
- Губерон 345
- Гајсман А. 349, 350
- Dalj V. 82, 85
- Данило III 129
- Даничић Ђуро 69, 128, 134, 195,
293, 294, 296, 297, 300, 301, 527
- Данчетовић Војислав С. 509, 563
- Деановић М. 553
- Degmedžić Ivica 502
- Delbrück 213, 225, 250, 313
- Державин 157
- Дероко Александар 537
- Дивковић М. 538, 543, 544
- Diderichsen 199, 207
- Димитријевић Радмило 402, 548
- Димитровски Тодор 566, 567
- Димић Добросав 514, 516—518
- Динић Михаило 444, 554
- Дмитриев Н. К. 333, 340
- Долгоруки И. М. 159
- Доцић Бранко 509
- Dolar Jaro 554
- Donzat 414
- Дорошевски 486
- Достојевски 472
- Драгутиновић Миодраг, 522, 524,
549
- Драшковић Владо 508, 551
- Dretnik Ivan 572
- Држић Марин 45, 219
- Дробњаковић Бривоје М. 370,
371, 551, 528
- Думхонф 538
- Ђорђевић** Александар 537
- Đorđević Desanka 502
- Ђорђевић П. 369
- Ђорђевић Тихомир Р. 551
- Ђорђић П. 337
- Ђурашевић Калођурђе 120
- Ђурђевић Игњат 507
- Ђурић Војислав 550
- Ђурић Милош Н. 508, 555
- Ђуровић Душан 271
- Еков** Александар 566
- Елезовић Глиша 243, 356, 375, 502
508, 513, 558
- Ем Ханс 566
- Енгел Јсван Христијан 346, 347
- Енгелс Ф. 459
- Endzelin I. 30
- Епстејн Бенцамин 434
- Ердељановић Ј. 98, 101, 103, 108,
368—376, 532, 558
- Жежељ** Андрија 522, 524, 549
- Zerjav Albert 572, 573
- Живановић Ђорђе 501
- Живковић Благоје 402
- Живковић Драгиша 522
- Живковић Ср. 40, 520, 522, 545,
548, 553
- Жид А. 457
- Жинзифов 567
- Жиц Никола 537
- Жуковски 159
- Жупанич Н. 502
- Загул** Д. 178
- Занети Камила 540
- Захаров Лав 530
- Zenelaj J. 508
- Зечевић Даринка 558
- Zipf 469
- Ziherl Boris 554
- Зографски Партеније 450, 566
- Zorzut Ludvik 575
- Zupan Lojze 575
- Е*бровац** Миодраг 551, 554
- Ивановић Радмила 550
- Ивановић Радомир 537
- Ивековић 503
- Ивић Алекса 343—345, 349
- Ивић Милка 191—211, 392, 394,
396, 397, 399, 474—478, 499, 530,
545
- Ивић Павле 123, 213, 225, 229—
263, 273, 276, 279, 280—284, 377,
378, 392, 393, 395, 396, 399—401,

- 446, 495, 508, 523, 532, 533, 557, 559
 Ивковић М. 243
 Ившић Стј. 530
 Иго В. 501
 Idriz Hifzi 508, 511
 Илић Велибор 514, 516, 517
 Илић Војислав (проф.) 402
 Irgolić Borut 555
 Иштванфи 344, 345
- Јагић В. 81, 82, 447, 450, 577
 Јазиков 149, 187
 Јакопсон Р. 164, 166, 189, 196—200, 206, 209, 210, 327, 396, 432, 471
 Јакупски Б. 179
 Јамбришакова Марија 127
 Јанковић Радослав 508
 Јанкулов Борислав 505
 Jevsejev J. 81
 Ježić Slavko 545
 Јелинек Дара 402
 Јеремић Д. 329
 Јефимија 127, 128
 Jireček С. Ј. 82, 100—103, 109, 121, 136, 343, 348, 349
 Јовановић Батрић 138
 Јовановић Владан С. 439
 Јовановић Војислав М. 551
 Јовановић Иванка 402
 Јовановић Катарина А. 552
 Јовићевић А. 103, 108
 Јодловски 486
 Jokl N. 493
 Jonke Ljudevit 499, 523, 530, 548
 Jordanis 83—85
 Josselson Harry H. 434—437
 Johann Exarch 82—85
 Јул 469
 Jutronić Andre 559
- Ќаваев Филип 566
 Калеша Хасан 507, 509, 513
 Калаканджиев Петъръ 44
 Кант 423
 Караџић Вук 40, 63, 66—69, 128, 134, 217, 219—222, 227, 267, 296, 333, 378, 501, 503, 520, 527, 543, 545, 547, 552, 553, 555, 556
 Кардељ Едвард 447
 Карнеп 470
 Карцевски 318
 Катајев 435
 Кепески Круме 44, 241, 429, 433, 566
 Кириловић Дим. 538, 546
 Кирсанов 472
 Кисић Ч. 523, 547, 549
 Кићовић Миранш 538
 Клајн Љубица 402
 Klajn Hugo 564
 Клеменсевић 1
 Klemensiewiczówna Irena 486—491
 Kluge 84—86
 Kowalski T. 333, 334, 337—341
 Ковачевић Иванка 564
 Ковачевић Јован 502, 538
 Ковачевић Љуб. 129, 132, 134
 Колар 345
 Kolarić Rudolf 555
 Конески Блаже 392, 399, 430, 432, 448—452, 566—568, 571
 Константин из Островице 501
 Константин Филозоф 134—136
 Копитар 447, 554, 578
 Koriva Alfonz 572, 573
 Корвин Матија 346, 349
 Korzybski A. 466, 470
 Korošec Josip 555
 Корубин Благоја 568
 Kos Milko 573
 Костић Александар Ђ. 530, 550
 Костић Драг. 129
 Костић Ђорђе 500, 514—516, 518, 519
 Костић Мита 538, 559
 Костић Михајло 559
 Костић Страхиња 552
 Kosovel Stanko 555
 Косор Марко 523
 Котљаревски 143—147, 149—152, 154, 155, 157, 160, 161, 163—177, 187, 188
 Kotnik France 555, 573, 574
 Kohen Marcel 508
 Кошмидер, 318, 319, 324

- Кошута Лео 539
 Крајаџић Ljudevit 549
 Краснић Марк 559
 Kretschmer Paul 512
 Kreševljaković Hamdija 503
 Крклец Г. 547
 Крлежа Мирослав 457, 563
 Kromar Janez 573
 Кромер 344
 Крстић Зденка 509
 Крчелић 345
 Крчовски Јоаким 567, 569, 570
 Кукуљевић 537
 Кулунџић Звонимир 565
 Куљбакин 106, 107, 450, 542
 Кумар Жељко 559
 Kúnos 334
 Куприн 435
 Kurylowicz J. 205
- Л**азаревић Јованка 552
 Лајбниц 423
 Лалевих Миодраг С. 402, 503, 523,
 524, 530, 539, 549, 551, 53, 564
 Лалић Михаило 547
 Лебл Арпад 559
 Лер-Сплавински 486, 487
 Лескин А. 98, 218, 250, 253, 579
 Линде 486
 Lipičnik France 573
 Логар Јанез 497—575
 Ložar Marta 574
 Ломоносов 143
 Лос 486
 Locker Ernest 512
 Lukman Franc Ksav. 574
 Лукреције Кар 511
 Lunt Horace G. 260, 392, 399, 400,
 429—433, 449, 568, 569
 Лутовац Милисав 559
- Љ**ермонтов 157, 187
 Љубинковић Радивоје 509
 Љубиша Ст. М. 216, 217, 220—223,
 267
- М**aver Giovanni 565
 Магазиник Д. А. 337
 Мажуракић 295
- Мазалић Ђоко 539, 544
 Мазон 314
 Мајер А. 101
 Мајер К. 579
 Мајнарић Н. 503, 509, 511, 524
 Макаговић Ado 573
 Македонски Димитар 566
 Макушев В. 347
 Малер Густав 503
 Малецки М. 107
 Malovrh Sene 573
 Мамузић Илија 402, 522, 524, 529
 Маневић Тодор 333—341, 392, 396,
 399—401, 429—433, 448—452, 569
 Mannit Stuart A. 512
 Манојловић Миодраг 514, 516,
 517
 Маргитић Стипан 377, 378
 Маретић Т. 40, 49, 76, 222, 244,
 251, 284, 314, 318, 385
 Марић Рагислав 503, 509
 Марић Светислав 501
 Марковић Михаило 313
 Марковић Милош 555
 Марковић Мирослав 504, 509,
 510, 539, 555, 557, 564
 Марковић Св. 524
 Марковић Стеван 555
 Матавуљ С. 267
 Матић Миодраг 514, 516—518
 Матић Светозар 539
 Matičetov Milko 573, 574
 Мачуковски Венијамин 450, 566
 Медаковић Дејан 539, 564
 Медић Иво 510
 Меје 29, 35, 36, 81, 208, 250, 474
 Meyer K. H. 82
 Методије 567
 Мешчанинов И. Н. 17, 18, 20, 21,
 27, 289, 420—423
 Миклошич Фр. 81, 82, 85, 107, 120,
 133, 134, 136, 250, 314, 321, 340,
 447, 474, 578
 Mikkola 33
 Микуш Р. Ф. 499
 Миладинов Д. 566, 567, 570, 571
 Миладинов К. 566, 567, 570, 571
 Миланковић Богдан 510
 Милановић Б. 524

Милетић Б. 44, 103, 213, 215, 222,
225, 226, 234, 241, 273, 281, 517,
550
Милетич Ј. 165
Милојевић Боривоје 441
Милојевић М. С. 132, 133
Миљанов Марко 88, 95—98
Мирковић Драгутин 478—483
Мирковић Ј. 127, 510, 542
Мирчев Д. 449
Мирчев Кирил 568
Мисирков Крсте 450, 467, 569
Митропан Петар 501, 529, 530
Мићовић Љубо 552, 560
Мићовић М. В. 550
Михаилов Панче 567, 569
Михаиловић Љиљана 506, 507,
510
Михаиловић Љубомир 516—518
Мишковић Јов. 129
Младенов Ст. 83, 84, 241, 431, 433
Мојашевић Миљан 510, 552, 553
Мојсије, јерођакон из Будимље
118
Monnier Henry 501
Морис 470
Московљевић Милош 276, 397,
398, 402, 525
Моцарт 457
Мошин Владимир 540, 546
Мукаетов Киро 567, 569
Мурко Матија 447, 553—557, 564,
565, 578
Murnik Viktor 574
Мусић Август 39—41, 63, 69, 70,
224, 233, 245, 248, 250—252, 509
Мусулин С. 553
Мушицки Лукијан 538

Нађов 309
Нандриш 471
Nahtigal R. 31, 81—86, 447, 501,
556, 578
Недељковић Душан 564
Недић Владан 540
Niederle L. 83
Никитовић Петрашин 402
Николић Берислав М. 273—287,
395, 437—446, 497—575

Николић Свет. 486—491
Nikolić Ferdo 549
Novak Vlado 555
Новак Виктор 508, 510
Новаковић Стојан 40, 41, 110, 127,
136, 137, 346, 347, 540, 541

Његош П. П. 39—80, 88, 224, 267
548
Њич К. 472—474

Облак Ватрослав 447, 578
Обрадовић Доситеј 554
Огден 466, 470
Orel Boris 555, 572, 574,
Orel Rihard 574
Осипов 144—147, 150—152, 154—
156, 165, 166, 171—177
Остојић Т. 439
Островски 435
Острогорски Георгије 557
Otto 83
Ohnesorg Karel 500

Ђавешић Slavko 525
Павишић С. 553
Павловић Душан 473
Павловић Јеремија 222
Павловић Јб. 441
Павловић Миливој 369—376, 471
—474, 500, 504, 531, 533, 534,
547, 548, 550, 552
Павловић Миодраг 500
Павловић Радослав Јб. 504, 560
Пајсије 128
Панини 25
Пантић Мирослав 552
Папазоглу Фанула 511
Паулини Еуген 478—483
Racheiner Vlasta 572
Racheiner France 572
Пахомије 118
Pahor Miroslav 574
Пејчиновић Кирил 567, 569, 570
Перовић Василије 540
Петковић Владимир Р. 536, 545
Петковић С. 540
Петровић В. В. 525
Петровић Илија М. 511
Петровић Петар I 63

- Петровић Петар Ж. 441, 495, 532, 558
 Петрушевски М. Д. 429, 430, 504, 506, 511, 566, 569
 Пеџет Ричард 468
 Пешикан Митар 231
 Пешковски 328
 Пинтар Лука 447
 Piran Lev 574
 Плаовић Радомир 564
 Платон 470
 Pleteršnik 84
 Pogorelov V. 81, 82
 Podreka Petar 574
 Полежајев 149, 187
 Поленаковић Харалампије 552, 567, 569, 570
 Pop Sever 508
 Поповић Дака 561
 Поповић Душан Ј. 437—446, 557, 561
 Поповић Иван 273, 276, 279, 280—282, 286, 504, 525, 526, 534, 535, 564
 Поповић Љубинко 540
 Поповић Павле 104, 129
 Поповић Цветко 535
 Предић Св. 526
 Prezelj Joško 555
 Priselak Anka 549
 Прличе Григор 567, 570
 Протић Загорка 402
 Прпић Томислав 531
 Пулевски Г'орги 566
 Putanec Valentin 504
 Пушкин А. С. 143, 149, 152—157, 160, 165, 166, 168—171, 173—177, 187, 435, 472, 547
 Pfister Friederich 512
 Ravbar Miroslav 555
 Ravljen Davorin 556
 Радишчев 156, 160
 Радовановић Војислав С. 335, 353
 Радовић Ђуза 524
 Радовић Огњан М. 510, 511
 Радојичић Ђорђе Сп. 127—142, 343—367, 538, 540, 541, 546, 570
 Радојичић Никола 343—367, 505, 540
 Радојичић Светозар 542
 Радонић Јован 132, 442
 Радуловић Јован 531, 553
 Рајић Јован 345—348, 540
 Ракић Бојана 402
 Ракић Милан 139
 Ракић Мил. Т. 441
 Ramo Sükrü 508, 511
 Ramovš Fran 447, 448, 473, 553, 555—557, 564, 577, 578
 Ранковић Бранка 553
 Рањина Џинко 579
 Расел 470
 Рагковић Фрања Миџановић 540
 Рачки 347
 Рашовић Ђорђе 402
 Regamey 197
 Решетар Милан 98, 546
 Ries John 1, 2, 5—7, 26, 27
 Riza Selman 511, 526
 Ринкхајм Алан 537
 Ристановић Сава 402
 Ристовски Блаже 571
 Ritig Svetozar 564
 Ричардс 466, 470
 Ровински Павле 103, 129
 Розвадовски Ј. 39, 433, 486
 Ројнић Анте 531
 Рончевић Н. 553
 Ротер Р. 543
 Руварац Ил. 129, 132, 343, 347—349
 Rupel Mirko 556, 572
 Rus Ernest 574
 св. Сава 133
 Савић Љубомир 517
 Savić-Rebac A. 511
 Самарџић Радован 543
 Sandfeld 99, 375
 Саски Јован Томко 345
 Selaković Milan 565
 Сенека 509
 Сенић Нада 497—575
 Серексен Х. К. 307—332, 399, 498
 Сечански Живан 437, 439, 543, 561
 Сиверс 579
 Силвестровић Живан 120
 Симић Драган 530
 Симић-Миловановић Зора 543
 Симонс Џ. С. Ж. 538
 Синдик Илија 506, 535, 543, 547
 Скерб Зденко 510

- Sket Jakob 554—556
 Скок Петар 100, 123, 333, 405—420
 504—506, 531, 547, 560, 569
 Сладојевић Петар Ч. 213—228, 231,
 241, 393, 400, 497—575
 Сланкаменац П. 395
 Smičiklas Т. 134
 Sovgé А. 511
 Соловјев А. 110, 115, 118
 Sommer Ferdinand 506
 Сосир 309, 399, 424, 465
 Сотировски Никола 571
 Спасов Александар 571
 Спербер Х. 468, 469
 Спиноза 423
 Sreznjevskij I. 82
 Срећковић П. 129, 133
 Стаматовски Т. 567, 571
 Stang Chr. S. 29, 30, 35
 Станић Милија 400—403
 Станисављевић Вук 402
 Станковић Тодор П. 133
 Станојевић М. 243
 Станојевић Ст. 130, 350
 Stansfield-Popović Н. М. 507, 511
 Старицки Михаил Петрович 551
 Стевановић Б. М. 500
 Стевановић Михаило 39—80, 87, 98,
 213—215, 219, 225—227, 231, 234,
 241, 402, 500, 526, 527, 531, 535, 547
 Стевовић Игрутин 402
 Stender 319
 Стерн 468
 Стефановић В. 553
 Стефановић Павле 516
 Стивенсон 470
 Стојановић Здравко 519
 Стојановић Љубомир 39—41, 68,
 110, 127—135, 137, 244, 265, 267,
 271, 272, 314, 318, 344, 350, 375,
 516, 518
 Стојановић Миленко 402
 Стојанчевић Владимир 443
 Стојачковић Александар 346, 347
 Стојићевић Александар 44—46, 48,
 49, 67, 69, 213, 215, 217—219, 222,
 225, 234, 241, 244, 250, 251, 531, 579
 Стојковић Маријан 527, 553
 Стојковић П. 527
- Стопар Владо 565
 Страбон 505
 Struna Albert 575
 Suhadolnik Stane 575
 Sütterlin I
- Т**абаковић Милан 565
 Талоци Лајош 348, 349
 Тарановски Кирил 143—190, 395,
 547
 Тасевски Јордан 571
 Таховски А. Г'. 506, 511, 512
 Тачи Хилми 507, 512, 513
 Темков Славчо 571
 Teodorit Kirski 81, 85
 Теодосије 542
 Thiem Paul 512
 Thumb 251
 Тимотијевић Душан 531
 Тодоровић Олга Банковић 497—575
 Толстој Алексеј 530
 Толстој Л. Н. 435
 Томановић Васо 405—420, 506, 547
 Томашевски 152, 153, 168, 171, 188
 Tomišek Josip 554, 556, 575
 Томић Јосип 527
 Томић Светозар 556
 Tomšič Fran 556
 Тохолъ Сава 402, 531, 532, 549
 Точанац Василије 402, 550
 Тошев Крум 450, 571
 Traven Janko 556
 Травњичек Ф. 478
 Трифковић Владимир 444
 Трифковић поп Стијепо 444
 Трифуноски Јован Ф. 561, 562
 Троицки 543
 Trubar P. 573
 Трубецкој 21, 325, 424, 475
 Тружелка Ђиро 334, 356
 Trček Stanko 575
 Tusakov Jovan 550.
- Ћ**ирило 567
 Ћоровић В. 133, 439
 Ћоровић-Љубинковић Мирјана 513
- У**атхед 470
 Угринова Рада 497—575
 Ude Lojze 575
 Улага Drago 575

Ullmann Stephan 466—471
Урошевић Атанасије 562

Фарлати 103
Фасмер М. 350
Фет 472
Filimer 83
Филиповић Миленко 229, 506, 539,
544, 552, 560, 562
Филиповић Недим 512
Fink Franc 572, 573
Флашар М. 512
Flora Radu 512, 513
Флорински 481
Фортунатов 195
Фослер 473
Фројд 468
Фурке 460

Жавранек Б. 314, 431
Халими Кадри 513
Халкокондил 345
Hamn Josip 446, 506, 527, 528, 532,
544, 547, 553
Харис З. С. 474—478
Хегел 461, 465
Хераклит 509
Херодот 510
Хјелмслев 193, 195—200, 202, 206—
210, 307, 308, 311, 312, 315, 396, 399
Холт 313, 324, 326, 327
Homer 508
Horvat Izidor 573
Høfding Harald 424
Hoxha Ramiz 513
Храсте Мате 40, 497—575
Хумболт 459
Хурм Антун 510

Canal Martin da 504
Caf 84
Цвијић Јован 335, 441
Цвијетић Наталија 402
Цинкајзен 347
Цинцовић М. 402
Цвитан Виктор 532

Ciril Jeruzalemski 81, 82, 85
Цонев Б. 346, 431, 433, 565

Сernič Mirko 572
Черчил В. 470
Чехов А. 435
Чилингиров Ст. 333
Џор В. 506
Čubelić Tvrtko 553
Чулић Бранко 540

Џинот Јордан Хаџи Константинов
567, 570
Џонић Урош 402
Џуверовић Миодраг 402
Џуња Евгеније М. 562

Шабановић Хазим 511
Шамрај А. 178
Шапкарев 450
Шаулић Аница 553
Шафарик Јанко 132
Шафарик Павле 127, 128
Шахматов 290, 291, 298, 299
Šašel Josip 575
Шевријов 159, 160
Шевченко Тарас 143—190
Шенгели 169
Šimčik Antun 506
Шинић 103
Šišman 84
Škerlj Ružena 575
Шкрабец Станислав 447, 578
Шкриванић Гавро А. 506
Шо Б. 470
Шобајић Петар 506, 556, 558, 562
Шолохов М. 435
Špoljar Zlatko 550
Штајнтал 395
Штанг 36
Štefanić Vjekoslav 545
Штрекељ Карел 447, 555, 578
Штур 481, 482
Шулце 503
Šupek А. 529
Šušteršič Jernej 575